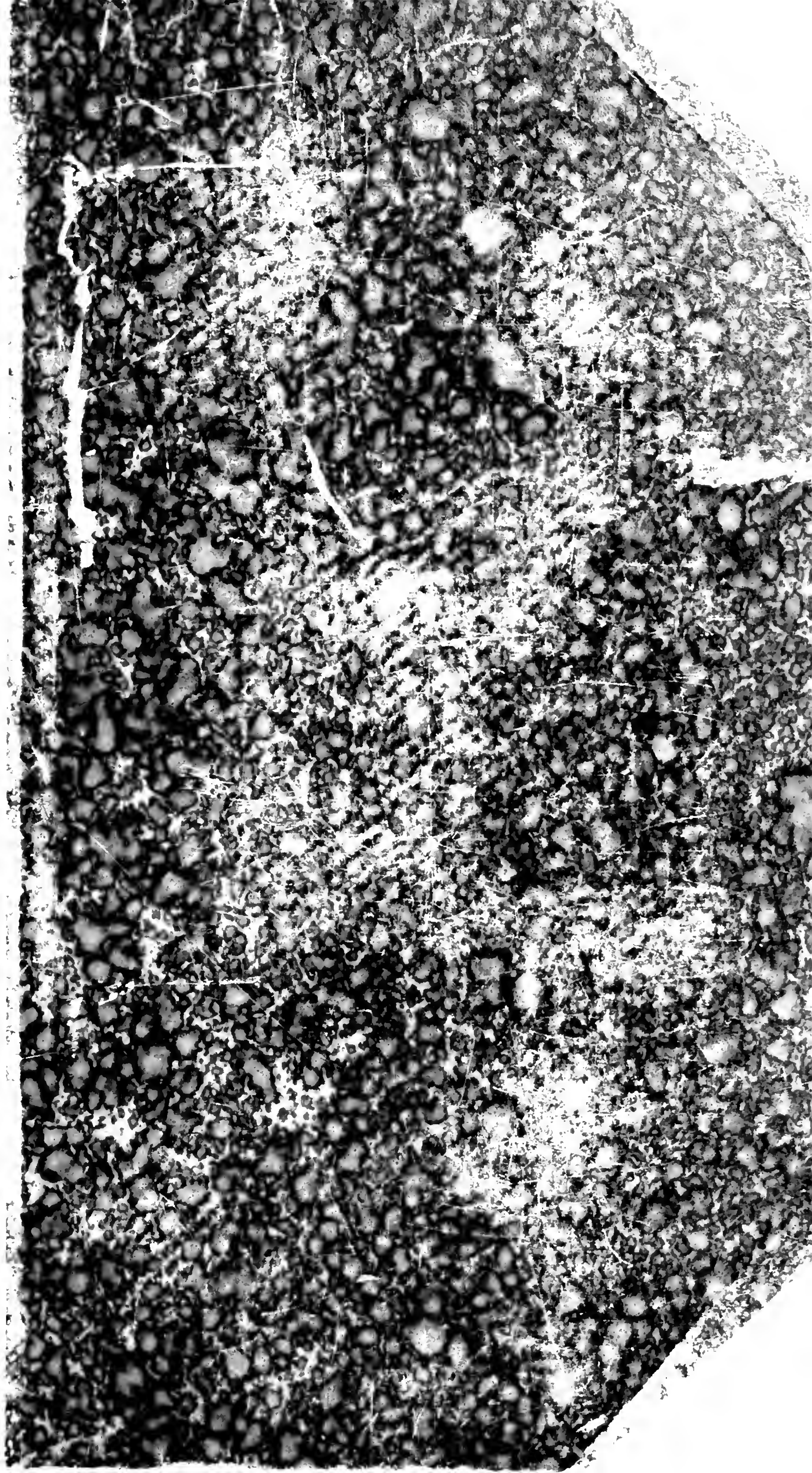

Zolnai, Gyula

Nyelvemlékeink a Könyvnyomtatás Koráig.

Budapest
Magyar Tudományos Akadémia
1894

ELŐSZÓ.

A Magyar Tudományos Akadémia, 1892. deczember 19-iki összes ülésén, a Nyelvtudományi Bizottság előterjesztésére, elhatározta, hogy a régi magyar nyelvnek a mohácsi vész előtti korból fönmaradt fontosabb emlékeit teljesen hü photographiai hasonmásokkal, mutatványokkal, nyelvi és történeti magyarázatokkal közrebocsátja. Alkalmat ad ezzel arra, hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk régi állapotával: miként beszéltek és írtak eleink az Árpádi és vegyes házakbeli királyok korában; s másfelöl módot nyujt, hogy az iskolák és tanulók az eredetivel teljesen megegyező hasonmásokat a magyar nyelv és irodalom tanításában és tanulásában felhasználhassák.

E előfizetési felhívásunkban (Akadémiai Értesítő IV. évf. 48. l.) mintegy husz régi nyelvemlék fölvételét igértük: de a teljesség és a nyelvemlékek változatosságára való tekintet is szükségessé tette az eredetileg elgondolt terjedelem megnagyobbítását. Csakis a kitüzött czélt tartván szem előtt, huszonhat nyelvemlékről készítettünk fényképi hasonmásokat, u. m. a következőkről:

Halotti Beszéd (a XIII. száz. harmadik tizedéből).
Königsbergi Töredék (a XIV. századból).
Besztercei Szójegyzék (a XV. sz. első negyedéből).
Schlägli Szójegyzék (a XV. sz. első negyedéből).
Ehrenfeld-Codex (a XV. sz. második negyedéből).
Bécsi Codex (a XV. sz. második feléből).
Müncheni Codex (1466-ból).
Németújvári Glosszák (1470-ből).
Szabács Viadala (1476-ból).
Vér András menedéklevele (1493-ból).
Guary-Codex (a XVI. sz. elejéről).
Peer-Codex (a XVI. sz. elejéről).
Nádor-Codex (1508-ból).
Margit-Legenda (1510-ből).
Dóczy Ferencz kötelezvénye (1511-ből).
Czech-Codex (1513-ból).

Dragffy Mária kalendár-lajstroma (1516-ból).
Jordánszky-Codex (1516—19-ből).
Emlékdal Mátyás király halálára (a XVI. sz. első negyedéből).
Kesserő Mihály békelevele (1523-ból).
Vitkovics-Codex (1525-ből).
Thurzó Elek szerelmes levele (1525-ből).
Érdy Codex (1526—27-ből).
Dragffy János testamentoma (1526-ból).
Kazinczy-Codex (1526—27-ből).
Érsekujvari Codex (1529—1531-ből).

Mindegyiknek nemcsak palæographiai, hanem a régi kiejtés szerinti olvasása is közölve van, s a fordításoknál, a mennyiben az eredeti ismeretes, a latin szöveg is mellékelve, s mindenik fölvilágosítva számos nyelvi és történeti megjegyzéssel.

Az ú. n. *Sajószentpéteri Végzést* e gyűjteményből ki kellett hagynunk; mert az állítólagos eredeti szöveg, a melyről 1837-ben Jászay Pál a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetében közölt hasonmást készíttette, minden bizonynyal XVII. századi átirat.

E munka szerkesztésére s a bevezető fejezetek, valamint a kisérő jegyzetek megirására a Nyelvtudományi Bizottság Zolnai Gyula tanár urat, a kiadás gondozására pedig a főtitkári hivatalt kérte föl.

Budapest 1894. november 15-en.

Szily Kálmán,
főtitkár.

ELSŐ RÉSZ.

NYELVEMLÉKEINKRŐL ÁLTALÁBAN.

ELSŐ FEJEZET.

A nyelvemlékek fontossága a nyelvbúvárlatra nézve. Teendőink tanulmányozásuk terén.

A régi korok emlékei között alig van nagyobb fontosságú azon maradványoknál, melyek valamely nemzet nyelvének őrizték meg hajdani állapotát. A nyelvnek e régi emlékei, *a nyelvemlékek*, irodalom- és művelődéstörténeti, söt általános történelmi becsükön kívül első sorban mint olyanok, mint a nyelv régibb állapotának maradványai bírnak a tudomány előtt fontossággal.

A nyelv folyton változó, örökké fejlődő nyilatkozása az emberi szellemnek, a melyben gondolkodásunk módja, világnézetünk, nemzeti sajátságaink, műveltségünk állapota kifejezésre talál, a melyben lelkünk tükröződik. A nyelv fejlődésének történetéből tehát az emberi lélek, az emberi gondolkodás és észjárás történetét is kiolvashatjuk. Hogy megérthessük nyelvünknek s ezzel együtt gondolkodásunk módjának, eszünk járásának mai állapotát és sajátságait, ismernünk kell e nyelv, ez észjárás egész fejlődését, legrégibb nyomaitól fokozatos fejlődésén keresztül napjainkig. Csak arról lehet teljes ismeretünk, a minek keletkezéséről és fejlődéséről is fogalmunk van. Ezért nyelvemlékek nélkül valamely nyelv mivoltát, szerkezetének, alakjainak, szavainak és szólásainak eredetét tökéletesen meg nem ismerhetjük. Mennél gazdagabb valamely nyelv régi emlékekben, s mennél régibb korokból mutathat föl ilyen emlékeket: annál biztosabban rajzolhatja meg a tudomány e nyelv fejlődése képét, annál világosabban magyarázhatja meg egyes sajátságait. Alig van e tekintetben szerencsésebb nyelv a francziánál. Nemcsak hogy igen régi emlékekkel dicsekedhetik, melyekből az alakok átváltozása úgyszólván lépésről-lépésre kisérhető, hanem megvan, a latin szellem irott műveiben, az a nyelv is, a melyből eredetét vette: a rómaiak nyelve. Ezért van az, hogy a franczia nyelv fejlődésének történetében, vagyis e nyelv történeti nyelvtanában jelentékenyen csekélyebb a száma a megoldatlan kérdéseknek.[1]

[1] Az ugor nyelvek közül a magyarnak vannak legrégibb emlékei, melyek, min látni fogjuk, a XIII. századig (Halotti Beszéd) mennek vissza. A finnek legrégibb nyelvemléke Agricola püspöknek kézikönyve és missaléja 1546-ból (l. *Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. köt. 435. l.). Az altáji népek nyelvemlékei között pedig általában legrégibbek ama török nyelvű (az ujgurhoz legközelebb álló) VIII. századi föliratok, melyeket részint az Orkhon, részint a Jeniszej folyó mellett fedeztek föl s melyeknek megfejtése csak a legutóbbi időben sikerült (l. ugyanott XXIV. k. 1—5. l. és *Akadémiai Értesítő* 1894. évfoly. 138. s köv. ll.).

Hogy valamely nyelv szavainak, alakjainak, szerkezeteinek és szolásainak eredetét megismerhessük, vissza kell mennünk e nyelv legrégibb nyomaihoz, legelső fönmaradt nyilatkozásaihoz; mert mennél régibb korokhoz juthatunk vissza, annál közelebb értünk a teljesen meg nem közelíthető eredet forrásához. Ez okból, az alakok és sajátságoknak főkép eredetére nézve, legfontosabbak a legrégibb emlékek. Mikor nyelvhasonlításról van szó, mikor a rokon nyelvek szavait és szerkezetét vetjük egybe: múlhatatlanul a legrégibb maradványok nyelvét kell elővennünk, mert ez áll legközelebb az egymástól elszakadt nyelvek közös ősalakjához. De fontos minden kornak minden maradványa, mert a nyelv szót, alakot és sajátságot minden korban teremthet, s mert csak az összes emlékek történeti egymásutánjából ismerhetjük meg a nyelv egész történetét. Sokszor alig kell egyeb, mint egymás mellé állitani valamely szónak vagy kifejezésnek fönmaradt történeti változatait : s előttünk a fejlődés világos képe, az eredet biztos magyarázata.

Mennyire fontosak a nyelvemlékek a nyelvbúvárlat minden kérdésére nézve, néhány példa eléggé meg fogja bizonyítni.

Nehezen adhatnók okát nyelvemlekeink nélkül ama hangtani jelenségnek például, hogy *é* hangzós töveink egy része e hangot a tárgyrag, a személyragok s a képzők előtt nyilt *e*-vel cseréli föl, míg a többiek az *é*-t minden alakban következetesen megtartják: *kéz : kezet kezem kezed kezek kezes*, ellenben *méz : mézet mézem mézed mézek mézes* stb. Némely pontosabb helyesirású emlékeink megadják e kérdésre a kellő feleletet. A Bécsi és a Müncheni Codex például a *kéz* és hasonló szók *é*-jét *e*-vel, a *méz*-ét s rokonaiét *é* betűvel jelöli. Amaz a rövid és hosszú nyilt *e*-nek (*e* és *ȇ*), ez a rövid zárt *ë*-nek s a hosszú *é*-nek rendes jele eme codexekben. Ugyane szókat némely régibb nyomtatott emlékeinkben, pl. a XVI. századbeli Heltai Gáspárnál és Dávid Ferencznél, ę-vel és *é*-vel találjuk megkülönböztetve, s ę-jük a Bécsi és Müncheni Codex *e*-jének felel meg. Világos tehát, hogy e különböző módon viselkedő *e* hangzós szókat régente kétféle hosszú hanggal ejtették, és pedig, a mint nem volt nehéz megállapítani, a *kéz*: *kezet*-féléket hosszú nyilt *ȇ*-vel (*kéz*, régi irással *kez* és *kęz*), a *méz : mézet*-féléket ellenben a ma is divatos hosszú *é*-vel (irva *mez* és *méz*).* Amazoknak nyilt *e*-je később a ragok és képzők előtt rövid nyilt *e*-re változott, ragtalan alakjukban s bizonyos ragok előtt ellenben *é*-vel cserélődött föl (*kéz, kézen, kézből* stb.). Viszont a régi zárt *é*, a mennyiben néha megrövidül, szintén zárt *ë*-nek ád helyet; igy *elég : ëleget, lélek : lëlkem, szép : szëbb* (ebből *szép-b*).

Hogy ragjaink egy része nem ős eredetű, vagyis nem ugor örökség, hanem nyelvünknek későbbi, különvált korszakában keletkeztek, világosan mutatják legrégibb emlékeink. A Halotti Beszéd a *-től, -nek* és *-ért* ragokat egy pár helyen még külön szónak irja és sor végéről minden választójel nélkül viszi át a következő sorba. Ugyan e nyelvemlékünk a *-ből* ragot *belől*, a *-be* ragot pedig *belé* és *beli* alakban tartotta fönn; söt ez utóbbit mélyhangú szókon találjuk ilyen

* L. BUDENZ JÓZSEF: A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszu *e*, azaz *ȇ* és *é*-rül, *Magy. Nyelvészet* V. 389. SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 14. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 7.

alakkal, holott ma hasonló esetben *-ba* a hangzása. Mindez világos bizonysága annak, hogy a *-ből* és *-be* ragok nem egyebek, mint ama határozószók, melyeket ma leginkább személyragozva használunk: *belőlem, belőled, belém, beled* stb. Az eredeti *-belől* és *-belé* ragok később megrövidültek s mélyhangú szóknál az illeszkedésen is keresztül mentek.

Összehasonlító nyelvészetünk halhatatlan mestere, Budenz József már régen kimutatta, hogy a *-ság -ség* képző eredetileg egy önálló magashangú szó volt: **ség*, mely a finn *sää* (ejsd *szë*) ,idő, időjárás' szóval azonos és ennek hangtanilag épen olyan mása, mint a *jég* a finn *jää*-nek.[1] Budenz e nézetének történeti igazolása végett még nem tudott egyébre hivatkozni, mint a XV. századi Bécsi és Müncheni Codex effele alakjaira: *magasségő, gazdagségő*, azaz *magas ség-ü, gazdag ség-ü* (am. magasságos, nagyon magas; gazdagságos, nagyon gazdag). S ime a nem sokkal halála után közzé került Beszterczei Szójegyzékben, mely ama két codexet több mint egy negyed századdal megelőzi, a *-sag -ség* képző, egy példa *(rokonsag)* kivételével, csak magashangu *-ség* és *sig* alakban fordul elő mélyhangú szóknál is, sőt legtöbbször még egybe sincs irva alapszavával: *ag sig* ,aggsig' aggság, *aleth seg* ,alattség' alattság, *ember sig* emberség, *nemseth sig* nemzetség stb. Külön szónak irja a *-ság -ség* képzőt egy párszor a legutóbb felfedezett Schlägli Szójegyzék is s a mit eddig figyelemre nem méltattak, a Königsbergi Töredék is e kifejezésében: *seuz segnec* ,szűz ségnek', azaz szüzességnek, a mi most már az előbb említett két nyelvemlék adatai után nem lehet puszta irásbeli különösség. A *-ség* képző eme példája ékesen szóló bizonysága a nyelvtudomány biztos módszerének is, melynek előre következtetett alakjait később napfényre jutó nyelvemlékek ily meglepően igazolják.

A vonatkozó mondatokat bevezető névmások (*a ki, a mi, a hol* stb.) eredetére nézve szintén nyelvemlékeink mutatnak utbaigazító nyomokat. Legrégibb emlékeinkben egyszerü *ki, mi, hol* stb. névmások állanak az ily mondatok élén. Később *az ki, az mi* stb. tünnek elő, a melyekből a mai *a ki, a mi* stb. névmások keletkeztek. De nyelvemlékeinkben még több oly összetett mondatot találunk, a melyekben az *az ki, az mi*-féle névmások első eleme a főmondat alanyának is tekinthető, ilyféléket mint pl. «az szamvetesnec rővid és hasznos vta auagy módgya, melyből igen kőnnyen meg tanólhattya *az ki* számuetésnec dolgaiban foglalatos akar lenni» (Magyar Arithmetika 1591-ből, A2.). Tehát az *az* eredetileg mutató névmás volt, s később a vonatkozó mondat kezdő névmásával (*ki, mi* stb.) egybekapcsolódott s a két szó egységes vonatkozó névmássá vált.[2]

Szavaink jelentésének fejlődését, némely mai különösebb használatukat nyelvemlékeink nélkül meg nem magyarázhatnók. Nyelvemlékeink ismerete nélkül például visszatetszőnek találjuk az Angyali Üdvözletnek itt-ott, öregek ajkán, ma is hallható eme kifejezését: «te vagy áldott az *asszonyi állatok* között», a mi egyebiránt ez imádságon kivül is ismeretes kifejezésmód.[3] Nyelv-

[1] Vö. *Nyelvtud. Közlemények* XV. 401.
[2] L. *Mondattani búvárlatok* (e könyv szerzőjétől). 51. s köv. ll.
[3] Pl. «Szép állat az *asszonyi állat*, Szép és veszedelmes» (PETŐFI: *Az őrült*).

emlékeink fölvilágosítanak róla, hogy régen az *állat* szónak tágabb körű s ennel fogva magasabb jelentése is volt, mint a mit ma értünk rajta. Egyebek közt egyszerűen ,lényt, dolgot' jelentett. A Debreczeni Codexben pl. azt olvassuk: «Isten nagy tiszta állat»; Heltai Gáspár Bibliájában: «Minemű állat és ki légyen az igaz isten»; másutt meg ugyan ő nála: «Jó állat a só», stb. Később a szónak jelentése megszűkült s ma csak ,animal, thier' értelemmel használjuk.

Szavaink eredetét a nyelvemlékek alakjain keresztül nyomozhatjuk ki legbiztosabban. E nyomok, mint már mondottuk, sokszor oly világosak, oly határozott irányuak és oly messze menők, hogy visszavezetnek bennünket egészen a szók eredeti forrásaihoz. A *hébe hóba* ,olykor' szónak eredete például egyszerre világos lesz előttünk, mihelyt nyelvemlékeink adatait meghallgatjuk. Egy XVI. századi írónál, Ádámi Jánosnál azt olvassuk: «Télben, Nyárban, *Hében, Hoban*, hidegben, Készec szolgálni egymásnac mindenben.» Kétségtelen hogy a «heben, hóban» kifejezés nem egyéb mint: *hévben* (azaz *hőben*) és *hóban* ,melegben, hidegben', szóval ,mindenkor, bármikor'. Ma azonban ,olykor, néha' jelentéssel használjuk, ép úgy mint a *koronként* szónak is régen ,mindig' (vagyis ,minden korban') volt az értelme (vö. *naponként* annyi mint ,mindennap') s ma szintén csak néhát, olykort jelent.[1]

Útbaigazítnak nyelvemlékeink a mai nyelvjárások szavainak és sajátságainak magyarázatában is.

A göcseji nyelvjárásban például a több. 1. személyű birtokosrag *-ank -enk*: *házank, kertenk*, e helyett *házunk, kertünk*. E föltünő nyilt magánhangzót a tulajdonképi rag (*-nk*) előtt csak nyelvemlékeink segítségével lehet megmagyaráznunk; a mai köznyelvi alakból kiindulva nem adhatnók helyes megfejtését. Tudjuk pedig, hogy a régi nyelv az ily személyragos szókat *-onk -önk* és *-enk* végzetűnek mutatja: *házonk, kertönk* és *kertenk*. Midőn tehát a göcseji nyelvjárás e régi ejtéssel (*o* és *e*) szemben nyilt *a* és *e* kötőhangzót használ, magánhangzóinknak amaz általános fejlődését követte csupán, mely szerint ejtésük egy fokkal nyiltabbá lett. (L. a következő fejezetben.)

Hogy tájszavaink egy részét a nyelvemlékek ismerete nélkül szintén alig fejthetnők meg, azt bizonyítni sem kell. Nyelvjárásaink tudvalevőleg a nyelvsajátságok mellett számos régi szót is megőriztek, melyek a köznyelvben már elavúltak és ismeretlenek. E tekintetben nyelvjárásaink valóságos elő nyelvemlékek s a régi nyelv megértését is viszont megkönnyítik. Eleg lesz egyszerűen fölemlítenünk néhányat ama tájszók közül, melyek csak a legutóbbi időben kerültek napfényre, meglepő igazolására régi emlékeink ritkaságainak. Ilyenek: *érad* (idő, időszak), *gyappanik* (gyullad), *kisálkodik* (czivódik, ingerkedik), *loln, lolva* és *lolja* (sonka), *kótog* (régen *koltog*, annyi mint ,zörög'), *lerél* (régen *lérél*, am. van, szokott lenni) stb. stb.[2] És hogy nyelvjárásaink behatóbb tanulmányozása minő meglepő folfedezésekre vezethet a régi nyelv szavait és

[1] L. *Magy. Nyelvőr* XXI. 99.

[2] L. e ritkaságokról SIMONYI ZSIGMOND: «Ritka szók és szólások» *Magy. Nyelvőr* XVII. 8. és *A magyar nyelv*, I. 192. s köv. II.; továbbá e könyv szerzőjétől: «Visszaigazított sajtóhibák» *Nyelvőr* XIV. 365. és «Népnyelv és nyelvtörténet», uo. XXI. 6.

szóhasználatait illetőleg, csak egy legujabb példára hivatkozunk. Balassa József búvárkodására a szlavóniai magyarok közt, kiknek nyelvéből egyebek közt néhány olyan szót is följegyezhetett, a melyekről régi nyelvemlékeinkben is csak egy-két adat tesz tanuságot. Ilyenek *bese* am. kánya, *ere* gyeplő, *zele* hím.[1]

Nyelvjárásaink története szempontjából is fontosak nyelvemlékeink. Látni fogjuk, hogy egyes emlékeink határozott nyelvjárási sajátságokat mutatnak s hogy például hangbeli tekintetben egy részük *ö*-ző, más részük *e*-ző nyelvjárás jelleget viseli. Érdekes továbbá tudnunk, hogy a mai nyelvjárási sajátságok minő korig vezethetők vissza; egészen ujabb fejlemények-e, vagy megtalálhatók-e már századok előtt is. Azt már tudjuk például, hogy az úgynevezett *ízes* (*szíp, níz* e h. *szép, néz* stb.) a tiszavidéki beszédnek már a XVI. század elején kifejlett vonása volt. Bizonyságot tesz erről az 1508-ban készült Döbrentei-Codex leírója, «Bereg vármegyei Halabori faluból nemzett Bertalan pap», ki könyve másolásában sok szót ösztönszerűleg *í*-s alakkal irt át, a maga nyelvjárása szerint. És csak nem rég adtak ki a Nemzeti Múzeum kéziratai közül egy 1681-ből való labanczverset, melyben már ilyen ismert nyelvjárási sajátságokat találunk, mint *baráttyo* barátja, *diktálnok* diktálnak, *üldözto* üldözte, *belüle* belőle, *elnyi* elni stb.[2] Az *üldöztö*-féle alakok előfordulnak már a Bécsi és Müncheni Codexben is s általában azt tapasztaljuk, hogy a mai nyelvjárási sajátságok nagy részt igen régi eredetűek. Azonban a mi a nyelvemlékek nyelvjárásait illeti, e kérdés terén még igen habozók és tévedezők a kutatások.

Hogy a nyelvhasonlításra nézve mennyire fontosak különösen legrégibb emlékeink, alig kell hosszabban bizonyítni. Nyelvünk legrégibb állapotát legelső nyelvemlékeink őriztek meg s e legrégibb állapot áll legközelebb a fejlődésnek ama pontjához, a melyen nyelvünk rokonaitól elszakadt volt. Ha például a legtöbb mássalhangzós végü névszónkat a megfelelő ugor szókkal egybevetjük, ezeket amazoknál egy-egy magánhangzóval hosszabbnak találjuk. A *hal* neve finnül *kala*, a *tél* cseremiszül *tele*, a *fül* (régen *fil*) mordvinul *pile* stb. De tudjuk, hogy a Névtelen Jegyző s a Halotti Beszédet, legelső összefüggő nyelvemlékünket is megelőző latin oklevelek számos magyar névszót egy-egy szóvégi hangzóval teljesebb alakban őriztek meg. Például e szót *hadút* egy 1055-iki oklevél így írja: *hodu utu* azaz *hodu-útu*, Anonymusnál pedig az *álom* szó még *almu* azaz *álmu* stb. E legrégibb adatok tehát szótöveinket még ama teljesebb alakban tartották fonn, a melylyel nyelvünk őket az ugor őskorból örökségül hozta. És hasonlókép áll a dolog a nyelvtani alakokkal, a képzőkkel és ragokkal is. Hogy csak egy példát említsünk, az igeragozás több. 1. személyű ragja, valamint az azonos hangzású birtokos személyrag ma tulajdonkép csak *-nk* (*adu-nk, kérü-nk, házu-nk, ösü-nk*), de a Halotti Beszéd korában még *-muk-* és *-mük*-nek hangzott, tehát csaknem egészen úgy, a mint a lapp nyelvnek egyik nyelvjárása ma is mutatja, az ugynevezett finnmarki lapp, a hol e ragot *-mek* alakban használják.[3]

[1] L. *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 611, 612. l. Vö. még *Magy. Nyelvőr* XXII. 497.

[2] L. SZEREMLEY BARNA közlését. *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 323—329.

[3] L. BUDENZ hagyatékában. *Ugor alaktan* 59. §., *Nyelvtud. Közlemények* XXII. 430, 431.

Némely ugor nyelvi szóknak magyar másait már csakis nyelvemlékeinkben találjuk meg, mai nyelvünk előtt vagy teljesen ismeretlenek, vagy csak némely nyelvjárásokban és származékszókban maradtak fönn. Így a finn *kisa* szónak (olv. *kiszá*, annyi mint ‚játék, tánez, lárma, tombolás') ma nem találjuk mását a köznyelvben: de legrégibb magyar bibliánkban, a Müncheni Codexben még előfordul ez a főnév *késa* s azt teszi ‚lázadás'. Származékaiban (*kisál*, *kisálkodik* stb.) más emlékek is megőriztek e szót, söt a *kisalkodik* ige több vidéken, a *kisál* pedig Csémen (Komárom m.) napjainkig fönmaradt.[1]

Azonban még az idegen nyelvek buváraira nézve is fontosak olykor a magyar nyelvemlékek. Valamint nem ritka dolog, hogy egyik-másik idegen származású szavunk eredetére a ránk hatással volt nyelveknek valami régi emléke vezet,[2] ugy viszont az az eset is előfordult már, hogy velünk érintkező nyelvek némely szavuknak eredetet régi nyelvemlékeink szavaiban találták meg. A sárosmegyei tótok pl. a falut *valal*-nak nevezik, s e szót hasztalan iparkodnánk a szlávság szókincséből megmagyarázni. Nyelvünk sem ismer ma hasonló főnevet, melyből a tót szót származtatni lehetne. Ellenben régi nyelvemlékeink széltében használnak egy *valál* főnevet, mely ‚birtokot, helységet, falut' jelentett s mely *Volál* alakban ma is megvan még néhány erdélyi falu nevében. A *valál* szó nyelvünkből már világosan meg is magyarázható; a *vall* (régen am. birni) igéből származik ugyanis (*vall-ál*), olyan képzéssel, mint *halni*-ból *halál*, *fon*-ból *fonál* stb. és hosszú *ll*-je ugyanazon rövidülésen ment keresztül, mint a régi *hallad* és *szallad* szóké, a melyeket ma *halad* és *szalad*-nak ejtünk.[3]

A nyelv történeti buvárlására nézve ennyire fontosak lévén nyelvemlékeink, önként következik, hogy tanulmányozásuk minden nyelvészeti kutatásnak múlhatatlan föltétele. Szükség van nyelvemlékeink alapos és teljes feldolgozására. Ez oly feladat, melyhez mennél több munkaerő kivánatos. E könyv előtt épen az a fő czél lebeg, hogy nyelvi ereklyeink iránt szélesebb körben érdeket keltvén, tanulmányozásukra kedvet ébreszszen s ekként megnyerjen oly tehetségeket, a melyek különben ez irányban értéktelenül vesznének el. Azért föladata megadni ama legszükségesebb utbaigazitásokat, melyek ismerete nélkül nyelvemlékeink tanulmányozásához hozzá nem foghatni.

Mert nyelvemlékeink tanulmányozásában jóformán még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Alig van egy-két nyelvemlékünkről beható tanulmányunk s ezek is részben rendszertelenek és hibákkal telik. Sőt van több nyelvemlékünk, a melyeknek őrzésük helye ismeretes és hozzáférhető s mégis mind e mai napig kiadatlanok. Ezekre a maguk helyén külön is felhívjuk az olvasó figyelmet. Teljesen földolgozatlan még ama becses anyag, a melyet Árpád-kori s későbbi latin okleveleink rejtenek magukban. E hiány annyival érezhetőbb, minthogy az oklevelek magyar szavait, épen alkalmas munkaerők híján, a

[1] L. *Magyar Nyelvőr* XIV. 367. és XXIII. 79.

[2] Az *érsek* szó eredetét megmagyarázó szláv szóra pl. csak nem rég bukkant rá Asbóth Oszkár egy XV. századi cseh-morva kéziratban. (L. *Hunfalvy-Album* 1. l.)

[3] L. Budenz czikkét, *Magy. Nyelvőr* III. 291. és Szarvas Gáborét a *vállal* mellékalakról, uo. XXI. 28.

Nyelvtörténeti Szótár sem használhatta föl. Valóban itt volna ideje, hogy — mint a *Történelmi Tár*-ban[1] Sasinek már megpendítette — okleveleink magyar szavairól külön glosszáriumot készítsünk.

Némely nyelvemlékünknél, mint a rendkívül fontos Ehrenfeld-Codexnél, az eredetiül szolgált latin munkának kiadása is kívánatos volna. E nyelvemléknél e kívánság annyival okadatoltabb, mert a fordítás gyarlóságánál fogva eredetije nélkül számtalan helyen meg sem érthető. Néhány nyelvemlékünknek kiadása is átvizsgálandó, mert első közlőjük és ismertetőjük több helyet megfejtetlen hagyott, másokat meg hibás olvasással adott közzé. Ezt a Németujvári Glosszákról s a nem rég fölfedezett Beszterezei Szójegyzékről mondhatjuk. Nem teljesen megbízható a magyar szók olvasása ama régibb oklevélkiadásokban sem, melyekhez Czinár Mór és Kovács Nándor különben becses indexeiket készítették.

Nem sorolhatunk itt föl minden részletes tennivalót, nem hívhatjuk föl a figyelmet a nyelvtörténeti kutatás minden egyes függő kérdésére. Csak egyet emelünk ki, a mely irányban eddigelé úgyszólván semmi munkálat nem történt, a magyar helyesírás eredetének és fejlődésének történetét. Mert orthographiánknak még csak a kulcsa van eddig megtalálva: az, hogy az írástolvasást velenczei származású olasz papoktól tanultuk.[2] Azonban írásunk minden egyes sajátsága még e kulcscsal sincs föltárva, a fejlődés története pedig teljesen ismeretlen.

Könyvünk abban fogja legnagyobb érdemét találni, ha e föladatok végzéséhez elméket mozdít, ha alkalmas tehetségeket nyerhet meg ily nemzeti érdekű munkára.

[1] 1893-diki évf. 1. l.

[2] L. Volf György akadémiai értekezését: *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?* Budapest. 1885. (*Értekezések a nyelv- és széptud. osztály köréből* XII. k. 6. sz.)

MÁSODIK FEJEZET.

Nyelvemlékeink olvasása.

Nyelvemlékeink megértéséhez es czélszerü hasznositásához első föltétel helyes olvasásuk. Nem palæographiai olvasásukról, kibetüzesükröl szólunk, hiszen ez önmagából folyó alapkövetelmény, a mit nem is hagyott még senki figyelmen kivül. Nyelvészeti olvasásukat értjük, azt t. i., hogyan kell az irott szót nyelvemlékeink korának kiejtéséhez hiven olvasnunk. E helyes olvasás ep oly fontos, mint termeszetes követelmeny. Avagy nem forgatja e ki sokszor a legesekélyebb kiejtesbeli különbség is a szót a maga eredeti mivoltából? Gondolnánk-e várra vagy derült égre például ha ‚var', ‚derült eg' hangzanek fülünkbe. Bizony epen igy nem ismernének rá elnyugodott öseink a maguk *lök, kezzélek* (levék, közülük) szavaira, ha hallanák a mai iskolákban közönséges ejtesmódot: *lok, kezzelek*[1] s több effelét. Irodalomtörteneti chrestomathiáink, söt Szilády Áronnak különben kitünö kiadása, a *Regi Magyar Költők Tára* kötetei is telvék ilynemü hibákkal, öseink kiejtésének szándektalan meghamisitásával. Mindjárt az elsö költöi maradvány, a *Pannóniai Ének* ismeretes kezdö sorát ekként hangoztatja a *Költők Tára*: *Emlekezzenk régiekrel*, holott nyelvtörténetileg megállapitható kiejtése a maga korában csak ez lehetett: *Emlekezzénk regiekrél*. De nem igazithatunk helyre egyenkint minden ilyen tevedést, hisz a lehetö pontos olvasással és megokoló jegyzetekkel kisert szemelvények a könyv használójának elegendö okulást nyujthatnak s alább a nyelvemlekek olvasására nézve nehány általános elvet es utbaigazitást is megkisertünk. Azonban folemlitünk meg egyet a közkeletü hibás olvasatok közül, a melyet az tesz érdekessé s egyszersmind örökké hagyományossá, hogy egy nagy drámairónktol ered, a *Bánk ban* szerzöjetöl, ki e maradandó becsü tragediájával egy elferditett névnek is életet adott: a *Petur* nevnek.[2] E nev semmi egyeb, mint *Péter*, a melyet régi okleveleink, a honnan Katona József vette, a maguk helyesirása szerint *Petur*-nak irtak, azonban *Pétor*-t akartak vele kifejezni s Katonánál a betüszerinti olvasás folytán melyhangu nev lett belöle (*Peturnak*, *Peturon* II. felvonás, stb.).[3]

[1] L. Beöthy Zsolt: *A magy. nemzeti irodalom történeti ismertetése* (6. kiad.) I. 272. 202.

[2] Arany János Bánk-bán tanulmányaiban már pláne *Petúr*-nak irja (l. Arany János *Összes Munkái*, V. köt.)

[3] Hasonló betüszerinti olvasás Katonánál a «*Szepüsi* föld» is (II. felv. Petur beszédjében), e h. *szepüsi* v. *szeposi*, azaz *szepesi*.

Hogy mennyire fontos a nyelvemlékekbeli szók egykor ejtésének pontos megállapitása, azt a hangtani, alaktani és szófejtő kutatások számtalan tanulságos példával igazolják. Hogy csak az iment idezett alakok mellett maradjunk, mily téveteg magyarázatot kellene például kieszelnünk, ha a mai *levék*-nek a régi ejtésben *lök*, a *-röl* ragnak *rel*, a *közüluk*-nek *kezzelek* hangzását fogadnók el; holott a *lők*, *-rél*, *kezzélek* ejtés fölvetelével ez alakok minden ízéről pontosan számot adhatunk s a történeti fejlődés biztos útján kisérhetjük el őket mai hangzásukig. A *lők* a *lenni* (töve szerint *lev-*) igének olyan multalakja, mint a ma is használatos *lőn* és *lőnek*. Ez utóbbit meg teljesebb *levének* alakkal is használjuk, a mi mindjárt útbaigazitást is ad alakjaink magyarázatához. Valamint *lőnek* annyi mint *levének*, épugy *lőn* és *lők* is régibb **levén* és *levék*-ből vannak összevonódva.

Emezt ma is használják, amaz nem fordul elő, de biztosan kikövetkeztethető a többi személyalakok s a jelen idő alakjainak mintájára:

lesze-k	*levé-k*	*lők*
lesze-l	*levé-l*	*lől* [1]
lësze-n	(**levé-n*)	*lőn* stb.

A *-rél* ragról és a *kezzélek* ejtésről alább szólunk, s hasonló példákat idézhetnenk fölös számmal a szófejtés tanulságai közül is.

Most már az a kérdes: mik a régi ejtésmód megállapitásának forrásai?

Első sorban maguk a nyelvemlékek. És e tekintetben nyelvemlékeink egymásról kölcsönösen adnak fölvilágositást. A mit egyikből tökéletlen vagy következetlen helyesirása miatt meg nem állapithatunk, meghatározhatjuk a másikból, a mely a kérdéses szó és alak felől biztos utasitást adhat. Ennelfogva a régi ejtés megállapitásához mennél szélesebb körü s mennél alaposabb nyelvtörténeti ismeret szükséges.

E föltétellel szorosan összefügg a helyes ejtés másik forrása: a magyar hangfejlődés története. Nyelvészetünk a szók hangbeli alakjának történeti fejlődéséről — a nyelvemlékek korától kezdődőleg — meglehetősen világos képet szerzett, egyes részletekre nezve pedig az elérhető legnagyobb biztosságig is eljutott már. Ez eredmenyek fölhasználásával már legtöbb esetben biztosan megállapithatjuk ezen vagy azon alaknak ejtése módját.

Legelső teendőnk azonban minden egyes emleknek irásmódjával, orthographiájával jönni tisztába, a mennyiben sokszor a nyelvemlekek önmagukból adnak kulcsot egyik-másik szó helyes ejtéséhez.

Segitségünkre jönnek — mint már fentebb megjegyeztük — a mai nyelvjárások is, a melyeknek megőrzött eredetisegei, sőt általában ejtési es alaktani sajátságai is utbaigazitók, irányadók voltak már nem egy kérdéses esetben.

Végül a szófejtés eredményei s a rokon nyelvek vallomásai is számbaveendő tényezők, s csak mindezen segédeszközök es források együttes figyelembevetelével juthatunk a régi ejtés legvalószinübb megállapitásához.

[1] Ez, valamint a tobb. sz. *lonk* és *lötök* is mind előfordulnak nyelvemlékeinkben.

Hogy minden eszközünk daczára számos kétség marad még fönn nyelvemlékeink olvasása terén, az a kérdés természetéből könnyen érthető. Legnagyobb bizonytalanságot a nyelvfejlődés ingadozó, átmenetes természete okoz. Tudjuk, hogy a régi alak sok ideig együtt él még az újjal, küzd lételéért, míg végre kénytelen ez elől teljesen kiszorulni. De azt is tudjuk, hogy e fejlődés nem minden vidéken megy egyszerre végbe. Némely sajátságot egyik-másik nyelvjárásunk ma is azon a fokon mutat, a melyen a köznyelv csak nyelvemlékeink korában ismerte. A göcseji nyelvjárás némely ragot ma is illeszkedés nélkül használ, mint legelső nyelvemlékünk. S minthogy az új alakok és sajátságok teljes kifejlődésének idejet pontosan meg nem állapíthatjuk, számos alak olvasásában nem juthatunk határozott eredményre. Nem ismerjük biztosan nyelvemlékeink nyelvjárását sem, a mi némi tekintetben segítségünkre lehetne, s ha ismernők is, miből következtethetnők, hogy ezen vagy azon tájnyelvi sajátság ebben vagy abban a korban már ki volt-e fejlődve. Csak egy ilyen nyilt kérdésnek tekinthető esetet említünk föl. A *Halotti Beszéd* irásmódja rövid és hosszú magánhangzó közt nem tesz különbséget. De még némely későbbi emlékeinkben is azt látjuk, hogy pl. az alanyi ragozású elbeszélő múlt 3. személye kettős *aa* és *ee*-vel van írva (*maradaa* maradá, *felelee* felelé) s a többi személyalakok mai napig is megtartották az időképző e hosszú hangzóját (*felelék*, *felelél*, *maradánk*, *maradátok*). Nagy a valószinűsége tehát, de biztossággal még sem állíthatjuk, hogy a HB. *vola* (vala) és *engede* igealakjai péld. szintén hosszú véghanggal (*volá*, *engedé*) olvasandók. Ugyanezt mondhatjuk a HB. olvasásában föltételezett többi hosszú hangzókról is. Nem állíthatjuk a hosszanejtést teljes biztossággal, mert nem lehetetlen, hogy a HB. nyelvjárása már nem ismerte azt, noha ama későbbi emlékek nyelvjárása továbbig is megőrizte.

E nehézségek daczára a fönt elősorolt források és segédeszközök nagyjában lehetővé teszik, hogy nyelvemlékeink ejtését — némelyekét s főkép az újabbakét a legnagyobb biztossággal is — megállapíthassuk. Hogy a régi nyelv iránt érdeklődők e tekintetben a legszükségesebb tudnivalók felől tájékozva lehessenek, kifejtünk itt néhány fontosabb általános elvet és adunk néhány útmutatást a részletekre nézve.

Minő elveket tartsunk tehát szem előtt nyelvemlékeink olvasásában?

Fő elvünk az legyen, hogy a nyelvemlékek szavait és alakjait úgy ejtsük ki, a mint a maguk korában a megállapítható legnagyobb valószinűséggel ejthették. Ne vigyük bele tehát a régi irott szóba *a priori*, minden körültekintés nélkül mai ejtésünket. Hiszen lehet-e józanul föltennünk, hogy mikor régibb századok embere a maga szavait a maga kiejtése szerint papirra vetette, azt az ejtést akarta volna betűkbe foglalni, a melyet ma használunk, a melyet előre nem is képzelhetett? Pedig e hibával, főkép történetbúvárainknál, olykor még ma is találkozunk.

Ne is olvassuk a betűket — betűről-betűre — azon érték szerint, a melylyel manap divatoznak. Hanem vegyük tekintetbe, hogy az írásmód, a betűk és kapcsolataik jelentése az idők folyamán nem egy változást is szenvedhetett. Olvassuk tehát őket olyan érték szerint, a minővel a maguk korában bírniok kellett.

Tartsuk szem előtt, hogy némely betűket, különösen a magánhangzókat, az orthographia kezdetlegesebb korában egymás mellett többféle hangnak a kifejezésére is használhatták s hogy e lehető jelentéseik közül esetenkent azt kell választanunk, a melyet a nyelvtörténeti ismeretek javasolnak.

Végül általában arra is legyünk figyelemmel, hogy a hangok ejtésének időtartamát emlekeink számtalanszor jelöletlen hagyják, hogy tehát a magán- és mássalhangzók rövidségét vagy hosszuságát a nyelvemleken kivül álló forrásokból kell megállapitanunk.

Ez általános elvek mellett különösen a **magánhangzók olvasásában** szorulunk néhány szintén általánosabb érvényű utbaigazításra. Magánhangzóinknak pedig nemcsak rövidsége és hosszúsága, hanem hangszíne vagyis nyiltsága és zártsága is pontosan megállapitandó a regi olvasásban. Hogy ez utóbbi tekintetben is minden csekély tévedés már megmásítná a régi ejtesmódot, alig kell bizonyitni.

Az egyes betűk és betűkapcsolatok értékéről — mind a magán-, mind a mássalhangzók kifejezesét illetőleg — alább lel az olvasó némi összefoglaló általános tájekozást, a bemutatandó egyes maradványok előtt pedig mindegyiknek orthographiájából megemlitve veszi a nevezetesebb sajátságokat.

Itt a magánhangzók olvasásának említett két pontjára, az időmértek es hangszín megállapitására, főkép a magyar hangfejlődés történetéből meritett tanulságok alapján adunk utmutatásokat. Ki kell tehát térnünk előbb néhány biztosabb észleletre, melyet magánhangzóink fejlődese terén a nyelvtörténeti kutatás már megállapithatott.

Szóljunk előbb azon szabályszerűségről, melyet magánhangzóink **hangszinbeli** fejlődésén észlelhetünk nyelvünk történeti korszakában.

Mindenekelőtt egy általános s mai nyelvünkben is következetes hangbeli szabályszerüséget kell észrevennünk, a mely a történeti fejlődés vizsgálataban is biztos útmutatónk lesz. E szabályszerűség a **magas- és mélyhangok párhuzamos fejlődése** a nyelvállás* és időmérték változásaiban, a mit különösen képzőinkben és ragjainkban tapasztalunk a legszembeszököbb pontossággal. A felső nyelvállású mélyhangnak hasonló nyelvállású hang felel meg a képző magashangú alakjában: a középső nyelvállásúval szemben középső nyelvállású, az alsó nyelvállásúval szemben pedig alsó nyelvállású hang mutatkozik. Csak egymás mellé kell állitanunk néhany képzőnknek és ragunknak magas- és mélyhangú alakját, s azonnal láthatjuk e pontos szabályszerüséget:

-gat	*-dokol*	*-at*	*-alom*	*-tok*	*-nak*	*-hoz*	*-tól* v. *-tul*
-get	*-dekėl* *-dököl*	*-et*	*-elem*	*-tėk* *-tok*	*-nek*	*-hėz* *-hoz*	*-től* v. *-tül* stb.

Pl. *irogat — kéreget, haldokol — érdekel — oldokol, állat — élet, hatalom — félelem, várnak — kėrnek, vártok — kėrtėk — ültök, falhoz — kerthez — földhöz, faltól — földtől* stb.

* Vö. Balassa József: *A phonetika elemei*, 39. l.

És e szabályszerűség uralkodó vonása volt magánhangzóinknak a nyelvtörténet egész folyamán át. Pontos helyesirású emlékeink bizonyságot tesznek róla, hogy a képzők és ragok magas- és mélyhangú alakjai régibb időben is párhuzamosan feleltek meg egymásnak s párhuzamosan is fejlődtek előbbre. E fontos észleletet mármost mindig szemünk előtt kell tartanunk, valahányszor oly magashangú képző vagy rag alakját kell a régiségben megállapitanunk, a melynek hangzóját a szóban levő nyelvemlék nem különböztette meg pontosan más hasonló magas hangoktól.

Ez általános hangtörténeti jelenség után lássuk, minő irányokat mutat magánhangzóink fejlődése a nyelvtörténet folyamán.

A fejlődés két iránya tűnik itt mindenekelőtt szemünkbe: a rövid magánhangzók fokozatos nyiltabbá válása vagyis a nyelv állásának alacsonyodása, s másrészt a magashangok törekvése az ajakos (labialis) ejtés vagyis az úgynevezett ajakhangzók[1] felé. Ha például a Halotti Beszéd vagy az Árpád-kori oklevelek szavait a mai ejtéssel egybehasonlitjuk, azt találjuk, hogy akkor még *pur* volt, a mi most *por*, *nop* volt a *nap*, *iggy* volt az *eggy* (egy), *Lindva* volt a zalamegyei *Lendva* folyó[2] stb. Másrészt még codexeink korában is *kild* volt a *küld*, *sziz* volt a *szüz*, *zeld* volt a *zöld*, *ere* volt az *erő* stb. Azonban már e két utóbbi fajta példákban, minthogy emlékeink valamennyit egyszerűen *e* betűvel irják, más úton kellett a régi ejtés minő voltára reájönnünk. Itt részint némely máig fönmaradt régies alakok, részint a magashangok phonetikai minősége vezettek rá ama minden kétségen felül álló föltevésre, hogy a mai *ö* és *ő* hangoknak is csak a megfelelő nyelvállású zárt *e* és *é* hangok felelhettek meg a régiek ejtésében. Az *elő* es *előbb* mellett még ma is megvan a régi *elé* és *elébb* ejtés; az *idő* szót, mely regente evet is jelentett, még mai nap is régi *é* hangzós alakjával használjuk e határozószóban: *iden* am. ez évben stb. Hogy az *o* is előbbi zárt (s nem nyilt) e helyebe lépett, bizonyitják olyan ejtesváltozatok, mint *csend* es *csond*, *fel* es *fol*, *fedez* és *födoz*; *néztek*, *kértek* és *főztök*, *ültök*[3] stb.: továbbá némely régies alak a népnyelvben, mint pl. a *köt* igenek zárt *e*-s alakja a *főkötő* szóban: *fikető* es *fikető*[4]; általában pedig bizonyitja az a tapasztalat, hogy az ugynevezett öző nyelvjárások mindig köznyelvi zárt *e* helyén mutatják a maguk ajakhangu, *ö* hangzós ejtesmodját.

Viszont a föntebb idézett zártabb ejtesű peldák (*pur*, *nop*, *iggy*) alapján, a magas- és mélyhangok párhuzamos fejlődésenél fogva arra az eredményre jutunk, hogy a HBeszéd és az oklevelek korában, mint a mai *u*-nak *o*, úgy az *o*-nek is — a mennyiben már ajakhangú ejtés található — szinten zártabb *ü* hangzó felelt meg, s hogy ennelfogva az orthographiailag kettős (*ü*, *ö*) értékű *u*

[1] Vö. BALASSA JÓZSEF: *A phonetika elemei.* 40. l.

[2] Az eredeti irásmód szerint *Lyndua* egy 1239-iki oklevélben (l. JERNEY JÁNOS: *Magyar Nyelvkincsek.* I. 85). A *pur*, *nop* és *iggy* (irva: *igi*) a HBeszédben fordulnak elő. E hangfejlődés bővebb tárgyalását l. SIMONYI ZSIGMOND dolgozatában: *A régi nyelvemlékek olvasásáról.*

[3] Régebben az efféle ige alakok is *e* vel voltak: *fözték*, *ültek*.

[4] Mezotúron, *M. Nyelvőr* VIII. 359, 443, IX. 179.

betűt ily szókban habozás nélkül *ü*-nek kell olvasnunk. Tehát *urdung* a HBe-szédben annyi mint *ürdüng*, mert ma *ördög*-nek mondjuk: *cuzicun* meg *küzikün*, mert ma *közükön*-nek hangzik stb. S az analogia biztos útmutatásával kiterjeszthetjük ez észleletet még egy hangra, melyet nyelvemlékeink pontosan nem jelölnek, a mai nyilt *e*-nek megfelelő zárt *ė*-re is, s ezzel a hanggal olvashatjuk legrégibb emlékeink azon szótagjait is, melyekben ma nyilt *e* hangzik s melyekben eredetibb hosszú hangzó fölvétele nem volna megokolható.

Ennélfogva rövid magánhangzóink nyiltabbá fejlődéséről a következő táblázat adhat áttekintést:

I.

Régi	Mai
u	*o*
o	*a*
i	*ė*
ė	*e*
ü	*ö*

Magashangú rövid és hosszú magánhangzóink másik irányú fejlődését, az ajakhanggá változást pedig ilyen képben foglalhatjuk össze:

II.

Régi	Mai
i	*ü*
í	*ű*
ė	*ö*
é	*ő*

Míg rövid magánhangzóink az alacsonyabb nyelvállású ejtés vagyis a nyiltság felé hajlanak a történeti fejlődésben, addig a hosszú hangzókat ellenkező irányban a magasabb nyelvállás felé vagyis a zártabb ejtéshez látjuk törekedni. Különösen szóvégi hangzókban, képzőkön és ragokon tapasztaljuk e fejlődést, de tőszótagokban sem ismeretlen. A mai *-ül* igeképző pl. régibb emlékeinkben *-ől*-nak van írva, a mit a későbbi, nyomtatott emlékek pontosabb helyesírása (*-ol*) alapján s a képző eredeténél fogva is csak hosszú *ó*-val olvashatunk: *fordól—fordúl*, *tanól—tanúl* stb. A pontosabb orthographiáju irott nyelvemlékekből pedig, melyek az *ö* es *ü* (illetőleg *ő* és *ű*) hangokat egymástól megkülönböztetik, így a Bécsi és a Müncheni Codexből azt tanuljuk, hogy e képzőnek magashangú alakja is hasonló hangszínbeli különbséggel *-ől*-nek hangzott; tehát *kerül* régen *keről* volt, *szépül—szépől*, *erősül—erősől* stb. Igy az *-ú -ű* melléknévképzőt is régen *-ó -ő*-nek ejtették: *lábó—lábú*, *kező—kezű* stb. E változással lett az aránylag nem rég elavult *tő* alakból *tű* (acus) s ez úton terjed a régibb s irodalmilag még hagyományos *-ból -ből*, *-ról -ről* helyett a *-búl -bűl*, *-rúl -rűl*, sőt rövidülve *-bul -bül*, *-rul -rül* ejtés. Hasonló változás a régi *é*-nek *í*-vé fejlődése is, a mely némely nyelvjárásokban aztán nagyobb mér-

teket is öltött s kiválóan jellemző sajátság lett.[1] Köznyelvi *í* hangzós szavaink és alakjaink közül ily eredetűek: *íz* — régen *éz*, *íny* — régen *ény*; *tanít*, *fordít* — *tanét*, *fordét*; *szerint*, a melyben az *i* már meg is rövidült — régen, söt még ma is *szerént* stb. stb. Ugyane zártabbá fejlődésnek egyik jelensége az is, hogy a régi hosszú nyilt *ē* helyet *é* váltotta föl az oly szókban mint *kēz*, *tēl*, *jēg* stb., melyeket ma *kéz*, *tél* és *jég*-nek mondunk, a mint már föntebb fejtegettük.[2] Hosszú magánhangzóink e zártabbá fejlődését tehát a következő képbe foglalhatjuk:

III.

Régi	Mai
ó	*ú*
é	*í*
ő	*ű*
ē	*é*

Szemben a rövid magánhangzóknak föntebb tárgyalt nyiltabbá fejlődésével nehány esetben az ellenkező irányú változásra is mutat példát nyelvünk története. E jelenség azonban csaknem kivétel nélkül szóvégen, ragokban mutatkozik. A többes első személy ragja ma *-unk* és *-juk* az alanyi, illetőleg tárgyas ragozásban. Ezeket régebben *-onk*, *-jok* alakkal találjuk. Ennélfogva ugyanazon korban a megfelelő magashangú ragokat is *ö*-vel kell olvasnunk: *-önk*, *-jök* és *-ök*. Pl. *adonk—adunk*, *kerönk—kérünk*; *adjok—adjuk*, *kérjök—kérjük*; *adtok—adtuk*, *kértök—kértük*. Ugyane változással lett a régi *város*-ból *város*, a *csillag*, *pillag*-féle igékből *csillog*, *pillog* stb. Ez utóbbi adatok alapján tehát ugyanazon korokban a mai *lebeg*, *kesereg* s egyéb hasonló magashangú igék is *lebeg* és *keserег*-nek hangozhattak. Tőszótagban ilyen fejlődés a régi *mend*-nek *mind*-re változása.

Rövid magánhangzóink e zártabbá fejlődését ekként foglalhatjuk össze:

IV.

Régi	Mai
a	*o*
o	*u*
e	*ë*
ë	*i*
ö	*ü*

Vannak végre esetek, melyekben magas hangzóink a fejlődésnek két különböző irányán mentek keresztül: a nyiltabbá váláson s egyúttal az ajakhanggá változáson. E kettős fejlődés pedig két egymással ellentétes sorrendben

[1] Különösen a debreczeni és szatmármegyei nyelvjárásban (vö. BALASSA JÓZSEF: *A magy. nyelvjárások osztályozása és jellemzése*, 66. l.).
[2] L. 4. l.

történt: némely alakokban a nyiltabbá válás ment végbe előbb s aztán következett az ajakhangú ejtés föllépése: másokban viszont az ajakhangú ejtés fejlődött ki először s aztán lett zártabbá a magánhangzó. Az előbbi jelenség példájaként a köznyelvből a *köz* és *sötét* szavakat említhetjük. Ezek megelőzőleg *kėz*-nek és *sėtét*-nek hangzottak, söt az utóbbi alak még ma is egészen közönséges. Azonban legrégebben *i* hanggal ejtették őket: *kiz* és *sitét*,[1] a mint hogy emezt ma is több helyen *sitet*-nek és *sitit*-nek mondják.[2] Nyelvjárásokban, melyek a zárt *ė*-t *ö*-vel cserélik föl, e jelenség még több példában igazolható, a mennyiben ezek a köznyelvnek régibb *i*-ből származott zárt *ė*-s szavaiban is (minők *hėgy*, *mėgy*, a *mėg* igekötő stb.) ajakhangot, *ö*-t ejtenek. Az ellenkező sorrendű fejlődésre főkép ama képzők és ragok magashangú alakjai szolgáltatnak példákat, a melyeknek mélyhangú párjaiban föntebb a zártabbá válás tüneményét láttuk (l. a III. és IV. sz. táblákat az elejük bocsátott fejtegetéssel). Igy pl. az *-ul -ül* igeképzőnek legrégebben *-ėl* volt a magashangú alakja, később ajakhangú ejtést vett föl (*-ől*) s aztán zártabbá lett (*-ül*). Az igeragozás több. első személyében is a magashangú igéket *-ėnk* végzettel találjuk régibb emlékeinkben, a mit a mélyhangú *-onk* s a későbbi kifejlődött magashangú *-önk* alapján csakis zárt *ė*-vel (*-ėnk*) olvashatunk.[3] E kettős és ellentétes sorrendű fejlődést ekként szemléltethetjük:

V.

Régebbi	Későbbi	Mai
i	*ė*	*ö*

VI.

Régebbi	Későbbi	Mai
e	*ö*	*ü*
é	*ő*	*ű*

E hangfejlődések ismerete nyelvemlékeink olvasásában számtalan elterjedt tévedéstől visszatarthat bennünket. Hogy mégis néhány részletre nézve is tájékozást nyerjenek, a kik nyelvemlékeink iránt érdeklődnek, felsorolunk egy pár utasítást, a miben legnagyobb a szükség, a régi szók magánhangzóinak olvasását illetőleg.

1. Az *e* betüt azon szótőkben, a melyeket ma a tárgyrag, a személyragok és a képzők előtt nyilt *e*-vel, a többi alakokban pedig *é*-vel ejtünk, ez utóbbiakban régibb nyelvemlékeinkben hosszú nyilt *ē*-vel olvashatjuk. Tehát pl. *kez*, *kezben*, *kozep* stb. igy olvashatók: *kēz*, *kēzben*, *közēp*, am. kéz, kézben, közép stb. (Vö. fönt 4. l.)

2. Zárt *ė*-vel kell olvasnunk régi nyelvemlékeinknek ama tőszótagjait, kötőhangzóit és képzőit, a melyek azóta magánhangzójukat a köznyelvben rövid *ö*-re változtatták. Ilyen szók pl. *zeld*, *feld*, *kez* olv. *zėld*, *fėld*, *kėz*, ma *zöld*,

[1] Vö. *Keth-yon-kyzi* azaz *Kėt-jou-kizi* (egy 1246-iki oklevélben), annyi mint ,két folyó köze' (l. *Magy. Nyelvőr* VII. 219), továbbá *Kyzēp* (olv. *kizēp*) *Korompa* (1256-ból l. Jerney: *Nyelvkincsek*, I. 80) am. Közép-Korompa. A *sitét* alakot l. a Nyelvtört. Szótárban.

[2] Pl. *sitet*-nek ejtik Nógrádban (l. *Nyelvőr* VI. 85). Borsodban (uo. IX. 332), *sitit*-nek Pécskán (Arad m., uo. VII. 122), Bánffy-Hunyadon (uo. X. 21). stb.

[3] L. mindezen fejlődésekre több példát s bővebb magyarázatot a Németújvári Glosszákról irt nyelvemlék-tanulmányunkban (*Magy. Nyelvőr* XIV. köt. 203. 252. és köv. ll.).

föld, köz stb. Ezeknek kötőhangzójuk is zárt *e*-vel olvasandó, valamint más hasonló szóké is, tehát: *kezett* (*kezet, kezeth* stb.), olv. *kezett*, am. között; *ketez*, olv. *ketez*, am. kötöz stb. Képzőben: *diheskedik*, olv. *dihèskedik*, am. dühöskodik stb. (Vö. fönt 15. l.)

3. Zárt *e*-t kell olvasnunk azon régi alakokban is, a melyeket későbbi emlékeinkben *ö* hanggal találunk, ma pedig *ü*-vel ejtünk. Ezt a magashangu *-ünk* és *-ük, -jük* személyragokban tapasztaljuk. Tehát pl. *feletenk*, a mely am. fölöttünk, igy olvasando: *fèlettenk*. Hasonlókep: *bennek*, olv. *bennek*, am. bennük; *verjek*, olv. *verjèk*, am. verjük stb. (Vö. fönt 17. l.)

4. Zárt *e*-vel (illetőleg *é*-vel) olvashatjuk a mai *-tt* kepzős igéknek régi *-ejt* (*-eyt, eyth* stb.) végü alakjait; tehát pl. *taneyt*, olv. *tanejt* (vagy *tanéjt*), am. tanít stb.

5. Hosszu *é*-vel kell olvasnunk nyelvemlékeink *e*-jet általában azon szótőkben, ragokban es képzőkben, a melyekben ma hosszu s esetleg már megrövidült *i*-t ejtünk. Tehát pl. az *ez, ezetlen* szókat, melyek annyit tesznek mint *íz, ízetlen* (v. *izetlen*), igy olvassuk: *éz, ézetlen* stb. Hasonlókép *-ent*-nek olvassuk a mai *-int* ragot, *-ég*-nek a mai *-ig*-et; pl. *zerent*, olv. *szèrént*, am. szerint; *valteg*, olv. *valtég*, am. váltig stb. Az *-ent*, ha a mai *-int* igeképzőt jelenti, szintén *-ent*-nek olvasandó, pl. *legyenth*, olv. *legyént*, am. *legyint* stb. Hosszú *e*-vel kell olvasnunk a nyelvemlékeinkben közönségesen *-et*-tel irt igéket, a mely végzetben a mai *-tt* képző regibb alakja mutatkozik; tehát *tanet, fordet* olv. *tanét, fordét*, am. tanít, fordít stb. Ugyanezen igéknek *-ehek, -ehen, -ehetek* stb. végződésü fölszólító alakjaiban is hosszu *é*-nek olvassuk a *h* előtti betüt; tehát pl. *epehek, epehen, epehetek*, a mik azt teszik *építsek, építsen, építsetek*, igy olvasandók: *épéhek, épehen, épéhetek* stb.

6. Hosszú *é*-t olvassunk azon szókban és alakokban, melyeknek regi *e*-jével szemben ma hosszú *ő* hangot találunk. Tehát pl. *zele*, ha szőlőt jelent, *szelé*-nek; *ten, len*, ha azt teszik tőn, lőn, *ten* és *lén*-nek; *elet* v. *eleth*, ha am. ‚előtt‘, *elétt*-nek; *ele, ege*, ha azt teszik ‚élő, égő‘, *élé, égé*-nek; a *-rel, -tel* és *-bel* ragok (ma *-ről, -től, -ből*) *-rél, -tel* es *-bél*-nek olvasandók. (Vö. fönt 15. l.)

7. Hosszu *é*-vel kell olvasnunk a magashangú igék tárgyas rag zású föltételes módjának teljesebb *-neje* (*-neye, -neie*) végződésében a *-je* személyrag előtti magánhangzót. Tehát *megmenteneye* pl. igy olvasandó *megmentenéje*, am. megmentené stb. (Vö. *mentenèm, mentenéd* stb.)

8. Hosszu *é*-vel olvassuk azon tőszótagokat, képzőket es ragokat is, a melyeknek regi hangzójával szemben később *ő*-t s ma *é* : *ő* : *ü* fejlődés utján *ü* hangot találunk. Tehát pl. a regi *zenni* ige, melyet később az első szótagban *ö* hanggal irtak s ma *szünni*-nek ejtünk, ama régibb emlékeinkben *szénni*-nek olvasandó. Igy a *zerne*-t, mely ma ‚szörnyü‘, *szèrnye*-nek, *fel hithe*-t, mely félhitüt (schismaticus) jelent, *félhité*-nek, a regi *kirel*-t (ma ‚kivül‘) *kirél* v. *kirél*-nek olvassuk stb. (Vö. fönt 17. l.)

9. Hosszú *ó, ő*-vel kell olvasnunk a mai *-tt* képzős igéknek régi *-ohak, -ohek, -ohon, -ohon* stb. végződésü fölszólító alakjait (vö. az *-ehek, -ehen* stb. végzettel, az 5. pont alatt). Tehát pl. *tanohon* olv. *tanóhon, ekosohon* olv. *ekosőhon*, azaz tanítson, ékesítsen stb.

10. Hosszu *o ö*-vel olvasandók a mai *-ú -ű* képzőnek, valamint az *-ul -ül* igeképzőnek és névragnak régi *o*, *ǫ* (*eu* stb.)-vel irt alakjai, pl. *labo* olv. *labó*, am. lábú; *feyeu*, olv. *fejő*, am. fejű; *fordol*, *kerol*, olv. *fordól*, *keről*, am. fordúl, kerűl; *santaol*, *rendeghol*, olv. *sántaól*, *rendégől*, am. sántáúl, vendegűl stb.

Föntebb már megjegyeztük, hogy a nyelvfejlödés ingadozó voltánál fogva és mert nyelvemlekeink nyelvjárását pontosan meg nem határozhatjuk, több szó és alak olvasására nézve eldönthetetlen ketsegek is maradnak fonn. Hogy az alábbi szemelvények olvasásában elözetes mentségünk legyen és a magyarázatokban fölös ismetléseknek elejet vegyük, megemlitünk itt nehányat a leggyakrabban elökerülö kétes olvasásu szók es alakok közül.

A magánhangzók közül nem tudni pl., melyik nyelvemlek nyelvjárása ejtette még hosszan, melyike már röviden a *mér*, *nyér*, *rét*, *széd* illetöleg *mer* (andere), *nyer*, *ret*, *szed* igeket; melyik ejtett *kivül*-t, melyik *kivül*-t, melyik *mégyen*, *lészen*, *véle*, *nékem*, melyik *megyen*, *leszen*, *vele*, *nekem* alakokat: a jövö idö jelet melyik mondotta *-ánd -énd*-nek, melyik *-and -end*-nek: az ingadozó ejtesü *e* hangzóban melyik ejtett nyiltat (*e*), melyik zártat (*e*) bizonyos esetekben, különösen kötöhangzókban. A mássalhangzóknál biztosan nem tudhatni, melyik emlékünk iroja mondott pl. *királ*-t, melyike *kiraly*-t; melyike *erőssen*-t, melyike esetleg *erösen*-t; hol volt még meg az eredetibb *mikoronn*, s hol uralkodott már az ujabb *mikoron* ejtés, stb. Ép igy nem tudhatjuk pontosan, mikor, melyik nyelvemlekünknél kezdödik az ujabbszerü *jobb*, *szebb* ejtés a regi *jóbb*, *szébb* alakok után; mikor lép fol a rövid *a*, *e* az eredeti hosszu *á*, *e* után, vagy hogy melyik nyelvemlékünk ejtett még hosszu nyilt *e*-t azon töalakokban, a melyekben ma *é* es rövid nyilt *e* váltakoznak (pl. a *kéz : kezet*-ben), stb.

E kétségek terén reszint a valószinüség szerint kellett az olvasásban eljárnunk, reszint egyszerüen a mai alakot vettük föl, mint közömbös kisegitöt.

A következö ket táblában befejezésül megkisertjük összefoglalni nyelvünk hangjainak leggyakrabban elöfordulo regibb jelolesmódjait, másreszt a mai ertekuktöl elteröleg alkalmazott betüknek s a betükapcsolatoknak leggyakoribb jelentéseit, megjegyezvén, hogy mivel orthographiánk törtenete még kinyomozatlan, a hangjelöléseknek, valamint a betük es betükapcsolatok ertekének csoportositásában pontos törteneti egymásutánt nem adhatunk.

A föl nem vett hangok illetőleg betük jelöles es ertek tekintetében megegyeztek a maiakkal.

I. Hangjaink régi jelölésmódjai.

Hang	Régi jelölésmódjai
á	a, aa, ä, ӓ, à
cz	c, cz, ch, chy
cs	s, sc, ch, cz, c, x, ʟ, < (Sándor-Cod.), ć, chy, chi, chj
e	e, ė, ę
ë	e, ė
ê	e, è, ę
é	e, ė, ee, ę, ḗ, ě
f	f, ff, ph
g	g, ǵ, g', gh
gy	g, ǵ, g', ġ, g̈, g'', gi, gj, gy, gⁱ, gh, ghy, d
h	h, ch
i	i, y, ÿ, ӳ, j
j	i, j, y, ÿ, ӳ, h, ih, yh, hy, ' (pl. z' = zj), '' (pl. r'' = rj), · (pl. ż = zj : ġ = gj)
k	c, k, ch, kh, qu
l	l, l'
ly	l, ly, li, lⁱ, l', ľ, l'', yl, il
m	m, ˏ, ¯ (pl. nē v. nē = nem)
n	n, ˏ, ¯ (pl. sēki v. sēki = senki)
ny	n, nh? (HB.), ni, ny, nⁱ, ń, ń, n', n̈, n'', in
ó	o, oo, ȯ, ǒ
ö, ő	u, v, eu, ev, ew, ew̋, "w, ẅ, w, eo, ęo, eó, ọ, ó, ọ́, o, ɵ, ᵉo (Batthyány-Cod.), ọ̌ (= ö, Krisztina-Leg.)
s	s, ſ, sc, z, sch
sz	s, c, sc, z, sz, ż, zs, (ż, z̈ = ssz hang)
ty	th, thy, tthy, thi, ch, chi, chy, ti, tⁱ, ty, ṫ, t', gy, t', t''
u, ú	u, v, w, u'
ü, ű	u, v, w, iu, iv, ú, v́, ẇ, ỵ, ẉ, v́, v̈, u̇, v̇, ẇ, ẅ, u', v', w', v̋, w̋, ẅ, ev, eu, ᵉu, ᵉv, ew, ọ, ọ̈, ȯ, ỵ̌, yw
v	v, u, w
z	z, s, sz
zs	s, z

II. Régi betűink és jelentéseik.

Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke
a	a, à, a, á
a̋	á
à	á
$\overset{a}{a}$	á
aa	á
c	cz, cs, k
ć	cs
ch	cz, cs, ch, h, k, ty
chi	cs, ty
chj	cs
chy	cs, ty
cz	cz, cs
L és <	cs
đ	gy, dj
e	e, ë, e, é
ė	ë, é
è	e, ė
ę	e, ė, é.
ė	é
$\overset{e}{e}$	é
ee	é
eo, ęo, eó	ö, ő
eu, ev	ö, ő, ü, ű
^{e}u, ^{e}v	ü, ű
ew	ö, ő, ü, ű
ew̋	ö, ő
g	g, gy
ġ	gy, gj
ǵ, g'	gy, g
g̈, g''	gy
gh	g, gy

Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke
ghy	gy
gi, g^{i}	gy, gj
gj	gy, gj
gy	gy, ty
h	h, ch, (néha mássalhangzó-nyújtást jelent)
hy	j
i	i, j
ih	j
il	ly
in	ny
iu, iv	ü, ű
j	i, j
l	l, ly
l'	ly, l
l', l''	ly
li, l^{i}	ly
n	n, ny
n, ń, n', ñ, n''	ny
nh ?	ny
ni, n^{i}	ny
o	o, ó, ö, ő
$\overset{o}{o}$	ó
ò	ó
ó	ö, ő, ü, ű
ǫ	ö, ő, ü, ű
ǫ́	ö, ő
ǫ̈	ü, ű
o	ö, ő
$\overset{e}{o}$	ö, ő
ǫ̀	ö
ph	p, f

Betű v. betűkapcsolat	Régi hangértéke
qu	k
s	s, sz, zs, z
sc	sz, s, cs
sch	s
sz	sz, z
t', t́, t''	ty
th	ty, t
thi	ty
thy	ty
ti, t^{i}	ty
tthy	ty
u, v	u, ú, ü, ű, v, ö, ő
ü, v̇, ú, v́, u', v', v̈, v̈, ẏ	ü, ű
u'	u, ú
ẏ	ü, ű
w	v, ü, ű, ö, ő, (vu-vü-, pl. *zawnk* szavunk, *new* nevű)
ẇ, ẃ, w'	ü, ű
ẅ, ẅ	ü, ű, ö, ő
ẅ	ü, ű
x	ks, cs
y, ÿ, ÿ	i, j
yh	j
yl	ly
yw	ü, ű
z	z, sz, s, zs
ż	sz, ssz
zs	sz

HARMADIK FEJEZET.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

Bár a nyelvemlékek fogalma nincs ezen vagy azon korszakhoz kötve s a legújabb kor nyelvbeli nyilatkozásain kívül minden régi irat és könyv már nyelvemlék számba jön a nyelvész előtt: mégis kétségtelen, hogy legnagyobb fontosságuknál fogva κατ' ἐξοχήν azon irott maradványokat foglalhatjuk e név alá, melyek a hitujitás és könyvnyomtatás elterjedése előtt készültek, tehát politikai történetünkben keletkezésük szerint körülbelül a mohácsi vész idejéig sorakoznak.

Könyvünk sem akar a nyelvemlékek e legfontosabb korszakán túl terjeszkedni, azonban igyekszik ez időbeli határon belül rövid tájékozást adni összes hiteles nyelvemlékeinkről, a melyek t. i. az első magyar nyomtatott könyv, Komjáthi Benedeknek *Szent Pál Levelei fordítása* (1533.) előtt keletkeztek, akár eredeti alakjukban maradtak fönn, akár e koron belül készült másolatban. Nem szólunk tehát olyan emlékekről, minő például a maga nemében eredete szerint legrégibb korú *Pannoniai Ének*, minthogy ez csak XVIII. századi másolatban maradt fönn,[1] vagy a milyen egy Nagy Lajos korából való esküminta és Hunyadi János esküje, melyeket mind csak későbbi, korszakunkon innen eső följegyzések őriztek meg.[2] A codexeket kivéve, tizenhatodik századi irott emlé-

[1] L. *Régi Magyar Költők Tára*, I. köt.

[2] L. Döbrentei Gábor: *Régi Magyar Nyelvemlékek*, IIb. 336. 355. és Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv*. I. 162. — Hasonló okokból maradtak ki könyvünkből még a következő nyelvemlékek: 1. *Balladatöredék a XIV. századból II. Károly király megöléséről*, melyet Liszti János veszprémi püspöknek a XVI. század második feléből eredő följegyzése tartott fönn (l. *Régi Magy. Költők Tára* I. 22). — 2. *Belkeny Péter záloglevele* állítólag 1452-ből, a melynek hitelességéhez kétség fér (l. *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 359. és IIIb. 138). — 3. *Pesti gyerekek utczai éneke Mátyásnak királylyá választásáról* 1458-ból, mely csak Székely István Krónikájában (1559.) maradt följegyezve (l. *Régi Magy. Költők Tára* I. 23). — 4. *Népének töredéke* 1463-ból, melyet a költő Zrínyi Miklós (XVII. száz.) jegyzett föl (l. *Régi Magy. Költők Tára* I. 23). — 5. *Albert tihanyi apát levélkép* 1486-ból, melyet csak egy múlt századi följegyzés alapján ismerünk (l. *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 359). — 6. *Sajószentpéteriek végzése boraik árulása felől* 1503-ból. E nyelvemléket, melynek eredetijét azóta megtalálni sem tudják, előbb 1403-ból származottnak tartották, azonban írásának jellege s részben nyelvének sajátságai alapján még 1503-ig se vihetjük vissza s valószinüleg a XVI. század második feléből vagy épen végéről keltezhető; tartalmilag lehet valamely valóban régibb eredeti végzésnek másolata. (Közölve *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 1—3. l. Tanulmányt írt róla Fogarasi János. *Nyelvtud. Közlemények* III. 190—209. Koráról szól Mátyás Flórián *Magyar nyelvritkaságok* cz. czik-

keinket sem soroljuk föl egyenkint Komjáthiig, minthogy e századból már nagyobb számmal maradtak kisebb és nagyobb, jelentősebb és kevesbbé jelentős kéziratok; de utalunk legalább kiadásaikra. Legrészletesebben a legfontosabbakat, a XV. század végéig menő emlékeket ismertetjük, külön híva fel a figyelmet közülük azokra, a melyek még nincsenek közzé téve.

Tekintsünk tehát végig a megjelölt határok és kiszabott korlátok között ama körülbelül félezred évnyi idő emlékein, a mely a magyar kereszténység kezdetétől a könyvnyomtatás koráig lefolyt, s kisértsük meg őket némileg csoportosítani.

a) Nyelvemlékeink kereszténységünk első két századából.

Tulajdonképeni legrégibb nyelvemlékünk, a *Halotti Beszéd* a XIII. szazad első negyedéből származik ugyan, mindazonáltal őseink nyelve nem benne nyilatkozik meg először. Már a XI. es XII. század *latin okleveleiben* számos magyar tulajdonnevvel és köznévvel találkozunk, melyekben szavaink legregibb alakja és jelentése van megőrizve. Határleiró oklevelekben gyakran kerülnek elő különféle helynevek, utak, vizek, fák s egyebek nevei, melyek részint minden magyarázat nélkül, részint latin forditással vannak a latin mondatba beleszőve. Például: «Prima meta incipit a *cutfer* (olv. ‚kútfő') ... Inde (vadit) ad *kueshyg* (olv. ‚küeshigy' vagyis köveshegy) ... Inde ad *keures bocor* (olv. ‚körës bokor' v. i. körös bokor) ... Inde ad *loucol* (am. lóakol) ... Uadit ad *hygh holm* (olv. ‚higyholm', am. hegyhalom)» egy 1193-iki eredeti oklevelből. «Et ibi stat meta lapidea que (am. quae) *Baluan* (v. i. bálvány) uocatur» egy 1109-iki eredeti oklevelből.[1]

Vegrendeletekben, inventáriumokban, számadásokban másféle szokat találunk, melyek leginkább a gazdaságra, háztartásra vonatkoznak. Pl.: «Tres *carratas lignorum* que vocantur *culfa*» azaz *olfa* stb.[2] S ilyen oklevelekkel és iratokkal a későbbi századokban is találkozunk, a melyekből már összefüggő nyelvemlekek is maradtak fönn. Mint már könyvünk első fejezetében mondtuk, igen kivánatos volna ez elszórt nyelvmaradványokat mielobb összegyüjteni es hozzáférhető közkincscsé tenni.

Kiadások és közlések. Használható, de távolról sem teljes és nem is minden tekintetben megbizható gyüjteményt birunk e XI—XII. századi magyar nyelvmaradványokból a következő munkákban és közlésekben: JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakaiból. (Pest, 1854.)* I. és II. köt. Az Árpád-kori oklevelekből s egyéb nyelvemlékekből a tulajdonnevek és köznevek betürendes összeállitása és magyarázata. — CZINÁR MÓR: *Fejér György Magyarországi Okmánytárának betűrendü Tárgymutatója. (Pest, 1866.)* Tárgymutató Fejér György *Codex Diplomaticus Hungariae* cz. 40 kötetes oklevélgyüjteményéhez, s benne számtalan magyar tulajdonnév és köznév van összegyüjtve az

kében, ugyanott IV. 196—199. és HUNFALVY PÁL *Hegyaljai oklevelek* cz. czikkében, ugyanott VI. 328. s köv. ll.)

[1] Mindkét idézetet az *Országos Levéltár Diplomatikai Osztályában* (27. illetőleg 11. sz. a.) őrzött eredeti oklevelekből SZAMOTA ISTVÁN volt szives velünk közölni.

[2] L. SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* I. 152.

Arpádok kora utáni oklevelekből is. — Kovács Nándor: *Betűrendes Névmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori Új Okmánytárához (Budapest, 1889.)*. Az előbbihez teljesen hasonló munka, a mely azonban csupán Árpád-kori adatokat tartalmaz. — Ortvay Tivadar: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig (Budapest, 1882.)*, I. és II. kot. Számos régi adat a hely-, illetőleg víznevekről. — Pesty Frigyes: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben (Budapest, 1888.)*. A helynevek történeti és nyelvi magyarázata, számos régi adattal. — Kubinyi Ferencz: *Nomenclator Hungarorum Antiquorum. A régi magyarok személynevei. (Budapest, 1892.)* I. k. I. füz. Az Arpádok és Anjouk alatt használatban volt régi magyar személynevek betűrendes gyűjteménye és magyarázta. — Kisebb közlések: Pesty Frigyes: *Okiratbeli személynevek* (*Magyar Nyelvőr* V. 509—511). Kisebb részben Árpád-kori adatok is. — Nagy Gyula: *Okiratbeli magyar szavak* (*Magyar Nyelvőr* VII. 173. 218. 267. 317. 415. 516. l. VIII. 548. l.) — Kubinyi Ferencz: *Magyar keresztnevek* (*Magyar Nyelvőr* XVIII. 86—89. l.). A latin keresztnevek megolmosodott alakjainak összeállítása Árpád- és Anjoukori oklevelekből.

Repertorium. Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.). I. 151. 152. E munkában ama nyelvtörténeti tanulságokat is fejtegetve találja az olvasó, a melyeket e szétszórt szavakból meríthetett a tudomány. — Beöthy Zsolt: *A magy. irodalom története. Képes díszmunka a művelt közönség számára.* 74. s köv. ll. (*Legrégibb nyelvemlékeink* ez fejezet Simonyi Zsigmondtól.) — Sasinek F.: *Glossarium, Történelmi Tár* 1893. évf. 1—32. l. A latin oklevelekben előforduló nem latin szóknak, köztük több magyar szónak is, magyarázata.

b) Nyelvemlékeink a XIII. és XIV. századból.

E két század a latin okleveleken és iratokon kivül már két, szövegre terjedő emléket is felmutat. Ezek a

1. Halotti Beszéd, a XIII. század harmadik évtizedéből. (L. a szemelvények közt, I. fejezet.) És a

2. Königsbergi Töredék, a XIV. századból. (L. a szemelvények közt, II. fejezet.)*)

A szöveg nélküli, pusztán egyes szókra terjedő maradványok közül külön emlitésre méltó a Váradi Regestrom és a Névtelen Jegyző (Anonymus) krónikája, mindkettő a XIII. századból. A *Váradi Regestrom* istenitéletek jegyzőkönyve Sz. László sirjánál 1209 és 1235 között kelt itéletekről, melyeket, azóta elveszett eredeti okiratokból, Fráter György nyomatott ki 1550-ben Kolozsvárt. A *Névtelen Jegyző* egyik Bela királyunknak jegyzője volt; krónikája, a *Gesta Hungarorum*, irásából itélve, a XIII. század végéről, vagy a következőnek első feléből származik.

Kiadások és közlések. E korból okiratbeli maradványok a következő művekben és közlésekben találhatók, ú. m. Czinár Mór, Ortvay Tivadar és Pesty Frigyes idézett műveiben (l. az előbbi szakasznál), továbbá a következő kisebb közlésekben: Pesty Frigyes: *Okiratbeli személynevek* (l. az előbbi szakasznál). Nagy Gyula: *Okiratbeli magyar szavak* (*Magyar Nyelvőr* VI. 35. 78. 168. és VIII. 78. 548). — Kubinyi Ferencz id. munkája és közleménye (l. az előbbi szakasznál). — Deák Farkas: *Személy- és egyéb nevek* (*Magyar Nyelvőr* XVI. 131). — A Váradi Regestrom kiadásai: *Rites explorandae veritatis* stb. *Colosuarij 1550.* (Fráter György-féle kiadás.) Bél Mátyás: *Adparatus ad historiam Hungariae. Posonii 1735.* Endlicher István: *Rerum Hung. Monumenta Arpadiana. St.-Gallen 1849.* — A Névtelen Jegyző legkitünőbb kiadása: *Béla király Névtelen Jegyző-*

*) A szemelvények közé fölvett nyelvemlékek kiadásai és irodalmuk repertoriuma is az illető fejezetek végén keresendő.

jének könyve a magyarok viselt dolgairól. (A bécsi cs. kir. udv. könyvtárban levő kézirat hasonmása.) Budapest, M. T. Akadémia, 1892. Hozzá két melléklet: I. a kézirat palaeographiai olvasása Fejérpataky Lászlótól. II. Anonymus fordítása Szabó Károlytól. (A codex első lapjának hasonmását l. BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténetében* és a *Pallas Nagy Lexikonában* is, *Anonymus* alatt.)

Repertorium. VAJDA GYULA: *A Váradi Regestrum. 1209—1235.* (Budapest, Athenaeum, 1880.) — SZABÓ KÁROLY: *Régi Magyar Könyvtár* II. 10—11. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv.* I. 152. s köv. ll. — BEÖTHY ZSOLT: *A magy. irodalom története. Képes díszmunka a művelt közönség számára.* I. k. 74—78. l. *Legrégibb nyelvemlékeink* cz. fejezet SIMONYI ZSIGMONDtól. — JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából.* I. k. előszó. — FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, a Névtelen Jegyző olvasásához irt előszavában (l. a Kiadások közt). — MARCZALI HENRIK: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában* (Budapest 1880), 65. s köv. ll. UGYANAZ: *Béla király jegyzője, Egyetemes Philologiai Közlöny* I 357—371.

c) XV. századi nyelvemlékek.

A XV. század nyelvemlékekben már meglehetősen gazdag s csak a legutóbbi időben is három igen fontos maradvány került e korból napfényre (a 3. 4. és 5. alatti). E századi emlékeink időrendben a következők:

3. Beszterczei Szójegyzék, a XV. század első negyedéből. (L. a szemelvények között, III. fejezet.)

4. Schlägli Szójegyzék, 1400—1410 közötti időből. (L. a szemelvények közt III. fejezet.)

5. Schlägli Glosszák, 1420—1433 közötti időből. A schlägli (Felső-Ausztria) premontrei kolostornak egy *Hortularium* nevű codexében, mely nem egyeb, mint latin szótár latin magyarázatokkal, nehány szó után a megfelelő magyar kifejezés is oda van vetve (*glosszák*). A codex, két latin megjegyzéséből következtetve, 1420 és 1433 között készült. E magyar glosszákat tartalmazó *Hortularium* nevű codexszel volt eredetileg egybekötve a Schlägli Szójegyzék (l. 4. alatt), melyet azóta elkülönitettek töle.

Kiadva az előbbivel együtt SZAMOTA ISTVÁN-tól. (L. ott.)

Repertorium. A schlägli latin-magyar nyelvemlékek (főtitkári jelentés), *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 638—639. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A schlägli szójegyzék, Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. 474. — SZAMOTA ISTVÁN bevezetése a *Schlägli Magyar Szójegyzék* kiadásához. (L. e fejezet végén, a kiadások között.)

6. Ehrenfeld-Codex, a XV. század első feléből. (L. a szemelvények közt IV. fejezet.)

7. Kolozsvári polgárok lajstroma, 1453-ból. Az akkori kolozsvári magyar polgárság névlajstroma, melynek vezetékneveiben számos magyar névszó van megőrizve. Nagyajtai Kovács István hagyományából a *kolozsvári unitárius főiskola* könyvtárában.

Közölve SZABÓ KÁROLYtól, *A kolozsvári magyar polgárság összeirása 1453-ból* czím alatt, *Történelmi Tár* 1882. évf. 525—541. és 729—745. l.

Repertorium. A kolozsvári magyar polgárok összeirása 1453-ban, Századok 1882. évf. 71. l.

8. *Magyar szitkozódás*, az 1458-ból való *Dubniczi Krónikában*. E szitkozódással rontottak a *Dubniczi Kronika* 82b. lapja szerint Nagy Lajos magyar gyalogjai az 1353-iki hadjáratban a bajorokra. A Krónika maga, melyet a *Nemzeti Múzeum* (*Cod. Lat. 165.* alatt) őriz, egy 1370 előtti eredeti után készült.

Közölte Marczali Henriktől *Magyar Nyelvőr* VI. 81. (A második és harmadik szó helyesen így olvasandó: *Kurwanewfya*.)

9. *Bécsi Codex*, a XV. század második feléből. (L. a szemelvények közt, V. fejezet.)

10. *Müncheni Codex*, 1466-ból. (L. a szemelvények közt, V. fejezet.)

11. *Apor-Codex*, a XV. század második feleből. (L. a szemelvények közt V. fejezet.)[1]

12. *Csízió a XV. század második feléből.* A legrégibb fönmaradt magyar csizió, az *Akadémiai Konyvtár* egy 1462-iki latin codexének (*L. Cod. 4-edrét 12. sz.* alatt) 123. és 124. lapján.

Kiadta mai helyesírással és magyarázatokkal Szilády Árontól. *Régi Magy. Költők Tára* II. k. 367—368. l. (jegyz. 487—488. l.).

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története rövid előadásban* (4. kiad. Budapest, 1878.) 39. l.

13. *Németújvári Glosszák*, 1470-ből. (L. a szemelvények közt, VI. fejezet.)

14. *Budapesti Glosszák*, az előbbivel körülbelül azonos időből. Szövegközi, sorkozi és lapszéli magyar értelmezések (glosszák) az *Egyetemi Könyvtárnak* egy latin predikácziokat tartalmazó XV. századi codexében (*Cod. Lat. Saec. XV. N°. 98.*). Kiadása Szilády Árontól jelenleg készülőben.

Repertorium. Fejérpataky László: *A német-ujvári ferenczrendi zárda könyvtára* (Budapest, 1883.). 14. l. és *Magyar Könyvszemle* 1883. évf. III. l. — Röviden ismertetve még, nehány szó és kifejezés közlésével, *Századok* 1880. évf. 525—526. l.

15. *Birk-Codex*, 1474-ből. (L. a szemelvények közt VII. fejezet.)

16. *Szabács Viadala*, 1476-ból. (L. a szemelvények közt, VIII. fejezet.)

17. *Köszöntő* 1485-ből. Egy Paksy Lajostól és Enyinghy Török Imrétől 1485-ben Kállay Jánoshoz irt latin levelnek két sornyi magyar záradéka, mely versnek mutatkozik. Csontosi János fedezte föl 1876-ban a Kállay-család levéltárában, mely jelenleg a *Nemz. Múzeumban* van letéve.

Közölte betűszerint: *Századok* 1877. évf. 94. l. és *Magyar Nyelvőr* VI. 110., a hol Nagy Gyula és Szarvas Gábor kisérik egyes magyarázatokkal. Mint vers kiadva és tárgyalva Szilády Árontól, *Régi Magyar Költők Tára* I. 199. és 373.

[1] A Toldytól *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 100. lapján idézett s elveszettnek hitt *Aranyosi Gellértfi János codexe 1469-ből*, mint Csontosi János kimutatta, nem magyar, hanem latin kézirat; csupán ennyi magyar megjegyzés van benne: *hamar Jambor Ember*. (L. *Magyar Konyvszemle* 1879. évf. 69—83. l.)

18. Nyirkállai Tamás glosszái és egy verses jogi szabálya, 1475—1487 közötti időből. A *pécsi püspöki konyvtárnak* egy XV. századi codexében (*Dobai Samuel-féle codex*), melyet a benne előforduló földjegyzések szerint 1475—1487 között irt Nyirkállai Tamás, Mátyás király jegyzője. Kivánatos volna e glosszák újabb átvizsgálása és kiadása, mert első közlőjük néhol úgy látszik nem betűszerint közli s nem is tette közzé valamennyit.

Közölve KOVACHICH GYÖRGY *Formulae solennes styli* (Pest. 1799.) cz. munkájában. A verses jogi szabály kiadva és magyarázva még SZILÁDY ÁRONTÓL *Régi Magyar Költők nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest. *Tára* I. 28. és 300.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A' Nyir Kállói Tamás Stylináriumában elő jövő Magyar Szavak, Tudom. Gyujt.* 1835. évf. V. 101—102. — TOLDY FERENCZ: *A magy.* 1862.), II. 101. 124.

19. Bagonyai ráolvasások, 1488-ból. (L. a szemelvenyek közt IX. fejezet.)

20. Magyar naptár és lapszéli jegyzetek Batthyány Boldizsár miséskönyvében, 1489-ből. A *Magyar Nemzeti Múzeum* tulajdonát tevő Batthyány Boldizsár-féle 1489-iki Missaleban (*386. Quart. Hung.*), melyet Fáncsy Antal irt; elején egy egeszen magyar nyelven irt naptár áll s magában a miseskönyvben több lapszeli magyar jegyzet van. Kiadatlan és földolgozatlan nyelvemlek.

Repertorium. *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest. 1882.), 24. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 101.

21. Mátészalkai Zalka László glosszái, 1489—90-ből. Az *esztergomi főegyházmegyei konyvtárnak* egy papir-kezíratában, melyet Mátészalkai Zalka László, a később Mohácsnál 1526-ban elesett esztergomi érsek, sárospataki tanuló korában másolt. Műveltségtörténeti szempontból is fontos emlék, mert magában foglalja nagy részét a sárospataki iskola akkori tanitásanyagának. Theodolus (v. Theodorus) Eklogájánál sorközi magyar értelmezések vannak a codexben, melyek nemcsak szótári, hanem phraseologiai becscsel is birnak. Kiadatlan és földolgozatlan nyelvemlek.

Repertorium. LÁNYI KÁROLY: *Magy. Kath. Clerus érdemei* (Pozsony. 1848.) I. k. 155. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 101. és 125. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest. 1882.), 19. l.

22. Siralomének Both János veszedelmén, 1490 előttről, Egy het versszakra terjedő enek; «eredetije, vagy közelkoru másolata Pesten a *Kaposméréi Mérey nemzetség levéltárában*». Innen másolta le s adta ki Döbrentei Gábor. A szerző neve *Gregorius* (Gergely deák, a versfejekből tünik ki.

Kiadva DÖBRENTEI GÁBORTÓL *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 39. l. (a példányok egy részéből nyomtatói tévedés folytán hiányzik s teljesen más közlemény áll e lapon helyette); jegyzetek hozzá uo. 362.; továbbá SZILÁDY ÁRONTÓL *Régi Magyar Költők Tára*. 28. (jegyz. 302.).

23. Vér András menedéklevele, 1493-ból. (L. a szemelvenyek közt, X. fejezet.)

24. Festetich-Codex, a XV. század végéről, 1493 körül. Egy Kinizsi Pálné Magyar Benigna számára készült, gazdagon díszített, zsolozsmás könyv, igen szép gót írással hártyára írva. A legfényesebb magyar kézirat, mely a középkorból ránk maradt. A *keszthelyi Festetich-könyvtár* tulajdona. Korát a 177. lapon kezdődő *Paal wram betegseegeerevl zerzet Imaadsaag* árulja el. Minthogy ugyanis Kinizsi Pál 1494-ben május 3-án halt meg, a codexnek valamivel ez előtt kellett készülnie. Némi jelentéktelen kivétellel egészben egy kéz írása s mint íráshibáiból látszik, másolat. A benne előforduló zsoltárok minden régi zsoltárfordításunktól elütnek és így figyelmet érdemelnek.

Kiadva és bibliographiailag leírva VOLF GYÖRGYtől, *Nyelvemléktár* XIII. köt. — Másolata hasonmásokkal RÓMER FLORIStól az Akadémia könyvtárában *M. Cod. 8-r. 4. szám* alatt. — A benne található verses maradványok kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONtól, *Régi Magy. Költők Tára* I. köt. 189—190., 191—194., 195. és 219. ll. (XXXVII. XXXVIII. XL—XLII. XLVII. LXII. sz. a.). Díszes 2-ik lapjának hasonmását l. BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* (II. köt.), s színezetlen rajzban a *Könyvkiállítási Kalauz*ban.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 78. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 24. l.

25. Temesvári Pelbárt glosszái, a XV. század végéről s a XVI. elejéről. Temesvári Pelbártnak, a híres Mátyás-kori egyházi szónoknak és írónak latin nyelvű munkáiban, melyek már nyomtatva jelentek meg, több magyar szó fordul elő elszórtan, melyeket a latin szók után ilyen megjegyzésekkel vetett a szerző: *vulgo, apud nos* stb.

Közölve s magyarázattal kisérve SZILÁDY ÁRON *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (Budapest, 1880.) cz. művében, 67—73. l. (E szók nagyobb része tulajdonkép már a XVI. század első éveibe esik, mert az *Aureum Rosarium* második részét, a melyben előfordúlnak, Pelbárt 1503-ban fejezte be s 1504-ben került ki a sajtó alól.)

26. Orvosi rendelvény mellbaj ellen, írásából itélve a XV. század végéről, vagy a XVI. elejéről. A legrégibb magyar orvosi rendelvény. Eredetije Nagy Gábor egykori pesti ügyvéd tulajdona volt. Jelenleg a *Nemzeti Muzeumban* őrzik (*898. Fol. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva NAGY GÁBORtól: *Tudományos Gyűjtemény* 1835. VII. 33—34. l., DÖBRENTEI GÁBORtól: *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 4. és leghívebben GÉRESI KÁLMÁNtól *Nyelvtörténeti apróság* cz. alatt, némely magyarázatokkal *Magy. Nyelvőr* II. 68. (Mindeddig kellő alap nélkül 1416 előttről valónak tekintették e nyelvemléket.)

27. Piry-hártya, a XV. század végéről vagy a XVI. elejéről. Egy hártyára írt, négy lapnyi codex-töredék, mely Krisztus halálának szükséges voltáról való beszélgetést tartalmaz. *Piry Czirjék* ferenczrendi szerzetes ajándékából az *Akadémiai Könyvtar* tulajdona.

Közölve és ismertetve TOLDY FERENCZtől, *Magyar Academiai Értesítő* 1850. évf. 89—91. l. — L. még TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 80. l.

28. Göttweigi Töredék, a XV. század végeről. Egy 9 sorra terjedő imádság-töredék Szűz Máriához, melyet egy XV. századi latin kéziratban Rómer Flóris fedezett fol. A codex a *gottweigi benczés kolostor* (Alsó-Ausztria) tulajdona.

Közli RÓMER FLÓRIS *Könyvtári búvárlataim Altenburgban és Gottweigban* cz. czikkében, *Magyar Könyvszemle* 1881. évf. 106—107. l.

Repertorium. Rövid ismertetése VOLF GYÖRGYtől *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 31. l. (Volf a XVI. század első negyedéből valónak mondja.)

Az itt folsorolt nyelvemlekeken kivül egyes szókat tevő adatok a XV. századból még a kovetkező müvekben és kozlesekben találhatók:

CZINÁR MÓR id. munk. (l. az első szakasznál). — PESTY FRIGYES: *Okiratbeli személynevek, Magyar Nyelvőr* V. 509—511. — NAGY GYULA: *Okiratbeli magyar szavak* ugyanott VI. 35. 78. 168. és VIII. 548. — DEÁK FARKAS: *Személy- és egyéb nevek*, ugyanott XVI. 361.

d) XVI. századi irott nyelvemlékek a könyvnyomtatás elterjedéseig.

A XVI. század elejéről az első fönmaradt magyar nyomtatott könyv, *Komjáthi Szent Pál fordítása* megjelenéseigis (1533.) a nyelvemlekeknek egész halmazával birunk. Ezek részint codexek, részint kisebb iratok: levelek, okiratok, verses maradványok stb. Ez utóbbiakat, minthogy számuk nagy, s nyelvük a codexekével általánosságban megegyezik, egyenkint mind nem ismertethetjük, csupán utalunk kiadásaikra, melyekben a kutatók számára hozzáférhetövé vannak téve. Külön csoportba foglaljuk tehát előbb a codexeket, rovid ismertetés kiseretében, s aztán egyszerüen fölsoroljuk egyeb e korból való emlekeinknek közleseit. A szemelvenyek közt azonban az utóbbiakból is talál mutatványokat az érdeklődő.

α) XVI. századi codexeink.

E századi codexeink közül a pontosabban megállapitható keletüek időrendben igy következnek:

29. Winkler-Codex, 1506-ból. Kis nyolczadrét alaku, elején-végén csonka papiros-codex. Csekely kivétellel egy kéz munkája. Irása éve 1506, mely négyszer is világosan ki van téve benne. Tartalma: naptár, énekek, imádságok, tanitások, elmelkedesek, a passio (egyező a Nádor Codexbelivel), evángeliomi darabok és apáczákhoz intézett beszédek. Nevét egykori birtokosától, *Winkler Mihaly* néhai pécsi kanonoktól kapta, kinek ajándekából jelenleg az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. N° 2.* jelzet alatt).

Kiadva a DÖBRENTEI GÁBOR-féle *Régi Magyar Nyelvemlékek* IV. köt. 2. darabjában, melyet Döbrentei Gábor rendezett volt sajtó alá és nyomatott ki *Egyházi Vegyeskonyv* czimmel 1846-ban, azonban csak 1888-ban jelent meg, VOLF GYÖRGYtöl átnézve s előszóval ellátva. E kiadás végéhez szójegyzék s nehány latinizmus és egyéb nyelvsajátság

osszeállitása van csatolva. — Második kiadása és rövid ismertetése Volf Györgytől *Nyelvemléktár*, II. k. — A benne található verses maradványok kiadva és magyarázva Szilády Árontól, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 161, 162—174., 194. és 220. ll. Kettőt közöl Toldy is alábbi művében, I. 283—286. — Egy lap hasonmását l. Horvát István ismertetése mellett, *Tudományos Gyujtemény* 1835. évf. VI. k.

Repertorium. Horvát István: *A' Pesti Fő Oskola Könyvtárának 1506-ik évi Imádságos Könyve*, *Tudományos Gyüjtemény* 1835. évf. VI. k. 113—119. l. — Toldy Ferencz: *A magy. nemzeti irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 80. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.) 25. l.

30. Nádor-Codex. 1508-bol. (L. a szemelvenyek kozt, XIII. fejezet.)

31. Döbrentei-Codex, 1508-bol. (L. a szemelvenyek közt, XIV. fejezet.)

32. Példák Könyve, 1510-ből. Kis negyedrét alakú papiros-codex. Három kéz irása, melyek közül az első, a Cornides-Codexszel való egybevetés alapján, Ráskay Lea nyulakszigeti dömés apáczáenak bizonyul. A másik két kez irasa szinten női irás, s valószinüleg szinten nyulakszigeti dömés apáczáké, de a leirók neve ismeretlen. Ráskay Lea a maga reszének készülese evet (1510) a 28. lapon szavakkal mondja meg. E codex ama terjedelmes régi kéziratnak egy resze volt, melyet az Egyetemi Konyvtár az ötvenes években, nem tudni mi okbul, szétszedetett, öt kötetbe osztatott es ötfélekep elkeresztelt. (Vö. a Sándor-Codexnel, 67. alatt). A Példák Konyve reszei ez együttes kéziratban eredetileg ugy következtek egymásra, hogy a mostani 1—68. lap hátul, a hatodik helyen, a mostani 69—86. lap pedig elül, az ötodik helyen allt. Tartalma: *erkölcsi példák.* Az *Egyetemi Konyvtár* tulajdona (*Cod. Hung. №* *3.* jelzet alatt).

Kiadva és röviden ismertetve Volf Györgytől, *Nyelvemléktár* VIII. k. Az első lap hasonmása megjelent Beöthy Zsolt *Képes irodalomtörténetében* I. k. 112. l. és Horváth Cyrill *Codex-irodalmunk példái és a Példák Konyve* cz. értekezése mellett (*Bajai kat. főgimnáziumi értesitő*, 1891/92.).

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom tortenete* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 84. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmür. Muzeum részéről rendezett Konyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 25. l. — Volf György elöszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXVI. l. — Horváth Cyrill: *Codexirodalmunk példái s a Példák Könyve.* (*Bajai kat. főgimnáziumi értesitő*, 1891/92. Ismertetve *Irodalomtörténeti Közlemények* III. 118.)

33. Szent Margit élete (Margit-Legenda), 1510-ből. (L. a szemelvények közt, XV. fejezet.)

34. Nagyszombati Codex, 1512. es 1513-ból. Nagy nyolczadrét alakú papiros-codex. Egy kéz irása, ismeretlen leirótól. Irása ideje, mint a 158. es 304. lapokon olvasható, 1513. és 1512. Tartalma vallásérkölcsi elmelkedések és imádságok. Előbb az esztergomi káptalan *nagyszombati könyvtárában* őriztek, a honnan nevét is veszi. Jelenleg *Esztergomban* van a *főegyházmegyei konyvtárban.*

Kiadva rövid ismertetéssel Komáromy Lajostól és Király Páltól, *Nyelvemléktár* III. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 85. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Konyvkiállitáshoz* (Budapest. 1882.), 26. l.

35. Czech-Codex, 1513-ból. (L. a szemelvenyek közt, XVII. fejezet.)

36. Lobkowitz-Codex, 1514-ből. Nyolczadret alaku papiros-codex. Három kéz irása. Leirói. valamint megrendelője is, valószinüleg klarissza apáczák voltak. Korát (1514.) a 244. lap mondja meg. Tartalma: imádságok, vallásos elmelkedések, példák és legendák. A mint iráshibáiból világosan látszik, másolat. A *Lobkowitz herczegi család raudnitzi* (Csehország) *konyvtarának* tulajdona, a hol Csontosi János fedezte föl 1878-ban.

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL. *Nyelvemléktár* XIV. k. — A 31. 244. és 309. l. hasonmásait l. *Magyar Könyvszemle* 1879. évf., a 309. lapét egyszersmind BEÖTHY ZSOLT: *Képes irodalomtörténetében* is I. k. 104. l.

Repertorium. Első ismertetője a fölfedező CSONTOSI JÁNOS, *Magyar Konyvszemle* 1879. évf. 189—207. l. mutatványokkal és az említett lapoknak hasonmásaival. Rövid ismertetés *Egyet. Philologiai Kozlony* IV. 109. — HORVÁTH CYRILL: *Codex tanulmányok.* (*I. Bod-codex. Lobkowitz-codex.*) *Irodalomtorténeti Kozlemények* IV. 60.

37. Cornides-Codex, 1514—19. közti időből. Kis negyedret alakú papiros-codex. Ráskay Lea nyulakszigeti (ma Margit-sziget) domes apácza keze irása. ki a Margit-Legendát, a Példák Konyve első felét. a Domonkos-Codexet és Horvát-Codexet is másolta. A másolás évei szavakkal vannak az illető helyeken följegyezve: 1514. 1515, 1517. 1518, 1519; a 368. l. alján pedig a másoló magát is megnevezi. Tartalma: predikácziók és legendák. A codex tulajdonkép nem önálló konyv. hanem első és harmadik resze azon terjedelmes régi kéziratnak, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi mi okbul, szétszedetett, öt kotetbe osztatott es ötfelekép elkeresztelt. (Vö. Sándor-Codex, 67. alatt). Nevet *Cornides Dániel* jeles mult századi történettudós s «a regi magyar irodalom egyik első nyomozója» emlekezetere nyerte. Az *Egyetemi Konyvtar* tulajdona (*Cod. Hung. N° 4.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL. *Nyelvemléktár* VII. k. — Verses részletei kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 190—191. és 218—219. ll. (XXXIX. és LXI. sz. a.) — A codex négy utolsó soranak hasonmását lásd BEÖTHY ZSOLT: *Képes irodalomtörténet* I. 134.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 86. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Konyvkiállitáshoz* (Budapest. 1882.), 27. l.

38. Gömöry-Codex, 1516-ból. Tizenketted rétü papiros-codex. Ma alakjában 9 kéz irása. (Ezek közül az első csak a czimlapot irta, a XVI. század végén; a harmadiknak irása a 4. l. tanusága szerint 1555-ből való; a hetedik kéz csak egy latin bejegyzést irt, mely 1575-ből valónak mondja magát.) Legnagyobb részét egy betegeskedeséről több helyen panaszkodó,* Katalin nevü apácza írta. egy részét pedig Tetemi Pál vázsonyi vikárius; a többi leirók neve ismeretlen. Minthogy a java rész Katalin apácza irása. ki saját vallomása szerint 58. l.) 1516-ban fogott munkájához. a fönt emlitett későbbi eredetü részek pedig

* *Igen fay tejem* (73. l.), *Igen betek valek* (173. l. alján. piros betűkkel), *byzon Igen betek valek* (289. l. alján. hasonló módon).

tulajdonkep nem tartoztak a konyv eredeti testehez, a codex igazi koránl az 1516. evet kell tekintenünk. Tartalma: imádságok. Nevet *Gomory Károly* egykori pesti gyogyszereszről veszi, kinek ajándekából 1821 ota a *Nemzeti Múzeum* könyvtáráe (*18. Duod. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTÖL. *Nyelvemléktár* XI. k. — *Igen zep Imadsak zent leleknek* czímü verses darabja kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONTÓL. *Régi Magyar Költők Tára* I. 217. — Az 59. lap hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett a *Tudományos Gyüjtemény* 1835. évf. X. kötetében.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A' Magyar Nemzeti Museumnak 1516-dik évi Imádságos Konyve. Tudományos Gyüjtemény* 1835. évf. X. k. 104—105. l. — TOLDY FERENCZ *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.). II. 86. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

39. Jordánszky-Codex. 1516. és 1519-ből. (L. a szemelvenyek közt, XIX. fejezet. Vö. *Csemez-Töredék* és *Jankovich-Töredék*, 41. es 42. alatt.)

40. Domonkos-Codex, 1517-ből. Nyolczadretü papiros-codex. Egy kéz irása, Ráskay Lea nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáczáé, ki a Margit-Legendát, a Peldák Könyve egy részét, a Cornides-Codexet es a Horvát-Codexet is másolta. Kora, mely a 265. lapon van szóval foljegyezve: 1517. Tartalma *Szent Domonkos* élete és csodatetelei. Innen neve. A *Nemzeti Múzeum* könyvtárának tulajdona (*143. Oct. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és röviden ismertve KOMÁROMY LAJOSTÓL és KIRÁLY PÁLTÓL. *Nyelvemléktár* III. k. — Részleteket mai helyesirással és nyelvi jegyzetekkel közölt belöle TOLDY FERENCZ *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. kötetében, 153. s köv. ll. — Egy lapnyi hasonmás HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett. *Tudom. Gyujtemény* 1836. évf. V. kötet. A 265. l. végső sorainak hasonmását l. BEÖTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténet* I. 135.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Szent Domonkos Élete 1516-dik évből. Tudományos Gyüjtemény* 1836. évf. V. k. 112—115. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 87. l. (*Sz. Domonkos élete* névvel). — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 28. l. (*Sz. Domonkos élete* névvel.) — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXIX. l.

41. Csemez-Töredék, 1519-ből. (L. a *Jordánszky-Codex*nel, a szemelvények közt, XIX. fejezet.)

42. Jankovich-Töredék, 1519-ből. (L. a *Jordanszky-Codexnél*, a szemelvenyek közt, XIX. fejezet.)

43. Lányi-Codex, 1519-ből. Kis nyolczadrét alakú, elején és végén csonka papiros codex. Három kez irása, melyek közül csak a harmadikénak neve ismeretes, ki a 414. lapon nevezi meg magát. Ez Kálmáncsey László pap, ki a másik ket leiróval együtt valószinüleg Ferencz-rendi szerzetes volt s a konyvet alkalmasint klarissza-apáczák számára készitettek. Készülése éve (1519.) ugyanazon lapon van számmal följegyezve. Tartalma: apáczák ordináriuma. Másolat. Először *Lányi Károly* tett róla emlitést, s innen neve. Az ő ajándekából az *Akadémiai Konyvtár* tulajdona. (*M. Cod. kis 8-r. 11.* jelzet alatt.)

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL. *Nyelvemléktár* VII. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 87. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.). 28. l.

44. Debreczeni Codex. 1519-ből. Nyolczadretű, több helyen csonka papiros-codex. Hat kéz irása, melyek közül az ötödik a Nádor-Codex (1508) és Simor-Codex leirójáéval egyezik. E leirók neve ismeretlen. A codexben igen sok későbbi, XVII. századi bejegyzés is van. Készülése évét (1519) a negyedik kéz egy helyéből (529. l.) lehet kikövetkeztetni. Tartalma: predikácziók, legendák (köztük a prózai Katalin-legenda), erkölcstanító példák, vallásos oktatások és Krisztus kínszenvedése. Az egész codex latinból való forditásnak és másolatnak látszik. A *debreczeni református kollegium* könyvtáráé; innen neve.

Kiadva és behatóan ismertetve VOLF GYÖRGYTÖL. *Nyelvemléktár* XI. k. — Az első kéz legendáriumát ismertető bevezetéssel és rövid szótárral kiadta TOLDY FERENCZ. *Régi Magyar Legendák Tára* V. k. (Pest, 1858.); a negyedik kéz prózai Katalin legendáját ismertető bevezetéssel és nyelvi jegyzetekkel ugyanő *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* (Pest. 1855.), 201—256. l.; továbbá ugyanő az ötödik kéz Passióját bevezetéssel és nyelvi jegyzetekkel *Régi Magyar Passió rajzokkal* (Pest. 1856.), 239—258. l., egy beszédet Szüz Máriának szeplotelen fogantatásáról (a codex 21—26. l.) nyelvi jegyzetekkel *Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét szent beszédben* (Pest. 1855.) cz. munkájában 37—40. l., s végül Sz. Dorottya életét hasonlóképen *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 149—152. l. (valamennyi idézett Toldy-féle kiadás a mai helyesirással). — Az első lap hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett. *Tudományos Gyüjtemény* 1836. VII. k.

Repertorium. Első ismertetője WESZPREMI ISTVÁN (kiről a Weszprémi-Codex neve származik). *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* cz. munkájának 1781-ben megjelent részében: *Centuria altera. Pars posterior.* 192—197. l. — További ismertetői: PODHRADCZKY JÓZSEF. *Tudományos Gyüjtemény* 1832. III. k. 82—86. l.; HORVÁT ISTVÁN (az első lap hasonmásával), ugyanott 1836. VII. k. 102—104. l. — Továbbá l. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.). II. 88. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.). 29. l. — VOLF GYÖRGY: *A Debreczeni Codex. Budenz-Album* (Budapest, 1884.). 125—137. l. — Legendáiról l. BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a magy. irodalomban* (Budapest. 1886.). I. 21.

45. Pozsonyi Codex. 1520-ból. Egyetlen codex, mely a Nyelvemléktárban csak másolat alapján volt kiadható, az eredetinek ugyanis az 1837-ben történt lemásolás óta nyoma veszett. E másolat, mely mint Volf György nem alaptalanul sejti, csupán nagyjában mondható hünek, az Akadémia kézirattárában van (*M. Cod. 4-edrét 11. sz.* alatt), két lapnyi hasonmással. A könyv Toldy szerint tizenketted rétü papiros-codex: Volf a hasonmások alapján nyolczadrétünek gondolja. Ugyancsak szerinte három kéz irása. A leirók közül csak az elsőnek ismeretes a neve, ki magát Mihály deáknak mondja. Irása ideje (1520) két helyen is föl van jegyezve. Tartalma: imádságok s néhány fő ünnepre való evángéliomi szakasz. Több helyről összemásolt compilatiónak látszik és tartalma nagyrészt megegyezik a Gyöngyösi és Thewrewk-Codexével. Apáczák számára készült. A *pozsonyi Ferencz-rendi kolostor* könyvtáráé.

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL. *Nyelvemléktár* XIII. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.). II. 90. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest. 1889.). I. 180. — SCHMIDT GYÖZŐ: *A Pozsonyi Codex nyelvi sajátságai. Nyelvtud. Közlemények* XXIV. 59—70. és 211—217.

46. *Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról* (*Apostolok Méltósága*), 1521-ből. Kis negyedretü papiros-codex. Egy kez irása, valoszinüleg egy nyulakszigeti (margitszigeti) domés apáczaé, kinek neve azonban ismeretlen. Keszulese eve (1521) az utolsó lapon van számmal foljegyezve. Tartalma: egy predikáczio az *apostolok méltóságáról.* Eredetileg ama nagyobb regi kezirat negyedik resze volt, melyet az Egyetemi Konyvtár az ötvenes evekben öt reszre szakitott s otfelekep elkeresztelt. (Vo. a Sándor-Codexnel, 67. alatt). Az *Egyetemi Konyvtar* tulajdona (*Cod. Hung.* N° 5. jelzet alatt).

Kiadva rovid ismertetéssel VOLF GYÖRGYtol, *Nyelvemléktár* VIII. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.). II. 90. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéröl rendezett Konyvkiállitáshoz* (Budapest. 1882.). 29. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXVI. l.

47. *Horvát-Codex*, 1522-ből. Nagy nyolczadretü papiros-codex. Egeszben egy kez irása illetöleg másolata, Ráskay Lea nyulakszigeti (ma Margitsziget) domés apáczáé, ki a Margit-Legendat, a Cornides-Codexet, Domonkos-Codexet es a Példák Könyve elsö felet is másolta. Irása evet (1522) a 220. lapon mondja meg, valamint másutt arra is utal, hogy a könyvnek nem maga, hanem más a szerzöje. Tartalma: Isten fiának testfelvetele, Szűz Máriának halála es Sz. Bernát mondásai a szerzetes eletröl. Latinból való forditás. Toldy Ferencz nevezte el *Horvat Istvanról,* «a regi magyar irodalom iránti érdemeiert». A *Nemzeti Muzeum* tulajdona (*336. Quart. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYtöl. *Nyelvemléktár* VI. k. — Az első lap hasonmását l. HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett. *Tudom. Gyujtemény* 1836. évf. VIII. k.

Repertorium. RÉVAI MIKLÓS: *Antiqu. Literaturae Hungaricae* (Pest. 1803.). 27—28. l. «Sacri Sermones MSS. de B. V. Maria» stb. czim alatt. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.). II. 91. — *Kalauz az Orsz. Magy Iparmüv. Muzeum részéröl rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.). 29. l. — HORVÁT ISTVÁN: *Elmelkedések Szüz Máriáról és Sz. Bernárd Szavai a' szerzetes Életröl, Tudományos Gyüjtemény* 1836. évf. VIII. 109—111. l. — VOLF GYÖRGY elöszava a Cornides-Codexhez. *Nyelvemléktár* VII. k. XXXIX. l.

48. *Keszthelyi Codex*, 1522-böl. Negyedrét alakú, teljesen hiánytalan papiros-codex. Pár késöbbi eredetü lap kivetelével egy kéz irása, Velikei Gergelyé, ki a 450. lapon levö följegyzés szerint 1522-ben Lékán (Vas m.) készitette. Tartalma: a zsoltárok, nehány hymnus és imádság. A zsoltárforditás, valamint a *Te Deum laudamus* kezdetü hymnus s nehány imádság azonosak a Kulcsár-Codexbeliekkel (1539); a mi azonban a Keszthelyi Codex 413. lapján tul következik, az a Kulcsár-Codexben nincs meg. Mindkét codex egy közös eredetiböl való másolatnak látszik, a mely alkalmasint maga is csak másolat volt. A zsoltárforditás sok tekintetben emlekeztet a Döbrentei-Codex zsoltáraira. A *keszthelyi Festetich-féle könyvtár* tulajdona.

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYtől, *Nyelvemléktár* XIII. k. — Mutatványokat adott belőle TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.) II. 146. és 194. — Négy verses darabja kiadva és magyarázva SZILÁDY ÁRONtól. *Régi Magy. Költők Tára* I. 194., 220—223. l. (XLIII. és LXVIII—LXX. sz. alatt.)

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Welikei Gergelynek Magyar Zsoltár Konyve, Tudom. Gyujtem.* 1836. évf. VIII. 114. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom tortenete* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 90. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Konyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 29. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.), I. 180.

49. Vitkovics-Codex, 1525-ből. (L. a szemelvények közt, XXIII. fejezet.)

50. Miskolczi Töredék (Miskolczi Codex), 1525-ből. A kis nyolczadrét alaku, papirosra irt Vitkovics Codexnek (1525) egy külön fölfedezett s 1882-ben, a könyvkiállitás alkalmával, ismertté vált 12 lapnyi töredéke. Helye a Vitkovics-Codex 72. és 73. lapja között van, a hol eddig csak két levelnyi (4 lap) hézag volt megállapitva. Irója és kora ennélfogva a Vitkovics-Codexével azonos és tartalma is (új szerzetesek regulája) beleillik e codex eddigi hézagába. Szeremley József ref. lelkész ajándékából a *miskolczi ref. lyceum* könyvtáráé.

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYtől, *Nyelvemléktár* XIII. k.

Repertorium. Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Konyvkiállitáshoz (Budapest, 1882.), 30. l. *Miskolczi Codex* czim alatt, néhány hibás adattal.

51. Teleki-Codex, 1525—1531-ből. Kis nyolczadrétü, több helyen csonka papiros-codex. Magában, a későbbi XVI. és XVII. századi bejegyzéseket nem számitva, négy kéz irása. Az első három kéztől eredő rész valószinüleg marosvásárhelyi klarissza-apáczák müve, kiknek neve azonban ismeretlen. A negyedik leiró Sepsiszentgyörgyi Ferencz fráter, Ferencz-rendi szerzetes, ki magát a könyv végén megnevezi. Készülése évei: 1525, 1526, 1530, 1531, melyek a codexben föl vannak jegyezve. Tartalma: legendák, elmélkedések, erkölcstanitó példák, imádságok és szerzetesi reguláк. Az egész latinból való forditásnak, illetőleg átdolgozásnak látszik és másolat. A *marosvásárhelyi Teleki-könyvtár* tulajdona (*374*[c] szám alatt) s azonos a Toldytól ugynevezett *Aranka-Codex*-szel, melyet mint ilyent sikertelenül nyomoztak.

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYtől, *Nyelvemléktár* XII. k.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Szentek Életeiről Magyar Kéziratok, Tudom. Gyujtem.* 1836. évf. XI. 93—94. — TOLDY FERENCZ: *A magyar nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 94. Az Aranka-Codexről ugyanott II. 100. — BALASSA JÓZSEF: *Codexeink és a nyelvjárások*, *Hunfalvy-Album* 7. l. A codex nyelvjárásáról szól.

52. Érdy-Codex, 1526. és 1527-ből. (L. a szemelvények közt, XXV. fejezet.)

53. Kazinczy-Codex, az 1526, 1527. és 1541. évekből. (L. a szemelvények közt, XXVII. fejezet.)

54. Érsekújvári Codex, 1530—31-ből. (L. a szemelvények közt, XXVIII, fejezet.)

55. Tihanyi Codex, 1530. 1531. és 1532-ből. Kis nyolczadrétű papiros-codex. Egy kéz műveinek és másolatnak tekinthető. Leírója ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes, ki valószínűleg klarissza-apáczák számára készítette. Készült az 1530, 1531, és 1532. években, a mint az író több helyen följegyzi. Tartalmát nagyobbára prédikácziók teszik, s az egész könyv latinból való fordításnak látszik. A *tihanyi apátság* könyvtáráé; innen neve.

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYtől, *Nyelvemléktár* VI. k. — Két prédikácziót (a codex 60—117. l.) mai helyesirással és nyelvjegyzetekkel TOLDY FERENCZ is kiadott belőle *Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét szent beszédben* (Pest, 1855.) cz. munkájában, 3—34. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 96. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 31. l.

56. Thewrewk-Codex, 1531-ből. Tizenkettedrétű papiros-codex. Hat kéz irása: közte némelyek már XVII. századbeliek. Leírói mind ismeretlenek. Készülésének éve 1531, mely két helyen is föl van jegyezve. Tartalma: imádságok. Nevezetes darabjai a Peer-Codexben is előforduló *Vasárhelyi András éneke a Szűz Máriához,* s a Czech-Codexben is meglevő *Szent Bernát hymnusa.* Nevét *Ponori Thewrewk Józseftől* viseli, ki először adott róla hírt. Az érsekujvári ferencziek adományából az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. kis 8-r. 17.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYtől, *Nyelvemléktár* II. k. — Verses részei: *Vásárhelyi András éneke* és *Szent Bernát hymnusa* magyarázatokkal kiadva SZILÁDY ÁRONtól, *Régi Magy. Költők Tára* I. 206. és 208. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II 96. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 31. l.

57. Kriza-Codex, 1532-ből. Tizenhatodrét alakú kis hártya-codex, meglehetős ügyesen rajzolt és csinosan festett kezdőbetűkkel és czifrázatokkal. Az első lap kivételével egy kéz írása, Garay Pál domés szerzetesé, ki az utolsó lapon olvasható följegyzés szerint 1532-ben irta. Tartalma: imádságok. Nevét *Kriza Jánostól* veszi, mert az ő eszközlésére jutott az *Akadémiai Könyvtár* birtokába. (*M. Cod. kis 8-r. 14.* alatt.)

Kiadva és röviden ismertetve VOLF GYÖRGYtől, *Nyelvemléktár* II. k. — Colophonjának hasonmása látható BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténet*ében, I. k. 133. l.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 97. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 32. l.

58. Kulcsár-Codex, 1539-ből. Kis negyedrét alakú papiros-codex. Egy kéz irása, Pápai Pál szerzetesé, ki az utolsó két sorban nevét s a másolás évét is (1539) följegyezte. Tartalma: a zsoltárok fordítása, közben néhány egyéb darabbal (a Te Deum, az Athanasius-féle hitvallás, Deuteronomium 32. fej., imádságok). A zsoltárok ugyanazon fordítás másolatának látszanak, mint az 1522-ből való Keszthelyi Codexéi. Egykori birtokosáról s első ismertetőjéről,

Kulcsár Istvánról kapta nevet. A *Nemzeti Múzeum* könyvtáráé (*450. Quart. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYtől. *Nyelvemléktár* VIII. k.

Repertorium. Első ismertetése KULCSÁR ISTVÁNtól. *Hasznos Mulatságok* 1817. évf. I. félév. 1. és 2. sz. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 99. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest. 1882.). 32. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest. 1889.). I. 180.

59. Batthyány-Codex, 1541 és 1563 közötti időből. Ivretü, több helyen hézagos s végen csonka papiros-codex, izléses, néhol túlságos gazdagon diszitett kezdőbetükkel («diszcodex», mint Toldy mondja). Mind végig egy kez irása. Leirója ismeretlen. Kora csupán tartalmából és egy idegen, de azon korbeli kez bejegyzese (1563) alapján tehető az 1541 és 1563 közötti evekre. Tartalma szerint református rituális énekeskönyv, ugynevezett graduál, s nemcsak e nemben legrégibb, hanem egyáltalában a legregibb magyar protestáns énekeskönyv. A Keserüi Dajka János és Geleji Katona István szerkesztette *Öreg Graduál*-nak egyik, meg pedig legregibb forrása. Gróf Batthyány Ignácz szerzeményeből a *gyulafehérvári püspöki Batthyany-könyvtár* tulajdona.

Kiadva és behatóan ismertetve VOLF GYÖRGYtől. *Nyelvemléktár* XIV. k. — Két darab mai helyesirással kiadva TOLDY FERENCZtől. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.). II. 196.

Repertorium TOLDY FERENCZ idézett munk. II. 99. és 117. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest. 1882.). 32. l. — VOLF GYÖRGY: *A Batthyányi-Codex irodalomtörténeti és liturgiai fontossága. Egyetemes Philologiai Közlöny* XIV. 174—192.

Pontosabban meg nem határozható koruak:

60. Guary-Codex, a XVI. század elejéről. (L. a szemelvények között, XI. fejezet.)

61. Szent Krisztina élete (*Krisztina-Legenda*), a XVI. század elejéről. Negyedretü, végen csonka papiros-codex, eredeti czimlappal, a mi codexeknél szokatlan. Egeszen egy kez irása, leirója azonban ismeretlen. Kora nincs följegyezve; ismertetőinek egyező velemenye szerint a XVI. század elejéről való. Tartalmát czime mutatja. Emlitest érdemel különös helyesirása. E codex ugyanis a hosszu magánhangzóknak a rövidektől való megkülönböztetésére a kettözesen (aa, ee) s az egymás fölé való iráson kivül (å e) egy fölül alkalmazott ᵛ jegyet is használ, meg pedig az *o* és *ö* hangoknál is. A hosszu *o* tehát e nyelvemlékben ǒ, az *ö* pedig ǒ betüvel van kifejezve. Ezen kivül a jés hangokat ugy fejezi ki, hogy a *g*, *l*, *n*, *t* betük melle fölül jobbra egy apró *i*-t ir. A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*403. Quart Hung.* jelzet alatt).

E codex, valamint a következő tulajdonkép már túl esik a szorosabb értelemben vett s könyvünkbe is fölvehető nyelvemlékek korán; de minthogy a Nyelvemléktárba is föl vannak véve, röviden ezeket is ismertetjük.

Kiadva ismertetéssel VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* VII. k. — Első kiadása, mai helyesirással, ismertető bevezetéssel és rövid szótárral TOLDY FERENCZTŐL, *Régi Magy. Legendák Tára* V. k. (Pest, 1858.)

Repertorium. Első ismertetője RÉVAI MIKLÓS, *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 28. l. és *Magyar Literatura, Tudományos Gyüjtemény* 1838. II. k. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 27. lap.

62. Peer-Codex, a XVI. század elejéről. (L. a szemelvények közt, XII. fejezet.)

63. Simor-Codex, a XVI. század elejéről. Kis nyolczadrétű hártyacodexnek 7 levélnyi töredéke. Egy kéz irása, mely azonosnak látszik a Nádor-Codex ismeretlen leirójáéval. Kora sokkal sem előbbi sem későbbi nem lehet, mint e keltezett codexé (1508). Tartalma: részletek assisi Sz. Ferencz életéből. *Simor János* volt biboros primás, hihetőleg bajnai pap korában, kapta egy paraszt embertől Eppel esztergommegyei faluban; innen neve. Az ő ajándékából a *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*15. Duod. Hung.* jelzet alatt).

Kiadva és ismertetve VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* VII. k.

Repertorium. Ismertette MÁTRAY GÁBOR, *Magy. Acad. Értesítő* 1850-ről. 8—10. l. és *Új Magyar Muzeum* 1850—51. II. k. VIII—X. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 26. l.

64. Virginia-Codex, a XVI. század elejéről. Negyedrétű papiroscodex, mely több kéz irásának látszik; közte jóval későbbi folyóirás is. Leirója egy ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes, ki klarissza-apáczák számára késziteтте. Kora nincs följegyezve, azonban a XVI. század elejére tehető. Tartalma: assisi Sz. Ferencz élete, vallásos oktatások és apáczáknak való regula. 1844-ben fedezték föl a tiszalöki plébánián, honnan *Dessewffy Virginia* grófné küldte be az Akadémiának s innen kapta nevet. Az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. 4-r. 24.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel KOMÁROMY LAJOSTÓL és KIRÁLY PÁLTÓL, *Nyelvemléktár* III. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 80. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

65. Bod-Codex, a XVI. század első negyedéből. Kis negyedret alaku papiros-codex. Egy kéz irása, egy ismeretlen nevű nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáczáé. E codex is része volt ama nagyobb codexnek, mely ma öt részre van darabolva. (L. a Sándor-Codexnél, 67. alatt.) Kora szintén a XVI. sz. első negyedére tehető. Tartalma két vallásos elmélkedés, példákkal. «Régi irodalmunk érdemes bajnoka», *Bod Péter* nevéről Toldy Ferencz nevezte el. Az *Egyetemi Könyvtar* tulajdona (*Cod. Hung. No 7.* jelzet alatt).

Kiadva rövid ismertetéssel VOLF GYÖRGYTŐL, *Nyelvemléktár* II. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 99. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiál-*

litáshoz (Budapest. 1882.), 30. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXVI. l. — HORVÁTH CYRILL: *Codextanulmányok. I. Bod-codex, Lobkowitz Codex, Irodalomtörténeti Közlemények* IV. 60.

66. Gyöngyösi Codex, valószinüleg a XVI. század első negyedéből. (L. a szemelvenyek közt, XX. fejezet.)

67. Sándor-Codex, XVI. század első negyedéből. Kis negyedret alakú papiros-codex. Leirója egy ismeretlen nevü nyulakszigeti (Margit-sziget) dómés apácza. Tartalma: erkölcstanító peldák. Toldytól kapta nevét *Sándor István* jeles bibliographus és szótáriró emlékezetére. Az *Egyetemi Könyvtár* tulajdona (*Cod. Hung.* № *6.* jelzet alatt). Kora magából pontosan nem volna megállapitható; azonban Volf György kiderítette, hogy e codex nem egyéb mint befejező része azon terjedelmes régi kéziratnak, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi okbúl, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötfélekép elkeresztelt. E részek így következtek egymás után: *Cornides-Codex* (egy része), *Bod-Codex, Cornides-Codex* (másik része), *Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról, Példák Könyve* és *Sándor-Codex.* A Bod-Codex és Sándor-Codex nem árulják el keletkezésük évét; minthogy azonban a többi részek irása a bennük levő évszámok szerint 1510 és 1521 közé esik, a befejező Sándor-Codex irása ideje sem eshetik tul, legrosszabb esetben sem, az 1530-dik éven.

Kiadva és röviden ismertetve VOLF GYÖRGYtől, *Nyelvemléktár* II. k.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 98. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmür. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 30. l. — VOLF GYÖRGY előszava a Cornides-Codexhez, *Nyelvemléktár* VII. k. XXXVI. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv*, I. 179. — MUNKÁCSI BERNÁT: *Nyelvemléktanulmányok. III. Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexben Magy. Nyelvőr* IX. k. 300. és 345. l. és *Tanulmányok az egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zsigmond) I. 16—31.

68. Weszprémi-Codex, a XVI. század első negyedeből. (L. a szemelvények közt, XXII. fejezet.)

β) Egyéb emlékeink a XVI. század első harmadából.

A fontebb elsorolt codexeken és codextöredékeken kivül a XVI. század első harmadából, vagyis a könyvnyomtatás elterjedeseig menö időszakból, még a következő nyelvemlekeink vannak.

69. Ének a kereszthez, 1500—1505-ből. Negy soros versszak melyet a kaposmerei Mérey nemzetseg levéltárában (Budapesten) találtak, latin eredetijevel együtt.

Kiadva DÖBRENTEI GÁBORtól, *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. 7. és SZILÁDY ÁRONtól *Régi Magyar Költők Tára* I. 161.

70. Vér András záloglevele, 1504-ből. Irása azonos a szinten Vér Andrástól származó 1493-iki menedeklevélevel. (Vö. font 23. alatt, és a szemelvények közt, X. fejezet.)

Közölve Szilágyi Sándortól, *Századok* 1872 iki évf. 478. l.

71. Virágének 1505-ből. Rövidke népdal (*Supra agnó* kezdettel), melyet *Körmöczbánya* városa 1505. evi jegyzőkönyvének czimlapján Križko Pál fedezett föl.

Közölve, az eredeti hasonmásával, a fölfedezőtől, *Századok*, 1876. évf. 328. l. — Kiadva és magyarázva még Szilády Árontól, *Régi Magyar Költők Tára* I. 161.

Repertorium. Szilády Áron fejtegetései, *Századok* 1876. évf. 330—337. l. — Beöthy Zsolt: *Supra agnó*. *Egyetemes Philologiai Közlöny* I. k 142. l.

72. Csízió a XVI. század elejéről. Magyar csizió, mely a *Peer-Codex* (l. fönt 62. alatt és a szemelvények közt, XII. fejez.) része volt, de a *Nemz. Múzeumban* elkülönítettek töle és *Imakönyv és Cisiokalendáriom* czimmel *16. Duod. Hung.* jelzet alatt katalogizálták.

Közölve Heinrich Gusztávtól, *Egyetemes Philologiai Közlöny* IV. 141—142. — Kiadta Szilády Áron is *Versbe szedett naptár* czimmel, *Régi Magyar Költők Tára* I. 223—224. — Az imádságokat a csízió nélkül közli Volf György, *Nyelvemléktár* II. k. előszó VIII—XI. l.

Repertorium. Heinrich Gusztáv: *A Peer-Codexbeli cisióhoz*, *Egyetemes Philologiai Közlöny* IV. 287.

73. Babonás lóorvoslás, a XVI. század elejéről. A Jankovich Miklós birtokában volt eredetiből leírta Revai Miklós; töle ered a kor megállapítása is.

Közölve Révai Miklósnak latin nyelven írt megjegyzéseivel együtt, Horvát Istvántól *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. VI. 112—113.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862), II. 102.

74. Orvosi jegyzet, a XVI. század elejeről. Az *Egyetemi Könyvtár* egy colligatumában talált magyar bejegyzes.

Közölve idősb Szinnyei Józseftől, *Magyar Nyelvőr* VIII. 169.[1]

75. Szegedi Balázs jegyzetei, a XVI. század elejéről. Temesvári Pelbárt *Sermones de Tempore* cz. munkájának egy 1498-iki kiadású s az *Egyetemi Könyvtár* birtokában levö példányán, a czimlapon néhány szónyi magyar jegyzet olvasható a könyv egykori tulajdonosától, *Frater Blasilius de Zeghedino*tól, a XVI. század elejeröl.

Közölve Szilády Arontól, *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (Budapest, 1880.) 66. lap.[2]

76. Zalkay László levele Bánffy Ferenczhez, 1510-böl.

Közölve Horvát Istvántól, *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. IX. 34. hason-

[1] Ugyanazon colligatumban egy későbbi, de még a XVI. század első feléből való *orvosi jegyzet* is található (közölve ugyanott). Szintén a XVI. század első feléböl való a Nemzeti Múzeumnak egy latin könyvében talált azon magyar *orvosi rendelvény* is, melyet Csontosi János közölt, *Magyar Nyelvőr* VIII. 214.

[2] Temesvári Pelbárt magyar szavait a XVI. század elejéröl l. fönt 25. alatt.

mással; és GÉRESI KÁLMÁNTÓL. *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család Oklevéltára* III. 71—72. l. szintén hasonmással.

77. Dóczy Ferencz kötelezvénye, 1511-ből. (L. a szemelvenyek közt, XVI. fejezet.)

78. Drágffy János levele Károlyi Istvánhoz, 1512-ből.

Közölve GÉRESI KÁLMÁNTÓL. *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család Oklevéltára* III. 86. l. teljes hasonmással.

79. Beriszló Péter éneke (Cantio Petri Berizlo), 1515-ből. Egy teljes eredeti szövegében csak 1888 óta ismert, 17 versszakra terjedő költemeny Beriszló Péter veszpremi püspök és horvát bán haláláról («veszedelmeről»), melyet az utolsó szak vallomása szerint Szabadkai Mihály szerzett 1515-ben. Minthogy Beriszló püspök 1520-ban halt meg, az ének szerzésének idejéül pedig határozottan az 1515. ev van megnevezve, azt lehet következtetni, hogy Szabadkai Mihály jóltevőjenek e megsiratását álhir alapján irta. A költemeny Jankovich Miklós tulajdona volt, de elveszett s hosszu ideig csak a Toldy Ferencztől másolat alapján közzétett ket utolsó versszaka volt ismeretes, mig előbb, 1879-ben, az egesznek teljes másolata, majd 1888-ban Schrauf Károly fölfedezésére teljes eredetije is megkerült s a fölfedező birtokában van.

Közölve egész szovege szerint, azonban csak a másolat alapján, SZILÁDY ÁRONTÓL jegyzetekkel, *Századok* 1879. évf 336—341. l. és *Régi Magyar Költők Tára* II. 365—367. (jegyz. 482—487.) l.; régebben is ismert két utolsó versszaka pedig szintén jegyzetekkel ugyanő töle ugyanott I. 204. (illet. 376. l.) — Elso lapjának hasonmását l. *Egyetemes Philologiai Kozlony* XII. 531.

Repertorium. TOLDY FERENCZ: *A magy. költészet torténete* (2. kiad. Pest. 1867.) 89. l. — ABEL JENŐ: *Beriszló Peter énekéhez. Egyetemes Philologiai Kozlony* XII. 529—534. lap (helyreigazitja az eredeti alapján a másolaton nyugvó Szilády-féle kiadás hibáit).

80. Drágffy Mária kelengyéjének lajstroma. 1516-ból. (L. a szemelvenyek közt. XVIII. fejezet.)

81. Ráolvasások 1516-ból. Ket, 1516-ból keltezett magyar ráolvasás, melyeket az *Egyetemi Konyvtárnak* egy 1512-ben nyomtatott *Postilla Guillermi Super Epistolas et Evangelia* stb. cz. konyveben több XVI. századi magyar bejegyzes között találtak.

Közölve Irodalomtörténeti Közlemények III. 122. l.

82. Bodó Ferencz végrendelete, 1517-ből.

Közölve BARABÁS S.-tól. *Történelmi Tár* 1890. évf. 558—560. l.

83. Magyar följegyzések 1517-ből, Kassa városa leveltárában.

Közölve Sz. S.-tól *Történelmi Tár* 1888. évf. 597. l.

84. Kesserew Mihály és huga Krisztina békelevele, 1523-ból. (L. a szemelvenyek közt, XXI. fejezet.)

85. Geszthy László éneke, 1525-ből. Egy, valószinüleg 16 versszakra terjedett eneknek 6 versszaknyi befejező toredeke, melyet 1877-ben

Nagy Imre fedezett fol. Szerzője, az utolsó versszak vallomása szerint, Gesztly László: keszülése éve, ugyanazon versszak szerint, 1525. A *Nemzeti Múzeum* tulajdona (*1317. Quart. Hung.* jelzet alatt).

Közölve betü szerint *Magyar Könyvszemle* 1877. évf. 72. l. «1525-ben készült magyar költemény» czímmel. — Magyarázatokkal kiadva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* I. 205.

86. Magyar levél 1525-ből, Kassa városa leveltárában.

Közölve ifj. KEMÉNY LAJOSTÓL, *Történelmi Tár* 1890. évf. 200. l.

87. Thurzó Elek szerelmes levele, 1525-ből. (L. a szemelvények közt, XXIV. fejezet.)

88. Drágffy János végrendelete, 1526-ból. (L. a szemelvények közt, XXVI. fejezet.)

89. Puthnoky Imre levele Rákóczy Ferenczhez, 1527-ből.

Közölve THALY KÁLMÁNTÓL, *Századok* 1874. évf. 347—348. l.

90. Magyar levél 1528-ból, Kassa városa leveltárában.

Közölve ifj KEMÉNY LAJOSTÓL, *Történelmi Tár* 1890. évf. 200. l.

91. Laus Sancti Nicolai pontificis, Péchy Ferencztől, 1529-ből. Verses maradvány.

Kiadva SZILÁDY ÁRONTÓL, *Régi Magyar Költők Tára* II. 6—10. (jegyz. 373. l.)

92. Feledy Lesták levele Serédy Gáspárhoz, 1530-ból.

Közölve Thaly Kálmántól, *Századok* 1874. évf. 348—349. l.

93. Landorfeyrwar el wezesse, a XVI. század 30-as éveiből. A *Nemzeti Múzeumnak* egy irodalomtörténeti szempontbol is becses kézirati emleke (*Fol. Hung. 96.* jelzet alatt), mely Nándorfehervárnak a törököktől való elfoglalását (1521.) írja le s valószinüleg Zay Ferencztől, az 1530—1540. közötti évekből származik. (Kezdő szavai: *Az Landor feyrwar el wezessenek oka e woth es Igy esseeth.*) Kivánatos volna pontos, betűhöz hű kiadása.

Kiadva mai helyesirással SZALAY LÁSZLÓTÓL, *Monumenta Hungariae Historica. Irók.* III. 123—185. — Első lapjának hasonmását l. BEÖTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténet* I. k. és THALLÓCZY LAJOS munkájában: *Csömöri Zay Ferencz* (Budapest, 1885.)

Repertorium. THALLÓCZY LAJOS id. munk. 75. l.

E nyelvemlékeken kivül a XVI. század első harmadából való maradványokat találni még a következő gyűjteményes munkákban:

DÖBRENTEI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek* IIb. köt. 8—29. l. — *Magyar Levelės Tár* I. köt. 1—6. l. hasonmásokkal, és II. köt. 1—5. l. — BR. RADVÁNSZKY BÉLA: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* II. k. 3—6. l.

Egyes szókra vonatkozó adatokat pedig a következő közlésekben:

PESTY FRIGYES: *Okiratbeli személynevek. Magyar Nyelvőr* V. 509—511. — DEÁK FARKAS: *Személy- és egyéb nevek*, ugyanott XVI. 131.

Nyelvemlék-kiadások.

A kutatónak könnyebb tájékozódása czéljából lajstromba foglaljuk itt a) a nyelvemlékeinket tartalmazó gyűjteményes munkákat, b) a külön nyelvemlék-kiadásokat, c) azon műveket és közleményeket, melyek a régi nyelv ismeretéhez a XVI. század első harmadáig anyagot tartalmaznak.

A) Gyüjteményes munkák.

Nyelvemléktár. Régi Magyar Codexek. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. I—XIV. kötet. (Budapest 1874—1890.) Legmegbízhatóbb nyelvemlék-kiadások. Pontosan, betűhöz hiven közlik a nyelvemlékek szövegét s az eléjük írt bevezetésekben ismertetik a codexek alakját, helyesirását, tartalmát és történetét. A Komáromy Lajos- és Király Páltól közzétett III. köteten kivül az egész gyűjtemény Volf György munkája, ki nagy szolgálatot tett vele a tudománynak. Az egyes kötetek tartalma a következő:

I. kötet (1874.): *Bécsi Codex. Müncheni Codex.*

II. k. (1874.): *Weszprémi Codex. Peer-Codex. Winkler-Codex. Sándor-Codex. Gyöngyösi Codex. Thewrewk-Codex. Kriza-Codex. Bod-Codex.*

III. k. (1874.): *Nagyszombati Codex. Szent Domonkos élete [Domonkos-Codex]*[1] *Virginia-Codex.*

IV—V. k. (1876.): *Érdy-Codex.*

VI. k. (1877.): *Tihanyi Codex. Kazinczy-Codex. Horvát-Codex.*

VII. k. (1878: 1881.)[2]: *Ehrenfeld-Codex. Simor Codex. Cornides-Codex. Szent Krisztina élete [Krisztina-Legenda]. Vitkovics-Codex. Lányi-Codex.* Az Ehrenfeld-Codex mellett egy lapnyi hasonmás.

VIII. k. (1879: 1881.): *Szent Margit élete [Margit-Legenda]. Példák Könyve. Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról [Apostolok Méltósága]. Apor-Codex. Kulcsár-Codex.*

IX—X. k. (1888.): *Érsekújvári Codex.*

XI. k. (1882: 1884.): *Debreczeni Codex. Gömöry-Codex.*

XII. k. (1884.): *Dobrentei-Codex. Teleki-Codex.*

XIII. k. (1885.): *Festetics-Codex. Pozsonyi Codex. Keszthelyi Codex. Miskolczi Töredék.*

XIV. k. (1890.): *Lobkowitz-Codex. Batthyány-Codex. Czech-Codex.*

Régi Magyar Nyelvemlékek. Kiadta a Magyar Tudós Társaság Döbrentei Gábor mint szerkesztő felügyelése alatt. I—IV. kötet. (Buda, 1838—1846.) V. kötet, Toldy Ferencz és Volf Györgytől. (Budapest, 1888.) E gyűjtemény IV. kötetének második darabját (IVb.) még Döbrentei Gábor nyomatta ugyan ki 1846-ban, azonban csak 1888-ban jelent meg Volf György összevetésével és előszavával. A gyűjtemény folytatását Döbrentei Gábor halála után Toldy Ferencz vette át, ki az V. kötet anyagát sajtó alá rendezte és ki is nyomatta; azonban kiadást e kötet is csak 1888 ban ért, Volf György gondozása alatt, ki a Jordánszky-Codexnek már kinyomott szövegét (Jankovich-Töredék és Jordánszky-rész) az eredetivel összevetette, a Csemez-Töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta. Az egyes kötetek tartalma:

I. k. (1838.): *Temetési beszéd és könyörgés [Halotti Beszéd]. Ó testamentomi néhány könyv [Bécsi Codex].* A szöveget bő bevezetés előzi meg; a Halotti Beszédhez hasonmás és részletes nyelvi magyarázatok, a Bécsi Codexhez a betük alakjairól s egy lapról hasonmás, végéhez pedig szójegyzék van csatolva, melyet néhány fontosabb nyelvsajátság ismertetése követ.

[1] A rekeszbe tett név a Nyelvtörténeti Szótárban használt elnevezés.

[2] E kettős évszámoknál az első a czímlapon álló évet, a második az előszó keltét, a kötet tulajdonképi megjelenése idejét jelenti.

II. k. (1840.): 1) *Kinizsy Pálné Magyar Benigna imádságos könyve, 1513-ból* (*Czeh-Codex*). Bevezetéssel, szójegyzékkel, néhány nyelvi észrevétellel s a betűk és négy lap hasonmásával. 2) *Vegyes tárgyu régi magyar iratok 134?—1599.* Régi esküminták, hivatalos iratok, levelek, polgári ügyiratok, versek stb. Előszóval, jegyzetekkel és néhány hasonmással.

III. k. (1842.): 1) *Tatrosi másolat 1466-ból* (*Müncheni Codex*). Bevezetéssel, a nyelvsajátságok fejtegetésével, szójegyzékkel s a betűk és a 15. lap hasonmásával. 2) *Vegyes tárgyu régi magyar iratok 1540—1600.* Hivatalos iratok, levelek, polgári ügyiratok, jegyzetekkel.

IV. k.: *Első darab* (1846.): *Góry Codex* (*Guary-Codex*). Részletes bevezetéssel, szójegyzékkel s néhány nyelvi észrevétellel. *Második darab* (1888.): *Egyházi vegyes könyv* (*Winkler-Codex*). Volf György előszavával és igazításaival s Döbrenteitől írt szójegyzékkel és nyelvi észrevételekkel.

V. k. (Toldy Ferencz és Volf Györgytől 1888.): *A Jordánszky-Codex bibliafordítása* (*Csemez-Töredék, Jankovich-Töredék, Jordánszky-Codex*). Részletesen ismertető előszóval és igazításokkal Volf Györgytől, ki a Csemez-Töredéket nyomatta eléje a Toldytól kinyomatott Jankovich-Töredék és Jordánszky-rész elé.

Magyar Leveles Tár. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. I. kötet (1861.): *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504—1560. Közli Szalay Ágoston.* Betűszerinti kiadás, a tulajdonnevek s az elavult és ritkább szók és szólásformák jegyzékével, kilencz kőnyomatos hasonmással. — II. kötet (1879.): *Magyar hölgyek levelei. 499 darab. 1515—1709. Közli Deák Farkas.* A tulajdonnevek s néhány ritkább szó és közmondás összeállításával. E kötet nem tartja meg a levelek eredeti helyesirását.

Régi Magyar Költők Tára. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. I—V. kötet. (*Budapest, 1877—1886.*) E Szilády Árontól szerkesztett gyüjtemény a költői maradványokat mai helyesirással közli s minden kötet végén nyelvi és irodalomtörténeti magyarázatokat ad, az előbbiekhez szómutatót is csatolván. Az egyes kötetek tartalma: *I. k.* (1877.): *Középkori költői maradványok.* Nagyobbrészt codexeink verses maradványai; azonfelül a Pannóniai Ének, Szabács Viadala stb. — *II. k.* (1880.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1527—1546.* Az első két közlemény még a Komjáthi előtti korból való. Végén pedig néhány pótlék az I. kötethez: két verses maradvány az Apor-Codexből, Beriszló Péter énekének teljes szövege s a XV. század második feléből való magyar csízió «Versbe szedett naptár» cz. alatt. — *III. k.* (1881.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1540—1555.* Tinódi Sebestyén összes művei. — *IV. k.* (1883.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 1540—1575.* Nagybánkai Mátyás, Siklósi Mihály, Battyáni Orbán, Tolnai György három névtelen és Ilosvai Selymes Péter művei. — *V. k.* (1886.): *XVI. századbeli magyar költők művei. 154?—1560.* Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály.

Ezek mellé lehet soroznunk Toldy Ferencznek következő kiadványait:

Alexandriai Szent Katalin verses legendája ugyanazon szentnek két kisebb prózai életével együtt. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. (Pest, 1855.) Az Érsekújvári Codex verses Katalin-legendájának s a Debreczeni és Érdy-Codexbeli prózai Katalin-legendáknak kiadása, mai helyesirással, a verses Katalin-Legenda első lapjának hasonmásával; pótlékul Sz. Katalin élete Telegdi Miklós Prédikáczióinak III. kötetéből.

Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét szent beszédében. Régi codexekből, részben nyomtatránylból, nyelvjegyzetekkel Toldy Ferenc által. Kiadta a Szent-István-Társulat. (Pest, 1855.) Szent beszédek a Tihanyi, Debreczeni és Érdy-Codexből és Telegdi Miklós prédikáczióiból, mai helyesirással.

Régi Magyar Passió rajzokkal. Adalékul a középkori magyar irodalom és rajzművészet ismeretéhez. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. (Pest, 1856.) Passiók a Döbrentei-, Érsekujvári és Debreczeni Codexekből, mai helyesírással, az Érsekújvári Codex néhány rajzának hasonmásával.

Régi Magyar Legendák Tára. Régi codexekből, bevezetésekkel és szótárakkal kiadja Toldy Ferenc. V. kötet. A Debreczeni Legendás Könyv a Krisztina-Legendával együtt.

(Pest, 1858.) Az egész Krisztina-Legendának s a Debreczeni Codex legendáinak kiadása mai helyesirással. E Legenda-Tárból több kötet nem jelent meg.

B) Külön nyelvemlék-kiadások:

Nádor-Codex. A pesti egyetemi konyvtár eredetiéből bevezetéssel és szótárral kiadta Toldy Ferenc. (Buda, 1857.)

Az Ehrenfeld Codex. A legrégibb magyar könyv ismertetése és hü lenyomata. Közzéteszi Volf György. A codex 66. lapjának hasonmásával. Különnyomat a Nyelvemléktár VII. kötetéből. (Budapest, 1881.)

A német-ujvári ferenczrendi zárda könyvtára. Ismerteti: Fejérpataky László. Különlenyomat a Magyar Könyvszemléből. (Budapest, 1883.) A németújvári Ferencz-rendi kolostor kéziratai és nyomtatványainak ismertetése után ismerteti és betüszerint közli a Németújvári Glosszáknak nevezett nyelvemléket. Eredetileg a *Magyar Konyvszemle* 1883. évfolyamában, vagyis VIII. kötetében jelent meg, 100—134. l.

A Beszterczei Szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kisérte és teljes szómutatókat készített hozzá Finály Henrik. A nyelvemlék hasonmásával. (Budapest, 1892.) A nyelv- és széptudományi akadémiai értekezések XVI. kötetének 1. száma. A nyelvemlék leirását és történetét tartalmazó bevezetéssel.

A Schlägli Magyar Szójegyzék a XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. A szójegyzék fényképével. (Budapest, 1894.) Magában foglalja a Schlagli Glosszákat is, vagyis az úgynevezett Hortulariumban előforduló magyar szókat.

Béla király Névtelen Jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. (A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban levő kézirat hasonmása.) Budapest. A Magy. Tudom. Akadémia Könyvkiadó Hivatalának bizománya. 1892. Anonymusnak e teljes fényképi hasonmásához két melléklet van csatolva: *I. melléklet:* a kézirat palaeographiai olvasása FEJÉRPATAKY LÁSZLÓTÓL. *II. melléklet:* Anonymusnak SZABÓ KÁROLY-féle forditása, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓtól javitott kiadásban. (A codex első lapjának hasonmása látható BEÖTHY ZSOLT *Képes irodalomtörténet*ében, I. kot. s a *Pallas Nagy Lexikon*ában is, *Anonymus* alatt.)

A *Váradi Regestrom* kiadásai: Első kiadása 1550-ben jelent meg Kolozsvárt Heltai Gáspár nyomtatásában MARTINUZZI GYÖRGY nagyváradi püspök megbizásából *Vetus et plorandae veritatis* czím alatt. Ujra kiadta BÉL MÁTYÁS *Adparatus ad historiam Hungariae* (Pozsony, 1735.) és ENDLICHER ISTVÁN: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* (Szent-Gallen, 1849.) cz. munkájában, 640. s köv. ll. (L. SZABÓ KÁROLY: *Régi Magyar Könyvtár* II. 10—11.)

Ide sorozhatjuk TOLDY FERENCZnek következő kiadványait, melyek egyes codexekből nagyobb összefüggő részleteket közölnek:

Magyarországi Szent Erzsébet legendája. (Pest, Szent-István-Társulat, 1857.) Az Erdy-Codex Erzsébet-legendájának nagy diszszel kiállított, a betűk alakját utánzó képes kiadása: a szövegnek palaeographiai közlése és olvasása, bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel TOLDY FERENCZtől. Végén «Magyarországi Szent Erzsébet élete» DANIELIK JÁNOStól.

Magyar szentek legendái a carthausi névtelentől. Az eredeti codexből, bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel Toldy Ferencz által. (Pest, Szent-István-Társulat, 1859.) Sz. István, Sz. Endre, Sz. Gellért, Sz. László, Sz. Erzsébet és Remete Sz. Pál legendái az Érdy-Codexből, mai helyesirással.

C) Becses nyelvtörténeti anyagot találunk a magyar konyvnyomtatás koráig a következő művekben és közleményekben:

JERNEY JÁNOS: *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. I. II. kötet. (Pest, 1854.)* Az I. kötet az Arpád-kori oklevelekből s egyéb nyelvemlékekből a tulajdonneveket és közneveket betűrendben összeállítja s olykor magyarázza. A II. kötet két I. Endre korabelinek tartott imádság magyarázatával foglalkozik (hasonmásukat is bemutatva), a melyek azonban Literáti Nemes Sámuel gyártmányainak bizonyúltak. (Vö. TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története rövid előadásban*, 4. kiad. Budapest, 1878. 27. l.)

CZINÁR MÓR: *Fejér György Magyarországi Okmánytárának betürendü Tárgymutatója. (Pest, 1866.)* A Fejér György készitette *Codex Diplomaticus Hungariae* czimű 60 kötetes oklevélgyűjteménynek anyagát foglalja e munka betűrendbe és benne számos régi magyar tulajdon- és köznév található.

KOVÁCS NÁNDOR: *Betürendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori Új Okmánytárához. (Budapest, 1889.)* Az előbbihez teljesen hasonló munka.

ORTVAY TIVADAR: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I. és II. kötet. Budapest. 1882.)* Sok régi adat található benne hely- illetőleg vízneveinkről.

PESTY FRIGYES: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. köt. (Budapest. 1888.)* Több kötete nincs. A helynevek magyarázatainál, valamint a benne fölhasznált adatoknál fogva nyelvtörténeti szempontból is becses munka. (Ismertetve HUNFALVY PÁLtól. *Századok* 1888. évf. 148—162. l.)

KUBINYI FERENCZ munkája (l. a Repertoriumban, alább.)

CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Budapest. 1890.)* Sok becses adat található benne régi helyneveinkről.

BR. RADVÁNSZKY BÉLA: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. (Budapest, 1879.)* A munka II. és III. kötete adatgyűjtemény, azonban csupán a II. k. 3—6. lapjain vannak Komjáthi előtti nyelvemlék-közlések.

SZILÁDY ÁRON: *Temesvári Pelbárt élete és munkái. (Budapest, 1880.)* Tárgyalja Pelbártnak codexeinkhez való viszonyát is, s e mellett a munkáiban szétszórtan található magyar szókat is közli (l. a nyelvemlékek lajstromában 25. alatt) s ugyanitt teszi közzé Szegedi Balázsnak a XVI. század elejéről származó jegyzeteit is (l. no. 75. alatt). Függelékül mutatványok a verses Katalin-Legendának megfelelő latin szövegből.

Kisebb anyaggyűjtő közlemények:

PESTY FRIGYES: *Okiratbeli személynevek. Magy. Nyelvőr* V. 509—511. — NAGY GYULA: *Okiratbeli magyar szavak.* ugyanott VI. 35. 78. 168.; VII. 173. 218. 267. 317. 415. 516.; VIII. 78. 548. — DEÁK FARKAS: *Személy és egyéb nevek,* ugyanott XVI. 131. — KUBINYI FERENCZ: *Magyar keresztnevek,* ugyanott XVIII. 86—89. — SASINEK F.: *Glossarium. Történelmi Tár* 1893. évf. 1—32. l. A latin oklevelekben előforduló nem latin szók, köztük több magyar szónak is magyarázata.

Repertorium.

Nyelvemlékeinkkel általánosságban foglalkozó művek és értekezések.*

RÉVAI, NICOLAUS: *Antiquitates Literaturae Hungaricae. Volumen I. (Pest, 1803.)* Több nyelvemléknek rövid ismertetése után kimeritően foglalkozik a Halotti Beszéd magyarázatával. Fontos munka a nyelvészet történetében, mint a nyelvtörténeti módszer megalapitója. Ez első kötetén kivül több nem jelent meg.

HORVÁT ISTVÁN: *A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.* Régi nyelvemlékeinket ismertető nagyobb czikksorozat, számos hasonmással a *Tudományos Gyüjtemény*-ben: 1835. évf. I. k. 101—119.; II. 109—121.; III. 99—109.; V. 83—108.; VI. 110—119.; VII. 84—92.; VIII. 21—27.; IX. 33—35.; X. 104—105.; és 1836. évf. III. 113—117.; V. 112—115.; VI. 118—119.; VII. 102—104.; VIII. 109—111.; IX. 107—110.; X. 106—108.; XI. 91—94.; XII. 77—79. l.

TOLDY FERENCZ: *A magyar nemzeti irodalom története. (Harmadik, javitott, kiadás. Pest, 1862.)* A II. köt. 77—102. lapjain a codexek és kisebb irott maradványok ismertetése.

Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz. (Budapest, 1882.) A 23—33. lapokon, «Magyar nyelven irt kéziratok mint nyelvemlékek» cz. fejezetben VOLF GYÖRGY röviden ismerteti az akkoriban kiállitott nyelvemlékeket.

SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv. (Budapest, 1889.)* Az I. kötet 3. fejezete

* Az egyes nyelvemlékekre vonatkozó külön irodalmat l. az illető emlékek ismertetései, illetőleg a belőlük adott szemelvények után.

(«Nyelvtörténet és nyelvemlékek» 143—185. l.) behatóan foglalkozik a nyelvemlékek fontosságával; tárgyalja az Árpád-kori latin oklevelek, Anonymus és a Váradi Regestrom magyar szavait; részletesebben foglalkozik a Halotti Beszéddel, az Ehrenfeld-, Bécsi, Müncheni és Apor-Codexekkel, a Németújvári Glosszákkal s röviden ismerteti a többi emléket is. A fejezetet bő irodalmi tájékozás zárja be.

Simonyi Zsigmond: *Legrégibb nyelvemlékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.)* Egy fejezet a Beöthy Zsolt-féle *Képes Irodalomtörténetben* I. 74—78. — Ugyanő tőle *A kódexek mint nyelvemlékek*, ugyanott I. 126—136.

Simonyi Zsigmond: *A régi nyelvemlékek olvasásáról, fő tekintettel a Halotti Beszédre. A Halotti Beszédnek első fotocinkografiájával.* *(Budapest, 1880.)* E füzet a *Magyar Nyelvőr*ben megjelent következő czikkek lenyomata: *A régi nyelvemlékek olvasásáról*, VIII. 481, IX. 3, 53, 102. és *A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátságai* IX. 145.

Volf György: *Az egyszerű szisszenő hangok jelölése a régi magyar orthographiában*. *Nyelvtudományi Közlemények* XIX. 58.

Simonyi Zsigmond: *Magyar nyelvemlékek. Budapesti Szemle XIX.* k. (1879.) 198—207. lap.

V.: *Magyar nyelvemlékek. Budapesti Szemle* XXI. k. (1879.) 184—198. l. A Nyelvemléktár bírálata. — Volf György: *Válasz a Nyelvemléktár ügyében*, ugyanott 411—425. l. — Gyulai Pál megjegyzései, ugyanott 425—434. l. — V.: *A Nyelvemléktár ügyében. Észrevételek Volf György válaszára*, ugyanott XXII. k. (1880.) 186—191. l. — Volf György: *Mégis a Nyelvemléktár*, ugyanott 399—404. l.

Mátyás Flórián: *Magyar nyelvtudomány. II. füzet. (Pécs, 1863.)* A Halotti Beszéd s egyéb nyelvemlékek egyes kifejezéseit magyarázza.

Mátyás Flórián: *Magyar nyelvritkaságok. Nyelvtudományi Közlemények.* IV. 188—208. Régi szók magyarázatával s a Sajószentpéteri Végzés korával foglalkozik.

Mátyás Flórián: *Régi magyar családi és időnevezetek. Nyelvtud. Közlem.* III. 321.

Fábián István: *A magyar családnevek*, ugyanott 389.

Kubinyi Ferencz: *Nomenclator Hungarorum Antiquorum. A régi magyarok személynevei. (Budapest, 1892.)* I. k. 1. füz. Az Árpádok és Anjouk alatt használatban volt régi magyar személynevek betűrendes gyűjteménye és magyarázata. (Ismertetve Nagy Gézától, *Turul* X. k. 95—100. l.) — Ugyanaz: *A régi magyarok személynevei. Turul* III. k. 172—180. l.

Nagy Géza: *Árpádkori személyneveink és az Ősi nemzetség eredete. Turul* IX. k. 49—57. és 112—130. l. — Pór Antal: *Válasz Nagy Géza értekezésére*, ugyanott 179—188. l.

Balassa József: *Codexeink és a nyelvjárások. Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 5—11. l. A codexek nyelvjárási sajátságaival s főkép az Ehrenfeld- s a Bécsi, Müncheni és Apor-Codexek nyelvjárásával foglalkozik. — Némely nyelvemlékeink nyelvjárására nézve l. még Döbrentei Gábor: *Régi Magy. Nyelvemlékek* IVa. köt. XXXV. l.

Nyelvemlékeinkkel foglalkoznak még, bár inkább irodalomtörténeti és æsthetikai szempontból, a következő munkák és értekezések:

Beöthy Zsolt: *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. (Budapest, 1886.)* Az I. kötet 1. fejezete («Legendák és példák» 3—49. l.) a legendákat és példákat tartalmazó codexekkel mint széppprózai termékekkel foglalkozik, tárgyalván egyúttal forrásaikat is.

Horváth Cyrill: *Nemzeti irodalmunk a reformáczióig. Külön lenyomat a Katholikus Szemle V. kötetéből. (Budapest, 1891.)* Behatóan foglalkozik a fönt említett szempontok szerint legrégibb irodalmunknak csaknem valamennyi termékével, különösen a codexek tartalmával és forrásaival. — Hasonló tárgyúak ugyane szerzőnek következő dolgozatai: *Pomerius. (Budapest, 1894.)* Temesvári Pelbárt életét tárgyalja és viszonyát codexeinkhez. A 89—91. lapokon kimutatja, hogy több codexünknek Pelbárt minő helyei szolgál-

* E hasonmásba egy hiba csúszott: a 18. sor első szavából (Es) a kezdő E betű hiányzik.

tak forrásul. *Temesvári Pelbárt és beszédei. Pótkötetek az Egyetemes Philologiai Közlonyhoz.* I. k. 145—233. l. — *Pelbárt és Codexeink, Budapesti Szemle* (1891.) LXV. k. 382—400.; LXVI. 21—43. — *Egy ismeretlen magyar codex nyomai, Irodalomtörténeti Közlemenyek* I. 363—372. — *Codexirodalmunk példái s a Példák Könyve, Bajai czisztercita rendi főgimnázium 1891/92. értesítője*, a Példák Könyve egy lapjának hasonmásával. (L. ismertetését *Irodalomtört. Közlemények* III. 118.) — *Codextanulmányok. I. Bod-codex, Lobkowitz-codex. II. A tizenegyezer szűz legendája, Irodalomtört. Közlemények* IV. 60—68. — *Középkori költészetünk. I. Legendák és egyházi énekek. II. Világi költészet*, a Beöthy Zsolt-féle *Képes Irodalomtörténet*-ben I. 111—125. l.

MÁSODIK RÉSZ.

SZEMELVÉNYEK RÉGI NYELVEMLÉKEINKBŐL.

ELSŐ FEJEZET.

Legrégibb nyelvemlékünk. A Halotti Beszéd.

Legrégibb összefüggő szövegű nyelvemlékünk az úgynevezett HALOTTI BESZÉD ÉS KÖNYÖRGÉS, melyet közönségesen csak HALOTTI BESZÉDnek hívunk. E nagy fontosságú első tulajdonképeni nyelvemlékünk egy régi latin könyvben maradt fönn, melyet a XII. század végén kezdtek írni s 1228 előtt végeztek be, s melyet fölfedezőjéről, Pray György mult századi jeles történetíróról, Toldy után *Pray-codexnek* nevezünk. E codex, melyet a Nemzeti Múzeum őriz (*Quart. Hung. 387.* jelzet alatt), a magyarországi középkori könyvírás és könyvfestészetnek is legrégibb ismert emléke s az egyedüli magyarországi misekönyv, mely az Árpád-korból reánk maradt. Eredetileg a pozsonymegyei deákii vagy taksonyi egyház[1] tulajdona lehetett s misekönyvön kívül egyházi rendszabályokat, naptárt, rövid egyházi krónikát, halotti szertartásokat stb. tartalmaz. Az utóbbiak között, a codex 154. levelén olvasható a nevezetes magyar nyelvmaradvány, a mi Halotti Beszédünk, melynek kora a ma uralkodó nézet szerint a XIII. század harmadik évtizedére tehető.[2] Szerzőjéről és keletkezése helyéről biztosat nem mondhatunk.

Először Pray György, a codex fölfedezője, szólt róla 1770-ben *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* czímű munkájában (249. l.), néhány sornyi mutatványt közölvén belőle. Azóta a HBeszéddel foglalkozó művek és czikkek egész irodalommá szaporodtak,[3] oly munka azonban, mely e nyelvemléket a nyelvtudomány mai színvonalán rendszeresen és kimerítően tárgyalná, eddigelé még csak a kívánságok közé tartozik.

Nyelvemlékünk, mint hű fényképi másolata mutatja, úgynevezett rideg gót betűkkel van írva, mely írásmódban a betűk nyomtatásszerűen, kapcsolás nélkül vetődtek egymás mellé. Két kidíszített vörös kezdő betűje (*Latiatuc*, az 1. sorban, és *Scerelmei*, a 27-ikben) mindjárt elárulja, hogy az emlék tartalma

[1] Az előbbi nézet mellett BÉKESSY EMIL foglal állást (l. *Figyelő* 1877. évf. 321. l.), az utóbbit PAULER GYULA tartja valószínűbbnek (*A magy. nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, I. 463. 662).

[2] Vö. *Kalauz az Orsz. Magyar Iparművészeti Muzeum részéről rendezett Könyv-kiállitáshoz* (Budapest. 1882.) 7. l.

[3] L. a fejezet végén lévő repertoriumot.

tulajdonkép két részre oszlik: a szorosabb értelemben vett *Halotti Beszédre* (1—26. sor) és a *Könyörgésre* (27—32. sor).

Amaz, a *Beszéd*, első szónoki emlékünk, mely, akár eredeti, akár fordítmány, mint prózai mű is igen figyelemre méltó. Az előbbi esetet téve föl, mondatainak velős rövidsége, világossága, gondolatainak egyszerű és mégis megható volta nem csekély szónoki tehetséget sugároztat elénk. Mint egy irodalomtörténet-búvárunk mondja: a Halotti Beszéd mai kiejtés szerint elmondva, jelenleg sem lenne egy-egy koporsónál hatástalan darab.[1]

Ha fordításnak tekintjük, föléje emelkedik Beszédünk a későbbi, XV—XVI. századi fordítói munkálatoknak, melyeket codexeink tartottak fönn. Az egész műben nem találunk nagyobb számú kirívóbb idegenszerűséget,[2] s egészében azt mondhatjuk, hogy ha lebegett is a szónok előtt idegen szövegű beszédminta, általában népe nyelvének szellemében adott gondolatainak kifejezést. Eredetisége felől, illetőleg valamely eredetihez való viszonyának mivoltáról, csak annyit mondhatunk, hogy a codexben nyelvemlékünk után olvasható latin halotti elmélkedés csupán egyes gondolatokban, de nem egész szerkezetében és szövegében egyezik magyar Halotti Beszédünkkel. A fényképi hasonmás alján olvasható pár sornyi latin szövegből is fogalmat szerezhetünk az elmélkedés és Beszédünk közötti eme tartalmi és alaki viszony felől. Megtaláljuk itt a Halotti Beszéd e mondatát: ‚mennyi malasztban teremté eleve mi ősünket Ádámot', ilyen formában: *quanta gratia dominus deus graticauerat primum adam patrem nostrum.* Valamint a kezdő mondatot is: ‚látjátok feleim szemetekkel, mik vagyunk,' ilyképen: *ecce fratres uidetis oculis uestris.* Azonban e latin szövegrészlet is egészében véve különbözik Beszédünknek kezdetétől. A latin elmélkedés további részében pedig, a codex következő lapján, még ilyen egyezésekkel sem találkozunk.

A *Könyörgés* már határozottan fordításnak bizonyul. Ily könyörgéseknek a katolikus egyház szertartásaiban meghatározott hivatalos szövegük van, s előre is elvárható, hogy nemzeti nyelven való imádkozásukban is ragaszkodtak legyen papjaink eme szertartásos szövegekhez. Már Révai Miklós, nyelvemlékünknek első magyarázója, idézi e latin halotti könyörgésnek egy szövegét, melyet egy XIV. századi nürnbergi codexből jegyzett ki, s ekként hangzik:

»Oremus, fratres charissimi! pro spiritu chari nostri, quem Dominus de laqueo huius seculi *liberare* dignatus est, cuius corpusculum hodie sepulturae traditur: vt eum *pietas Domini* in *sinu* Abrahae, Isaac, et Jacob, collocare dignetur; vt, cum dies iudicii aduenerit, inter Sanctos, et Electos suos, eum in parte dextra collocandum resuscitari faciat.«[3]

Azonban a Könyörgés latin eredetije megvan magában a nyelvemléket tartalmazó codexben is, s itt a nürnbergi szövegtől csupán annyiban különbözik, hogy a *liberare* szó helyett *vocare*, *pietas Domini* helyett *pietas Domini*

[1] HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformáczióig* (Budapest, 1891.) 23. l.

[2] Idegen és pedig latin mintára inkább csak a következő helyek vallanak: *munda neki élnie* monda, hogy éljen; *mundoa neki, mérett nüm ennéik* megmondá neki, miért ne egyék; *kinek adutt hatalm* kinek adatott hatalom.

[3] L. NICOLAUS RÉVAI: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pestini, 1803.) 42. l.

immensa és *sinu* helyett *sinum* olvasható.[1] Világos tehát, hogy a nürnbergi változat valamivel pontosabban felel meg magyar Könyörgésünk szövegének, s világos az is, hogy a Könyörgés némely kifejezéseiben mindkét latin változattól különbözik.

A Halotti Beszéd mint nyelvemlék a nyelvbúvárlatnak csaknem minden ágára nézve nagybecsű anyagot tartalmaz.

Helyesírása általában megegyezik a krónikásainkban és okleveleinkben mutatkozó általános Árpád-kori magyar irásmóddal. Irásmódjának legnagyobb gyengéje a magánhangzók kifejezésében mutatkozik, hiánya pedig abban, hogy e hangok hosszúságát egyáltalában nem jelöli.[2]

Az *a* betű tehát a HBeszédben hol rövid zárt *a*-t (idegen szókban, mint *paradisum, archangel,* esetleg nyiltat is), hol hosszú nyilt *á*-t (esetleg zárt *á*-t) jelenthet. Mint könyvünk általános részében (2. fej. 12. és 19. l.) kifejtettük, az *a* e *se* hangok pontos ejtését általában, s így a HBeszédben sem lehet mindig biztosan megállapitanunk. Az *e* betű a mai négyfele *e* hangnak valamennyijét jelentheti emlékünkben: *e, ë, e, é*. Az *i*-nek magánhangzói *(i)* és mássalhangzói *(j)* értéke van, mint a latin irásmódban. A *latiatuc, zocoztia*-féle alakokban valószinűleg a jésitést *(ty)* fejezi ki (lá*tty*átok, szakasz*ty*a). Ezt kell következtetnünk a *d* tövű igék folszólitó alakjaiból, melyeket nyelvemlékünk *dj* helyett *gy*-t jelentő *g*-vel ir (*ogyun* aggyon, adjon stb.): ámbár az sem volna hihetetlen, hogy e korban a tárgyas ragozás *j*-je — mint általában egyéb képző- és ragelemek is — a kiejtésben még nem forrt annyira össze a tövégi mássalhangzóval, hogy tehát a *t* és *j* hangok az ily alakokban két szótagba estek: *lát-játuk, szokoszt-ja* (vö. *helhezie, ilezie*). Az *o* csak *o* hangot, rövidet és hosszat, jelöl a HBeszédben. Az *u* a latin irásmódnak megfelelőleg hol *u* és *ú* hangzót, hol mássalhangzót, *v*-t jelent. Ezenkívül azonban a latin és olasz kiejtésből hiányzó *ü (ö!)* hangot is rendesen ezzel fejezi ki nyelvemlekünk: *urdung* ‚ürdüng' ördög stb.

Ugyane czélokra szolgál a HBeszédben az *u*-val palæographiailag rokon *v* betű is, noha természetesen legtöbbször *v* a jelentése. Pl. *u*-t jelent ezekben: *ozvc* ‚ozuk' azok, *ivtua* jutva; *ü*-t: *tumetivc* ‚tümetjük' temetjük, és a *-től* ragban: *gimilce tvl* igy, két szónak irva ‚gyimilcsétül' gyümölcsétől, *ildetuitvl* ‚ildëtüitül' stb. Budenz nezete szerint *ü* hangot jelent a *miv, tiv, iv* (mi, ti, ő) alakok *iv*-je is (vö. *sciulhessen* szülhessen, a Königsbergi Töredékben).[3]

A *v* betű megkettőzéséből származott a *w*. E betűnek kis alakja a HBeszédben mindenütt úgy van irva, hogy mindkét *v*-je külön világosan kivehető; néhol (mint a 9. sor *vvl* szavában és a 32. sorban *vvt*) a szokottnál is messzebb áll a két betű egymástól. Nagy betűben egyszer fordul elő a *w*, a 16. sor *Wimagguc* alakjában, de itt a két betűelem egymást keresztező kapcsolatot alkot. Ez

[1] Vö. DÖBRENTEI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek,* I. köt. XCIX. l.

[2] Csak e két héber szóban találunk kettős *aa*-t: *abraam* és *ysaac*; de ezekben a Vulgata irásmódja (Abr*aha*m, Is*aac*) tükröződik.

[3] L. *Az Ugor Nyelvek Összehasonlító Alaktanához. Nyelvtudományi Közlemények* XXII. 390.

utóbbi esetben *r* hangot, az *ul* v. *vrl*-ban (9. s.) s a *kinzotriatul* ragjában (24. s.) valószinűleg hosszu *ú*-t, a többi alakokban pedig (*ur*, *urt* és a magashangú *tul* ragban) bizonyára hosszu *ű* hangot akar jelenteni. Az *ur* és *urt* névmásalakokban a második *r* mássalhangzót is jelenthet (*ür*, *ürt*), erre mutat valószinűleg a 29. sorbeli *urt* változat, melynek szintén ,öt, eum' az értelme (vö. *ör-é*).

Az *er* és *eu* kapcsolatok valószinűleg hosszú *ő* hangot jelentenek (*lern* lőn 12, *timnucebelerl* tömlöczeből 28, *felerl* felől 32; *eleut* előtt 22).

Az *y* ritkán fordúl elő; *i* hangot jelent az *ysa* (2. 6. 15. s.; egyszer *isa* 14), *ysaac* Izsák, *feleym*, *bratym* és *eneye* (,ënnéik' 6) szókban; az egyetlen *menyi* alakban pedig (am. ,mennyi' 2. s.) az *ny* hang jésitéset fejezi ki, a mi annyival föltünőbb, mert ezen kivül a jés hangok megkülönböztetésére semmi jelet nem találunk alkalmazva.[1]

A mássalhangzók közül a következők jelölésmódját kell megjegyeznünk.

A *cz* hangot egyszerű *c*-vel írja nyelvemlékünk, ez egy szóban, melyben előfordul: *timnucebelerl* tömlöczéből (28). A *c* betűt különben a *cs* és *k* hangok kifejezésére is használja.

A *cs* hang kifejezésében a HB. igen ingadozó. A *bocsát* igében egyszer *sc*-vel (*bulscassa* bocsássa), egyszer meg puszta *s*-sel írja (*bulsassa*); a *gyümölcs* szóban ketszer *c*-vel: (*gimilcictul* gyümölcsöktől, *gimilce tvl* gyümölcsétől), különben pedig szintén egyszerű *s*-sel (*gimilsben*, *gimilsnec*, *gimilstwl*) jelöli.[2] A *keassatuc* alakban is valószinűleg hosszu *cs* olvasandó: ,këáccsátuk'. (A *zoboducha* alakban a *ch* alig jelenthet *cs* hangot.)

A *gy* hangot mindig egyszerű *g*-vel találjuk jelölve, a *g* hangtól való minden megkülönböztetés nélkül, pl. *kegilmet* kegyelmét stb. A hosszan ejtett *gy* (*ggy*) mindig gondosan meg van az egyszerűtől különböztetve, kettöztetés által (*gg*): *igg* ,eggy'; *oggun* ,aggyon', *uimaggyuc* ,imággyuk', *uimaggonoc* ,imággyanak' stb.[3] Mint az utóbbi igei példák mutatják, nyelvemlékünk phonetikai írásmódot követ (*odj*un, vimá*dj*uk helyett).

Az *ly* hangra nézve mindenekelőtt azt kellene tudnunk, vajjon *ly*-ező vagy *l*-ező nyelvjárást beszélt-e nyelvemlékünk írója. Ez azonban el nem dönthető, tehát az *ly* hang jelöléséről csak föltételesen lehet szólanunk, midőn megjegyezzük, hogy az *l*-től nincsen semmivel sem megkülönböztetve: *vvl* oly, *helhezie* helyhezze.

Az *ny* hangot is rendesen egyszerű *n* fejezi ki: *nugulmabeli* nyugalmába.

[1] A 25. sor *munhi uruzagbele* kifejezésének első szavában nem bizonyos, mi czélja van a *h*-nak; a szó különben *menny*-et vagy *mennyei*-t jelent.

[2] A *gimils* szó véghangja egyébiránt *š* is lehet. Vö. csagataj *jemiš*, kazáni tatár *jimeš*, altaji tatár *jimiš* (l. *Nyelvtudom. Közlemények* XVIII. 109).

[3] Érdekes, hogy míg a 15. sorbeli *egy* szót, mert magánhangzó előtt áll, kettős *gy*-vel irja (*igg ember*) nyelvemlékünk, addig az 5. sorban egyszerű *ig*-et találunk, mert, utána mássalhangzós kezdetű szó következvén, a *gy* hosszúsága a kiejtésben valóban elmosódik (*ig fa* egy fa). Az *orga* alak is ennélfogva talán *orgyá*-nak olvasandó s nem *orggyá*-nak (*oodja*), mert ez esetben a *gy* hosszúsága meg volna jelölve.

Azonban a ‚mennyi' szóban föltünöleg *ny*-t találunk: *menyi*: a ‚mennyei' vagy ‚menny'-ben pedig *nh* kapcsolatot: *munhi uruzagbele* mennyországba.[1]

A *ty* hang csak ragozásban fordul elő s mindig *ti*-vel van irva, a mi azonban *t+j* hangcsoportot is jelenthet, mint föntebb az *i* betűnel megjegyeztük.

Az *s* hang következetesen ſ (=*s*)-sel van irva, s hosszú ejtését a *t* végű igék fölszólitó alakjában mindig megjelöli nyelvemlékünk (*bulscassa, bulsassa, iorgossun, vezesse*). Ugyane betű egyébként, mint láttuk, a *cs* hang kifejezésére is szolgál.

Az *sz* hangot legtöbbször *z*-vel irja a HBeszed. Ezen kivül a mai *sz* (*ſz*) kapcsolatot, továbbá az *sc*-t s egyszer, a *malaszt* szóban, a *t* betüvel való ligaturában (ſt) puszta *s* et használ kifejezésére. (Minden egyeb helyen *s* hangot jelent e ligaturában levö ſ is: *iſten, teſtet*. A *szakasztja* szóban pedig nincs e ligatura alkalmazva, hanem a *t* előtt is *z* jelöli a sziszegőt.)

A *z* hang, mint ma, kivétel nelkül *z* betüvel van irva.

A *zs* hang előfordulását nem lehet biztosan megállapitani a HBeszédben. Az egyetlen *Izsák* szóban fordulna elő (*ysaac*), de azon korban valószinüleg még *s* hanggal ejtettek e bibliai nevet.

A mássalhangzókra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek hosszuságát a HBeszéd csaknem kivétel nélkül megjelöli: *vezesse, rimagguc* imá*ggy*uk stb.

Reszletes es pontos leirást adtunk ezekben első nyelvemlékünk orthographiájáról. Egy részt, mert azt tartjuk, hogy minden nyelvemlek megértéséhez első teendőnk a helyesirásnak lehető legpontosabb megállapitása; e nélkül lehetetlen olvasnunk es magyaráznunk őket s az olvasás kérdese épen a HBeszedben egyike a legfontosabb kérdéseknek. Más reszt első összefüggő nyelvemlékünk orthographiájában a magyar helyesirás bölcsőkoráról nyerünk ugyszólván teljes képet, a melylyel többi emlékeink irásmódját könnyebb es tanulságosabb lesz egybevetnünk.[2]

A Halotti Beszed nevezetesebb n y e l v i sajátságait röviden a következőkbe foglalhatjuk.

1. H a n g t a n i tekintetben legszembeszököbb eltérese a HBeszednek, a miben az Árpád-kori oklevelek magyar szavaival megegyezik, hogy a rövid magánhangzókat a mai ejtésnel egy fokkal zártabbnak mutatja. Példák: *pur* por, *pucul* pokol; *oz* az, *birsagnop* birságnap; *igy* egy, *mige* még-; *urdung* ördög, *cuzicun* közükön, *num* nem, *vermut* vermet stb. E megfelelésekből bátran következtethetjük, hogy a mai nyilt *e*-nek is, a hol nyelvtörténeti okokból hosszú hangzót nem kell föltennünk, szinten zártabb hang, *é* felelhet meg a

[1] Vö. föntebb az *y* betünél tett észrevételünkkel.

[2] Ez egybevetésekre s általában nyelvemlékeink irásmódjának gondos megállapitására annyival nagyobb a szükség, mivel — mint az általános részben (9. l.) megjegyeztük — orthographiánknak eddigelé csak kulcsa van megtalálva; minden részletének magyarázatát, kifejlödése teljes történetének megirását tudományunk első teendői közé kell számitanunk.

HBeszedben. Tehát pl. az *isten*, *mennyi* stb. szavakban a HBeszéd *e* betűje valószínűleg *é*-nek olvasandó.

2. A HBeszéd korában számos magánhangzót bizonyára hosszúnak ejtettek, noha a megfelelő mai alakokban rövid hangzóval találkozunk. Nyelvemlékünknek e tekintetben tökéletlen írásmódja nem nyújthat ugyan maga bizonyítékokat e magánhangzók hosszúságára, azonban részint az oklevelek, részint a jóval későbbi codexek orthographiája, továbbá némely mai nyelvjárási adatok s a szóalakok egy részében még a köznyelvben is megőrzött hosszúság, valamint az összehasonlító nyelvvizsgálat eredményei e hosszú magánhangzók fölvetelére följogosíthatnak. Így pl. a HBeszedbeli *fa* valószínűleg hosszú *á*-val olvasandó, mert még ma is minden ragos és képzős alakban *fá-* a töve: *fát*, *fás* stb. Az alanyi ragozású *engede* alak végső *e*-je is hosszúnak ejthető: *ëngëdé*, mert valamennyi többi személyalakban ma is hosszú ez a hangzó: *engedék*, *engedel* stb., s mert a Jordánszky-, Tihanyi és Érdy-Codexek az elbeszélő múltnak 3. szem. alakját meg kettős *aa*, *ee*-vel írják: *felelee* felele, *maradaa* marada stb.[1] Azonban minthogy e hosszú magánhangzók mégis csak föltételesek s a nyelvfejlődés egyenetlen és ingadozó voltánál fogva nincs kizárva a lehetőség, hogy a HBeszéd nyelvjárása a XIII. század elején ilyen ejtésüket már nem ismerte[2]: czélszerűbbnek tartottuk e tekintetben az olvasást illetőleg a mai ejtésmód mellett megmaradni.

3. A HBeszéd megőrzött eredetiségei között szokás említeni a nyelvünkből azóta kiveszett *ch* hangot: *choltat* holtát, *charmul* ‚hármúl' háromszor, *chomur* hamu, *ozchuz* ‚azhoz' ahhoz. Ez a *ch* hang az épen idézett példákban átmenetűl szolgált volna az eredeti ugor *k* és a mai *h* közt. Azonban, hogy valósággal *ch* hangot akart volna-e a HBeszéd írója ez alakokban kifejezni, az nézetünk szerint nem áll minden ketségen felül.

4. Néhány szóban és alakban megőrzött a HBeszéd egy azóta elveszett *v* hangot is, úgymint az *imád*[3] szó elején (*uimaggue*, *uimadsague* stb.; az Ehrenfeld-Codexben is *vymad*), a *hamú*, *keserű* és *jó* szók alanyesetében s az utóbbinak ragos alakjában is (*chomuv*, *keseruv*, *iov* és *iovben*), a folyó melléknévi igenévben (*iarov* járó, *nolov*[4] való, *terumteve* ‚tërümtëv-e' teremtője) s talán az *uvt* ‚üvt' öt névmásalakban (vö. *öv-é*). A *kinzotvuatuvl* (‚kinzotujátul' kinzatától), *intetvuinee* (‚intëtüinek' intésének) és *ildetuitvl* (‚ildëtüitül' üld öz e-tétől) alakokban pedig egy elveszett *u*, *ü* (*ú*, *ű*?) magánhangzót tartott meg.

5. Hangtani szempontból említésre méltók még a HBeszedben az idegen szók. Azon idegen szavaink ugyanis, melyeket a magyar nyelv csak e hazába költözésünk után fogadott be szókincsébe, melyek tehát a HBeszéd korában

[1] L. ez Árpád-kori hosszú magánhangzókról SIMONYI ZSIGMOND értekezését: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 10. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 5.

[2] Vö. föntebb (12. l.) tett észrevételünkkel.

[3] A *vize* alakra nézve nem bizonyos, hogy a mai *íze* szóval volna azonos, minthogy a *víz* ‚aqua' szónak ‚nedv, succus' jelentése is volt a régiségben; azonfölül az *íz* szó a rokon nyelvekben is kezdő *v* nélkül fordul elő.

[4] L. ezekről SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 18. l.

még egészen új jövevények voltak, nyelvemlékünkben még részint eredeti idegen alakjukban, részint igen csekély változással fordulnak elö. Igy: *bratym* barátim (vö. ószlovén *bratŭ*), *milostben* malasztban (vö. ószlov. *milostĭ*), *timnucebelevl* tömlöczeböl (vö. ószlov. *tĭmĭnica*), *angelcut* angyalokat, *archangelt*, arkangyalt (vö. olasz *angelo*, *arcangelo*, isztriai ejtés szerint *angyel*, *arkangyel*). Az *angyël*, *arkangyël* és *miloszt* szókban tehát a magánhangzók illeszkedését még nem hajtotta végre a magyar ejtés: a *brát*-ban pedig még megtürte a szó elején az idegen mássalhangzócsoportot.

6. Már a szótöveket nem őrizte meg a HBeszéd oly teljes alakjukkal, mint az oklevelek. A tövégi magánhangzót a ragtalan alakban — a mi az okleveleknek oly nevezetes régisége — itt egyetlen példában sem találjuk meg. Azonban ragos és képzős alakokban előfordul még nehányszor a teljesebb tö: *halalut* halált, *rezet* részt, *oduttu* adta, *meret* ,mérett' miért, *urszaghbele* országba.

7. A ragozás teren több nagy fontosságú tanulságot meríthetünk a HBeszéd alakjaiból. Nevezetesen azon nevragjaink, melyeket a magyar nyelv a többi ugor nyelvektől való elszakadása után egyes névutókból alkotott meg, a HBeszédben részint meg külön szókent szerepelnek az iró nyelvtudata előtt, részint eredeti hangrendjüket még megőrizve, illeszkedés nélkül járulnak a tőhöz. A *-től*, *-nek* és *-ért* ragokat például a következö helyeken világosan külön szóknak irja nyelvemlékünk: *gimilce tvl* gyümölcsétöl (5. sor), *muga nec* magának (11. s.), *lelic ert* lelekert (16. s.), *lilki ert* lelkeért (27. s.). Nem véletlen dolga az sem, hogy az egész emlékben csupán egy szó van sorvégen a szótő közepén elválasztva: *ui-madsagucmia* imádságuk miatt (22—23. s.), s ez a szétválasztás a ma is használt választójellel meg is van jelölve; másutt ellenben csak a ragot viszi át az iró a következö sorba, de minden választójel nélkül: *gimils tvl* gyümölcstöl (6 7. s.) és *isten tvl* istentől (7 8. s.).

8. Nem illeszkednek meg a HBeszédben a *-nek*, *-ben* és *-be* ragok: *halalnec* halálnak, *iorben* jóban, *vilagbele* világba stb. A *-ből* rag véletlenül csak magashangú szóban kerül elö: *timnucebelerl*, de bizonyára szintén illeszkedés nélkül járúlt a töhöz a nyelvemlek korában.

9. A *-be* és *-ből* ragok egyszersmind eredeti teljesebb alakjukat is megőrizték a HBeszédben: *vilagbele* világba, *uruzagbele* országba, *nugulmabeli* nyugalmába: *timnucebelerl* tömlöczeböl. E ragok ugyanis tudvalevöleg ama határozószókból lettek, melyeket személyre vonatkoztatva ma is így mondunk: *belé-m*, *belé-d*, *belől-em*, *belől-ed* stb.; valamint a *-ben* rag is nem egyéb mint a *benn* határozószó, mely a *benn-em*, *benn-ed* stb. alakokban is mutatkozik.

10. A *-hoz* rag *-chuz* alakban fordul elö: *ozchuz* ahhoz, *uromchuz* (e h. *uromechuz*) urunkhoz, s ez az alak kezdő *ch*-jával még közelebb áll a hasonló jelentésü osztják *χoźa* (olv. *chozja*) viszonyszóhoz (pl. *Ivan χoźa* annyi mint *Iránhoz*).

11. A *-vel* ragot, sajátszerüleg, *-hel* alakban találjuk a HBeszéd ez alakjában: *kegilmehel* kegyelmével, egy példában pedig a kezdő mássalhangzó nelkul: *halalaal* halálával. A *zumtuchel*-ben a *h* vagy a *k* hang megkettőzéset

akarja jelenteni, vagy csupán arra való, hogy a *c* betűnek *cz* vagy *cs* ejtésétől az olvasót visszatartsa. A *kegilmehel* alakban a *h* a *v* kiesése miatti hiatus betöltésére szolgál.[1]

12. A birtokos személyragok közül említésre méltó a több. 1. személyű rag (*-nk*), melyet a HBeszédben egyszer egész szótagot tevő alakkal találunk: *isemucut* (olv. *isc-mük-üt*) ősünket; az *úr* szón ellenben már csak *-mk* alakban fordul elő: *urome* urunk, *uromchuz* (e h. *urome-chuz*) urunkhoz.

13. Az igeragozás terén szintén több fontos és érdekes alakkal találkozunk. Az alanyi ragozás több. 1. személyű ragja, a birtokos személyraghoz hasonlóan, megtartotta egész szótagot tevő alakját: *uogmuc*, *vogmuc* ,vogymuk' vagyunk. *uimaggomuc* ,vimádjomuk' imádjunk. Az utóbbi alak egyszersmind világossá teszi, hogyan léphetett az eredeti *-muk* helyébe később *-unk* végzet. E végzetben ugyanis az *u* nem a raghoz tartozik s nem is a *-muk* magánhangzójának átvételéből magyarázandó, hanem a teljesebb tőnek véghangzója ez, az úgynevezett kötőhangzó, úgyhogy a mai *vagyunk* egy régibb **vogyo-muk* alakból keletkezett (vö. *vimádjo-muk*), ilyen átmenetben: *vogyomk* — *vogyonk* — *vagyonk* — *vagyunk*.

14. Megőrizte a HBeszéd az ikes ragozás *-ik* ragját a föltételes módban is teljes alakjában: *eneye* ,énne-*ik*' ennék. Azonban a hasonló végződésű elbeszélő multban már csak a mai *-ék* végzetet találjuk: *evee* evék, *horoguvee* harag(u)vék. Ha az *ey* irás kettőshangzót (*e'*, *e'*) jelent, az *i* kapcsoló hang akkor is az *-ik* magánhangzójának a maradványául tekintendő.

15. Az egyes sz. 3. személyragot a tárgyas ragozású elbeszélő alakban még mindenütt megtaláljuk a HBeszédben, azonban a mai *j* helyett *v* hanggal. Ma így ragozunk: *vet-e-m*, *vet-é-d*, *vet-e*, a 3. személyű alakon tehát a múlt jelen, az *é*-n kívül egyéb elemet nem találunk; a személyre mutató ragnak, a melynek a jelen idejű alakok (*var-ja*, *kér-i*) analogiája szerint *-je* (vagy *i*) alakban kellene jelentkeznie, a tárgyas ragozású elbeszélő multban nincsen nyoma, csupán az mutat egykori ottletére, hogy az időképző *é*-je nem rövidült *e*-re, mint az alanyi ragozásban (*vet-é-k*, *vet-é l*, *vet-e*). A HBeszédnek azonban épen egyik nevezetes eredetisége, hogy ezt a tárgyas személyragot valamennyi elbeszélő alakján megőrizte; és pedig teljesebb alakban a *veteve* ,veteve' veté, *feledeve* ,feledéve' feledé, *teremteve* ,těrümteve' teremté s a mélyhangu *hadlaua* ,hadláva' hallá szóban; hangösszevonással a *mundoa* ,mundóa' mondá és *tilutoa* ,tilutóa' tiltá alakokban. Maga a *v* hang nyilván csak a HBeszéd sajátsága[2], mert a tárgyas személyragnak mindig *j* a mássalhangzója (*várja*, *várjuk*, *kérjük* stb.); azonban megmagyarázható a nyelvhasonlítás segítségével, a melynek eredményei szerint e ragnak eredetileg *l* hangja volt, ebből pedig a magyar hangfejlődésben *j* is, *v* is

[1] Vö. SZINNYEI JÓZSEF fejtegetését. *Magy. Nyelvőr* XVII. 196.

[2] SZINNYEI JÓZSEF szerint a HB. ez alakjait eredetileg **hadlá-ja*, **feledé-je* előzték meg, melyekből a *j* kiesett (**hadláa*, **feledee*) s aztán a támadt hiatus *v*-vel töltetett be (l. *Magy. Nyelvőr* XVII. 196.). E nézetnek csak az szól ellene, hogy a mélyhangú *-áva* végzet (**mundáva*), ha a *v* ilyen újabbszerű fejlődmény, alig vonódott volna össze *-óa*-ra: *mundoa*.

származhatik. A *mundoa* ,mundóa' és *tilutoa* ,tilutóa' alakokban az eredeti -*ára* végzet (vö. *hadlaua*) *óa*-ra, vagyis az *ár* hangpár *ó*-vá vonódott össze.

16. A fölszólító mód *j* képzőjét megőrizte még a HBeszéd a sziszegő tövek után is: *helhezie* ,hëlyhëz-*je*' helyezze, *ilezie* ,ilësz-*je*' éleszsze, a mely eredetiség jóval későbbi emlékeinkben is megtalálható még.

17. A fölszólító módra nézve még egy fontos adata van HBeszédnek: *zoboducha* szabadítsa. Minthogy hasonló -*ít* végű igék későbbi nyelvemlékeinkben is még *h*-val alkotják fölszólító módjukat (*tanohon*, e h. *tanítson* stb.), azt kell következtetnünk, hogy a HBeszéd idezett alakjában a *ch* a már tárgyalt *ch* (*χ*) hangot jelenti. Az alak így olvasandó: *szobodu*χχ*a* (azaz *szoboduchcha*). S e sajátságos fölszólító alakról, valamint a későbbi nyelvemlékek *hás* fölszólító módjáról legvalószinűbb magyarázatot a jeles finn tudós, Setälä adott. Szerinte a kérdéses igék *t* veghangja után a fölszólító mód *j*-je (ugor *k*, *g*) zöngetlen palatalis spiransnak (*χ́*) hangzott: **tanójtχ́on*.[1] E *tχ́* hangkapcsolatból némely nyelvjárásokban *cs* lett: *tanójcson* — *tanıcson*, más nyelvjárásokban pedig hasonulás útján kettős *χ́χ́* keletkezett: *tanójχ́χ́on*, a miből *tanójχ́on* és *tanóχ́on* származott. Föltehetjük a *tanóχ́χ́on* ejtest is, s ezt kell látnunk a *zoboducha* azaz *szoboduchcha* alakban, míg viszont az egyszerű *tanóχ́on* ejtést a későbbi *tanohon* írásmód alatt kereshetjük.[2]

18. A képzőkben tapasztalható sajátságok legnagyobb részt ama hangbeli eredetiségben állnak, a melyről már szólottunk. Így pl. a ható képző *ch* hanggal (*mulchotia* mulhatja), a műveltető képző -*tót* alakkal (*iochtotnia* iktatnia), a melléknévi igenévképző teljesebb *rés* alakkal (*uolor*, *iaror* való, járó) fordul elő. Ezeknél fontosabbak a következő sajátságok.

19. Az -*at* -*et* főnévképzőt teljesebb -*otu* -*etü* (vagy -*etv*) alakkal tartotta fönn a HBeszéd e három szóban: *kinzotviatvl* kinz*at*ától, *intetvinec* ,intetének' intésének, *ildetuitvl* üld(oz)etetől. Az összehasonlító nyelvészet kimutatta, hogy ez az elveszett *u*, *ü* illetőleg *v* volt tulajdonképen a főnévképző elem s az előtte levő -*at* -*et* eredetileg mozzanatos igeképzői szerepet vitt. Máig e teljesebb alak csak a *hitves* szóban maradt fönn (vö. *hit*, *hites*). Hogy a melyhangu *kinzotviatvl* adatban a *v*-t magánhangzónak (*u*) s nem *v*-nek kell olvasnunk, azt az utána következő személyragnak *j*-es alakjából (-*iatvl* ,-*j*átul') következtethetjük. Ha ugyanis a képző *v*-nek hangzott volna, a személyragos alaknak *kinzotvá*-nak kellene lenni, a mennyiben a 3. szem. birtokos személyragnak *j*-je a legrégibb nyelvemlékekben csak magánhangzós végű töveknél tapasztalható. A magashangú adatokban ennek alapján szintén *ü*-t veszünk föl, de ezek az alak természeténél fogva *v*-vel is olvashatók.

20. Az -*alom* -*elem* főnévképző a HBeszédben járulékhangzó nélküli -*olm* alakkal fordul elő e szóban: *hatalm* hatalom, melyet ragok és képzők előtt ma

[1] Setälä a képző magánhangzóját rövid *o*-val írja, de eredeténél fogva valószinűbb a hosszú ejtés.

[2] L. Setälä Emil: *Zur Geschichte der Tempus und Modusstammbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen* (Helsingfors, 1886.) 142. l. Vö. Szinnyei József ismertetésében, *Nyelvtud. Közlem.* XXIII, 463.

is puszta *lm* mássalhangzókkal ejtünk (vö. *hatalmat*, *hatalmas* stb.) A Névtelen jegyző az ily nominativusokat még *u ü* véghangzós alakkal tartotta fönn: *almu* álom, *zerelmu* szerelem. A *hotolm*-on kívül e képző még a továbbképzett *scerelmes* szóban fordul elő, az *l* előtt a szabályosan megfelelő *e* hangzóval, továbbá három ragos alakban, a melyeknél azonban az *l* előtti magánhangzó még zártabbnak mutatkozik: *nugulmabeli* nyugalmába, *kegilmet*, *kegilmehel* kegyelmét, kegyelmevel.

21. A HBeszed *tilurt* alakjának a mai szóhasználat szerint *tiltott* felel meg; ez azonban alaktanilag nem azonos régi *tilurt* igenévvel. Későbbi emlékeink ugyanis még föntartották a *til-t* ige tövének néhány olyan visszaható értelmű származékát, melyekből egy régi **tiloszik* (*sz* nélküli tő: *tilor-*) ige létezésére kell következtetnünk, úgymint: *tilorék* (Nádor-Codex 155), *tiloggyál* (Döbrentei-Codex 154b) stb. Ezek az alakok úgy viszonylanak a föltételezett *tiloszik*-hoz, mint a mai *aluvék*, *aluggyék*[1] az *aluszik*-hoz, *nyug(o)vék*, *nyugoggyék*[1] a *nyug(o)szik*-hoz, vagy mint a *hivék*, *higgyek*[2] a *hisz*-hez. Ennek a *tilor-*, *tilosz-ik* (régebben bizonyára **tilur-*, **tilur-szik*) igének az igenevét láthatjuk a HBeszéd *tilurt*-jában, melyben a *r* még nem adott helyet a pótló nyujtásos hosszú *-tt*-nek (vö. *hisz*, *hiv-*: *hitt*; *visz*, *viv-*: *vitt*). Ugyanezt a **tilur-* igetövet őrizte meg a HBeszed a miveltető *tilt* igének eme teljesebb alakjában is: *tilutoa* tiltá. Ez a *tilut* pedig a mai *tilt* helyett olyan bővebb alak mint az *alszik* mai *alt(at)*[3] miveltetőjének régibb *alut* változata (l. Nyelvtörténeti Szótár).

22. Még említésre méltó e két képzős ige: *zoboducha* szabad*ít*sa és *kegiggen* ,këgy*id*jën' kegyelmezzen. Az előbbi az *-ít* képzőnek **-újt* alakjára enged következtetni, a melyet a későbbi emlékekben *-ojt* alakkal találunk. (Vö. föntebb 17.) A másik egy *këgyid-ni* igére mutat vissza, mely kellőleg nincsen eddig megmagyarázva; alapszavából való a *këgyilm* főnév is, hasonlóképen *i* hanggal az *-lm* képző előtt.

23. Mondattani tekintetben megemlítjük a következő sajátságokat. Az *eszik* és *él* igéket a HBeszéd *-től* ragos eredethatározóval kapcsolja: *evec oz tilurt gimils tul* evék a tiltott gyümölcs*ből*; *mend paradisumben uolov gimilcictul munda neki elnie* az egész paradicsomban való gyümölcsök*ből* (v. gyümölcsök*kel*) monda neki hogy éljen. Az *-úl* ragot a mai *-szor* értelmében használja e szóban: *charmul* ,chármúl' három*szor*.

24. Az *imád* igét tárgyatlan értelemmel használja a HBeszéd: *hug uimaggonoc erette* hogy imádjanak érette. Előfordul e használatmód későbbi codexekben is, pl. «Imagatok az titoket haborgatokert es ellentoc patuarcodokert» (Guary-Codex 41) vagyis imád*koz*zatok a titeket háborgatókért es ellenetek patvarkodókért. Ma ily esetben az igének visszaható alakját alkalmazzuk:

[1] Ezeket a mai helyesirás *aludjék*, *nyugodjék*-nak írja, mert a nyelvtudat hajlandó őket az *aludni*, *aludnám*, *nyugodni*, *nyugodnám* stb. alakokkal hozni eredeti kapcsolatba.

[2] Irásunk szerint egészen önkényes alapon: *higgyek*.

[3] Ebben t. i. a míveltető képző megkettőződött. L. erről SIMONYI fejtegetését *Magy. Nyelvőr* XIV. 30, 31. és e könyv szerzőjének *Elemismétlődés a szóalakulásban* cz. értekezését, *Hunfalvy-Album* 53. s köv. ll.

'hogy imád*kozzanak* érette' stb.; a népnyelv azonban néhol még megőrizte a régies használatot az Angyali Üdvözletben: «Asszonyunk szűz Mária, Istennek szent anyja, *imádj* érettünk bűnösökért, most és halálunk óráján. Ámmen.»*

25. Az *is* kötőszó a HBeszédben még valószínűleg nem különült el alakilag sem a vele eredetileg azonos *és*-től; azért mindig a kapcsolt szó előtt áll az *és*-nek szórendje szerint: *hug es tiv latiatuc szumtuchel* a mint ti *is* látjátok szemetekkel. A *sem* kötőszót is ennélfogva, mely az *is* és *nem* szavak egybeolvadásából keletkezett, még *és ném* alakban találjuk a HBeszédben: *isa es num igg ember mulchotia ez vermut* bizony egy ember *sem* kerülheti el e vermet.

26. Szórend tekintetében jellemző még a *mind* szó viselkedése. Ezt mai nyelvünk csak határozónak használja, régen azonban melléknév volt s ugyanúgy használták mint ma a *minden* szót. Azonban személyragos főnév előtt megelőzte a birtokos névmást: *mend w foianec halalut evec* az ö *egész* fajának halált evék stb.

27. Egyes szók jelentésére nézve is eltéréseket találunk a mai használat s a HBeszéd nyelve között. Igy a *birság* (ebben: *birságnop*), *fél*, *hiún* (*heon*), *intet* (ma *intés*) szavak jelentéseben.

28. Néhány egészen kiveszett szót, illetőleg szóalakot is mutat a HBeszéd. Ezek: *fész*, *ildetr-* (*ildétritül*), *isa*, *jorgot*, *kéggyiggyen*, *ünütt*.

Ezekre valamint minden itt elő nem sorolható részletbeli sajátságokra nézve az alábbi jegyzetek adnak folvilágosítást, melyeket a HBeszéd betűszerinti szövege s mai tudásunkkal megállapítható olvasása mellé magyarázatul csatolunk.

* Például Szentesen (l. *Magy. Nyelvőr* IX. 554).

A Halotti Beszéd betűszerinti szövege.

Latiatuc feleym zumtuchel *Sermo super sepulchrum* mic vogmuc. yſa pur eſ chomuv uogmuc. Menyi miloſtben terumteve eleve miv iſemucut adamut. eſ odutta vola neki paradiſumut hazóá. Eſ mend paradiſumben uolov gimilcictul munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig ſa gimilce tvl. Ge mundoa neki meret nū eneyc. yſa ki nopun emdul oz gimilſ twl. halalnec halalaal holz. Hadlaua choltat terumteve iſten tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. eſ evec oz tiluvt gimilſtwl. eſ oz gimilſben halalut evec. Eſ oz gimilſnec vvl keſeruv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola. Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec. Horoguvec iſten. eſ veteve wt ez muncaſ vilagbele. eſ levn halalnec eſ puculnec feze. eſ mend w nemenec. Kic ozvc. miv vogmuc. Hug eſ tiv latiatuc ſzumtuchel. iſa eſ num igg ember mulchotia ez vermut. yſa mend ozchuz iarov vogmuc. Wimaggue urome iſten kegilmet ez lelic ert. hug iorgoſſun w neki. eſ kegiggen. eſ bulſcaſſa mend w bunet. Eſ vimaggue ſzen achſcin mariat. eſ bovdug michael archangelt. eſ mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Eſ uimaggue ſzent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. eſ ketnie. hug ovga mend w bunet. Eſ vimaggue mend ſzentucut. hug legenec neki ſeged urome ſcine eleut. hug iſten iv uimadſaguchia bulſaſſa w bunet. Eſ zoboducha wt urdung ildetuitvl. eſ pucul kinzotviatwl. eſ vezeſſe wt paradiſū nugulmabeli. eſ oggun neki munhi uruzagbele utot. eſ mend iovben rezet. Eſ keaſſatuc uromchuz charmul. *Kirl.* Scerelmeſ bratym uimagg[uc omuc ez ſcegin ember lilki ert kit vr ez nopun ez homuſ vilag timnucebelevl mente. kinec ez nopun teſtet tumetivc. Hug ur uvt kegilmehel abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birſagnop ivtua mend w ſzentii eſ unuttei cuzicun iov felevl iochtotnia ilezie wt. Eſ tiv bennetuc.

A magyar szöveg után következő latin rész, a lap alján, ekként olvasandó kis betűk a föloldott rövidítéseket jelentik):

atiatuc feleym z umtuchel
mic vogmuc. yſa pur eſ chomuv uogmuc. Menyi miloſtben
terumteve eleve miv iſemucut adamut. eſ odutta vola neki
paradiſumut hazoa. Eſ mend paradiſumben uolov gimilcictul
munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilcetvl. Ge
mundoa neki meret nũ eneyc. yſa ki nopun emdul oz gimilſ
tvl. halalnec halalaal holz. Hadlaua choltat terumteve iſten
tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. eſ evec oz tiluvt
gimilſtwl. eſ oz gimilſben halalut evec. Eſ oz gimilſnec vvl
keſeruv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola.
Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec.
Horogu vec iſten. eſ veteve wt ez muncaſ vilagbele. eſ levn
halalnec eſ puculnec feze. eſ mend w nemenec. Kic ozve.
miv vogmuc. Hug eſ tiv latiatuc ſzumtuchel. iſa eſ num
igg ember mulchotia ez vermut. yſa mend ozchuz iarov
vogmuc. Wimagguc uromc iſten kegilmet ez lelic ert. hug
iorgoſſun w neki. eſ kegiggen. eſ bulſcaſſa mend w bunet.
E ſvimagguc ſzen achſcin mariat. eſ bovdug michael archangelt.
eſ mend ang . hug uimaggonoc erette. Eſ uimagguc
ſzent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. eſ ketnie.
hug ovga mend w bunet. Eſ vimagguc mend ſzentucut.
hug legenec neki ſeged uromc ſcine elutt. hug iſten iv ui
madſagucmia bulſaſſa w bunet. Eſ zoboducha wt urdung
ildetuitvl. eſ pucul kinzotviatvl. eſ vezeſſe wt paradiſũ
nugulmabeli. eſ oggun neki munhi uruzagbele utot. eſ
mend iovben rezet. Eſ keaſſatuc uromchuz charmul. kirl.
ce relmeſ bratym uimagguc omuc ez ſcegin ember lilki ert.
kit vr ez nopun ez homuſ vilag timnucebelevl mente.
kinec ez nopun teſtet tumetivc. hug ur uvt kegilmehel
abraam. yſaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birſagnop
ivtua mend w ſzentii eſ unuttei cuzicun iov
felevl iochtotua ileztie wt. Eſ tiv bennetuc. clamate iii. ki
prime noſtiſ frs km dca mia.
quanta gra dns dſ granficauerat primum adam patre
nrm. ſi diabolo ſuadente dui peccauit. quid ſibi et oibꝰ ſuiſ
poſteriſ tc pmeruit. ecce frs uidetiſ oculiſ ueſtriſ

A HALOTTI BESZÉD HASONMÁSA. (XIII. SZÁZAD.)
Eredetije a N. Múzeum Pray-Codexében.

A Halotti Beszéd olvasása.

(Az elétett csillag azt jelenti, hogy a szó olvasása meg nem állapítható.)

Látjátuk felëim szümtükkel, [*Latin* czím: Sermo super sepulcrum.] mik vogymuk! *Isa pur és chomuv vogymuk. Mënnyi milosztben tërümtéve ëlëve mü isëmüküt, Ádámut, es odutta vola neki paradisumut házóá. És mënd paradisumben volov gyimilcsiktül munda néki élnie; héón tilutóa üt iggy fa gyimilcsé tül. Gye mundóa néki, merëtt num ënnéik: *Isa ki nopun èmdül oz gyimilcs tűl, halálnek haláláal holsz. Hadláva choltát tërümtëve Istën tűl, gye fëlëdeve. Ëngëde ürdüng intëtuinek es ëvek oz tiluvt gyimilcstűl, és oz gyimilcsben halálut ëvek, és oz gyimilcsnek ully këserüv vola vize, hugy turchukat mige szokosztja vola. Nüm héón muga nek, gye mënd ü fojánek halálut ëvék. Horoguvék Istën, és veteve üt ëz munkás világlbelé, és lőn halálnek és pukulnek fésze és mënd ü nëmenek. Kik ozuk, mü vogymuk, hugy es tü látjátuk szümtukkel. *Isa és núm iggy ëmbër mulchotja ëz vërmut, *isa mënd ozchuz járov vogymuk. Vimádjuk uromk Istën këgyilmet ëz lelik ert, hugy jorgossun ü neki és këgyiggyën és bulcsássa mënd ü bünét. És vimádjuk szënt achszin Máriát és boudug Michäel árkangyëlt és mënd angyëlkut, hugy vimádjonok érëtte. És vimádjuk szënt Petër urot, kinek odutt hotolm oudonia es këtnie, hugy oudja mënd ü bünet. És vimádjuk mënd szëntüküt, hugy légyënék néki sëged uromk szine ëlött, hugy Istën ü vimádságuk miá bulcsássa ü bünet. És szoboduchcha üt ürdüng ildëtüitűl és pukul kinzotujátul, és vëzësse üt párádisum nyugulmábeli, es odjun neki münyhi (munnyi) uruszáglbelé utot es mënd jovben reszët. És këássátuk uromkehuz chármul: *Kyrie eleison*. Szërëlmës brátim, vimádjomuk ëz szëgíny ëmbër lilki ert, kit Úr ëz nopun ëz homus vilag timnüccbelöl mënte, kinek ëz nopun tëstét tümëtjuk; hugy Úr üt këgyilmëhel Ábrám, Izsák, Jákob këbëleben hëlhëzje, hugy birságnop jütva mënd ü szëntii és *ünuttei küzikün jov felől jochtotnia ilëszje üt és tü bennëtük.

Clamate III [am. ter] Optime noftif fratref karissimi dei miseria. *Hic faciat facerdos fermonem populo* *) quanta gratia dominuf deuf gratificauerat primum adam patrem nostrum. fed diabolo fuadente dum peccauit. quid fibi et omnibus fuif pofteriif [igy!] tunc promeruit. ecce fratref uidetif oculif ueftrif.

* E vörössel írt szavak a szertartásra való utasítást foglalják magukban s tulajdonkép szakaszczimnek tekintendők, ép úgy mint az 1. sorban *Sermo super sepulchrum*.

Jegyzetek.

(1. sor.) ***feleym*** olv. ‚feléim', am. felebarátim. A régi nyelv gyakran használja a *fél* szót ilyen értelemmel; később az idegen eredetű *barát* szóval egyesitve azt mondták: *fele-barátja*, s e harmadik személyragos alakból állt elő a mai *felebarát* nominativus. Az első szótag hosszú nyilt *e*-vel is olvasható, mert *é*-je helyett ma is nyilt *e* van a ragos és képzős származékokban (vö. az I. rész I. fejezetebeli fejtegetést, 4. l.). A második szótag magánhangzójának zárt hanggal való (*e*) olvasását azon általános hangmegfelelés teszi okadatolttá, mely szerint rövid hangzóink a HBeszédben egy fokkal zártabbnak mutatkoznak (vö. bevez. 1.).

zumtuchel ‚szümtükkel', am. szemetekkel. A mai *szem* a magyar magánhangzó-fejlődés föntebb tárgyalt menete szerint (l. 15. l.) régen **szim*-nek hangozhatott; a HB. irójának nyelvjárása azonban, mely a magas hangok labialis ejtését kedvelte, ezen *i* helyett *u* hangot ejtett. — A *-tük* személyrag szabályos megfelelője a mai *özö* vidékek *-tök* ragjának, épúgy mint a *-tuk* (*látjátuk*) a mai *-tok*-nak. (Vö. fönt, 15. l.) A rag maga e szóban mindig a teljesebb töhöz járul: *szemetek*, de némely szónál ma is közönséges az ilyen ragozásmód: *nagyságtok*, *kegyelmetek* stb. — A *ch* e szóban minden valószinüség szerint kettős *kk*-t jelent, bár a *-vel* ragot a HB. irója *v* helyett *h*-val írja ez alakban is: *kegilmehel* kegyelmével. (L. ezt.) — A rag magánhangzóját tulajdonkép hosszú nyilt *e*-vel olvashatnók (*-kël*); hosszú hanggal, mert ma is *vélem*, *véled* stb. hangzik a személyragos alakokban; nyilt hanggal pedig, mert rövidült alakja (*velem* stb.) ma is nyilt hangú s némely régi iróink helyesirása határozottan e nyilt *e*-vel (*ę*) tartotta fönn.

(2. s.) ***vogmuc*** ‚vogymuk', am. vagyunk. (L. bevez. 13.)

isa és ***ysa.*** Kihalt és ismeretlen eredetü szó: biztosan ejtését sem határozhatjuk meg. Jelentése ‚bizony' vagy ‚ugyanis', lat. *enim* (l. Szarvas fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* XVI. 217).

chomuv olv. ‚chomuv', am. hamú. A *ch* hangról l. a bevezetést. A szóvégi *v* a régi teljesebb töalak megőrzött mássalhangzója, a mely a ragos és képzős származékokban ma is elötünik: *hamvat*, *hamvas*, valószinüleg ezek helyett **hamuvat*, **hamuvas*.

milostben ‚milosztben', am. malasztban. A *milost* alakról l. bevez. 5. A *-ben* ragot tulajdonkép szintén hosszú nyilt *e*-vel olvashatnók, minthogy a *bél* (*belet*, *belek* stb.) fönévből származik (**belen* v. **bel-n* : **benn* : *-ben*). Simonyi *-ben* nek olvasta a mai nyilt hangnak egyszerüen megfelelő zárt hangzóval (*A régi nyelvemlékek olvasásáról* 27. l. és *Magy. Nyelvőr* IX. 148).

(3. s.) ***terumteve*** ‚tërümtéve' am teremté. A második szótag *u*-je a mai *e*-hez úgy viszonylik, mint a fentebb (1.) tárgyalt *szum* a *szem*-hez. A tárgyas ragozású elbeszélő múlt 3. személye itt teljesebb alakban mutatkozik. (L. bevez. 15.) Az időképző *-te* szótag tulajdonkép hosszú nyilt *e*-vel volna olvasható.

eleve ‚éléve', am. eleve. Jelentése valószinüleg ‚először, kezdetben'; tehát az egész mondat azt teszi: ‚mennyi malasztban teremté (Isten, e szó azonban kimaradt) kezdetben a mi ősünket, Adámot'. Kitünik ez a nyelvemlék alatt levő latin szöveg következő mondatából, a melyben nyilván mondatunknak eredetije látható: «quanta gratia dominus deus gratificauerat *primum* adam patrem nostrum». A végső magánhangzó talán még hosszú nyilt *e* volt a HBeszédben.

miv olv. ‚mü' (‚miv'?), am. mi. A többes számú személyes névmások a HBeszédben *mir*, *tir* és *ir*-nek vannak írva s ezekben eddig mind az *i*-t, mind a *v*-t külön ejtett hangoknak volt szokás tekinteni. Budenz figyelmeztetett először arra, a Königsbergi Töredék *sciulhessen* ‚szülhëssën' szava alapján, hogy az *iv*-et egyszerüen *u* hangnak kell olvasnunk (l. fönt a bevez.). A *miv*-féle olvasást csupán az a körülmény ajánlhatná, hogy egyedül e három névmási többes alakban találjuk itt az *u* hangot *iv* irással, holott másutt mindig *u*, *v* vagy *w*-vel fejezi ki azt a HBeszéd. Ez azonban merö véletlenség is lehet.

isemucut ‚isëmüküt', am. ősünket. A szó kezdő magánhangzója ilyen fejlődésmenet utján jutott a mai *ő*-höz: *i-e-ö-ő*. Az utolsó változás, az *ö* megnyulása csak nem régen mehetett végbe, nyilván a hangsúlyos helyzet hatása alatt, mert még Aranynál is

előfordul a rövid *ősi* (e h. *ősi*) alak, a melyhez költőnk a *Toldi Szerelme* Glossariumában ezt jegyzi meg: »a nép így, rövid *ő*-vel ejti«. Megerősíti a költőnek e megfigyelését egy legutóbbi népnyelvi közlemény is, a mely szerint Halason is mindig *ősi*-t mondanak és sohasem *ősi*-t (*Magy. Nyelvőr* XXIII. 192). A tővégi hangzó, az *e* zártnak olvasandó, mert csak ennek léphetett helyébe, *e-ö-ü* fejlődéssel, a mai *ü* hang: *ősünk*. Codexeink még *-onk -önk* végzettel mutatják az ily személyragos alakokat, melyeknek *o ö* kötőhangzója később zártabb *u ü* ejtésnek adott helyet. A birtokos személyragról (*-unk*) l. bev. 12. A tárgyrag előtti *u* kötőhangzó pontos megfelelője a mai nyelvjárási *ó* hangzós ejtésnek: *munkót* minket (mélyhangú szóban pl. *házolot*, Háromszékben, l. *Magyar Nyelvészet* VI. 211, 212).

odutta ,odutta', am. adta. Ma a teljesebb tőalak a múlt jele előtt az *ad* igében csupán az alanyi ragozású 3. személyű alakon tűnik elő: *adott*, de: *adtam, adtál* stb. Más igéken még ma is megtalálható, pl. *mondotta* és *mondta* stb. A végső hang talán még hosszúnak hangzott a HBeszéd nyelvjárásában, mert némely személyalakban ma is *á* hangot ejtünk: *adtátok, adták*. (Vö. bevez. 2.)

vola ,vola', am. vala. Szintén még *volá*-nak is hangozhatott (vö. *valál, valánk, valátok, valának*).

neki ,néki' am. neki. Első szótagja talán hosszú nyilt *e*-vel hangozhatott (vö. *nékem* és *nekem* stb.). Az *i* is hosszúnak volna vehető (*nékí*) mert nem egyéb mint a régi *-é* lativusi rag (vö. *föl: föl-é; köz: köz-é*), s nyilván azért tartotta meg a *neki* máig is az *i*-t s nem változtatta nyiltabb *e*-re, mert a HBeszéd korában még *í*-vel hangzott.

(4. s.) *paradisumut*, am. paradicsomot. A népnyelv bizonyára már akkor is zárt *a*-t ejtett a két első szótagjában, a prédikáló pap azonban latinosan nyilt *a*-val *paradisum*-ot is mondhatott. Az *s* betű az olaszos latin ejtés *s* hangját jelenti (ma *sz*-nek, illetőleg *z* nek ejtjük a latin olvasásban), a mely később *cs*-re változott, épúgy mint pl. a latin *globus* (ejtsd *glóbus*)-ból *golyóbis* és *golyóbics* lett. Az *-um* az accusativus végzete, mert mint több más latin szót, ezt is accusativusi alakkal vette át nyelvünk a latinból. (Lásd SZARVAS GÁBOR ezikkét a *paradicsom* szóról, *Nyelvőr* VI. 387.)

hazóá ,házóá', am. házává. A szabályos *ház-á-vá* alak helyett a HBeszéd itt dialektikus sajátságot mutat, a mennyiben a személyrag *á*-ja s a rag *v* hangja hosszú *ó*-ba olvadt (vö. *mundóa, tilutóa*, l. bevez. 15).

mend ,mend', am. mind. E szóban a HBeszéd a mainál nyiltabb rövid hangzót mutat. E jelenség azonban rokon az *-nk* rag előtti nyiltabb ejtéssel (régi *mondonk, kérenk*; ma *mondunk, kérünk*). A szó jelentése itt és a többi hasonló helyeken: ,egész' (vö. bevez. 26).

uolov ,volov', am. való. (L. bevez. 4.)

gimilcictul ,gyimilcsiktül', am. gyümölcsöktől. Az első szótag *i*-je a köznyelvben nem vált nyiltabb ejtésűvé, csupán ajakhangzó, *ü* lett belőle; de vannak nyelvemlékeink, melyekben a nyiltabbá fejlődött ejtés is előtűnik (*gyemölcs, gyümölcs*, l. Nyelvtört. Szótár). A második és harmadik szótag *i*-je kettős fejlődésen ment át: *i-e-ö*. A rag valószínűleg *-tül*-nek olvasandó, a mi a HBeszédnek ismét külön tájnyelvi sajátsága, mert jóval későbbi emlékekben a rag magashangú alakja még *-tel*-nek hangzik s ezt az ejtést kétség kívül eredetibbnek kell tartanunk. A raghasználatra nézve (*gyümölcstől élni*) l. a bevez.

(5. s.) *munda* ,munda', am. monda. Itt az alanyi ragozású elbeszélő alak áll, melynek ragját a HBeszéd korában még valószinüleg hosszú *á*-val (*mundá*) ejtették (vö. *mondál, mondánk, mondátok, mondának*). Az egész kifejezés: *munda neki élni* ,monda neki élnie' ma szokatlan mondatszerkezet volna, a mennyiben a főnévi igenév helyett fölszólító mondatot használnánk: ,mondta neki, hogy éljen'. Latinosságnak látszik.

elnie ,élnie'. Az *él* ige ugyan minden alakjában *é*-vel hangzik s a Bécsi és Müncheni Codex is zárt *e*-vel (a mely *e*-t és *é*-t jelent) jelöli, azonban mivel ilyen származékai is vannak: *eledel, eleség*, hosszú nyilt *e*-vel is olvashatnók (*élnie*). Az *és* olvasást az a tény ajánlja, hogy igénknek egy származéka *i*-vel fordul elő a HBeszédben: *ilezie* ,ilészje', azaz

éleszsze. Az *e* személyrag a HBeszéd nyelvjárásában talán még hosszú *é*-nek *(élnié)* hangzott (vö. *kezét*, *kezéről*, *kezének* stb.).

heon ‚héón', tulajdonkép am. hiún; jelentése: ‚csupán', s ily használattal csak a HBeszédben fordul elő. A *hiú* melléknévnek eredetibb alakját őrizte meg e szó, *-n* módhatározó raggal. Első szótagja *é*-vel olvasandó, mert még KÁROLYI Bibliájában is *héuság* (húság) fordul elő. Ez ejtés helyébe *é-i-i* fejlődéssel rövid *i* hang lépett. A tővégi *ú ü* hangzók egy része pedig rendesen régibb *ó ő*-ből keletkezett, tehát a magánhangzó kiejtése ily esetekben zártabbá lett mint kezdetben volt. (Vö. I. r. 2. fej. 15. l.)

tilutoa ‚tilutóa', am. tiltá. (L. bevez. 15. 21.) Érdekes, hogy az ige egyszerűen, igekötő nélkül áll, holott ma csak így mondhatnók: *eltiltá*. A HBeszédben tényleg csak egyet találunk meg a mai igekötők közül, a *meg*-et e kifejezésben: *turchucat mige zocoztia vola* torkukat megszakasztja vala.

fa, vö. bevez. 2.

gimilce tul ‚gyimilcsé tül', am. gyümölcsétől. (L. bevez. 7.)

ge ‚gye' (valószinüleg még hosszú hanggal ejtve), am. de. A *d* helyett álló *gy* palóczos jésülésnek látszik. (Vö. BARTHA JÓZSEF: *A palócz nyelvjárás* 26. l.)

(6. s.) *mundoa* ‚mundóa', am. mondá. (L. bevez. 15.)

meret ‚mérëtt', am. miért, mért. A kérdő névmás *i*-je ez alakban már a HBeszéd korában is kiesett; de viszont az *-ért* rag azzal a teljesebb alakjával mutatkozik benne, a melyet ma csak személyragozva használunk: *érttem*, *értted* stb. (de így is: *értem*, *érted* stb.).

nū olv. ‚nüm', am. nem. Az *u* a népnyelvben ma néha hallható *ö*-s ejtésnek pontos megfelelője. (Vö. bevez. 1.) E *nöm* alakot egy göcseji mesében olvassuk nehányszor (l. *Magy. Nyelvőr* II. 370. 371), s azonfelül állandóan *nöm*-öt ír ama két régi levél, melyeket JÁSZAY PÁL közöl a Müncheni Codexről írt tanulmányában (*Régi Magyar Nyelvemlékek* III. köt. XIII. XIV. l.); ezekben a *semmi* (eredetileg *és-nem-mi*) szó is következetesen *sömmi*-nek van írva.

eneye ‚ënnéik', am. ënnék. (L. bevez. 14.)

ki nopun, am. a mely napon. A *ki* névmásnak ily melléknévi használata más nyelvemlékekben is előfordúl. Pl. «*Ki* napocban paranczola egbė gÿlni ọtėhėtségenee menden sėrėgėt» in *quibus* diebus (Bécsi Codex 15). «*Az ky* leweleket be adot wala» *a mely* leveleket (RMNyelvemlékek IIb. 151). A HBeszédben a vonatkozó névmás még mindig *a (az)* nélkül áll, a mi csak később tapadt a relativumhoz (l. *Mondattani búvárlatok* 54. lap).

emdul ‚émdül', am. ëendel. Az *eszik* igének jövő alakja, melyben a tő *e*-je a jövő képzőnek kezdő nyilt *e*-jével összeolvadt (tehát *eend* helyett). Az időképző *n* helyett *m*-et mutat, a mi eredetibbnek látszik s azt a nézetet támogatja, hogy e képző voltaképen nem egyéb, mint az *-ámodik*, *-amodik* mozzanatos-gyakorító képzőbokor (l. SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. gyakorító és mozzanatos igék képzése* 26. l.). — Az utolsó szótag *ü*-je a mai *ö* hangzós ejtésnek *(ëendöl)* megfelelő zártabb hangzó.

oz gimils tul ‚oz gyimiles tül', am. azon gyümölcsből. A HBeszédben az *oz* (az) még inkább mutató névmás mint névelő; mind a négy helyen, a hol előfordul (a 6. 8. és 9. sorban, ez utóbbi helyen kétszer), nehézség nélkül mutató névmással fordítható. A *-től* ragnak a HBeszédben mutatkozó önálló voltára l. bevez. 7.

(7. s.) *halalnec* ‚halálnek', am. halálnak. (L. az 5. sor *neki* alakjára tett megjegyzést és bevez. 8.)

halalaal ‚haláláal', am. halálával. Ez alakban a *-vel* rag *v*-je kiesett, s a hiatus nincs pótolva, mint az alábbi *kegilmehel*-ben. A *v* kiesése előfordúl a *-vá -vé* ragban is a Bécsi Codexben, pl. *fiaiá*, *semmié* fiairá, semmiré (vö. SIMONYI: *A magy. nyelv* II. 51). A rag magánhangzójának hosszúságára vö. *vélem véled* stb. A *halalnec halalaal holz* ‚halálnak halálával halsz' kifejezés érdekes figura etymologica.

hadlaua ‚hadláva', am. hallá. A *dl* a közönséges *ll* helyett valószinüleg tájnyelvi sajátság, a mint pl. a *villát* ma a palóczságban *vidlá*-nak mondják (l. *Magy.*

Nyelvőr VIII. 566; IX. 478; XVIII. 459). Hasonló alak az Ehrenfeld-Codexben *vallany* (154. l.) e h. *vallani*. A tárgyas ragozás teljesebb alakjára nézve l. bevez. 15.

eholtat ‚eholtát', am. holtát, halálát. A *eh*-ról l. bevez. 3. A *hadlaua eholtat* ‚hallá holtát' kifejezés annyi mint ‚hallá halálát', azaz: hallá Istentől, hogy meg kell halnia. A -*t* képzős főnévnek e prægnans használata másutt is előfordul a régiségben, pl. a Müncheni Codexben: *koldoltomat általlom* e h. restellem, hogy kolduljak; *ügyen akarom ö néki maradtát* e h. azt akarom, hogy ő így maradjon (l. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 160).

terumteve ‚terümteve', am. teremtője. Ez alak így elemzendő: *terumtev-e*. Az -*ev* az igenévképzőnek régi teljesebb alakja (vö. *iarov*, *ulduv*, l. bevez. 4.), az *e* pedig a 3. szem. birtokosragnak eredetibb *j* nélküli ejtése (vö. SZINNYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról*. *Magy. Nyelvőr* XVII. 195).

terumteve isten tvl. E kifejezést ma így mondanók: ‚teremtőjétől, Istentől, vagy ‚teremtő Istenétől'. A HBeszéd e helyén a személyragos főnév egyszerű jelzőül van használva. Ilyen ma is: *fele* királyságomat; lőtt egy *fia* verebet; *java* részben stb.

(8. s.) ***feledeve*** l. bevez. 15. Ma e helyen is inkább az igekötős *elfeled* et használnók.

urdung ‚ürdüng'. A mai *ördög* szónak eredeti teljesebb alakja, melylyel Árpádkori sőt későbbi oklevelek tulajdonneveiben is találkozunk (*Urdung* családnév, *Urdungmalna* helynév, l. Nyelvtört. Szót.). A régi *n* megvan ma is az *ördöngös* szóban (e h. *ördögös*).

intetvinec ‚intetüinek' (l. bevez. 4. és 19). Személyragjat hosszú *é*-vel is olvashatnók, a mennyiben a mai -*ének* felel meg: *intetének*, *intéséinek*. Annyit jelent mint ‚csábításának'.

tiluvt. l. bevez. 21. Vö. «Paranchelwan ewnekyk: hogy ne ennenek az *megh tylloth* gyemelczbe» (Debreczeni Codex 509).

(9. s.) ***evec oz tiluvt gimilstvl*** evék a tiltott gyümölcstől. (L. bevez. 23.)

halalut ‚halálut'. A mai tárgyragos *halált*-nak teljesebb alakja, mely a tővégi magánhangzót (*u*) is megőrizte. Vö. alább *rezet* ‚részet', ma *részt*, és a Königsb. Töredékben: *ozut*, ma *azt*; *bynut* ‚binut', ma *bűnt*.

ul (*vvl*) ‚ully', am. oly. E zárt magánhangzóval egyéb nyelvemlékekben is előfordul (l. Nyelvtört. Szót.). Mássalhangzója pedig tulajdonkép a mai kiejtésben is hosszúnak hangzik még s csupán a legújabb helyesírás vitte végbe rajta az egyszerűsitést.

(10. s.) ***keseruv*** ‚keserüv', am. keserű. Minthogy a HBeszéd szóközépen a mássalhangzók hosszúságát rendszerint megjelöli (pl. *ezesse*, *uimagguc* stb.), a *keseruv* alak valószinüleg rövid *s*-sel olvasandó, bár némely nyelvemlékeink két *s*-sel írják s e kettős *s*-et a szófejtés is igazolja. A *tv* vége egybevethető a *keserv*-e, *keserv*ében alakokkal (vö. fönt *ehomuv*, 2. sor).

vize ‚vize', valószinüleg am. vize. A *víz* szó itt ‚nedv, succus' értelemmel volna használva, a mi a régi irodalomban nem ritkaság (l. Nyelvtört. Szót.). Ha a mai *íz* szóra veszszük egynek, akkor olyan teljesebb alak volna, mint *vimád* a mai *imád*-dal szemben (vö. bevez. 4).

hug ‚hugy', am. hogy. Hosszú magánhangzóval is olvasható, a mennyiben a megfelelő mutató névmások (*úgy*, *így*) hangzói ma is hosszuak. A zárt ejtés a *hogyan* változatban némely nyelvjárásokban ma is megvan: *hogyan* (l. pl. *Mátyusföld nyelvjárása* 57. l.)

turchucat ‚turchukat', am. torkukat. E szóban a *ch* mai *k*-val áll szemben. Nem lehetetlen, hogy egyszerűen *k*-nak kell olvasni is (vö. *zumtuchel* = ‚szümtükkel'); azonban lehetett e szóban a *ch* hang a HBeszédnek tájnyelvi sajátsága is (vö. SIMONYI: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 22. l.).

mige zocoztia vola ‚migé szokosztja vola', am. megszakasztja vala, azaz megszakasztotta. A *migé* szó a HBeszédnek egyetlen igekötője. Alakja a szóvégi *é* hanggal teljesebb a mainál, a mely *é* lativus rag s ma is megvan az igekötővel azonos *mög-é'm*, *mög-é'd*, *mög-é(je)* stb. személyragos határozószóban. A *mögött* és *mögül* szókkal együtt a régi *mög*, *mog* (a HB. ejtése szerint *mig*) főnévnek származéka, mely hátsó részt jelen-

tett (l. Nyelvtört. Szót.). Magát a *megé* szót még személyragtalanúl is használja a régi nyelv ,hátra, vissza, retro' határozói értelemmel, pl.: «Ettől fogván ö tanéjtványi kozzol sokak *menének mege* [am. hátramenének, hátraállának] és immár nem járnak vala ö vele» (Münch. Codex 182). — *Megszakasztja vala* régi múlt alak, mely rendszerint folyó múltat fejez ki; itt egyszerűen elbeszélő mult értelme van.

(11. s.) **muga nec** ,mugá nek', am. magának. E szóban a HBeszéd a rendesnél is zártabb magánhangzót mutat, *u*-t a várható *o* helyett. (Vö. *Hygmugos* egy 1082-iki oklevélben, ma Hegymagas, falucska Zalában, l. JERNEY: *Magyar Nyelvkincsek* I. 53. l.). A *-nek* ragra nézve l. bevez. 7. és 8.

mend w foianec. Ma ily szórenddel mondjuk: ,az ö egész fajának'. Ilyen még alább: *mend w nemenec* az ö egész nemének, *mend w bunet* az ö minden bünét.

(12. s.) **vetere** ,vetéve', am. veté. Az első szótagot hosszú nyilt *é*-vel is olvashatnók, a mennyiben az ige *vét* alakkal ma is ismeretes (vö. «fényt a késö századokra *vét*» KÖLCSEY: *Zrinyi dala*). A teljesebb alakra nézve l. bevez. 15.

vilaghele ,világbelé', am. világba. Vö. fönt *milostben* (2. sor) és bevez. 9.

(13. s.) **feze** ,fésze', am. fészke. Valószinüleg a kicsinyítö alaknak látszó *fészek* alapszavát (*fész*) örizte meg itt a HBeszéd. Vö. finn *pesa*, mordvin *piza*, lapp *pesse*. (L. SIMONYI: *A magy. nyelv* II. 205. és 112.) A szó használatához hasonló BALASSA BÁLINTnak következő helye: «Úristen hogy lehet Az kegyetlenségnek Ilyen nagy szépség *fészke?*» (*Esdeklés Juliához*).

Kic ozve. miv vogmuc. Kissé homályos hely. Kétféleképen magyarázható, a szerint a mint a *kik* szót kérdö vagy vonatkozó névmásnak tekintjük. Az elöbbi felfogás szerint a hely ezt tenné: «Kik azok? (t. i. kik tartoznak Adám fajához?) Mi vagyunk azok!» A másik szerint, a mi kevésbbé valószinü: «A kik azok, mi (is azok) vagyunk.»

(14. s.) **Hug es tiv latiatuc,** am. a hogy (a mint) ti is látjátok. A vonatkozó névmásra vö. fönt *ki nopun* (6. sor). Az *is* szórendjére l. bevez. 25.

(14—15. s.) **es num igy ember mulchotia ez vermut,** am. egy ember sem kerülheti el e vermet. *És nüm* am. *sem* (l. bevez. 25). A *múlni* igének régebben ,praeterire, mellette elmenni' jelentése is volt s *el* igekötös alakját ,elkerülni' értelemmel áthatólag is használták. Pl. «Mikoron iesus menne Iervsalembe es *melnéiek* samaria es galilea kozot» *transibat* per medium Samariam et Galilaeam (Döbrentei Codex 371). «Nem *mula el* az isteni bozzu allast» nem *kerülé el* az isteni bosszúállást (Debreczeni Codex 78). Itt az egyszerü *múl* ige áll az utóbbi (,elkerülni') jelentéssel. — A *verem* szó ,sír' értelemmel másutt is előfordúl, pl. «az holtnak testet az *verembeel* ky hozvan» (Domonkos-Codex 69); «a serbe [olv. *sérbe*, e h. *sírba*] vitetol a zoros *veromba*» (Nádor-Codex 315). A *vermut* alak tövégi hangzója (*u*) az *ö*-zö ejtés mai *ö*-jének megfelelö zártabb hang. (Vö. *szumtukkel, ismükut* stb.)

ozchuz ,ozehuz', am. ahhoz. A mutató névmás *z*-je itt még hasonulás nélkül áll, mint a következö régi példákban is: *azrol* arról (Domonkos-Codex 14), *aznak* annak (Nagyszombati Codex 63) stb.

(15—16. s.) **mend ozchuz iarov vogmuc,** am. mind ahhoz járók vagyunk, mindnyájan sírba jutunk. A kiegészítö nincs többes számba téve, mint ma mondanók. Hasonló mondatok a népnyelvből: «hadd legyünk *okos és bölcs*» (KÁLMÁNY LAJOS: *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból* I. 171); «hogy ne legyünk *rongyos*» (*Magy. Nyelvör* III. 31) «csak ugy leszünk *boldog*» (uo.) stb. (Vö. SIMONYI czikkét, *Magy. Nyelvör* IX. 227.)

(16. s.) **wimagyuc,** ,vimádjuk' am. imádjuk. A szókezdö *v*-re l. bevez 4. Az *imád* igének jelentése a HBeszédben ,kér, könyörög', holott ma az imádás fogalmába nem foglaljuk be okvetetlenül a kérés képzetét.

urome urunk. A birtokos személyrag itt már csak *-uk* és nem *-muk* (vö. *ismukut* és az igeragban *vogmuk*).

kegilmet ,kegyilmét', am. kegyelmét. A mai nyilt *e*-vel szemben ez alaknak *i*-jét a denominalis *j* igeképzö lappangásából magyarázza SIMONYI, *Magyar Nyelvör* XIV. 26).

(17. s.) *iorgossun.* Egy kiveszett *jorgot* műveltető igének fölszólító alakja; alapszava *(jorg-)* ugyanaz, mint az *irg-alom* főnévé. A két szó kezdete úgy viszonylik egymáshoz, mint a régi *jonkább* s a mai *inkább*, tovább *juharfa* és *iharfa*, *juhász* és *ihász*. A *jorgot* és a fölvehető **jorgalom* közt pedig ugyanaz a viszony, mint az *alkot* és *alkalom* s a régi *nyugot* (am. nyugtat) és *nyugalom* közt.

kegiggen, l. bevez. 22.

bulscassa ‚bulcsássa', am. bocsássa. Első szótagjának teljesebb alakja egybevethető a vele egy töről fakadt *bücsú* szónak *l*-es változataival: *bolcso* (olv. ‚bolcsó'), *bolcsu*, *bulcho*, *bulcsu* (l. Nyelvtört. Szót.).

(18. s.) *szen*, olv. *szent*, ma: szent. A *t* betűt bizonyára feledésből hagyta el az író.

achscin ‚achszin', am. asszony. A szónak ez alakja föltűnően egybevág még eredetijével, az azonos jelentésű osszét *axsin* szóval (l. Munkácsi Bernát czikkeit, *Ethnographia* V. 20. és 136. l.). Egy nyelvemlékünkkel egykorú latin oklevélben is előfordul «Villa *ohzyn*-folna» azaz Asszonyfalva (l. Nyelvtört. Szótár).

bovdug. Ez alak *boudug*-nak vagy *bodug*-nak olvasható, am. *boldog*. A codexek korában *bódog*-nak hangzott e melléknév s később első szótagjában *l*-lel gyarapodott. (Vö. Simonyi: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 18. l.) Hasonló fejlődésen mentek keresztül a mai *Szolnok* és *Miskolcz* helynevek is, melyeket a XIII. században még *Zounuk*, *Zounok*, *Miscoutz*, *Miskouch* alakokban találunk.

archangelt, olv. ‚árkángyelt' vagy ‚arkangyëlt', am. arkangyalt. (L. bevez. 5.)

(19. s.) *angelcut* ‚ángyëlkut' v. ‚angyelkut', am. angyalokat. (L. bevez. 5.) Föltűnő a többesképzőnek a rövidebb tőhöz való járulása, e h. *angyelukut*. (Vö. *vagymuk* vagyunk.) A tárgyrag előtti *u* a mai tájnyelvi *angyalokot* ejtésnek felel meg.

uimaggonoc erette, am. imádkozzanak érette (l. bevez. 24).

(20. s.) *szent peter urot*, am. szent Péter urat. Az *úr* szó használata e helyen ma szokatlan volna. Vö. *Úr Isten*, *Krisztus urunk*. Régen ezt is mondták: «Romaban meent *wr* papahoz» Rómába ment úr pápához (Érdy Codex 528b.).

kinee odut hotolm ovdonia es ketnie, am. kinek hatalom adatott oldania és kötnie. Az *odutt* szenvedő alaknak tekinthető s a jelen idő 3. személyében bizonyára **od-ik* azaz *adik*-nak hangzott. Ép így viszonylanak egymáshoz: *tör* és *törik*, *hall* és *hallik* (l. Budenz: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* 105. l.), söt Lozsádon, Hunyad megyében az egyetlen népies szenvedő alak, *szuletik* helyett is azt mondják: *szulik*, pl. «mindën embër *szülik* valamire» (l. *Magy. Nyelvőr* XXII. 440). Az *ovdonia* alakra nézve a mai *old*-dal szemben l. a *boudug*-ra tett megjegyzést (18. s.).

(22. s.) *legenec neki seged urome scine eleut*. A *segéd* szó régen segítséget jelentett s csak az újabb nyelvben lett metonymia útján személyt, segítőt jelentő névvé. Vö. olasz *podesta* polgármester = lat. *potestas* hatalom.

(22—23. s.) *ir uimadsaguemia*, am. az ő imádságuk miatt. Az *ir* alakról l. fönt a *wir* szónál (3. sor). *Miá* am. a mai *miatt*. Gyakori alak a régiségben, pl. «nem szólhatok à faidalom *miá*» (Melius: *Jób* 14), stb. A mai népnyelv is ismeri még, pl. Nógrád, Borsod, Fehér megyékben (de személyraggal *miattam* stb., míg régen így is: *miám*).

(23. s.) *zoboduchu*, l. bevez. 17.

(24. s.) *ildetuitvl* ‚ildëtüitül', am. üldözésétől. A frequentativ képzésű *üld-öz* (régen *ildez*) igének tövéből, egy régi **ild-* igéből származik *-at -et* főnévképzővel, mely itt teljesebb alakban jelentkezik (l. bevez. 19).

kinzotviatvl, l. ugyanott.

(25. s.) *nugulmabeli* ‚nyugulmábeli', am. nyugalmába. Az *-lm* képző előtti hangnak feltűnő zártságát a mai *a*-val szemben az ige reflexiv képzésű tövéből (**nyugusz-ik*, ma *nyugszik*) magyarázhatjuk. Ezért van, hogy a codexekben is még *nyugolm-* alakkal járatos e főnév, holott a többi hasonló képzések általában *-alom* mal végződnek. (L. Simonyi fejtegetését, *Magyar Nyelvőr* XIV. 26.) — A *belí* ragról l. bevez. 9.

munhi uruzaghbele, am. mennyországba. A *munhi uruzag* talán összetett szó, mint a mai *menny-ország* s akkor az előtag *i*-jében a tő véghangja volna megőrizve:

vö. *mennye-i*, pedig pl. *hegy: hegy-i* stb. (l. Simonyi: *A régi nyelvemlékek olvasásáról* 20. l.). Az *urazag*-ban az *ország* szó teljesebb alakját láthatjuk, a képző előtt a tövégi magánhangzóval (vö. *ura-ság*, mely elemei szerint azonos vele, de más a jelentése); *uraszág* és *ország* pedig úgy viszonylanak egymáshoz, mint *aluszik* és *alszik*, vagy mint a HBeszédbeli *odutta* és *adta*; *tilutóa*: *tiltá*.

(26. s.) ***iorben*** ‚jovben', am. jóban. A *jor*-ra nézve vö. valaminek a *java*, *javak*, *javas* asszony, *javall* (l. bevez. 4). A *-ben* ragról l. bevez. 7.

rezel ‚részet', am. részt. Codexeinkben is többször előfordul még e kötőhangzós tárgyragos alak (l. Nyelvtört. Szót.).

keassatuc ‚kéássátuk' vagy ‚kéácesátuk', am. kiáltsátok. Ha hosszú s-sel olvassuk, az igét *keát*-nak kell fölvennünk (vö. *lát: lássátok*), s akkor a mai *l*-es alak olyan bővülés volna mint *boldog* a régi *bódog*-gal szemben.

uromchuz, e helyett: *uromechuz*, olv. ‚uromkchuz', am. urunkhoz. Az *uromk* alakról l. föntebb 16. sor. A *-chuz*: *-hoz* ragról l. bevez. 10.

charmul ‚chármúl', am. háromszor. Az *-úl* ragnak e számhatározói használata nem ritka a régiségben, pl. az Ehrenfeld-Codexben *eggyél* (irva *eggel*), azaz *együl*, am *egyszer*; Zvonariesnál *többül* am. *többször* stb. (l. Simonyi: *Magyar határozók* I. 336).

(27. s.) ***uimaggomuc***, am. imádjunk, azaz imádkozzunk (vö. fönt *uimagguc* 19. sor). A rag alakjáról l. bevez. 13.

scegin ‚szëginy' v. ‚szëgin', am. szegény. A mai *é* helyetti *í* a HBeszéd tájnyelvi sajátsága.

(28. s.) ***homus***, ma *hamis*. A mély hang az *s* előtt azóta *i*-re változott, mint nyelvjárásaink *kódis* és *lapis* szavaiban is, ezek h. *koldus*, *lapos*.

timnucebelevl, am. tömlöczéből. A *timnuc*-ről l. bevez. 5; a *belevl* ragról no. 9.

mente, ma igekötővel mondanók: *kimente*.

(29. s.) ***tumetíve***, olv. ‚tünnëtjük'. Az első szótag *u*-je a mai ejtésnek régibb *i*-ből való származására mutat, a melyet a HBeszéd nyelvjárása ajakhangzóval cserélt föl.

uvt, olv. ‚üt' v. ‚üvt', am. öt. Az utóbbi esetben azon *v* volna megőrizve, mely ma is előtűnik az *-é* birtokképző előtt: *övé*. (Vö. bevez. 4.)

kegilmehel ‚këgyilméhel', am. këgyelmével. A *kegilm*- töről l. fönt 16. sor. A *-vel* rag *-hel* változatát a kezdő *v* kieséséből magyarázhatjuk, a mit később a hiatus betöltésére *h* hang pótolt (vö. fönt *zumtuchel*-nél. 1. sor).

(30. s.) ***kebeleben***, am. kebelében. A *ben* rag használatát *-be* helyett a *helyez* ige magyarázza meg, mely itt tulajdonkép *elhelyezni* értelemmel áll.

helhezie, olv. ‚hëlhëzje', ma: helyezze. A *h* hangban a tulajdonképeni denominalis igeképző van megőrizve, mely a mai igékben már nem található (*bot: botoz*, *hely: helyez* stb.). A fölszólító mód eredetibb alakjáról l. bevez. 16.

(30—31. s.) ***birsagnop ivtva***, am. a birságnap eljutván, azaz: elérkezvén az itélet napja. A nép ma is mondja még: *idő jutva*. (Vö. *idő múlva*, *egy év múlva* stb.) A *birság* szónak itteni jelentése (‚itélet') más emlékeinkben nem fordul elő.

(31. s.) ***szentii*** ‚szentii', am. szentjei. Az *i* hang (szentii) a mai *-je*-hez úgy viszonylik, mint *lilki ért* a *lelkeért*-hez. A régi nyelv egyébként a mai *-jai -jei* birtokosragok helyett egyszerű *-i*-t mutat, pl. *tagira* tag*jai*ra, *szentidnek* szent*jei*dnek stb. (L. Szinnyei: *A birt. személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 243.)

unuttei ‚ünüttei', valószinüleg am. boldogultjai. A szó ma teljesen ismeretlen; azonban Révai e század elején még azt írja: «Auditur apud nos quoque, licet rarius, in nonnullis tantum partibus, idem hoc vocabulum, significatione aliquantulum translata: *meg nem önött*, non successit, non ex voto cessit» (*Antiquitates literaturae Hungaricae* 317. l.). Révainak e hallomása azóta nem nyert semmi megerősítést.

cuzicun ‚küzikün', am. közükön, ma: között. *Szentjei közükön* olyan ragozásmód mint a régi, söt nyelvjárásokban (pl. Székesfehérvárt) ma is hallható szerkezet: *a Péterék házuk* e h. *a Péterék háza* stb. A mai *-ük*-nek régibb *-ik* alakja van most is megőrizve az *egyik*, *melyik*, *negyedik*-féle szavakban, a melyek tulajdonkép azt teszik: *egyjük* azaz

'egyikük', *melyjük* 'melyikük', *negyedjük* 'negyedikük' stb. (vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 167).

(31—32. s.) ***iov felevl*** 'jov felől', ma: jobb felől. Régen a puszta *jó* melléknév is használatos volt 'dextra' jelentéssel, pl. «*jo* fele es bal fele» a dextris et a sinistris (Döbrentei-Codex 301). A *jov* alakra l. fönt 26. sor.

(32. s.) ***iochlotnia***, am. iktatnia. Később is még így találjuk ez igét: *ihtat* (Döbrentei-Codex 108, 392). A szókezdő *jo* és *i*-re nézve vö. fönt *iorgossun* (17. sor).

ilezie 'ilészje', am. éleszsze. Az *é-i* változás a HBeszéd tájnyelvi sajátsága (vö. fönt *szégin* e h. *szegény*, 27. sor). A fölszólító alakra l. bevez. 16. Az egész kifejezés (*jov felől jochtotnia ilészje üt*) értelme: 'támaszsza föl őt, hogy jobb felöl iktassa'.

tiv bennetuc, am. ti benneteket. A *tiv* alakról l. fönt *miv*-nél (3. sor). A *benneteket* névmás itt még eredeti tárgyrag nélküli alakjával fordul elő (l. *Szómagyarázatok* 4. l. és *Budenz-Album* 152. l.).

Repertorium.

A Halotti Beszéd legelső fölemlítője a fölfedező PRAY GYÖRGY volt, a ki *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* (Tyrnaviae, 1770.) cz. művében a 249. lapon szól róla először, néhány sort is közölvén belőle. — Az egész nyelvemléket először SAJNOVICS JÁNOS adta ki *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (Nagyszombati kiad. 1770.) cz. munkájában, 4—5. l., FALUDI FERENCZ olvasásával. — Utána KOLLER JÓZSEF: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum* (Pozsony, 1782.) I. k. 414. l. — Legbehatóbban RÉVAI MIKLÓS magyarázta *Antiquitates literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.) cz. munkájában, mely csaknem teljesen a HBeszéd fejtegetésének van szentelve. (Vö. fönt, 46. l.)

Ezeken kívül a Halotti Beszéddel általánosságban a következő könyvek és értekezések foglalkoznak:

HORVÁT ISTVÁN: *A' Magyar Nyelv régi Maradványairól, Tudományos Gyüjtemény* 1835. évf. I. k. 101—119., hasonmással. — NAGY GÁBOR: *A' két legrégibb Magyar Halotti beszédről*, ugyanott 1836. évf. I. k. 120—125. l. — DÖBRENTEI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek* I. köt. (Buda, 1838.) A kötet első fele egészen a HBeszédnek van szentelve; részletesen elmondva a HBeszéd története s addigi irodalma, behatóan ismertetve O. A.-tól (Ocskay Antal) a Pray-Codex, s magyarázva a nyelvemléknek nyelvi sajátságai; hasonmással. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) I. k. 93—119. l. — OSKAR BLOMSTEDT: *Halotti Beszéd, ynna sen johdosta vertaileria tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin kielissa* (Helsingfors, 1869.). Finn munka; czímének értelme: A Halotti Beszéd s vele kapcsolatban összehasonlító nyomozások a magyar finn és lapp nyelvben. Benne a HBeszédnek olvasása BUDENZ JÓZSEF szerint. — BÉKESI EMIL: *A Halotti Beszéd kora és hazája, Figyelő* III. k. (1877.) 321—327. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A régi nyelvemlékek olvasásáról, főtekintettel a Halotti Beszédre. A Halotti Beszédnek első fotocinkografiájáról.** (Budapest, 1880.) Külön lenyomata a *Magyar Nyelvőr*ben megjelent következő értekezéseknek: *A régi nyelvemlékek olvasásáról*, VIII. k. 481. IX. k. 3. 53. 102. l. és *A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátságai*, IX. k. 145. l. — UGYANAZ: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. k. 158—161. l. (Irodalmi tájékozás uo. 183—184. l.) — UGYANAZ: *Legrégibb nyelvemlékeink. (Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.)* Egy fejezet BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténet*ében. I. k. 74—78. l., a HBeszéd kitűnő szinnyomatú hasonmásával. — PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt* (Budapest, 1893.) I. k. 463. és 662. l.

A Halotti Beszéd egyes szavaival és nyelvsajátságaival foglalkoznak a következő munkák, czikkek és értekezések: MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Magyar nyelvtudomány* (2. füzet, Pécs, 1863.). A II. fejezet (36—57. l.) «Magyar ösnyelv-tanulmányok» czím alatt a HBeszéddel foglalkozik. — ERDÉLYI JÁNOS: *Feze, Budapesti Szemle* 1865. évf. III. k. 465—470. l. —

* E hasonmásnak egy hibájáról l. fönt 47. l.

HUNFALVY PÁL: *Feze*, *Nyelvtudományi Közlemények* IV. k. 443—449. l. — UGYANAZ: *Régi magyar szók*, ugyanott V. k. 246. s köv. ll. A czikknek III. fejezete (257—266. l.) a HBeszéd következő kifejezéseit tárgyalja: *odutta*, *rola*, *tilutoa*, *tiluvt*, *gimils*, *odut hotolm*. — UGYANAZ: *Még egyszer ‚feze'*, ugyanott VI. 238—245. l. — UGYANAZ: *Iktat = iochtat-e?* ugyanott VII. 254—259. l. — UGYANAZ: *Magyar mythologiai adatok és egyéb*, ugyanott XII. k. 81—86. l. A czikk 4. pontja a HBeszéd *elere* szavával foglalkozik. — BUDENZ JÓZSEF: *Pogány szók. 1. Eler (elere) ‚isten'?* *Egyetemes Philologiai Közlöny* I. k. 145—150. l. — JANCSÓ BENEDEK: *Hogyan kell olvasni a Halotti Beszéd eh-ját?* *Középiskolai Szemle* 1882. évfolyam, 40—50. l. — NÉGYESY LÁSZLÓ: *Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből*, *Magyar Nyelvőr* XV. k. 198. és 245. l. Egyebek közt a Halotti Beszéd nyelvjárásával is foglalkozik. — KORDA IMRE: *Ysa*, *Magy. Nyelvőr* XVI. 175. — SZARVAS GÁBOR: *Ysa*, ugyanott 217. l. — VASVERŐ RAJMOND: *Felső nyelvállású rövid magánhangzóink eredetéhez*, ugyanott XVII. 489. A HBeszéd egyes alakjainak kiejtését tárgyalja. — STEUER JÁNOS: *Még egyszer ‚isten'*, ugyanott XVII. 536. — BALASSA JÓZSEF: *Az ‚isten' szó i-je*, ugyanott XVIII. 27.

A *Pray-Codex*ről szólnak az idézett általános értekezések egy részén kívül: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *Vallásirodalom az Árpádok alatt*, *Figyelő* III. k. (1877.) 93. s köv. ll. — FRAKNÓI VILMOS: *A Pray-Codex*, *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 275—278. — CSONTOSI JÁNOS: *Magyarországi Missale 1228 előtt, más néven Pray-codex*, *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 7. l.

MÁSODIK FEJEZET.

Legrégibb verses maradványunk. A Königsbergi Töredék.

A XIII. század első harmadából való Halotti Beszed után két évszázadon keresztül más összefüggő nyelvemléket föl nem mutathatunk, mint ama rövid kézirat-töredéket, melyet a *königsbergi egyetemi könyvtárban* egy XIV. századbeli, theologiai tartalmu latin codexnek a szövege elé kötött pergamenlapján Dr. Zacher Gyula germanista 1862 végén vagy talán 1863 legelején fedezett föl, az ugynevezett KÖNIGSBERGI TÖREDÉKet. E nyelvemlékről a hirt Pott Ágoston hallei egyetemi tanár küldte meg Toldynak a hasonmással egyetemben s ez az Akadémiában 1863. julius 13-án szólt róla először, a róla igért tanulmányt azonban nem készitette el. Mindeddig összesen 9 sor volt e nyelvemlékből ismeretes. Azonban a folyó évben könyvünk előkészitése alkalmával Szily Kálmán, az Akadémia főtitkára, könyvészeti és palæographiai fölvilágositásokat kérvén a fontos emlék felől a königsbergi egyetem könyvtár-igazgatóságától, innen Dr. Schwenke tanártól, a jelenlegi igazgatótól többek között azt az érdekes értesitést is nyerte, hogy a pergamenlapnak a kötésbe becsiptetett részén, kissé kifeszitve, még több magyar szó is előtünik, a melyek eddig láthatatlanok voltak. E hirre Szily Kálmán a könyvtártól a kötés fölfejtését kérte, valószinünek tartván, hogy a könyvkötő a szetvagdalt pergamenlap többi darabjait is fölhasználta. E sejtelem nem is volt alaptalan, mert azóta a könyvből öt pergamenszalagot fejtettek ki s ezeken több világosan olvasható magyar szót lehetett földezni. Igy: *tahat* ,tahát' tehát, *scent lelue* ,szent lelük' Szent Lelek, *ur istennec* ur Istennek, *aniahuz* ,anyjáhuz' anyjához, *seuz maria* Szüz Mária, *vilag* világ, *ne legen* ne legyen, *vymadsag* ,vimádság' imádság (vö. HB.), *bodug* ,bódug' boldog. Több helyen egész kifejezések is kivehetők, mint pl.: *ur . . . veled vagion* ,Úr véled vagyon', *aldut uog* ,áldutt vogy' áldott vagy, *es te mihudnec gumulche* ,és të mihüdnek gyümülcse' és a te mehednek gyümölcse (e három kifejezés nyilván az Angyali Üdvözletből való), *tartia uleben* ,tartja ülében' tartja ölében, *pukulnac setit sege* ,pukulnak sëtít sége' pokolnak sötétsége stb.

Világos, hogy e pergamenszalagokon valamikor összefüggő magyar szöveg, töredékes nyelvemlékünknek többi része foglalt helyet, a mit azonban ma már alig lehet teljesen rekonstruálni. Azonban nem lehetetlen, hogy magába a különben is magyarországi származású latin codexbe is kerülhetett valami

magyar szöveg, mint a Halotti Beszéd a Pray Codexbe, vagy legalább egyes szavak, glosszák, mint a schlägli Hortulariumba s a Németújvári és Budapesti Glosszákat tartalmazó codexekbe. Mindenesetre igen kívánatos, a mit Szily Kálmán az Akadémiában inditványozott is, hogy a nevezetes codex alkalmas csere utján valamelyik hazai könyvtárunknak jusson mielőbb birtokába. Beható tanulmányozása csak igy válhatik lehetségessé.

Maga a Königsbergi Töredék egyuttal legrégibb verses maradványunk, s egy Szüz Máriáról szóló ének töredékének látszik, melynek ritmusa a betoldások rontásai daczára a három utolsó sorban még tisztán érezhető:

De ki legyen | neki atyja, || ozut nem tud | hotjuk.
Ez oz Isten, | mint (őt) esmerjük, || kit szeplö nem | illethet;
Mert ha Isten | ö nüm volna, || (ö) benne binüt | lelhetnéink.

Helyesírása nagyjában megegyez a Halotti Beszédével. Sajátságai közül, a fő töredék alapján, megemlitjük a következőket.

Az *ü* hangot a rendes *u* és *v* betűkön kivül egy helyt (*sciulhessen* szűlhessen) *iu*-val fejezi ki, mint a HBeszed *iv*-vel a *miv, tiv, iv* szókban (l. fönt 64. l.), *w*-vel azonban soha sem irja; ez utóbbi betü itt csak *v* mássalhangzót jelent.

A *cs* hangot a KTöredék *ch*-val jelöli, a mi a HBeszédben ily értékkel nem fordul elő.

A *j*-és hangok közül csak a *gy, ny* és *ty* fordul elő. A két elsőt a KTöredék puszta *g*-vel és *n*-nel irja, az utolsót — a mennyiben mind a két betű külön nem hangoztatandó — *ti*-vel: *latiuc* látjuk, *tudhotiuc* tudhatjuk; kétségtelen a *ty* hang ebben: *atia* atyja; a *furiscte* (olv. ,füriszt*j*e') alakban pedig úgy látszik puszta *t* fejezi ki e hangot.

Az *s* betűt egyszer szóvegen ꞩ-nek (*chudaltus*), különben mindig ſ-nek találjuk. Az egyszerű *s* betűvel mindig *s* hangot jelol e nyelvemlék, kivéve a *t*-vel való ligaturában, hol *sz*-et jelent, ez egy szóban: *tistan* (de: *ysten* isten, s viszont *furiscte* fürószti). Az *sz* hangot e *tistan* szó kivetelével *sc* jelöli: *scuz* szüz stb. A *z* betü pedig mindig *z* hangot jelent. (A *zs* hang nem fordul elő.)

A mássalhangzók hosszusága itt is rendesen jelölve van (kettőztetéssel, pl. *benne* stb.; kivetel: *lett wala* lett vala és *atia* at*ty*a = at*y*ja), a magánhangzóké azonban jelöletlen.

Ezeken kívül csak azt kell megjegyeznünk, hogy egy adatban a *h* betü *ch* hangot látszik jelenteni: *rohtonc* ,ro*ch*tonk' rajtunk; hogy a *k* hangot a *ki* nevmásban, nyilván a latin *qui* mintájára, *qu* fejezi ki (*qui, quit*) s hogy a *w* csupán *v* hangot jelöl.

Nyelvi tekintetben a Königsbergi Töredeknek jelentékenyen csekélyebb a nevezetessége mint a HBeszednek; nyelve mindazonáltal átmeneti állapotánál fogva figyelemre méltó.

A zártabb magánhangzókat itt már részben a mai nyilt ejtés váltja fol. Pl. *wala* (holott a HBeszédben *rola*); *maradhassun*, de *tudhotiuc*; *leannac* és *wylagnoc*. Ennelfogva a megfelelő magashangu alakokban nem dönthetni el,

nyilt vagy zárt *e*-t kell-e olvasnunk: *leyessen* = *lëjëssën* v. *lëjessën* lehessen *scuz segnec* (így!) = *szüzsëgnëk* v. *szüzsëgnek* stb. A Königsbergi Töredékben már kevésbbé valószinü a hosszú magánhangzó fölvétele azon alakokban, melyek a HBeszedben e hosszúságot még megörizhették (vö. a HB. bevezetésében, 2. pont). A *nem* tagadó szó hol *ë*-vel, hol *ü*-vel fordul elő. A *lelhetneync* (lelhetnenk) alak végződésében valószinüleg kettőshangzót kell olvasni. A *h* helyett a hatóképzőben *j*-t mutat a *leyessen* (le*h*essen) alak. A *ch* hangot pedig csak a *rohtonc* alakban találjuk meg (ma: *rajtunk*).

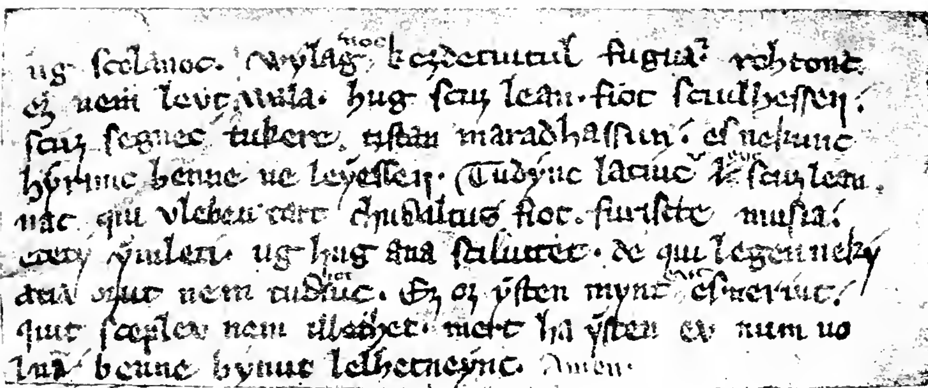
A szótövek teljesebb alakjai itt is megtalálhatók az *ozut* azt es *bynut* ‚bünüt' bűnt alakokban.

A névragozásban semmi emlitésre méltó sajátság nincs; a *-nok* (*wylagnoc* világnak) kivételével mindenütt a mai alakokkal találkozunk. Az igeragozás csupán a *musia* ‚musja' *j* hangjában (e h. *mossa*) mutat regiséget. Kétes a föltünö *furisete* (olv. *furisztje*?) alak.

A szóképzés terén a *kezdetuitul* ‚kezdetüitül' *ü* (vagy *v*) hangja érdemel emlitést, mely a HBeszed hasonló alakjait megerősiti; továbbá a *chudaltus* ‚csudáltus' (csudálatos) alak és a *-ság -ség* képzőnek önálló volta a *scuz segnec* szüzeségnek kifejezesben. (Vö. fönt, 5. lap.)

Mondattani tekintetben sincs semmi figyelemre méltó eltérés. Elavúlt szava pedig csupán egy van: az *imlet* ige.

Nyelvemlekünk hasonmása betüszerinti olvasásával és kiejtesével együtt itt következik:

ug scolanoc. wylag[noc] kezdetuitul fugua. rohtonc
ez nem levt wala. hug scuz lean. fiot sciulhessen.
scuz segnec tukere. ystan maradhassun. es nekunc
hyrunc benne ne leyessen. (Tudyuc latauc ez scuz lean.
nac. giu vlebeu sere chudaltus fiot. furisete musia.
ewy yulen. ug hug ana saluture. de qui legeinneky
aaw syur nem tudhuc. ez oz ysten mynt esmerhuc.
quit seplew nem ilazyt. mert ha ysten ew num uo
lna. beunc bynut lelhetneync. Amen.

A KÖNIGSBERGI TÖREDÉK HASONMÁSA. (XIV. SZÁZAD.)
Eredetije a königsbergi egyetemi könyvtárban.

A K. Töredék betüszerinti szövege.[1]	*Eredeti kiejtése.*
1 ug scolanoc. Wylagnoc kezdetuitul fugua. rohtonc	1 Úgy szólának: Világnok kezdetüitül fugva rochtonk
2 ez nem levt wala. hug scuz lean. fiot sciulhessen.	2 ëz nëm lött vala, hugy szűz lëány fiot szülhessën,

[1] Az apróbb betüvel szedett szók és szótagok utólagos beszúrások; az utolsó sorbeli *eu* a lapszélen, a többiek az illető szók tolé a sor között vannak beékelve.

3 scuz segnec tukere. tistan marad-hassun. es nekunc	3 szűz ségnek tűkëre tisztán marad-hassun, és nékünk
4 hyrunc benne ne leyessen. Tudyuc latiuc evt scuz lean	4 hírünk benne në lëjessën. Tudjuk, látjuk öt szűz leány-
5 nac qui vleben tart chudaltus fiot. furiscte musia.	5 nak, ki ülében tart csudáltus fiot, füriszțje, musja
6 etety ymleti. ug hug ana sciluttet. de qui legen neky	6 éteti, imleti, úgy hugy anya szi-lüttét; de ki légyën néki
7 atia ozut nem tudhotiuc. Ez oz ysten mynt evt esmeriuc.	7 atyja, ozut nëm tudhotjuk. Ëz oz Isten, mint öt ësmérjük,
8 quit sceplev nem illethet. mert ha ysten ev num uo	8 kit szeplő nëm illethet; mert ha Isten ő nüm vol-
9 lna eu benne bynut lelhetneync. Amen.	9 na, ő benne bínüt lélhetnéink. Ámen.

Jegyzetek.

(1. s.) ***kezdetuitul***, am. kezdetétől. Vö. a HBeszéd *kinzotriatul* stb. alakjaival (l. a HB. bevezetését, 19. alatt).

(1 — 2. s.) ***rohtonc ez nem levt wala***, am. rajtunk ez nem történt, nem esett meg. Vö. «Szol azokrul, mellyec *lettenec* Christus*on*» arról, a mi Krisztussal történt (Zvonarics: *Postilla* I. 175.) «Kimerénec látni, a mi *lött volna*» a mi történt (Heltai: *Új Testam.* R1).

(2. s.) ***fiot***, ,fiat' és ,fiót' (fiút)-nak olvasható. Az utóbbi olvasás azzal támogatható, hogy a mai *-ú -ü* melléknévképző s egyéb hasonló végződésü szavaink is régebben *-ó -ö*-vel hangzottak. (Vö. fönt 19. l.)

(3. s.) ***scuz segnec*** ,szüz ségnek' azaz szüzeségnek, ma: szüzességnek. A képző önálló voltáról lásd fönt 5. l.

(4. s.) ***leyessen*** ,lëjessën' v. ,lëjëssën', am. lehessen. A képző *h*-ja helyett *j* hangot találunk, a mi tájnyelvi sajátságra mutat.

(5. s.) ***chudaltus***, am. csodálatos. Az *-at -et* főnévképző rövidebb alakjával van e képzésben, mint a *jártas* (vö. *járatos*), *éltes* (vö. «vért s *éltet* áldozott neked» Garay *Kont*jában), *győztes*, *nyertes* szavakban. (L. a képző e rövidebb alakjáról a *Defectivumok a magyar nyelvben* cz. értekezést. *Egyetemes Philologiai Közlöny* XV. 1053.)

furiscte ,füriszțje' (?), am. füröszti. Az igeképző a mai *ö*-vel szemben *i*-t mutat, mint a HBeszéd *gyimilcs*-e ma gyümölcs. (Vö. fönt 65. l.) A ragban föltünö az *e* a rendes *i* helyett (vö. *etety*, *ymleti*), s azért csak *-je*-nek olvasható, a miben a mélyhangú *-ja* ragnak pontos megfelelőjét láthatjuk.

(6. s.) ***ymleti*** ,imleti'. Kihalt szó, azon régi *emlik* igének müveltető alakja (*iml-et*), a melyből az *eml-ő* (tulajdonkép am. szopó, szopni való) melléknévi igenév is származik. A codexekben, söt később is, *emlet* (olv. *ëmlet*) alakban még elég gyakori volt. Az *em-l-ik* gyakorító származéka a szintén kiveszett régi *em-ik*-nek, melyet máig csak a *csecs-emő* szóban tartottunk fönn. (Vö. *Nyelvtört. Szótár.*)

ug hug, am. úgy hogy, vagyis: úgy, a hogyan; ma: úgy, mint.

(6—7. s.) ***de qui legen neky atia, ozut nem tudhotiuc*** am. de hogy ki az atyja, azt nem tudhatjuk. A *légyen* latinos módhasználat.

(9. s.) ***lelhetneync*** ,lélhetnéink' v. ,lelhetnéink', am. lelhetnénk. Első szótagja hosszúságát a mai népnyelvi *lél* ejtéssel igazolhatjuk. Végzetében (*-néink*) valószinüleg kettös hangzót ejtett az iró, a miben tájnyelvi sajátságot láthatunk.

Repertorium.

A Königsbergi Töredéket először TOLDY FERENCZ közölte és magyarázta *Irodalomtörténeti olvasókönyv*ében (Pest, 1868.), I. k. 18. l. Utána az Ehrenfeld Adolftól készíttetett héliogravure alapján PONORI THEWREWK EMIL adta olvasását, *Egyetemes Philologiai Közlöny* III. k. 401. l. és SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest, 1889.) I. 161—162. l.

Hasonmása először az *Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képben* cz. képes vállalatban jelent meg, a Magyarországról szóló rész III. kötetének 247. lapján s aztán BEÖTHY ZSOLT: *Képes Irodalomtörténet*ében I. k. 76. l.

A nyelvemlékről szó van a következő helyeken: *Budapesti Szemle* XVIII. k. (1863.) 129—130. l. — VOLF GYÖRGY: *Nyelvemléktár* VII. k. XXVII. l. jegyzetében. — SIMONYI ZSIGMOND: *Legrégibb nyelvemlékeink.* (*Oklevelek magyar szavai. Halotti Beszéd. Königsbergi Töredék.*) Egy fejezet BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténet*ében I. k. 71—78. l. — NÉGYESY LÁSZLÓ: *Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből. Magyar Nyelvőr* XV. k. 203. l. A Königsbergi Töredék *ozés*éről szól. — SZILY KÁLMÁN: *A Königsbergi Töredékről. Akad. Értesítő* 1894. évf. 399—402. l.

Magát a latin codexet, melyhez a nyelvemlék hozzá van kötve, STEFFENHAGEN írta le 1864-ben az *Altpreussische Monatsschrift* I. kötetének 751. lapján. L. még SCHWENKE leírását SZILY KÁLMÁN id. czikkében, 400. l.

HARMADIK FEJEZET.

Szótárirodalmunk legelső zsengéi. A Beszterczei és Schlägli Szójegyzékek.

1. A Beszterczei Szójegyzék.

A Königsbergi Töredék után a következő XV. század elejéig az oklevelek magyar szavain kívül ismet nem találunk magyar nyelvemléket. E század első negyede azonban két fontos szójegyzékkel gazdagítja nyelvtörténetünket, melyek csak a legutóbbi években kerültek napfényre, s melyeket a magyar szótárirodalom kezdeteinek tekinthetünk. Ezek: a Beszterczei Szójegyzék és a Schlägli Szójegyzék.

A Beszterczei Szójegyzéket 1891-ben födözte föl Berger Albert tanár a *beszterczenaszód-megyei levéltárban*, s jelenleg a megye ajándékából a *M. Tud. Akadémia* tulajdona.

Az egész emlék 10 negyedrétű papirlevélből áll, melyből maga a szójegyzék a 16. lap első soráig terjed; a hátralevő rész tisztán latin szöveg. A Beszterczei Szójegyzék, mint neve mutatja, nem összefüggő nyelvemlék, hanem egyike ama latin-magyar kéziratos szójegyzékeknek, melyek középkori iskoláinkban forgalomban voltak s melyeket *nominal* * vagy *nomenclator* néven neveztek. E szójegyzékekből fejlődtek ki legrégibb szótáraink. Szójegyzékünkben tehát, a Schläglivel egyetemben, egyszersmind legrégibb iskolai kézikönyveinket birjuk. A szók azonban itt még nem betürendben, hanem fogalmak szerint vannak csoportosítva. Összesen 21 szócsoport van, s ezek a következők: 1. *a világ* (1. lap), 2. *harczosok* (2. l.), 3. *földek* (3. l.), 4. *vizek* és *hajók* (uo.), 5. *halak* (4. l.), 6. *füvek* (uo.), 7. *házak* (6. l.), 8. *ruhák* és *díszek* (7. l.), 9. *posztók* és *erczek* (8. l.), 10. *szekerek* (9. l.), 11. *kutyák* (uo.), 12. *szőlők* (czím nélkül, uo.) 13. *gyümölcsök* (10. l.), 14. *fák* (uo.), 15. *lovak* (11. l.), 16. *barmok* (12. l.), 17. *vadállatok* (uo.), 18. *férgek* (13. l.), 19. *madarak* (14. l.), 20. *asztali eszközök* (15. l.), 21. *konyhaeszközök* (uo.).

Mind e szók akként vannak írva, hogy a nagyobb betűvel s fekete tintával egyfolytában írt latin szavak fölött azonos jellemű de kisebb és vörös betükkel a megfelelő magyar szavak állanak. A 12. szócsoport kivételével mindegyik elé latinúl a fogalomkör nevet is kiteszi az író, ilyenformán: *Nomina militum*, vagy *Sequuntur nomina fructuum* stb.

* Igy nevezi kéziratunkat maga az írója, illetőleg másolója a 16. lapon. (Idézve alább.)

A szójegyzék írója, helyesebben másolója — mert ennek bizonyul — bizonyos *Totországi György*, ki magát a szótár záradékában ekként nevezi meg: «Explicit nominal per manus *Georgy De regno dicto Sclauonye.*» E György bizonyára vándortanító volt, a ki azonban mind a latin mind a magyar szavakban igen sok hibát ejtett. A legközelebbi eredeti pedig, melyből György tanító a maga szójegyzékét másolta, német ember munkája lehetett, a mint a némely fogalomcsoportok után vetett német mondattöredékekből látszik.

Korát papirosának és írásának minőségéből Zsigmond király idejére s minden valószínűség szerint a XV. század első negyedére tehetni.

A Beszterczei Szójegyzéknek nyelvészeti becsén kivül müveltségtörténeti fontossága is van. Különösen fontosak a fegyverek elnevezései, a mennyiben a Zsigmond korabeli magyar fegyverzetről ennyire teljes és világos képet sehonnan sem szerezhettünk.[1]

N y e l v i tekintetben szótári voltánál fogva főkép a szókincs, szavaink jelentéstörténete, továbbá a hangtan és szóképzés szempontjából nyújt a Beszterczei Szójegyzék becses adalékokat.

Számos r i t k a, söt eddigelé egészen i s m e r e t l e n s z ó t is találunk e jegyzékben, a mely azonban hibáinál fogva sok megfejthetetlen rejtvényt is ád a búvárlónak. Nem ismertük eddig a *hort* szót, mely agarat jelent, s az *athral*-t,[2] mely am. mostoha atya. Ritkább szavak: *egyreng*, am. testvér, egytestvér; *fial* mostoha fiú[2]; *hígy* fülönfüggö; *agyl'ep* ágynemü; *szalú* bárd; *rér* sógor stb.

H a n g t a n i tekintetben meg sok benne a zártabb ejtésü magánhangzó: *iszop* iszap, *sum* som, *lopus* lapos stb., épugy mint a HBeszédben és Königsbergi Töredékben. A szóvégi *o* helyett, mint az Árpád-kori oklevelek, gyakran kettöshangzót mutat nyelvemlékünk: *thour* tó, *lour* és *lou* ló, *aythou* ajtó stb. Ennélfogva lehetséges, hogy a megfelelö magashangú szók is hasonlókép kettös-hangzóval ejtendök: *sepreu* seprö, *menyekezeu* menyekzö stb. Előfordul még a Szójegyzekben egy pár ilyen alak is: *halm* (de mindjárt mellette *halom*), *therm* (és *terem*), mint a HBeszédben *hotolm* hatalom.

A s z ó k é p z é s szempontjából legfontosabb a *sag -ség* képzőnek illeszkedés nélküli *-ség*, *-sig* alakja és önálló szóként való viselkedése, a miről már az általános részben megemlékeztünk (l. fent 5. l.). Viszont a *tar* és *szir* szavak arra mutatnak, hogy a mai *tarka* és *szürke* mellékneveinknek végszótagja tulajdonkép kicsinyítö képzö; a Szójegyzék amaz alakjai tehát oly viszonyban vannak a mai *tarka* és *szürke* szavakkal, mint a HBeszéd *fész* föneve és a mai *fészek*.

H e l y e s í r á s á b ó l följegyezhetjük a következö említésre méltó sajátságokat. A *cz* hangot a *c*-n kivül *ch*-val is írja e nyelvemlék: *capcha* és *capca* kapcza, *rach* rácz, *chimer* czimer. A *ch* egyébként a *cs* hang rendes jele benne (pl. *chap* csap); olykor azonban, mint az egyszerü *c*, *k* hangot is jelent:

[1] L. TAGÁNYI KÁROLY tanulmányát, *Századok* 1893. évf. 309. l.

[2] Az *athral* és *fial* szók eredetéről igen valószinű magyarázatot adott legutóbb SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Nyelvőr* XXIII. k. 145. s köv. ll.

chouach kovács. Valamint e példában, ugy egyéb esetekben is gyakran szerepel a *h* fölös járulékul. Igen gyakori a *th* az egyszerű *t* helyett, de olykor a *p* hangot is *ph* fejezi ki: *cheph* csep, *phoztou* posztó. A *ph*-t természetesen a latin írásmód szerint az *f* hang kifejezésére is használja szójegyzékünk: *saphran* sáfrán, *phathyal* fátyol. A sziszegő hangok közül az *s*-et a rendes *s* betűn kivül többször *z*-vel, néha pedig *sch*-val írja: *vizelew* viselő, *dedeuz* dédös; *farcasch* farkas, *schator* sátor. Az *sz*-et rendesen *z*-vel, néha *s*-sel s a régies *sc*-vel jelöli. A *z* hang jele rendesen *z*, ritkán *s*. A *j*-és hangok közül a *gy* t csaknem kivétel nélkül puszta *g*-vel írja: az *ny* et, *ly*-et és *ty*-t azonban (s főkép az utóbbit) már gyakran megkülönbözteti az egyszerű *n*, *l* és *t*-től. Az *ny*-et *ny*-nal, az *ly*-et *li*-vel és *ly* nal, a *ty*-t pedig *ti*, *ty*, *thi*, *thy* kapcsolatokkal, olykor pedig mint az egyszerű *t*-t, *th*-val jelöli. A mássalhangzók hosszúságát csak ritkán fejezi ki, a magánhangzókat jelöletlen hagyja. A magánhangzók írásmódjából mint az eddigi emlékektől eltérőt, csupán az *ő* hangnak *ew*-vel való írását emlithetjük: *belchew* bölcső stb. (épugy mint ma is a *Dessewffy* ,Dezsőfi' családnévben).

A hasonmásban Szójegyzékünk 7. lapját mutatjuk be, melyen — az első sort kiveve — a *ruhák és díszek* fogalomcsoportjába tartozó szavak állanak. E kis mutatványból is elégge látható, mennyire tele van nyelvemlékünk hibákkal, ugy hogy miattuk sok a meg nem fejthető szó, mind a latin mind a magyar részben. E homályos adatok egy részére nézve a gondosabb írású Schlägli Szójegyzék ad utmutatást és fölvilágosítást, a melyben a megfelelő szócsoport a 8. és 9. lapokon található.

Mutatványunk betűszerinti olvasása, az eredeti lapsorait megtartva, a következő. (A latin szókban az apróbb betűk a föloldott röviditéseket jelentik.)

A Beszterczei Szójegyzék 7. lapjanak betűszerinti olvasasa.

forbath *pahar* *ryueg* *cuppal* *keneclew*
rium asitus chyphus vitrum cuppa reclinatorium

Secuntur nomina vestium et ornamentorum

ag *ag* *ag* *kypa(r)n* *ag fel* idem
Lectus cubile grabatum lectile supellectile

ag fedel *zeneg* *laznak* *nemes* *nemezt*
superlex capete lodex filtrum filturum scal-

gyken *gyken* *zapona* *parna* *parna hay*
trum matta si storium cortina pluuinar pluuinarium

rankas *lelah* *rankas* *matraz* *karpit*
Ceruile lintiamen cusinus matrozynum carpoltios

homny *aglep* *bibor bereth* *schathor* *kenthes* *ruha*
limbude campea papilio Tentorium dypolis ves-

ruha *metelt ruha* idem *kincs*
tis vestimentum polimita katabieta spatulosus

fuselth *rokolya* *kozoron* *palast zel* *engual* *pochno*
timdata irista Crinale frat?a armilla neglicium

phathyal *orchon* *chepez* idem *chepez* *ra(r)roth chepez*
fala meterela fascica vitta mutrum Aucupeta pi

A BESZTERCZEI SZÓJEGYZÉK 7. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XV. SZÁZAD.)

Eredetije a M. Tud. Akadémia kézirattárában.

konth *syueg* idem *aran fonal* *aranyas fedel* *kezenthew*
lionum Mitra ciara nimbus linilius Monile

aranthew *hyg* *feyer fedel* *feyer fe fedel* *orchon* *hay*
Spinter inauris gallerium mauornum flamiola discer-

kethel *partha* *zeues* *aran partha* *keznyē akaztalow* *ry hel*
nale fusia Mataxium aurifusia lunula periclidris

rezes *soporlach* *kozoro* *redelth* *hyg* *beles ruha*
Torques velum sertum serpata Aurifilia subiecta

gyrow *geng* *berla geng* *feier geng* *saphol* *rulthen*
Annullus gemma berilus perma schaphirus rubinus

soporlah *garnatus* *paplon* idem *lepedew*
Pemicascina aphithedium thorale culcitra lintiamen

camza *tabyr ruha* *zaru* *zekernye* *therek* *few*
subpellicium podus Calteus citrta albuca præpedium.

Jegyzetek.

Itt következő jegyzeteink élén a magyar szót lehetőleg az eredeti kiejtés szerint, a latin szókat pedig — a mennyiben ismeretesek — rendes helyesirásunkkal közöljük.

(1. sor.) Az első sor a 7. szócsoport (házak, házrészek, házi eszközök) befejezése. Az első négy betű (*-rium*) nem egyéb mint az előbbi lapon megkezdett *poccarium* pohár szónak két utolsó szótagja. A többi itt előforduló latin és magyar szók a következők:

forbát — (asitus ?) cratus. Eddig ismeretlen magyar szó, a mely azonban nyelvemlékünkben alább is előfordúl s megvan a Schlägli Szójegyzékben is *cratus* jelentéssel (l. a kiadásban 1122. sz. alatt). Minthogy itt a pohárnevek közt áll, Tagányi véleménye szerint csalóka poharat jelent s az olasz *turbo* s talán *forbato* ‚csaló' szóval volna összefüggésben. (*Századok* 1893. évf 321. l.) A latin szó *asitus* alig lehet egyéb mint a Schlägli Szójegyzékbeli *cratus* elferdítése, ez pedig a *crater*-nek középkori melléknévi alakja (Du Cange: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*).

pahár — scyphus. Am. pohár. Ugyanezen alakkal s latin megfelelővel fordul elő a 10. lapon is. A Szójegyzék *chyphus* (az utóbbi helyen *chiphus*) szava a *scyphus* (gör. σκύφος) szó elrontása.

üveg (viveg ?) — vitrum. Lehetséges, hogy *yueg* helyett irt *yueg*-et a másoló tévedésből. A Schlägli Szójegyzékben *iueg* (a kiadásban 1123. sz. alatt).

kuppal ? — cuppa. A *kupa* szónak ilyen *l* végű alakja ismeretlen; talán csak tollhiba. A kettős *p* a latin ejtésben is megvan (*cupa* és *cuppa*).

könyëklő — reclinatorium. Am. könyöklő, a min könyökölnek, pl. a korlát felső lapja, ablak párkánya. Vö. Aranynál: «Könyöklőn várnak az udvari cselédek» (*Mátyás anyja*).

(2. s.) ***Sequuntur nomina vestium et ornamentorum.*** Fejezet-czim. Az új szócsoport tartalma.

(3. s.) ***ágy*** — lectus.

ágy — cubile.

ágy — grabatum.

kis párna ? — lectile. A magyar szóban *kypan* betük állanak, az *a* és *n* között egy rövidítő jellel.

ágyfél ? — supellectile. Annyi volna mint ‚ágyföle'. Azonban nem lehetetlen, hogy *ag fedel*-ből van a szó elrontva, a mint a Schlägli Szójegyzék írja (1135. sz.), s a mint a következő szónál itt is találjuk. A latin szót Du Cange csak *superlectile* alakban ismeri s így értelmezi: «stragulum, quod lecto insternitur, vel etiam id omne quo lectus instruitur». A magyar szó után *idem*-et írt az író, utalva az előbbi szóéhoz hasonló jelentésre.

(4. s.) ***ágyfëdél*** — superlex. A latin szó a *supellex*-ből való etymologizálásnak látszik s ezért van *ágyfedél* lel forditva.

szényeg — tapete. Am. szőnyeg, az *ö* hangnak megfelelő régibb *é*-vel (vö. föut. 15. l.) A latin szó első betűje (*t*) helyett a másoló *e*-t írt, a mi — viszont is — egyike a legközönségesebb másolói tévedéseknek a régi iratokban. Érdekes ezekben s a következő szókban a szójegyzék tartalmának egyezése a Schlagliével.

lasnak v. *lazsnak* — lodix. A *Nagy Szótár* szerint a ma is élő *lasnak*, *lazsnak* szó ‚fürtös, gubás, kóczos pokróczot' jelent. (Vö. *Tájszótár* és *Nyelvtört. Szótár*.)

nemez — filtrum. Eddig csak a XVI. századtól kezdődő adatokból volt ismeretes.

nemez(t) — filt(u)rum. Fölösnek látszó ismétlés. Az első betű eredetileg *m*-nek volt írva, de harmadik szára utólag ki van törölve. A szóvégi *t*-nek alig van jelentősége. — Az utána következő s magyar jelentés nélkül álló latin *scaltrum* ismeretlen alak; azonban valószinüleg azonos a Schlagli Szójegyzék *sultrum*-ával (1139. sz.), a mely szintén nemezzel van fordítva, s mindkettő a *filtrum* elferdítésének látszik.

(5. s.) *gyíkény* — matta. Am. gyékény. Ilyen alakkal előfordul más nyelvemlékben is. (L. *Nyelvtört. Szótár*.)

gyíkény — sistorium. A latin szó rendes alakja *storia* és *storea*. Azonban a középkori latinságban *sistorium* is előfordul (Du Cange). A *si* szótag utólag van beszúrva. A Schlagli Szójegyzékben is *sistorium* (1141. sz.).

zápona — cortina. A Besztereczei és Schlagli Szójegyzéken kívül sem a régiségben sem a mai nyelvben nem fordul elő. Nem egyéb mint az ószlovén *zapona* ‚kárpit' s a tót *zápona* ‚kötény' szó. (Vö. Ásbóth Oszkár ezikkét, *Magyar Nyelvőr* XXII. 226.)

párna — pulvinar. A latin szó eredetileg még hibásabban *pluuianar*-nak volt írva.

párnahaj — pulvinarium.

(6. s.) *vánkas* — cervile? Am. vánkos. A latin szónak helyes alakja *cervical* v. *cervicarium* volna. A Schlagli Szójegyzék a megfelelő helyen tényleg *ceruical*-t ír (1144. sz.).

lélah v. *léllah* — linteamen. E lepedőt, vitorlát, kárpitot jelentő régi szó a codexek korán túl ismeretlen. A német *leilach*, lepedő' szó átvétele.

vánkas — cusinus. A latin szó (így a Schlägli Szójegyzékben is, 1117. sz.) Finály szerint a franczia *coussin* ‚vánkos' latinositásának látszik, a mit a középkorban magyar szókkal is megtettek (vö. *johbagio jobbagionis* jobbágy stb.).

mátrász v. *mátráz* — matrozynum? Am. mátrácz. A latin alak másunnan ismeretlen s bizonyára a középkori *matracium*, *matratium* v. *materacium*, *materatium* (Du Cange) elferdítése. (Vö. német *matratze*.) A Schlägli Szójegyzékben *matrasium* (1148. és 1189. sz.).

kárpit — carpoltios? A latin szónak tulajdonképi alakja *carpita*, a mely maga is az olaszból van véve. A Schlagli Szójegyzékbeli *tapoletus* (1150. sz.) szintén ismeretlen.

(7. s.) *honmi?* — limbude? A magyar szó határozottan *homny*-nak van írva, a mi azonban nem zárja ki, hogy az eredetiben *honmy* lehetett legyen, a mint Tagányi Károly olvassa is (*Századok*. 1893. évf. 322. l.). Ez esetben *hon mi* azaz *hol-mi*-nak magyarázhatnók. A *hol* névmásnak tényleg előfordul a régiségben *hon* alakja is (l. *Nyelvtört. Szót.*). A latin *limbude* szó ismeretlen. (Vö. *limbus*? Ez a középkori latinságban egyebek közt katonaköpenyeget, ruhaszegélyt és ruhát is jelentett, l. Du Cange.)

ágylep (*agler?*) — canapea. Az *ágylep* (*aglep*) Simonyi olvasása (*Nyelvtud. Közlemények* XXII. 525). E szó a régi nyelvben másutt nem fordul elő; azonban a székelyeknél ma is megvan és ágynemüt jelent (l. *Magyar Nyelvészet* VI. 316). Szamota István (a Schlagli Szójegyzék 1152. számához írt jegyzetében) megmarad Finálynak *agler* olvasása mellett, egy 1277-ből való oklevéli adattal (*agleria*) támogatva magyarázatát. A latin szó rendesen *conopeum*, *canopeum* és *canapeum* alakban fordúl elő s eredetileg szunyoghálót jelent. Belőle veszi eredetét a *kanapé* szó.

bibor beret? — papilio. A második szó határozottan *bereth*-nek van írva; mivolta azonban nem tudható. A latin *papilio* pillangót és sátrat jelent. A Schlagli Szójegyzékben *panpilio* (azaz *pampilio*) áll, a mi szintén sátrat jelent, de föléje csak a *bibor* szó van jegyezve.

sátor — tentorium.

köntös — diplois. Am. köntös. A latin szó el van ferdítve.

ruha — vestis.

(8. s.) *ruha* — vestimentum.

metélt ruha — polymita. A latin (illetőleg görög) *polymitus* melléknév soknyüstöset (*nyüst* am. fonal), soknyüstösen szőtt dolgot jelent. (Vö. *Polymita vestis*: multis variique coloris filis et liciis contexta et variegata. Du Cange.) A *metélt* jelző talán e többféle színű fonal miatt van használva s annyit tesz mint ‚csíkos'. — A következő latin *catabieta* szó a Schlägli Szójegyzékben *catabreta*-nak van írva. (Vö. *Mantellus catabriatus*. *Catabriatus*: ex albo et nigro vel etiam aliis coloribus alternatim distinctus. Du Cange.)

kives (vagy *kues*?) — spatulosus. Am. köves. A latin *spatula*, a melyből a *spatulosus* származik, egyebek közt lapátalakú határkövet is jelent, s így a *kives* ‚köves' ennek a fordítása volna. Tagányi azt hiszi, hogy a *spatulosus* a *spatalium* elferdítése, a mely karpereczet jelent. Ezzel a *köves* (azaz drágaköves) szó meg volna egyeztethető. A *koves* szót tényleg használja a régi nyelv ‚drágaköves' értelemben. Tőszótagbeli magánhangzója — ha ugyan az *iu* a Königsbergi Töredék orthographiája szerint *ü*-nek nem olvasandó — úgy viszonylik a mai *ö*-höz, mint pl. a régi *sitét* a mai *sötét*-hez, *kizép* a *közép*-hez stb. (l. fönt, 17. l.)

(9. s.) *fuselth*? — cindata. A latin *tindata* alak, valamint a Schlägli Szójegyzékbeli *tindata* is (1160. sz.) a *cindatus* szó elferdítése lehet, a mely fél selymes, igen vékony gyolcsot jelent (vö. Finálynál a kiadás 696. száma alatt). A *fuselth* ugyanitt *faselth*-nek van írva s nem egyéb mint a középfölnémet *fazelet* ‚zsebkendő' szó (vö. olasz *fazzoletto*).

rokolya — irista? Minthogy a *rokolya* vászon szoknyát jelent (l. *Nagy Szótár*), a latin *irista* Finály szerint talán az *instita* szó (‚fodros szegély, kötő, pólya, heveder') eltorzítása lehet. A Schlägli Szójegyzékben *rusta* áll (1161. sz.), a mi szintén ismeretlen alak.

koszorúu — crinale. Am. koszorú. A szó végi *ú*, illetőleg régibb *ó* helyett kettőshangzó áll (l. bev. cz.).

palást-szél — forratura. A latin szó tulajdonkép *fratura*-nak van írva s a Schlägli Szójegyzékben is *faratura* áll (1165. sz.); mindkettő azonban nem egyéb mint *forratura* (‚pellitium, quo vestis ornatur' Du Cange).

öngvúll — armilla. Am. ingváll. Az *armilla* tulajdonkép karpereczet, övet vagy általában karikát jelent. Az *ing*-nek *eng* alakja még csak az Ehrenfeld-Codexben fordul elő. A Schlägli Szójegyzékben *imegval* (1166. sz.).

pocsnó? — neglicium. A latin szó ismeretlen. A *pochno* alakban Tagányi szerint a cseh *poučnik* szónak a mása volna keresendő, a mely ‚pókhálószerű finomsággal szőt fátylat' jelentett.

(10. s.) *fátyal* — falameterela? Am. fátyol. A latin szó ismeretlen. (Talán e h. *phaleramentum*, am. ‚ornatus mulierum' Du Cange.) A Schlägli Szójegyzékben *flameola*, 1168. sz. (Vö. *flammeolum* Diefenbach *Novum Glossarium*a szerint am. fátyol. Du Cange szerint: püspöksüveg, fejdísz, fejtakaró.)

orczon? *orton*? — fascia. A Schlägli Szójegyzékben *orton*-nak van írva, itt azonban két sorral alább is *orchon* áll s talán az *orcza* szóval függ össze. Tagányi figyelmeztetése szerint ugyanis (*Századok* 1893. évf. 322. l.) a nők még a XVI. és XVII. században is *orczatakaró*-t viseltek. A *fascica* iráshiba *fascia* ‚szalag' helyett, a mint a Schlägli Szójegyzék irja is.

csepesz — vitta. A régiségben csak itt s a Schlägli Szójegyzékben kerül elő, azonban a székelyek ma is *csepsz* és *csepesz*-nek hivják a fejkötőt. A szó különben szláv eredetű. (L. Simonyi, *Nyelvtud. Közlemények* XXII. 525.)

csepesz — mutrum? A latin szó ismeretlen. A Schlägli Szójegyzékben *mucrum* és *mucrenum* (1172. 1173. sz.). A magyar szó elé írt *idem* az előbbivel való azonos jelentésre utal.

varrott csepesz — aucupeta? A latin szó (így a Schlägli Szójegyzékben is, 1174. sz.) valószinüleg az *acu picta* kifejezés elferdítése, a mint a Schlägli Glosszákban olvasható is (*acupicta*: *hymmel varrot*, 2162. sz.).

(11. s.) *konty* — pilionum? A latin szó ily alakban ismeretlen. A Schlägli Szójegyzékben *piliolum* áll (1175. sz.), s ez nem lehet egyéb mint a *pileus* kicsinyítője: *pileolus*.

siveg — mitra. Am. süveg, az *ü*-nek megfelelő régibb *i*-vel (vö. fönt, 15. l.), a mely alakkal általános régibb nyelvemlékeinkben; a Schlägli Szójegyzékben is *sineg* (1176. sz.). Az utána következő latin *ciara* szó *tiara* helyett áll közönséges másolói hibával.

arany fonál — nimbus. A latin szó FINÁLY szerint arany fonalból való fonadékot is jelentett a középkorban. Ugyane latin megfelelöje van az *aran fonal*-nak a Schlagli Szójegyzékben is, csakhogy itt a *nimbus* szónak *limbus* változata áll, iráshibából *hinibus*-ra és *linibus*-ra ferditve (1178. 1179. sz.).

aranyas födél — limbus. Am. aranyoi fedél, aranyos fejkötö. Az *aranyas* alak úgy viszonylik a mai *aranyos*-hoz, mint a régi *váras* a mai *város*-hoz. A latin szó nyelvemlékünkben *linilus*-ra van ferditve.

kössöntyü v. *kösöntyü* — monile. Am. kosontyü, nyakláncz. Ma már elavúlt szó, a mely régen igen közönséges volt. Lehetséges, hogy még *t* vel *kössentö* v. *kesentö*-nek olvasandó. A Schlagli Szójegyzékben *kesente* (1180. sz.).

(12. s.) *arany tö* — spinter. Nem lehetetlen, hogy *arany (kössen)tö* helyett áll hibából. A Schlägli Szójegyzék a *spinter*-t a *monile*-vel azonos jelentésünek jelzi (1181. sz.).

higy — inauris. A fülbevalónak elavúlt régi neve, a mely a két Szójegyzéken kivül még csak a Bécsi Codexben fordul elö (vö. Schlägli Szójegyzék 1182. sz.).

fejér födél — gallerium. Ugyane latin szó a Schlägli Szójegyzékben *fátyol föfedél* azaz f. föfedéllel van forditva (1183. sz.).

fejér félfödél — mavornum? Am. fehér föfedél. A *fö* szó itt azzal az eredetibb ejtéssel áll, a mely a *fökoto*-nek népies *félkoto* változatában mai napig is megmaradt (vö. fönt, 15. l.). A latin szó a Schlagli Szójegyzékben *moarcium*-nak van irva (1184. sz.), ez pedig valószinüleg nem egyéb mint *moarium*, francia *mohere*, *mouaire*, *moire* ,ein festgeschlagener seidener oder halbseidener stoff' (DIEZ).

orczon? orion? — flamiola? (Vö. fönt, 10. sor.) A latin szó talán a *flammeolum* v. *flameolum* szó elferditése, a mely püspöksüveget, fejdiszt, fejtakarót jelent (DU CANGE; vö. a 10. sorbeli *fátyal*-hoz való jegyzetet).

hajkötél — discernale? Am. hajkötél, hajköto. Az *e: ö* hangviszonyra nézve l. fönt, 15. l. A latin szó a Schlägli Szójegyzékben *discrinale*-nak van irva s mindkettö valószinüleg vagy a *discerniculum* (szörzsineg v. hajtü) vagy a *discriminale* (hajtü) szó elferditése.

(13. s.) *párta* — frisia? A szójegyzék latin *fusia* alakja bizonyára *frisia* helyett áll. A Schlagli Szójegyzék ugyanazon magyar szó megfelelöjenl' *fascia*-t ir (1186. sz.). A *frisia*-ra vö. *frisium*: limbus, fimbria, franczia *frange* (DU CANGE).

szövés — mataxium? Am. szövés. A Schlagli Szójegyzékben a hely szavai között *matras* ,matrasium' áll (1189. sz.). A latin *mataxium* azonban itt a *mataxa* v. *metaxa* selyemszövet' szóval látszik összefüggésben lenni (vö. DU CANGE).

arany párta — aurifrisia. A Schlagli Szójegyzékben *aranas parta* aurifica (1188. sz.). Mind az *aurifica* mind a szójegyzékünkbeli *aurifusia* a középkori *aurifrisia* v. *aurifrigia* ,aranyos rojt' szónak elferditései (vö. DU CANGE).

kësënté (?) akasztalón — lunula. Am. kösöntyü-akasztaló, kösöntyü-akasztó. A Schlagli Szójegyzékben *kesen kete* áll, valószinüleg *kesente kete* ,kësënté-keté' azaz kösöntyü-kötö helyett (1193. sz.). Vö. föntebb, 11. sor.

vijel (vihel?) — periclides. A magyar szó eddig teljesen ismeretlen volt. Nem egyéb mint a németböl átvett középkori cseh szó *vijel* vagy *vejl* ,apáczafátyol' (l. TAGÁNYI *Századok* 1893. évf. 322. l.). A Schlägli Szójegyzékben (1194. sz.) ugyanazon latin szó a *füris* szóval van magyarra forditva (l. ezt *Nyelvtört. Szótár*).

(14. s.) *rezes* — torques. Am. rezes (t. i. nyakláncz, nyakperecz). A Schlägli Szójegyzékben ugyane latin szó *rez* ,réz'-zel van forditva (1195. sz.).

soporlach — velum. Am. superlát, kárpit. A 16. sorban is elöfordul *soporlah* alakkal, nem különben a Schlägli Szójegyzékben is (*soporlath* 1196. sz. és *soporlah* 1206. sz.) Elavúlt szó. (Vö. *Nyelvtört. Szótár.*)

koszoró — sertum. Am. koszorú.

redëlt? — serpata? Am. redölt? A latin szó ismeretlen. Ugyanigy a Schlägli Szójegyzékben is, a magyar szó azonban *regleth*-nek van irva (1198. sz.).

higy — aurifilia? L. fönt, a 12. sornál. A latin szó ismeretlen.

béllés (?) ruha — subiecta. Am. bélléses v. belsö ruha?

(15. s.) *gyírö* — anulus. Am. gyürü. A szó vége iráshibából van bizonyára *ou*-vel irva *eu* (ö) helyett.

gyëngy — gemma. Am. gyöngy.

bërlagyëngy — beryllus. A magyar szó

máshonnan ismeretlen, azonban nyilván összefügg a latin *beryllus*-sal, a mely egy indiai drágakőnek a neve.

fejér gyëngy — perna. A Schlägli Szójegyzékben is megvan (*feir geng* 1203. sz.) A latin *perna* egyebek közt egy kagyló nevét is jelenti.

safol v. *sáfol* — sapphirus. Am. zafir. A Schlägli Szójegyzékben *saphel* (1204. sz.). Hasonló *l*-es alakokban (*safill*, *sáfily*) előfordul e drágakő neve egyebütt is a régiségben (l. *Nyelvtört. Szótár*).

ruben v. *rubin* (*rulten*?) — rubinus.

(16. s.) *soporlah* v. *soporlach* — pemicascina? A latin szó ismeretlen. A magyarra nézve vö. föntebb 14. s.

gárnátus — epitoginm. A latin *aphitheclium* alak mivoltára a Schlägli Szójegyzék *epitodium*-a vezet rá (1207. sz.). A magyar *gárnátus* TAGÁNYI szerint a franczia *garnache*-ból átvett régi német *garnatsch* v. *garnasch*-sal (felöltő, többnyire ujjak nélkül) függ össze (*Századok* 1893. évf. 322. l.). SZAMOTA régi oklevelekből egy latin *garnacia* alakot is idéz a Schlägli Szójegyzék kiadásában (1207. sz. alatt). Ugyan e Szójegyzékben a magyar szó *gernatus*nak van írva.

paplon — thorale (torale). Am. paplan. A következő latin szó, *culcitra* is ugyanezen jelentésűnek van jelezve.

lepëdő — linteamen. Ugyane latin szó fönt a 6. sorban *lëllah*-hal volt magyarázva.

(17. s.) *kámzsa* — suppellicium. Ma is ismeretes szó. A Schlägli Szójegyzék a latin szónak *superpellicium* változatát használja (1212. sz.).

tábir (v. *tabir*) *ruha* — podus? (poderis). Ez utóbbi latin szó bokáig érő hosszú papi öltönyt, *talárt* jelent. Ezzel függ-e össze a *tabir ruha*, avagy a köpeny jelentésű olasz *tabarro*-val (DIEZ), nem tudni. A Schlägli Szójegyzék különben ugyane latin szót *kabaricha*-val fordítja (1213. sz.; vö. hozzá SZAMOTA észrevételét és TAGÁNYI magyarázatát. *Századok* 1893. évf. 322. l.).

saru — calceus.

szekërnye — ocrea. Elavúlt, csizmát, szárharisnyát stb. jelentő szó (l. *Nyelvtört. Szótár*.) Szláv eredetű (l. TAGÁNYI id. h.).

cserëk — albuca? A magyar szó világosan *t*-vel van ugyan írva (*therek*), de ez egyszerű íráshiba *c* helyett. A szót TAGÁNYI a tót *črevik* (lábbeli)-ből származtatja (id. h.). Máshonnan eddig ismeretlen. (Vö. régi *cserge*?) A latin *albuca* bizonyára a czipőt, sarut jelentő *albutum* szó (DU CANGE) elferdítése.

fő — præpedium. Am. lábfej.

Kiadás. A Beszterczei Szójegyzéket ismertető bevezetéssel, magyarázó jegyzetekkel, teljes latin és magyar szómutatókkal és az egész emléknek fényképi másolatával az Akadémia kiadásában FINÁLY HENRIK tette közzé, a következő czim alatt: *A Beszterczei Szószedet.* Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. (A nyelvemlék hasonmásával.) Budapest, 1892.* (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, XVI. k. 1. szám.)

Repertorium. *A Beszterczei Szójegyzék*, *Akadémiai Értesítő* 1892. évf. 659—662. l. — *A Beszterczei Szójegyzék míveltség-történeti jelentősége*, ugyanott 1893. évf. 224—227. l. (Vö. még uo. 1891. évf. 688. l.) — SIMONYI ZSIGMOND: *A Beszterczei Szójegyzék*, *Nyelvtudományi Közlemények* XXII. 523—526. l. és XXIII. 230—231. l. — KALMÁR ELEK: *A Beszterczei Szójegyzék*, ugyanott XXIII. 232—236. l. — MELICH JÁNOS: *A Beszterczei Szójegyzék*, *Magyar Nyelvőr* XXII. 117—124. l. és 173—182. l. — PETTKÓ BÉLA: *A beszterczei vocabularium*, *Századok* 1893. évf. 82—84. l. — TAGÁNYI KÁROLY: *A Beszterczei Szószedet kultúrtörténeti jelentősége*, *Századok* 1893. évf. 305—327. l. Számos szónak műveltségtörténeti és nyelvi magyarázata. — SIMONYI ZSIGMOND: *A kódexek mint nyelvemlékek*, BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténet*ében I. k. 126—128. l. (a Szójegyzék 8. lapjának hasonmásával). — Egyes szókról szólottak: PÓR ANTAL: *Az «ayancha» szó értelmezése*, *Századok* 1893. évf. 167. l. ZOLNAI GYULA *Vebz*. *Magy. Nyelvőr* XXII. 135. ASBÓTH OSZKÁR: *Zapona*, uo. XXII. 226. SZINNYEI JÓZSEF: *Athual. fial*, uo. XXIII. 145.

* Mi e kevésbbé megfelelő nevet az általánosabban használt *Szójegyzék* elnevezéssel cseréltük föl.

2. A Schlägli Szójegyzék.

A Beszterczei Szójegyzékkel körülbelül egykorú s vele nagyrészt tartalmilag is egyező az a másik nyelvemlékünk, melyet a *schlägli premontrei rendház könyvtarában* (Felső-Ausztria) Vielhaber Gottfried könyvtárnok 1890-ben fedezett föl s mely nálunk csak Szamota István múlt evi tanulmányútja óta lett ismeretessé.

E latin-magyar szójegyzek 14 negyedrétü oldalon mintegy harmadfél ezer magyar szót tartalmaz s beosztására, valamint nagyrészt tartalmára nezve is, megegyezik a Beszterczei Szójegyzékkel, azonban mind magyar mind latin írása és orthographiája hasonlíthatatlanul jobb emennel, s azért, mint láttuk, ennek megértésere nezve is nagy szolgálatot tesz. A Beszterczei Szójegyzékben elő nem forduló szócsoportjai a következők: *Isten* és a *világegyetem, időjárás, testrészek, lelki* és *testi tulajdonságok, egyházi* és *világi méltóságok, hangszerek* es *játékszerek, betegségek, mesterműszok, igék, melléknerek* és *szamnevek*. E mellett a többi fejezetei is terjedelmesebbek.

Szójegyzékünk eredetileg egy *Hortularium*-nak nevezett latin kézirathoz volt csatolva, a mely nem egyeb mint latin szótár latin magyarázatokkal s itt-ott a megfelelő magyar kifejezések kitetelevel. (L. fönt 25. l. 5. alatt.) E *Hortularium* 1420 és 1433 közt készült, a hozzá kötött s töle legújabban elválasztott Szójegyzek azonban orthographiájánál fogva regibbnek mutatkozik s kora valószinüleg az 1400. és 1410. évek közé tehető.

A rajta látható törlesek, valamint íráshibái arra vallanak, hogy Szójegyzékünk is, mint a Beszterczei Szójegyzék, másolat es nem eredeti szógyüjtemény.

Ez a nyelvemlek is igen becses adalekokkal gyarapítja régi szókincsünket. Mint egyik fontos nyelvi sajátságát említhetjük, hogy a *-tyú -tyű* képző *-te*-vel van írva benne, a mi bizonyára *-tę*-nek olvasandó; pl. *sorcante* ‚sorkanté' sarkantyu, *pathtante* ‚pattanté' pattantyú stb. Ez alakokat több mai népnyelvi adattal is igazolhatjuk: ilyenek: *cságaté* e h. *cságattyú*, *csurgaté* eresz, e h. *csurgattyú* stb. A zárt magánhangzók e szójegyzékben is igen gyakoriak, pl. *harum* három, *orrus* orros, *habus* habos stb. A *-ság -ség* képző többször itt is külön szónak van írva. Általában pedig nemcsak tartalmára, hanem nyelvére nézve is megegyezik a Beszterczei Szójegyzékkel.

Figyelemre méltók benne ama nem csekély számú kihalt szók, melyeknek helyét ma szláv eredetű szókkal pótoljuk. Ilyenek: *verő*, ma *kalapács*; *ágas* és *kőlab*, ma *oszlop*; *álltetem*, ma *állkapcza* stb.

Hasonmásunk e szójegyzék 7. lapját mutatja be, mely a növények és lakóhelyek szócsoportját tartalmazza s melynek betű szerinti olvasása a következő.

*A Schlägli Szójegyzék 7. lapjának betűszerinti olvasása.**

zapora fiw	*zama(r)tuise*	*ceela*	*ezer io fiw*	*nadal fiw*	*beruk*	*hasalo fiw*	*berwk*
verbena	cartago	bleta	paliurus	calmandria	ticuta	silio	cicota
zanuth	*kek*	*hagma*	*fog hagma*	*par*		*monyaro hagma*	id(em)
citisus	lactuca	cepe	aleum	porulus	porum	ascola	pastinaica

* A kis betűvel szedett magyar szók sorában a föloldott rövidítések rekeszbe ( ) vannak foglalva. A páros sorokban levö latin szók rövidítéseit a kisebb betűk jelzik.

A SCHLÄGLI SZÓJEGYZÉK 7. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XV. SZÁZAD.)

Eredetije a schlägli premontrei rendház könyvtárában.

repa *kis repa* *retek* *ceres hagma* *cauzta* id(em) *dinne* *ugu(r)ca dinne*
rappa rapula raphanus tibulus olis caulis pepo cucumer

thuk *geker* *torsa* *torma* *rosa* *liliu(m)* *viola* *cad*
cucurbita radix maguderis nastrucium rosa lilium viola arundo

rosa viz *ras* *lapis ras* *hapo(r)ya* *gomba* id(em) *gilua* *zeme(r)chek*
radoleo iunccus alga birulus smigus luba boleta burto luber *tuplo*

tepe(r)te *racaro* *zeure* *aztag* *kepe* *kerte* id(em)
cremium strigilis areum aceruus capecia manipulus gelima

polua *buza feu* *eg zal* *zalma* *koro* *zenge* *zanto*
palea spica arisca stramen stipula primicia agricola ex-

id(em) idem *eke* *eke zaru* *eke tarto* idem
colator arator aratrum burris aticabulum ancabulum

zanto ras *hold* *meze* *mauete* *barazda* *ugar* *vetes*
vomer cultrum iuger ager seminator sulcus nouellus seges

mag id(em) *aratas* *arato* *gabona* *ros* idem *arpa*
semen granum messis messor frumentum siligo anuona ordeum

az *zab* *zalad* *kules* *lukuth* *po(r)ya* *kulu*
auenum papulis brasium milium trimilium alphita fallera

kender *chepes* *len* *lenche* *vizi lenche* *chicer borso*
canapus simphorizator linum lens cefatica cicerpisum

bagol bo(r)so *bab hiuel* *bab* *mak* *rad mak* *miuelth* *miuelteleu*
citrulus forulus fabum papauer saluuica cultum et inculta

gereblye *villa* *lapat* *sepre* *zapu* *ueca* *merche* *ako*
rastrum furca palla scoba sapo canistrum metreta mo-

gerla *kubel* *chep* id(em) *chep hadaro* *ezten*
dius garlea cubulus tribula exta extabulum stimulus

concol *cosar* *zel*
zizania cophinus luctus luteus margium.

eduar *var* *kufal* *toron* *palota* *terem* *vartoy*
vria castrum murus turris pallacium aula menia

plank *temlech* *haz* *kis haz* *pituar* *patica* *pinche*
vallus carcer domus domicula pretorium apoteca cella-

penche torok *kiliuth* idem *kemenus* *kemen*
rium penus glicium promtuarium camenata camenum

terem [arnik haz]* *arnik haz* *zoba* *zegenhaz* *ferdeu* *kemen*
solium camara latrina stuba proseuca balneum fumorium

Jegyzetek.

E lap tartalmának a Beszterczei Szójegyzékben az 5. és 6. lapé felel meg, a melylyel nemcsak érdekes, hanem szükséges is egybevetnünk. A magyar szókat itt is, mint

* Utólag keresztülhúzva.

a Beszterczei Szójegyzékben, az eredeti kiejtés szerint, a latin szókat pedig, a mennyiben ismeretesek, rendes irásmódjukkal és alakjukkal közöljük.

(1. sor.) *szapora-fiv* — verbena. Am. szapora-fű. Közönséges növénynév a régiségben. A *fiv* régibb alakja a *fü* szó *fűv*-tövének (vö. *füvet*, *füvek* stb.). Előfordúl a Jordánszky-Codexben is (l. *Nyelvtört. Szótár*), sőt a szlavóniai nyelvjárásban ma is *fiv*-et mondanak (l. *Magy. Nyelvőr* XXIII. 215).

szamártü(v)isk — cartago ? Am. szamártövis. A latin alak ismeretlen. Bizonyára a *carduus* változata vagy elferdítése. Igy a Beszterczei Szójegyzékben is (a kiadás 402. száma alatt). A *tüisk* v. *türisk* (mert a régi irás két egymás után következő *u* v. *v* közül az egyiket gyakran elhagyja, tehát *tuisc* e helyett is állhat: *tuuisc*) régi teljesebb alakja a *töris* szónak, a mint hogy továbbképezve még ma is sok helyen *töriskes*-t mondanak.

czékla — bleta. A latin alak a közönséges *beta* szónak középkori változata (DIEFENBACH). A Beszt. Szójegyzékben *labodá*-val van fordítva (395. sz.).

ezërjófiv — paliurus. Am. ezerjófű.

nadályfiv — calmandria ? Am. nadályfű. Közönséges fűnév a régiségben. (Vö. *Nyelvtört. Szótár* és *Nagy Szótár*.) A latin alak ismeretlen. (Vö. *calamenta*, *calmenta* ? DIEFENBACH.)

bërük v. *bërök* — cicuta. Am. bürök. A sor végén még egyszer előkerül *beruk* alakban. A latin szó kezdőbetűje iráshibából *t*-nek van irva. A magyar alakra nézve vö. *berök* a Nyelvtört. Szótárban. A Beszt. Szójegyzékben *belend* azaz ‚beléndʻ áll (406. sz.).

hasaló-fiv — silio. Ismeretlen magyar szó. A Beszt. Szójegyzékben is *hasalou fiu*. A *silio* szó az olaszban kecskerágót jelent.

bërük v. *bërök* — cicota. Vö. föntebb.

(2. s.) *zanut* — cytisus. Am. zanót. A Beszt. Szójegyzékben *zanolt* (407. sz.).

kék — lactuca. Valószinüleg am. kék saláta. A főnév a Beszt. Szójegyzékben is kimaradt (408. sz.).

hagyma — cepe. A latin szó rendes alakja *cepa*. A Beszt. Szójegyzékben is *cepe* (409. sz.).

foghagyma — allium. Am. fokhagyma.

pár — porrulus. Am. pár(hagyma). A következő latin szó, *porrum* itt magyarázat nélkül áll. A Beszt. Szójegyzékben *paray*-jal van fordítva (411. sz.), bár tulajdonkép szintén párhagymát jelent (FINÁLY: *A latin nyelv szótára*).

monyaró-hagyma — ascola. Am. mogyoró-hagyma. A latin alakra vö. *ascolinum* és *ascolonium* (DIEFENBACH). A *monyaró* a *mogyoró* szónak közönséges régi alakja (l. *Nyelvtört. Szótár*). A következő *pastinaica* azaz *pastinaca* szó fölött az *idem* arra utal, hogy magyarúl is hasonlókép nevezik, tehát am. *pasztinák*.

(3. s.) *répa* — rapa.

kis répa — rapula.

retëk — raphanus.

vërës hagyma — cibulus. A szójegyzékben tulajdonkép *tibulus*-nak irva; a Beszt. Szójegyzékben *cibula* (413. sz.). Középkori latin szó. (Vö. német *zwiebel*.)

kápuszta — olus. Am. káposzta. A szójegyzék magyar szavában a *p* iráshibából maradt ki. Hasonló hiba *olis* e h. *olus*. A következő *caulis* szó azonos jelentésünek van jelezve.

dinnye — pepo.

ugurka-dinnye — cucumer. Am. ugorka. A Beszt. Szójegyzékben ugyane szó *görëg dinnyé*-vel van fordítva (418. sz.).

(4. s.) *tök* — cucurbita.

gyëkér — radix. Am. gyökér.

torsa v. *torzsa* — magnderis. A latin alak középkori (DIEFENBACH); vö. *magudaris* (FINÁLY: *A latin nyelv szótára*).

torma — nastrucium. A latin szó rendes alakja *nasturtium*; azonban ez zsázsát jelent (DIEFENBACH. FINÁLY).

rósa v. *rózsa* — rosa.

lilium — lilium. Am. liliom.

viola — viola.

nád — arundo. A szójegyzékben a *r* másolói hiba *n* helyett. A Beszt. Szójegyzékben *nad* (428. sz.).

(5. s.) *rózsavíz* — radoleo ? A latin szó bizonyára am. *rhodinum oleum*.

sás — iuncus. A szójegyzék iráshibából *cas*-t ir.

lapis sás — alga. Am. lapos sás. A *lapis* a *lapos* szónak olyan változata, mint a mai *hamis* a régi (HB.) *homus*-nak, vagy a tájnyelvi *kódis* a közönséges *koldus*-nak. A Beszt. Szójegyzékben *tengeri lopus zaz* (430. sz.).

háporja — biulus ? A latin szó isme-

retlen. A magyar szó ily alakban csak egy helyről van idézve a Nyelvtört. Szótárban. Azonos vele a borsodmegyei *háportya*, mely békasást, békabuzogányt, vízi tövises disznót jelent (KASSAI: *Magyar Diák Szókönyv*).

gomba — smigus? A latin szó bizonyára a *fungus* elferdítése. A következő *luba* (a Beszt. Szójegyzékben *lupa*, 433. sz.) azonos jelentésűnek van jelezve.

gilva — boleta. A latin szó rendes alakja *boletus*, egy gombafaj neve. A magyar *gilva* máshonnan ismeretlen. (Vö. *gélyva-fű? Nyelvtört. Szótár.*)

szëmërcsëk — burto. Am. szömörcsök; egy gombafaj (l. *Nagy Szótár*). A latin szó ismeretlen. Mind a magyar mind a latin szó ugyanígy van a Beszt. Szójegyzékben is (435. sz.).

tupló — tuber. Am. tapló. (A magyar szó itt kivételesen utána s nem föléje van írva a latinnak.) Az *u* hang föltünő ugyan benne a mai *a*-val szemben, de nem kell okvetetlenül íráshibának néznünk, mert előfordul *topló* alakkal is. Molnár Albertnél. Az *u* és *a* viszonyára vö. a HBeszéd *mugánek* (am. magának) alakjával. (L. fönt, 68. l.) A Beszt. Szójegyzékben *taplow* (436. sz.).

(6. s.) *tëpërté* — cremium. Am. tepertő. Tulajdonkép nem illik a szócsoportba.

lóvakaró — strigilis. Szintén nem illik a lap szavai közé.

szöré — area. Am. szérű. Az első szótag *ö* hanggal más nyelvemlékekben is előfordul (l. *Nyelvtört. Szótár*); a szóvégi *é* pedig a mai *ű*-vel szemben általában nem szokatlan a régiségben (vö. fönt, 17. l.), s maga a *szérű* szó is előkerül még *szíré*, *szüré* alakokkal (l. *Nyelvtört. Szótár*).

asztag — acervus.

kepe — capecia. Igy a Beszt. Szójegyzékben is (441. sz.).

kéve — manipulus. A nyelvemlékbeli *kerte* alak minden bizonynyal íráshiba *keue* azaz ‚kéve' helyett, a mint a Beszt. Szójegyzék írja is (442. sz.). A következő latin *gelima* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve (vö. DU CANGE).

(7. s.) *polyva* — palea.

búzafő — spica.

ëggy szál — arista. A Beszt. Szójegyzékbeli *ed zar* is valószinüleg *eggy szár*-nak olvasandó (445. sz.).

szalma — stramen.

kóró — stipula. A Beszt. Szójegyzékben *theurek* azaz törek (417. sz.).

zsënge — primitia. Am. a gabona első termése.

szántó — agricola. A következő *excolator* és *arator* latin szók jelentése azonosnak van jelezve.

(8. s.) *eke* — aratrum.

ekeszarv (v. *-szaru*) — buris.

eketartó — aticabulum (BARTAL szerint e h. *stirabulum*). A következő *ancabulum* szó is ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

(9. s.) *szántóvas* — vomer. A Beszt. Szójegyzékben *lemes vas* azaz lemezvas (454. sz.). A következő *cultrum* szónak magyar jelentése nincs kitéve. A Beszt. Szójegyzékben *culter* am. *chorozlauas* azaz csoroszlya-vas (455. sz.).

hold — inger(um).

mezé — ager. Am. mező.

magvelé — seminator. Am. magvető. A *g* az *u* előtt íráshibából maradt ki. A Beszt. Szójegyzékben *maguetheu* (458. sz.).

barázda — sulcus.

ugar — novellus.

vetés — seges.

(10. s.) *mag* — semen. A következő *granum* ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

aratás — messis.

arató — messor.

gabona — frumentum.

ros v. *rozs* — siligo. A latin szó a középkorban rozsot jelentett (DIEFENBACH). A következő *annona* szó ugyanazon jelentésűnek van jelezve.

árpa — hordeum.

(11. s.) *asz* — avena. A Beszt. Szójegyzékben *ozt* (valószinüleg *oz* helyett, 470. sz.). Máshonnan ismeretlen szó, a mely nyilván a szlávságból került hozzánk. Vö. tót *oves* v. *ovos* zab.

zab — pabulum. A latin szónak tulajdonkép takarmány, eleség a jelentése s a magyar *zab* ezt az általánosabb jelentést a szlávságtól örökölte, a hol a *zob* még általában takarmányt is jelent.

szalad — brasium. Ma is használatos főnév (mesterségesen kicsiráztatott gabonát jelent, melynek levéből italt vagy bizonyos ételt készitenek, l. *Nagy Szótár*). A latin szó középkori (DIEFENBACH).

köles — milium.

lükött — trimilium. A népnyelvben ma

is élő neve egy kölesfajnak. (Vö. *lükőt* ,köles' *Magy. Nyelvőr* IV. 521.; *lükött* ,köles kása' uo. III. 283.; SZINNYEI JÓZSEF *Magy. Tájszótár*ának adatai.) A Beszt. Szójegyzékben *liketh* azaz ,likètt' (473. sz.), a latin szó pedig *termilium*.

porga — alphita. A latin szó a középkorban a gabonának friss érett szemeit vagy a megszárított szemekből készült lisztet jelenttte (DIEFENBACH, DU CANGE). A magyar szó szláv eredetű; vö. ószlovén *pyga* am. novella tritici grana. Szatmár megyében ma is *pirgamálé*-nak nevezik az ily módon nyert kukoriczalisztet. (Vö. *purgamálé* am. szárított éretlen málé, kukoricza, *Nyelvtud. Közlemények* II. 379.)

külyü v. *kölyü* — fallera. A *kolyü* v. *kolü* ma is élő szó; törő, zúzó készüléket, kézi malmot jelent (l. *Nagy Szótár*). A latin szó értelmezése DU CANGEban egyszerüen ,instrumentum rusticum'.

(12. s.) *kendër* — cannabis.

csepés — symphorizator? BARTAL szerint a latin alak *stupanizator* helyett áll, a mely csepücsinálót ,csepüst' jelent. A *csepé*: *csepü* viszonyára nézve vö. fent 17. l. az *é*: *ö*: *ü* hangfejlödésröl.

len — linum.

lencse — lens.

vízi lencse — cefatica? A latin szó ismeretlen.

csicser-borsó — cicer, pisum. Am. csicser-borsó, csicseri borsó.

(13. s.) *bagoly-borsó* — citrullus. A latin szó középkori (DIEFENBACH).

babhively — forulus. Am. babhüvely. Az *i-ü* hang-megfelelésröl l. fönt, 15. l. A latin szót l. DU CANGEnál.

bab — faba.

mák — papaver.

vad mák — saliunca. A latin szó azonban másutt nem fordul elö ilyen jelentéssel.

mívelt, míveltelen — cultum et inculta. Am. mívelt és míveletlen, t. i. mák. A *míveltelen* alakra nézve vö. *fü-telen*. A két jelzö az elöttük álló két fönévre vonatkozik mintegy magyarázatúl. Ezért a latin melléknevek közül is az elsö (*cultum*) a *papaver*-rel, a második (*inculta*) a *saliunca*-val van egyeztetve.

(14. s.) *gereblye* — rastrum.

villa — furca.

lapát — pala.

söpré — scopa. Am. seprő, söprü.

szapu — sapo. Ma is élö szó, mely gabonamérö faedényt jelent (l. *Nagy Szótár*). A latin szó elöfordul középkori latin okleveleinkben (l. példákat SZAMOTA jegyzetében, 1020. sz. alatt).

víka — canistrum. Tulajdonkép am. kosár. Székesfehérvárt a *véka* szón ma is kosarat értenek. A Beszt. Szójegyzékben is *veka* ugyanazon jelentéssel (487. sz.).

méreze — metreta.

akó — modius.

(15. s.) *gërla* — garleta. Bizonyos gabonamérték. Elöfordul ugyanígy a Beszt. Szójegyzékben (490. sz.), a Németújvári Glosszákban s a Bécsi és Döbrentei Codexekben, *girla* alakkal pedig a Müncheni Codexben (l. *Nyelvtörténeti Szótár*). Olasz eredetü szó. A latin *garleta* elökerül középkori oklevelekben (l. FINÁLY észrevételét).

köbël — cubulus. Am. köböl. A Beszt. Szójegyzékben *kebel* azaz ,kébél' (491. sz.).

csép — tribula. A latin alak középkori (DIEFENBACH); am. tribulum. A következö, ismeretlen mivoltú *exta* szó ugyanazon jelentésünek van jelezve.

cséphadaró — extabulum? Ma is így nevezik a csépnek forgékony végeit, a melyekkel a szemet kiverik (l. *Nagy Szótár*). A latin alak BARTAL szerint *extribulum* helyett áll. Mind az *extabulum*, mind pedig az elöbbi *exta* szó megvan ugyanazon jelentéssel a Beszt. Szójegyzékben is (492. 493. sz.).

ësztën — stimulus. Am. ösztön. A mai irodalmi nyelv csak átvitelesen használja (állati ösztön stb.), eredetileg azonban, mint e helyen is, bizonyos ingerlö szerszámot jelentett, az állatok ösztökélésére.

(16. s.) *konkoly* — zizania.

kosár — cophinus. A következö két latin szó jelentés nélkül áll és mivoltuk is ismeretlen.

szél — margium (am. margo).

(17. s.) *udvar* — curia. A latin szó kezdöbetüje nincs kiírva, a másoló ugyanis díszesebb betüt akart utólag az üresen hagyott helyre rajzolni, minthogy e szóval egy új fogalomcsoport (lakóhelyek) kezdödik. A *curia*-nak ,udvar' jelentése középkori (l. DIEFENBACH).

vár — castrum.

kőfal — murus.

torony — turris. (E szó SZAMOTA kiadásában véletlenül kimaradt.)

palota — palatium.

terëm — aula.

várfok — mœnia.

(18. sz.) *plánk* — vallus. Am. palánk, ,erődítésül szolgáló czölöpzet'. A két alak úgy viszonylik egymáshoz, mint a latin *planta* és a magyar *palánta*.

tëmëlcz — carcer. Am. tömlöcz. Ha nem tollhiba, hangátvetést mutat *temlecz* helyett.

ház — domus.

kis ház — domicula.

pitvar — prætorium.

patika — apotheca.

pincze — cellarium.

(19. sz.) *pënczetorok* — penus. Am. pinczetorok. A latin szónak e jelentése középkori (DIEFENBACH). A *pincze* hasonló *pencze* változattal előfordul MOLNÁR ALBERT-nél is (l. *Nyelvtört. Szótár*).

kiliut[1] — glicium. A magyar szó olvasása pontosan meg nem határozható. Jelentése: pincze, éléskamra. A Beszt. Szójegyzékben *keleth* (511. sz.). E máshonnan ismeretlen *kelet* v. *kilit* szó az ószláv *klětъ*-ből származik, mely ott házat, az új szlovénben pedig pinczét, kamrát jelent (l. TAGÁNYI magyarázatát, *Századok* 1893. évf. 321. l.). A latin *glicium* (*clicium*) is nyilván ennek a származéka (SZAMOTA, a kiadás 1049. sz. jegyzetében). A következő latin *promtuarium* szó ugyanezen jelentésűnek van jelezve.

kéményös v. *kéményüs* — caminata. A középfölnémet szó, a melylyel DIEFENBACHnál a latin *caminata* értelmezve van, tűzhelylyel, kéménynyel ellátott szobát jelent. A magyar szó vége -*üs*-nek is olvasható, a mennyiben az -*s* képző előtt a mélyhangú szókban *u* hangot mutat nyelvemlékünk (l. a bevezető ismertetést).

kémény — caminus.

(20. sz.) *terëm* — solium. A latin szónak e jelentése középkori (DIEFENBACH). Bizonyára belőle van elferdítve a Beszt. Szójegyzéknek hasonló jelentésű latin *solum* alakja (512. sz.). A következő latin *camara* szó fölé *arnik haz* ,árnyikház' volt eredetileg irva, de később keresztülhúzta az író.

árnyíkház — latrina. Am. árnyékház, ma árnyékszék.

szoba — stuba. A latin szó középkori, a német *stube* latinosítása.

szegényház — proseucha. A latin szó PÁPAI PÁRIZ szerint kéregető koldusok szállását jelenti. A Beszt. Szójegyzékben tévedésből *febri*-vel van értelmezve (516. sz.).

fërdő — balneum. Am. fürdő. Zárt *ë*-vel még ma is járatos némely vidéken a *fürdik* ige: *fërdeni, fërdő* stb.

kémény — fumorium.

Kiadás SZAMOTA ISTVÁN: *A Schlagli Magyar Szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta.* — (*A szójegyzék fényképével.*) *Budapest. M. T. Akadémia. 1894.* A Hortulariumban előforduló magyar szavak is vele együtt vannak kiadva. A jegyzetekben SIMONYI ZSIGMONDtól is olvashatók észrevételek. A közlést teljes szómutató követi.

Repertorium. SZAMOTA ISTVÁN jelentése tanulmány-utjáról, *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 585—586. l. — *A schlägli latin-magyar nyelvemlékek*, ugyanott 638—639. l. — SIMONYI ZSIGMOND: *A Schlagli szójegyzék. Nyelvtudományi Közlemények* XXIII. 474—475. l. — MELICH JÁNOS: *A schlägli magyar szójegyzék. Erdélyi Múzeum.* XI. k. (1894. évfolyam) 236. l. — SZINNYEI JÓZSEF: *Athenaeum. ital. Magyar Nyelvőr* XXIII. 145. — BARTAL ANTAL: *A Schlagli szójegyzék* (bírálat). *Nyelvtud. Közlem.* XXIV. 245—249. — KALMÁR ELEK: *A Schlagli szójegyzék* (bírálat), ugyanott 249—255. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar könyv. Az Ehrenfeld-Codex.

A tulajdonképeni legrégibb magyar könyv s egyszersmind elbeszélő irodalmunknak is legrégibb terméke az Ehrenfeld-Codex. Egy csonkán fönmaradt, jelenben 162 lapra terjedő, kis negyedrét alakú papiros codex ez, melyet dr. *Ehrenfeld Adolf* bécsi jogtanácsos hazánktia 1851-ben Nyitrán, tanuló korában fedezett fol, midőn társai öt vele leczke előtt mulatságból vállon dobták. A codex jelenleg is az ő tulajdona s róla van elnevezve. Elejétől végig egy kéz írása. Keszülése évet pontosan meg nem határozhatni, azonban irásából itélve a XV. század első feléből, szorosabban második negyedéből származhatik. Nyelve még e kornál is jóval régiesebb. Tartalma Assisi Szent Ferencz élete, s mint a léptennyomon mutatkozó latinizmusokból s egyes félreértésekből látjuk, határozottan latinból való fordítás, s iráshibáiból kitetszöleg másolat. A latin Ferencz-legendának egy XVI. századi velenczei kiadása, *Speculum uite beati Francisci et Sociorum eius* (1504-ből) két példányban máig fönmaradt: egyik példány a lipcsei egyetemi könyvtár, a másik Ehrenfeld Adolf tulajdona. E latin legendával codexünk tartalma nagyjában azonos, egy része pedig Szent Bonaventura *Vita beati Francisci*-jeből való s csak mintegy harmadfél lapnyi (87. és 153—154. l.) magyar szövegnek nem találták meg eddig latin eredetijét. E latin eredetinek ismerete a codex megértéséhez, számos fordításbeli hibáinál fogva is, mulhatatlanul szükséges, azért kiadása a nyelvtudományra nézve kétségtelenül nyereség volna.

Az Ehrenfeld-Codex nyelve, régiességénel fogva, igen fontos. Legnevezetesebb sajátságait a következőkbe foglalhatjuk.

Hangtani szempontból nevezetes a zártabb magánhangzók gyakori előfordulása, pl. *husszu* hosszú, *lábaihuz* lábaihoz (mint a HBeszédben *ozchuz*) stb. Söt megőrizte az Ehrenfeld-Codex számos alakban a szóvégi magánhangzót is, a mit a HBeszéd nem mutat föl. Ilyenek: *olyu* (olv. *ollyu*) oly, *eze* (olv. *eze*) ez, *ehsege* éhség, *mongyu* mondj; ragok előtt: *fferenczenek* Ferencznek, *zolgalatonak* szolgálatnak stb., a minőket a HBeszédben és KTöredékben is találtunk (*halalut, bynut*). Ide tartozik az Ehrenfeld-Codexnek ama külön sajátsága, hogy a mult jele előtt a tárgyatlan alaku 3. személyben, illetőleg a befejezett cselekvés igenevében teljesebb töt mutat: *ronott* vont, *felelett* felelt, *nyomorolott* nyomorult stb.

Eredeti nyiltabb magánhangzót mutat a codex az *onszol* unszol igében s a több. sz. 1. személy ragjában: *vagyonk* vagyunk, *mondonk* mondunk stb.

Nyiltabb hangú még az *-úl -ül* igeképző és a hasonló hangzású nevrag is, melyek *-ol -öl* alakkal fordulnak elő, söt az utóbbi helyett *-el* sem ritka: *fordól, veresöl, repél* fordúl, veresül, repül, *felöl* és *felel* fölül stb.

Megőrizte az Ehrenfeld-Codex az eredeti *m* hangot a következő szókban: *romt* ront, *himt* hint, *ezinterem* ezinterem (vö. *romlik, himlő*, népies latin *cimiterium*); továbbá a kezdő *r* t a *rimád* igében, mint a HBeszéd.

Az igeragozásban külön sajátsága az Ehrenfeld-Codexnek, hogy a mélyhangu ikes igék az elbeszélő alak s a föltetes mód 3. személyében nem *-ek* hanem *-ak* raggal végződnek: *lakozák* e h. lakozék, *laknak* laknek stb. E jelenséget ma csak a gyermeknyelvben találjuk meg, természetesen nem a harmadik hanem az első személyben és csak a föltetes módban, mind az ikes mind az iktelen igéknél. Feltünő igealakja az Ehrenfeld-Codexnek a *jutandana*, mely többször előfordul, továbbá az összetett igealaknak e kettős ragozása: *tudom valek* e h. *tudom vala*. Megemlitendő még a határozó igenévnek teljesebb *-vel* és *-vala* alakja is: *evrewlwel* örülve, *nyluala* nyilván.

A nevragozásban említést érdemel a *-bő* ragnak *-belől* és mélyhangu szókhoz illeszkedett *-balól* alakja; továbbá az *-ent* rag: *szája kedvent* szája kedve szerint, *istenent, világént* stb. (ma e rag a köznyelvben csak a *részint, szerint* és *alkalmasint* szókban van meg). A *-vel* rag teljesebb *-vala* alakkal is előfordul: *alamyznanala* alamizsnával stb., s *v*-je meg többnyire meg van őrizve. Gyakran használja az Ehrenfeld-Codex a *-t* módhatározó ragot az *s* végü melléknevekben, mint: *alazatost* alázatosan, *mélységest* melységesen stb.: ma ugy szólván csak két ilyen határozó alakunk van a köznyelvben: *örömest* és *regyest*, melyekhez még a *képest* (ehhez képest stb.) névutót csatolhatjuk (e h. *képesen*).

Mondattani sajátságai közül megemlitjük e szerkezetet: *ez első tizenkettenek egygyik* ez első tizenkettőnek egyike (90. l.), *barátoknak valamellyik* barátoknak valamelyike (119. l.). E régi kifejezésmód tulajdonkép azt teszi: ,a tizenkettőnek egy*jük*', ,a barátoknak valamely*ük*', s az *egyik, valamelyik -ik* ragja nem is egyéb mint a mai *-juk -jük* személyrag. A *kül, kivél* ,kivül' névutó ragtalan főnévhez járul még az Ehrenfeld-Codexben: *ajtó kül* ajtón kívül, *feld kivél* földön kívül. E szerkezet máig csak a *rendkivül* (azaz ,renden kivül') szóban maradt fönn és Vörösmarty *Szózat*ában: «A nagy világon *e kivül* Nincsen számodra hely». A *nélkül* nevutó az Ehrenfeld-Codexben a következő eredeti szerkezetet mutatja, pl.: *ezüstnek változásának kül* vagyis ,változásánál kívül'. E kifejezésmódból a *-nal* rag az eredeti *kül* névutóval egy szóba olvadt s külön névutóvá lett.*

Az Ehrenfeld-Codexnek szókincse is igen fontos. Ugyanis számos kihalt szót találunk benne, a melyeket részben többi régibb emlékeink sem ismernek. Csak itt fordulnak elő: *hogyhana* mintha, *leuzat* és *leuzat* scandalum (egybetartozik a Németujvári Glosszák *leusag* szavával és Temesvári Pelbárt *leubezes*-ével). *csittenet, csittehenet* hallgatás, *csittehenedni* elhallgatni. Igen érdekes, hogy több mai idegen eredetü szavunk az Ehrenfeld-Codexben még ismeretlen s helyettük, mint a Schlägli Szójegyzékben is (l. fönt, 86. l.), a régi

* Vö. *Mondattani búvárlatok*, 7. l.

magyar kifejezések járatosak; így a *templom* meg *egyház*, a *puszta* meg *kietlen*, a *katona* meg *vitéz* stb.

Orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *i* hangot rendesen *y*-nal írja; az *ö* és *ü* közt nem tesz különbséget, a mennyiben mindkettőt rendszerint *ew*-vel jelöli; hogy mind a *cz* mind a *cs* hangot *cz*-vel fejezi ki s hogy az *f* betűt néha minden jelentőség nélkül megkettőzteti (*fferencz* Ferencz, *ffarkas* farkas).

Szövegmutatványul a farkas megszelidítéséről szóló részt közöljük (a codex 146—153. lapjairól), hasonmásban pedig a 66. lapot mutatjuk be, minthogy a fölvett szövegből facsimilét nem szerezhettünk.

1. A farkas megszelidítése.

(Ehrenfeld-Codex 146—153. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

A z f o r d o l t f a r k a s r o l : k y b o d o g f e r e n c z n e k m y a t t a f o r d o l a n a g y z e w l e d s e g r e

TEwrtenek nemy czudalatossag es tyztes emlekezesnel melto Eugubia varasaban mykoron meglen eluala zent Attya Mert vala Eugubia varasanak tartomanyaban egy [f] zernyw farkas testenek nagysaganal es gywlhewzesnek ehsegeuel kemenseges: ky nemczak baromy lelkeseket veztualael De embereket es azonhokot es: megmaruala vgy hogy mend az polgarok tartatnakuala azanna dewgben es felelemben hogy mend fegyuerkeduen mednek uala mykoron yarnakuala azuaras fewlden hogyhana kelletuolna men-

A szöveg eredeti kiejtése.

Az fordolt farkasról,[1] ki bódog Ferencznek miátta[2] fordóla nagy szöledségre.[3]

Történek nemi csudalatosság[4] és tisztës[5] emlékëzésvel méltó[6] Eugubia várasában,[7] mikoron[8] méglen[9] el vala szent attya.[10] Mert vala Eugubia várasának tartományaban[11] ëggy szërnyű farkas testenek nagyságával és gyűlhözésnek éhsegevel[12] kemensegës,[13] ki nëmcsak baromi lëlkësëkët[14] veszt vala el, de emberëkët és asszonyokot[15] ës mëgmar vala, ugyhogy mënd az polgárok tartatnak vala azannyá[16] dögben es felelëmben, hogy mënd fegyverkëdven mëdnek vala,[17] mikoron járnak vala az váras földen, hogyhana[18] kellett volna men-

---

A mutatványnak megfelelő latin szöveg.

[155] De lupo redacto per beatum Franciscum in magnam mansuetudinem.

Accidit quoddam mirabile et celebri memoria dignum in ciuitate eugubi dum adhuc sanctus Franciscus viueret. Erat namque in territorio ciuitatis eugubie quidam lupus terribilis magnitudine corporis et ferocissimus rabie famis. qui non solum animalia destruebat sed et homines et feminas devorabat: ita quod omnes ciues in tanta peste ac terrore tenebat quod omnes ibant muniti cum egrediebantur terram: ac si deberent ad bella funesta procedere.

* A kettős függő vonal (||) után álló számok a codex lapszámai; a függő vonalak tehát a codex eredeti lapjainak végét jelzik. A szögletes rekeszbe [ ] tett szók vagy betűk az eredetiben keresztül vannak húzva vagy feléjük írt pontokkal (l. a hasonmást) vannak torlendőknek jelezve. A kisebb betűk föloldott rövidítések, a ritkított szók pedig a codexben színes betűkkel vannak írva.

nyek erewshadra De maga fegyneresek sem arthatnakuala az mondot farkasnak fogay ellenn ky gonoz zerenczenek myatta elewllewlyual nem menekethetykuala fene gyewlhewtsegetewl Azert ezenne felelm mend meghata ewkewt: hogy valaky nagy elyg mer uala kymenny az varasnak kapuya kewl Azert vr ysten akara meg yelenteny ez felewl mondot polgaroknac || [117] zent fferencznek zentseget Mykoron lakoznak vgyanot'an meg muta'a czudalatos myuelkedetnek myatta Mert zent ferencz kewnyewrewluen raytok: zerze magat az mondot farkasnak eleybe menny Azt az polgarok meg ertuen mondnakuala neky Attyamffya ferencz az kapukewl ne menye Mert az farkas ky ymmaran sok embereket megmart mendenestewlfoguan tegedet megewl De zent ferencz hyuen vr iesus cristusba ky menden testy lelkeseknek vralkodoya nem payzual fegynerkedet auagy pykonhokual De zent kerestnek yegyuel yegyzuen magat ky mene az kapon: [mend tarsaual menden byzodalmat vete vr istenbe kyk ewbenne hyendnek tezy ewkewt menden seregnelkewl nyomtatny es yartatny bazaliscoson es [Es yaspiskyon nemczak farkason De es

niek erös hadra. De maga[19] fegyveresek söm árthatnak vala az mondott farkasnak fogai ellenn;[20] ki gonosz szerencsének miátta elöllöli vala.[21] nöm menekőthetik vala[22] fene[23] gyülhötségetöl.[24] Azért ezennye[25] felelm[26] mönd möghatá[27] őköt, hogy valaki nagy elig[28] mér vala kimönni az várasnak kapúja kül.[29] Azert ur Isten akará mögjelönteni[30] ez felölmondott polgároknak Szent Ferencznek szentséget, mikoron lakoznák[31] ugyanottan, mögmutatá csudálatos mivelködetnek miátta.[32] Mert Szent Ferencz könyörölven rajtok, szörze magát az mondott farkasnak eleibe mönni.[33] Azt az polgárok mögertven, mondnak vala[34] neki: Attyámffia Ferencz, az kapú kül nö mönjö,[35] mert az farkas, ki immáran[36] sok embörököt mögmart, möndönöstöl fogván[37] tegödet mögöl. De Szent Ferencz biven ur Jezus Krisztusba, ki möndön testi lelkéseknek[38] uralkodoja, nöm paizsval fegyverködött[39] avagy pikonhokval,[40] de szent körösztnek jegyevel jegyzven[41] magát, kimene az kapón mend társával, möndön bizodalmát vete ur Istenbe. Kik öbenne hiendnek, teszi[42] őköt menden sereg nelkül[43] nyomtatni es jártatni[44] bazaliskoson[45] es es jáspiskijón,[46] nemcsak farkason, de es

---

Nec tamen sic armati valebant dicti lupi mortales dentes ac truculentam rabiem euadere. Qui eidem per infortunium obuiabant. Verum tantus terror omnes inuasit, quod vix aliquis extra portam ciuitatis audebat exire. Volens autem deus notificare sanctitatem sancti Francisci ciuibus supradictis: cum sanctus moraretur ibidem ostendit per effectum mirabile. Nam sanctus Franciscus compatiens illis disposuit exire obuiam dicto lupo. Cui ciues sentientes hoc. Frater Francisce ne portam exeas: quia lupus qui iam multos homines deuorauit: penitus te occidet. Sanctus vero Franciscus sperans in domino iesu christo qui vniuerse carnis spiritibus dominatur. non clypeo protectus aut galea: sed signo sancte crucis se muniens exiuit portam cum socio totam fiduciam iactans in domino: qui credentes in eo facit sine lesione aliqua super basiliscum et aspidem ambulare et conculcare non solummodo lupum sed et

orozlanyon es sarkanyon Es ezkeppen cristusnak hywseges zolgaya fferenez Nem panczelual ewltewztetnen auagy tewruel nem yuet vyseluen auagy hady fegyuereket De zentseges hytnek verteuel kereztnek yegyuel yegyzettetettuen Ragada vtat eleybe Es ew felelmnelk || 14^b ewl allhatatost kezde elmenny Es yme sokaknak latasara az helyekrewl kykre nezny felhaktakuala Az zewrnyew fareas mendenestewlfoguan zaya felnyttuan zent ferencz ellen futtuala: ky ellen zent fferencz vete kereztnek yegyett ewtewlees tarsatoles farkast meg elmyettuen es fvtamasat meg tarta ysteny erewnek myatta: es kemenen meg nytot zayat belrekezte Es annakutanna hozza hyuan ewtett monda neky: yewy ydee Attyamfya ffarkas és cristusnak felewle paranczolok neked hogy sem nekem sem egyebnek valakinek arcz: Chuda: legottan kerezt leuen bel rekezte ew zewrnyew zayat: es az paranczolat leuen legottan magat feye haytuan leteryezte zent ferencznek labayhoz: farkasbalol lewn baran De ezkeppen fekewnek monda Attyamfya farkas te tewtell sok kart ez tartomanyban yzanyw gonoz tetelmeket tewkelletel: Teremtetteket yrgal-

oroszlányon és sárkányon. És ezkeppen Krisztusnak hívsēgēs szolgája, Ferencz, nēm pánczélval öltoztetvén avagy törvel, nēm ıvet viselvén avagy hadi fegyverēkēt, de szentsegēs hitnek vértevel,[47] kērēsztnek jegyivel jegyzettettetvén,[48] ragadá utát eleibe es ö felelm nélkül állhatatost kezde elmēnni. És imé[49] sokaknak látására, az helyekről, kikre nezni fölhágtak vala, az szörnyő farkas mēndēnēstöl fogván szája fēlnyitván[50] Szent Ferencz ellenn fut vala, ki ellenn Szent Ferencz veté kērēsztnek jegyét, ö töle ēs,[51] társától ēs farkast mēgelmyetvén,[52] es futamását[53] mēgtartá[54] isteni erőnek miátta, és keményen[55] mēgnyitott száját belrekeszté.[56] És annakutánna hozzá hiván őtet, monda néki: ‚Jöj idē.[57] attyámfia farkas, ės Krisztusnak felöle[58] parancsolok nekēd, hogy sēm nékēm sēm ēgyebnek valakinek árts.'[59] Csuda: legottan kērēszt lévén,[60] belrekeszte ő szörnyő száját, és az parancsolat lévén,[60] legottan magát feje-hajtván lēterjeszté Szent Ferencznek lábaihoz. Farkasbaİól lőn bárány. De ezképpen fekőnek[61] monda: ‚Attyámfia farkas, tē töttél sok kárt ez tartományban, iszanyu gonosz tételmekēt[62] tökellēttel,[63] terēmtēttekēt[64] irgal-

---

leonem et draconem. Et fidelissimus christi miles Franciscus non lorica succinctus uel gladio. non arcum baiulans uel arma bellica: sed scuto || 155^b. sanctissime fidei signo munitus iter aliis dubium ipse carpere constanter incepit. Et ecce multis cernentibus de locis in quibus aspectandum ascenderant. Lupus ille terribilis contra sanctum Franciscum aperto totaliter ore cucurrit: contra quem sanctus Franciscus opposuit signum crucis et tam a se quam a socio virtute diuina lupum compescuit: et cursum retinuit ac os crudeliter apertum conclusit. Et advocans lupum illum ait. Ueni huc frater lupe: et ex parte iesu christi tibi præcipio quod nec mihi nec alteri noceas. mirabile dictu: statim facta cruce clausit os terribile. Et facto mandato statim se ad pedes sancti Francisci inclinauit. De lupo iam factus est agnus capite inclinato prostrauit. Sic autem iacenti dixit sanctus Franciscus lupo. Frater lupe tu facis magna damna in partibus istis: et horrenda maleficia perpetrasti creaturas dei sine misé-

massagnalkewl elueztuen De nemczac oktalantermezeteket el ueztettel es meg ewlel [ewl] es meg maral De es embereket ystennek zemelyere teremtetteket Azert te melto uagy zewrnyew halalual mykeppen gonoz toluay gyol || [149] kos: kyert mend te ellened ewuewltnek es zugnak Es teneked mend ez varas ellensseged De Attyamfyam farkas en akarok tekewzted es ez emberekkewzt bekeseget tenny. Vgyhogy te tewled touaba megne sertessenec Es teneked menden el mult vetkedett meg boczatyak vgyhogy sem ebek sem emberek tuaba nem ewzewznek Es az farkas testenec es farkanac es fyleynek. es feynek haytasaual mutattyauala menden keppen fogadny azokot kyket zent ferencz monduala Es monda zent ferencz Attyamfyam farkas De hogy kelteneked ez bekeseget tenned. en fogadom te neked hogy addeglan adatok neked eleg eleseget. ez varasnak emberi myatt myglen elz Vgyhogy touaba ehseget nem vallaz Mert en hyzem hogy te valamyt gonozol tewtel: te [h] ehsegednek gyewlhewzsegeert tewted: De en attyamfya farkas. myert en teneked keresek yly kegyelmet akarom hogy fogagyad ennekem hogy sonha

massságnál kül [65] elvesztvén. De nëmcsak oktalan termeszetëket elvesztettel és mëgölél és mëgmarál, de ës emberëkët,[66] Istennek szëmélyére teremtëttekët. Azért të méltó vagy szörnyő halállal, miképpen gonosz tolvaj gyolkos.[67] Kiert [68] mënd të ellenned üvöltnek és zugnak, és të neked mënd ez város ellenségëd. De attyámfiam [69] farkas, én akarok të közted és ez emberëk közt bekességët tënni, ugyhogy të töled továbbá mëg në sértessenek, és të neked mëndën elmult vétkëdët mëgbocsátják, úgyhogy sëm ëbëk sëm emberëk továbbá [70] nëm öznek'.[71] És az farkas testének és farkának és fileinek és feinek [72] hajtásával mutatja vala mëndënképpen fogadni [73] azokot, kiket Szent Ferencz mond vala. És monda Szent Ferencz: ,Attyámfiam farkas, de hogy këll të neked ez bekességët tënned.[74] Én fogadom të neked, hogy addeglan adatok neked ëlég eleségët ez városnak emberi [75] miátt, miglen élsz, úgyhogy továbbá éhsegët nëm vallasz:[76] mert én hiszëm, hogy të valamit gonoszól töttel,[77] të éhségëdnek gyülhözsegeért [78] tötted. De én attyámfia farkas, miért [79] én të neked keresëk illy këgyelmet, akarom, hogy fogadjad en nekëm, hogy sonha [80]

---

ricordia destruendo. Non solum autem irrationabilia destruis: sed quod detestabilius est occidis et deuoras homines ad imaginem dei factos. Unde tu es dignus horrenda morte mutilari tanquam prædo et pessimus homicida. propter quod clamant omnes contra te et murmurant: et est tibi tota ciuitas inimica. Sed frater lupe ego uolo inter te et homines istos facere pacem ita quod ipsi a te amplius non ledantur: et tibi omnem offensam præteritam dimittentes: nec canes nec homines te amplius persequentur. Et lupus gestibus corporis et cauda et aurium et capitis inclinatione monstrabat illa: que sanctus dicebat omnimode acceptare. Et ait sanctus Franciscus. Frater lupe ex quo tibi pacem placet facere istam. Ego promitto tibi quod faciam tibi dari expensas continuas donec vixeris per homines ciuitatis istius: ita quod nunquam famem patieris amplius: quia ego scio quod quicquid mali facis: facis propter rabiem tue famis. Sed frater mi lupe ex quo ego acquiram tibi talem gratiam. Uolo quod promittas mihi

valamely lelkest meg ne sercz. auagy embert. sem valamy kart mendennemew allatban tenny ne mery ffogadod ennekem vgy Es az farkas tettetes yegyet kyt feye hay ||150 tuan fogaduala tenny mend azt kyk neky paranczoltatnakuala Es zent ferencz monda Attyamfya en akarom hogy te agyad ennekem hitedet hogy byzuan hyhetnec annak kyt fogacz Es mykoron kiteryeztetteuala zent ferencz kezet hytuetelert: az farkas fel emele elsew yob labat es zepen vete zent ferencznek kezebe az hogy yegyet adhattyauala Tehat zent ferencz monda Attyamfyay farkas en paranczolok tenek vr yesus cristusnak neuebe hogy yewel uelem es ma semmyt ne ketelkegyel hogy mennyewnkel ez bekeseget tenny vrnak neuebe Es az farkas legottan el megyenuala zent ferencznek vtanna mykeppen zeled baran: kyt latuan az varasbelyek kezdenek ygen czudalkodnya Es az hyr legottan mend az varaszerte meg hyrhewuek Vgyhogy mend aggok es hewsek ferfyak es azony emberek nemesek es nemtelenek az varasnak vczayara gyewlekezenek: holot zent ferencz lakozykuala az farkasual De ez nepnek sokassaga

valamëlly lélkëst[81] mëg nëm sértsz, avagy embërt, sëm valami kárt mëndënnëmő állatban[82] tënni në mérj. Fogadod én nékëm ugy?' És az farkas[83] tettetës[84] jegyët, kit feje hajtván fogad vala tënni mënd azt, kik néki parancsoltatnak vala. És Szent Ferencz monda: ,Attyámfia, en akarom, hogy të adjad én nekëm hitëdët, hogy bizván hihetnék annak, kit fogadsz.'[85] És mikoron kiterjesztëtte vala Szent Ferencz kezét[86] hitvetelért, az farkas fölemele első jobb lábát és szépen veté Szent Ferencznek kezébe, az hogy[87] jegyet adhatja vala. Tëhát Szent Ferencz monda: ,Attyámfia[88] farkas, én parancsolok të néköd[89] ur Jézus Krisztusnak nevébe, hogy jövel[90] velem és ma sëmmit në kétëlkëdjél, hogy mënjönk el ez bekességët tënni Úrnak nevébe.' És az farkas legottan elmégyën vala Szent Ferencznek utánna, miképpen szëled bárány. Kit látván az várasbéliek, kezdének igën csudálkodnia.[91] És az hir legottan mënd az váras szërte[92] mëghírhövék,[93] úgyhogy mënd aggok és hősëk,[94] férflak és asszony-embërëk, nëmësëk és nëmtelenëk az várasnak uccájára gyülekëzének, holott[95] Szent Ferencz lakozik vala az farkasval. De ez népnek sokasága

---

quod ||156 nunquam aliquod animal ledas uel hominem nec etiam damnum in cunctis rebus inferre præsumas: promittis mihi ita? Et lupus signum euidens inclinato capite fecit quod promittebat facere illa que ei imponebantur. Et sanctus Franciscus ait. Frater lupe ego uolo quod tu des mihi fidem ut possim confidenter credere quod promittis. Et cum extendisset sanctus Franciscus manum pro recipienda fide. Lupus etiam leuauit pedem anteriorem dextrum et blande posuit super manum sancti Francisci signo quo poterat fidem dando. Tunc sanctus Franciscus ait. Frater lupe præcipio tibi in nomine iesu christi quod uenias amodo mecum nihil dubitans: ut eamus ad faciendum pacem istam in nomine domini: et lupus obediens statim ibat cum sancto Francisco tanquam mansuetus agnus. Quod videntes illi de ciuitate ceperunt uehementer mirari: hec nouitas statim per totam insonuit ciuitatem: ita quod omnes tam senes quam iuvenes tam mulieres quam mares tam populares quam nobiles ad plateam

gylekezuen: feltamada bodog ferencz stewn czudalatos predicaciot monduan: hogy lelkesek kewzybe ystentewl bewnert boczattatnak || [151] ylyen halalok es hogy vezedelmesb legyen pocol tewzenek telhetettlen langa ky val ewrewkewl ewrewke karhoztakot marny hodnem mynt farkasnak gyewlhewtsege ky lelket megnem ewlhet banemczac testet Es mynt kel felny embernek pocol kynyaba merewlestew: haegy kewsded lelkes ezenne sokassagot yly felelemben es vezedelben tartuala Azert en dragolatosim fordolyatok ystenhez es tegyetek penetenczet es a farkastol meg zabadoyt tyteket vr ysten ez vylagan es yewuendewn meg maro pocolnak tewzetewl Es ez monduan: monda: halgassatok en dragalatossim ez farkas ky yt elewtetek al. fogada ennekem es fogadasabalol hytet ada: ty veletek bekesseget tenny Es sonha meg nem sert tyteket valamyben ha mynden nappon fogattok neky adnya eleg eledelt Es en az farkasert kezeslezek hogy bekessegnek kewtelett erewsen meg tartya Tehat mend az gyewlekeztek: nagy ewueltesuel fogadak: egyetlenben eltetny az farkast: Es te

gyilekëzvén, fëltamada[96] bódog Ferencz s tön csudálatos predikácziót,[97] mondván: hogy lëlkësëk közibe Istentől bűnert bocsáttatnak illyen halálok és hogy veszëdelmesb légyën pokol tüzenek telhetetlen lánga,[98] ki vall örököl örökë kárhoztakot marni,[99] hodnëm mint [100] farkasnak gyűlhöttsége, ki lëlkët mëg nëm ölhet, hanëm csak testët: és mint këll felni embërnek pokol kínjába merőléstől, ha eggy küsded [101] lëlkës ezenynyé sokaságot illy félelëmben és veszëdel m)ben [102] tart vala. Azért en drágolátosim, fordóljatok Istenhëz és tëgyetëk penetënczet.[103] és a farkastól mëgszabadojt [104] titëkët ur Isten ez világon [105] és jövendőn mëgmaró pokolnak tüzétől. És ez mondván, mondá: [106] ,Hallgassatok, én drágalatosim: Ez farkas, ki itt elöttetëk áll, fogadá en nékëm és fogadásábalól [107] hitët ada, ti véletëk bekességët tënni, és sonha mëg nëm sert titëkët valamiben, ha mindën napon fogadtok néki adnia [108] ëleg eledelt. És én az farkasert kezes leszëk, hogy békességnek kötelet [109] erősen mëgtartja.' Tëhát mënd az gyülekëztek [110] nagy üvöltésvel fogadák, ëggyetlenben [111] eltetni az farkast. ,És të

---

ciuitatis simul conuenerunt ubi beatus franciscus morabatur cum lupo. Congregata vero populi multitudine surgens beatus franciscus fecit praedicationen illis mirabilem dicens inter alia. Quomodo propter peccata tales pestilentie a deo permittuntur. Et quomodo sit periculosior flamma uorax gehenne que habet in eternum deuorare damnatos quam rabies lupi qui non potest occidere nisi corpus. Et quam sit pauendum in hiatum infernale demergi quando tantam multitudinem vnum paruum animal in tanto pauore et periculo uos detinebat. Reuertimini charissimi igitur ad dominum et facite penitentiam dignam: et a lupo liberabit uos dominus in presenti et in futuro ab igne baratri deuorantis. Et hys dictis ait. Audite charissimi frater lupus qui hic coram uobis astat promisit mihi et de promissione fidem exhibuit | [156b] facere pacem uobiscum: et nunquam uos in aliquo ledere. Si autem promittitis sibi omni die expensas necessarias exhibere: et ego pro ipso lupo fide iubebo quod pactum pacto firmiter obseruabit. Tunc omnes ibi congregati cum clamore ualido promiserunt lupum nutrire

attyamfya farkas fogadod tartany ez zegewdest ez polgaroknak hogy sem lelkest sem valamynemew || [152] allatot meg ne sercz Es az farkas yelentuen feyenek haytasaual testenek farkanak es fyleynek zep mutatasyual: magat yelennen mutattyauala az fogadast tartany Es zent ferencz monda Attyamfya farkas en akarom hogy mykeppen adad nekem hytewdewt mykoron meglen valank az varasnac capuya kewl azonkeppen yt mynd ez nepnek elewtte agyad nekem hytedet hogy ezeket tarczad es engem te erted kezesleuen el ne hagy Tehat az farkas yo laba fel emeluen ada hytytt zent ferencznek kezebe ew kezesenek: Mend ott alloknak elewtte Es lewn oly czudalatossag es ewrewm zent ferencznek mynd yly aytatossagaert es czudanak vysagaert Es farkasnac es nepnek bekessegert hogy mend ewuewltenek hugyokra gyezerue es alduan vr iesus cristust: ky boczata nekyk bodog ferenczet es ewkewt ew erdelme myatt az kemen gonoz vadnak zayabalol meg zabadoyta Es yly zernyew halalbol bekesegbe es nywgodalomba vette Azert az naptol foguan az farkas es az nep. zent ferencznek myatta zerzet bekeseget tar-

attyámfia farkas, fogadod tartani ez szegődést ez polgároknak, hogy sëm lëlkëst, sëm valaminëmő állatot [112] mëg në sérts'. És az farkas jelëntvén fejének hajtásával, testének, farkának és fileinek szép mutatásival, magát jelënnen [113] mutatja vala az fogadást tartani. És Szent Ferencz monda: ‚Attyámfia farkas, én akarom, hogy miképpen adád nékëm hitödöt, [114] mikoron méglen valánk az várasnak kapúja kűl, azonképpen itt mind ez népnek elötte adjad nékëm hitëdët, [114] hogy ezëkët tartsad és engëm, të értëd kezes lévén, el në hagyj'. Tëhát az farkas jó lába [115] fëlemelvén adá hitit Szent Ferencznek kezébe, ő kezesének, mënd ott állóknak előtte. És lőn olly csudálatosság [116] és öröm Szent Ferencznek mind illy ájtatosságáért és csudának újságáért, és farkasnak és népnek békesség(é)ért, [117] hogy mënd üvöltének húgyokra, [118] gyicsérvén és áldván úr Jézus Krisztust, ki bocsátá [120] nékik bódog Ferenczët és őköt ő érdelme [121] miátt az kemény gonosz vadnak szájábaló1 mëgszabadojtá, és illy szërnyő halálból békességbe és nyugodalomba vëtte. Azért az naptól fogván az farkas és az nép Szent Ferencznek miátta szërzëtt békességët tar-

---

quotidie. Et sanctus franciscus coram omnibus dixit lupo. Et tu frater lupe promittis seruare pactum istis scilicet quod nec animal nec personam aliquam ledas. Et lupus insinuans cum inclinatione capitis et gestibus corporis et cauda et blandimentis se seruaturum pacta promissa omnibus euidenter monstrauit. Et sanctus franciscus ait. Frater lupe ego uolo quod sicut tu dedisti de hoc mihi fidem cum extra portam essemus. Ita hic coram toto populo des mihi fidem quod ista seruabis: et me in fideiussione pro te facta minime derelinques. Tunc lupus leuato pede dextro dedit fidem in manu sancti Francisci fideiussoris sui coram cunctis astantibus. Et facta est tanta admiratio et gaudium omnium tam pro deuotione sancti francisci quam pro nouitate miraculi quam insuper pro pace lupi et populi: ut omnes clamarent ad sydera laudantes et benedicentes deum qui misit eis sanctum franciscum: et eos meritis ipsius de ore fere pessime liberauit: et de tam horrenda peste in pace reposuit et quiete. Ex illo ergo

tak: Es az farkas ket ezde eztendeyg eluen az varas zerte aytorol aytora megyenua || [153] koldolny senkyt megnem sertuala sem megnem sertettetykuala valakytewl: tyztesen eltetuen es hogy ezuda sonha sem egyeb ew ellene nem vgatuala Az vtan az farkas meg aguan meg hala Mert ez mondot farkasnac bekeseges es engedelmes bekesegen az polgarok ygen bankodanac: mert valamykoron zent ferencznek vczayan yaruala zent ferencznek yozagat es czudalatos zentseget elmeyekbe hywyakuala iesos cristusnak gyczeretyre amen:

ták. És az farkas két [122] esztendeig élvén, az váras szërte ajtóról ajtóra mégyënvala koldólni; sënkit mëg nëm sért vala, sëm mëg nëm sértettetik vala valakitől, tisztësen éltetvén.[123] És hogy csuda: [124] sonha sëm ëggy ëb [125] ö ellenne nëm ugat vala. Az után az farkas mëgaggván,[126] mëghala. Mert ez mondott farkasnak békességës és engëdelmës békességén az polgárok igën bánkódának, mert valamikoron Szent Ferencznek ucczáján jár vala, Szent Ferencznek jóságát[127] és csudálatos szentséget elméjëkbe hivják vala Jézos Krisztusnak gyicséretire. Ámën.

---

die lupus populo populus lupo pacta per sanctum franciscum ordinata seruauit et lupus per duos annos viuens: et per ciuitatem ostiatim victimas neminem ledens: nec ipse lesus ab aliquo fuit curialiter enutritus. et quod mirum est nunquam latrabat canis aliquis contra eum. Tandem frater lupus seniens mortuus est. de cuius absentia ciues plurimum doluerunt: quia dicti lupi pacifica et benigna patientia quandocunque per ciuitatem pergebat sancti francisci virtutem et sanctitatem mirificam in memoriam reuocabant. Ad laudem domini nostri iesu christi.

Jegyzetek.*

1. *fordólt farkas.* am. megtért, megszelidült. Vö. ma is *Pál fordulása* am. Pál megtérése.

2. *Ferencznek miátta,* ma: *Ferencz miatt.* A névutónak hasonló szerkezete többször olvasható régi emlékeinkben, az Ehrenfeld-Codexben pedig egészen közönséges. Ma is mondjuk: *annak utána* e h. *az után.* Vö. «imádva *férfiaknak általa*» (Vörösmarty: *Az úri hölgyhöz*). A *miatt* az Ehrenfeld-Codexben a mai *által*-nak felel meg. Második szótagja valószinüleg *á*-val olvasandó, mert a pontosabb helyesirású nyomtatványokban sok helyütt *miátt* alakot találunk (l. *Nyelvtört. Szótár*).

3. *szölédségre.* am. szelidségre. Az első szótag *ö*-je a zárt *e* helyett a codexiró nyelvjarásának sajátsága. Az *é* a mai *í*-nek szabályszerü megfelelője (v. fönt, 16. l.).

4. *némi csudálatosság.* A *némi* szónak itt ,quoddam' jelentése van, mint a latin eredeti is mutatja. Ma ritkán használjuk; általanosabb használata csak a *-leg* ragos *némileg* szóban van. magában pedig kezd ,egy kevés, csekély' jelentést venni föl; pl. némi jutalom reményében stb.

5. *tisztës,* itt annyi mint ,celeber'.

6. *emlékëzésvel méltó.* Ma a *méltó* mellett *-ra -re* ragot használunk. Itt nyilván a latin ablativusnak ügyetlen forditásából magyarázható.

7. *várasában* v. *várassában.* E régi

* Innen kezdve jegyzeteink czimszavában a régi szókat, a mennyiben megállapitható, kiejtésük szerint irjuk; az eredeti irásmódot csak ott tartjuk meg, a hol a kiejtés biztosan meg nem határozható, vagy a hol épen az orthographiára nézve kell észrevételt tennünk.

város-ból (azaz ‚várral ellátott hely‘) lett a mai *város*, *a : o* változással (l. fönt, 16. l.). *Vár*-ból *város* olyan mint *ház*-ból *házas*.

8. *mikoron* v. *mikoronn*, a *mikor* kötőszónak teljesebb alakja: *mi koron*, vagyis ‚a mely időn, a mely időben‘. (Vö. *midőn*, ebből: *mi időn*.) A ragnak kettős *nn* el való ejtését más nyelvemlékeknek pontosabb irása alapján tehetjük föl. (Vö. fönt 19. l.)

9. *méglen*, am. míglen. Vö. *holtomiglan*. A *még* ugyanis nem egyéb mint a *mi* névmásnak *-ig* (régebben *-ég*) ragos alakja: **mi-ég : még : míg*.

10. «*zent Attya*» ‚szent attya‘, am. szent *atya*, t. i. Sz. Ferencz. Az *atya* szót úgylátszik hosszú *tty*-vel ejtette az író, mert állandó *tty*-nal írja. Harmadik személyraggal ma is *atyja* azaz *attyá*-nak ejtjük s az ilyen fogalmak épen 3. személyü raggal vannak leginkább használatban.

11. *tartományában*, am. határában, vidékén. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

12. «*gyuelheuzesnek*» *éhségével*, olv. ‚gyülhözésnek (v. gyülhöszésnek) éhségével‘. A latin eredeti szerint (rabie famis) helyesebb volna: *éhségnek gyulhözésével*. A szó e helyén kivül másutt nem fordúl elő, azonban összefügg az alábbi *gyeulheutseg* és *gyeulheuzseg* főnevekkel, melyek szintén csak az Ehrenfeld-Codex sajátjai.

13. *keménségës*. A lat. *ferocissimus*-t fordítja vele, a mint hogy általában ilyen *-ságos -séges* vagy *-ságú -ségü* melléknevekkel (*szépségü* stb.) adja vissza codexünk a felsőfokot, a melynek *leg*-gel szerkesztett kifejezésmódja csak később fejlődött ki.

14. *baromi lëlkësëkët*, am. állatokat. Magát a puszta *lelkes* szót is használja codexünk s egyéb codexek is ‚állat‘ értelemmel, s nyilván a latin *animal* mintájára képezték régi iróink, a mely hasonlókép a lelket jelentő *anima*-ból származik.

15. *aszonyokot*, am. asszonyokat. A tárgyrag előtti magánhangzónak e zártsága a több. számú és személyragos névszókon jellemző sajátsága az Ehrenfeld-Codexnek. Ilyenek pl. *magamot*, *fiadot* stb. s alább *ököt* őket.

16. «*azanna*», olv. ‚azannyá‘ v. ‚azanná‘, akkora, annyi. Voltaképen am. *az annyi*. Az *annyá*-ban az eredeti *nyáj* szó (*az nyáj*) még egészen fölismerhető; később *annyé* és *annyi* lett belőle. Az egész szóban tehát a mutató névmás kétszer fordúl elő (*az-az-nyáj*). A Bécsi és Müncheni Codexnek *n*-es írása, a hol pedig *n* és *ny* (ṅ) meg vannak egymástól különböztetve, az *azanná* olvasást teszi ajánlatosabbá. (Vö. alább 114. l.)

17. *mëdnek vala*, am. mennek vala. Az Ehrenfeld-Codexnek egyik sajátsága a *megy* igének ez az alakja, mely valószinüleg *megynek*-ből származik *gy : d* változással, mint *vagynak* helyett *vadnak*.

18. *hogyhamu*, am. mintha (vö. bevez.). Alakjáról l. *Nyelvtud. Közlem.* XXIV. 30. és Simonyi: *Magy. kötőszók* III. 148.

19. *de maga*, am. de, azonban. Régi nyelvünkben a *maga* ‚azonban‘ jelentésü kötőszó is volt, a melyet *de*-vel kapcsolatban is használtak. (Vö. Simonyi: *Kötőszók* I. 197.)

20. *ellenn*, am. ellen. A szóvégi kettős *nn* nem puszta orthographiai fölösség, a menynyiben más emlékekben is előfordúl (pl. a Németújvári Glosszákban 363. l.), s bizonyára eredetibb ejtésmódot jelez. Egybevethető régi iróink *utánn* irásával, a melyet személyragozva ma is így ejtünk: *utánnam* stb. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIV. 306.)

21. *elöllőli vala* (az utolsó betü, *a* csak tollhibából maradhatott el), am. elölelte, előtalálta, talalkozott vele. Előfordúl még a Virginia-Codexben. A *lel* ige régebben s néhol ma is *lél*-nek hangzik s ez utóbbi ejtésnek tájnyelvi változata (*é : ö*) az Ehrenfeld-Codex *löl* alakja.

22. *menekëthetik vala*, am. menekedhetik vala. Az író a *d* helyett a kiejtést követve *t*-t írt.

23. *fene*. Itt melléknévül van használva ‚vad, kegyetlen, iszonyú‘ jelentéssel, a mi igen közönséges régi emlékeinkben. E melléknévi használat maradványa a mai *fene gyerek* kifejezés.

24. «*gyeulheutsegeteul*», olv. gyülhöttségétől v. gyülhödtségétől, ugyanazon alapszóból, a melyből a föntebbi *gyulheuzes* származik. Ha ez utóbbinak alapszava egy **gyülhöszik* ige volt, akkor ehhez a *gyülhödtség* úgy viszonylik, mint *nyugodtság* a *nyug(o)szik*-hoz.

25. «*ezenne*», olv. ‚ezennyé‘ v. ‚ezenné‘, am. ennyi (vö. fönt *azanna*).

26. *félelm*, am. félelem. Vö. *hotolm* hatalom a HBeszédben.

27. *mëghatá*, am. megszállta. Ez igét ma hasonló kifejezésben nem használnók, noha mai jelentése sem egyéb voltaképen, mint ‚megszáll, átjár‘.

28. *nagy elig*, am. nagy alig, alig-alig. Az *elig* szót *alig* helyett használja Arany János is *Kerekházá*ban: »Sötét az éj: *elig-elig* Hogy a vízfény fehérelik» (9. versszak.) A *nagy* melléknév használatára nézve vö. *nagy búsan*: »szarvát öklelőre *nagy*-le bocsátotta» (Arany: *Toldi* IX. é.) stb.

29. *kapuja kűl*, am. kapuján kívül (l. bevez.).

30. *mëgjelënteni*, am. megmutatni. Közönséges ily jelentéssel a régiségben.

31. *lakoznák*, am. lakoznék (l. bevez.). Az igemód használata itt, mint számos mellékmondatban, latinos és codexeinknek ez általános jellemző vonása.

32. *csudálatos mívelkëdetnek miátta*, am. csudálatos *mívelkëdet* (művelkedés) v. i. csodatétel által.

33. *szërzé magát az mondott farkasnak eleibe mënni*, am. elhatározta magában, hogy elébe megy a mondott farkasnak. A *szerez* ige hasonló jelentéssel többször is előfordúl nyelvemlékünkben. A főnévi igenév (*menni*) használata latinos (*exire*). Az *eleibe* (e h. elejébe) a 3. szem. birtokosragnak régibb alakját mutatja, a melyet a népnyelvben ma is megtalálunk. (Vö. Szinnyei: *A birtokos személyragozásról*. *Magy. Nyelvőr* XVII. 150—151. és 201.)

34. *mondnak vala*, am. szólnak vala. A *mond* igének e tárgyatlan használata ma is megvan az *úgy mond* kifejezésben. Vö. még: »*Monda* Hunor: itt leszálljunk. Megitassunk, meg is háljunk; *Monda* Magyar: viradattal Visszatérjünk a csapattal» (Arany: *Rege a csodaszarvasról*). Említésre méltó a -*nak* előtti csonka tő; ma a köznyelv *mondanak* alakot használ, de a népnyelvben megvan a *mondnak*, *monnak* ejtés is.

35. »*ne menye*» (ne menje), am. ne menj. Teljesebb alak (l. bevez.). Az elveszett véghangzó bizonyára zártnak hangzott, mert ez könnyebben eltűnhetik, mint a nyilt *e*.

36. *immáran*, am. immár. Olyan megtoldott határozó alak, mint *mostan* (*most*), *mígen* (*míg*), *onnaton* (*onnat*, *onnan*) stb. (Vö. Simonyi: *A magy. határozók* 91. l.)

37. *mëndënëstől fogván*, am. teljesen, egészen. Gyakori szava az Ehrenfeld-Codexnek s általában a régi nyelvnek (l. *Nyelvtört. Szótár*).

38. *testi lëlkësëknek*, am. élőlényeknek. A *lelkes*-ről l. föntebb (14. jegyz.).

39. *fegyverkëdett*. Ma *fegyverkezett*. *gondolkodik* és *gondolkozik*.

40. *pikonhokval*, a latinban *galea*. A *pikonhok* szó ezen kívül még csak a Besztercei és Schlägli Szójegyzékekben fordúl elő *pikonhog* illetőleg *píconhog* alakkal s a sisaknak bizonyos nemét jelenti, melyet a németek *beckenhaube*-nak vagy *pickelhaube*-nak neveznek s a magyar szó nem is egyéb, mint az előbbinek átalakulása. A *beckenhaube* rajzát l. Boeheim *Handbuch der Waffenkunde* (Leipzig, 1890.) cz. művében, 34. l.

41. *jegyzvén*, ma segédhangzóval: *jegyezvén*. A tő régi alakját mutatják még: *jegyző*, *jegyzet*, *jegyzék* stb. E kifejezésben ma inkább a *jelöl* igét használnók.

42. *tészi*. Valószínűleg így, hosszú *é*-vel olvasandó a *teszi* alak. Vö. *tészen* még a későbbi emlékekben is.

43. *mëndën sereg nélkül*. Érdekes példája a bevezetőleg említett fordítói félreértésnek. Az eredetinek *laesio* (írva *lesio*) szavát nyilván a *legio*-val tévesztette össze a fordító s azért használja az ide nem illő *sereg* szót. Az sem lehetetlen egyébiránt, hogy az eredeti magyar codexben e helyen a régi *sérés* (írva *seres*, am. laesio) főnév állott s ezt értette félre a másoló.

44. *tészi őköt ... nyomtatni és jártatni*. Szolgai fordítás, latinizmus.

45. *bazaliskoson*, am. basiliscuson. A *basiliscus*-t a régiek kakas testű állatnak képzelték, három csúcsú kigyófarkkal, fején koronával s tekintetét halálosnak tartották. Ma a vastagnyelvű gyikok egy nemét nevezik így.

46. *jáspiskijón*, tulajdonkép *áspiskión* azaz *áspiskígyón*, de előfordul ilyen *j*és kezdettel az Érdy-Codexben is: *iaspis kygyo* (640b). Az *áspis* (Vipera aspis) egyiptomi viperafaj, a szemüveges kigyók családjába tartozik. A nép ma is használja átvitt értelemben a megférhetetlen emberekről, különösen aszszonyokról.

47. *vértével*, ma vértjével. A 3. személyű birtokosrag eredetileg *j* nélkül hangzott s e hangot csak később vette föl analogia utján (l. Szinnyei József: *A birtokos személyragozásról*. *Magy. Nyelvőr* XVII. 149).

48. *jegyzettettetvén*, e h. *jegyeztetvén*, am. jegyezve, megjelölve. A műveltető képző — ha ugyan nem tollhiba — fölös ismétléssel fordul elő e szóban, a mi régi íróinknál nem szokatlan. (Vö. *Hunfalvy-Album* 70. l.)

49. *ímé*. Valószinüleg mindkét hangzója hosszú volt még a codex korában. A Debreczeni Codex pl. rendesen *imeh*-nek írja. Vö. még: «Az kit igért, *ímé* végre megadta fiát» (Erdősi Sylvester distichonjaiban).

50. *szája fëlnyitván*, am. száját felnyitván. A határozó igenévnek e régen közönséges szerkezete ma csak a *-va -ve* képzős igenévvel fordul elő néhány kifejezésben: *szem-lesütve, térd-hajtva* stb.

51. *ő tőle ës*. Ma a köznyelv hasonló esetben visszaható névmást használ: *magától is*. A népnyelv azonban még igen szereti ilyenkor is a közönséges személyesnévmás alkalmazását: *elvitte vele a fiát is* e h. *elvitte magával*.

52. *mëgehnyétvén*. Ma hangátvetéssel *enyhít*-nek ejtjük ez igét. (Vö. *konyha* régen *kohnya* s az újszlovénben *kuhnja*.) Jelentése: megfékez, megszelidít.

53. *futamását*, am. futását. A *futamás* a régi *futamik* (ma csak *futamodik*) igének rendes *-ás* képzős származéka.

54. *mëgtartá*, am. visszatartá. Vö. ma is *megfordúl* am. visszafordúl, *megjött a háborúból* visszajött stb.

55. *keményen*, am. kegyetlenül. Vö. «*Kemen* kegyetlen feyedelm» (Domonkos-Codex 226). «Meg az vadaknal is vadab *kememb* te vagy» (Bornemisza: *Énekes könyv* 503).

56. *belrekeszte*, am. berekeszté. A *be* igekötőnek teljesebb alakját mutatja ez ige; eredetileg *belé* volt, mint a hasonlókép rövidült *-be* rag is.

57. *idé*. Az *ide* szónak eredetibb alakja, melynek hosszú hangzója a középfokban ma is megvan: *idébb*.

58. *Krisztusnak felőle*, am. Krisztus részéről, Kr. nevében.

59. *sëm nékëm sëm ëgyébnek valakinek árts*. Latinizmus e h. *ne árts*. E helyett *egyébnek valakinek* ma így is mondhatjuk: *egyéb valakinek* (l. erről *Mondattani bírálatok* 20. l.).

60. *kërësztlévén ... parancsolat lévén*. A latin *abl. absolutus*-ok fordításai.

61. *fekőnek*, am. fekvőnek. Vö. *fek-tet* söt *fek-et* (Nagybánya, Szatmár m.). Ez a *feket* müveltető alak a régiségben is gyakori (l. *Nyelvtört. Szótár*).

62. *tételmekët* am. tételményeket, tetteket. Képzése ugyanolyan, mint az *ór* igéből az *ótalom*-é. Az Ehrenfeld-Codexen kívül nem fordul elö; azonban valószinüleg belőle rövidült a Németújvári Glosszák *tétem* szava, mely amazzal oly viszonyban áll, mint a mai *érdem* s az Ehrenfeld-Codex *érdelm* alakja (l. alább).

63. *tökéllëttél* am. cselekedtél. Ma a *tökél* ige csak az *eltökél* (v. i. elvégez magában) szóban s a *tökéletes* és *tökéletlen* melléknevekben van meg; ez utóbbiak pedig a latin *perfectus* és *imperfectus* régi fordításainak látszanak (vö. *perficere* megtenni).

64. *terëmtëttekët*, am. teremtményeket. A tárgyrag előtt rendesen nyilt *e* van ily esetekben, az Ehrenfeld-Codex nyelvjárása azonban valószinüleg zárt *ë*-vel ejtette. (Vö. fönt *asszonyokot*, és alább *kárhoztakot*.)

65. *irgalmasságnál kül*, am. irgalmasság nélkül. A névutóról l. a bevez.

66. *ës embërëkët*, am. embereket is. Vö. a HBeszédben *es tir* ti is.

67. *gyolkos*, am. gyilkos. Eredeti mélyhangú magánhangzóját a német szó magyarázza meg, a melyből származott (*dolch*) A *gyolkos* megvan még Heltainál is s a Döbrentei-Codexben *gyalkos* változata is elökerül.

68. *kiért*, am. a miért. A *ki* névmást dolognévre vonatkoztatva a népnyelv még ma is használja.

69. *attyámfiam*, e h. atyámfia. Az alapszón levő 1. személyű birtokosraget az analogiával magyarázhatjuk, a mennyiben a birtokos személy jele rendszerint a szó végén foglal helyet, pl. *nagyanyám* stb. Hasonló jelenség a népnyelvben: *a magam lovam* e h. *a magam lova*.

70. *továbbá*, am. többé. A *továbbá* szót ma csak fölsorolásban használjuk.

71. «*ewzewznek*», tollhiba e h. *ewznek* ‚őznek' v. ‚üznek', am. űznek. A hosszú *ő*-s olvasás is lehetséges, a mennyiben az *őz* alak másutt is elöfordúl a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

72. *feinek* v. *fejinek*, am. fejének. Vö. föntebb (33. jegyz.) *eleybe* s az alább közlendö mutatványban (a 67. lapról): *ydeyt* ‚ideit', am. idejét, stb. A népies ejtésben ma is *fejit* fejét, *idejibe* idejébe stb.

73. *mutatja vala ... fogadni*. Latinizmus.

74. *de hogy këll të nékëd ez békességët tënnëd*. E mondat értelme, illetőleg az elöbbiekkel való összefüggése nem világos. A latin eredeti szerint azt kellene jelentenie: ‚ennélfogva tetszik neked e békes-

ség megtétele.' A *kell* itt ,tetszik, placet' jelentésű, a mi a régi nyelvben közönséges.

75. *emběri*, am. emberei. A több birtokra vonatkozó birtokosragnak eredetibb alakja *i* (vö. SZINNYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról, Magy. Nyelvőr* XVII. 242).

76. *éhségét něm vallasz*. A *vall* igének e régebben közönséges használata ma csak a *kárt vallani* (,kárt szenvedni'), *kudarczot vallani* és *széqyent vallani* kifejezésekben maradt meg.

77. *valamit gonoszól töttél*. A *valami*-t, quidquid, a mi csak, a mi' jelentéssel is használta régi nyelvünk. Ma ily használata ismeretlen.

78. *«gyewlhewzsegeert»*, olv. gyülhözségéért. Ugyanazon igének *-ség* képzős származéka, a melyből a föntebbi azonos jelentésű *gywlhewzes* származik (12. jegyz.). Vö. még *gyewlhewtseg* (24. jegyz.).

79. *miért*. A *mert* kötőszónak eredeti teljes alakja. (Vö. SIMONYI: *A magyar kötőszók* III. 229.)

80. *sonha*. A *soha* szó régibb alakja, a mely a *sem* és *ha* szók összetételéből származott. Vö. *sem-mi* és *sen-ki* azaz *sem-ki*.

81. *lělkěst*, am. állatot. Vö. fönt *baromi lelkes* (14. jegyz.), *testi lelkes* (38. jegyz.).

82. *mǐnděnněmő állatban*. A *mendennemű* szóval a *cunctus*-t fordítja az író szolgailag, a mennyiben nyelvünk itt is tagadó névmást kíván: ,semmiféle dologban'. Az *állat* ,dolog, res' jelentéssel áll, a mi a régiségben közönséges. (Vö. fönt. 6. l.)

83. *az farkas . . . fogad vala tënni mǐnd azt*. Értelmetlen fordítás vagy hibás másolat. A latin szerint a *gyppt* ,jegyet' után még egy igét várnánk (*fecit*).

84. *tettetěs* v. *tetetes*, am. evidens, látható. Közönséges szó a régi nyelvben.

85. *annak, kit fogadsz*, am. annak, a mit fogadsz. (Vö. fönt 68. jegyz.)

86. *kiterjesztětte vala kezét*, am. kinyújtotta kezét, hogy t. i. a farkastól biztosítást (hitet) nyerjen.

87. *az hogy*, am. a hogy, a hogyan. A vonatkozó névmás *a*-ja nem egyéb mint a mutató névmás s a régi nyelvben még teljes *az* alakjával járúlt az egyszerű relativum elé. Említésre méltó, hogy e codexben az *az*-zal bővült alak már mutatkozik. (Vö. HB. és KTör., l. fönt, 5. l.)

88. *«attyamfyay»*. A szóvégi *y* csak tollhiba lehet.

89. *«tenek»*, am. te néked. Hasonló alakok még: *ewnek* ,őnek' illius (77. l.) és *tynek* ,tinek' vobis (145. l.). Azonban mindezek valószinüleg csak iráshibák *teneked, ewneky, tynektek* helyett, mert más példája is van annak, hogy a szó végéről egy-két betű az irónak tollában maradt, pl. szövegünkben *elewllewlyual* e h. *elewllewlyuala* (l. 21. jegyz.), *megyenua* e h. *megyenuala* (l. alább), s egyebütt e névmásainkat is mindig mai alakjukban találjuk a codexben.

90. *«yewel»*, olv. ,jövel', am. jöjj el. Az *ew* a régi irásmódban sokszor rövidítésképen *ewu* v. *ewv* (tehát *yewuel*) helyett áll. A *jövel* alakot olykor ma is használja az irodalom. Valószinüleg ebből származik: **jör(j) el.*

91. *kezdének igěn csudálkodnia*, am. kezdének nagyon csudálkozni. Föltünő a többes számú alany mellett az igenévnek *-nia* végzete, a mely ma csak egy. 3. szem. alanyra vonatkozhatik. E sajátság azonban közönséges a régi nyelvben, söt más (1. v. 2.) személyre való vonatkozással is használják a *-nia -nie* igenevet (vö. alább, 108. jegyz.). Példánk olyan jelenségnek is tekinthető, mint a HBeszédben *ozchuz járov vogmuk* e h. *járók*, vagyis hogy az állítmány kiegészítő részeire a számbeli egyezés nincs átvive.

92. *mǐnd az váras szěrte*, am. egész város szerte, az egész városban, per totam civitatem. A *szerte* tulajdonkép annyi mint ,valaminek során (szerén) végig'. Hasonló kifejezések a régi nyelvben: *ez világ szerte, varzák szerte, népek szerte* stb. (l. *Nyelvtört. Szótár*).

93. *měghírhövék* v. *měghírhüvék* (*az hír*), am. elhirhedett, elterjedt a hír. A kihalt *hírhoszik, hírhüszik* igének elbeszélő alakja. Vö. *nyugoszik: nyugovék; aluszik: aluvék*.

94. *hősěk*, am. ifjak, a szónak régi jelentésével.

95. *holott*, am. a hol. Ma általánosan csak mint megengedő kötőszót használjuk, de régen közönséges volt kérdő és vonatkozó használata is. Vö. «Belul, a kertben volna jobb nekem. *Holott* hű gond s szorgalmatos kezek Ápolgassanak és növeljenek» (TOMPA: *Az ibolya álmai*).

96. *fëltámada*, am. fölkelt, fölállt. Vö. «Meg latogatot mynket [Isten], *fel tamadwan* a magassaghbol» (Jordánszky-Codex 521). «Az nyavalyas ember ffel zókólleek agyabol es nagy ywóltest kyaytast kezde

teenny wgy hogy az egheez wdwar mynd ffel tamada» (Érdy Codex 633b.).

97. *s lőn csudálatos prédikácziót*, am. s csudálatos prédikácziót tartott. Vö. «*Twn* nagi czodalatos *predicaciot*» (Virginia-Codex 75). «Ezutan nagi zep *predicaciot tơn* nekik» (Weszprémi-Codex 51), stb.

98. *lánga*, ma: láng*j*a. A birtokosragnak *j* nélküli alakjára vö. fönt 47. jegyz. Codexünk azonban már a *j*-és alakot is ismeri, pl. alább *kynyaba* ,kínjába.'

99. *ki vall örökől öröké kárhoztakot marni.* A *vall marni* a latin *habet devorare* fordítása, a *vall* igének régi ,habere' jelentésével (l. *Nyelvtört. Szótár*). *Örökől öröké* v. *örökké* am. örök*től* örök*ké*. Az *-ől* rag ugyanaz benne mint e honnan kérdésre felelő határozószókban: *mell-ől, al-ól* stb.; *öröké* pedig olyan mint *sok-á*. *Kárhoztakot* ma *kárhozottakat*, s ez épen ellentéte az Ehrenfeld-Codex föntebb tárgyalt *vonott, felelt* (vont, felelt)-féle alakjainak (l. bevez.).

100. *hodnëm mint*, am. hogysem mint, mintsem. Maga *hodnem* am. ho*gy*nem, ugyanazon hangváltozással, mint a föntebbi *mednek* e h. me*gy*nek (17. jegyz.).

101. *küsded*, am. kisded. Tájnyelvi ejtésmód, *i*: *ü* változással.

102. «*vezedelben*». Valószinüleg tollhiba *vezedelmben* ,veszëdelmben' helyett. Am. veszëdelemben.

103. *penetënczét*, am. peneteneziát. Olyan magyarosodott alakja a latin *poenitentia*-nak mint a régi *Venecze* (Érdy-Codex 395b.; ma Velencze) *Venetiá*-nak. Ilyen még *beste* (ma is a népnyelvben, l. SZINNYEI: *Magy. Tájszótár*) a lat. *bestia*-ból.

104. *mëgszabadojt*, am. megszabadít. Az *-ít* képzős igék régi általános alakja *-ójt, -éjt, -őjt* vagy *-ojt -öjt, -ejt*, s valószinüleg az *-ól -ől* (ma *-úl -űl*) képzős visszaható igékből származtak *-t* müveltető képzővel, tehát *szabad: szabad-ól: szabad-ól t: szabadójt* (*szabadojt*): *szabadít*. (Vö. SIMONYI ZSIGMOND fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* XIV. 29. 30.)

105. «*vylagan*». Valószinüleg hiba *vylagon* ,világon' helyett.

106. *ez mondván: mondá*. Az *ez mondván* a *his dictis* fordítása; ma: *ezt* v. *ezeket mondván*. A szerkezetre nézve l. fönt *szája felnyitván* (50. jegyz.)

107. *fogadásábalól*, am. fogadásá*ból* (lásd bevez.).

108. *fogadtok néki adnia*. A régi nyelvben nem ritka a *-nia -nie* végű főnévi igenévnek ilyen, első és második személyre való vonatkoztatása, a mi némi kétséget támaszt: valóban személyrag-e az *-a -e* végzet. Azonban megmagyarázható a harmadik személyű alaknak analogikus elhatalmazásából.

109. *békességnek kötelét*, am. a békesség kötését, a békekötést. Ma a *kötél* szót csak tárgyi (,funis') értelemben használjuk, de régi elvont jelentésének maradványát láthatjuk a *köteles, kötelesség* és *kötelez* szavakban. A *békesség kötele* kifejezés előfordul másutt is a régi irodalomban (l. *Nyelvtört. Szótár*).

110. *gyülekëztek*, am. gyülekezettek. Vö. *kárhoztak* (99. jegyz.)

111. *ëgyetlenben*. A latin mondatban *quotidie* van; azonban azt látszik jelenteni: együttesen, egyetemben, hasonlókép. Előfordúl még a codex 12. és 92. lapjain. A nép ma is használja: *egyyetlenbe ecczer* egyetlen egyszer (Nagybánya, Szatmár m.; l. még SZINNYEI: *Magy. Tájszótár*).

112. *sëm lélkëst sëm valaminëmő állatot*, am. sem állatot sem semminemű személyt. Érdekes ellentét a mai szóhasználattal, hogy épen az *állat* szó jelenti a személyt s a *lelkes* az állatot. A *valaminemű* e h. áll: *semminemű*. (Vö. fönt *mëndenëmő* 82. jegyz.)

113. *jelënnen*, am. világosan, láthatólag, evidenter. Gyakori szava az Ehrenfeld-Codexnek, s általában régi nyelvünknek.

114. *hitödöt* és *hitëdët*. Az ily hangbeli változatok arra látszanak mutatni, hogy az eredeti codex írója — mert emlékünk csak másolat — és a fönmaradt kézirate nem tartoztak ugyanazon nyelvjáráshoz.

115. *jó lába*, am. jobb lába. Vö. *ior felevl* jobb felől (HBeszéd). «Sem *yora*, sem bal felee nemt erwnk» nec ad dextram nec ad sinistram (Jordánszky-Codex 161). «*Io* fele es bal fele» (Döbrentei-Codex 301), stb.

116. *csudálatosság*, am. csodálkozás. A főnévnek e jelentése másunnan nem ismeretes; a *Nyelvtört. Szótár* csak ,mirabilitas, wunderlichkeit' értelmét idézi.

117. *Szent Ferencznec mind illy ájtatosságáért és csudának újságáért és farkasnak és népnek békességéért.* Ma itt a második és harmadik okhatározó előtt is megismételjük a *mind* szót (*mind — mind*), úgy hogy valóságos kötőszó lett belőle. A régi nyelvben még sokszor csak

zent sebekrewl valo czuda

Mene czudalatossagual leyenek zez
zent ferencznek zent seby mellett:
tezyk az nemynemew esmeretes czudakban
yelensegeset mutatuan Nemynemew fra p̄
dicalo fraterreknek gyulekezetyben mert vala
az gyulekezesben nemynemew predicalo
frater ky bodog ferenczet ez keppen gyulew=
lly vala ew yonhaban hogy sem yrasban ew
tett latuya sem bezedben hallanya sem
zyueben hyhetyuala zent sebeknek hely=
uel ekessewsnek lenye Azert mykoron
emondot barat lakoznak hegyeketluewl ez
mondot quentheni kynek ebellew hazaban
meg yutakuala zent ferenczet ew zent
sebeknek helyuel: hytetlenseguel es gylew=
seguel yndolhatott ez frater el mene ty=
teon [illegible] es az zent attyanak zent sebyhe=
lyet kessyuel eluakarua vgy hogy mende=
nestewl fogyuan m semmy meg nem yele
nnek De masod napon mykoron azon fra=
ter ewlne az asztalnal: neze zent ferencz=
nek keperes lata ot [illegible] az helyeken vy=
ab sebekett holott el vakartuala ment
eleztteb voltakuolna Es gondoluan meg

AZ EHRENFELD-CODEX 66. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XV. SZÁZAD.)
Eredetije dr. Ehrenfeld Adolf birtokában.

egyszerű határozószó, mely a fölsorolandó páros mondatrészek elé volt bocsátva öszszefoglalásúl. (Vö. SIMONYI: *Magyar kötőszók* I. 103.) A *Szent Ferencznek* ügyetlen fordításból került a *mind* elé. A *bekessegert* alak utolsó *e*-jében két *é*-t (-*é*-*ért*) foglalt egybe az író.

118. ***húgyokra***. A *húgy* kihalt régi szó s csillagot jelentett.

119. «***gyezerue***». Valószinüleg tollhiba *gyezeruē* azaz *gyezeruen* helyett; am. dicsérvén. A kezdő *gy* e szóban jellemző vonása az Ehrenfeld-Codexnek (vö. *gye* am. de HB.). Palóczos sajátság.

120. ***bocsátá***, am. küldé.

121. ***érdelme***, am. érdeme. Az *ér* igéből olyan képzés, mint *fáj*-ból *fájdalom*. Az Ehrenfeld-Codexen kívül nem fordul elő.

123. «***ezde***», a *két* szó után kihuzatlan tollhiba.

124. ***éltetvén***, am. tápláltatva.

és hogy csuda. Előrevetett következményes mondat, am. és egy eb sem ugatta meg, *hogy csuda*.

125. ***sëm ëggy ëb***, am. egy eb sem. Vö. *es num igg ember* (HB.).

126. ***mëgaggván***, am. elöregedvén. A *megagg* már-már alig használatos, de az *agg* igéből való a ma is közönséges *elaggott* szó.

127. «***yozagat***», olv. ‚jóságát‘. A *z* itt *s*-et jelent, mint többször a Beszterczei Szójegyzékben.

---

2. A hasonmás szövege.

(Ehrenfeld-Codex 66. l.)

Betűszerinti olvasás.

Zent sebekrewl ualo czuda

MEne czudalatossagual legenek Az zent ferencznek zent seby meltoc: Teczyk az nemynemew esmeretes czudaban yelensegest mutatuan Nemynemew [fra] predicalo fratereknek gylekezetyben Mer vala az gylekezesben nemynemew predicalo frater ky bodog ferenczet ez keppen gylewly uala ew yonhaban hogy sem yrasban ewtett latnya sem bezedben hallanya sem zyueben hyhetyuala zent sebeknek helyuel ekessewltnek lenye Azert mykoron emondot barat lakoznak hegyekeluewl ez mondot conuentben: kynek ebellew hazaban meg yrtakuala Zent ferenczet [ew] zent sebeknek helyuel: hytetlenseguel es gylewseguel yndoltatott Az frater el mene tytkon [ke] es az zent attyanak zent seby helyet kesyuel eluakara vgy hogy mendenestewlfoguan m semmy meg nem yelennek De masod napon mykoron azon frater ewlne az aztalnal: neze

Eredeti kiejtés.

Szent sebëkről való csuda.

Mennye csudálatosságval légyenek az Szent Ferencznek szent sebi méltók, tetszik az néminëmő[1] ësméretës csudában, jelënségëst mutatván[2] néminëmő prédikáló frátërëknek[3] gyilekëzetében. Mert vala az gyilekëzetben néminëmő prédikáló frátër, ki bódog Ferenczët ez képpen[4] gyilöli vala ő jonhában,[5] hogy sëm irásban[6] őtët látniȧ, sëm beszédben hallania, sëm szivében hiheti vala szent sebëknek helyivel ékësöltnek lënnie. Azért mikoron e mondott barát lakoznák[7] hëgyek elvől[8] ez mondott konvëntben, kinek ebéllő házában[9] mëgirták vala[10] Szent Ferenczët szent sebëknek helyivel,[11] hitetlenségvel és gyilőségvel[12] indóltatott[13] az frátër, elméne titkon az szent attyának szent sebi[14] helyét késivel elvakará, úgyhogy mëndënëstől fogván sëmmi[15] mëg nëm jelënnek.[16] De másod napon,[17] mikoron az frátër ülne az asztalnál, néze

zent ferencznek kepere es lata ot [al] az helyeken vyab sebekett holott el uakartauala ment elezteb uoltakuolna Es [gondoluan] meg	Szent Ferencznek képére és láta ot az helyëkën ujabb sebëkët, holott elvakarta vala, mént[18] eleztébb[19] voltak volna. És mëg-

Eddig a fényképen levő 66. lap. A szöveg folytatása, az eredeti kiejtésre átírva: || [67] haraguván gondolá, hogy eleztébbe (?) [20] tëkélletëst nëm vakarta volna el. És ideit várván, mikoron sënki jelën nëm volna — mert ki gonoszt mívelkëdik, világosságot utál — másodczor [21] elméne és Szent Ferencznek sebi helyit azannyéban [22] vakará el,[23] hogy az képnek alatta való meszeit is [24] elromtá.[25] De harmad napon, hogy mikoron [26] azon frátër az asztalnál ülne, tekinte Szent Ferencznek képére, és ímé látá az szent sebëknek helyét oly szépen [27] és újan, hogy sonha újabban mëg nëm jelëntek vala,[28] mént të hát.[29] Tëhát az frátër álnokságnak miátta mëgsëtétëssöle [30] és këgyetlenségnek miátta rëzzeszteték,[41] ő bűnéhëz tőn harmad bűnt. És monda ő szivében: Istenre mondom, hogy én az sebëknek helyit ugy vakarom el, hogy sonha továbbá mëg nëm jelënnék. És miképpen szokta vala várni idejét, ki idöben embërëknek szëmi nëm látnák, és elfeledvén, hogy Isten szëmeinek [32] mëndënëk nyilván [33] vadnak,[34] és mëgjelënvén hirtelen haragval vëvé késit es kivájá az képről sebëknek jegyit, fësëtékët [35] és meszet is kivájá. De legottan, mikoron kezde vájni, kezde az vájásokbalól [36] eleven vér kiszármazni,[37] || [68] és az vér hirtelen kibuzdólván,[38] mëgvérësëjté [39] az mondott frátërnak arczáját [40] és kezét és köntösét. — *stb.*]

Jegyzetek.

1. *néminëmő*, am. bizonyos. Hasonló összetétel eredetileg a mai *minő* is, mely régen *mi-nemő, mi-nemű* volt.

2. *jelënségëst mutatván.* E szavak helyett magyaros fordításban vagy jelzői kifejezés (vö. a latin eredetiben: quodam nobili miraculo ... *ostenso*), vagy vonatkozó mondat állana. A kifejezés különben az Ehrenfeld-Codex szóhasználata szerint am. különösen megmutatván.

3. *prédikáló frátërëknek. Prédikáló fráter* am. prédikáló szerzetbeli, vagyis Domonkos-rendi.

4. *ez képpen.* Tulajdonkép *az képpen*, am. úgy, annyira.

5. *ő jonhában*, am. szivében, cordialiter. A *jonh* általános régi szó, mely belső részeket, különösen szivet jelent. Mellékalakjai *joh, juh, éh, ih* (l. *Nyelvtört. Szótár*). Vö. Aranynál *Buda halálá*-ban: »Bőrét lefeszíték, *johait* fölmetszék« (I. é.).

6. *írásban.* Az *írás* szó itt régi ‚festés, festmény' értelmével van használva (az eredetiben *pictura*). Az *ír* igének e régi ‚pingere' jelentése máig csak a *képirás* és *képiró* szókban maradt fönn.

7. *lakoznák*, am. lakoznék. (Vö. bevez.)

8. *hëgyek elvől*, am. hegyeken túl, a latin eredetiben *ultra montes*. E kifejezésben a régi *elv (elü)* főnévnek *-ől* ragos alakja látható, a mely valamin túl levö részt, túlsó oldalt jelentett s ma csak a háromszéki nyelvjárásban (l. Szinnyei: *Magy. Tájszótár*) és Kolozsvárnak egy városrésze nevében *Hidelve* (am. a hídon túli rész) van megőrizve. Ezen *elv* szóból való az *Erdély* szó (eredetileg *erdőelve* azaz ‚erdőn túli rész', *Transsilvania*) és Oláhországnak régi neve: *Havasalföld* (ebből *Havaselve, Havaselföld*).

9. *ebéllő házában*, am. ebédlő házában, v. i. ebédlőjében. A *dl* helyett *ll* tájnyelvi hangváltozás. (Vö. *palló* e h. *padló* stb.) A *ház* pedig itt szobát jelent, mint a régi nyelvben s néhol még ma is közönséges.

10. *mëgírták vala*, am. megfestették, lefestették; a latin eredetiben *depictus erat*. (Vö. fönt *írásban*, 6. jegyz.)

11. *szent sebëknek helyivel*, am. szent

sebeknek helyeivel. A régi nyelvben a birtok többségét jelentő 3. személyű birtokosrag egyszerű *i*-nek hangzott; így alább is *sebi* e h. seb*ei* stb. (Vö. SZINNYEI: *A birtokos személyragozásról. Magy. Nyelvőr* XVII. 242.)

12. *gyílőségvel*, am. gyűlölséggel. Az *l* kiesése a *gyűlölség* főnévben hajdan igen gyakori volt (l. *Nyelvtört. Szótár*).

13. *indóltatott*, am. indíttatott, indíttatva, indítva. Az ily alakok megerősítik az *-ít* képzőnek azt a magyarázatát, melyet föntebb előadtunk (l. a *mégszabadojt*-hoz való jegyzetet. 104. alatt).

14. *sebi*, am. seb*ei*. Vö. föntebb *helyivel* (11. jegyz.).

15. *»m semmy«*. A *semmy* előtti *m* kihúzatlan tollhiba.

16. *mëg nem jelënnék*, am. meg nem látszanék, magyaros módhasználattal: meg nem látszott (úgyhogy semmi sem látszott belőle). A *megjelenik* ige ilyen értelemmel közönséges a régiségben.

17. *másod napon*. Ma rendesen: második napon. A sorszámnévnek e régies *ik*-telen alakját azonban olykor még ma is használjuk: *harmad napra, negyed napos, harmad rendű, másod osztályú* stb. Egyébként az egyszerű *-ad -ed* képző ma csak a törtek kifejezésére szolgál.

18. *mént*, am. *mint*. E kötőszó eredetileg **mi-ént* volt (vö. *szer-ént*) s ebből úgy lett *mént*, mint a *miért*-ből *mért* a népnyelvben. Az *é*-nek *(í) i*-re változásáról l. föntebb, 16. l.

19. *»elezteb«*. Biztosan meg nem állapítható az olvasása (*elesztébb* v. *elésztebb?*). Jelentése: előbb. Csupán a codexek korában fordul elő a régiségben is.

20. *»eleztebe«*. Az előbbinek teljesebb alakja, melyet csak az Ehrenfeld-Codex ismer (l. *Nyelvtört. Szótár*).

21. *»masodczor«*. Félig elemző (*masod-*), félig phonetikus (*-czor*) írásmód.

22. *»azanneban«*, am. annyira, úgy. Vö. az előbbi szemelvényben *azanna* (16. jegyz.). A *-ben* ragot az *annyi* szón ma is használjuk némileg hasonló értelemmel: *annyiban — a mennyiben*.

23. *vakará el*. Mai szórend szerint: elvakará. (Ugyanígy alább is *vakarom el*.) Hasonló szórenddel különösen a Jordánszky- és Érdy-Codexekben találkozunk. (L. alább, XIX. fej.)

24. *meszeit is*. A latin eredetiben *caementum* áll, a mi a középkorban meszet is jelentett (l. DIEFENBACH).

25. *elromtá*, am. elrontá. A *romt* közönséges régi alakja a *ront* igének, ép úgy mint *imt* a mai *int*-nek, *himt* a *hint*-nek. Hogy az *m* eredeti bennük, kitűnik a *romlik*, *himlik* (kihalt szó, vö. *himlő*) alakokból is.

26. *hogy mikoron*, am. a mikor. Olyan mint a régi nyelvben közönséges *hogy ki* vonatkozó névmás e h. *a ki* (l. *Nyelvtört. Szótár*). A *hogy* kötőszónak a relativum elé járulására még ma is van egy példánk, a *hogyha* e h. *ha*, a mennyiben e föltételes kötőszónk eredetileg szintén vonatkozó névmás.

27. *»zeppen«* (az eredetiben), olv. szépen. A *p* megkettőzésének alig lehet jelentősége.

28. *»ylentekuala«* (az eredetiben) tollhiba *yelentekuala* ,jelentek vala' helyett. Jelentését l. föntebb (16. (jegyz.).

29. *të hát*. A két szóba való írás, *te hat* talán nem puszta véletlenség. A szó ugyan is e helyen annyit tesz: azon alkalommal, akkor, v. i. az(on) koron, s a *tehát* (régen *tahát* is) eredetileg valóban két elemből áll: a mutató névmásból (**ta-* **te-*, a mely megvan a *to-va* és *túl* szókban is) és az időt jelentő *hát* szóból. (Vö. BUDENZ: *Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár* 8. és 761.) A következő szó, a melylyel az új mondat kezdődik, szintén *tehát*, itt azonban mint kötőszó áll s azért alkotó elemei nincsenek külön hangsúlyozva mint az előbbi hangsúlyos határozói kifejezésben.

30. *mëgsëtétëssőle*, am. megsötétesüle: el volt vakítva álnokságától. Az *-s* képzőt bizonyára kettősen ejtette az író, minthogy még ma is általános az ilyen ejtés: *sebessen, erőssek* stb.

31. *rëzzeszteték*, am. indíttatott, izgattatott; a latin eredetiben *incitatus*. A *rezzeszt* ige csupán a codexek korából ismeretes s egy eredetű a mai *rezeg, rezdűl* és *rezzen* igékkel.

32. *»zemeynynek«* (az eredetiben) tollhiba *zemeynek* ,szëmeinek' helyett.

33. *»nyaluan«* hasonló hiba (a kiadás hibái?) *nyiluan* ,nyilván' helyett.

34. *nyilván vadnak*, am. nyilván vannak, vagyis mintegy nyilva, kitárva; a latinban *aperta sint*. A *nyilván* szót még ma is használjuk így a *nyilván való* kifejezésben. A *vadnak* a régi *vagynak* ejtésnek olyan

hangbeli változata, mint a föntebbi *mednek* ‚megynek' mennek helyett (l. 102. l.).

35. *fësëtékët*, am. festéket. A *-ték* képző előtt még a tő teljesebb alakja van meg (vö. bevez.). Figyelemre méltó a névelő régies hiánya. (Vö. a HBeszéd jegyzeteiben, 66. l.)

36. *vájásokbalól*, am. vájásokból, a ragnak régi teljesebb alakjával (vö. bevez.).

37. *kiszármazni*, am. kibuzogni, kiömleni; a latin eredetiben *emanare*. Közönséges régi szó.

38. *kibuzdólván*, am. kibuggyanván, kiszökellvén; a latin eredetiben *prosiliens*. Szintén gyakori régi szó. A *buzdúl* szót ma már csak átvitt értelemben használjuk: *fölbuzdúlni* stb.

39. *mëgvérësëjté*, am. megvéresíté. (Vö. fönt *megszabadojt*-nál, 106. l.).

40. *arczáját*, am. arczát, vagy a mint a nép ma is mondja: orczáját.

Kiadások. Az Ehrenfeld-Codexet Volf György adta ki beható ismertetéssel a *Nyelvemléktár* VII. kötetében, a 66. lap hasonmásával. E kiadás különnyomatban is megjelent ilyen czímmel: *Az Ehrenfeld Codex. A legrégibb magyar könyv ismertetése és hű lenyomata. Közzéteszi Volf György. A codex 66. lapjának hasonmásával.* (Budapest, 1881.) Ugyane lapnak hasonmása látható Beöthy Zsolt *Képes irodalomtörténeté*ben is, I. köt. 130. lap.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.), II. 78. A codex itt hibásan Ehrenreich-codexnek van nevezve. — Szarvas Gábor: *A Ferencz legenda, Magy. Nyelvőr* I. k. 215, 263, 316, 366, 411. ll. Főkép a szókincset ismerteti nagy gonddal. — Deák Farkas: *Észrevételek a Ferencz legendához*, ugyanott I. 322. — Závodnik Mihály: *Az Ehrenfeld codex nyelvi sajátságai*. (Egri kat. főgimnáziumi értesítő az 1887—88. évről.) — Simonyi Zsigmond: *A magyar szótők*. (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, XIV. k. 7. sz.) 18. l. Az Ehrenfeld-Codex teljesebb tőalakjainak tárgyalása. — Ugyanaz: *A magyar nyelv*, I. k. 163—168 l. A codex nyelvének bő ismertetése. — Szinnyei József: *Hibás olvasás, Magy. Nyelvőr* XX. 180. — Volf György: *Hibás olvasás*, ugyanott XX. 235. — Balassa József: *Codexeink és a nyelvjárások, Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 8. l. Az Ehrenfeld-Codex nyelvjárásának tárgyalása. — A fönt (92. l.) említett latin Ferencz-legendának 1752-iki győri kiadása (*Antiquitates Franciscanae seu Speculum vitae beati Francisci et sociorum ejus* stb.) megvan a Nemzeti Múzeumban, *V. S. S. 579n.* jelzett alatt.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar biblia maradványai. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex.

A Biblia legrégibb magyar forditásának töredékei három XV. századi codexben maradtak fönn: a Bécsi Codexben, a Müncheni Codexben s az Apor-Codexben. Ez utóbbiról csak ujabban deritette ki Simonyi Zsigmond, hogy zsoltárai szinten ezen első bibliaforditásból való másolatok.

Ez első bibliaforditást Döbrentei Gábor nyomozásai szerint valószinüleg két huszita eretnekséggel vádolt ferenczes pap, bizonyos Tamás és Bálint készitették Moldvába való menekülésük után, a mely 1436 és 1439 között történt. Innen az elnevezés: *ferencziek bibliája.* Mind a Bécsi, mind a Müncheni, mind az Apor-Codex azonban csupán másolatait tartották fönn az eredeti bibliaforditásnak.

Mielőtt az egész forditás s főkép a két fontosabb töredek, a Bécsi és Müncheni Codex nyelvét jellemeznök, szóljunk egyenkint a három codexről.

A Bécsi Codex (máskepen, Revai Miklós emlekezetére, Révai-Codex) hosszukás negyedrét alaku papiros-codex. Három egykoru kez irása. Leiróinak nevét s készülése évét nem tudjuk, azonban korát az irás jellegéből itelve, a XV. századba kell tennünk, s minthogy a pontos keletü Müncheni Codexszel egy időben kellett készülnie, vele körülbelül egykorunak is tarthatjuk (1466.). Tartalmát az ó-szövetség következő könyvei teszik: Rut, Judit, Eszter, a Makkabeusok (töredék), Baruk, Dániel, Ózeás, Joel, Ámos, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Szofóniás, Aggeus, Zakariás es Malakiás könyvei. Minden valószinüség szerint azonban csak másolat, valamint a másik ket codex is. A *bécsi udvari könyvtár* tulajdona.

A Müncheni Codex (másképen, Jászay Pál emlékére, Jászay-Codex) negyedret alakú s az első 8 hártyalevél kivételevel papirosra irt codex. Egy levelet kivéve egeszen Németi György keze irása, ki az utolsó sorokban tett vallomása szerint 1466-ban végezte be Moldvában, Tatros városában.* Tartalma: a negy evángelista könyvei, melyeket egy hártyára irott teljes kalendáriom, a *legrégibb magyar naptár* előz meg. Másolat. Legrégibb kideritheto gazdája a 15. lapon olvasható följegyzes szerint Widmanstadius, egy XVI. századi nyelvtudós volt. Jelenleg a *müncheni udvari könyvtár* tulajdona, hol 1834-ben Fejérváry Miklós fedezte föl.

* Ma inkább csak falu Moldva szélén. Oláhul *Totrus.*

Az Apor-Codex középszerű nyolczadrét alakú, több helyen csonkult papiros-codex. Három kéz írása, melyek közűl az elsőét nyelve alapján határozottan a Bécsi és Müncheni Codexben fönmaradt bibliafordítás töredékének kell tekintenünk. Az írók neve, valamint a codex készülése ideje ismeretlen. Ez utóbbit azonban az írás jellege alapján a XV. század második felére és pedig inkább a végére mint közepére kell tennünk. Tartalma: a zsoltárok fordítása, hymnusok, imádságok és elmélkedések. Iráshibáiból kitetszőleg szinten csak másolat. Nevét egykori tulajdonosától, *Apor Pétertől,* illetőleg az Apor-családtól kapta. Jelenleg Cserey Farkasné ajándékából az Imecsfalván levő *Székely Nemzeti Múzeum* tulajdona.

E három codexben fönmaradt első bibliafordításunk legfontosabb nyelvemlékeink közé tartozik, s a Bécsi és Müncheni Codex következetes és czélszerű helyesírásánál fogva is igen nevezetes. (Az Apor Codexben ez írásmód már némileg rongálva van.)

A Bécsi és Müncheni Codex helyesírásáról megjegyezzük a következőket.

Legnevezetesebb ama sajátságuk, hogy minden hangot, a mai kétjegyű mássalhangzókat is egyszerű jegygyel irják. A *cs* hangot a mai nagy L-hez hasonló jegygyel fejezik ki, az *sz*-et egyszerű vagy pontozott, illetőleg vonásos *z*-vel vagy *ź*-vel, a jés hangokat pedig, a *gy*-t kivéve, mellékjegyes *l*, *ń* és *t́* betűkkel irják. A *gy* hangnál megforditva járnak el: az egyszerű *g* ‚gy' hangot, a vonásos *ǵ* ellenben *g*-t jelent. Csak következetlenségből fordul elő az egyszerű *g* betű a *g* hang jelentésével is. A mássalhangzók közűl még a *j* hang kifejezése érdemel említést, a melyet szóvégen az *i*-től való megkülönböztetés kedvéért *ih*-val irnak, pl.: *akarih* akarj stb. A magánhangzók írásában nagy fontosságú a nyilt *e* és zárt *e* megkülönböztetése. Amazt tompa ékezetű *e*-vel, ezt pontozott *ė*-vel jelölik codexeink. E jelek azonban nemcsak rövid, hanem hosszú magánhangzókat is jelentenek: az *è* tehát annyi mint *e* vagy *é*,* az *ė* pedig *ė* és *é*. Kár, hogy a nyilt és zárt hang e megkülönböztetése nincs mindenütt keresztűlvive. A Bécsi Codexben pl. a második kéz *ė*-t nem használ, a harmadik pedig igen hanyag a megkülönböztetésben. S még ott is, a hol e megkülönböztetés pontosabb, nem lehet minden egyes jelölést föltétlen hitelűnek tekintenünk. Az Apor-Codexben pedig a pontozott *ė*-nek csak gyér nyomai mutatkoznak. Az *ö* és *ü* (illetőleg *ő* és *ű*) szinten meg vannak egymástól különböztetve; amannak alúl farkos *o*, ennek fölül pontozott *v* vagy *u* (illetőleg *u*') a jele.

A három codex nyelvi sajátságai közűl kiemeljük a következőket.

Hangtani szempontból legjellemzőbb a szóvégi *e* hangnak *ö*, *ü* után *ö*-re való változtatása, pl. *földö, ülö* ezek helyett: *földe, üle* stb. E sajátság előfordúl a Vitkovics-Codexben s a XVII. századi Zvonaricsnál is; ma csak a göcseji és rábavidéki nyelvjárásban találjuk meg. Ez az ajakhangú ejtésre való hajlandóság magyarázza meg, hogy a Bécsi és Müncheni Codexben már *ü* hang van olyan szókban, melyek jóval későbbi emlékekben, söt részben még ma is az eredeti *i*-t mutatják, pl. *üdvöz,* más emlékekben *idvez*; *üdő, küsded,* még ma is *idő, kisded* stb.

* E hosszú nyilt *é*-nek fontosságáról az általános részben szólottunk (4. l.).

Az *-ú -ü* és *-úl -ül* képzők meg az *-úl -ül* névrag nyiltabb *ó, ő* hangzóval állanak: *nevő* nevü, *fordól* fordúl, *lyányáól* lányáúl stb.

Nem illeszkedik még codexeinkben a *-szer* rag: *hányszer, háromszèr* hányszor, háromszor, s a *-ság -ség* képző a tovább képzett *-ságú -ségü* melléknevekben, melyek itt mindig *-ségő* alakkal fordulnak elő: *magasségő* e h. *magasságú*, annyi mint ,magasságos', nagyon magas, stb. A képző eredetére nézve azért is fontosak az ily melléknevek, mert az *-ú -ü* csak jelzős főnévhez járulván nyelvünkben, a *magasségő*-féléket is nyilván még két szónak kellett a codexiróknak érezniük: *magas ségő*, mint pl. *magas termetü* stb. Maga az illeszkedetlen *-ség* mélyhangú szókon, mint a Beszterczei Szójegyzékben, itt nem fordul elő.

Megőrizték még codexeink a *j* hangot az *aszjú, hoszju, hozjám, hozjád* stb. alakokban s szintígy a sziszegőn végződő igék fölszólító módjában: *emlékezjél* emlékezzél, *vadászja* vadászsza stb.

Teljesebb *v*-és alakjukban maradtak fönn az *-ó -ő* végü melléknevek és igenevek azon esetekben, midőn az *ó, ő* után ma magánhangzó következik, például *dicsövek* (vagy *dicsővek*) ebből *dicső*, ma *dicsőek*; *dicsövèjt* v. *dicsővèjt*, ma *dicsőit* stb.

A *-alom -elëm* képzős főnevek, valamint az úgynevezett hangvesztő* igetövek ragtalan alakjukban s mássalhangzón kezdődő ragok és képzők előtt is segédhang nélkül állanak: *értelm* értelëm, *lakodalmnak* lakodalomnak, *vesztegl* vesztegël, *országlván* országolván stb. Ép így kötőhangzó nélkül állanak a *t* végü igék befejezett cselekvésü alakjai, mint ma is a keleti székely és palócz nyelvjárásokban: *futtam, futtál* stb. ezek helyett: *futottam, futottál*. Ellenben megőriztek codexeink a tővégi hangot a *vi, hí, ri* igék alakjaiban: *viu* ví, *vionának* ví(v)nának, *viován* viván, *vejo* ri stb.

Az igeragozás nevezetesebb sajátságai még az említetteken kívül, hogy az *alszik fekszik* igék iktelenül vannak ragozva: *aloszok, aluszsz* (e h. *alszol*), *aloszon* alszik, *fèkszën* fekszik stb.; hogy az *-it* végü igék fölszólító módja, mint az Ehrenfeld-Codexben s egyéb codexekben is, *h*-val hangzik, söt mint a HBeszédben, *ch*-val írva is előfordúl: *zabadoch* és *zabadèch* szabadits; továbbá az összetett *ir volt* alak (rendesebb alakja *ir vala*) s az ilyen kettős ragozás: *fizetem valék* e h. fizetem vala, a mit az Ehrenfeld-Codexben is megtalálni.

A birtokos személyragok rendesen *j* nelkül vannak, mint az Árpád-kori oklevelekben s a codexek nagy részében, pl. *úta* útja, *papa* papja, *földo* földje: *karimon* karjaimon, *tagid* tagjaid, *napiban* napjaiban, *napitokban* napjaitokban stb.

A szóképzésre nézve fontos a ható igenek következő eredeti szerkesztésmódja: ,nem *hatsz* egy fürtöt fejérre *tenned*' e h. nem *tehetsz*; e példa világosan mutatja, hogy a *-hat -het* igeképző nem más mint a *hatni* ige. Jellemzi codexeinket az *-at -et* főnévképző nagy kedvelése, a mai *-ás -és* helyén is: *születet* születés, *futat* futás stb., továbbá a kicsinyitő *-csa -cse* a mai *-cska -cske* helyett: *királycsa, oroszláncsa* királyocska, oroszlánocska, stb. A *-nyi* képző itt

* Szinnyei József: *Rendszeres magyar nyelvtan*, 4. kiad 53. §.

ny helyett *n* hanggal fordúl elő: *anné* annyi, *enné* ennyi; ragozásban pedig teljesebb alakját mutatja: *annéiat* ,annéjat' annyit, *menciet* mennyit stb.

Mondattani tekintetben legjellemzőbb a *-va -ve* képzős igenévnek személyragos használata: *irvám, irvád, irvája* stb., a mi e három codexen kívül másutt ismeretlen, pl.: «kit én *megesmervém* elfuték», «tévelygetek nem *tudrátok* irást». Másik hasonló nevezetessége a befejezett cselekvés igenevének következő személyragos használata: «láttonk tegedet *ehezetted*», annyi mint ,éhezve'; «látám a szelletet (am. lelket) *leszállatta* mennyből», vagyis ,leszállva'.

Szókincse e három codexnek szintén igen fontos, a mennyiben sok olyan szót mutatnak, a mely más emlékeinkben vagy epen nem vagy csak ritkán fordul elő. Csak a legrégibb bibliának sajátjai: *monnál* mintegy, mintha,[1] *midenèm* nemde (másutt *minèm* és *minemde*), *rütet* extasis, *csajra* cserebogár (másutt *csaja*), *himlet* elhintés (vö. *himlő*), *elmetré* elmetszé, *gördőlet* mennydörgés stb. Egyéb ritka, kihalt szók: *valál* birtok, *megvanal* meggyógyul (különben csak a Budapesti Glosszákban fordul elő: *nem vanaltatik* non dirigetur 16. l.; *vanalat* és *vanalatus* származékai pedig a Németújvári Glosszákban), *venerék* ital stb.

Még egy nevezetessége van e legrégibb bibliafordításnak, hogy készítőjet nevezhetjük legelső nyelvújítónknak is. Világosan látszik számos szaván, hogy maga alkotta őket, a Vulgata szavainak leforditása végett. Ilyenek: *császárlat* imperium, *czímerlet* titulus, *ezerlő* tribunus (vö. *ezredes*), *negyedlő* tetrarcha (másutt *negyedes fejedelem*) stb.

A Becsi Codexből szövegmutatványul *Eszter* könyvenek I. fejezetet s hasonmásban a 97. lapot (*Baruch* könyvének kezdetét) adjuk; a Müncheni Codexből hasonmásban a 169. lapot (*János* evángéliomának kezdetét) mutatjuk be s közöljük még azt a reszt, a melyben a *Miatyánk* legrégibb magyar szövege maradt fönn (*Maté* VI. 9—13); az Apor-Codexből való mutatványunk a 138. zsoltár forditása.

1. Eszter könyvének I. fejezete.

(Bécsi Codex 47—50. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.[2]	*Régi ejtése.*
1 ASuerusnac napiban ki orzaglot indiatolfoguan Etiopiaiglan zaz huzon het videkeken	1. Asverusnak napiban, ki országlott Indiától fogván Etiopiáiglan százhuszonhet vidékëkën,

A Vulgata szerint.

I. In diebus Assueri, qui regnavit ab India usque Aethiopiam, super centum viginti septem provincias:

[1] Egyszer előkerül még az Érsekújvári Codexben (533b.).

[2] A codexet itt a betűk alakjában is követjük, s ezért szövegünk a Nyelvemléktár szövegétől külsőleg lényegesen különbözik. A Nyelvemléktár ugyanis, hogy a codexek kiadásában lehetőleg egyöntetűen járjon el, a L betűt *é*-vel, az *è*-t *e*-vel, a jelöletlen *e*-t *ë*-vel, a *ǵ*-t *g*-vel, a *gy* jelentésű *g*-t *ǵ*-vel, a *g* jelentésű *g*-t bokrétája fosztott g-vel, az *o*-t *ö*-vel s az *ū*, *v*-t *ü*, *ű*-vel cserélte föl, a mi nem mondható minden tekintetben sze-

2 mv́don volt o orzaǵanac zèkibèn o orzaganac kèzdètè volt Susa varos

3 Azert o vralkodaťťanac harmad èztèndeiebèn ton iǵèn nag vèndéǵseǵèt o menden fèiedèlminec es gèrmèkinèc persayaknac èrosseǵoynec es Medosiac fenesinèc. es o videkibèlinèc fèiedèlmèknèc ‖ [48] o èlotto

4] hog meǵmutatna o orzagi diLosegenec kazdaǵsagit es o hatalmanac nagsagat es felmagaztatasat soc v́dobèn tudńa mert zaz es nole zaz napocban.

5 Es mv́don bètellesednenèc a vendèǵsegnec napi vèndéǵǵè hiuata menden nepet ki lèlèttètec Susisban a nagtolfoguan mend a kúsdèdiǵlèn. es hèt napocban paranLola a' vèndègseget kèzeitètni a kèrtnèc es az èrèztuennèc gadoraban ki kirali oltozèttèl es kèzzel èkèsen plantaltatot vala

6] es menden fèlol satoroc fúggeztettènec vala èǵ zinouèc es Iacinctus zinouèc es arań zinouec

2. Müdön volt ö országának székiben, ö országának kezdete volt Susa város.

3. Azért ö uralkodatjának harmad esztendejében tön igën nagy vendegségët ö mëndën fejëdelminek és gyermëkinek, përsaiaknak erősségőinek és médosiak fenyësinek és ö videkibeli fejëdelmeknek ö elöttö,

4. Hogy mëgmutatná ö országi dicsöségének kazdagságit és ö hatalmának nagyságát és fëlmagasztatását sok üdöben, tudnya mert száz és nyolczszáz napokban.

5. És mudön betellyesëdnének a vendégségnek napi, vendégge hivata mëndën népët, ki lëlettetek Susisban, a nagytól fogván mënd a küsdediglen: és hét napokban parancsolá a vendegségët keszëjtetni a kertnek és az eresztvenynek gádorában, ki királyi öltözettel és kezzel ékësen plántáltatott vala.

6. És mënden felöl sátorok függesztettenek vala ég szinövek és jáczinktus szinovek és arany szinövek,

2. Quando sedit in solio regni sui, Susan civitas regni eius exordium fuit.

3. Tertio igitur anno imperii sui, fecit grande convivium cunctis principibus, et pueris suis, fortissimis Persarum, et Medorum inclytis, et præfectis provinciarum coram se,

4. Ut ostenderet divitias gloriæ regni sui, ac magnitudinem, atque iactantiam potentiæ suæ, multo tempore, centum videlicet et octoginta diebus.

5. Cumque implerentur dies convivii, invitavit omnem populum, qui inventus est in Susan, a maximo usque ad minimum: et iussit septem diebus convivium præparari in vestibulo horti, et nemoris, quod regio cultu et manu consitum erat.

6. Et pendebant ex omni parte tentoria ærii coloris, et carbasini ac hyacinthini, sustentata funibus byssinis, atque purpureis, qui eburneis circulis

rencsés eljárásnak. Még megemlítjük, hogy a rövidítésképen mellékjegyekkel írt betüket, melyek szövegünkben apróbb szedésüek, a Nyelvemléktár alul pontozott betükkel jelöli. Szövegünkben a szögletes rekesz [ ] olvasható törlést, a fél rekeszbe tett számok pedig a biblia verseit jelentik, a melyek az eredetiben folytatólag, kikezdés nélkül követik egymást.

bibor es barson koteleckèl kotoztètèt ki Elefant tetem mèl karikackal valanac toldattattac es Marmor ozlopockal tartattatnakuala Es arañ es èzust zekèc zèrzettettèkuala a pagimentomon ki Smaragdus es Perimis konel torleitetètnala Kit iratnac ɴudalatus kûlomboʒètè èkèseituala

7. Kic hiuatalasoc valanac kedeg arañ edènecbol iznakuala. es ètkèc kvlomb es kvlomb edènècben hozattatnakuala Es bor bouon es aiob vettètikuala ment kirali nagsagnac melto vala

8. es nèm vala ki n a' nem akarokat inna kèzereitènè De kiral ig zerzettè vala egmenden aztalokra o fèièdelmibol zerzèt vala hog egmenden vennè mèllet akarna

9. Vasti kiralnè es vèndègsègèt ton nèmbèrièknèc a polotaban hol || [49] Asuerus kiral zoktauala lakoztat

10. Es vg hèted napon mvdon kiral vig volna es annag ital vtan borral mègheuoltuolna parannola Manamannac es Bozatanac es Arbonanac es Gabathanac es Algatnac es

bibor és bársony kotelekkel kotoztetött, kik) ëlëfánttetem karikákkal valának toldattattak es mármor oszlopokkal tartattatnak vala. És arany es ezüst székëk szërzettettek vala a págyimëntomon, ki smaragdus és perimis (?) kövel torlëjtetëtt vala: kit iratnak csudálatus különbözete ekësëjt vala.

7. Kik hivatalasok valának kedég, arany edenyekből isznak vala, es etkek különb es különb edenyekben hozattatnak vala. És bor bövön es a jobb vettetik vala, ment királyi nagyságnak meltó vala.

8. És nëm vala, ki a nëm akarókat innya keszërëjtené, de király igy szërzëttë vala, ëggymëndën asztalokra ő fejëdelmiből szërzëtt vala, hogy ëggymëndën vënné, mëllyet akarná.

9. Vasti királyné ës vendegsegët tön nëmbërieknek a palotában, hol Asvérus király szokta vala lakoztát.

10. És úgy heted napon, müdön király víg volna, es an nagy ital után borral mëghevölt volna, parancsola Manamannak és Bozatának es Arbonának és Gabathának és Algatnak és

inserti erant, et columnis marmoreis fulciebantur. Lectuli quoque aurei et argentei, super pavimentum smaragdino et pario stratum lapide, dispositi erant: quod mira varietate pictura decorabat.

7. Bibebant autem qui invitati erant, aureis poculis, et aliis atque aliis vasis cibi inferebantur. Vinum quoque, ut magnificentia regia dignum erat, abundans, et præcipuum ponebatur.

8. Nec erat qui nolentes cogeret ad bibendum, sed sicut rex statuerat, præponens mensis singulos de principibus suis, ut sumeret unusquisque quod vellet.

9. Vasthi quoque regina fecit convivium feminarum, in palatio, ubi rex Assuerus manere consueverat.

10. Itaque die septimo, cum rex esset hilarior, et post nimiam potationem incaluisset mero, præcepit Mauman, et Bazatha, et Harbona, et Bagatha, et

Zaratnac es Carhasnac èhèt mèddoknec kic ozemèlè èlot zolgalnakuala

11] hog Vasti kiralnèt bèhoznac kiral èlèibè vètuèn koronat o fèierè es mègmutatna menden nèpèknec es fèiedèlmèknec o zepsègèt Mert igen zèpuala

12] ki nem akara es kiralnac paranLolaťťara kit a' mèddoctol paranLoltuala iotèt mègutala Azert a kiral megharaguèc es igen nag hirtèlènkèdèthè geriède.

13] mègkèrde a bolLèkèt toruènèkèt es orègbèknèc zèrzesit tudokat kic kirali zokasbol mendenkor vèlè èggèsolnec vala es mendenèkèt azoc tanalLaual tezen vala

14] Valanac kedeg èloc es rokombac Tarsena es Sechar es Admatha es Tarsis es Mares es Marsara es Manucha Persayaknac es Medosiaknac kirala hèt fèiedèlmi kic kiralnac orcaiat laťťakuala es èloc o vtanna zoktanakuala vlni

15] kic itèlèsenèc Vasti kiralnè èngèztèltètnèc. Ki Asuèrus kiralnac paranLolaťťat kit a mèddoc miat paranLoltuala tenni nem akartauala

Zaratnak és Karhasnak, e hèt meddöknek, kik ő személye előtt szolgálnak vala.

11. Hogy Vasti királynét behoznák király eleibe, vetvén koronát ő fejére és mëgmutatná mëndën népeknek és fejëdelmeknek ő szépségét: mert igën szép vala.

12. Ki nëm akara, és királynak parancsolatjára, kit a meddoktól parancsolt vala, jöttet mëgutálá. Azért a király mëgharagvék és igën nagy hirtelenkëdetbe gerjede.

13. Mëgkérdé a bölcseket, törvényeket és öregbeknek szërzesit tudókat, kik királyi szokásból mëndënkor vele ëggyesölnek vala és mëndëneket azok tanálcsával tészën vala.

14. Valának kedég elök és rokonbak Tarsëna és Lëchár és Admatha és Társis és Márës és Marsara és Manucha, përsaiaknak és medosiaknak het fejëdelmi, kik királynak orczáját látják vala, és elök ő utánna szoktanak vala ülni.

15. Kik itelésének Vasti királyné engeszteltetnék, ki Asvérus királynak parancsolatját, kit a meddök miatt parancsolt vala, tënni nëm akarta vala.

Abgatha, et Zethar, et Charchas, septem eunuchis, qui in conspectu eius ministrabant,

11. Ut introducerent reginam Vasthi coram rege, posito super caput eius diademate, ut ostenderet cunctis populis et principibus pulchritudinem illius: erat enim pulchra valde.

12. Quæ renuit, et ad regis imperium, quod per eunuchos mandaverat, venire contempsit. Unde iratus rex, et nimio furore succensus,

13. Interrogavit sapientes, qui ex more regio semper ei aderant, et illorum faciebat cuncta consilio, scientium leges ac iura maiorum:

14. (Erant autem primi et proximi, Charsena, et Sethar, et Admatha, et Tharsis, et Mares, et Marsana, et Mamuchan, septem duces Persarum atque Medorum, qui videbant faciem regis, et primi post eum residere soliti erant.)

15. Cui sententiæ Vasthi regina subiaceret, quæ Assueri regis imperium, quod per eunuchos mandaverat, facere noluisset.

16] Es fèlèlè nèki Manucha kiral es a fèiedèlmèc halvan. Vasti kiralne nem Lac a fèiedèlmèkèt kiralt sèrtèttè uala meǵ Dè es menden fèiedelmekèt es nèpèkèt ‖[50] kic vadnac Asuèrus kiralnac napiban menden videkibèn

17 Mert ki mègen kiralnenac bèzedè menden nèmberièchèz hog megutallac o ferièkèt es monganac Asuerus kiral paranLola ala hog Vasti kiralne bèmenne ohoziaia es az nem akarta.

18 es èzpeldanal Persay es Medosi fèiedèlmèknèc menden fèlèseǵèc méǵsemmeitic o ferieknèc paranLolatit Azert kiralnac haragia iǵaz

19] Es ha te nèked kel menièn ki paranLolat te orèattol es irattassecmeg Persayaknac es Medosyaknac toruènè zerènt mèllèt èlmulni nem illic hog Vasti semmikèppèn touabba kiralhoz bè nè mennen Dè mas vègè o orzaǵat ki tollètol iob.

20] es èz paranLolat ki igen zelèsseǵo te menden vidèkidbèn mèghirdèttèssec es menden fèlèsègèc mend nagoc es mend küsdèdèc tizteseǵet ioglanac o ferieknec

16. És felele neki Manucha, király és a fejëdelmek hallván: Nëm csak a királyt sértëtte mëg, de ës mëndën fejëdelmeket és népëket, kik vadnak Asvérus királynak mëndën videkiben.

17. Mert kimegyën királynénak beszedë mëndën némbëriekhëz, hogy mëgutálják ő ferjeket és mondjanak: Asvérus király parancsolá, hogy Vasti királyné bemënne ő hozjája és az nëm akarta.

18. És ez példával përsai és médosi fejëdelmeknek mëndën feleségëk mëgsëmmëjtik ő férjëknek parancsolatit: azert királynak haragja igaz.

19. És ha të neked këll, mënjën ki parancsolat të orczádtól és irattassék mëg përsaiaknak és medosiaknak törvénye szërént, mëllyet elmulni nëm illik, hogy Vasti sëmmiképpen továbbá királyhoz be në mënjën, de más vëgye ő országát, ki tőllétől jobb.

20. És ez parancsolat, ki igën széllésségő, të mëndën vidékidben mëghirdettessék és mëndën feleségëk, mënd nagyok és mënd küsdedëk, tisztësségët jogljanak ő férjëknek.

16. Responditque Mamuchan, audiente rege, atque principibus: Non solum regem læsit regina Vasthi, sed et omnes populos, et principes, qui sunt in cunctis provinciis regis Assueri.

17. Egredietur enim sermo reginæ ad omnes mulieres, ut contemnant viros suos, et dicant: Rex Assuerus iussit ut regina Vasthi intraret ad eum, et illa noluit.

18. Atque hoc exemplo omnes principum coniuges Persarum atque Medorum, parvipendent imperia maritorum: unde regis iusta est indignatio.

19. Si tibi placet, egrediatur edictum a facie tua, et scribatur iuxta legem Persarum atque Medorum, quam præteriri illicitum est, ut nequaquam ultra Vasthi ingrediatur ad regem, sed regnum illius, altera, quæ melior est illa, accipiat.

20. Et hoc in omne (quod latissimum est) provinciarum tuarum divulgetur imperium, et cunctæ uxores tam maiorum, quam minorum, deferant maritis suis honorem.

21] O tanalLa kèllètec kiralnac Es ton kiral Manuchanac tanalLa zèrènt

22] Es èrèztè lèuèlèkèt o orzaganac menden [videkè zèrent] vidèkibè kvlomb kvlomb nèluèken es botokon hog mikent egmenden nemzèt halhatna es oluashatna hog ohazocban fèièdèlmèc es nagobbac ferfiac lennenec Es èz menden nèm[p]èknec ki hirdèttètnec.

21. Ő tanálcsa kělleték királynak, és tőn király Manuchának tanálcsa szěrént;

22. És ereszte leveleket ő országának měnděn vidékibe külömb-külömb nyelvekěn és bötőkön, hogy miként ěggyměnděn němzet hallhatná és olvashatná, hogy ő házokban fejědelmek és nagyobbak férfiak lěnnének: és ez měnděn něměknek kihirdettetnék.

21. Placuit consilium eius regi, et principibus: fecitque rex iuxta consilium Mamuchan;

22. Et misit epistolas ad universas provincias regni sui, ut quæque gens audire et legere poterat, diversis linguis et litteris, esse viros principes ac maiores in domibus suis: et hoc per cunctos populos divulgari.

Jegyzetek.

1. vers. *Asvérus*, am. Xerxes.

hêt, am. hét. Ezen és hasonló hosszú nyilt é-s alakokra nézve l. fönt 4. l.

vidékěkěn, am. tartományokon, super provincias. A *provincia* egyik jelentését (a mi a fővárosokon kívül van) ma is a *vidék* szóval fejezzük ki.

3. v. *tőn vendégségět*. Vö. *prédikácziót tőn* az Ehrenfeld-Codexben (fönt 106. l.).

pěrsaiaknak, am. perzsáknak. Alakja így is magyarázható: *perzs(i)aiaknak*, az *i* kiesésével. Azonban a következő *médosiak* szó azt mutatja, hogy egyszerűen a népnévhez (*médus: médos: médosi*) van az *-i* képző függesztve.

erősségőinek. A *-ségü* képző a felsőfok (*fortissimis*) fordítása (vö. bevez.).

fényěsinek. Az *inclytus* ,híres' szó fordítása, mely jelentéssel másutt is előfordúl régibb emlékeinkben.

4. v. *fělmagasztatását* iactantiam. A *felmagasztat* (am. fölmagasztal) igének *-ás* képzős származéka. Ma csupán a *magasztal* használatos, mely a *magaszt* igéhez, a *magaszt-at* alapszavához ép úgy viszonylik, mint *marasztal* a *maraszt*-hoz, *nyugasztal* a *nyugaszt*-hoz.

tudnya mert, e h. *tudnia mert* (a mint a codex más helyein elő is fordúl), am. tudniillik. Elliptikus kifejezésből magyarázható: *tudnia (illik), miért*. Az Ehrenfeld-Codexben *tudni mért*. (Vö. SIMONYI: *A magy. kötőszók* I. 262.)

nyolczszáz. A fordító itt nyilván félreértette az *octoginta* szót s azért írt *nyolczran* helyett *nyolczszáz*-at.

5. v. *betellyesědnének*. Ma csak jövendölésről mondjuk a *beteljesedni* igét. A kifejezés azt teszi: midőn elmúltak a vendégség napjai.

vendéggé hívatu. Ma a *-vá -vé* rag helyett hasonló kifejezésben csak az *-úl -ül* és a *-nek* rag használatos: *vendégül hívni*, *meghívtam vendégemnek*. A régi nyelv azonban az *-úl -ül*-ön kívül a *-vá -vé* ragot is gyakran használja. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 318.)

a nagytól fogván měnd a küsdediglen. A *mind* szónak hasonló használata ma is megvan az ilyen kifejezésekben mint: ,kezdettől fogva *mind* ez ideig'. Vö. még *mind e mai napig*, *mindeddig*, *mindaddig* stb.

eresztvénynek. Az *eresztvény* már az oklevelekben is előforduló régi szó, am. növendék erdő, liget, berek.

gádorában, am. csarnokában. Ma is élő szó; mellékalakja *gátor* (l. *Nagy Szótár*).

öltözettel. A *cultu* szó ügyetlen fordítása, a mely itt tulajdonkép megmunkálást (vö. utánna: *kězzel* manu), vagy ékességet jelent.

6. v. *szinövek*, am. szinüek (l. bevez.).

ki(k) elefánttetem karikákkal valának toldattattak. A *ki* az eredetiben tollhibából áll *kic* azaz *kik* helyett. *Elefánttetem* am. elefántcsont. Ma csak halottról használjuk a *tetem* szót, azonban régi értelmének maradványa a *tetemes* ,igen nagy' melléknév, mely eredetileg csontost jelentett.

mármor oszlopokkal. A *mármor* egyszerű átvétele a latin szónak. A mai *márvány* alakhoz német réven jutottunk, a mennyiben nem lehet egyéb mint a bajor *marwel* ejtésnek magyarosodása (l. Szarvas Gábor fejtegetését, *Magy. Nyelvőr* VI. 440).

págyimëntom. Ma *pádimentom.* A codex *gyés* alakját *d* : *gy* változással magyarázhatjuk s olyan tájnyelvi ejtésnek kell tartanunk, mint *gyió* e h. *dió*, *gyinnye* e h. *dinnye* stb. a paloczoknál. (Vö. *gye* de HB., *gyicsér* dicsér Ehrenfeld-Codex.)

«Perimis» kő. Ismeretlen név. A Vulgatában *lapide pario* áll (v. i. pároszi kő, azaz márvány); nem lehetetlen tehát, hogy a latin *parius* melléknevet ferdítette erre a másoló.

törlëjtetëtt vala. A *törlëjt* kihalt régi szó, am. szerkeszt, csinál. Előfordúl az Ehrenfeld-Codexben is *törlöjt* alakkal.

iratnak csudálatus külömbözete. *Irat*, főnév, am. festés, festmény, az *ír* igének régi ,festeni' jelentéséből, a mi a *képirás* és *képíró* szavakban máig is fönmaradt. (Vö. fönt. 108. l.) Az egész kifejezés azt teszi: csudálatos változatosságú festmény.

7. v. *«hiuatalasoc»* talán csak tollhiba *hiuatalosoc* ,hivatalosok' helyett.

kedég. A *pedig*-nek közönséges régi alakja (l. Simonyi: *Magy. kötőszók* I. 134). A Bécsi és Müncheni Codex rendesen rövidítve (*ked.*, *ked.*, *ke.* és *ke.*) írja. L. pl. a Müncheni Codex hasonmásán.

külömb és külömb edenyëkben. A *külömb és külömb* régi szokott kifejezésmódja a *különféle*-nek. Igy is: *külömb-külömb* és *külömb-külömb-féle* azaz ,külömb-külömb fajta.' Az utóbbiból származik a mai *különféle.* Az *edény* szó *é*-je e helyen nyilt *e*-vel van ugyan írva, de bizonyára tévedésből, mert néhány szóval előbb *edenechől* áll s az ízö nyelvjárású Erdősi János is *edin*-t ír (l. *Nyelvtört. Szot.*).

királyi nagyságnak méltó. A *-hoz* és *-ra* helyett néha *-nek* ragos határozó is előfordúl régen a *méltó* mellett. Pl. «Méltó lészën itéletnek» e h. itéletre (Müncheni Codex 21). «Kiknek nëm vala méltó ez világ» (Érdy-Codex 522).

8. v. *készërëjtené.* A *kénszërít* (ma inkább *kényszerít*) igének régi közönséges mellékalakja *készërëjt*, *készërít* volt.

szërzëttë vala, am. rendelte, elrendelte.

ëggymëndën, am. mindegyik. Csak e bibliafordításban fordul elő. Nyilván a latin *unusquisque* fordítása.

9. v. *nëmbërieknek*, am. asszonyoknak. A *nëmbëri* szó csupán a Bécsi és Müncheni Codex sajátja. Innen eleveníthették föl valószinűleg az ismeretes *nëmber* alakkal.

szokta vala lakoztát, am. szokta lakozását vagyis szokott lakni. E bibliafordításnak jellemző vonása az *-at -et* (*-t*) képzős főnév használata a közönséges *-ni* végű főnévi igenév helyett.

10. v. *«annag»*, olv. ,an nagy' a nagy. A névelő *z*-jének kiesését a névszó kezdő mássalhangzójának kettőzése pótolja, mint a mai népnyelvben is. Ennélfogva valószinűleg valamennyi *a* névelőt ily módon ejthette hasonló helyzetben nyelvemlékünk irója.

ital, am. ivás. Régi közönséges jelentése a szónak.

mëghevőlt, am. fölhevült.

Manaman, Bozata, Gabatha, Algat, Zarat. Többé-kevésbbé elferdítései a Vulgatabeli zsidó neveknek.

meddőknek. Az *eunuch* szót fordítja codexünk a *meddő*-vel. Ma csak nőről és nőstény állatokról mondjuk.

12. v. *a meddőktől parancsolt vala.* A mai nyelvszokásban egyre jobban terjed hasonló kifejezésekben az *által* névutó használata (vö. latin *per*). Régen s a népnél ma is a *-tól* rag járja. (Alább a 15. versben *miatt* névutóval: *meddők miatt*).

jöttét mëgutálá. Szolgai fordítása a latin *contempsit venire* kifejezésnek, minthogy *contemno* rendesen am. megvet, megutál. Tulajdonkép azt teszi: nem törődött a jövetellel, nem akart jönni. (Vö. még föntebb: *szokta vala lakoztát*, 9. sor.)

hirtelenkëdetbe gerjede, am. dühre gerjedt, haragra gyúlt. A *hirtelenkëdet* ,furor' csak e három codexben fordul elő.

13. v. *öregbeknek*, am. *öregebbeknek*. Régi nyelvünk a középfok-képzőt igen sze-

reti a rövidebb tőhöz függeszteni. E képzésmód maradványa a mai *szebb*, mely ebből lett: *szépb* (e h. *szépebb*). Az *öregbek* szó itt a *maiores* (tkp. elődök, ősök) szószerinti fordítása.

szërzésit. A *szërzés*-nek a régi nyelvben ,intézmény, határozat, rendelet, hagyomány' s hasonló jelentései is vannak.

tanálcsával, am. tanácsával. Az *l*-es alak közönséges régibb emlékeinkben.

14. v. *elők*, am. elsők. Régen gyakori e melléknévi használat. A mai nyelvben az *előszó*, *előrész* szavakban tekinthetni még melléknévnek.

rokonbak, e h. *rokonabbak*. (Vö. fönt *öregbek*). Am. közelebbek. A *rokon* szónak ez közönséges jelentése volt a régiségben.

«*Tarsena*», «*Sechar*», «*Manucha*». A Vulgatabeli *Charsena*, *Sethar*, *Mamuchan* neveknek elferdítései. Az előbbi kettő közönséges másolói hiba (*c* helyett *t* és megfordítva).

szoktanak, am. *szoktak*. A több 3. személyű multnak régi teljesebb alakja, melyet még VÖRÖSMARTY is használ *Szózat*ában: «Itt *küzdtenek* honért a hős Árpádnak hadai», e h. *küzdtek*. «S *elhulltanak* legjobbjaink A hosszu harcz alatt» e h. *elhulltak*.

15. v. *kik itéléséněk Vasti királyné engeszteltetnék*, am. a kik itéletének V. királyné alávettetnék. Az *engesztel*-nek eredeti régi jelentése ,alávet, megigáz', s minthogy a *megengesztelés* (eredetileg ,leigázás, alávetés') megfékezéssel, megszelidítéssel jár, ezért beszélünk ma a haragvó ember megengeszteléséről, kiengeszteléséről, Istennek bemutatott engesztelő áldozatról stb.

a meddők miatt per eunuchos. Vö. fönt *a meddőktől* (12. v.).

16. v. *ës mëndën fejëdelmeket és népëket*. Az első *es*-nek (am. *is*), a második *és*-nek (et) olvasandó. Az *is* kötőszó eredetéről l. a HBeszédnél (61. l.).

18. v. *mëgsëmmëjtik*. Itt azt teszi ,semmibe sem veszik', ,nem sokat hajtanak rá'. Azonban rendesen ,megsemmisít' értelemmel használja bibliafordításunk a *semmeit* (más helyeken *semmieit*) szót, mely egyéb emlékeinkben ismeretlen. A nyelvújitás valószinüleg e codexek ismerete nélkül alkotta meg az azonos igei alapból kiinduló *semmitőszék*-et.

19. v *mëllyet elmúlni nëm illik*. Az *elmúlni* igének itt ,elkerülni' jelentése van, a mi igen gyakori a régi nyelvben. (Vö. «es nun igg ember *mulchotia* ez vermut» HB.) Az *illik* is egyik régi s már elavúlt jelentésével áll: ,licet, szabad'.

töllétől, e h. *tőle*. Érdekes példája a ragismétlésnek, melyet nyelvünknek ama természete magyaráz meg, mely szerint a viszonyjelölő elemet a szóvégen világosan érezni kivánja. Hasonló a mai köznyelvben *nálánál* s némely nyelvjárásban: *veletekkel*. (L. *Elemismétlődés a szóalakulásban*, *Hunfalvy-Album* 57. l.) — A középfok (*jobb*) mellett a régi nyelv *-tól* ragot használt a mai *-nál* (fal*nál* fehérebb) helyett. Ma e régi kifejezésmódnak nyoma csupán a *mentől* (pl. *mentől* jobban stb.) szóban van meg, a mely annyi mint *mënd-től* azaz *mindtől*, ma *mindnél*, *mindennél*.

igën szélësségő. E *-ségű* képzős melléknév előtt az *igen* határozó szó használatát csakis úgy magyarázhatjuk, hogy a képzőt elődeink még némileg főnévnek érezték (l. fönt 113. l.), vagyis a kifejezés az ő nyelvérzékük előtt azt tette: *igen szélës ségű* mint ma is mondjuk: *igen éles eszű* stb. Az effélékben ugyanis az *igen* tulajdonkép csak a melléknévnek (*éles*) szolgál erősítésére.

«*ioglanac*», tulajdonkép *iogl'anac*, azaz *jogljanak*. A kifejezés azt teszi: ,tisztességet tartozzanak mutatni, tisztelettel tartozzanak viselkedni'. A *jogl-* ige csak ez egy helyen fordúl elő az egész régi irodalomban.

ereszte, am. külde.

bötökön, am. betükön. Teljesen azonos (*bötő*) alakkal előfordul még LÉPES BÁLINT XVII. századi írónál is.

2. Baruch könyve I. fejezetének 1—9. verse.

(A Bécsi Codexből való hasonmás szövege.)

A hasonmás betűszerinti olvasása.

It kezdètic Baruth prophetanac koñuo

1 ES èzèc a koñonèc igey mèllèkèt irt Baruch Nerienèc fia Maasie fiaie Sedechie fiae Sedey fiae Elchie fiae Babilloniaban.

2 otod. èztèndobèn a' honac hètèd napian az vdobèn kibèn a Caldeusoc Ierusalemèt megvottèkuala. es. mèggèrièztèttèkuala otet tvzzèl.

3 Es mègolvasa Baruch è koñonec igeyt Iekoniasnac Ioachim fianac Iuda kiralanac fvlèibè mend. annèpnèc a' konohoz iouoknec fvlèibè

4 es a hatalmasoknac kiraloc fvlèinec fiaynac fvlèibè. a' kvsdèdtol fognan mend a' nagiglan Babillo- mendènèknec Babilloniaban lakozoknac Svdinac foloianal

5 kic haluan sirnakuala boitolnec vala es imadkoznakuala vrnac zèmèlè èlot

6 Es penzt zèdenec mikent egmendennèc kèzè. tèhètè

7 es èrèztèt Ierusalembè Ioachim paphoz Ech Elchie fiahoz Saloèl

Eredeti kiejtése.

Itt kezdetik Baruch prófétának könyvö.

1. És ezëk a könyőnek igéi, mëlyeket írt Baruch, Neriének fia, Másie fiájé, Sedeczie fiáé, Sedei fiáé, Elczie fiáé, Babilloniában,

2. Ötöd esztendőben, a hónak heted napján, az üdőben, kiben a káldëusok Jërusálëmet mëgvötték vala és mëggërjesztëtték vala őtet tűzzel.

3. És mëgolvasá Baruch e könyőnek igéit Jëkoniásnak, Joákim fiának, Júda királyának füleibe, mënd an népnek, a könyőhöz jövőknek füleibe

4. És a hatalmasoknak, királyok fiainak füleibe a küsdedtől fogván mënd a nagyiglan, mëndënëknek, Babilloniában lakozóknak Sudinak folyójánál.

5. Kik hallván, sírnak vala, bőjtölnek vala és imádkoznak vala Úrnak szëmélye előtt.

6. És pénzt szëdének, miként ëggymëndënnek keze tëheté,

7. És eresztték Jërusálëmbe Joákim paphoz, Elczie fiához, Saloel

---

A Vulgata szerint.

1. Et hæc verba libri, quæ scripsit Baruch filius Neriæ, filii Maasiæ, filii Sedeciæ, filii Sedei, filii Heleiæ, in Babylonia,

2. In anno quinto, in septimo die mensis, in tempore quo ceperunt Chaldaei Jerusalem et succenderunt eam igni.

3. Et legit Baruch verba libri huius ad aures Jechoniæ filii Joakim regis Juda, et ad aures universi populi venientis ad librum,

4. Et ad aures potentium filiorum regum, et ad aures presbyterorum, et ad aures populi, a minimo usque ad maximum eorum omnium habitantium in Babylonia, ad flumen Sodi.

5. Qui audientes plorabant, et ieiunabant, et orabant in conspectu Domini.

6. Et collegerunt pecuniam secundum quod potuit uniuscuiusque manus.

7. Et miserunt in Jerusalem ad Ioakim filium Heleiæ filii Salom sacerdo-

Jt kezdetic Baruch p̃fetanac könyue

Ezec a könyuec igei mellyeket
irt Baruch Neriencc fia Maasie
fiaie Sedechia fiae Sedey fiae
Elchie fiae Babillomaba ötöd
eztendöben a honac hetöd napian az vdöben
kiben a Caldeusoc ierusalemet megvöttec vala ʒ
megegesztettec vala öt tüzzel. Es meg ol-
vasa Baruch e könyuec igeit Jeconiasnac
Joachim fianac Juda kiralanac füleibe mind
anepnec a könyuhöz iouoknac füleibe ʒ a hatal
massoknac kiraloc fiaynac füleibe
a kissebtöl foguan mind a nagiglan Babillo
mendeneknec Babillomaban lakozoknac Ev
dnac foloianal kic halua simnakuala koitolnc
vala es imadkoznakuala vrnac zemele elöt
Es penzt zedenec mikent egmendenec kezé
tehetté ʒ elkeldec ierusalembe Joachim paphoz
Elchie fiahoz Salom fiahoz ʒ az egeb papok
hoz ʒ mend anephöz kic ö velé lelettettenecua
la ierusalembe mikoron vönec vr templomanac e
denit mellec el vitettenec vala a templombol
meg hozni Judanac földebe Sibannac honac v
napian az ezüst edenöket mellyeket alkotot
vala Sedechias Josie fiae Juda kiralac
mi vtan el vitte volna ierusalembol Nabucodono
zor babillomanac kirala Jeconiast ʒ a feieket
fedelmeket ʒ a foglokat ʒ a hatalmassokat ʒ a
földnec nepet es viue öket megkötözuen Ba-
billomaba

A BÉCSI CODEX 97. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XV. SZÁZAD.)

Eredetije a bécsi udvari könyvtárban.

fiaiehoz es az egèb papokhoz es mend
annèphèz kic ǫ vèlè lelèttèttènèkuala
Iersalembèn
8 mikoron vennèc vr templomanac
èdènit mèl'l'èc èl vètèttènec vala
a' templombol mèghioni Iudanac
fǫldèbè Siban honac X napian az
èzüst èdenèkèt mèllèkèt alkotot vala
Sedechias Iosie fia[ie] Iuda kiralae
9 mi vtan èlvǫttǫ volna Ierusalem-
bǫl Nabuhodonozor babillonianac ki-
ral'a Iekoniast es a fèièdèlmèkèt es a
fogl'okat es a hatalmasokat es a'
fǫldnec nèpèt es vine ǫkèt mègkǫtǫz-
nèn Babilloniaba

fiájéhoz és az ëgyéb papokhoz és mënd
an néphëz, kik ö vele lëlettettenek
vala Jërusálëmben :
8. Mikoron vënnek Úr tëmplomá-
nak edényit, mëllyek elvëtettenek vala
a tëmplomból, mëghioni Júdának
földebe Sibán hónak tízed napján, az
ezüst edenyëket, mëllyeket alkotott
vala Sëdëeziás, Jósië fia, Juda királyáé,
9. Miután elvöttö volna Jërusálëm-
böl Nabuhodonozor, Babilloniának ki-
rálya, Jëkoniást és a fejëdelmeket és a
foglyokat és a hatalmasokat és a föld-
nek népét, és vivé öket mëgkötözvén
Babilloniába.

---

tem, et ad sacerdotes, et ad omnem populum, qui inventi sunt cum eo in
Jerusalem :
8. Cum acciperet vasa templi Domini, quæ ablata fuerant de templo,
revocare in terram Juda decima die mensis Sivan, vasa argentea, quæ fecit
Sedecias filius Josiæ rex Juda,
9. Posteaquam cepisset Nabuchodonosor rex Babylonis Jechoniam, et
principes, et cunctos potentes, et populum terræ, ab Jerusalem, et duxit eos
vinctos in Babylonem.

Jegyzetek.

1. vers. ***könyünek***. am. könyenek. *Könyü* a *könyv*-nek régibb alakja, mely még nyomtatványokban is elöfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

fiájé. am. fiáé, a két magánhangzó között hiatustöltö *j* hanggal. A következökben már egyszerüen *fiáé* áll.

Babilloniában. Alább is így (4. és 9. v.), e h. Babi*l*oniában.

2. v. ***mëgvötték***, am. elfoglalták. *Megvenni a várat* stb. e h. ‚elfoglalni' általános régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szótár*).

mëggërjeszt, am. fölgyújt, a szónak közönséges régi jelentésével. Ma a *gerjeszt* igét csak átvitelesen használjuk: *haragra, szerelemre gerjeszteni* stb.

3. v. ***mëgolvasá***. am. felolvasá. A *megolvas* igét ‚elolvas' értelemben még olykor ma is megtaláljuk az irodalmi nyelvben.

4. v. ***küsded***. am. k*i*sded. (Vö. bevez., 112. lap).

7. v. ***az ëgyéb papokhoz***. am. a többi papokhoz. Az *egyéb* szónak ily használatára vö.: «Az szizesség Istennél nëm kedves *az egyéb* jószágos mivelködetöknél kil» (Tihanyi Codex 2. l.). A Vulgatában csak *ad sacerdotes*.

8. v. ***mëghioni***. Teljesebb töalak *meghíni*, *meghíeni* helyett. (Vö. bevez., 113. lap.) A *meghí* ige itt ‚visszahí' jelentéssel áll (vö. *megtér* e h. *visszatér*), pedig a *revocare* e helyen voltaképen visszavivéssel fordítandó.

Sibán hó, am. Si*v*án hó, a zsidó időszámítás egyik hónapja, mely a mi május-június hónapjainkra esik. A *Sibán* alakváltozatra nézve vö. *bakter* = ném. *Wachter* (Wächter); *ezibil* e helyett *ezivil* stb.

9. v. ***mëgkötözvén***. am. megkötözve. A *-ván -vén* igenévi alak a mai *-va -ve* helyett általános a régiségben.

3. János Evángéliumának kezdete.

(A Müncheni Codexből való hasonmás szövege.)[1]

A hasonmás betűszerinti olrasása.

1] KEzdetben vala iǵe es iǵe vala istennèl es isten vala iǵè

2 Ez vala kèzdètbèn istènnèl

3] Mèndènèe ọ miatta lọttènec es ọ nalanalkül semmi nèm lọt Mèľ lọt

4] ọ bènne èlètuala es az èlèt vala[2] embèrecnec fenèsseǵe,

5 es a˙ fenèsseg sètètechèn fènlic es a sètetèc ọtèt megnem foǵlaltac

6 Volt istèntọl èrèźtetet èmber kinec nène vala Ianos

7] Ez iọt tanosagba hog tanosagot uallana a˙ vilagrol

9] Iǵaz vilag vala ki meguilagoseit mèndèn èmbert è vilaǵba iọuọt

10 E vilagban vala es è vilag ọ miatta lọt es è vilaǵ ọtet megnem èsmèrte

Eredeti kiejtése.

1. Kezdetben vala íge és íge vala Istennél és Isten vala íge.

2. Ez vala kezdetben Istennél.

3. Mëndënëk ő miatta löttenek és ő nálánál kül sëmmi nëm lött, mëlly lött.

4. Ő benne élet vala és az élet vala embërëknek fényessége:

5. És a fényesség sëtétëkben fénylik és a sëtétëk őtet mëg nëm foglalták.

6. Volt Istentől eresztetëtt embër, kinek neve vala János.

7. Ez jött tanóságba, hogy tanóságot vallana a világról.

9. Igaz világ vala, ki mëgvilágosëjt mëndën embërt, e világba jövöt.

10. E világban vala és e világ ő miatta lött és e világ őtet mëg nëm esmerte.

A Vulgata szerint.

1. In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.

2. Hoc erat in principio apud Deum.

3. Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil, quod factum est.

4. In ipso vita erat & vita erat lux hominum:

5. Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.

6. Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes.

7. Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum.

8. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.

9. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

10. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit.

[1] Az egyes függő vonal (|) a hasáb végét jelenti. Egyebekben átirásunk megegyez az előbbi szemelvényekével.

[2] E szó után olvashatatlan törlést látni.

A MÜNCHENI CODEX 169. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1466.)
Eredetije a müncheni udvari könyvtárban.

11] Tulaidon onnebè iot es onnèi otèt nem fogattac
12] Valameññèn kedeg fogattac otèt adot onèkic hatalmat istènfiaia lenniec
13] Kic nem vèrecbol, sem tèstnèc akaratťabol, sem ferfiunac akaratťabol, dè źulèttèc istèntol,
14] es az ige lot teste | es lakozic mù bènnonc, es lattuc o diLosegèt monnal aťatol eggètlèn eg zùlètètnèc diLoseget teľľèst malaztal es igassaggal
15] Ianos tanosagot vallot o rolla es kaialtot monduan Ez az kit mondec ki èn utannam iouèndo es en èlottèm lot, mert en èlottèm valo vala,
16] es o teľľessegebol mend mù vottonc malażtot malażtert,
17] mert a' toruen moyses miat adatot, a' malażt kedeg es az igassag iesus xristus miat lot
18] Istènt sonha sènki nem latta hanem Lac eggètlèn eg zùlètèt fiu ki vagon aťanac olèbèn o meghirdèttè,

11. Tulajdon önnébe jött és önnei őtet nëm fogadták.
12. Valamennyen kedég fogadták őtet, adott ő nekik hatalmat Isten fiaiá lënniëk:
13. Kik nëm vérëkből, sëm testnek akaratjából, sëm férfiúnak akaratjából, de születtek Istentől.
14. És az íge lött testté és lakozik mü bennönk és láttuk ő dicsőségét monnál atyától ëggyetlen ëggy születëttnek dicsőségét, tellyest malaszttal és igassággal.
15. János tanóságot vallott ő rólla és kajáltott mondván: Ez az, kit mondék, ki ên utánnam jövendő és ên előttem lött, mert ên előttem való vala.
16. És ő tellyességéből mënd mü vöttönk malasztot malasztert.
17. Mert a törvény Mojsës miatt adatott, a malaszt kedég és az igasság Jézus Krisztus miatt lött.
18. Istent sonha sënki nëm látta, hanem csak ëggyetlen ëggy születëtt fiú, ki vagyon atyának ölében, ő mëghirdette.

---

11. In propria venit, & sui eum non receperunt.
12. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius:
13. Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.
14. Et verbum caro factum est, & habitavit in nobis: & vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a patre, plenum gratiæ et veritatis.
15. Joannes testimonium perhibet de ipso, et clamat dicens: Hic erat, quem dixi: Qui post me venturus est, ante me factus est: quia prior me erat.
16. Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia.
17. Quia lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est.
18. Deum nemo vidit unquam: unigenitus filius, qui est in sinu patris, ipse enarravit.

19 Es ez Ianosnac tanosaga micor èrèžtettèc ierusalembol a' sidoc papocat es leuitacat o hozia, hog megkèrdeznec otèt Te ki vag

20 Es megvalla es nem tagadameg mert en nem vagoc Xristus

21 Es kèrdec otet Mi azert Illes vag è tè, Es monda, Nem vagoc, propheta vag è te. Es fèlèle Nem

22 Mondanac azert oneki, Ki vag hog fèlèletet aggonc azocnac kic erèztettenec mu'nkèt Mit mondaž teneu rollad

23 Monda, En vagoc kiètlenben iuoltètnec žaua, Kezèhetèc vrnac utat mikent mondot isaias propheta

24 Es kic èrèžtettèc vala valanac a' leualtac kozzol

25 Es kèrdec otet es mondanac nèki

19. És ez Jánosnak tanosága, mikor eresztëttek Jërusálëmből a zsidók papokat es lëvitákat ő hozjá, hogy mëgkerdeznek őtet: Të ki vagy?

20. És mëgvallá és nëm tagadá mëg: Mert én nëm vagyok Krisztus.

21. És kérdek ötet: Mi azért? Illyés vagy-ë të? És monda: Nëm vagyok. Próféta vagy ë të? És felele: Nëm.

22. Mondának azért ö neki: Ki vagy, hogy feleletët adjonk azoknak, kik eresztëttenek münket? Mit mondasz tënnën róllad?

23. Monda: Én vagyok kietlenben ivöltetnek szava. Készéhétëk Úrnak útát, miként mondott Isaiás próféta.

24. És kik eresztettek vala, valának a lëváltak közzől.

25. És kérdék ötet és mondának neki:

Eddig a hasonmás szövege. Folytatása az eredeti kiejtés szerint:

[170] Azert të mit körësztëlsz, ha të nëm vagy Krisztus és sëm Illyés sëm próféta?

26. Felele ő nekik János, mondván: Én körësztëlëk vízben; tü közöttetëk kedeg állott, kit tü nëm tudtok.

27. Ő az, ki én utánnam jövendö, ki én elöttem lött, kinek nëm vagyok meltó, hogy mëgóggyam ő sarujának sziját.

---

19. Et hoc est testimonium Joannis, quando miserunt Judæi ab Jerosolymis sacerdotes et Levitas ad eum, ut interrogarent eum: Tu quis es?

20. Et confessus est, et non negavit: et confessus est: Quia non sum ego Christus.

21. Et interrogaverunt eum: Quid ergo? Elias es tu? Et dixit: Non sum. Propheta es tu? Et respondit: Non.

22. Dixerunt ergo ei: Quis es, ut responsum demus his, qui miserunt nos? quid dicis de teipso?

23. Ait: Ego vox clamantis in deserto: Dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias propheta.

24. Et qui missi fuerant, erant ex Pharisæis.

25. Et interrogaverunt eum, et dixerunt ei: Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?

26. Respondit eis Joannes, dicens: Ego baptizo in aqua: medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis.

27. Ipse est, qui post me venturus est, qui ante me factusest: cuius ego non sum dignus ut solvam eius corrigiam calceamenti.

Jegyzetek.

1. vers. *Kezdetben vala íge* stb. A mai bibliafordítások szerint: Kezdetben vala *az* ige stb. (Vö. a HB. jegyzetei közt, 66. l.)

Istennél, am. Istennél, hosszú nyilt *é*-vel a mai *é* helyén. (Vö. fönt, 4. l.)

3. v. »*mèndènèk*«, am. »mendenek« mindenek. A codex itt valamennyi *e*-t nyilt *e*-vel jelöli ugyan, de nem valószinü, hogy valóban ilyen ejtése lett volna a szónak. A mennyiben az író mégis nyilt *e*-vel ejtette volna, egyszerü nyelvjárási különösségnek kellene tekintenünk.

»*nèm*«, am. nem. Szintén valószinüleg zárt *e*-vel olvasandó.

ő miatta, ma: ő általa. Vö. a Bécsi Codexben: *a méddők miatt* (fönt, 121. l.)

mëlly lött. Ma hasonló kifejezésben a dologra vonatkozó főnévi visszaható névmást, a *mi*-t használjuk, míg a *mely* csak melléknévileg használatos.

5. v. *sëtétëkben*. A codex az első szótagban nyilt *e*-t ír, a mi, ha nem tollhiba, csupán különös tájnyelvi sajátság lehet, mert a mai *sötét* ejtésnek a régi köznyelvben csak *setét* felelhetett meg. (Vö. fönt, 15. l.) A többes szám (e h. *sötétség*) a latin *tenebrae* szolgai fordítása.

mëg nëm foglalták, am. be nem fogadta, tenebrae eum non comprehenderunt.

8. v. E vers, valamint a 7-diknek befejező mondata nincs meg bibliafordításunkban.

9. v. *igaz világ vala*, am. igaz világosság vala. A *világ* szót ily értelemmel még ma is használjuk. Vö. »Édes anyám, gyújts *világot*! Nem tudom én, jaj, mit látok!« (Gyulai: *Éji látogatás*).

mëgvilágosëjt, am. megvilágosít, az -*ít* képzőnek régi alakjával. (Vö. fönt 106. l.)

11. v. *tulajdon önnébe*, am. tulajdonába, tulajdon magáéba, in propria. *Ön* v. *önn* a régi nyelvben am. suus, eius, eorum. (l. *Nyelvtört. Szótár*). Ma is használjuk az *önmaga*, *önmagának* stb. kifejezésekben. A német *sie* és franczia *vous*-nak megfelelő használat csak a nyelvújítás óta van divatban. A következő *önnei* is azt teszi tehát: övéi.

12. v. *valamennyen*, am. valamenynyien. Olyan hangkiesés, mint *peneteneza* e h. peneteneczia (l. fönt 106. l.).

fiaiá, am. fiaira. A -*rá* -*re* rag a régi nyelvben, söt néhol a mai népnyelvben is *r* nélkül áll. Pl. igen gyakori a *miá* alak e h. *mire* a codexekben s a háromszéki nyelvjárásban (l. Simonyi: *A magy. névragozás* 27. 28. l.).

13. v. *de*. Ma az irodalmi nyelv hasonló tagadás után ellenmondóúl a *hanem* kötószót használja; a népnyelv azonban ma is él még a régies *de* kötószóval. (Vö. Simonyi: *Magy. kötőszók* I. 159. s köv. ll.)

14. v. *monnál*, am. quasi. Minden valószinüség szerint így kell olvasnunk legrégibb bibliafordításunknak e jellemző szavát (írva *monnal*), s alig lehet egyébnek tartanunk, mint a *mond* ige 2. személyü föltételes módú alakjának, e h. *mondnál*, azaz *mondanál*. Hasonló alak ma is a népnyelvben *monnak*, e h. *mondnak* azaz *mondanak*. A *monnál* (mondanál) alak tulajdonkép azt teszi: úgy mondanál, úgy szólnál, úgyszólván. (A *mond* igének ily tárgyatlan használatára nézve vö. fönt, 103. l.) A kötőszóról l. Simonyi: *Magy. kötőszók* III. 175.)

15. v. *kajáltott*, am. kiáltott. A *kiált* igének e régi teljesebb *kajált* alakja a népnyelvben még ma is ismeretes (vö. *Nagy Szótár*).

ên, am. én. Hosszú nyilt *e*-jére nézve vö. a ma is kezdő nyilt *e*-vel ejtett *engem*, *engém* alakokat.

18. v. *sënki*. Minthogy a *sem*-ből (*semi*), ez pedig a *nem* tagadó szóból (= *is nem*, *s nem*) származik, zárt *e*-vel olvasandó, bár codexunk *senki*-t ír.

születëtt. Utolsó szótagját codexünk szintén nyilt *e*-vel írja; mindazonáltal alig lehetett ilyen ejtése. (Vö. külföldről *hozatott* árú, stb.)

19. és 21. v. *kêrdeznék*, *kêrdék* am. kérdezték, kérdék. Első szótagjuk hosszú nyilt *é*-vel olvasandó, mert Heltai is rendesen *ę* betüvel írja a *kérd* igét (l. *Nyelvtört. Szót.*).

21. v. *të*. Zárt *e*-vel olvasható az általános kiejtés szerint, bár codexünk *te*-t ír.

23. v. *ivöltetnek*, am. üvöltetnek, üvöltésnek. A latinban *clamantis* melléknévi igenév áll, a mint a mai bibliafordítások is fordítják.

keszéhétek, am. készitsétek. A fölszólitó mód ez alakjára nézve vö. fönt, 59. l.

útát, am. út*ját* (l. fönt, 113. l.). Vö. «Rengetegekbe nem egy *uta* téved» (PETŐFI: *Temetőben*).

24. v. *eresztetlek vala*, am. küldettek vala, missi fuerant.

lëvállak közzől, am. a farizeusok közül. A *farizeus* szónak eredeti jelentése am. ‚különvált'. E jelentést akarja bibliafordítónk a *levált* szóval visszaadni. (A *Nyelvtort. Szótár* e szót nem említi.) A *közzől* kettős *z*-je a *köz* szónak eredeti teljesebb alakját mutatja, a mely a mai kiejtésben is még van még őrizve (*közzül*, *közzé*, helyesirásunk szerint *közül*, *közé*).

25. v. *Illyés* (irva *Il'l'es*). Ma inkább *Illés*. A hosszú *lly*-es alak azonban, mely még szintén használatos, pontosan megfelel a latin *Elias*-nak.

27. v. *mëgóggyam* (irva *meģ oggam*), am. meg*ol*djam. Az *old* ige általánosan *l* nélküli alakban fordul elö régibb nyelvemlékeinkben. (Vö. *odomia*, *ogga* a HBeszédben, l. fönt, 69. l.)

kinek … ő sarujának szíját. A latin mondatnak szóról-szóra való fordítása: *cuius* ego non sum dignus ut solvam *eius* corrigiam calceamenti.

4. A Miatyánk legrégibb magyar szövege.

A Müncheni Codex 23. lapjáról. (Máté VI. 9–13.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

9 Mi aťanc ki vag meńńècbèn, Scenteltessec tenèuèd

10] Iọyọn te orzagod Legen te akaratod, mikent meńńen es azonkent fọldọn,

11 Mi tèsti keńèrọnc felet valo kènerèt aggad mùnèkọnc ma

12 Es boʟassad mùnekọnc mù vètetọnkèt, mikent es mù boʟatonc nekọnc vètètteenec,

13 Es ne vig mùnket kèsertètbe, de żabadoch mùnket gonoztol Amen.

Eredeti kiejtése.

9. Mi atyánk, ki vagy mënnyekben szentëltessék të neved.

10. Jöjön të országod. Légyën të akaratod, miként mënnyën és azonkent földön.

11. Mi testi kenyerönk fëlëtt való kënyeret adjad mü nekönk ma.

12. És bocsássad mü nekönk mü vétetönket, mikent ës mü bocsátonk nekönk vétětteknek.

13. És në vigy münket késértetbe. De szabadóch münket gonosztól. Ámën.

A *Vulgata szerint*.

9. Pater noster, qui es in cælis: sanctificetur nomen tuum.

10. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in cælo, et in terra.

11. Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.

12. Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.

13. Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos a malo. Amen.

Jegyzetek.

9. v. *szentëltessék*, ma: *szenteltessék meg*. E kifejezés, valamint a következő mondatokban *jöjön* (ma *jőjjön el*), *legyën* (ma igy is: *legyen meg*), *adjad* (ma *add meg*), *bocsássad* (ma *bocsásd meg*), *bocsátonk* (ma *megbocsátunk*), *szabadóch* (ma *szabadíts meg*) érdekesen mutatják, hogy az igekötök csak újabb fejlödmények nyelvünkben. (Vö. a HBeszédnél *mige* alatt, fönt 67. l.)

të neved. Ma a személynévmással kapcsolt

személyragos főnevek elé az élőbeszéd névelőt is tesz: Szenteltessék meg *a* te neved. Jöjjön el *a* te országod. stb.

10. v. *mënnyën*. ma: menny*ben*. Az *-n* ragnak régen általánosabb helyhatározó jelentése volt s általában *hol?* kérdésre felelő locativust jelentett. E használat maradványai például a mai nyelvben: *falun* (ellenben: *városban*), *Budapest n* (de: *Pozsonyban*) stb., s ilyen codexünk *mënnyën* kifejezése is. Azonban ma már rendesen csak a tárgyak fölszinére való vonatkozással használhatjuk: *asztalon*, *földön* stb. (*asztalban*, *földben* mást jelentenek).

azonként, am. azonképen. Vö. *másként*, *másképen*; *ekként*; *ekképen*.

11. v. *testi kënyerönk fëlëtt való kënyeret*. A latin *panem supersubstantialem* forditása. Ez utóbbi szó helyett Lukács XI. fejezetének 3. versében *quotidianum* áll s az egyház ezt iktatta be az imádságba. A Müncheni Codex megfelelő helyén (135. l.) e mondat így hangzik: *Mu mëndënnapi kënyerönket adjad minekonk ma.* Ennélfogva Máté VI. fej. 11. verse helyett a mindennapi imádságban őseink is ez utóbbi mondatot imádkozták.

12. v. *vétetönket*. ma: vétkeinket. A Müncheni Codexben e bibliafordítás nyelvének megfelelőleg (l. fönt 113. l.) *vétës* helyett *vétet* áll.

5. A 138-dik zsoltár.

(Az Apor-Codex 108—110. lapjairól.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Danidnak psalmosa CXLVIII ez psalmos megh tanyth arra hogy az ysten myndenewth yelen wagyon, es mynden gondolatok. czelekewdetek, es tytkos dolgok twdwan wadnak ew nala

1] Vram meg bizoneitottal engemet es meg esmertel engemet:

2] te meg esmerted en vlesemet es en fel keletemet.

3] Meg ertetted mend en gondolatimat tauol en osuenimet: es en kotelemet meg erte ||[109] tted.

4] Es mend en vtaimat meg lattad: mert nincz bezed en neluemben,

5] Ime te vram meg esmertel mendeneket Vtolsokat es regieket: te zerzettel engemet es vetted en ream te kezedet,

A szöveg eredeti kiejtése.

Dávidnak pszálmosa. 148. [Helyesen 138.] Ez pszálmos mëgtanít arra, hogy az Isten mindënött jelën vagyon és mindën gondolatok, cselekődetëk és titkos dolgok tudván vannak ő nála.

1. Uram, mëgbizonyëjtottál engëmet és mëgësmértel engëmet:

2. Të mëgësmérted én ülésëmet és en fëlkeletëmet.

3. Mëgértëtted mënd en gondolatimat távol: én ösvényimet és en kotelemet mëgertëtted.

4. És mënd én útaimat mëgláttad, mert nincs beszed én nyelvemben.

5. Íme të Uram, mëgësmertél mëndëneket, utólsókat és régieket: të szërzëttel engëmet és vetted en rëám të kezedet.

A Vulgata szerint.

1. Domine probasti me, et cognovisti me:

2. Tu cognovisti sessionem meam, et resurrectionem meam.

3. Intellexisti cogitationes meas de longe: semitam meam, et funiculum meum investigasti.

4. Et omnes vias meas prævidisti: quia non est sermo in lingua mea.

5. Ecce Domine tu cognovisti omnia, novissima et antiqua: tu formasti me, et posuisti super me manum tuam.

6] Czudalatus lǫt te tudomanod en belǫllem meg erǫssǫltetet es nem hatok ǫ hozia,

7] Houa megek te zelletedtǫl: es houa fussak te orczadtol,

8] Ha fel menendek meńbe te ot vaǵ: Ha lezallandok pokolba ielenuaǵ,

9] Ha veendem en tollaimat vilamodat: es lakandom tengernek vegeiben,

10] Es mert oda te kezeid viznek engemet: es tart engemet te iogod

11] Es mondek talantal setetsegek meg nomodnak engemet: es en vilagosolatom en generkedetemben,

12] Mert setetsegek nem setetǫltenek meg te tǫlled: es ey mikent nap meg vilagosoltatik mikent ǫ setete vǵan es ǫ vilaga,

13] Mert te birtad en veseimet: fogattal engemet en ańamnak mehebǫl,

14] Valĺok teneked mert yedetesǫl fel magaztattal czudalatosok te mvuelkedetid: es en lelkem igen meg esmerte,

15] Nem reitetet el en zam te tǫlled kit tǫttǫl reitekben: es en iom fǫld || 110nek allaiban,

6. Csudálatus lött të tudományod én belőllem: mëgerőssöltetëtt és nëm hatok ö hozjá.

7. Hová mëgyëk të szelletedtől és hová fussak të orczádtól?

8. Ha fölmënendëk mënnybe, të ott vagy: ha lëszállandok pokolba, jelën vagy.

9. Ha vëendëm én tollaimat, villámodat(tal) és lakandom tengërnek végeiben:

10. És mert oda të kezeid visznek engëmet és tart engëmet të jogod.

11. És mondek: talántál sëtétségëk mëgnyomodnak engëmet: és én világosólatom én gyënyërkëdetëmben.

12. Mert sëtétségëk nëm sëtétöltenek mëg të tőlled, és éj miként nap mëgvilágosóltatik: miként ő sëtete, úgyan ës ő világa.

13. Mert të birtad én veseimet: fogadtál engëmet én anyámnak méhéből.

14. Vallok të nékëd, mert ijedetësöl fölmagasztattál: csudálatosak të művelködetid, és én lëlkëm igën mëgësmérte.

15. Nëm rejtetëtt el én szám të tölled, kit töttél rejtëkben: és én jóm földnek aljaiban.

---

6. Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, et non potero ad eam.

7. Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam?

8. Si ascendero in cælum, tu illic es :¦ si descendero in infernum, ades.

9. Si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris.

10. Etenim illuc manus tua deducet me: et tenebit me dextera tua.

11. Et dixi: Forsitan tenebræ conculcabunt me: et nox illuminatio mea in deliciis meis.

12. Quia tenebræ non obscurabuntur a te, et nox sicut dies illuminabitur: sicut tenebræ eius, ita et lumen eius.

13. Quia tu possedisti renes meos: suscepisti me de utero matris meæ.

14. Confitebor tibi, quia terribiliter magnificatus es: mirabilia opera tua et anima mea cognoscit nimis.

15. Non est occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto: et substantia mea in inferioribus terræ.

16] En tokelletlensegemet lattak te zemeid, es te konuedbe irattatnak mendenek : napok alkottatnak es senki o bennek,

17] En nekem kedig igen tiztelendok te baratid isten : igen meg erosseitetet o fedelmsegek,

18] Meg zamlalom azokat es fouennek felette meg sokasoltatnak : fel koltem es meglen veled vagok,

19] Ha meg olendez isten búnosoket : Vereknek ferfiay tauoziatok el en tollem,

20] Mert mondotok gondolatokban : meg vegek hiusagban o varosokat,

21] Nem de kik gúloltek tegedet vram : guloltem e : es te ellensegiden meg leletezemuala,

22] Tokelletes gúlolseggel guloltem azokat : ellensegim lottenek en nekem

23 Bizoneh meg engemet isten es tuggad en zúuemet kerg meg engemet es esmerd meg en osuenimet,

24 Es lassad ha vagon hamissagnak vta en bennem : es vig engemet az orok vtba

16. Én tökélletlenségëmet látták të szëmeid és të könyvedbe irattatnak mëndënëk : napok alkottatnak és sënki ö bennëk.

17. Én nekëm kedig igën tisztelendök të barátid, Isten : igën mëgeróssëjtetëtt ő fêdelmségëk.

18. Mëgszámlálom azokat és fövénynek fëlëtte mëgsokasóltatnak : fëlköltem és méglen véled vagyok.

19. Ha mëgölendesz, Isten, bűnösoket : vérëknek férfiai távozjatok el én töllem :

20. Mert mondotok gondolattokban : Mëgvëgyek hiúságban ő városokat.

21. Nëmde kik gyülöltek tégëdet, Uram, gyülöltem-ë : és të ellenségidën mëglëletëzëm vala.

22. Tökélletës gyülölséggel gyülöltem azokat : ellenségim löttenek én nékëm.

23. Bizonyéh mëg engëmet, Isten, és tudjad én szüvemet : kérdj mëg engëmet és ësmerd mëg én ösvényimet.

24. És lássad, ha vagyon hamisságnak uta én bennem : és vigy engëmet az örök útba.

---

16. Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes scribentur : dies formabuntur, et nemo in eis.

17. Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus : nimis confortatus est principatus eorum.

18. Dinumerabo eos, et super arenam multiplicabuntur : exurrexi, et adhuc sum tecum.

19. Si occideris Deus peccatores : viri sanguinum declinate a me :

20. Quia dicitis in cogitatione : Accipient in vanitate civitates tuas.

21. Nonne qui oderunt te Domine, oderam : et super inimicos tuas tabescebam ?

22. Perfecto odio oderam illos : et inimici facti sunt mihi.

23. Proba me Deus, et scito cor meum : interroga me, et cognosce semitas meas.

24. Et vide, si via iniquitatis in me est : et deduc me in via æterna.

Jegyzetek.

pszálmos. A latin *psalmus*-ból olyan változás mint *plébános* a *plebanus*-ból és más egyebek (vö. fönt 15. l.). Az *ez psalmos* szavaktól a zsoltár kezdetéig (*Uram meg bizoneitottal*) terjedő mondatok az eredetiben mint lapszéli bejegyzés állanak s a zsoltár rövid tartalmát foglalják magukban.

mindënött, am. mindenütt. Az *ö*-s alak előfordúl még a nyomtatványokban is.

tudván vadnak, am. tudva vannak. (Vö. fönt *mëgkötözvén*, 123. l.)

1. v. *mëgbizonyëjtottál*. Itt, valamint a zsoltár utolsóelőtti versében, a latin *probo* igét, melynek ‚megvizsgál, megkisért' és ‚bizonyít' jelentése is van, hibásan fordítja codexünk az utóbbi értelemmel. A Kulcsár-Codex megfelelő helyén mindkét versben a helyes *mëgkesërt* ‚megkisért' ige van használva (346. és 350. l.).

3. v. *távól*, ma: távol. Régen hosszú *ó*-val kellett hangzania, mert az *-ól -ől* helyhatározó rag van meg benne (vö. *al-ól fel-ől* stb.).

5. v. *vetted*, am. vetetted. (Vö. bevez. 113. l.).

6. v. *mëgerőssőltetëtt*, am. megerősíttetett. Az ily igealakok támogatói ama nézetnek, hogy az *-ít* (régen *-ojt*, *-ëjt*, *-öjt*) képzős igék nem egyebek mint az *-úl -ül* (régen *-ól -ől*) képzős visszaható igéknek míveltető továbbképzései. Tehát *erős-öl-tet-ik* am. *erősöjtetik*, s érdekes, hogy alább, a 17. versben ugyane kifejezést már valóban így találjuk: *mëgerőssëjtetett*. (Vö. fönt 106 l.) Az *erőssől* ige hosszú *ss*-ére vö. *erőssen*, *erőssek* a mai népnyelvben.

7. v. *szellet*, am. lélek, spiritus. E bibliafordításnak jellemző szava; de előfordúl egyéb emlékekben is.

9. v. «*villamodat*». Valószinüleg *villámodattal* vagy *villámodatkor* helyett, s a rag csak tollhibából maradt ki; *villámodat* pedig annyi mint ‚diluculum, pitymallat' s e három codexen kívül másutt nem fordul elő, tehát szintén bizonyítja az Apor-Codexnek a Bécsi és Müncheni Codexszel való eredeti rokonságát.

10. v. *és mert*. Az *etenim* szószerinti fordítása, a mely tulajdonképen annyi mint: ugyanis, mindenesetre, valóban. Itt egyszerü *is*-nek felel meg (*etenim illuc* oda is).

jogod. *Jog* a régi nyelvben jobbot, jobb kezet jelent s igen gyakori szó.

mëgnyomodnak, am. letipornak, letapodnak. E régi *nyomod* ige olyan gyakorító alakja a *nyomni*-nak, mint pl. *lököd*, *bököd* a *lök* és *bök* igéknek.

11. v. *talántál*, am. talán. Gyakori a régiségben. Ma csak a *netalántán* szóban használjuk általánosabban e bővebb határozószót.

és én világosólatom. Az eredetinek *nox* szava hiányzik. A Kulcsár-Codex megfelelő helye szerint: «es *egy* lezen en vylagossagom» (348. l.). *Világosólat* azaz ‚világosulat' am. világosság.

12. v. *mëgvilágosóltatik*. Vö. fönt *mëgerőssőltetëtt* (6. v.).

úgyan, am. úgy. Vö. *hogyan* és *hogy*.

ës ő világa, am. az ő világa is. (Vö. fönt 61. l.)

14. v. «*vallok*». Itt és több helyen az *l* mellett levő jel fölösen van alkalmazva, tehát a szó egyszerüen *ll*-lel olvasandó.

ijedetësől, am. rettenetesen. *Ijedet* ma *ijedés*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

művelkëdetid, am. műveid. Vö. *mívelkëdet* az Ehrenfeld-Codexben (fönt, 103. l.).

15. v. «*tottól*». Kétségkívül íráshiba *tottel* azaz *töttél* ‚tettél' helyett.

jóm, am. javam. A szónak ily személyragos alakjai (*jóm*, *jód*, *jónk* e h. javam, javad, javunk) igen közönségesek a régi nyelvben. Itt a latin *substantia*-t fordítja vele a codex. A Kulcsár-Codex a megfelelőbb *állatom* szót használja (348. l.).

17. v. *fëdelmségëk*. Összevont alak e h. *fejëdel(ë)mségëk*.

19. v. *vérëknek férfiai*. A latin *viri sanguinum* szószerinti forditása. A Kulcsár-Codexben: *verenglew emberek* ‚vérenglő emberek', mai nyelvünk szerint: vérengző emberek (349. l.).

mëglëletezëm vala, am. elemésztődöm, elsenyvedek, tabesco. Ez a *lëletezik* ige is, Calepinus *lëletezés*-én kívül, csupán e három codexben fordul elő.

Kiadások. A *Bécsi Codex* kiadva: DÖBRENTEI GÁBORtól a *Régi Magyar Nyelvemlékek* I. kötetében *Ó testamentomi néhány könyv* név alatt, részletes bevezetéssel, a betűk alakjainak s egy lapnak hasonmásával, néhány fontosabb nyelvsajátság ismertetésével és szójegyzékkel; és VOLF GYÖRGYtől beható ismertetéssel a *Nyelvemléktár* I. kötetében. Rút könyvét mai helyesirással és nyelvjegyzetekkel közölte TOLDY FERENCZ, *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) I. 226—236. Első lapjáról hasonmást adott HORVÁT ISTVÁN a *Tudományos Gyűjtemény* 1835. évi II. kötetében megjelent ismertetése mellett. — A *Müncheni Codex* kiadva szintén DÖBRENTEI GÁBORtól, a *Régi Magyar Nyelvemlékek* III. kötetében *Tatrosi másolat* név alatt, a codex nyelvének JÁSZAY PÁLtól eredő ismertetésével, s ugyan ö töle készitett szójegyzékkel, DÖBRENTEI némely jegyzeteivel s a betük és a 15. lap hasonmásával; és VOLF GYÖRGYtöl ismertető bevezetéssel a *Nyelvemléktár* I. kötetében. Egy részletet, Krisztus hegyi beszédét mai helyesirással és nyelvjegyzetekkel közli TOLDY FERENCZ, id. munk. I. 236—246. A könyvünkben adott hasonmás látható BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében* is. I. köt. — Az *Apor-Codexet*, ismertető bevezetéssel, kiadta VOLF GYÖRGY a *Nyelvemléktár* VIII. kötetében. Két verses részlete közölve SZILÁDY ÁRONtól. *Régi Magy. Költők Tára* II. k. 363—365. l.; jegyzetek hozzá a 480—482. l.

Repertorium. RÉVAI NICOLAUS: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest. 1803.) 21—23. l. A Bécsi Codex rövid ismertetése. — *A' müncheni magyar codex. Tudománytár* I. k. (1834.) 235. l. — HORVÁT ISTVÁN: *A' Mária Királyné alatt fordíttatott Ó-Testamentomi Töredékek, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. II. k. 116—121. l. — UGYANAZ: *A' Müncheni Magyar Evangeliumok 1466-dik évből*, ugyanott 1835. évf. V. k. 93—95. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemzeti irodalom története* (3. kiad., Pest, 1862.) I. k. 171—177. l. Bécsi és Müncheni Codexről, és II. k. 78. l. a Jászay- azaz Müncheni Codexről. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 23. l. a Müncheni Codexről. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magyar nyelv* (Budapest. 1889.) I. köt. 168—176. l. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex nyelvének beható ismertetése. — UGYANAZ: *Nyelvtörténeti közlések. Akadémiai Értesítő* 1884. évf. 195—202. l. és *Nemzet* 1884. novemb. 9. sz. tárczaczikk. — SZÁNTÓ KÁLMÁN: *Nyelvemlék-tanulmányok. A Bécsi és Müncheni codex hosszú é-jéről. Magy. Nyelvőr* IX. 388. és *Tanulmányok az Egyetemi Magyar Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta SIMONYI Zs.), 32—37. l. — BALASSA JÓZSEF: *Codexeink és a nyelvjárások, Hunfalvy-Album* (Budapest, 1891.) 9. l. A Bécsi, Müncheni és Apor-Codex nyelvjárásának fejtegetése. — SÁNDOR JÓZSEF: *A Bécsi és Müncheni codexek eredetéről. Magy. Nyelvőr* XXI. 124.

HATODIK FEJEZET.

A Németújvári Glosszák.

Glosszáknak vagy glosszáriumoknak nevezzük a nyelvemlékeknek azt a nemét, a mely lapszéli, sorközi vagy szövegközi jegyzetekben és magyarázatokban tartott fönn régi nyelvünkből adatokat. Legrégibb ilyen emlékünk a Schlägli Glosszák, azon Hortulariumnak nevezett latin kéziratban, a melyhez a Schlägli Szójegyzéket csatolva találták. (L. fönt, 25. és 86. l.) Minthogy azonban e latin kézirat csak igen szétszórtan, itt-ott ad ilyen magyarázatokat, hasonló természetű nyelvemlékeink közül [1] a pontos keletű Németújvári Glosszákat találtuk szemelvényül legalkalmasabbnak.

E glosszák egy 1470-ből való latin szentbeszéd-gyűjteményben találhatók, melyet a *németújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában* Fejérpataky László történettudósunk 1883-ban fedezett föl. A szentbeszéd-gyűjtemény magyar papok számára készült s azért névtelen írójuk czélszerűnek látta a szöveg némely szavai és kifejezései után egyfolytában a megfelelő magyar kitételeket is odavetni, hogy a prédikátor munkáját a magyar szónoklatra való előkészülésben megkönnyítse. Ezek az úgynevezett *szövegközi* jegyzetek. Később a codex valamelyik használója, de írásából és a nyelvből ítélve még szintén XV. századi kéz, a szók fölé s a lapszélekre jegyezgetett ilyes kisegítő értelmezéseket. Ezek az úgynevezett *sorközi* és *lapszéli* jegyzetek, melyek az első kéztől, a codex írójától eredőket számra nézve jóval felülmúlják.

Az ily nyelvemlékek, valamint a már bemutatott szójegyzékek is,[2] nem összefüggő szövegek ugyan, mindazonáltal sok becses anyagot foglalnak magukban régi nyelvünket illetőleg s amazokat fölül is múlják annyiban, hogy nemcsak szókat, hanem kifejezéseket, szólásokat, sőt néha egész mondatokat tartalmaznak.

Nyelvemlékünk nyelvi tekintetben sok érdekes régiséget őrzött meg, különösen a magánhangzók hangszínét illetőleg, a melyeket azonban itt részletesen nem ismertethetünk.[3] Említésre méltó három ritka szava: a *leu-*

[1] Ilyen régibb glosszáink még a XV. századból, a Németújvárival rokon és kiadatlan *Budapesti Glosszák* (l. fönt 26. l.), továbbá *Nyirkállai Tamás* (l. 27. l.), a *Batthyány-féle miséskönyv*, *Mátészalkai Zalka László* (mindkettő szintén kiadatlan, l. uo.) és *Temesvári Pelbárt glosszái* (l. 28. l.).

[2] L. a III. fejezetben, 78. s köv. ll.

[3] L. rendszeres tárgyalásukat e könyv szerzőjének a *Magy. Nyelvőr* XIV. kötetében megjelent nyelvemlék-tanulmányában.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK 36. a. LEVELÉNEK HASONMÁSA. (1470.)

Eredetije a németújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtarában.

sag (am. szégyen, összefügg az Ehrenfeld-Codex *leuzat*, *lewzat* ‚scandalum' alakjaival, a melyek még maguk is homályosak), *meraz* (hitványat jelent, igei származéka, *merazul* ‚vilescit' megvan a Budapesti Glosszákban s ezenkívül csupán Melotai Nyilasnál fordul elő még egy hozzá hasonló jelentésű *mera* alak) és *ranalat* (jelentése: siker, a Müncheni Codex *ranal* igéjének származéka, mely előfordúl a Budapesti Glosszákban is: *nem ranaltatik* non dirigetur).

Hasonmásunk a codex 363. levelének első lapját mutatja be, a melyen több szövegközi és sorközi magyar jegyzet látható, amazok az első, ezek a második kéztől. Valamennyit, hogy szembeszökőbbek legyenek, vörös vonalak közé foglalták iróik.

A magyar jegyzetek betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése a következő:*

1 *w atya azaz a keral* (pater) ő atyja, azaz a kërály
kikben (in qua) kikben
vrunk idvezytenk e regel (dixit ei Jesus) Urunk Idvëzitënk e rëggel
te fiad (filius tuus) të fiad
5 *eel* (vivit) él
w (ipse) ő
mind w hoza mind w haza nepe (domus eius tota) mind ő háza mind ő háza népe
* *zynrel zynre nem lathyok most* * (non per speciem) színrél színre nëm látjok most
* *egert azerth* * (tum quia) ëggyért azért
10 * *serrel wagyon* * (est ordinata) szërrel vagyon.

Jegyzetek.

1. *këráty*. am. király. Általános régi alak.

2. *kikben*. Tulajdonkép *kiben* kellene, minthogy a prédikáczióban ez áll: quia illa hora erat. in qua stb.

3. *idvëzítënk*. am. üdvözítőnk. Az ajakhangú magashangok helyett az egyszerű *i*, *e*, *é*, *ü*, *ö*, *ő* általános sajátsága nyelvemlékünknek. (Vö. fönt. 15. l.)

7. *«hoza»*. bizonyára tollhiba *haza* ‚háza' helyett.

8. *színrél színre*, am. szinről-szinre.

9. *látjok*, am. látjuk. (Vö. fönt, 16. l.) Fejérpataky olvasásában hibásan *lathyak* áll. Az első személyű alak a latin szövegnek is inkább megfelel.

10. *szërrel vagyon*. A latin *ordinata est* kifejezés fordítása. a *szer* főnévnek régi ‚sor, rend' jelentésével.

Kiadás. Nyelvemlékünket fölfedezője, Fejérpataky László adta ki rövid bevezető ismertetéssel *A Német-újvári Sz. Ferenczrendi zárda könyvtára* cz. dolgozatában, *Magyar Könyvszemle* 1883. évf. 114—134. l. Megjelent különnyomatban is (Budapest, 1883.).

Repertorium. Zolnai Gyula: *A Németújvári Glosszák*, *Magy. Nyelvőr* XIV. 149. 200. 252. 297. A nyelvemlék nyelvsajátságainak rendszeres tárgyalása. — Simonyi Zsigmond: *A magy. nyelv* I. 177—178. l.

* A latin szót vagy kifejezést, a melynek föléje vagy utána jegyezvék, rekeszbe, a szövegközi glosszákat két csillag közé teszszük.

HETEDIK FEJEZET.

A Birk-Codex.

Egy hosszú ideig elveszettnek hitt emlék ez, melyet a *bécsi császári udvari könyvtar* (*Suppl. 3426.* jelzet alatt) őriz s mely 1889-ben lett ujra ismeretessé, midőn mivoltát Kluch János meghatározta s róla írt értekezését a Történelmi Társulatnak ugyanazon évi január 3-iki ülesén fölolvasták. Nevet *Birk Ernőről*, a bécsi udvari könyvtár nemrég elhúnyt nagyérdemű igazgatójáról kapta, kinek szivességéből a Magyar Könyvszemle két lapnyi fényképi hasonmást is készíttethetett róla.

E tartalmánál fogva is érdekes maradvány összesen 4 papírlevélből álló s 1474 évszámmal ellátott kézirat-töredék; elejétől végig egy kéznek írása. Tartalma tulajdonkép két részből áll: az első Szent Ágoston réguláit, másika a Domonkos-rendi apáczák szabályait foglalja magában, ugy hogy a kettő eredetileg egy egészet tett, a mennyiben Szent Ágoston regulája a tulajdonképeni apáczarégulák közé egyszerűen minden változtatás nélkül bele van illesztve.

Szerzője Kluch János szerint bizonyos Pál barát, kit szülővárosáról Váczi Pál néven neveznek s ki az esztergomi főegyházmegyei könyvtárnak egy 1480-iki latin codexet is festette (*Frater Paulus de Wacia*), a ki tehát mint könyvfestő és másoló, de egyúttal mint fordító is helyet követel magának a hazai középkori műveltség történetében. Mert e latinból fordított réguláк, melyekben a legrégibb magyar nyelvű szerzetesi szabályokat is birjuk, Kluch szerint egyenesen e Pál barát eredeti fogalmazványát mutatják, a mennyiben törlései és javításai oly számosak és oly neműek, hogy okvetetlenül a fordítóra s nem egyszerű másolóra engednek következtetni.

Orthographiájából megemlítjük, hogy az *ö* hangot közepen keresztülhuzott o-val, a jés hangokat pedig a betűk fölé tett ponttal jelöli, mely pont azonban általában az *i* és *j* betűk pótlására is szolgál, ugy hogy például a *ż* annyi mint *zj*, a *ġ* néha *gj* (pl. *haboroġanak* = háborogjanak stb.: vö. *latanda* = látandja, holott rendesen *ġ* a *gy* hang jele). Érdekes különössége még hogy a *ch* helyett gyakran egyszerű *x*-et ír, a mi nyilván a görög *χ* (ch) utánzása, épúgy mint az ismeretes *xpc* (Christus) röviditésben is, a hol azonfölül a *p* is nem egyéb, mint a görög *rő*-nak (*P* és *ρ*), a *c* pedig a ς-nak graphikus

áttétele.[1] Az *x* ennélfogva, mint a *ch* jele, nyelvemlékünkben sokszor *cs* hangot jelent.

Mutatványunk a 2. levél első lapjának teljes szövegét adja, melyben a dült betűs helyek az eredetiben aláhúzott latin szavakat jelentik, ama szavakat tudniillik, a melyekkel a latin régulákban az egyes szabályok kezdődnek s melyeket a fordító figyelmeztetőül minden egyes magyar szabály elé kiirogatott.

A szöveg betűszerinti olvasása.[2]

Quod si aliqua. Hoġ ha valameł soror neki adott marhat el eńeztend, vrozasnak iteleteuel karhoztassek. *Indumenta vestra.* Eltozettek apaczafeiedelm akarat́a zerent meg mostassanak, akar ti toletek, akar ruha mosoktol, hoġ tizta ruhanak naġ felotte valo kiuannsaga belol meg ne zenńesohe az lelket. *Lauacrum etiam corporum.* Testeknek mosasa es ferdonek feredesnek ġakor volta ne leġen, de az ido kozben, kibe zokas, ferdo adassek: kit kedigen corsagnak zvksege kethelen‹e›it [me] hozza ne[ ] rea, hoġ meg fereggiek, hozza ne halazzak. *Fiat sine murmure.* Leġen morgas nakvl [vr] oruos tanalchaual, az mi egessegert ualo, vġ hoġ meg ha nem akarna es az soror, feiedelm azzon parancholattiaual meg teġe, ammit tenni kell egessegert: ha kedig az soror akarna, de talam nem alkozik, o kiuanattianak ne engeggenek; mert nemicort meg ha artana es, hizi hoġ haznalion ammi edeskettet. *Denique si latens est.* Ha kedig az serelm tesben titkon vaġon, isten zolgalo leańanak ha mondanġa, [hoġ] mie seri serzik, ketsegnekvl hiġġenek, de maga [ha] ammi edeskettet, ha haznal az serelm ek meg vigaztani[ ] vigaztasara auaġ nem, ha nem bizońosok benne, oruostol kerdezzek. *Neque eant*

Eredeti kiejtése.

Quod si aliqua. Hogyha valamëlly szoror néki adott marhát[1] elenyésztend,[2] urozásnak[3] iteletevel kárhoztassék.[4] *Indumenta vestra.* Éltözettëk[5] apáczafejëdelm akaratja szërént mëgmostassanak[6] akár ti tőletëk, akár ruhamosóktól, hogy tiszta ruhának fëlötte való kívánsága belől mëg në szennyesőhe az lëlkët. *Lavacrum etiam corporum.* Testëknek mosása es fërdőnek, fërëdésnek gyakor volta[7] në légyën, de az idő közben, kibe[8] szokás, fërdő adassék; kit kedigen[9] kórságnak szüksége kételenëjt[10] rëá, hogy mëgfërëdjek, hoszszá [11] në halaszszák. *Fiat sine murmure.* Légyën morgás nákül,[12] orvos tanálcsával, az mi egésségért való, úgyhogy még ha nëm akarna ës az szoror, fejëdelmasszony parancsolatjával mëgtëgye, ammit tënni këll egésségert. Ha kedig az szoror akarna, de talám[13] nëm alkoszik,[14] ő kívánatjának në engëdjenek, mert némikort,[15] még ha ártana ës, hiszi, hogy használjon,[16] ammi edëskëdtet.[17] *Denique si latens est.* Ha kedig az sërelm[18] tesben[19] titkon vagyon, Isten szolgálóleányának ha mondandja, mie séri(?) sérszik,[20] kétség nékül higgyenek, de maga ammi édëskëdtet, ha használ az sérelm vigasztására[21] avvagy nëm, ha nëm bizonyosok benne, orvostól kérdëzzék. *Neque eant*

[1] L. Sickel: *Lehre von den Urkunden der ersten Karolinger* (Wien, 1867.), 309. l.
[2] A szögletes rekesz olvasható törlést jelent. A közönséges rekeszbe tett helyek az eredetiben elmosódott betük pótlásai.

ad balneas. Se ferdobe ne menñenek, sem eġeb herre haromnak keuesben. *Nec illa.* Az es kinek naualaia volna vala houa menni, ne azokual menñen, kikuel o akarna, de kikuel feiedelm azzon [p] mondanġa, tartozzek menni. *Egrotantium cura.* [Koroknak gondia] korokual valo banas akar corsagnak vtanna eltetendoknek, akar meg hidegleles nekvl vala mi erotelensegbe naualgoknak, vala kinek haġassek, hoġ o kerie az pinczebol, kinek mire zvkseget latanda. *Siue autem que cellario.* Akar kedig kik pinczen, akar ruhacon akar keñueken, tiztol zerzetteknek zugodas nekik zolgalianak aťokfiainak az sororoknak. *Codices certa hora.* Keñue (ket) menden napon eġġ bizon oraba kerienek, vdo kiuel kik kerendik, [nekik] ne [adassek] vehessek. *Vestimenta vero.* Zuhakat kegig es sarukat, minden [ken] zvkeseknek kelletendnek, ne halazzak adni, kiknek ezek orizeti alatt vannak. *Lites autem.* Pertek auaġ sem eġġ ne leġen koztetek, auaġ mint hamarabb meg vegezzetek, hoġ az harag ġulosegre ne noien, es gerendat tegien zalkabol es lelket [golga] ġelkossa teġen. *Neque enim ad sol(os).* Mert nem chak ferfiakat illet az iras, ki vġmond ġvloli aťťafiat, ġelkos, de ferfiuban, kit isten elozer teremtet, azzonallat es parancholatot vett. *Quecunque conuicio.* Valamel soror ozzo zitkozodassal, vaġ atokkal, auaġ meg bvnek [zembe] zemre veteseuel mast meg sertend, emlekeziek elegtetellel mint hamarab meg vigaztani, am mit tott, es az ki meg serult, poroitas nekvl meg bochatni. *Si autem inuicem.* Ha kedigen eġmast meg sertendik, eġmasnak vetket tartozzanak meg engedni ti imadsagtokert, kiket bizoñal mint [ġakortab teztek] ineab ġakorlotok, attol

ad balneas. Së fërdőbe në mënjenek, sëm ëgyéb herre[22] háromnál[23] kevesben. *Nec illa.* Az ës, kinek nyavalyája[24] volna, valahová mënni në azokval mënjën, kikvel ő akarna, de kikvel fejëdelmasszony mondandja, tartozzék mënni. *Aegrotantium cura.* Kórokval[25] való bánás. Akár kórságnak utánna éltetendőknek, akár még hideglëlés nékül valami erőtelenségbe nyavalygóknak, valakinek hagyassék, hogy ő kérje az pinczéből, kinek mire szükségét látandja. *Sive autem quae cellario.* Akár kedig kik pinczén, akár ruhákon, akár könyvekën tisztől szërzettetnek,[26] zúgódás[27] nékil[28] szolgáljanak atyjokfiainak, az szororoknak. *Codices certa hora.* Könyveket mëndën napon ëggy bizony[29] órába kérjenek; üdő kívél[30] kik kérendik, në vëhessék. *Vestimenta vero.* Ruhákat[31] kegyig[32] es sarukat, midén[33] szűkësëknek[34] këlletendnek,[35] në halaszszák adni, kiknek ezök őrizeti[36] alatt vannak. *Lites autem.* Përtëk[37] avvagy sëm ëggy[38] në légyën köztetëk, avvagy mint hamarább[39] mëgvégezzétëk, hogy az harag gyűlőségre në nőjën és gërëndát tégyën szálkából és lëlkët gyëlkossá tégyën. *Neque enim ad solos.* Mert nëm csak férfiakat illet az irás, ki ugy mond: «Ki gyűlöli atyjafiát, gyëlkos»; de férfiúban, kit Isten elöszër terëmtëtt, aszszonyállat ës parancsolatot vëtt. *Quaecunque convicio.* Valamëlly szoror összöszitkozódással,[40] vagy átokkal, avvagy még bűnnek szëmrevetésével[41] mást mëgsértend, emlékëzjék ëlégtétellel mint hamarább mëgvigasztani,[42] ammit tëtt, és az ki mëgsérűlt[43], porojtás[44] nékül mëgbocsátni. *Si autem invicem.* Ha kedigen ëggymást mëgsértendik, ëggymásnak vétkét tartozzanak mëgengëdni ti imádságtokért, kiket bizonynyal mint inkább[45] gyakorlotok [gyakortább[46] tësztëk], attól

incab zente tarchatok. *Melior est autem.* Jobb kedig az soror ki iollehet ġakorta haragra kesertetik, de maga siet meg kerni, hoġ megbochassa neki, az kinek ѳsmeri hoġ vetett, hoġ nem mint az, ki kesѳben haragozik, es bochanat keresre nehezeben haiol: ki nem akar megbochatni sororanak, ne remenľe, hoġ imadsaganak haznat veġe. *Que autem nunquam.* Az meľ soror kedig sonha nem akar kerni bochanatot, auaġ nem lelkeient keri hoctalan.

inkább[45] szentté tartsátok.[47] *Melior est autem.* Jobb kedig az szoror, ki jóllëhet gyakorta haragra késértetik, de maga siet mëgkérni, hogy mëgbocsássa néki, az kinek ösmeri,[48] hogy vétëtt, hogynëmmint az, ki későbben haragoszik és bocsánatkérésre nehezebben hajol. Ki nëm akar mëgbocsátni szororának, në remenylje,[49] hogy imádságának hasznát vëgye. *Quae autem nunquam.* Az mëlly szoror kedig sonha nëm akar kérni bocsánatot, avvagy nëm lëlkéjént[50] kéri, oktalan.[51]

Jegyzetek.

1. *marhát,* am. tárgyat, dolgot, a szónak ismeretes régi jelentésével (l. *Nyelvtört. Szót.*).

2. *elenyésztend,* am. eltüntet, elsikkaszt. Vö. «Az isten az csillagot ismét *elenyészti* az pásztorok elol» (MOLNÁR ALBERT, Scultetus forditásában).

3. *urozásnak,* am. orozásnak, lopásnak. A zártabb kezdő magánhangzóval codexeinkben közönséges.

4. *kárhoztassék.* A régi *kárhoztatik* igének fölszólító alakja. Ma inkább azt mondanók: kárhoztattassék.

5. *ëltözettëk,* am. öltözetetëk. Vö. *szumtükkel* a HBeszédben, am. szemetekkel.

6. *mëgmostassanak,* a *mos-tat-ik* szenvedő alakból. Ma: megmosassanak vagy megmos*at*tassanak.

7. *gyakor volta.* Ma *gyakori volta.* A régi *gyakor* melléknevet ma csak a határozói *gyakran* alakban használjuk, a melyhez úgy viszonylik, mint *bátor* a *bátran*-hoz. (Vö. *Defectivumok a magy. nyelvben, Egy. Philol. Közl.* XV. 1066.)

8. *kibe,* e h. kibe*n*, melyben.

9. *kedigen,* am. pedig. Az *-en* nyomósító toldalék, mint föntebb *úgyan* e h. *úgy* (132. l.), ma *hogyan* : *hogy, majdan* : *majd,* régen *onnaton* is e h. *onnat* stb. (l. SIMONYI: *A magy. névragozás* 91. l.).

10. *kételenëjt,* am. kén*y*telenít. Épen olyan orrhang nélküli alak, mint a föntebbi *készerëjt* e h. kén*y*szerít. A *Nyelvtört. Szót.* csupán MIKES *Törökországi Leveleiből* idézi.

11. *hosszá,* a *hosszú* melléknévből *-á -é* lativusraggal, mint *sok*-ból *soká,* mely utóbbival jelentése is megegyezik. Előfordúl a Bécsi és Teleki-Codexben is. Már az író korában sem lehetett gyakori szó, mert a közönségesebb *mezze*-t jónak találta fölébe jegyezni.

12. *nákül,* am. nélkül. A mélyhangú alakot megmagyarázza a névutó eredete (l. fönt. 93. l.).

13. *tálám.* A népnyelvben ma is közönséges eredetibb alakja a *talán* szónak, mely nem egyéb mint a *találom* igealak összevonása. Vö. *hisz(en)* ebből *hiszem.*

14. *alkoszik.* Itt nyilván azt teszi ‚illik', mely jelentéssel ez ige szintén előfordúl régi irodalmunkban (l. *Nyelvtört. Szót.*).

15. *némikort,* am. némelykor. A szó így elemzendő: *némi kor-t* azaz ‚némi korban, némi koron'. A *-t* ragot időhatározói jelentéssel a mai *-n* vagy *-ben* helyett magán a *mikor* kötőszón is használja régi nyelvünk, pl. «*mykorth* az tewb sororok aloznak» mikor a többi szororok alusznak (Virginia-Codex 132).

16. *használjon.* Latinos módhasználat.

17. *edëskëdtet,* am. gyönyörködtet. Az *edeskedik* a régi nyelvben am. gyönyörködik, s ebből való az *édeskedtet* gyönyörködtet.

18. *sérelm* sérelem. Ma csak átvitt, erkölcsi értelemben használjuk. Itt am. testi bántalom, baj.

19. *tesben,* e h. testben. Pontos követése a

kiejtésnek, mely a két mássalhangzó közötti *t*-t ma is elejti.

20. *mie «seri»* (?) *sérszik*. *Mie* am. mije. (Vö. fönt 67. és 103. l.) A *seri* kétes alak, talán csak kihuzatlan tollhiba. Van ugyan egy *sér* ige s egy *sér* főnév is a régiségben, de csak újabb korú adatokban s ide egyik sem illik. *Sérszik* közönséges régi szó, am. megsérül, megsebesül. Itt inkább ‚fáj' a jelentése.

21. *vigasztására*. A *vigaszt* kihaltige; jelentése ‚gyógyít'. Belőle származik az átvitt értelmű *vigasztal* (vö. *maraszt* : *marasztal*). Érdekes, hogy a fordító az eredeti infinitivusos szerkezetet (*serelmek meg vigaztani*) czélszerűnek látta a magyarosabb főneves kifejezéssel cserélni föl.

22. *herre*, e h. hel*y*re. Ma is közönséges hasonulás a népnyelvben.

23. *«haromnak» kevesben*. A *k* tollhiba *l* helyett: háromná*l* kevesben azaz kevesebben.

24. *nyavalyája*, egyszerűen am. betegsége. Ma többnyire csak *epilepsia* jelentésben használják.

25. *kóroknak, kórokval*. Ma, a nyelvújítás átvitelével, főnévileg használjuk, a régi *kórság* szó értelmében (*vízkórság* ma *vízkór*). Tulajdonkép melléknév (am. beteg) s főnévi jelentését a régi irodalomban csupán Molnár Albert szótára ismeri.

26. *tisztől szërzettetnek*. Az eredetiben másolói hibából *zerzetteknek* áll. Hogy hiba, bizonyítja a lapszéli változat: *felvettetnek* azaz ‚felvétetnek'. *Szërzettetnek* am. szereztetnek, rendeltetnek; a *tisztül szerez* kifejezés pedig nyilván azt teszi: tisztviselőűl rendel.

27. *zúgódás*. A kihalt *zúgódik* ige származéka. Ma *zúgolódik, zúgolódás*.

28. *«nekik»*, tollhiba *nekil* ‚nékil' (am. nélkül) helyett. Vö. föntebb is *haromnak* e h. *haromnal*.

29. *bizony*. Ma csak határozó a *bizony*, régen melléknévűl is használták ‚bizonyos' értelemmel.

30. *kívél*. am. kívül. (Vö. az *é* : *ő* : *ü* változásról fönt, 17. l.)

31. *«zuhakat»*, tollhiba *ruhakat* helyett.

32. *kegyig*. Jésült alakja a közönségesebb *kedig*-nek. Vö. a Bécsi Codexben *pdgyimentom* (l. fönt 120. l.).

33. *midén*, am. midőn.

34. *szűkësëknek*. *Szűkes* (ma *szűkös*) am. valamire rászoruló, szűkölködő. Olykor ma is használjuk: *szűkösen* élnek.

35. *kèlletendnek*. A *kell* ige szenvedő alakja még ma is szokásos, különösen némely vidékeken, s főkép a multban és a fölszólító módban: *kelletett*, *kellessék*. Vö. «Szinészszé lettem. Megkapám Az első szerepet, S a színpadon először is Nevetnem *kelletett*» (Petőfi: *Első szerepem*).

36. *őrizeti*, ma *őrizete*. A népnyelv a 3. szem. birtokosrag ez alakját több helyen most is használja: *kezi* keze, *füli* füle stb.

37. *përtëk*, am. përitek, pörötök. Vö. föntebb *eltözettek* (5. jegyz.).

38. *sëm ëggy*, am. egy sem. Előfordul más codexeinkben is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

39. *mint hamarább*. A *mint* (e h. *mendtől*, *mentől*) talán a latin *quam* utánzása (pl. *quam* brevissime stb.). Alább a mai *minél* (latin *quo*, vö. *eo*) jelentésében is előfordúl.

40. *ösző*, e h. *össze*. Olyan alak, mint a Bécsi és Müncheni Codexben *földö* stb.

41. *szëmrevetésével*, am. szemrehányásával.

42. *mëgvigasztani*. Rendes jelentése ‚meggyógyít'. (Vö. föntebb *vigasztás*, 21. jegyz.) Itt azonban am. ‚jóvá tesz', a mi könnyen érthető, mert a *gyógyít* is (ebből *jóg-ít*) tulajdonkép am. ‚javít'.

43. *mëgsérült*. A *megsérül* ige ma csak krét, testi értelemben használatos. Itt am. megsértetett, megsértődött. E jelentésfejlődés épen ellentéte a *sérelem* szóénak (l. fönt, 18. jegyz.).

44. *porojtás*, am. szégyen, szégyenkezés, a *pirít* igének sajátságos régi alakjából, mely még csak a Bécsi, Müncheni és Döbrentei-Codexben fordul elő *poröjt* változattal.

45. *mint inkább ... attól inkább*, minél inkább annál inkább. (A *mint*-ről l. föntebb, 39. jegyz. A középfok melletti *-tól* ragról l. 121. l.)

46. *gyakortább* (a kitörölt kifejezésben), am. gyakrabban. Közönséges régi középfoka a ma is használatos *gyakorta* szónak.

47. *szentté tartsátok*, am. szent*nek* tartsátok. A *-vá -vé* ragnak e prædicativusi használata *-nek* helyett a régi irodalomban nem szokatlan (l. Simonyi: *A magy. határozók* I. 318); a mai nyelv nem ismeri.

48. *ösmeri*, am. elismeri, beismeri.

49. *reménylje*, am. remélje. Ilyféle alakok

(mint még *káromlja* káromolja stb.) közönségesek a régi nyelvben.

50. *lëlkéjént*, am. lelke szerint, szivből, a régi *-ént* raggal (vö. *szerént*), melynek egykor kiterjedtebb használata volt. A *j* a két magánhangzó közötti hiatus kitöltésére szolgál.

51. »*hoctalan*«, e h. *octalan* 'oktalan', a *h* betűnek a régieknél gyakran előforduló fölös használatával. Vö. pl. *hewlteztetyk* 'öltéztetik' (Lányi-Codex 420).

Kiadás. A Birk-Codex szövegét betűszerint közölte KLUCH JÁNOS a *Magyar Könyvszemle* 1889. évf. 8—21. l. az 1a. és 4b. levélnek hasonmásával.

Repertorium. KLUCH JÁNOS: *Ismeretlen magyar nyelvemlék 1474-ből a bécsi udvari könyvtárban. Magy. Könyvszemle* 1889. évf. 1—23. l. Beható ismertetés rövid szójegyzékkel. — A nyelvemlék azonos a Váczi Pál-féle apáczaregulákkal, melyeket TOLDY FERENCZ elveszettnek tartott, l. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.) II. 100. Ugyane nyelvemlékről szól már HORVÁT ISTVÁM czikke: *Vátzi Pál Magyar Kézirata, Tudom. Gyűjtem.* 1835. évf. V. k. 99—100. l.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Szabács Viadala.

Eredetiben fönmaradt históriás énekeink legrégebbike[1] a *Nemzeti Múzeum* ama kézirat-töredéke, melyet a Magyar Történelmi Társulat 1871-dik évi videki kirándulása alkalmával az ungmegyei Csicseren a Csicsery-család oklevelei között Veghely Dezső történettudós, jelenleg Veszprém megye alispánja, fedezett föl s ugyanazon társulat 1872. évi január 4-iki ülésében Thaly Kálmán ismertetett és bemutatott. E fontos emlékünk egy hosszában ketté hajtott s ennélfogva négy lapot képező, de erősen megrongált nagy félívből áll s a diesö emlékű Mátyás királynak egyik nevezetes hadi tettét, a Mohamet szultán épitette, Száva-menti erös Szabács várának ostromát és megvetelét beszéli el. Legterjedelmesebb — 150 sorra terjedő — történeti énekünk, mely Mátyás korából ránk maradt, a melynek azonban, kezdő szavaiból kitetszőleg (*De az fellywl mondot pal kenezy*), eleje hiányzik. Fontossá teszi az is, hogy gyakori és egykorú törléseinél és javításainál fogva e r e d e t i f o g a l m a z v á n y n a k látszik. Toldy Ferencz véleménye szerint, melyet a Történelmi Társulat említett gyűlésén kifejezett, ez enek egyike lehet azoknak, melyeket Galeotti szerint a nagy király höstetteiről ennek asztalánál énekeltek.

E költöi maradvány történetileg is becses, a mennyiben a vár vívásának több eddig ismeretlen részletét tudhattuk meg belőle, minők Ali beg érkezése, a dob- és trombita-epizód, a török ifjú kiszökése, Várdai Simon elesése stb. Az elbeszélés leginkább azon leírással egyez meg, melyet gróf Teleki József *Hunyadiak kora* cz. munkájában[2] Curæus *Annales Silesiae*-je után közöl. Az előadás közvetetlensége pedig arra enged következtetni, hogy az ismeretlen szerzötöl eredö költemény még az ostrom esztendejében, 1476-ban keletkezhetett.

Költöi becset egyszerű, természetes előadása, tömörsége s ritmusának meglehetős folyékonysága teszik, mely utóbbi tekintetben jóval fölötte áll a XVI. század költöi maradványainak. Sorai általában 10 szótagnak, csak néhol találunk kilenczest vagy tizenegyest s egy helyen tizenkettest.

[1] A legrégibb eredetü *Pannóniai Ének*, valamint néhány szintén régibb korból való kisebb töredék (l. a *Régi Magy. Költök Tára* I. köt. 1. 6. 8. és 9. sz. közleményeit) csak késöbbi, részben múlt századi följegyzésekben jutottak hozzánk, ennélfogva gyüjteményünkben nem foglalhatnak helyet.

[2] IV. köt. 441. s köv. ll.

[illegible] orzaga ygenevet [illegible]
Egyjnd valazatatunk lowagtonnal
Zabadthos wagy meeg vgy kys halmay
Agy sterglegy hogy ~~bot~~ kezed halyon ~~tudgyuny~~
Zabargha ~~Onnathany~~ nagy fel zoval kyalthnak
Akrol holtzpyge hwy kynalnak
Nagyja nagy sek dolorg dokoltatuny
Es zrombyrahnal es rwonhytaltatuny
Vlyzza hazad volt eg mynd zektwk
Es volt nagy kyaltas wyzzektwl
Hogy zozatharo wok ne valyesszenek
Onnathoy annaktwl nehyssenek
Akyknek yesthwo hwg ozak nagy kara
Agyg sthy fardola sunj innkaija
Oth ezty vok nagyjoy ozaytanak
Egenk es mynd fogot haytanak
Nagyj bwo yonkel migy vossza tarnek
Vyadalt keztwny sthy innvernek
Az fenn haytafal vemek ezekke
Hogy mynd stenthen mar mel ezekke

Hogy mendy zabad lenne nem kerezzwek
Ky akarna az valnek Ethazarhoz
Innagyj nagyarny azatyjas kyralhoz
De az kenzethley ott ethzauth ellethe
Orm ygek kyz kerezzwk azt ne ellethe
Azonzerent zabadsa kyn hadnak
Es zabadhoth kyralnak megy adnak
Azert fenyeklemnek belwl tolnearzollya
Ezt senky kywwl meeg sem masollya
Azert az ~~kezed~~ hwg hwm valok hat twkellenö
Kyralnal kedyg nagyj kellemenes
Ezwt yonnat ytek ne felseymek
Es hozzja tartwnk kwssegnek
Azert nagy mylto az mendy felsegnek
Nagy kyralnes kegyes ellenyseynek
Jeleznel kedysthy mynd azoknak
Kyk kyges kyralnnek esmy zoknak

52

SZABÁCS VIADALÁNAK HASONMÁSA. (1476.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban

[illegible]

[illegible]

Az emlék egesz terjedelmében itt következik s hű fenyképi mása is itt látható.*

Az ének betűszerinti szövege.	*Az ének eredeti kiejtése.*
De az fellywl mondot pal kenezy	De az fëllyől mondott Pál Kenézi
Aroknak melyseget ygen nezy	Ároknak mélységét igën nézi;
Ky Sabach erws voltat elmelle	Ki Sabácz erős voltát elméllé:
Honneg mynemw algyw kelmelle	Honnég minëmö álgyú këll mellé.
Zorgosth megyen Nandorfeyer varra	Szorgost mégyën Nándor-Fejérvárra,
Holy kyral errwl byzon hyrt vara	Hol király erről bizony hírt vára.
Leg ottan zamtalan sok hayokath	Legottan számtalan sok hajókat,
Feyer varnal az Dunan valokoth	Fejérvárnál az Dunán valókot,
Nagy hamar fel vontata az zawan	Nagy hamar fëlvontata az Száván
Es Sabach vartayath hoztata zaman	És Sabáczvár tájatt hoztatá számán.
Nep zamtalansaga kwrnywl alwan	Nep számtalansága környöl állván,
Nagy erwsseget vyz felwl chynalwan	Nagy erősségët víz felől csinálván,
Hayokath mond arokba vontathny	Hajókat mond árokba vontatni,
Kwrnywl pattantywkwal falt bontathny	Környől pattantyukval falt bontatni.
De ment az hayokoth fel vontata	De mént az hajókot fëlvontatá,
Sok felwl Sabach falath bontata	Sok felől Sabácz falát bontatá.
Wyz arokbol wyadalth es tartothtak	Vízárokból viadalt ës tartottak:
Azzal Sabachnak ygen sem arthattak	Azzal Sabácznak igyen sëm árthattak;
Mert mondhatatlan zakalosokwal	Mert mondhatatlan szakálosokval,
Sok nylakwal swt zamtalan fokwal	Sok nyilakval, söt számtalan fokval,
Kezy pwskakwal, nagy pattantywkwal	Kézi puskákval, nagy pattantyúkval
Es kwlwmb kwlwmb algywkwal	És külömb-külömb álgyúkval
Sebes es gyuan zwnetlen lwttek	Sebes(t) és ugyan szönetlen löttek,
Swt menden ereyekwel raytonk lwttek	Söt mëndën erejëkvel rajtonk löttek.
Nwazert strwmlottak kemellethlen	Nu azért strumlottak kémélletlen,
Hogy belwl serelm lwt merteklethlen	Hogy belől serelm lött mértékletlen.
Affelet sokzer harcholasth twttek	Affëlëtt sokszër harczolást töttek.
Azzal magoknak sok sebet wuttek	Azzal magoknak sok sebët vöttek.
Halalth es vallottak hat nemellyek	Halált ës vallottak hát nemëllyek,
Kyraly nagy tistesseget melleth	Királyi nagy tisztësségët mellett.
Elw Eg yffyw varday Symon	Elő ëggy ifjú, Várdai Simon,
Kynek annya enaponked syrhon	Kinek anyja énaponkéd sírjon!

* A betűszerinti közlésben csupán annyi változást tettünk, hogy az *y*-ról a több helyen meglevő de lényegtelen két pontot — mint ez eddigi nyelvemlékeknél is — egyszerűen elhagytuk. A feloldott rövidítések itt is apróbb betűkkel szedvék. A hasonmáson a lapok sorrendjét római számokkal megjelöltük.

Byzon w keges wrfyw vala	Bizon, ő kögyës úrfiú vala,
Ky pattantywmya oth hala	Ki pattantyú miá ott hala.
Mas Cheh vytez francz few tystes hadnag	Más cseh vitéz, Fráncz, fő tisztës hadnagy,
Kyk byzon keges istennel vadnak	Kik bizon kegyes Istennél vadnak.
Ebbe sonha senkynek nyncz kethseg	Ebbe sonha sënkinek nincs kétség,
Vag tistwlath helen wkwt erezek	Vagy tisztulathelyën őköt értsék;
Es az twbby othrolyal kyk haltak	És az többi, ott ralylyal(?) kik haltak,
Isten . . . zeretetesek kyk voltak	Isten[nek] szeretetësek kik voltak.
Ma ymar w erettek ymagyon	Ma immár ő érettëk imádjon,
Affelet istennek nag halat agyon	Affölött Istennek nagy hálát adjon.
Mendennemw nag sok yo tetelervl	Mëndënnëmű nagy sok jóteteléről,
Es erws Sabach meg vetelerwl	Es erős Sabácz mëgvételéről,
Ky alath volt nepnek valogatotta	Ki alatt volt népnek válogatotta,
Dolgat menden ment vytez tartotta	Dolgát mëndën mént vitéz tartotta,
Kyth meg nem mondhat embery allath	Kit mëg nëm mondhat embëri állat,
Mely nagy harcholas volt Sabach alath	Mëlly nagy harczolás volt Sabácz alatt!
Menden ot vytezsegeth mutatta	Mëndën ott vitézségét mutatta,
Mert kyral wkwth hozza nugatta	Mert király őköt hozzá núgatta.
Eg jden nagy yeles strwmlasth twnek	Ëggy idén nagy jelës strumlást tőnek,
Azzal magyarok yo newet wwnek	Azzal magyarok jó nevet vőnek,
Kyn hat Cheh wyteznepek nem voltak	Kin hát cseh vitéz népek nëm voltak,
De azokba osthan sokan holtak	De azokba osztán sokan holtak;
Mert twlaydon hat wnmagok mykor	Mert tulajdon hát önmagok, mikor
Volt volna seteth elw alom kor	Volt volna sëtet előálomkor.
Sabachba nagy veztegseg lwt volna	Sabaczba nagy vesztegség lött volna;
Vytez Chehnep azert bel ywth volna	Vitéz cseh nep azért beljött volna,
Zerthelen magokoth oth rekezthwen	Szërtelen magokot ott rekesztvén,
Egh hazath vyadalhoz geryesthwen	Ëggy házat viadalhoz gerjesztvén,
Leg ottan twlbelwl Twrwknepek	Legottan túlbelől török népek
Nagy vyadalth velek twrletenek	Nagy viadalt vélëk törlétének.
Sok kwzwlwk kyk ott ben valanak	Sok közzölök, kik ott benn valának,
Nekyk kezen nekyk vyzbe halanak	Nékik kézën, nékik vízbe halának.
Oh nawalyas hythwan kemenseg	Oh nyavalyás, hitvány keménség!
Myt twn nekyk es az kewelseg	Mit tőn nékik ës az kevelység!
Meg halanak nag vak merwsegbe	Mëghalának nagy vak merőségbe,
Byzon nem vytezlew meressegbe	Bizon, nëm vitézlő merésségbe.
Ezt mi hagywk mynd vgyan azonba	Ezt mi hagyjuk mind ugyanazonba,
Mert semmit nem hoz nekwnk hazonba	Mert sëmmit nëm hoz nekünk haszonba;
De yelenchwk Alybeg ywneseth	De jelëntsük Ali bég jövését
Es onnaton ment valo . . . . . . seth	És onnaton mént való [érkëzé]set.

Wolt olyha tyzenewt ezer lowal	Volt olyha tizënöt ezer lóval,
Mynd valogatotnep lowaglowal	Mind válogatott nép, lovag lóval.
Sabachhoz nem messe eg kys halmon	Sabáczhoz nëm messze ëggy kis halmon
Meg seregleg hog bezedet halyon	Mégsereglek, hogy beszedët halljon.
Sabachba nag fel zowal kyalthnak	Sabáczba nagy fëlszóval kiáltnak,
Arrol bwlchesege lwn kyralnak	Arról bölcsesége lön királynak.
Hagya nag sok doboth doboltatny	Hagya nagy sok dobot doboltatni,
Trombytakwal es trombytalttatny	Trombitakval ës trombitáltatni.
Olyha hasad volt eg mynd ezektwl	Ollyha hasad volt ég mind ezëktöl,
Es volt nag' kyaltas vytezektwl	És volt nagy kiáltás vitézëktöl.
Hog zozathoth wk ne vehessenek	Hogy szózatot ök në vëhessenek,
Onnathon annalkwl mehessenek	Onnaton annálkül mëhessenek.
Alybeg ywthw lwn chak wn kara	Ali bég jöttö lön csak ön kára:
Meg sem fardola semmy munkaya	Mëg sëm fordóla sëmmi munkája!
Oth ezen wk nagyon ohaytanak	Ott ezën ök nagyon óhajtának,
Egenbe es mynd feyet haytanak	Ëggyembe ës mind fejet hajtának.
Nagy bws yonhal meg vyzza terenek	Nagy bus jonhhal mëg visszaterenek,
Vyadalt kezdeny sem merenek	Viadalt kezdeni sëm merenek.
Az few haytasrol vewek ezekbe	Az föhajtásról vëvek eszükbe,
Hog nyncz segedelm mar twb ezekbe	Hogy nincs segëdelm már tobb ezekbe;
Azon kezde menden velekedny	Azon kezde mëndën velekëdni,
Swt few haytason sem elegedny	Söt fohajtáson sëm ëlegëdni.
Azert ygen yffyw Twrwk hamza	Azért igën ifjú török Hamza
Gondolwan hog volt Magyarath haza	— Gondolván, hogy volt magyar — ott haza
Erws Sabachbol Twrwkwk kwzwl	Erös Sabáczból törökök közzöl
Nagy syetetessegwel ky zwkny kezwl	Nagy sietetëssegvel kiszökni keszöl.
Ky zwkwen zorgosth kyralhoz ywta	Kiszökven, szorgost királyhoz juta,
Leg ottan neky egheleth muta	Legottan neki ëggy helyët muta(ta),
Honneg alkob Sabachoth verethny	Honnëg alkóbb Sabáczot veretni,
Es kwnweb lezen wth meg vehethny	És könnyüebb leszën öt mëgvëhetni.
Az helrwl kezdek zwrnyen verethny	Az helyröl kezdek szornyen veretni,
Mynd kwrnywl nag erwssen twrethny	Mind környöl nagy erössen töretni.
Jollehet affelwl volt sok kwtez	Jóllehet affelöl volt sok kötes,
De azert yngen menden menden vetez	De azért ingyen mëndën, mëndën vetez(?) —
Ment arrol ymar Twrwknep bezel	Ment arról immár török nep beszéll —
Lwt nekyk menden vetez nagy vezel	Lött nekik mëndën vetez(?) nagy veszely.
Mel nagy mondhatatlan vezedelmbe	Mëlly nagy mondhatatlan veszëdelmbe
Lwnek az vtan es keges kegelmbe	Lönek azután ës këgyës këgyelmbe,

Mert esmerek hog meg nem byrhattyak	Mert ësmérek, hogy mëg nëm bírhatják,
Swt Chazarnak azt meg sem yrhattyak	Söt császárnak azt mëg sëm irhatják.
Azert twkelleth tanalcz lwn kwztwk	Azért tökellëtt tanács lön köztök,
Hog menden zabad lenne wn kwztwk	Hogy mëndën szabad lënne ön köztök:
Ky akarna az valnek Chazarhoz	Ki akarna, az válnék császárhoz,
Awagy magyary Mathyas kyralhoz	Avvagy magyari Mátyás királyhoz;
Az keneczeth ky oth Chazarth illethne	Az kénesët, ki ott császárt illetné,
Sem egh kez kwztwk azt ne illethne	Sëm ëggy kéz köztök azt në illetné.
Azon zerent Zabachba ben hadnak	Azon szërént Sabáczba benn hadnák
Es Zabachoth kyralnak meg adnak	És Sabáczot királynak mëgadnák.
Ment feyedelmnek belwl tolmaczollya	Mént fejëdelmnek belől tolmácsolja,
Ezt senky kywul meg se masollya	Ezt sënki kívől mëg së másolja,
Mert ez lwn nalok hat twkelletes	Mert ez lön nálok hát tökélletës,
Kyralnal kedyg nagy kellemetes	Királynál kedig nagy këllemetës;
Swt yonak tetek w felsegenek	Söt jónak tetek ö Fëlségének
Es hozzya tartonep kwssegenek	És hozjá tartó nép kösségének.
Mert nag milto az menden felsegnek	Mert nagy míltó az mëndën fëlségnek:
Nag kegelmes legyen ellensegnek	Nagy këgyelmes légyën ellenségnek!
Jelezwl kedyglen mynd azoknak	Jelësöl kediglen mind azoknak,
Kyk keges kegelmnek esny zoknak	Kik këgyës këgyelmnek esni szoknak.
Akarattyak zerent twn kegelmeth	Akaratjok szërént tőn këgyelmet
Es nag myltosagos engedelmmeth	És nagy míltóságos engëdelmet.
Ig meg adak zabacz erwssegeth	Igy mëgadák Sabácz erősségét,
Benne hagyak algywnak bwhsegeth	Benne hagyák álgyúnak bőséget,
Mely algywtak kyral twbbwhthete	Mëlly álgyukat király többöjteté
Es nagyon Sabachoth erwsswhthete	És nagyon Sabáczot erössöjteté.
Hagywan benne vytezeknek yanath	Hagyván benne vitézëknek javát,
Hogy ne lathna towabba az karath	Hogy në látná továbbá az kárát.
Ez mynd ezen zerent hat meg lewe	És mind ezën szërent hát mëglëve,
Twrwknek es mendennek kegelmmet tewe	Töröknek és mëndënnek këgyelmet tëve.
Kyral vygan Budara eredwen	Király vigan Budára eredvén,
Twrwk Sereg kwrnywlw teryedven	Török sereg környölö terjedvén,
Hat valanak nekyk nagy chwdaba	Hát valának nékik nagy csudába,
Hogy Budanak menden wchayaba	Hogy Budának mëndën ucczájába,
Jelennen kyralnak odwaraban	Jelënnen királynak odvarában
Lathnak Twrwknepeth kazdagh rwhaban	Látnak török népet kazdag ruhában
Kyralnak ekessen odwarlany	Királynak ékëssen odvarlani,
Ment kel pyaczon varban allani	Mént këll piaczon várban állani.

Ezt meg hallak mynd Twrwkorsagba	Ezt mëghallák mind Törökországba —
Twrwk Chazar lwn nagy bossosagban.	Török császár lőn nagy bosszóságban.

Jegyzetek.

1. s *fëllyől mondott*, am. föntemlített, fönt nevezett. E régi hosszú *lly*-es *fëllyől*, *fëllyül* alakból magyarázódik a mai népnyelvi hosszú *jés* ejtés (*fëjjel*, *föjjel* stb., l. Szinnyei: *Magy. Tájszót.*). Hogy ez énekben a szó vége *-öl* vagy *-ül*-nek olvasandó-e, el nem dönthetni, mert a *w ő*-t is *ü*-t is jelent benne.

Pál Kenézy, am. *Kinizsi Pál*, Mátyás királynak ismert hadvezére. A tulajdonnév utánvetése előfordul egy alábbi szemelvényünkben is: *En Ferench Dochy*, e h. én Dóczy Ferencz (l. XVI. fej.).

3. s. «*Sabach*». A vár neve általában így van írva emlékünkben, s ezt az ének orthographiája szerint inkább *Sabácz*-nak kell olvasni, a mi az eredeti ejtésnek (*šabac*) is megfelelőbb s a mint a nép. értesülésünk szerint, ejti is. *Sabác*-nak írja Zay Ferencz is *Landorfejirvár elveszésének oka* cz. emlékiratában (idézve *Régi Magy. Költők Tára* I. 384), és *Sabacz*-ot (olv. *Sabácz*) ír három XVI. századi latin oklevél is (közölve *Történelmi Tár* 1880. évf. 800—801. l.), a melyek a *cs* hangot *ch*-val jelölik (pl. *Kaydach* Kajdacs). Az, hogy énekünkben alább kétszer *Zabach* (119. és 120. s.) s egyszer *zabacz* irásmód (33. s.) fordul elő, nem dönti meg a *Sabácz* olvasás helyességét, mert nyelvemlékünkben a *z* kivételesen *s*-et is jelent (*jelezwl* ,jelesöl' jelesül 129. s.), a mint egyéb nyelvemlékekben is láttuk, a *cz* pedig (ép úgy mint a *ch* is) *cs*-t és *cz*-t vegyesen jelöl. E régi és eredetibb *Sabácz* ejtésből hangátvetéssel olyas módon lett *Szabács*, mint a latin *processio* szónak magyaros *proczessió* ejtéséből a mai *prosecczió*.

elméllé, am. eszébe vevé, fontolóra vevé. Ez az *elméll* ige (az *elme* főnévből) nem egyéb mint a mai *elmélkedik*-nek kihalt alapszava. (A Nyelvtört. Szótárból kimaradt.)

4. s. *honnég*, ma: *honnét*, *honnan*. Énekünkbeli alakja előfordúl egyéb régi emlékekben is s a mai *tés* ejtéshez úgy viszonylik, mint *ismég* és *ismét*, *sőg* és *sőt*.

álgyú. Teljesebb alakja a mai *ágyú*-nak.

5. s. *szorgost*, am. szorgosan, gyorsan, hirtelen. (A *-t* módhatározó ragról lásd fönt 93. l.)

6. s. «*holy*». Az *y* valószinüleg csak minden jelentőség nélküli járulék, a szó tehát egyszerűen *hol*-nak olvasandó.

8. s. *Dunán*, E szó helyett eredetileg *vyzen* ,vizen' volt írva.

valókot, am. valókat. Vö. *ökot*, fönt 102. l.

10. s. *tájatt*. Ma rendesen csak *tájt* és csupán időhatározói értelemmel járatos: *dél tájt*, *éjfél tájt*. Helyről azt mondjuk *táján* v. *tájékán*. A *tájatt* alak a mai ejtéshez úgy viszonylik, mint a HB. *mérött* szava a mai *mért*-hez, vagy *között* a *közt*-höz stb.

hoztatú, ma: *hozattatá*. Az Ehrenfeld-Codex is így írja a megfelelő szenvedő alakot: *hoztatyk* (60. l.) e h. *hozattatik*.

számán. Thaly hibásan *zawan*-nak olvasta, mint az előbbi sorban van. A *számán* kifejezés am. szám szerint, valamennyit, egytől-egyig. Ennélfogva a *hoztata* tárgyas igealaknak olvasandó.

11. s. *környől* v. *környül*. Régi alakja a *körül* határozószónak, mely a *környék*, *környékez* szavak tövével van összefüggésben.

13. s. *hajókat mond árokba vontatni*. Vö. *munda neki elnie* HB. A *mond* igének itt ,parancsol'-forma jelentése van.

14. s. *puttantyúkval*. *Pattantyú* az *ágyu* egyik régi neve. Vö. föntebb *álgyú* (4. s.).

17. s. *viadalt ës tartottak*. A *viadalt tartani* ma nem használatos kifejezés; régen közönséges volt (vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 287). Olyan egyébként, mint *tanácsot tart*, *lakodalmat*, *névnapot tart* stb.

18. s. *így en sëm árthattak*, am. így sem. Vö. *ügyan* e h. *úgy*, fönt 132. l. Olvashatjuk így is: *ingyen sem* (ha t. i. az első *n* csak tollhibából maradt ki), s akkor azt teszi ,korántsem'.

19. s. *szakálosokval.* A *szakállos, szakálos* régibb szerkezetű lövő szerszám szakállként lecsüngő kampóval.

20. s. *«fokwal».* Igy olvasható a nyelvemlékben. THALY *sokwal*-nak nézte s e szó jobban is beillenék a mondat értelmébe. A *fok*-ot nehéz kellőkép magyarázni.

23. s. *«sebes».* Bizonyára iráshiba e h. *sebest,* azaz sebesen.

«gyuan». Szintén iráshibának látszik *ugyan* helyett.

szőnetlen v. *szünetlen.* A *szünik* igének *ő* hangzós ejtése más emlékeinkben is előfordul, pl. a biztos orthographiájú Müncheni Codexben *ö*-vel irva: *zönnel* szünjél (18. 1).

25. s. *nu azért,* am. no azért. A *no* indulatszónak *u* hangzós alakja előfordul SZTÁRAI MIHÁLYnál is: «*Nu* fel kopasz, *nu* fel!» (*Régi Magy. Költők Tára* V. 131).

strumlottak, am. ostromoltak, az eredeti német *sturm* szóhoz még közelebb álló alapszóval (*strum*-), a mely azonban maga igy nem fordúl elő.

26. s. *mértékletlen,* am. rendkívül nagy. Ma csak az élvezetekről (ételben, italban stb.) használjuk a *mértékletlen* szót.

28. s. *sebët vöttek,* ma: sebet szereztek. Vö. «sem eg *erd-met* nem vot» egy érdemet sem szerzett (Bécsi Codex 61): «omagoknac nag *bolLeseget vottenec*» nagy bölcseséget szereztek (uo. 307).

30. s. *királyi nagy tisztësségët mellett.* Mai beszédünk szerint így várnók *e mellett,* vagyis ‚ezenkívül'. — SZILÁDY ÁRON szerint e sor után való az ív szélére fölfelé menve írt *elw Eg yffyw...* kezdetü versrészlet, melyet THALY KÁLMÁN a maga olvasásában (*Századok.* 1872. évf. 15. l.) a költemény végéhez vett.

31. s. *elő,* am. első. (Vö. fönt 121. l.)

énaponkéd, mintegy ‚éj-naponként', e h. éjenként és naponként, vagyis éjjel-nappal. Az *éj* és *nap* szók annyira összeforrtak a régi nyelvben, hogy egyebütt is találkozunk az *éj*-nél a rag elhagyásával, pl. «beytewle negyuen *e nappot*» v. i. éjet és napot (Ehrenfeld-Codex 27) stb. Az *-nkéd* rag kiveszett régi alakja a mai *-nként*-nek (lásd SIMONYI: *A magy. névragozás* 48. s köv. l.).

32. s. *«syrhon»* olv. ‚sirjon'. A *h*-nak e világos *j* jelentése alapján azt gondolhatjuk, hogy az *-it* végű igék ismeretes *-hon, -hen, -hon* stb. (pl. *tanohon*) alakjai is egyszerüen *j*-vel olvasandók, a mint némely nyelvjárások ma is ejtik: *taníjon* tanitson stb.

35. s. *más cseh vitéz, Fráncz.* E *Fráncz* nevű vitéz nem más, mint *Hag Ferencz,* Mátyásnak egyik jeles vezére, ki valóban Szabács viadalánál esett el (l. TELEKI JÓZSEF: *A Hunyadiak kora* IV. 441).

fő tisztës hadnagy. A *tiszt* szó itt főnévül áll, tehát a kifejezés am. fő tisztet viselő hadnagy.

38. s. *vagy tisztulathelyën őköt értsék.* E helyet azelőtt homályosnak tartották, míg SZINNYEI JÓZSEF meg nem fejtette (l. *Magy. Nyelvőr* XIX. 518). *Tisztulathelyen* am. a purgatóriumban.

39. s. *«othrolyal».* SZILÁDY olvasása szerint ‚ott ralylyal' azaz: ott rajjal, vagyis nagy számmal. Azonban mintha *t* látszanék az *r* helyett, s akkor *othtolyal* ‚ottolyal' nem volna egyéb mint az *ottogyal* szó (am. ott) változata.

40. s. *Isten . . .* A szó vége már olvashatatlan. Valószinüleg *-nek* rag állt e helyen.

szeretetësek. *Szeretetes* régi szó, am. szeretett, kedvelt, kedves.

41. s. *ő érëttëk imádjon.* Vö. *uimaggonoc erette* HB.

42. s. *affëlëtt,* am. azon fölül, azon kivül.

43. s. *mëndënnëmő* stb. Az itt következő két sor a lap tetejére van fordított állással átvive.

nagy sok, am. nagyon sok. Vö. fönt, 103. l.

46. s. *dolgát mëndën mént vitez tartotta.* A *mënden* am. mindenki. A *dolgát tartani* gyakori régi kifejezés; ma: *dolgát végzi.*

47. s. *emběri állat.* Vö. fönt 5—6. l.

48. s. A *volt* szó után keresztülhúzva *az* áll.

50. s. *nógatta,* am. nógatta. Vö. *nu* no (25. sor). A *hozzá nógat* kifejezést megmagyarázza TINÓDInak következő helye: «*No hozzá, no hozzá,* hajdúk mondják vala» (*Szegedi veszedelem*).

51. s. *ëggy idén,* am. egy időn, egy időben, egyszer.

52. s. *vőnek,* am. vevének. Az egy. sz. *vőn* alakot néha ma is használjuk. (Vö. *lőn* fönt, 11. l.)

54. s. *azokba osztán sokan holtak.*

am. azok közül stb. A *-ben* ragnak e régi partitivusi használatáról l. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 79. s köv. ll.

55. s. *tulajdon ... önmagok.* Vö. »kérdje mëg *tulajdon önnön magát*« (Nagyszombati Codex 139).

56. s. *volt volna sëtét előálomkor.* A *volna* után az eredetiben *nag* (nagy) van betoldva, de aztán kitörölte az író; az *elw alomkor* helyett pedig először *effely kor* (,éfélikor' azaz éjféli kor) állott. Az *előálomkor* (vagyis ,az első álom ideje v. idején') közönséges régi kifejezés. A kitörölt *éféli kor* szintén. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

57. s. *vesztegség*, am. csendesség, hallgatás. Ma is mondjuk: *ülj veszteg!* azaz ülj csendesen.

58. s. *beljött*, am. bejött. A *be* igekötő nem egyéb, mint a *belé* határozószó. Ennek még teljesen meg nem kopott alakja a régibb emlékekben előforduló *bel*. A *fel*é, *fölé*-ből a rövidülés nem ment ennyire s a *bel*-hez hasonló *fel*, *fol*-nél már megállapodott, a minek az lehet az oka, hogy a *belé* egyúttal névrag is volt (*uruzaghbele* országba) s mint ilyen természetesen jobban megrövidülhetett. — A következő két sor a lapszélen van, lefelé haladólag, bejegyezve.

59. s. *szërtelen*, am. szertelenül, szerfölött, igen nagyon. A régi nyelvben a *-talan -telen* végű fosztó melléknevek határozók voltak, s csak a mióta melléknévvé váltak nyelvérzékünk előtt, azóta teszszük hozzájuk az *-úl*, *-ül* határozói ragot. Vö. ma is: *hirtelen* ott termett. (L. *Mondattani bírálatok* 46. l.)

60. s. *gerjesztvén*, am. fölgyújtván, mely jelentéssel ez ige közönséges a régi nyelvben. Vö. ma is: *tüzet gerjeszteni.* A hely értelme tehát: egy házat fölgyújtottak a viadalhoz, hogy t. i. az éj sötétségét eloszlassák.

61. s. *túl belől.* Ma szokatlan kifejezés. Vö. »*Túl más felől* Achilles is indula« (DÁLNOKI J.: *Trója veszedelme*). *Túl felől* ma is közönséges.

62. sor. *törlétének.* A föntebb már előfordult régi *törlöjt*, *törlejt* igének tovább fejlődött alakja: *törlet*, mint *készejt*: *készet*: *készít.*

64. s. *nékik*, am. némelyek. Kihalt névmás; elemeire nézve olyan mint *né-mi*, *némely*, *né-hol* stb.

kézën, am. kéztől, kéz által.

65. s. *keménség* v. *kemenység*, am. makacsság.

68. s. *merésségbe*, am. merészségbe (a kiejtést követő írásmóddal). Helyette eredetileg ez állt: *hwseseghe* azaz *hőseségbe*.

69. s. *hagyjuk ... ugyanazonba*, am. hagyjuk abba. Az *ugyanazon* szó az *az* mutató névmásnak csak nyomatékosabb kifejezése.

72. s. *onnaton*, am. onnat. Vö. fönt, 193. l. 36. jegyz.

»*ment valo ... setti*«. Olvashatatlan hely. Valószinüleg *érkezését* az a szó, a melynek csak négy utolsó betűje vehető ki. Am. mint való (miként való) érkezését.

73. s. *ollyha.* Régi szó, am. mintha, mintegy, majdnem.

74. s. »*lowaglowal*«. Valószinűbb, hogy két szónak olvasandó *lovag lóval*. *Lovagló* is lehetne ugyan, de ez alak régibb emlékeinkben nem igen fordul elő.

76. s. *mëgsereglék*, am. összesereglett, összegyült.

»*bezedet halyon*«. Először így állt: *bezedet adgyon.*

77. s. *fëlszóval.* Régi alakja a mai *fenszóval* kifejezésnek. A *Sabachba* helyett ugyane sorban eredetileg *onnaton* volt írva.

78. s. *arról bölcsesége lőn királynak.* SZILÁDY a jegyzetekben így magyarázza: tudomása lőn. Helyesebb azonban e mondatot a következő sorokhoz fogni értelmileg, úgy hogy azt tenné: A királynak bölcs gondolata volt erről, nagy zajt üttetett stb.

79. s. *hagya nagy sok dobot doboltatni.* A *hagy* ige a szláv eredetu *parancsol* helyett gyakori a régi nyelvben. Vö. ma is *meghagy*, *meghagyás* am. megparancsol, parancsolás.

83. s. *szózatot ők në vëhessenek*, am. ne hallják meg a szót. Vö. *hírt venni* vmiről, *neszét venni* vminek.

85. s. *jöttö*, am. jötte. (Vö. Bécsi és Müncheni Codex, l. fönt 112. l.)

86. s. *mëg sëm fordóla sëmmi munkája*, am. nem is volt sikere semmi munkájának. (A *fardola* az eredetiben írás-hiba, e h. *fordola*.) Értelmét megvilágítják a következő mai népies kifejezések: *jócskán fordult rajta* (t. i. haszon), *alig fordult rajta valami.*

87. s. *óhajtának*. am. sóhajtának, a szónak kihalt, régi jelentésével.

88. s. *ëggyembe*. Kihalt szó, am. együtt, egyetemben.

89. s. *mëg*, am. megint. Ma is használatos, különösen a népnyelvben.

93. s. *azon vélekedni*, am. azon gondolkodni.

94. s. *főhajtáson élëgëdni*. Ma azt mondjuk *vmivel megelégedni*, *vmivel beérni*. A mondatunkbeli szerkezet *vmin elégedni*, *megelégedni* másutt is előfordul a régi irodalomban.

95—98. s. *azért igën ifjú török Hamza* stb. E sorokban egy szökés és árulás epizódja van megénekelve, melyről a történetírók nem tesznek említést. E szerint Mátyás egy hozzá szökött hamzától (THALY szerint ‚török tiszt', SZILÁDY szerint csupán am. pajtás, földi) tudja meg, hogy honnan lesz könnyebb a vár bevétele. A *hamza* szó utóbbi értelmezéséből s e szavakból: *gondolván, hogy volt magyar*, azt következteti SZILÁDY, hogy az áruló török ifjú magyar születésű volt, a ki vagy renegát lett, vagy úgy rabolhatták el még gyermek korában.

98. s. *sietetësségvel*, am. sietséggel, gyorsasággal. A *sietetes* (mintegy ‚sietéses', am. festinans, sollicitus) melléknévnek *-ség* képzős származéka. Alapszavával együtt közönséges régi szó.

100. s. *«muta»*. Valószinüleg íráshiba *mutata* helyett.

101. s. *alkóbb*, am. alkalmasabb, tanácsosabb. Régen az *alkú*, *alkó* szót melléknévül is használták, ilyen jelentéssel.

102. s. *könnyüebb*, ma *könnyebb*. Vö. *szomorú* : *szomorúabb* és *szomorúbb*, de *hosszú* : *hosszabb*.

105. s. *«kwlez»*. Az emlék orthographiája szerint (l. a *Sabach*-ra tett észrevételt) bizvást *kotés*-nek olvasható s akkor THALY szerint vesszőfonadékból, czölöpökből és földből készített harczgátat jelent. SZILÁDY azonban úgy sejti, hogy valami török szó lappang benne. (Vö. török *kütük* fatörzs, göcs.)

106. s. *«vetez»*. THALY *vitéz*-nek magyarázza. SZILÁDY szerint azonban itt is török szóval volna dolgunk. (Vö. arab-török *veted*, *vetid* karó, czölöp.) Tény, hogy ugyane szó alább is *vetez*-nek van írva s jelentése is az, a mi ebben a sorban; a *vitéz* szó pedig kevésbbé illik a hely értelméhez.

109. s. *mëlly nagy*. E szavak helyett eredetileg *de ez* állott.

110. s. *këgyës këgyelmbe*. A *kegyes kegyelem* többször előkerülő alakzat a régi nyelvben (l. *Régi Magyar Költők Tára* I. 298).

113. s. *tökéllëtt tanálcs*, am. eltökélt, elvégzett tanács, eltökélt határozat. A *tökéll*-ről l. fönt 104. l. A *tanács* az itteni (‚végzés, határozat') jelentésben régente igen közönséges volt.

115. s. *válnék*. A *válnék* itt azt teszi, ‚átmehet, átpártolhat'.

116. s. *magyari*. A régi nyelvben közönséges a *magyari* alak *magyar* helyett, s tulajdonképen Magyarországhoz tartozót jelentett.

117. s. *kénesët*. A *kénes* közönséges régi alakja a *kincs* szónak; a székelységben ma is hallható. A névelő *(az)* előtt eredetileg egy *de* kötőszó is állt.

118. s. *illetné*. E szó másodszori előfordulása helyén (mert az előbbi sorban a mai jelentésével áll) azt teszi: érintené. Igy fordul elő pl. a Bécsi Codexben is: «mèl'l'èkèt kèzeccèl sem kel *illetnieк*» (34. l.).

119. s. *azon szërént*, am. azon módon.

hadnák, e h. *hagynák*. Vö. *radnak* vagynak (l. fönt, 109. l.).

123. s. *«ez lwn»*. Eredetileg így állt: *ez bezed lwn*.

tökéllletës, am. elvégzett, elhatározott dolog, mely jelentéssel másutt is előkerül a régi nyelvben. Vö. a fentebbi *tökéllett tanálcs* kifejezéssel (113. s.).

125. s. *teték*, am. tetszék. A régi *tet-ik* igének elbeszélő alakja, melynek tövéből a mai *tet-ő* (háztető, a mi a házból messzire ellátszik) s a *tetszik*-nek fölszólító alakjai (*tessék*, ebből **tetjék*, mint *neretjen*-ből *nevessen* stb.) származnak. Ebből való tulajdonkép a *teteti* magát (vminek) kifejezés is, a mi tehát am. láttatja magát föltünteti magát vminek. A mai *tet-sz-ik* ugyane tőnek *-sz* képzős hajtása.

126. s. *hozjá tartó*, am. hozzá tartozó, hozzá hű. Vö. «mikoron valaki meghal, a ki ő rajta sír, jegye annak, hogy vagy az ő baráti közzül való az, vagy házabeli, avagy rokonsága, vagy *ő hozzá tartott*» (Weszprémi-Codex 2—3. l.).

127. s. *míltó*, am. méltó. Tájnyelvi változat.

130. s. *esni*, am. esdeni. Az esdeni jelentésű *esik* a régi nyelvben közönséges ige (l. *Nyelvtört. Szót.*).

135. s. «*algyutak*», tollhiba *algyukat* helyett.

többöjteté, am. többítteté, megszaporítá. A *többít* régen nagyon közönséges ige. Ma szokatlan.

136. s. E sor eredetileg így állt: *es kwrnywlt Sabachoth naggyon erwssen erwssehthete.* A *kwrnywlt* olv. ‚környölt' v. ‚környült' am. *környül.* (Vö. *körüle* és *korulte* v. *körülötte.*)

138. s. *az*, az eredetiben már el van mosódva.

139. s. *ezën szërént.* Vö. *azon szerént*, 119. s.

139—140. s. «*meg lewe Twrwknek es mendennek*». Eredetileg: *meglewen lewe az kyral miltan* [am. méltán] *mendennek.*

141. s. «*kyral*». Eredetileg *es nagy.*

eredvén, am. indulván.

142. s. *környőlö.* Vö. föntebb *jöttö* (85. sor). Ez alakok arra vallanak, hogy énekünk szerzője a legrégibb bibliafordítás szerzőivel egy vidékről való lehetett.

143. s. «*hat valanak*». E helyett előbb *azon halwal*, majd *azon valana* állott.

nagy csudába, am. nagy csodálkozásban. Ma is élő kifejezésmód.

145. s. *odvarában.* *Odvar* közönséges régi alakja az *udvar* szónak.

146. s. *kazdag.* A *gazdag* szónak közönséges régi ejtésmódja.

Kiadások. *Szabács Viadalá*-t először THALY KÁLMÁN közölte, betű szerint és mai helyesírással, bevezetéssel és jegyzetekkel, *XVI-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról* czím alatt, *Századok* 1872. évf. 8—22. l. — Második közlése, mely ezt több pontban helyreigazítja, SZILÁDY ÁRONtól, mai helyesírással és gazdag jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 23—27. l.; jegyz. 285—300. és 384—385. l. — Hasonmások láthatók belőle az *Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képben* cz. képes vállalatban, a Magyarországról szóló rész III. k. 253. l. és BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténet*ében I. k. 122. l.

Repertorium. THALY KÁLMÁN és SZILÁDY ÁRON idézett jegyzetei. — G. K. (GÉRESI KÁLMÁN): *Levél a szerkesztőhöz «Szabács viadaljá»-ról, Századok* 1872. évf. 119—121 l. Helyreigazítások a szöveg olvasásához. — SZILÁDY ÁRON: *Fac simile! Magy. Nyelvőr* I. 87—89. Hasonló helyreigazítások. — FOGARASI JÁNOS: *Észrevételek «Szabács viadaljá»-hoz*, ugyanott I. 177—178. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 24. l. — SZINNYEI JÓZSEF: *Hibás olvasatok*, ugyanott XIX. 518. Egy homályos hely megfejtése.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Legrégibb ráolvasásaink. A Bagonyai Ráolvasások.

A babonákban hívő középkori szellemnek egy igen érdekes maradványát mutatjuk be itt legalább szövege szerint*, a melyben egyszersmind legrégibb ilynemű emlékünket is bírjuk. Három *ráolvasás* ez. a melyet családja *bagonyai levéltárában* b. Nyáry Jenő fedezett föl s mutatott be 1871-ben a M. Történelmi Társulatnak.

E rövid de becses mythologiai és nyelvemlék, a kézirat papirján levő eredeti évszám-jegyzésből következtetve, 1488 ban késztilhetett s valószinűleg Esztergom vidékéről, Párkányból származik, minthogy a rajta levő nevek között olvassuk a kakati plebánost is (*plebanus de kakath*), Kakat pedig nem más, mint Párkánynak régibb neve.

Nyelvemlékünk három ráolvasást foglal magában. Az első lófekélyről való (*ffekel Equorum*), a második «szemdög» (*Semdege*), a harmadik pedig lómarjulás (*Merinles*) ellen. Utánuk egy latin kezességi nyilatkozat olvasható, a mely szerint a kakati plebános, Dénes esküttt, Egyed Imre és Ambarus (Ambrus) László Tót Györgyért 40 frtról Úrnapjáig kezességet vállalnak.

Nyelvemlékünk betűszerinti szövege s a magyar rész eredeti ejtése a következő.

A szöveg betűszerinti olvasása.	*A magyar rész eredeti kiejtése.*
ffekel Equorum deperditur cum ista oracione. Item Inprimitus pro passione domini debet dicere quinque pater noster et pro septem fatigacionibus beate virginis septem Aue maria Incipiendo hanc oracionem cum signo dominice crucis.	Fekély . . . .
Vrunk χρc felden ha jar vala. Egy vton el megyen vala, prothomartir senth isthwanth Elel leltheuala, az soth monta vala vrunk χρc En serethew senthem senth istwan prothomartir. Ez vth melleth latek egy veres pey	Urunk Krisztus földën ha[1] jár vala, ëggy uton elmëgyën vala, protomártir[2] Szent Istvánt eléllélte[3] vala. Az szót mon(d)ta vala[4] Urunk Krisztus: Én szerető[5] szentëm, Szent István protomártir! Ez ut mellett láték ëggy vërës pej

* Eredetijére e könyv sajtóba jutásáig nem tudtak a családi könyvtárban rátalálni.

louath, Ew . . . . . es ew hasath fekel war fogta, menten mondiad zenth Janos ewangelistanak hogh ez fekel war fogotta weres pey lo megh tistulion agh kepen menth Jordany vize isten parancholathiaerth vrunk χ̃ρc fileuek menden joth then, hisegh istennek hogy ezt es Joua tesi.

Semdege deperditur

Item tribus vicibus debet Juniperum secare cum gladio et totidem vicibus dicere hec verba

ffenie vaglak, mire arra hogy te vesey Janosrol az semdegete

Meriules exit de pedibus Equorum

Vrunk χ̃ρc samar hatan Ihrmba ha menth ew samara megh santulth vala. azt meghlata bodog asson. az soth monta vala. fiam ihc χ̃ρc Nam megh santhulth louad χ̃ρc halla az soth monda En edes silem aniam. meg santulth merth laba ky mariultht En edes fiam ihc χ̃ρc paranchololok the senth hiredel es the akarathodual hogy az the louad megh vigassek, procul dubio.

Item plebanus de kakath Item dionisius Juratus Item Emericus Egyed Item Ladislaus Ambarus	fidem iubeo vsque festum corporis christi pro fl. quadraginta propter Georgium thot In die beate Sophie.

lovat. Ö . . . . * és ő hasát [6] fekelyvar fogta.[7] Mëntën mondjad Szent János évángelistának, hogy ez fekelyvar fogotta [8] vërës pej ló mëgtisztúljon, akképpen, mént Jordány vize Isten parancsolatjáért Urunk Krisztus filenek mëndën jót tén.[9] Hiszëk Istennek,[10] hogy ezt ës jóvá teszi.

Szëm dëge [11] . . . .

Fenyé,[12] váglak. Mire? Arra, hogy [13] të veszëjd [14] Jánosról az szëmdëgët el. [15]

Merjülés [16] . . . . .

Urunk Krisztus szamár hátán Jëruzsálëmba ha mënt, ő szamara mëgsántult vala. Azt mëglátá Bodog Asszony. Az szót mon(d)ta vala: Fiam Jezus Krisztus! Nám [17] mëgsántult lovad! Krisztus hallá, az szót mondá: Én edës szilem, anyám! [18] Mëgsántult, mert lába kimarjúlt. Én edës fiam, Jézus Krisztus, parancsolok të szent hirëddel [19] és të akaratodval, hogy az të lovad mëgvigaszszék.[20]

Jegyzetek.

1. *ha*, am. mikor. A *ha* kötőszónak ez időhatározói használata közönséges a régiségben. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 103.) Érdekes itt a népies szórend is, mely a kötőszót a mondat közepébe ékeli.

2. *protomártir Szent Istvánt*, ma: Szent István protomártirt. Régies szórend, a melynek ma is megvan nyoma a *gróf Károlyi, báró Eötvös*-féle nevezésekben.

3. *eléllélte* v. *eléllëlte*, am. előtalálta, találkozott vele. (Vö. fönt *elöllöl*, 102. l.)

4. *az szót mon(d)ta vala*, am. azon szót mondta, igy szólt. Az eredetiben *monta* kiejtés szerinti irásmód.

5. *szerető*, am. szeretett. Az *-ó -ő* végü igenévnek hasonló szenvedő értelme ma is megvan több kifejezésben, mint: *adó*, a mit adunk az államnak; *szántóföld, vetőmag* stb.

* Olvashatatlan szó.

6. *ő . . . és ő hasát.* Az olvashatatlan helyen bizonyára szintén valami testrész-név állt.

7. *fekélyvar fogta*, am. fekélyvar lepte el. Vö. «E betegségtöl *fogattatrán* feküvék» (*Nyelvtört. Szót.* 5. alatt).

8. *fogotta*, ma: fogta. Vö. *mondotta* és *mondta*; továbbá az Ehrenfeld-Codexben: *vonott* vont, *nyomorólott* nyomorúlt stb. (l. fönt 92. l.). Ez a hely is a mellett bizonyít, hogy az *isten adta*-féle jelzői kifejezések egész mondatból (*az Isten adta* stb.) keletkeztek, s nem ebből: *Isten adata.* (Vö. *Mondattani búvárlatok* 30. l.)

9. *tén*, am. tön.

10. *hiszëk Istennek.* Olyan vonzat, mint a közönséges *hiszek valakinek, nem hiszek neked* stb.

11. *szëm dëge*, am. szem döge. A *dög* szó hasonló használatban előfordul Melius *Herbarium*-ában is: «A gyökere a holnod allyánac dögét el viszi» (l. *Nyelvtört Szót.*). Úgy látszik, mérges kelevényt vagy valami hasonlót jelenthet.

12. *fenyé*, am. fenyű. Az *é*: *ű* hangfejlődésről l. fönt 17. l.

13. *mire? arra, hogy . . .* am. miért? azért, hogy... Egészen népies raghasználat.

14. «*vesey*». A szó végéről a *d* talán csak tollhibából maradt el, ámbár mássalhangzós kezdetü szó előtt nem ritka a fölszólító alaknak hasonló kopása. (Vö. alább, 166. l.)

15. «*semdegete*». Nem valószínü, hogy a szóvégi *e*-ben a teljesebb alak volna megőrizve, a minőket pl. az Ehrenfeld-Codexben nagyobb számmal is találunk. Inkább az *el* igekötőt kell keresnünk benne, a melynek *l*-je az írónak tollában maradt.

16. «*meriules*». Alább az ige mélyhangú alakkal áll: *ky mariulth.* Ha nem hibás olvasás, olyan magashangú változat volna, a minőt sok mélyhangú szó mellett találhatunk; pl. *kavar* és *kever*, *gyúr* és *gyür*, *dulakodik* és a népnyelvben néhol *dülekëdik* stb. Más nyelvemlékünk különben a *marjul* szónak ily alakját nem ismeri.

17. *nám*, am. lám, íme. Igen közönséges szó a régiségben.

18. *szilém anyám*, am. ‚szülőm, anyám'. Ma rendesen egyszerüen jelzőül használjuk a *szülő* szót e kifejezésben s azt mondjuk: *szü ő anyám.*

19. *të szent hírëddel*, am. a te tudtoddal, akaratoddal. Ma is használja a nép: el ne menj az én *hírem nélkül!* stb.

20. *mëgvigaszszék*, am. meggyógyuljon. *Vigaszik* ‚meggyógyúl' közönséges régi ige. (Vö. fönt *vigaszt*, 140. l.)

Repertorium. Nyelvemlékünket eddig egyedül Ipolyi Arnold közölte és méltatta, főkép mythologiai tekintetben, *Magyar ősvallási és nyelvemlék* czím alatt, *Századok* 1872. évf. 1—7. l.

TIZEDIK FEJEZET.

A legrégibb magyar nyugtatvány. Vér András menedéklevele.

A *Magyar Tudományos Akadémia* kézirattára örzi azt a pár sorra terjedő, de régiségénél fogva becses kis papirlapot, a melyen a legrégibb magyar nyugtatványt, Vér Andrásnak úgynevezett menedéklevelét olvashatjuk s a mely 1493-ból származik.

E nyelvemléket Gyömrőn a gróf Teleki család levéltárában találták még a múlt században és korára nézve a rajta levő évszámok különböző olvasása alapján háromféle nézet is uralkodott: 1473-ból,[1] 1423-ból[2] és utóbb 1493-ból[3] valónak állították. Hogy a nyugtatvány keltének évszámai 1493-nak olvasandók, arról meggyőződhetik mindenki, ha a számoknak középkori alakjait nyelvemlékünk jegyeivel egybeveti.[4] De megfelel e kor a Vér Andrásról ismeretes történeti adatoknak is. Vér András ugyanis II. Ulászló udvarnoka volt[5] s ugyan ő töle egy kilencz évvel későbbi keletü záloglevel is fönmaradt, melyet a Nemzeti Muzeum őriz (l. fönt 39. l.) s melynek irása nyelvemlékünkével teljesen azonos. Ez utóbbi, 1504-ben kelt nyelvemléken Vér András *muronyi*-nak nevezi magát s e *muronyi Vér András* nevével a XV. század utolsó három évtizedéből való okiratokban igen gyakran találkozunk.[6] Megemlítjük még, hogy *Jenő* helység (*Kis Jenő*), a hol a nyugtatvány kelt, a Fehér-Körös másik partján épen szemben fekszik *Erdőhegy*-gyel, a honnan Erdőhegyi Balázs, Vér András adósa származhatott; a levélben említett *Székudrar* pedig Erdőhegytől nyugatra van.

Nyelvemlékünk — melyet hasonmásban is bemutatunk — betűszerinti szövegében és eredeti kiejtése szerint itt következik.

[1] Igy Horvát István olvasta a nyugtatvány dátumát, l. *Tudom. Gyüjtem.* 1835. évf. V. 99.

[2] 1423-nak olvasta az évszámot Jászay Pál, l. *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. köt. XIII. és 348. l.

[3] Ez olvasást palaeographiai hasonmások alapján magunk akartuk fölvetni, midőn utólag Nagy Iván czikkében is (*Századok* 1874. évf. 654. l.) ugyanezen nézetre találtunk.

[4] L. pl. a Horvát Árpád *Diplomatikai Irástan*-ának (Budapest, 1883.) 62. l. vagy Leist *Urkundenlehre*-jének (2. kiad., Lipcse, 1893.) 112—113. l. levő számjegy-hasonmásokat.

[5] L. Engel: *Regestrum Erogationum Wladislai II. Regis Anni 1494.*; 167. és 169. lap.

[6] L. pl. Csánki Dezső *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Budapest, 1890.) cz. művének I. k. 656. 659. 737. 749. 751. 755. 782. ll.

A menedéklevél betűszerinti szövege.

en ver andras adom en kezem yrassat hog ados volt volna en nekem erdv hegy balas zaz forintal, zyk vdvarnak [zalaga] zalagossag zerent es az zaz forintnak hvzat meg adta az hvz forintrvl en ver andras telyes menedeket adtam ez erdv hegy balasnak, adatot yenvben kys karaczon estin, 1,4,9,3. ennek masya erdvhegy balasnak adtam

Eredeti kiejtése.

Én Vér András adom én kezem írássát, hogy adós volt volna én nekëm Erdőhëgyi Balázs száz forinttal, Székudvarnak [zálaga] zálagosság(a) szërént és az száz forintnak húszát mëgadta; az húsz forintrúl én Vér András tellyes mënedékët adtam ez Erdőhëgyi Balázsnak. Adatott Jenőben kiskarácsony estin, 1493. Ennek másját Erdőhëgyi Balázsnak adtam.

Jegyzetek.

irássát. Valószínüleg hosszú *s*-sel ejtve, a mint a nép ma is hangoztatja a hasonló *s* végű szókat. (Vö. alább *másja*, a mit ma szintén így ejtünk: *mássa*.)

Székudvarnak (zálaga) zálagosság(a) szërént. A *Székudvar* (Székudvar) után eredetileg, a mint még kivehetni, *zalaga* ,zálaga' állt, tehát «Székudvarnak záloga szerint». A helyébe írt *zálagosság* szó végéről a birtokosrag csak tollhibából vagy hibás fogalmazásból maradhatott el. A *zálogosság* egyébiránt maga is zálogot jelent a régi nyelvben.

mënedékët adtam, am. nyugtatást, nyugtatványt. A *menedék* szónak e jelentése közönséges a régi nyelvben. Innen a *menedéklevél* (am. nyugtatvány) kifejezés.

«*masya*», e h. *masyat* mását. A szó végéről a *t* csak tollhibából maradt el.

Repertorium. E nyelvemléket eddig csak Horvát István közölte, ismertetés kiséretében, *Tudom. Gyüjtem.* 1835. évf. V. 97—99. — Említés van róla a Döbrentei Gábor kiadta *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. k. XIII. és 348. l. (Jászay Pál véleménye). — Koráról szólt Nagy Iván: *Vér András menedéklevele keltéről*, *Századok* 1874. évf. 654. l.

VÉR ANDRÁS MENEDÉKLEVELÉNEK HASONMÁSA. (1493.)

Eredetije a M. Tud. Akadémia kézirattárában.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A Guary-Codex.

E nyelvemlékünk egy negyedrét alakú, gondosan irt, elején és végen csonka hártya-codex. Egészben egy kéz irása. Leirója egy névtelen Ferenczrendi szerzetes. Készülése évét pontosan nem tudhatjuk, azonban valószinüleg a XVI. század elejéről származik. Tartalmát vallásos elmélkedések és tanitások teszik. Nevét egykori birtokosától, *Guary Miklós* táblabirótól kapta, kinek ajándekából 1835 óta az *Akadémiai Könyvtár* tulajdona (*M. Cod. 4-r. 25.* jelzet alatt).

Orthographiája sokban hasonlit a Bécsi és Müncheni Codexekéhez. A *cs* hangot pl. egészen úgy jelöli, mint ezek: ʟ-lel, az *ö* hangot alul farkas *ǫ*-val, az *ü*-t fölül pontozott *ü*-val vagy *v̇*-vel, a *j*és hangokat pedig *ǵ* (*ǵ*), *ń*, *l'* és *t'* betükkel.

Nyelve határozottan az *özö* nyelvjárások közül való.

Mutatványúl az *imádság dicsérete és haszna* czimü fejezetnek kezdő részét adjuk (51—52. levél), az 52. levél első felének hasonmásával.

A szöveg betüszerinti olvasása és eredeti kiejtése itt következik.

A szöveg betüszerinti olvasása.

Vrnac neuebe kezdetic az zent imadsagnac diʟerete es v̇ neki naǵ haznalatt'a Bizon bizon moɴdom ti nectǫc, valamit kertǫc en at'amtul en neuembe, aǵǵa ti nectǫc, zent Janus irta ewaɴǵeliomanac tizonhatod rezebe Az keǵǫs xps, mi vronc ihus naǵ bizodalmat ad mi nekǫnc ebbe, holoth ime hitere fogatta, moɴduaɴ, bizon bizon moɴdom, az az, en istensegǫmre, es en embǫrsegǫmre fogadom ti nectǫc, hoǵ valamit kertǫc en at'amtul en neuembe iduǫssegre valot, mind |[51b.] meg aǵǵa ti nectǫc Oh mel' igǫn naǵon ǫrülne amaz carhozot cazdag, ki lazartul eǵh ʟǫppenet vizet ker vala, ha v̇ mastan vronctul ez zent igeket

Eredeti kiejtése.

Úrnak nevebe kezdetik az szent imádságnak dicserete es ő neki nagy használyatja.[1] «Bizon, bizon mondom ti nektok, valamit[2] kértök én Atyámtúl en nevembe, adja ti nektök». Szent Jánus[3] irta ëvángyeliomának[4] tizönhatod részébe. Az këgyös Krisztus,[5] mi urunk Jézus[6] nagy bizodalmat ád mi nekönk ebbe, holott ime hitere fogadta, mondván: Bizon, bizon mondom, az az: én istenségömre es én embörségömre fogadom ti néktök, hogy valamit kértök én Atyámtúl én nevembe idvösségre valót, mind mëgadja ti néktök. Oh mëlly igön nagyon[7] örülne amaz kárhozott kazdag, ki Lázártúl ëggy csöppenet[8] vizet ker vala, ha ü mastan[9] Uronktul ez szent igéket

hallanaia neki mondania, de orokke sohha nem erdomli hallania, sem ṽ, sem kedeg egeb carhozottac, de ez zentsegos igeket, ez edossegos ihus mi nekonc mondotta, nem ʟak eggut, de zent lucaʟ ewangeliomaba es vǵ mond, Kerietoc, es vezitoc, keressetoc, es meg lelitoc, ʟergessetoc, es be boʟattatoc, az keres az zent imadsag, az kereses ayo minelkodet, az ʟergetes az tokeletos io acarat, es az zent kiuansag, kinel embor igon acaria iduosseget, es igon kiuańńa istennec zent malazt'at, kinel istent zerethesse, es hoǵ mindombe ṽ zent acarat'at tehesse De minec elotte zolnanc az imadsagnak diʟeretirol, es ṽ naǵ haznalatt'arol, annac elotte lassoc, es tanol'oc azt meg hoǵ mi leǵon az imadsag Az imadsagot doctoroc kilomb kilomb keppen vegeztec el hoǵ mi leǵon Elezteb neuezom damascosbeli Janos doctort, ki uǵ mond, hoǵ az imadsag ez Az elmenec istenhoz fel emelese, auaǵ alcalmasoknac, es illendoknec kerese, ‖ 52 Hugo new doctor kedeg iǵ mond, hoǵ az imadsag ez, hoǵ az elmenec neminemu aioytatossaga, ki zarmazic az tizta zivnec kiuansagabol, Casidoros new doctor kedeg iǵ mond, hoǵ az imadsag, kegos, es alazatos elmenec istenhoz valo iarulatt'a, bizon hitnec, io remensegnec, es zent zeretetnec erossegeuel Zent bernaŕd doctor kedeg mi leǵon az imadsag ezkeppen vegezi el monduan Az imadsag ez Aioytatos ziuel istenhoz valo iǵekozes, es końorges, mindon gonossagnac el tauoztatásaert, es mindon ionac ńereseiert Azert iǵ vegeztec el az zent doctoroc az zent imadsagnac mi voltat, es immar zol'onc ezon imadsagnac diʟeretirol, es az ṽ naǵ haznalatt'arol, Azert az zent imadsagnac hazanalatt'a ez, mert mindon valaki aioytatossaggal tezi, ezt mindon ve-

hallanája[10] neki mondania! De örökké solha[11] nëm erdömli hallania sëm ű, sëm kedeg ëgyéb kárhozottak. De ez szentségës igéket ez édësségös Jézus mi nekönk mondotta, nëm csak ëggyütt,[12] de Szent Lukács ëvángyeliomába ës úgy mond: «Kerjetök es vëszitök, keressetök és mëglëlitök, csërgessetök[13] és bébocsáttattok».[14] Az kérés az szent imádság, az keresés a jó mívelködet, az csërgetés az tökéletös jó akarat és az szent kívánság, kivel embör igön akarja idvösségét és igön kívánja Istennek szent malasztját, kivel Istent szerethesse és hogy mindönbe ű szent akaratját tëhesse. De minek előtte szólnánk az imádságnak dicséretiről és ű nagy használatjáról, annak előtte lássok és tanóljok[15] azt mëg, hogy mi légyön az imádság. Az imádságot doktorok[16] kilömb-kilömb képpen[17] végezték el,[18] hogy mi légyön. Eleztébb nevezöm Damaskosbeli János doktort, ki úgy mond, hogy az imádság ez: az elmének Istenhöz fëlemelése avagy alkalmasoknak és illendőknek kérése. Hugó nevű[19] doktor kedëg így mond, hogy az imádság ez: hogy az elmének néminëmű ájojtatossága,[20] ki származik az tiszta szívnek kívánságából. Kassidoros[21] nevű doktor kedëg így mond, hogy az imádság këgyös és alázatos elmének Istenhöz való járulatja,[22] bizon hitnek, jó reménségnek és szent szeretetnek erősségével. Szent Bërnárd doktor kedeg, mi légyön az imádság, ez képpen végezi el, mondván: «Az imádság ez: ájojtatos szívvel Istenhöz való igyekezés[23] és könyörges mindön gonosságnak eltávoztatásáért és mindön jónak nyeréséjért».[24] Azért így végezték el az szent doktorok az szent imádságnak mivoltát, és immár szóljonk ezön imádságnak dicséretiről s az ű nagy használatjáról. Azért az szent imádságnak használatja ez. Mert mindön, valaki[25] ájojtatossággal tëszi, ezt mindön ve-

hugo new doctor kedeg igy mōd hogy az imadsag ez
hogy az elmenec neminemv aiortatossaga ki zar-
mazic az tyzta ziuvnec kiuansagabol Cassidorus
new doctor kedeg igy mōd hogy az imadsag kegyes
es alazatos elmenec istenhoz valo iarulatta bizon
hytnec iozemensegnec es zent zerelmenec egyesege-
uel Zent bernard doctor kedeg im legyon az imadsag
ez kepen vegezi el mōduā az imadsag ez aiortatos
ziuel istenhoz valo igekozes es konyorges mindon
gonossagnac el tauoztatasaert es mindon ionac
nereseert Ezert igy vegezic el az zent doctorok az
zent imadsagnac mi voltat es mimat zolonc ezon
imadsagnac dicseretrol es az v nagy haznalattarol
Ezert az zent imadsagnac haznalatti ez mert
mindon valaki aiortatossaggal tezi ezt mindon ke-
zedelmetul meg zabadeyta testhec es leleknec tersa-
gat meg vigazta embernec eletet meg hozerta hadba
es viaskodasba diadalmat es gyozedelmet vezon ordo-
gokot el tauoztat embernec ziuet es elmeiet meg
vilagosoyta istennec zerelmere fel gerjezt ellensegnec
ellene meg erosert istennel valo egyesseget ad istennec
haragiatul meg otalmaz istent meg engezteli az

A GUARY-CODEX 52a. LEVELÉNEK HASONMÁSA. (XVI. SZÁZAD.)
Eredetije a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

zedelmtůl meg zabadeyt'a, testnec, es leloknec corsagat meg vigazt'a, embornec eletet meg hoźeyt'a, hadba, es viascodasba diadalmat, es ǵozedelmet vezon, ordogoket el tauoztat, embornec ziuet, es elmeiet meg velagosoyt'a, istennec zeretetire fel geriezt, ellensegnec ellene meg eroseyt, istennel valo edoskodest ad, istennec haragiatul meg otalmaz, istent meg engezteli, az | 52b. meńńeket atal hatt'a, az meńńei oduart ǵeńerkotteti, es az naǵ hatalmas istent ṽ hatalmaba tart'a

szëdelmtűl mëgszabadëjtja, testnek és lélöknek kórságát mëgvigasztja, embörnek életet mëghoszjëjtja, hadba es viaskodásba diadalmat és győzëdelmet vëszön, ördögöket eltávoztat, embörnek szívét es elméjét mëgvëlágosojtja, Istennek szeretetire fëlgerjeszt, ellenségnek ellene mëgerősëjt, Istennel való édösködést ád, Istennek haragjátul mëgótalmaz, Istent mëgengeszteli, az mënnyeket átalhatja, az mënnyei odvart gyënyërködteti es az nagy hatalmas Istent ü hatalmába tartja.

Jegyzetek.

1. *és ü néki nagy használatja*, am. (az ő) nagy haszna. (Vö. alább *ü nagy használatjáról*.) A személyes névmás *-nek* ragos alakjának e kitétele a személyragos főnév elé közönséges vonása a régi nyelvnek. Igy pl. mindjárt az Ehrenfeld-Codex elsö fejezetének czímében ez áll: «bodog ferenczrewl es tarsyrol, *ewnekyk* czudalatos myuelkedetecrewl.» A *használat*-nak régente ,haszon' volt az értelme. Ma csak vminek használását jelenti.

2. *valamit*, am. a mit. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

3. *Jánus*. A mai *János*-nak régi zártabb hangzós ejtése. (Vö. *csudálatus* : *csodálatos* stb.) E régi *Ianus* írásmódból vette Csiky Gergely *Janus*-ának nevét, a mit azonban minden művelt ember bizonyára latinosan *sz*-szel ejt, akár csak a római *Ianus* istent. (Vö. még «Sabo *Janusch*» am. Szabó János, egy 1475-iki latin kötelezvényben, *Történelmi Tár* 1891. évf. 506. 507. l.)

4. *ëvángyéliomának*. Világos megjelölése öseink olaszos latin ejtésének: *evángyéliom*, *gy*-vel a tulajdonképeni *g* helyett. (Vö. Volf György: *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?*)

5. *«xps»*, am. *Christus*. (L. fönt, 136 l.)

6. *«ihus»*, am. *Iesus*. Mint a *Christus*-nak előbbi rövidítése, ez is a görög irás átvételéből származik. A *h* ugyanis nem egyéb mint a görög hosszú *é*-nek (*H*) átirása.

7. *mëlly igön nagyon*. A mai *mily* helyett egész e század elejéig az itt előforduló *mely* (*mëlly*) alak divatozott a fölkiáltó mondatokban is. A *mily* ki sem mutatható a régi irodalomból.

8. *csöppenet*, am. csöpp. Codexeink szava.

9. *mastan*. Közönséges régi változata a *mostan*-nak. Ép így *mast*, ma *most*.

10. *hallanája*, am. hallaná. A tárgyas ragozású föltétes módnak teljesebb 3. személyü alakja, mely a codexek korában még egészen általános volt. *Halla-ná-m*, *halla-ná-d*, *halla-ná-ja* úgy viszonylanak egymáshoz mint a jelen idejü *hallo-m*, *hallo-d*, *hall-ja*. Ily eredeti teljesebb alakjában örizte még meg a régiség a föltétes módot a több. számú 1. és 2. személyben is: *halla-ná-juk* hallanók (vö. *hall-juk*), *halla-ná-ják* hallanák (vö. *hall-ják*). Ma a göcseji nyelvjárás mutat még ily bővebb alakokat: *mëkfődoz-nája* megfoldozná, *hoznájik* hoznák stb. (l. Balassa József: *A magy. nyelvjárások osztályozása és jellemzése* 37. l.).

11. *sohha*. A kettős *h*-nak etymologiai alapja van, a mennyiben a *soha* szó *sonhá*-ból lett, amely alakkal már találkoztunk is. (Eredetileg **som-ha*.)

12. *ëggyütt*, am. egy helyen, egy helyütt, mely eredeti jelentésével gyakori a régi nyelvben. Ma csak ,una, miteinander' értelemmel használjuk. Alakja olyan, mint az *egyebütt*-é (v. i. egyéb helyen) az *egyéb*-ből stb.

13. *csërgessetök*, am. zörgessetek. Ma a *csörget* szót ily értelemmel nem használjuk.

14. *«boLattator»*. Pontatlan irás *boLattattor*, bocsáttattok' helyett.

15. *lássok és tanóljok*, am. lássuk és tanuljuk. (Vö. fönt, 16. l.)

16. *doktorok*, am. egyháztanítók, egyházatyák.

17. *kilömb-kilömb képpen*, am. különbözőképen. (Vö. fönt 120. l.)

18. *végezték el*, am. határozták meg. A latin *definio* (ebből: *finis*) másolata. (Vö. *végzes = határozat.*)

19. *«new»*, olv. *nevü*. A *w* ilyen értékkel (*v+u*) gyakori a nyelvemlékekben. (Vö. fönt. 21. l.)

20. *ájojtatossága*. *Ájojtatos* a mai *ájtatos* szónak közönséges régi teljesebb alakja. (Vö. régi *mezejtelen*: ma *meztelen.*)

21. *Kassidoros*. A latin név tulajdonkép *Cassiodorus*. Az iró azonban végszótagját magyarosan nyiltabb hangzóval ejtette (vö. föntebb *Damaskosbeli*), a latin *s*-eket pedig régi kiejtésünk szerint *s (š)*-nek, a mint ma is ejtjük a *Messiás*-ban. (L. Volf György föntebb idézett művét.)

22. *járulatja*, am. járulása. (Vö. Bécsi és Müncheni Codex, fönt 113. l.)

23. *Istenhöz való igyeközés*. *Vmihez igyekezni* a régi nyelvben am. vmire figyelni, vmihez figyelmünkkel fordulni.

24. *nyeréséjért*, am. nyereséért. (Vö. *lelkéjént* fönt, 141. l.)

25. *mindön, valaki* stb., am. mindenki, a ki csak… Vö. 105. l. 77. jegyz.

Kiadás. A Guary-Codexet kiadta Döbrentei Gábor, a *Régi Magy. Nyelvemlékek* IV. kötetében, részletes bevezetéssel és szójegyzékkel. Szerinte e nyelvemlék a XV. század végéről való. — Egy lapnyi hasonmása látható Horvát István ismertetése mellett (l. Repertorium).

Repertorium. Horvát István: *Emlekbeszédek a' Pokol Kínyáról, a' Rágalmasság ról, 's a' t. Tud. Gyüjtemény* 1835. évf. III. 99.—104. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 79. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részeröl rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.), 27. l.

ykeppen wala tez-
dethen ees mostan
ees mendenkor ees
eorokkon eorokke: amen
Dwez legh edesse-
ges zyz maria
zent haromsa-
gnak zolgalo leana:
Idwez leg zent lelek-
nek yegyese: Idwez
leg az my wronk
iesusnak cristusnak
zentseges zwleye:
Idwez legh angelok-
nak

A PEER-CODEX 169. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (XVI. SZÁZAD.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához és a Peer-Codex.

A magyar vallásos lyrának egy jellemző és jeles darabját, *Vásárhelyi András énekét a Szűz Máriához*, a PEER-CODEXben bírjuk. A nemzeti fájdalom és remény szólal meg e borongós hangu költeményben, mely Szűz Máriához, Magyarország védőasszonyához fordul esdekelve (Mária-költészet), s mely még e század elején is kedvelt éneke volt a katholikus egyház híveinek. Az éneknek nemcsak keletkezése idejét, hanem szerzőjét és helyét is hitelesen tudjuk, a versből magából. Az utolsó előtti versszak tanusága szerint ugyanis *Pestnek városában, ugyanottan Szent Péter ucczájában*, 1508-ban szerzették. Szerzője nevét a versfejek árulják el: *Andreas de Sasarhel*, a mi nem lehet más, mint *Andreas de Vasarhel* vagyis *Vásárhelyi András*. Pest városának *Szent Péter ucczája* a mai Kossuth Lajos-utcza, s régi nevét az alcantarai Sz. Péterről nevezett Ferencz-rendi kolostortól kapta. Énekünk szerzője a rendnek valószinüleg tagja lehetett.

Maga a PEER-CODEX kis nyolczadrét alaku papiros-codex, három levelnyi hezaggal. Magyarját hat kez irta; közöttük a harmadik és negyedik keze folyó irás. Leirói ismeretlenek. Készülése éve sem állapitható meg biztossággal. Vásárhelyi András cantilenájában ugyan meg van emlitve az 1508. év, de ez csak az ének szerzése idejét jelenti. Egy másik évszám (1526, a 356. lapon) csupán az illető deák rész bejegyzésének idejére vonatkozhatik. Irása jellegéből itélve, a codex fő részében a XVI. század elejeről való. Tartalma: Sz. Elek és Sz. Pál legendája, imádságok és énekek. Ez utóbbiak közül különösen kettő igen nevezetes: Vásárhelyi András fentebb tárgyalt éneke a Szűz Máriához*, melyet szemelvényül is adunk, és gúnyköltészetünk legrégibb terméke, *Apáti Ferencz feddő éneke*. Mindkettő a harmadik kez irása. A codex a múlt század végén *Peer Jakab* kegyesrendi papé volt; innen neve. Jelenleg a *Nemzeti Muzeum* tulajdona (*Duod. Hung. 27.* jelzet alatt).

E codexnek egy részét tette egykor ama néhány imádság és egy kalendáriom, a mely jelenleg *Imakönyv és Cisiokalendáriom* czíme alatt mint külön kézirat szerepel a Nemzeti Múzeumban. (L. fönt, 40. l.)

Orthographiájából megemlitjük, hogy a *cs* hangot részint a Bécsi, Müncheni és Guary-Codexek L-jével, részint fölül vonásos *c*-vel jelöli; a *gy* hangot egyszerű *g*-vel, a *g*-t ugyanezzel, néha azonban s főkép magashangzók előtt (hogy

* Megvan későbbi másolata is a körülbelül negyedszázaddal fiatalabb, 1531-ből való Thewrewk-Codex 77—82. lapjain, a melylyel a nyelvfejlődés szempontjából is érdekes egybevetni.

gy-nek ne olvassák) fölül vonásos ǵ-vel,* az ö-t alul, néha fölül vonásos *o* (*ọ*, *ó*)-val, az *ü*-t pedig mindig fölül vonásos *ú*, *ẃ*-vel fejezi ki.

Nyelvének nevezetes sajátsága, hogy számos alakban eredeti hosszu magánhangzókat őrzött meg, a mennyiben e hangokat *é*-vel vagy kettős *ee*-vel írja, ámbár az ez irányú nyomozások még nem mondhatók egészen kétségtelennek.

Minthogy tulajdonképeni szemelvényünk, Vásárhelyi András éneke (330—337. l.), a harmadik kéznek folyó írásával van följegyezve, a mely hasonmásban való bemutatásra kevésbbé alkalmas és érdemes, azért a legszebb jellegü első kéz írásából adunk egy lapnyi facsimilét (169. l.), közölvén az egész kis imádságot, a melynek részet teszi. Hasonmásunk négy első sora azonban még egy előbbi imádság záradéka.

1. A hasonmás szövege és a benne kezdődő imádság.

(Peer-Codex 169—172. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Mykeppen wala kezdetben ees mostan ees mendenkor ees ọrọkkọn ọrọkke: amen.

Idwez legh edesseǵes zyz maria zent haromsagnak zolgalo leaňa: Idwez leg zent leleknek yegyesé: Idwez leg az my wronk iesusnak cristusnak zentseǵes zẃleye: Idwez legh angeloknak || [170] hwga: Idwez legh profetaknak iǵerethé Idwez legh patriarchakaknak keralne azzonnya: Idwez legh apostoloknak mestere: Idwez legh martyromoknak gọzedelme: Idwez legh confessoroknak thẃkọre ees zepseghe: Idwez legh zyzeknekh ekesseghe: Idwez leg eleweneknek ees meǵ holtaknak meǵ wygaz || [171] taloya: en welem leg menden habwrwsagymban: es menden kesertetymben ees menden nyawolyamban: Azerth kerlek teǵedet bodogsagws zyz maria az the egetlen egh fyaderth: ky teneked illyen nag tyztesseǵeth adh: hog té enǵemeth el né hagy: deh zeǵeľ meǵ engemeth menden sẃkseǵemben || [172] mykoron az en lelkem ky menendh az en testembọl: hog en batoron yarolyak paradychomnak kapwyara:

Az eredeti kiejtés.

Miképpen vala kezdetben és mostan és mëndënkor és örökkön örökké. Ámmën.

Idvëz légy edësségës Sziz Mária, Szt. Háromságnak szolgáló lëánya. Idvëz légy Szent Lélëknek jegyëse.[1] Idvëz légy az mi uronk Jézusnak Krisztusnak szentségës szüléje. Idvëz légy angyëloknak húga. Idvëz légy prófétáknak igérete. Idvëz légy pátriárkáknak[2] kërályné asszonnya.[3] Idvëz légy apostoloknak mestëre. Idvëz légy mártiromoknak[4] győzëdelme. Idvëz légy konfësszoroknak tűköre és szépsége. Idvëz légy szizeknek ékëssége. Idvëz légy elevenëknek és mëgholtaknak mëgvigasztalója. En vélem légy mëndën báburúságimban[5] és mëndën kísértetimben[6] és mëndën nyavolyámban. Azért kérlek tégëdet, bódogságus Szíz Mária, az të ëggyetlen ëggy fiadért, ki të nekëd illyen nagy tisztësségët ád: hogy të engëmet el në hagyj, de[7] segélj mëg engëmet mëndën szükségëmben, mikoronn az én lëlkëm kimënend az én testëmből, hogy én bátoron[8] járóljak paradicsomnak kapújára,[9] Is-

* Ez utóbbi esetekben a Nyelvemléktár kiadása a dűlt *g*-t használja.

ystennek zynenekh eleyben ees erdemlyem latnom az té zenth fyadoth : ees az orǫk orǫmet wescedelemnel kẃl wallanom Amen :	tennek szinének eleiben[10] es erdemljem látnom az të szent fiadot es az örök örömët veszëdelëmnél kűl[11] vallanom. Ámmën.

Jegyzetek.

1. *«yegyesé».* am. jegyese. Hasonló *é* van még codexünkben pl. pár sorral alább az *igerethe* ‚igérete‘, továbbá a *né* ‚ne‘ szóban s többször a *té* ‚te‘ névmásban. Minthogy pl. a 3. személyű alakokat más helyen kettős *ee*-vel is irja a codex (pl. *lelkee*, 10. l.), valószinűnek látszik, hogy a ragnak még megőrzött eredeti hosszúságát (vö. *jegyesé-t*, *jegyesé-vel* stb.) akarja vele kifejezni. (Vö. MUNKÁCSI BERNÁT : *Nyelvemlék-tanulmányok*, *Magy. Nyelvőr* IX. 300. és 345.) Azonban az sem lehetetlen, hogy az *é* betű pusztán a zárt *e* jelölésének a maradványa (vö. *e* a Bécsi és Müncheni Codexben).

2. *«patriarchakaknak».* Nem egyéb mint egyszerű tollhiba *patriarchaknak* helyett.

3. *«azzonnya».* Lehetséges, hogy hosszú *nny*-nyel ejtették az *asszony*-t az író nyelvjárásában, a mint az alábbi énekben is találjuk : *azzonnyonkh* (13. vsz.). Codexünk ugyanis a hoszszú mássalhangzók jelölésében következetesnek mutatkozik.

4. *mártíromoknak.* am. mártiroknak. A *mártírom*, *mártír* helyett, érdekes alak, a mennyiben valószinűleg a *mártíromság* főnévből van elvonva, a melyet a régi nyelvérzék olybá vett, mintha melléknévből vagy személyt jelentő főnévből volna képezve. (mint *jó-ság*, *pap-ság*). Pedig a *mártiromság* alig lehet egyéb mint magának az elvont jelentésű, *-ium* képzős *martyr-ium*-nak a hasonló szerepű *-ság* képzővel való megtoldása. Hasonló alak az Ehrenfeld-Codexben : *cataniensis-beli* e h. Catania-beli (102. l.). Ilyen módon lett pl. a *franczia* szó is személyt, népet jelentő névvé, illetőleg melléknévvé, e kifejezésből : *Franczia ország*, a melyben voltaképen a *Franczia* szó már maga is *frank ország*-ot jelent (*Franc-us* : *Franc-ia*, mint *German-us* : *German-ia* stb.) s az *ország* szót csak nagyobb érthetőség kedvéért tette hozzá a magyar ember. A *szittya* alak is a *Scythia* (magyarosan ejtve *Szittya*) *ország*-ból vált ki, mert különben latinul *Scytha* volt a népnek neve.

5. *«baburrusagymban».* A szókezdő *b* tollhiba *h* helyett. A *háború* alak a mai *háború* helyett közönséges volt a régi nyelvben, a *háborúság* pedig annyit jelentett mint viszálkodás, üldözés stb.

6. *késértetimben.* A *késértet* szóban mai napig is fönmaradt az *-at -et* képzőnek nomen actionis jelentése. Mai nyelvszokásunk szerint annyi mint *kísértés*.

7. *«deh».* Talán az *e* hosszúságát akarja benne a *h* jelenteni (vö. *gye* HB.), ámbár e betűt sokszor minden jelentőség nélkül használja codexünk s nyelvemlékeink általában.

8. *bátoron*, am. bátran.

9. *járóljak paradicsomnak kapújára.* Ma azt mondanók : kapujához (vagy kapuja elé). Régen a *-ra* ragnak ilyes használata is közönséges volt. (Vö. SIMONYI : *A magy. határozók* I. 118.)

10. *Istennek színének eleiben.* Ma ily kettős birtokviszony esetén az első birtokos jelzőt ragtalanúl mondjuk : Isten szinének eleibe. A régi nyelv épen nem idegenkedik a genitivus ragnak ez ismétlődésétől.

11. *veszëdelëmnél kűl*, am. veszedelem nélkül. (L. fönt, 93. l.) Az *sc* (=sz) még a HB. korabeli orthographia maradványa.

2. Vásárhelyi András éneke a Szűz Máriához.

(Peer-Codex 330—337. l.)

A szoveg betűszerinti olvasasa.	*Eredeti kiejtése.*
cantilena	Kántiléna.
Angeloknak nagsagws azzonnya.	1. Angyëloknak nagyságus asszonnya,
Wr ihusnak bodogsagws Annya :	Úr Jezusnak bódogságus anyja,
meńorsagnak zephseǵes ‖ [331] aytoya ꝟ	Mënnyországnak szépségës ajtója,
paradychomnak vagh zeles kapwya	Paradicsomnak vagy szelës kapúja.

ẏ Neked zolonk zyzeknek viraga :
mend zenteknek oly nagh vigasaga
angeloknak ọ nagh tyztasaga
(paradychomnak) patriarchaknak ọ nagh
dychoseghe

2. Neked szólonk szizeknek virága,
Mend szenteknek oly nagy vigasága,
Angyëloknak ő nagy tisztasága,
(Paradicsomnak) pátriárkáknak ő nagy
dicsősége.

ẏ Dyehekedyel angeli zekedben.
seraphynnak zenth zeretetyben.
kerwbynnak nagh bọlcheseghében :
zekeseknek bọleh yteletyben ||

3. Dicsekëdjél angyëli székedben,
Szëráfinnak szent szeretetiben,
Kërubinnak nagy bölcseségében,
Székësëknek bölcs ítéletiben.

ẏ [332] Read neznek zenteknek zemey :
es veneknek keserwes zẃwey :
es arwaknak nyomorolth yhay :
bẃnossọknek ohayto lelkey

4. Reád néznek szentëknek szëmei
És vénëknek keserves szuvei
És árváknak nyomorólt ihai,
Bűnössöknek óhajtó lelkei.

ẏ Esedezzel my nagh ygazsagonk :
hogh my zwonkert my nagh batorsa-
gonk :
zent fyadnak my nagh tyztessegonk :
halalonkrol nak) my nagh remense-
ghọnkh

5. Esedëzzel mi nagy igazságonk,
Hogy mi szüvönkért mi nagy bátorsá-
gonk,
Szent fiadnak mi nagy tisztësségönk,
Halálonkról (-nak) mi nagy reménsé-
gönk.

ẏ Aldoth the legh ihusnak daykaya ;
zenth athyanak draga kench tartoya :
zent leleknek ọ megh nywgoztoya
ygazsagnak megh vylagosoytoya ||

6. Áldott të légy, Jezusnak dajkája,
Szent atyának drága kéncstartója,
Szent Lelëknek ő mëgnyugosztója,
Igazságnak mëgvilágosojtója.

ẏ [333] Seegeľed megh the benned [bozo]
byzokot :
engezteľ megh az apostolokoth
fordeych hozzank az martyromokoth :
tereych hozzank az confessorokoth

7. Segéljed mëg te benned bizókot,

Engesztelj(d) mëg az apostolokot,
Fordëjts' hozzánk az mártiromokot,
Terëjts' hozzánk az konfësszorokot.

ẏ Dychọseghes zenteknek mondasy
zenth haromsagnak nagh tytheus ta-
naey :
apostoloknak zent predicalasy :
martyromoknak nagh zok kyn vallasy

8. Dicsőségës szentëknek mondási,
Szent Háromságnak nagy titkus ta-
nácsi,
Apostoloknak szent prédikálási,
Mártíromoknak nagy sok kínvallási.

ẏ Emlekezzel angely esesrọl :
emlekezzel ewanak vethkerọl :
emlekezzel az || [334] nagh vyz ọzọnrọl
nyer [i]yrgalmath kegelmeth az nagh
vr ystentọl

9. Emlékëzzél angyëli esésről,
Emlékëzzél Évának vétkéről,
Emlékëzzél az nagy vízözönről,
Nyér' këgyelmet az nagy úr Istentől.

ẏ Syradalmas nekonkh my elethonkh :
es mynekonk my sok vetkezetonk
rettenetes nekonk vetkezetonk
ha te nem lees nekonk my nagh sce-
ghedelmonkh

ẏ Arwasagnak kegyes taplaloya :
ozwegeknek megh oltalmazoya :
zeghenyeknek megh gazdagheytoya :
zankywetesekne̋k megh bodogeytoya

ẏ Syradalmas || [885] nekonk zwletetonk :
fwgelmes sok hywolkodasonk :
rettenes nekonk bay vywasonk :
ha the nem lees nekonk kegyes tapla-
lonk

ẏ Azzonnyonkh zephseghes thẃkore :
ferfyaknak tyztes gozedelme :
halottaknak nagh hyedelme :
ordogoknek o nagh toredelme

ẏ Rolad zolnak zenteknek mondasi :
zenth haromsagnak nagh tytheus ta-
naey :
apostolonak zent predycalasi :
martyromoknak dyadalmassaghy

ẏ Halottaknak || [886] megh zabadeytoya
torokoknek megh nyomoroytoya
keralyoknak yo tanach adoya
magyaroknak megh oltalmazoya :

ẏ Ezt zerzetek pestnek varosaban :
vgyan ottan zent peter vcayaban :
zwleteth vtan el mwlth ydoben :
ezer oth zaz ees nyolch estendoben

ẏ Legen hala az zent haromsagnak :
azonkeppen az aldoth ihusnak
legen hala az zyz marianak :
velem || [887] ozwe mend az bodogoknak
Amen

10. Siradalmas nekönk mi eletönk
És mi nekönk mi sok vetkëzetönk,
Rëttenetös nekönk vétkëzetönk,
Ha të nëm lessz nékönk mi nagy segë-
delmönk.

11. Árvaságnak këgyës táplálója,
Özvegyëknek mëgoltalmazója,
Szëgenyëknek mëggazdagéjtója,
Szánkivetéseknek mëgbódogëjtója.

12. Siradalmas nekönk születetönk,
Függelmes(?) sok hivolkodásonk.
Rëttenetës nékönk bajvivásonk.
Ha të nëm lessz nekönk këgyes táp-
lálónk.

13. Asszonyoknak (szëpsëgës tüköre,
Ferfiaknak tisztes győzedelme,
Halottaknak nagy hiedelme,
Ördögöknek ö nagy töredelme.

14. Rólad szólnak szenteknek mondási,
Szent Háromságnak nagy titkus ta-
nácsi,
Apostoloknak szent predikálási,
Mártiromoknak diadalmassági.

15. Halottaknak meg-zabadejtoja,
Toroköknek mëgnyomorojtója,
Kerályoknak jó tanácsadója,
Magyaroknak mëgoltalmazója.

16. Ezt szërzëtték Pestnek városában,
Ugyan ottan Szent Petër ucczájában,
Szuletet után elmúlt időben,
Ezërötszáz és nyolcz esztendöben.

17. Légyën hálá az Szent Háromságnak
Azonkeppen az áldott Jezusnak,
Légyën hálá az Sziz Máriának,
Vélem öszve mënd az bódogoknak.
Ámmën.

Jegyzetek.

1. vsz. *angyëloknak*. Vö. *angelcut, archangelt* HB. A Thewrewk-Codexben már *angialocnac*.

nagysāgus, bódogsāgus. A Thewrewk-Codexben *nagysagos, bodogsagos*.

2. vsz. *mënd*, a Thewrewk-Codexben *mynd*.

3. vsz. *szërāfinnak, kërubinnak*. E héber többes számok itt még változatlanúl állanak; a Thewrewk-Codex már megtoldja a többes képzővel, a mint ma is mondjuk: *seraphynoc, kerubinoc*.

székësëknek. A *székesek* am. *székes angyalok*, a mit az Érdy-Codex így magyaráz meg: «Harmad kar bely angyalok neweztetthnek *zekesoknek*, kyknek oly meeltosagus malazttyok vagyok [olv. vagyon] hogy az wr isten ew raytok Yllyon» (557. l.). A Németújvári Glosszák pedig latinúl így értelmezi: «*Zekes angyalok* (throni) quorum officium est docere homines, quomodo iudicent» (217. l.).

4. vsz. *ihai*, am. szivei. A már tárgyalt *jonh, joh* szónak továbbfejlett alakja. (Vö. fönt, 108. l.)

5. vsz. *igazságonk, reménségönk* stb. E többesszámú *-onk -önk* személyragok a Thewrewk-Codexben már a mai *u, ü*-vel állanak: *ygazsagunc, remensegunch*.

hogy mi szüvönkért stb. Romlott szöveg; a *hogy*-ra nincsen szükség. A Thewrewk-Codexben helyesebben: *sok bynewnerwl my nag batorsagunc*.

6. vsz. *áldott të légy*. Inversio e helyett: áldott légy te.

nyugosztója. A *nyugoszt* igét ma úgyszólván csak e kifejezésben használjuk: *Isten nyugoszsza meg*. (Vö. *Defectivumok a magyar nyelvben*. *Egyetemes Philol. Közlöny* XV. 1062.)

7. vsz.) *segéljed mëg*, am. segítsd meg. A *segéll* ige ma is él ugyan, de egyre nagyobb tért veszit.

«*engeztel' meg*», am. engeszteld meg; a Thewrewk-Codexben *engeztellyed meg*. Minthogy codexünk alakjában az *l* jésítve van, azt kell föltennünk, hogy a mai összevont *engeszteld*-féle alakokat (*engesztel-je-d*-ből) *engeszteljd* = *engesztelyd* ejtés előzte meg, ennek a *d*-je pedig példánkban a következő szó mássalhangzós kezdete miatt maradt ki. Vö. «jól *meggondolj* magad» a Pannóniai Énekben (101. s.), e h. *meggondolj(ad)*.

«*fordeych*», «*tereych*», am. fordítsd, térítsd. Szintén személyragja kopott alakok, a minők a *t* végü igékben a régiségben és a mai népnél is igen közönségesek.

8. vsz. *mondási, tanácsi* stb. am. mondás*ai*, tanács*ai*. A többesszámú birtokos személyragnak eredetibb alakja az egyszerü *i*. Az *a* az egyes számú 3. személy *mondása*-féle alakokból hatolt át. (Vö. Szinnyei József: *A birtokos személyragozásról*, *Magy. Nyelvőr* XVII. 241. s köv. ll.)

titkus, a Thewrewk-Codexben *tytkos*.

9. vsz. *angyëli esésről*, am. angyali bukás, angyalok bukása. A következő két sorbeli *emlekezzel* helyett a Thewrewk-Codexben a régies *emlekezzyel* ‚emlékëzjél‘ áll.

«*nyer kegelmeth*», e h. nyerj kegyelmet, a kiejtést követő irásmóddal. Magánhangzója talán még hosszan hangzott, a mint a nép több helyen ma is ejti: *nyér*.

10. vsz. *siradalmas*, am. siralmas, s ennek olyan megfelelője, mint a *bizodalmas* a *bizalmas*-nak. A második szótagbeli *a*-ra nézve vö. *lakadalom* és *lakodalom*, *uradalom* és *urodalom*.

11. vsz. *szánkivetésëknek*. Kiejtés szerinti irás, am. szá*m*kivetéseknek. A torokhangú *k* előtt az ajakhangú nasalis is torokhangúvá (*ñ*) változott.

12. vsz. *születetönk*, am. születésünk. A Thewrewk-Codexben már *-és* képzővel, de a tőszótagnak eredetibb *i* hangjával: *zyletesunc*.

«*fwgelmes*», am. ‚függelmes‘? Ismeretlen és értelmezhetetlen alak. Valószinüleg iráshiba. A Thewrewk-Codexben *feledelmes* ‚féledelmes‘, am. félelmes (vö. föntebb *siradalmas*).

hivolkodásonk, am. hivalkodásunk. E szó helyett a Thewrewk-Codexben *yzamatunc* ‚iszamatunk‘ áll, a mi annyit jelent mint megbotlásunk, megsikamlásunk.

«*rettenes*». Iráshiba *rettenetes* helyett, a mint a másik codexben áll.

13. vsz. «*azzonnyonkh*». Tollhiba *azzonnyokh* vagy inkább *azzonnyoknak* helyett. (A Thewrewk-Codexben *azzonyocnach*.) A kettős *nny*-ről l. 163. l.

hiedelme. Jelentése nem *fiducia* (a *hisz* igéből), hanem *refrigerium* ‚enyhület', a *hűvös*, *hűlni* szók tövéből. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

14. vsz. »*apostolonak*«, tollhiba *apostoloknak* helyett.

17. vsz. *vélem öszve*, am. velem együtt Az *öszve* a mai *össze*-nek régibb alakja, maga a kifejezés pedig igen gyakori a régi nyelvben. (Vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 246.)

1—17. vsz. Egybevetve a Peer-Codex és Thewrewk-Codex énekét, azt tapasztaljuk, hogy amannak nyelve a Thewrewk-Codexénél általában régiesebb. Csak egy pontban mutat a Thewrewk-Codex cantilenája a Peer-Codexbelinél eredetibb nyelvállapotot: a magashangzók labializálatlan ejtésében. A mi a Peer-Codexben már *bűnös, tükör, születet, győzedelem, töredelem, vizözön, ördög*, az a Thewrewk-Codex nyelve szerint *bünes, tiker, születés, gyézedelem, teredelem, vizözen, ördeg*. Ezekben a két emléknek nyelvjárásbeli különbözése is nyilatkozik.

Kiadás. A Peer-Codexet ismertető bevezetéssel kiadta Volf György, *Nyelvemléktár* II. k. A bevezetésben közli a Codextől különszakított s a Nemz. Múzeumban *Imakönyv és Cisiokalendárium* czím alatt (l. fönt 40. l.) szereplő részeket is, a csízió kivételével. — Egyes részletei közölvék a következő művekben: Vásárhelyi András cantilenája és Apáti Ferencz feddő éneke Révai Miklósnál, *Elegyes Versek* (Pozsony, 1787.) 288—300. l. a »Régiségek« közt; ugyanezek, valamint a Szent Lászlóról szóló ének, rövid nyelvi jegyzetekkel Toldy Ferencznél, *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. k. 191. 199. 204. l.; összes verses részletei pedig, köztük a fönt említett csízió is, bő jegyzetekkel Szilády Áronnál, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 20. 26. 49—51. 53. és 71. sz. alatt. — Egy lapja hasonmását l. Horvát István ismertetése mellett, *Tud. Gyűjtemény* 1835. évf. V. k.

Repertorium. Révai, Nicolaus: *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.), 23—26. l. (*Vita MS. S. Alexii. Vita MS. S. Pauli I. Eremitae. Precum Liber MS.* czím alatt.) — Ugyanaz az *Elegyes Versek*-ben (l. a kiadásoknál). — Horvát István: *Szent Elek és Remete Szent Pál Élete néhány Imádsággal és Énekkel, Tudományos Gyűjtemény* 1835. évf. V. 102—106. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 83. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 26. l. — Munkácsi Bernát: *Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexekben, Magy. Nyelvőr* IX. 300. és 345. és *Tanulmányok az Egyet. Magy. Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zs.), I. 16—31.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A Nádor-Codex.

E nyelvemlékünk egy kis nyolczadrét alakú, elején csonka papiros-codex. A kisebb javitásokat és pótlásokat nem tekintve egészben egy kéz irása. Leirója ismeretlen, de azonos a Simor-Codex irójával. Készülése éve a 657—658. lapon szavakkal ekként van kiteve: *Irtac ez konyvet istennec ziletese vtan, ezer kilencz zaz niolcz eztendobe*, a mihez egy későbbi kéztől ez a szó van jegyezve: *erras* (tévedsz) s egyúttal az év számokkal 1508-ra van igazitva. Tartalma (a mi a Winkler-Codexével nagy részben megegyez): vallásos oktatások és elmélkedések, a passió, legendák, imádságok és énekek, hangjegyekkel. E hangjegyek egyszersmind legrégibb ily maradványok, miket magyar szöveggel találunk.* *József nádor* félszázados kormányzásának emlékére a *budapesti egyetem* Nádor-Codexnek nevezte el s könyvtárában őrzi (*Cod. Hung.* N° *1.* jelzet alatt).

Orthographiája főbb sajátságaiban a Guary-Codexével azonos, nyelve pedig határozottan az őző vidékek nyelvjárásához tartozik.

Szemelvényül ama részeket közöljük, a melyekben az *Ave salutis hostia* és *Miserorum pia adiutrix* kezdetü latin hymnusok állanak magyar fordításaikkal (*Idvozleg idvossegos hosta* és *Binosoknec kegyos segedsege* és hangjegyeikkel (a codex 695—696. és 701—703. lapjain, a 703. lapot hasonmásban is adjuk). Ezeknek elseje a codexben akként van leirva, hogy a latin éneket a magyar forditás versszakonkint váltja föl, a másiknál a két nyelvi szöveg külön következik egymás után. Ez utóbbinak magyar forditása csak három versszakig terjed, s minthogy a codex épen ezzel végződik s utána 4 üres levél következik, valószinű, hogy a másoló ugy hagyta félben a munkát s ennélfogva a hymnus magyarjának másolata is töredék maradt. Ugyanez éneknek két első versszaka latinul s első versszaka magyarul a Peer-Codex *Cisió*-jának 18. lapján is megtalálható.

* Ezeket, mint TOLDY írja, MÁTRAY GÁBOR az ötvenes években átírta s nyilvános hangversenyeken nagy tetszéssel adatta elő (l. a codex-kiadás bevezetésében 48. l.).

quam ex hoc adipiscitur in
dulgenciam vitam eternam
Jngosoknec
Kegyes segedseg es mindon
ńomorultaknac vigasztaloia
megvyttoya. legy ennekem az
zonom io segedsegem es io
vrasom. ezt en testem na
gyon kenzatik fene farkasnac
sebevel sepkesultetic es gyotre
tic mindenkitol gyogittassek
sem segeltessek es vigasztassec
erlek tegod zizeknec rosaya
ki mondatol mindonoknec
malasztos anneyiak siralma
soknac esedozyvel orsagomert

A NÁDOR-CODEX 703. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1508.)
Eredetije a budapesti egyetem könyvtárában.

1. Ave salutis hostia: Idvöz légy idvösségös hostya.

(Nádor-Codex 695—696. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Aue salutis hostia fily dei castaque matris Nam te fide apprehenso, sinceriter pleneque credo Iduozleǵ iduosseg̨os hosťa istennek tiztha ananak ťya, Mert teg̨odet hythben lathlak, tiztan es telyesseggel hizlek Nam tu es meus saluator, tociusque redemptor, qui es natus nimpha dei, qui in cruce expassum est Mert te vaǵ en iduo̧zitom mind ez velagnac megvaltoya, bizoń || [696] istennec zent fia, ky a kereztfan fezultethek Dum sacerdos verba finit, Nil de pane remanebit, sed est verum corpus-xpi, quod incruce ymolatum est Mikor a pap az iget el vegezi nem alhat kynernek alhattya hanem lezo̧n cristus teste, ky a kereztfan aldoztathek. Deum meum te collaudo animo te magnifico, trinitatj recommenso, verbo isto quo assero En isteno̧m tego̧d diɩerlec, lelkommel en fel magaztallak Zentharomsag diɩertessec, es || [697] ez ige mia aldoztassec

---

A magyar ének eredeti kiejtése.

1. Idvöz légy idvösségös hostya,
Istennek tiszta anyjának fia,
Mert tégödet hitben látlak,
Tisztán és teljességgel hiszlek.

2. Mert të vagy én idvözitöm,
Mind ez vëlágnak mëgváltója,
Bizony Istennek szent fia,
Ki a kërësztfán feszültetek.

3. Mikor a pap az íget elvégezi,
Nëm állhat kinyérnek állatja,
Hanëm leszön Krisztus teste,
Ki a kërësztfán áldoztatèk.

4. Én Istenöm tégöd dicserlek,
Lëlkömmel én fëlmagasztallak.
Szent Háromság dicsértessek,
És ez íge miá áldoztassek.

*A latin hymnus magában, mai latin írásmódunk szerint.**

1. Ave salutis hostia,
Fili Dei, castæque matris,
Nam te fide apprehendo,
Sinceriter pleneque credo.

2. Nam tu es meus salvator,
Totiusque (mundi) redemptor,
Qui es natus nympha Dei,
Qui in cruce expassus est.

3. Dum sacerdos verba finit,
Nil de pane remanebit,
Sed est verum corpus Christi,
Quod in cruce immolatum est.

4. Deum meum te collaudo,
Animo te magnifico,
Trinitati recommendo,
Verbo isto quo assero.

* A codex latin orthographiája a középkori írásmódot mutatja, a mely a philologiai kutatások eredményein alapuló mai írástól némely pontokban különbözik. Nevezetesen az *ae* és *oe* helyett akkoriban egyszerűen *e*-t, az *i* helyett *j*-t vagy *y*-t, a *cz*-vel hangzó *ti* szótagban *t* helyett *c*-t irtak. Ez ének szövegében hibák is vannak. Az 1. vszakban *castaque* e h. *castaeque*; a 2. vszakban kimaradt a *mundi* szó, *expassus* helyett pedig hibásan *expassum* áll.

Jegyzetek.

1. vsz. *hostya*, am. ostya. Az eredeti latin *hostia* nak középkori magyarországi ejtésétől (*hoštia*, ma *hosztia* csak) annyiban különbözik, hogy a *ti* hangcsoport már *ty*-vé változott benne (vö. *Matthias*: *Mátyás*). Ma a szókezdő *h* nélkül ejtjük: *ostya*.

2. vsz. *mind ez vël* · *nak*, am. egész e világnak, az egész világnak. (Vö. fönt, 68. l.)

bizony Istennek szent fia. E sor nem pontos fordítása a latinnak. A *bizony* itt am. igaz, a mely értelemmel régen közönséges volt. Talán e használat maradványa a mai elliptikus esküdöző szólás: *bizony Isten*.

fëszülteték, am. feszítteték, megfeszítteték. (Az alakról l. fönt, 109. l.)

3. vsz. *nëm állhat kinyérnek állatja*, am. nem maradhat meg a kenyérnek előbbi mivolta. *Kinyér* ma is élő tájnyelvi alak. *Állat* pedig itt am. substantia (vö. *Nyelvtört. Szót.*).

---

2. Miserorum pia adiutrix: Bínösöknek këgyös segédség.

(Nádor-Codex 701—703. l.)[1]

A szöveg betűszerinti olvasása.

701 Miserorum pia adiutrix et mestorum omnium tu consolatrix reparatrix esto mihi domina auxiliatrix atque curatrix. || 702 Arcus meus male vexatur, morbo lupi venenosi sic sauciatur cruciatur non est per quem medetvr seu leuetur, atque curetur Rogito te rosa virginum, que diceris graciosa mater omnium flebilium Interpella pro languore tuo filio vt curar morbo Ipse reum esse nosco, et hanc penam condignam mihi vendico sed supplico commenda me filio tuo vnico regi celico A reatu purget animam corporisque conferat piam medelam det graciam, per || 703 quam ex hoc adipiscar indulgenciam vitam eternam

M a ǵ a s a g a e z

Blnosoknec kegos segedseg, es mindon nomorultaknac vigaztaloia meg vytoya, Leǵ ennekom azzońom io segedsegom, es io vruosom Mert en testom

---

A magyar ének eredeti kiejtése.	*A latin hymnus, mai írásmódunk szerint.*[2]
1. Bínösöknek këgyös segédség	1. Miserorum pia adiutrix
És mindön nyomorúltaknak	Et moestorum omnium
Vígasztalója, mëgújítója!	Tu consolatrix, reparatrix.
Légy én neköm, Asszonyom,	Esto mihi domina,
Jó segédsegöm	Auxiliatrix
És jó urvosom!	Atque curatrix.

[1] E részből való hasonmásunk, a 703. lapról. A lap alsó és bal szélén levő világos foltok könyvkedvelő molyok rágásait mutatják. A 701. lap szövege az eredetiben kétszeresen van meg: előbb hangjegyek alá jegyezve s aztán folytatólag külön is.

[2] A codexbeli latin szövegben két hiba van, a 2. vszakban *arcus* e h. *artus*; a 3. vszakban *curar* e h. *curer*.

nagon kenzatik fene farkasnac sebeuel, sephesúltetic, es gottretic, ninLen kitol gogittassek sem segeltessek, es vigaztassek Kerlek tegod zizeknec rosaya ki mondatol mindonoknec malaztos aińanak siralmasoknac, esedozyel eorsagomert ‖ 704 iesus fyadnal gogyhon meg engom

---

2. Mert én testöm nagyon kénzatik
Fene farkasnak sebével;
Sebhësűltetik és gyötretik.
Nincsen, kitől gyógittassék,
Sëm segéltessék
És vígasztassék.

3. Kérlek tégöd, szızeknek rózsája,
Ki mondatol mindönöknek
Malasztos anyjának!
Esedőzjél kórságomért
Jézus fiadnál:
Gyógihon mëg engöm!

2. Artus meus male vexatur
Morbo lupi venenosi;
Sic sauciatur, cruciatur,
Non est per quem medetur
Seu levetur,
Atque curetur.

3. Rogito te, rosa virginum,
Quæ diceris gratiosa mater
Omnium flebilium;
Interpella pro languore,
Tuo filio,
Ut curer morbo.

4. Ipse reum esse nosco,
Et hanc pœnam condignam
Mihi vendico; sed supplico,
Commenda me filio
Tuo unico,
Regi cœlico.

5. A reatu purget animam
Corporisque conferat
Piam medelam, det gratiam,
Per quam ex hoc adipiscar
Indulgentiam,
Vitam æternam.

Jegyzetek.

1. vsz. *segédségöm*, am. segitségem. A *segédség* gyakori régi alak a hasonló jelentésű *segéd* szóból, a mely utóbbit ma csak konkrét értelemben, személyről használjuk.

urvosom, am. orvosom. A székelység az első szótagot ma is *u*-val ejti: *urus*, *urusság*, *urusolni*: orvos, orvosság, orvosolni (Tájszótár).

2. vsz. *sebhësűltetik*, am. sebesittetik Minthogy ez az ige a *sebes* melléknévből, a *seb* főnévnek -*s* képzős hajtásából származik, a *h*-t csak úgy magyarázhatjuk benne, hogy az író a *sebesül* igét a *sebheszik* alakjával összekeverte. Az utóbbiban a *h*-nak denominalis igeképzői szerepe van. (Vö. BUDENZ: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* 140. lap.)

gyógíttassék, am. gyógyíttassék. A *gyógít*, *gyógúl*, második szótagjukban *g*-vel, közönséges eredetibb alakok a régi nyelvben. Ez igék ugyanis a régi *jog* (jóg?) szónak

származékai s valóban még *jógít*, *págal*-féle alakokkal is elöfordúlnak nyelvemlékeinkben. (Vö. *Magy. Nyelvör* XIV. 261.)

segéltessek, am. segittessék. A *segéll* igének szenvedö alakja. (Vö. fönt 166. l.)

Kiadás. A Nádor-Codexet TOLDY FERENCZ adta ki, bö bevezetéssel, szótárral s az elsö lap hasonmásával: *Nádor-Codex. A pesti egyetemi könyvtár eredetiéből bevezetéssel és szótárral.* (Buda. 1857.) Ugyan ö közölt belöle szemelvényeket is, mai helyesirással és rövid jegyzetekkel, alább idéz. munk. I. 261—270 ll. — A 6—109. lapig terjedö részt, mint a Guary-Codex hiányzó elejének megfelelö szöveget, e codex kiadása elé tűzve kiadta DÖBRENTEI GÁBOR. *Régi Magy. Nyelvemlékek* IV. k. I—XXII. l. — Verses részleteit közli és magyarázza SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költök Tára* I. k. 2—4. sz. alatt. — Az elsö lap hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett is (l. Repertorium).

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *A' Pesti Fö Oskola Könyvtárának 1508-dik évi Elmélkedéskönyve 's Legendáriuma. Tudom. Gyüjtemény* 1835. évf. VII. 84—92. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest. 1862.), II. 82. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéröl rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.), 25. l. — ZOLTVÁNY L. IRÉN: *A Nádor-Codex nyelvi sajátságairól*, *Nyelvtud. Közlemények* XVII. 190—246. és XIX. 1—57.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A Döbrentei-Codex.

E fontos nyelvemlékünk egy nyolczadrét alakú, elején csonka papiros codex. Elejétől végig Halabori Bertalan pap műve, ki a 320. lapon olvasható megjegyzés szerint a zsoltárok másolását 1508-ban irta: «*Bertalan pap bereg varmegyei halabori falvbol nemzett: ez zoltart irta: ziletes vtan ezer ot zaz nolc eztendoben*». Tartalma: a zsoltárok forditása, az Énekek éneke (végén egy *talalós mese*, a legrégibb ilynemű maradvány), Jób könyvének néhány része, a passió, prédikácziók, breviáriumi dicséretek és evángéliumi darabok. Iráshibáiból kitetszőleg másolat. Nevét *Döbrentei Gáborról*, nyelvemlékeink egykori buzgó gyüjtőjéről és kiadójáról kapta. *A gyulafehérvári püspöki konyvtár* tulajdona.

A Döbrentei-Codex nyelve két szempontból érdekes. Első sorban régiességénél fogva, a mennyiben több oly szót és alakot találunk benne, a minők csak regibb emlékeinknek sajátjai; másodszor mert e codexben birjuk a tiszavidéki *ző* nyelvjárás legrégibb emlékét.

Mutatványúl Máté evángelista passiójából közlünk egy részt (XXVI. fej. 2—50. v.) a codex 431—435. lapjairól, egybevetve, a hol szükséges, legrégibb bibliaforditásunknak megfelelő helyevel, a Müncheni Codex evángeliumával.

A szöveg betűszerinti olvasása.	*A szöveg eredeti kiejtése.*
2 Az Idoben monda iesus v taneitvańinak Tvdǵatok mert neǵed nap vtan hvsvet lezen es embernek fia el aroltatik, hoǵ meg fezeitessek	2. Az időben monda Jézus ü tanëjtványinak: Tudjátok, mert negyed nap után húsvét lészën és embërnek Fia eláróltatik, hogy mëgfeszëjtessék.
3 Tahat papoknak feiedelmi eǵbe ǵvlekeztek. es nepnek vembi: papok feiedelmenek pitvaraba ki mondatik vala kaifasnak.	3. Tahát papoknak fejëdelmi ëggybe gyülekëztek és népnek vémbi, papok fejëdelmenek pitvarába, ki mondatik vala Kaifásnak:

A Vulgata szerint.

2. Scitis quia post biduum Pascha fiet, et Filius hominis tradetur ut crucifigatur.

3. Tunc congregati sunt principes sacerdotum, et seniores populi, in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas:

4 es tanalcot tonek. hoǵ iesust alsaggal meg tartanaiak. es meg olneiek
5 de mondonak vala Ne idnep napon. netalantan zondoles lenne az nepben
6 holot kedeg volna iesus betaniaba: poklos simonnak hazaban:
7 hozia mene eǵ azzoñ ember draga kenet alabastrommal: es v́ vlteben. feiere otte
8 latvan kedeg taneitvañok: meg duzzadanak mondvan: Mi vezedelm lon ez:
9 Mert ezt sokon el arolhattak volna es adatott volna zegeneknek
10 Iesus kedeg tvdvan monda nekik: Mit nehezeltek az azzoñ emberre: mert io dolgot ton en bennem:
11 mert mindenkor zegenek vannak veletek. en kedeg nem minden idoben lezek:
12 Mert ez. az kenetet en testembe bocatvan. engem temetesre totte
13 Bizoñ mondom nektek. vala hol hirdetendik. mind vilagot mia. ez evanǵelimot: meg mondatik ez es. mit ez azzonember tott v́ emleitetere

4. És tanácsot tőnek, hogy Jezust álsággal mëgtartanáják és mëgölnéjék.
5. De mondonak vala: Në idnep-napon, nëtalántán zondőles lënne az nepben.
6. Holott kedég volna Jezus Bëtániába, poklos Simonnak házában.
7. Hozjá mene ëggy asszonyembër drága kenet alabástrommal, és ű ültében fejere ötte.
8. Látván kedég tanëjtványok, mëgduzzadának mondván: Mi veszëdelm lőn ez?
9. Mert ezt sokon eláróllhatták volna és adatott volna szëgényëknek.
10. Jézus kedég tudván, monda nekik: Mit nehezëltëk az asszonyembërre? Mert jó dolgot tőn en bennem.
11. Mert mindënkor szëgenyëk vannak véletëk: én kedeg nëm mindën időben lészëk.
12. Mert ez az kenetët én testembe bocsátván, engëm temetésre tötte.
13. Bizony mondom néktëk, valahol hirdetendik mind világot miá az ëvángyéliomot, mëgmondatik ez ës, mit ez asszonyembër tött ű emlëjtetére.

4. Et consilium fecerunt ut Jesum dolo tenerent, et occiderent.
5. Dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo.
6. Cum autem Jesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi,
7. Accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, et effudit super caput ipsius recumbentis.
8. Videntes autem discipuli, indignati sunt dicentes: Ut quid perditio hæc?
9. Potuit enim istud venumdari multo, et dari pauperibus.
10. Sciens autem Jesus, ait illis: Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.
11. Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis.
12. Mittens enim hæc unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.
13. Amen dico vobis, ubicumque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur et quod hæc fecit in memoriam eius.

14] Tahat el mene az tizenkettokbol eǵ kinek || [482] Neve skariot fia ivdas. papoknak feiedelmihez.

15] es monda nekik Mit akartok nekem adnotok es en vtet nektek adom Es tahat ok zerzenek neki harminc ezvst penzt

16 Es attol fogvan keres vala okos vǵet, hoǵ vtet be adhatnaia

17 husvetnek] kedeg elo napian. taneitvanok menenek iesushoz mondvan hol akarod zerziönk neked hvsvetet enned

18 Es tahat iesus monda Mennetek a varosba nekihez. es monǵatok neki Mester monǵa En idom kozel vaǵon. te nalad tezek hvsvetet en taneitvanimval

19] Es taneitvanok tonek. mikent iesus zerze v nekik Es hvsvetet zerzenek

20 Est leven kedeg. vl vala v tizenket taneitvanival.

21 es v ettekben. monda nekik Bizon mondom nektek. mert eǵǵitek engem el adando:

22 es igen meg zomorodvan. kezde ki mind mondania Vram mi nem en vaǵok e

14. Tahát elmene az tizënkettőkből ëggy, kinek neve Iskariót fia, Judás. papok fejëdelmihez:

15. És monda nekik: Mit akartok nekëm adnotok, es én űtet néktëk adom? És tahát ük szërzenek néki harmincz ezüst penzt.

16. És attól fogván keres vala okos ügyet, hogy ütet beadhatnája.

17. Húsvetnek kedég elö napján tanëjtványok mënenek Jézushoz mondván: Hol akarod szërzjönk néked husvétët ënnëd?

18. És tahát Jezus monda: Menjetek a városba nekihëz es mondjátok néki: Mestër mondja: Én időm közel vagyon, të nálad tëszëk húsvétët en tanëjtványimval.

19. És tanëjtványok tönek, miként Jezus szërzé ü nékik, és husvetët szërzének.

20. Est lévén kedég, ül vala ü tizënket tanëjtványival.

21. És ü ëttëkben monda nekik: Bizon mondom néktëk, mert ëggyitëk engëm eladandó.

22. És igën mëgszomorodván kezde ki-mind mondania: Uram, mi-nëm én vagyok-e?

---

14. Tunc abiit unus de duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes, ad principes sacerdotum:

15. Et ait illis: Quid vultis mihi dare, et ego vobis eum tradam? At illi constituerunt ei triginta argenteos.

16. Et exinde quærebat opportunitatem ut eum traderet.

17. Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes: Ubi vis paremus tibi comedere Pascha?

18. At Jesus dixit: Ite in civitatem ad quemdam, et dicite ei: Magister dicit: Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.

19. Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Jesus, et paraverunt Pascha.

20. Vespere autem facto, discumbebat cum duodecim discipulis suis.

21. Et edentibus illis, dixit: Amen dico vobis, quia unus vestrum me traditurus est.

22. Et contristati valde, cœperunt singuli dicere: Numquid ego sum Domine?

23 Es tahat v́ felelven monda: ki kezvel en velem az talba ńvl. engem az arol:

24 lehet embernek fia el meǵen. mikent irvan vaǵon v́ rola. de iai az embernek. ki mia embernek fia el aroltatik Io vala neki ha az ember nem ziletet volna

25 Felele kedeg ivdas ki v́tet el arolta. es monda Mester mi nem en vaǵok e Monda neki te mondad

26 V' vaʟoraiok leven kedeg. iesus. fel von keńeret ‖ [433] es meg alda. es megtore. es ada v́ taneitvańinak Es monda Veǵetek es eǵetek: ez en testem

27 Es poharth veven. halat ada. es ada nekik. es monda. Iǵatok mind ebol

28 Mert ez en verem. vy haǵasnak. ki sokert ki otletik binoknek boʟanatfara

29 Mondom kedeg nektek. nem Izom. matol fogvan. ez zolo tonek siriabol: mind az napig: mikoron azt iǵam vyiat. en afamnak orzagaban ti veletek.

30 Es edes Inek mondvan el ki menenek olay fanak heǵere

23. És tahát ű felelven monda: Ki kézvel én velem az tálba nyúl, engem az áról.

24. Lëhet, embërnek Fia elmégyën, miként irván vagyon ű róla: de jaj az embërnek, ki miá embërnek Fia eláróltatik: jó vala néki, ha az embër nëm szilete̋tt volna.

25. Felele kedeg Júdás, ki űtet elárólta, és monda: Mestér, mi-nëm én vagyok-é? Monda néki: Të mondád.

26. Ű vacsorájok lévén kedég, Jézus fëlvőn kënyeret,és mëgáldá,és mëgtöré, és adá ű tanëjtványinak, és monda: Vëgyétëk és ëgyétëk: ez én testëm.

27. És pohárt vévén, hálát ada és adá nékik, és monda: Igyatok mind ebből.

28. Mert ez én vérëm, uj hagyásnak, ki sokért kiötletik binöknek boesánatjára.

29. Mondom kedég néktëk: Nëm iszom mától fogván ez szőlőtőnek zsírjából mind az napig, mikoron azt igyam ujat én Atyámnak országában ti veletëk.

30. És édës ínek mondván, el-kimënenek olajfának hëgyére.

23. At ipse respondens, ait: Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.

24. Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo: væ autem homini illi, per quem Filius hominis tradetur: bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille.

25. Respondens autem Judas, qui tradidit eum, dixit: Numquid ego sum Rabbi? Ait illi: Tu dixisti.

26. Cœnantibus autem eis, accepit Jesus panem, et benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, et ait: Accipite, et comedite: hoc est corpus meum.

27. Et accipiens calicem gratias egit: et dedit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes.

28. Hic est enim sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

29. Dico autem vobis: non bibam amodo de hoc genimine vitis, usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei.

30. Et hymno dicto, exierunt in Montem oliveti.

31 Tahat mond nekik iesus Ti mind meg tantorottok en bennem. ez eyel Merth irvan vagon Meg verem az paztort. es el ozolnak nordanak Ivhy	31. Tahát mond nekik Jezus: Ti mind mëgtántorodtok én bennem ez ejjel. Mert irván vagyon: Mëgverëm az pásztort és eloszolnak csordának juhi.
32 Mi vtan kedeg fel kelendek (tamadandok). elottetek galileaba meǵek	32. Miután kedeg fëlkëlendëk (támadandok),* előttetëk Galilëába mëgyëk.
33 Felelven kedeg peter monda neki Es ha mind meg tantorodandonak te benned. en soha nem tantorodom	33. Felelven kedeg Pétër monda neki: És ha mind mëgtántorodandonak të benned. én soha nëm tántorodom.
34 Monda neki iesus Bizon mondom neked. mert ez eyel. mi elot kakas inekl̄en: engem haromzer meg tagadc	34. Monda neki Jézus: Bizon mondom nékëd. mert ez ejjel. mielőtt kakas inekljën, engëm háromszer mëgtagadsz.
35 Monda neki peter Es ha ketelen volna nekem veled meg halnom teged meg nem tagadlak Azonkent mondanak mind az taneitvan̄ok	35. Monda néki Petër: És ha ketelen volna nékëm veled mëghalnom, tegëd mëg nëm tagadlak. Azonkent mondának mind az tanëjtványok.
36 Tahat iove velek iesus eǵ ǵetseman nevo falvban Es monda v taneitvan̄inak Ith vl̄etek. mig amoda meǵek. es imadok	36. Tahát jöve velëk Jézus eggy Gyetszëmán nevö faluban és monda ü tanëjtványinak: Itt üljetëk, míg amoda mëgyëk és imádok.
37 Es fel ‖ [434] veven petert es zebedeos ket fiat. kezde zomorodnia: es kesergeni	37. És félvevén Pétërt és Zëbëdëos két fiát. kezde szomorodnia és kesergeni.
38 Tahat monda nekik iesus Mind halalig zomoro en lelkem Zenveǵǵetek itt. es viǵaziatok velem.	38. Tahát monda nékik Jézus: Mind halálig szomoró én lélkëm: szenvedjetëk itt és vigyázjatok velem.

31. Tunc dicit illis Jesus: Omnes vos scandalum patiemini in me, in ista nocte. Scriptum est enim: Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis.

32. Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam.

33. Respondens autem Petrus, ait illi: Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.

34. Ait illi Jesus: Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.

35. Ait illi Petrus: Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter et omnes discipuli dixerunt.

36. Tunc venit Jesus cum illis in villam, quæ dicitur Gethsemani, et dixit discipulis suis: Sedete hic, donec vadam illuc, et orem.

37. Et assumpto Petro, et duobus filiis Zebedæi, cœpit contristari et mœstus esse.

38. Tunc ait illis: Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hic, et vigilate mecum.

* Az előbbi szó fölé írva, vörös festékkel.

39] es onneiet. elo lepek. es orcaiara essek Imadvan es mondvan En aťam ha lehet: mvlľek el en rolam ez pohar. de maga bizoń. ne mikent en akarom: de mikent te

40 Es iove az taneitvańokhoz: es lele ẃket alottokban Es monda peternek Iǵ nem viǵazhattal en velem eǵ iden

41 Viǵaziatok es imaǵǵatok. hoǵ kesertetbe ne meńńetek: lehet a lelek kezs de a test beteg

42] Esmeeg maszer el mene. es imada mondvan En aťam ha ez pohar el nem mvlhatik. ha nem iǵam. leǵen te akaratod

43] es iove esmeg. es lile ẃket 'all' allottokban: mert ẃ zemek meg nehezolt vala

44] es ẃket meg haǵvan. esmeg el mene. es imadaa harmadzer. azon bezedet mondvan

45] Tahat iove ẃ taneitvańihoz. es mond nekik aloǵǵatok Immar es ńvgoǵǵatok el Ime el kozeleit ido. es embernek fia adatik binosoknek kezekbe:

46] kelľetek fel. meńonk el. Ime el kozeleit ki engem el arol

39. És onnejett elölepek es orczájára essek imádván es mondván: Én Atyám, ha lëhet, múljék el én rólam ez pohár, de maga bizony në mikent én akarom, de mikent të.

40. És jöve az tanëjtványokhoz és lëlé üket alodtokban. És monda Petërnek Így nëm vigyázhattál én vélem ëggy idén?

41. Vigyázjatok és imádjatok, hogy késértetbe në mënjetëk. Lëhët a lélëk kész, de a test beteg.

42. Ësmég másszër elmene és imáda mondván: Én Atyám, ha ez pohár el nëm múlhatik, ha nëm igyam, légyën të akaratod.

43. És jöve ësmeg és lile üket alodtokban, mert ü szëmëk mëgnehezőlt vala.

44. És üket mëghagyván, ësmég elméne es imáda harmadszër, azon beszédët mondván.

45. Tahát jöve ü tanëjtványihoz és mond nekik: Alodjatok immár és nyugodjatok el: ime elközelëjt idö, és embernek Fia adatik bínösöknek kezëkbe.

46. Këljetëk fël, mënjönk el: ime elközelëjt, ki engëm eláról.

---

39. Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans, et dicens: Pater mi, si possibile est, transeat a me calix iste, verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu.

40. Et venit ad discipulos suos, et invenit eos dormientes, et dicit Petro: Sic non potuistis una hora vigilare mecum?

41. Vigilate, et orate ut non intretis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.

42. Iterum secundo abiit, et oravit, dicens: Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua.

43. Et venit iterum, et invenit eos dormientes: erant enim oculi eorum gravati.

44. Et relictis illis, iterum abiit, et oravit tertio eundem sermonem dicens.

45. Tunc venit ad discipulos suos, et dicit illis: Dormite iam, et requiescite: ecce appropinquavit hora, et Filius hominis tradetur in manus peccatorum.

46. Surgite, eamus: ecce appropinquavit qui me tradet.

47. Meeg v́ zoltaba Ime Ivdas tizenkettonek eǵǵik. el ivta. es v́ vele naǵ sereg. torokel es dorongokkal. papok feiedelmitol boʟattatak || [435] es nepnek vembitol.

48. ki kedeg v́tet el arolt a vala: nekik ielt ada mondvan Valamelľet meg apolandok (ʟokolandok) v́ az. tarʟatok v́tet

49. Es leg ottan iesushoz elo menven monda Idvozleǵ mester es meg apola v́tet

50. Es monda neki iesus Baratom mire iottel: tahat elo lepenek. es kezeket iesusra vetek. es meg tartak v́tet.

47. Még ü szóltába, ime Júdás, tizënkettőnek ëggyik, eljuta és ü véle nagy sereg törökkel és dorongokkal, papok fejëdelmitől bocsáttattak és nepnek vembitől.

48. Ki kedég ütet elárólta vala, nékik jelt ada, mondván: Valamëllyet mëgapolandok (csókolandok),* ü az, tartsátok ütet.

49. És legottan Jézushoz elömënven, monda: Idvöz légy, Mestėr. És mëgapolá ütet.

50. És monda neki Jézus: Barátom, mire jöttél? Tahát elölépének és kezëket Jézusra vetek és mëgtarták ütet.

47. Adhuc eo loquente, ecce Judas unus de duodecim venit, et cum eo turba multa, cum gladiis et fustibus, missi a principibus sacerdotum, et senioribus populi.

48. Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens: Quemcunque osculatus fuero, ipse est, tenete eum.

49. Et confestim accedens ad Jesum, dixit: Ave Rabbi. Et osculatus est eum.

50. Dixitque illi Jesus: Amice, ad quid venisti? Tunc accesserunt, et manus iniecerunt in Jesum, et tenuerunt eum.

Jegyzetek.

2. v. *ü* am. ö. (Vö. HB. fönt 63. l.)

mert. A latin *quia* betüszerinti forditása.

3. v. *tahát*, ma tehát; itt annyit jelent mint ‚akkor', a mint Káldi fordítja is. E *tahát* a *tehát* szónak régi, eredetibb alakja. Vö. fönt 109. l.

rémbi, azaz *rénhi*, am. *ren(e)hb(je)i.*

4. v. *tanálcsot tőnek.* a Müncheni Codexben *tanálcsot tartanak.*

álsággal, am. hamissággal, csellel; az *ál* melléknévből.

tartanáják. ölnéjék. am. tartanák, ölnék (vö. fönt 159. l.). A Münch. Codexben már az összevont alakok vannak: *megfoghatnac, megölhetnec.*

5. vsz. *mondonak.* Ez alak *mondanak* helyett egyik sajátsága a Döbrentei-Codexnek. Igy alább: *tántorolandonak* e h. tántorolandanak (33. v.). Ma is hallható ily ejtés némely vidékeken.

idnepnapon. am. ünnepnapon. Az *idnep* az *unnep* szónak közönséges régi, eredetibb alakja. A Müncheni Codexben már hasonulással: *innep.*

zöndőlés. am. zendülés. A Müncheni Codexben *háboró.*

6. v. *holott.* am. midőn. Helyjelentésével együtt ily használata is közönséges a régiségben. (Vö. fönt 105. l.)

7. v. *ötté.* am. önté. Az *önt* igének *ott* az általános régi alakja, a mely ma is megvan az *ötvös* és *ötvény* szókban.

8. v. *mëgduzzadának.* am. megharagudtak, megbotránkoztak. A Müncheni Codexben: *meltatlankodanac.* Az arcz földuzzadásáról vett képes kifejezés. (Vö. *duzzog.*)

veszëdelm. am. vesztegetés, perditio. (Mire való a drága kenetnek e vesztegetése, fecsérlése?)

* Az előbbi szó fölé irva, vörös festékkel.

9. v. *sokon*, am. sok pénzen, drágán. Így a Münch. Codexben is.

10. v. *nehezëltëk*, am. neheztelték. A *nehezel* ige közönséges régi szó. A Münch. Codexben ugyanígy.

én bennem. A latin *in me* fordítása. A Münch. Codexben: *én raitam*.

12. v. *engëm temetésre tötte*, am. az én temetésemre. A latin *ad sepeliendum me* kifejezést próbálta a fordító utánozni vele.

13. v. *mind világot miá*, am. az egész világon keresztül, egész világ szerte. A *miá* névutó ily helyhatározói jelentéssel. *-t* ragos főnévvel kapcsolatban többször is előfordúl a régi nyelvben: *ez világot miá*, *mind világot miá*, am. az egész világon (l. *Nyelvtört. Szót.*).

ű emlëjtetére, am. az ő emlékezetére. Az *emléjtet* (említet, említés) a Döbrentei-Codexnek gyakori szava. Máshonnan nem ismeretes.

14. v. «*skariot*» tollhiba *Iskariot* helyett.

15. v. *akartok nékëm adnotok*, ma: akartok nekem adni. Közönséges régi kifejezésmód.

szërzének, am. megállapították, kitűzték. (Vö. fönt 140. l.)

16. v. *okos ügyet*, am. okúl szolgáló ügyet (dolgot), okot.

béadhatnája, am. beadhatná, átadhassa (ellenségeinek), elárúlhassa.

17. v. *húsvétnek*. Ma inkább így: *húsvétnak*, minthogy már nem érezzük összetett voltát s nem gondolunk a magashangú *vét* (vétel) alapszóra.

szërzjönk, am. szerezzünk, készítsünk. A *szërëz* ige itt régiesen a rövidebb *szerz*-tővel áll (vö. *szerz-ő*, *szerz-és* stb.), a mi a fölszólító mód megőrzött *j* hangjával együtt mai nyelvérzékünkre nézve szokatlan hangtorlódást (*rjz*) idéz elő.

18. v. *nékihëz*, am. valakihez. (Vö. fönt 149. l.)

tëszëk husvétët, am. tartok husvétet.

21. v. *ű ëttëkben*, am. ettükben, evésük közben.

ëggyitëk engëm eladandó, am. egyitek elad (el fog adni) engemet. A latin igealak utánzása.

22. v. *ki-mind*, am. mindenki. A *mindenki* szó a régibb nyelvben nem fordúl elő. Helyét a *kiki mind*, *ki-mind* vagy *minden* pótolták.

mi-nëm én vagyok-é, am. vajjon én vagyok-e. A *mi nem* (mi nem) kiveszett régi kérdő- és kötőszó.

24. v. *írván vagyon*, am. irva van. (Vö. fönt *tudván vadnak*, 132. l.)

jó vala néki, ha ...., am. jobb lett volna neki, ha ... A jelentő mód a latin *erat* utánzása.

26. v. *ez én testëm*, am. ez az én testem.

28. v. *új hagyásnak*, am. új szövetségnek, új testamentomnak (t. i. vére; ma szokatlan volna a *-nek* ragos szót appositióúl így, birtokszava nélkül használni). A Münch. Codexben *ùy toruenuè*.

kiötletik, am. kiöntetik. Az *önt* ige régi *ött* alakjának (vö. fönt 7. vsz.) továbbképzése. A *szembe ötlik*, *szembeötlő* kifejezésekben ma is megvan.

29. v. *zsírjából*. A Müncheni Codex az eredetinek (*genimine*) pontosabban megfelelő *nemzeseból* szóval fordítja.

igyam. A latin coniunctivus szolgai fordítása. A Münch. Codexben *izom*.

30. v. *édës ének mondván*, am. édes éneket mondván. Az *ének* alak egyik példája az író ízésének, a mire a codex más helyein sokkal több példát találni. Az *édes ének*-kel a hymnust fordítja fordításunk. A szerkezetről l. fönt 104. l.

el-kimënének. A régi nyelvben az ilyen kettős igekötő igen gyakori.

31. v. *mëgtántorodtok én bennem*, am. megbotránkoztok bennem, scandalum patiemini in me. A régi nyelvben általánosan ez volt a jelentése a *megtántorodik* igének.

34. v. *mielőtt kakas ínekljën*, am. mi előtt a kakas énekel. A módhasználat (*ínekljen* = énekeljen) ismét latinos.

háromszër, am. háromszor. A *-szer* ragnak illeszkedés nélkül való előfordulása, a mit a népnyelv ma is több vidéken megőrzött.

35. v. *ha kételen volna nékëm véled mëghalnom*, am. ha kénytelen volnék veled meghalni. A *ké(ny)telen* itt állítmányúl áll a meghalásra vonatkoztatva, holott ma mindig csak személyre alkalmazzuk (*kénytelen vagyok vmit tenni*). A *kételen* alakra vö. fönt *kételenëjt*, 139. l.

36. v. *jöve*, am. jutott, érkezett.

imádok, am. imádkozom. (Vö. HB. fönt 60. l.)

38. v. *szenvedjetëk*. A latin *sustinete*

szónak betűszerinti fordítása, e helyett: várakozzatok, a mint KÁLDI fordítja. A Müncheni Codex is helyesebben írja: *maraggatoc ith.*

39. v. *onnéjëtt*, am. onnét, onnan. Másunnan ismeretlen és föltűnő alak. Közönségesen *onnejt* és *onnajt*-nak találjuk az *onnét* szó jés alakját s ezekkel az *onnéjëtt* oly viszonyban állhat, mint *közt* és *között*, *érte* és *érette*, *bent* és a régi *bennett* stb.

előlépék. A *lép* igének ikes alakja (*lép-ik*) közönséges a régi nyelvben.

essék, am. esék. Az *esik* igének e hosszú s-es ejtése még ma is megvan némely nyelvjárásokban. (L. SZINNYEI: *Tájszót.*)

40. v. *lëléüket alodtokban*, am. alva találta őket, lelé őket aludtukban, alvásukban. A Münch. Codexben -*ben* rag nélkül: *lele oket alattoc*. Az *aluszik* régen *aloszik*-nak is hangzott, s innen az igealak második szótagjában az *o*.

ëggy idén, am. egy óráig. Az *idő* (*idé*) szót régen ‚óra' jelentéssel is általánosan használták. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

42. v. *ha nëm igyam*, am. ha ki nem iszom. A latin *nisi bibam illum* szolgai fordítása.

43. v. *lílé*, am. lelé. A *lel* ige régen hosszú hangzóval *lél*-nek is hangzott s ennek tiszaias változata itt a *lílé*.

44. v. *mëghagyván*, am. ott hagyván, hátrahagyván.

«*imadaa*», olvasbatni ‚imádá' v. ‚imádá'-nak is. Am. imádkozék. Ha a kettős *aa*-nak e helyen jelentősséget tulajdonithatunk, az elbeszélő múlt 3. személyének eredeti hosszú hangzós alakja volna itt is megőrízve, mint a Jordánszky- és Érdy-Codexekben. (Vö. fönt, 12. l.)

azon, am. ugyanazon. Az *azon* névmásnak ez volt a régi nyelvben az általánosabb jelentése. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

45. v. *bínösöknek kezëkbe*, am. bűnösöknek kezébe. Ily birtokviszony esetén a régi nyelv a birtokszón is meg szokta jelölni a birtokos személy többségét, s a népnyelv ma is él a viszonyitás e nemével: *a Péterék házuk* (így mondják pl. Székesfehérvárt), e h. a Péterék háza.

47. v. *még ű szóltába*, am. adhuc eo loquente, még az ő szóltában, még mialatt beszélt.

tizënkettőnek ëggyik, am. a tizenkettőnek egyike, a tizenkettő közül egy. Vö. fönt, 93. l.

eljuta, am. elérkezett, megérkezett.

tőrökkel, am. kardokkal. Az Ehrenfeld-Codex is a *tőr* szót használja a *kard* helyett.

48. v. *valamëllyet*, am. a melyet. A *valá*-val kezdődő névmásoknak relativ használata közönséges régi nyelvsajátság.

mëgapolandok, am. megcsókolandok, a mint az író a föléje írt szóval maga is megmagyarázza. Az *apol* ‚csókol' úgy látszik nem más mint az *ápol* igének alaki és jelentésbeli változata. Régi jelentését ma csak a székelység őrzi: *apolgat* am. csókolgat (l. SZINNYEI: *Magy. Tájszót.*).

tartsátok ütet, a Vulgatában *tenete eum* Tulajdonkép: fogjátok meg őt. Igy az 50 versben is *megtarták ütet*, tkp. megfogták, megragadták.

50. v. *mire*, am. ad quid, mi czélból mi végre. (Vö. fönt, 154. l.)

Kiadás. A Döbrentei-Codexet ismertető bevezetéssel kiadta VOLF GYÖRGY, *Nyelvemléktár*, XII. k. — Passióit nyelvi jegyzetekkel, mai helyesírással kiadta TOLDY FERENCZ *Régi Magy. Passió rajzokkal* (Pest, 1856.) cz. munkájában. Szemelvényeket pedig közölt belőle alábbi művében, I. k. 247—261. l. — Verses részletei magyarázó jegyzetekkel közölvék SZILÁDY ÁRONtól, *Régi Magy. Költők Tára*, I. köt. XXVII—XXXV. sz. a. (jegyz. 353—365. l.). — Egy lapjáról hasonmást ad BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténete*, I. 113.

Repertorium. A Döbrentei-Codexre először KAZINCZY FERENCZ tette figyelmessé a tudósokat, *Tudom. Gyűjtemény* 1817. évf. IV. 35. — Röviden ismertette CSERESZNYÉS, ugyanott 1819. évf. III. k. 75—81. l. és HORVÁT ISTVÁN, ugyanott 1835. évf. VIII. 25—27. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irodalom története* (3-ik kiad. Pest, 1862.) II. 81. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállitáshoz.* (Budapest, 1882.) 25. l. — PÁL ANTAL: *A Döbrentei-codex nyelvi sajátságai. Gyulafehérvári kat. főgimnáziumi Értesítő 1888/89-ről.* (Ismertetve LEHR VILMOStól, *Egyetemes Philol. Közlöny* XIV. 837—846.)

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A Margit-Legenda.

Régi irodalmunknak egy kor- és müveltségtörténeti szempontból is igen nevezetes prózai maradványa a *Nemz. Múzeumban* (*Quart. Hung. 406.* jelzet alatt) örzött Margit-Legenda. Egy magyar királyleánynak, IV. Béla leányának asketikus életét és csodatetteit beszéli el ez érdekes emlékünk, mely e mellett az akkori kolostori életnek hü rajzát adja s bepillantást enged ama kor vallási fölfogásába, müveltségi viszonyaiba, söt mellékesen az ország történetébe, irodalmunknak IV. Béla alatti állapotába s a hazai műtörténetbe is. Irodalmi vonatkozásai régi irodalmunk több, azóta elveszett termékének őrizték meg legalább emlékét. Fölötte érdekes a legenda ezeken kívül a főváros, különösen a Margit-sziget helyrajzára nézve is, melyet azon időben *Nyulak szigeté*-nek vagy *Boldogasszony szigeté*-nek neveztek.[1] Tárgyánál fogva mint tisztán magyar eredetü legenda is különös figyelmet érdemel, s valószínűleg egy régibb latin legenda után készült, melynek anyagául az V. Innocentius pápa küldöttjeitől, *Umbertus Blancus* és *Magister de la Corre*-tól gyűjtött adatok szolgáltak.[2] E pápai követek a legenda szerint azért jöttek Magyarországba, «Nyulak szigeteben, másképpen Bódogasszony szigetében, hol nyugoszik Szent Margit aszszonynak teste, hogy ott megtudakoznának nagy erős bizonság alatt Szent Margit asszonynak szentséges életéről, csodatételeről, kit ez jámbor doktorok és kananokok hiven mind megtönek és mend végig elvegezék és hiven megirák, pápának beviveк, nékönk es irva hagyák, miképpen jól látjátok, az ö legendáját.»[3]

A fönmaradt magyar szöveg is csak másolat, a mint törléseiből, igazításaiból és botlásaiból nyilván látszik. Másolója *Ráskay Lea*, a nagy szorgalmu margitszigeti dömés apácza, ki e legendán kívül a Cornides-Codexet, Szent Domonkos életét, a Példák Könyve első felét s a Horvát-Codexet is másolta,[4] s Volf György szerint bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a

[1] Vö. «Parachola papa eztergamy fylep erseknek. es vacy pispeknek. es rakony apat vrnak. hog el junenek bodog azzonnak clastromahoz. *nyulaknak zygeteben.* maas keppen *bodog azzon zygeteben*» (Margit-Legenda 121. l.).

[2] L. Beöthy Zsolt: *A magy. szépprozai elbeszélés a régi magy. irodalomban*, I. 18.

[3] L. a codex 122. és 123. lapján. Magáról Szent Margitról, ereklyéiről, szentté avatásáról és cultusáról l. Némethy Lajos és Fraknói Vilmos munkáját: *Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez* (Budapest, 1885.).

[4] L. ezekről fönt az általanos rész III. fejezetében a 30. s köv. lapokon.

agybol · tahat nemely napon az
sororok igen meg farattanak vala
es senky nem akara neky segellenij
azaz · az betegnek · De zent margit
azzon mene az priorissahoz · es meg
kere az porissatul engedelmessegret
hogy en bannyek az zegen beteggel ·
Az porissa kedeg neky meg engede ·
es hagyja hogy egy tarsot vegyen
vele · zent margit azzon kedeg hij
va el vele Soror alinchat aykay
peter vrnak leyanyat · Mykoron
el mentenek volna mynd ketten ·
Tahat zent margit azzon fel emele
az agybol az zegen vegy ween be
teget evnen kezenel · es teue egij
samel zekre ~~eg [illegible]~~
es tahat az nagy dohossagert · es
weer hasnak · es vetesnek vtala
tossagaert Soror alincha fel felv
re vona magat · elnem zenved
hete az nagy dohossagot · Ezeket
latuan zent margit azzon · Monda
az sorornak · zereben atyamfya
hate elnem zennedheted menyel

A MARGIT-LEGENDA 55. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1510.)

Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

zemplénmegyei két Ráska faluról (Kis- és Nagy-Ráska) kapta nevét, s melynek tagjai már II. Endre alatt s azután is majd a XVI. század végeig udvari és országos főtisztségeket viseltek. Előkelő származására vall neméhez és korához mért nagy műveltsége s amaz élénk érdeklődés, melylyel az ország dolgait a kolostor falai közt is kiséri.

Azonban Ráskay Lea a legendának nem egyszerű gépies másolója. Kitünik ez főkép sajátos orthographiájából, a melyhez kezdettől fogva hűségesen ragaszkodik, továbbá hogy több helyen megjegyzéseket is tesz munkája közben.

Maga a codex nyolczadrét alakú, elején csonka s végén befejezetlen papiros-codex, melyen az eredeti kötés maradványai is műtörteneti nevezetességűek. Egészben véve elejétől végig Ráskay Lea irása, ki e codexet Volf György megállapitása szerint 1510-ben irta. Tartalmát kizárólag a tárgyalt Margit-legenda teszi.

Orthographiája egyike a legkövetkezetesbeknek. Sajátságai közül megemlitjük, hogy az *ö* hangot, s néha az *ü*-t is *ev*-vel (az utóbbinak különben *v* a rendes jele), az *i*-t gyakran *j*-vel és *y*-nal, a *ty*-t pedig, mint a *gy* hangot, *gy*-vel fejezi ki. A *ch*-t a *cz* és *cs* hangok jeléül egyaránt használja.

Nyelve az * öző* nyelvjárások közé tartozik.

Szemelvényül két részletet közlünk. Az első, melyből mint lefénykepezésre alkalmas részből egy lapnak, az 55-ikuek hasonmását is adjuk, Szent Margitnak önfeláldozó betegápolásáról mond példát (a codex 54—56. l.). A másik (a codex 96—108. l.) Szent Margit halálát és temetését beszéli el.

1. Szent Margit mint betegápoló.

(Margit-Legenda 54—56. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**)

Vala egy Soror. ky neueztetyk vala soror evrsebet. ez vala jgen veen. Ez soror evrsebet esek nagy hozzv korsagban tyzen nyolc eztendeyg. es juta annye erevtelensegre. es veer hasra. es vetesre semmyt nem emezhet vala. vgy hogy ev magat fel nem jndedhagya az || [55] agybol. tahat nemely napon az sororok jgen meg farattanak vala es senky nem akara neky segelleny az az. az betegnek. de zent margit azzon mene az priorissahoz. es meg kere az priorissatvl engedelmessegret hog ev bannyek az zegen betegel. Az priorissa kedeg neky meg

A szöveg eredeti kiejtése.

Vala eggy szoror, ki neveztetik vala szoror Örzsebet.[1] Ez vala igën ven. Ez szoror Örzsébet esek nagy hosszu kórságban tizënnyolcz esztendeig, es juta annyé erötelensegre es vérhasra és vetésre,[2] sëmmit nëm emészhet[3] vala, ugyhogy ö magát fel nëm indethatja az ágyból.[4] Tahát nemëlly napon [5] az szororok igën mëgfáradtanak vala és sënki nëm akara néki segelleni,[6] az az: az betegnek. De Szent Margit asszon méne az priorisszához[7] és mëgkéré az priorisszátúl engëdelmességgel(?),[8] hogy ő bánjék az szëgén beteggel. Az priorissza kedég néki mëg-

* A rekeszbe [ ] tett helyek olvasható törlést, az apró betűk föloldott röviditést jelentenek.

engede. es hagya hogy egy tarsot vegyen vele. Zent margit azzon kedeg hyva el vele Soror alinchat aykay peter vrnak leyanyat. Mykoron el mentenek volna mynd ketten. Tahat zent margit azzon fel emele az agybol az zegen regy veen beteget evnen kezeuel. es teue egy samel zekre [eg kerek veremre] es tahat az nagy dohossagert. es veer hasnak. es vetesnek vtalatossagaert Soror alincha fel fel[r]re vona magat. elnem zenvedhete az nagy dohossagot. Ezeket latuan zent margit azzon. Monda az sorornak. zeretev atyamfya ha te elnem zenuedhetevd menyel || [56] fel fele. es hagyad ennekem ezt tennem. tahat zent margit azzon. az bete[d]gnek agya meg tyztehtuan Annak vtanna esmeg evnen maga fel veue ev karyayra az beteget. es be teue az agyban. Ezeket latvan ez soror jgen chudalkozyk vala. hogy zent margit azzon el zenuedhet vala il nagy dohossagot vtalatnekevl. es hogy el birhata jllyen nagy embert. mert ez betek evrsebet jgen nagy ember vala. Ezeknek vtanna zent margit azzon ve[] fel veue az zeket es Mind azokat kykre evltette vala. es vyve az vyzhez es evnen kezeuel mynd meg mosa. Ezenkeppen zolgala ez betegnek zent margit azzon nagy sokzer. ez vala harom eztendevuel ez zent zyznek halala [er] elevt.

engédé es hagyá, hogy ëggy társot végyën véle. Szent Margit asszon kedég hívá el véle[9] szoror Alincsát,[10] Ajkay Pétër úrnak lëjányát. Mikoron elmëntenek volna mind ketten, tahát[11] Szent Margit asszon fölemelé az ágyból az szëgén régi vén betegët önën[12] kezével és tëvé ëggy sámël-székre[13] [ëggy kerek verëmre]. És tahát az nagy dohosságért[14] és vérhasnak és vetésnek utálatosságáért szoror Alincsa fél felre[15] voná magát, el nëm szenvedheté az nagy dohosságot. Ezëket látván Szent Margit asszon, mondá az szorornak: Szeretö atyámfia, [16] ha të el nëm szenvedhetöd, mënj el fel felé és hagyjad énnekëm ezt tënnëm. Tahát Szent Margit asszon az betegnek ágya mëgtisztëjtván, annak utánna ësmég önën maga fël vëvé ö karjaira az betegët és bétëvé az ágyban.[17] Ezëket látván ez szoror, igën csudálkozik vala, hogy Szent Margit asszon elszenvedhet vala illy nagy dohosságot utálat nékül és hogy elbirhata illyen nagy embërt,[18] mert ez beteg Örzsébet igën nagy embër vala. Ezëknek utánna Szent Margit asszon fölvëvé az székët és mind azokat, kikre ültette vala, és vivé az vizhëz és önën kezével mind mëgmosá. Ezënképpen szolgála ez betegnek Szent Margit asszon nagy sokszër. Ez vala három esztendövel ez szent szüznek halála elött.

Jegyzetek.

1. *ki neveztetik vala szoror Örzsébet.* A *-nek* rag elmaradása, ha nem puszta tollhiba (e h. *Örzsébetnek*), a latin *Nominativus cum infinitivo* hatásából magyarázandó.

2. *vetésre*, am. hányásra. Másutt nem fordul elö hasonló jelentéssel. E szó után *hogy* kötöszót várnánk; valószinüleg csak feledségböl maradt ki.

3. *emészhet.* Kiejtés szerinti irás, am. *emészthet.*

4. *ö magát fël nëm indéthatja az ágyból*, am. föl nem mozdíthatja magát, föl nem kelhet.

5. *néměllý napon*, am. egy napon.

6. *segélleni*, am. segélni, segítni. Olyan teljesebb alak, mint *ajállani* e h. *ajálni*, *beszélleni*, e h. *beszélni*, *szólani* e h. *szólni*.

7. *«priorissa»*, am. fönöknö, perjelnö. A *priorissa* a *prior* (perjel) szónak olyan nönemü alakja, mint az *abbatissa* (apácza) az *abbas*-nak

8. *«engedelmessegret»*. Ifáshiba *engedelmesseggel* helyett.

9. *hívá el véle*. am. elhívá magával, magával hivá. Az igekötőnek e szórendje ma erdélyi sajátság.

10. *«Alincha»*. *Alincsa* (v. Alincza?) nőnév, az *Alina* kicsinyítése.

11. *tahát*, am. akkor. A *tehát* szónak eredeti alakja, eredeti jelentésével. (Vö. fönt. 109. l.)

12. *önën*, am. önön, önnön. A régi nyelvben gyakori az egyszerü *n* es alak, ma rendesen *önnön*. De: «Szerette Ríka asszonyt, *önön* szép s jó magát» (ARANY *Hátrah. Versei*, 184. l.).

13. *sámël-székre*, am. zsámoly-székre, zsámolyra. *Sámël* v. *sámëly* (söt *zs*-vel is ejthették már) a német származású *zsámoly* szónak (ném. *schamel* = *schämel*) eredetibb alakja.

14. *dohosságért*, am. bűzért. A *dohos* melléknevet némely dolgokról (pl. *dohos liszt* stb.) ma is mondjuk.

15. *fél félre*, tulajdonkép am. fél oldalra v. i. *félre*, a mint ma egyszerüen mondjuk. Alább *fél felé* szintén am. félre.

16. *szerető atyámfia*, am. szeretett atyámfia, a *szerető* igenévnek régi szenvedő értelmével, a mi a *szerető* szóban (am. a kit szeretünk) máig fönmaradt.

17. *ágyban*, e h. *ágyba*. A régi nyelvben gyakori összezavarása a *-ben* ragnak a *-be*-vel.

18. *embërt*. Itt nőröl van használva, a mi ma szokatlan. Hogy a régi nyelv az *ember* alatt férfit és nőt egyaránt érthetett, mutatja ez a megkülönböztető összetétel is: *asszony-ember*.

2. Szent Margit halála és temetése.

(Margit-Legenda 96—108. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Mykoron jutot volna ez zentseges zvz. az ev betegsegenek tyzen harmad napyara. egy zombat napon. conpletanac vtanna. Elev tykzo koron. kevrnyvl alvan fraterevknek es sororoknak sokassaga. cristus zvletetynek vtanna. Ezer. keet zaaz. hetven egy eztendevben. Ez zent zvznek kedeg huzon kylenc eztendeveben. febrnar hauanak tyzen evtevd napyan. Meg gyvlada ez melto||[97]sagos zvz. Az menyey jegesnek zerelmeben. kyt kevan vala. kyt zolgal vala. kyt myndeneknek felette zeret vala. kynek zerelmeert mynd atyat anyat es ez velagy orzagnak byrodalmat el hatta vala. Az ev artatlan lelket. zentseges meltosagos lelket. ayalvan az ev teremteenek. az ev edesseges kevatos jegesenek. El nyvgovek vrban. oly jgen jdegen vala az ev teste mynden faydalmtvl ev halalanak jdeyen. mykeppen az ev elmeye. es az ev teste jdegen vala mynden testy romlastvl es fertezetevssegtevl.

A szöveg eredeti kiejtése.

Mikoron jutott volna ez szentségës szűz az ő betegségének tizënharmad napjára, ëggy szombat napon komplétának utánna,[1] elö tikszó koron,[2] környűl állván fráteröknek és szororoknak sokassága,[3] Krisztus születetinek utánna ezër kétszáz hetvenëggy esztendöben, ez szent szűznek kedëg huszonkilencz esztendőében,[4] fëbruár havának tizënötöd napján mëggyulada ez méltóságos szűz az mënnyei jegyësnek szerelmében,[5] kit keván vala, kit szolgál vala,[6] kit mindëneknek fëlëtte szeret vala, kinek szerelméért mind atyját, anyját és ez vëlági országnak birodalmát elhatta[7] vala, az ő ártatlan lëlkét, szentségës, méltóságos lëlkét ajálván az ő terëmteének,[8] az ő édësségës, kévánatos[9] jegyësének, elnyugovék Úrban.[10] Olly igën idegën vala az ő teste mindën fájdalmtúl[11] ő halálának idején, miképpen az ő elméje és az ő teste idegën vala mindën testi romlástul és fertézetösségtűl.[12]

legottan ez zentseges zvznek ev orchaya chudalatos fenessegel meg fenessedek. es vala ev zemenek alatta oly jgen zep velagossag mynt ha meg aranyaztak volna az ev orchayat zemenek alatta. Mykoron ez zentseges zvz ezen keppen halva fekennevek az ev agyaban. legottan az vr isten ky nyta az ev jegesenek erdemenek kenchet || [98] betegevknek meg gyogehtasaban. Mert azon jdevben fegzyk vala egy Soror nagy nehez korsagban. vgy hogy egyebeknek segedelme nekevl fel nem kelhet vala az ev agyabol. Mert zent levrinc napyatvl fogva zent prisca azzon napyayg. mely napon ez zent zvz ky mult vala ez velagbol. ez Sorort neged napi hydeg lelte vala. Mykoron ez zent zvznek halalat hallotta volna ez beteg Soror. az egyeb sororoktvl. meg keserevdek ev zvueben hog ev nem zolgalhatna ez zent zvznek ev testenel az egyeb sororokal. es kezde gondolkodny ev zvueben. hog ha az vr isten evtet zent margyt azzonnak erdeme mya meg gyogehtanaya. tahat jgen evrevmest zolgalna zent margyt azzonnak testenel. legottan hog ez soror ezeket gondola. felkele mynden segedelmnekevl. es el mene zent margyt azzonnak testenek zolgatyara. es zolgatyara zolgala az ev testenel. es ky veue ez Soror az scapulart zent margyt azzonnak nya||[99] kabol mert jgen zevrnyv vala az kohnyan valo zolgalatert. es tyzta yo scapulart ada ev rea. Ezenkeppen fel evltevzteteek nagy syralmakkal es fazkodasokkal. es mykoron volna jmmar veternyenek jdeye fel veueek ez zent zvznek ev zentseges testet es el hozak es le teuek az kar alat yol lehet altalyaban nem neuezy meg az legenda helyet. hanem

Legottan ez szentségës szűznek ő orczája csudálatos fényësséggel mëgfényësëdék, és vala ő szëmének alatta olly igën szép vëlágosság, mint ha mëgaranyazták volna az ő orczáját szëmének alatta. Mikoron ez szentségës szűz ezënképpen halva fekënnéjék[13] az ő ágyában, legottan az ur Isten kinyitá az ő jegyësének érdëmenek kénesét betegöknek mëggyógëjtásában. Mert azon időben fekszik vala ëggy szoror nagy nehéz kórságban, úgy hogy ëgyebeknek segëdelme nékül fël nëm kelhet vala az ő ágyából. Mert Szent Lőrincz napjátul fogva Szent Priska[14] asszon napjáig, mëlly napon ez szent szűz kimult vala ez vëlágból, ez szorort negyed napi hideg[15] lëlte vala. Mikoron ez szent szűznek halálát hallotta volna ez beteg szoror az ëgyéb szororoktúl,[16] mëgkeserödék ő szüvében, hogy ő nëm szolgálhatna ez szent szűznek ő testenél az ëgyéb szororokkal. És kezde gondolkodni ő szüvében, hogy ha az ur Isten ötet Szent Margit asszonnak erdëme miá mëggyógëjtanája, tahát igën örömest szolgálna Szent Margit asszonnak testénél. Legottan hogy ez szoror ezëket gondolá, fëlkele mindën segëdelm nékül és elmene Szent Margit asszonnak testének szolgálatjára.[17] És szolgála az ő testénél és kivëve ez szoror az skapulárt[18] Szent Margit asszonnak nyakából, mert igën szörnyü vala az kohnyán[19] való szolgálatért, és tiszta, jó skapulárt ada ő rëá. Ezënképpen fëlöltözteték nagy siralmakkal és fászkodásokkal.[20] És mikoron volna immár veternyének[21] ideje, fëlvëvék ez szent szűznek ő szentségës testét[22] és elhozák és lëtëvék az kar alatt,[23] jól lëhet általjában nëm nevezi mëg az lëgënda helyét, hanëm

chak zent egyhaznak mongya. De menere az legendanak folyasa targya. az kar allyat mongya zent egyhaznak. Oh zeretev atyamfyay myndentevk meg gondolhagya mely jgen keserves processio vala ez az zegen sororoknak. mykorou lagyak vala hog evnekyk megkel valnyok az ev edesseges anyoktvl zentseges peldayoknak fenes tevkeretevl. es menden vigassagoktvl. jelesevl azoknak kyk ev kezzevlek kenes jdevuel ez zent zvznek halala elevt. evneky es ev rayta nagy bozzusagokat nyomorusagokat tevttenek vala bezedevkel es tetemenyekel. || 100 gyakorta az Sororok mennek vala zent margyt azzonnak testehez. es meg nezyk vala. es lagyak vala hog zeeb pirosb vala. hoguem elteben. Ezenkeppen alla ez zent zvznek ev teste vasarnaptvlfogva keddyg. Mykoron ez zent zvz ky muleek ez velaghol legottan meg jzeneek mynden clastromokban hog az fraterek junenek tyztes tarsossagal ez zent zvznek temetesere. Tahat azon vasar napon. mely vasarnap eyel ez zent zvz ky mult vala ez gyarlo velagbol. nemevnemev frater petevr ky vala gevrevt lector. annak vtanna levn magerorzagban provincialis jllyen zozatot halla veternyenek vtanna. Az baran meg holt. Ennek fevlevtte meg jzeneek eztergamy fylep erseknek es egyeb egyhazy feyedelmeknek. Azert mykoron jmmar kedden el juttek volna az tyztelendev atyak es vrak eztergamy ersek. vacy pispek. obuday prepost. be menenek az clastromba || 101 hol zent margyt azzonnak ev teste vala egy nemevnemev nozolyan. es fel emele az ersek zent margyt azzonnak orchayarol az velomot kyvel be fevttek vala az ev orchayat. es lata az ersek zent

csak szentëgyháznak mondja. De mennyére az lëgëndának folyása tartja, az kar alját mondja szentëgyháznak. Oh szerető atyámfiai, mindëntök[24] mëggondolhatja, mëlly igën keserves proczëssió vala ez az szëgén szororoknak, mikoron látják vala, hogy ő nékik mëg këll válniok az ő édësségës anyjoktul, szentségës példájoknak fényës tükërétül és mëndën vígasságoktul, jelësül azoknak, kik ő këzzűlëk keves idővel ez szent szűznek halála előtt ő néki és ő rajta nagy bosszúságokat, nyomoruságokat[25] töttenek vala beszédökkel és tétëményëkkel.[26] Gyakorta az szororok mennek vala Szent Margit asszonnak testehëz és mëgnézik vala és látják vala, hogy szébb,[27] pirosb vala, hogynëm[28] éltében. Ezënképpen álla ez szent szűznek ő teste vasárnaptúl fogva keddig. Mikoron ez szent szűz kimulék ez vëlágból, legottan mëgizenék mindën klastromokban, hogy az frátërëk jünnének[29] tisztës társossággal[30] ez szent szűznek temetésére. Tahát azon vasárnapon, mëlly vasárnap ejjel ez szent szűz kimult vala ez gyarló vëlágból, nemunemű[31] frátër Pétor, ki vala Győrött lëktor, annak utánna lön Magyerországban[32] provincziális, illyen szózatot halla veternyének utánna: Az bárán mëgholt. Ennek fölötte mëgizenék ësztërgami Filëp érseknek és ëgyéb ëgyházi fejëdelmeknek. Azert mikoron immár keddën eljüttek volna az tisztelendő atyák és urak: ësztërgami érsek, váczi pispëk, óbudai prépost, bémënének az klastromba, hol Szent Margit asszonnak ő teste vala ëggy némünëmű nyoszolyán. És fëlemele az érsek Szent Margit asszonnak orczájáról az velomot,[33] kivel béfödték vala az ő orczáját. És látá az érsek Szent

margit azzonnak orchayat fenleny. mykoron az Sororok nagy mondhatatlan keserevsegel syrnanak. Monda az ersek azonkeppen az fraterek es. jol lehet hog meeg az ersek. es pispek. prepost. es mynd evele valo nagy sokassag syratlan nem tevrhetyk vala ev nagy aytatossagoknak myatta. chudalkozvan zent margyt azzonnak ev nagy zepsegen. de maga az ersek vigaztalya vala az Sororokat es fraterevket mondvan. Nem kel tynektevk syrnotok ez evrek kyralnak leanyan. de jnkab evrevlnetek kel. mert jmmar az menyey evrek evrekseghnek jutalmat evtet vennye nylvan lagyvk. Oh mene nagy syralm vala ||[102] ez jdevben. nem chak predicator zerzete bely statereknek es Sororoknak kyk ot jelen valanak. de meeg ennek felette sok egyeb zerzetevsseknek es. kyk junek vala mynd az ev el temetesenek napyayglan. Mygnem az ev tyztelendev zent teste. tyztelendev atyaknak es vraknak kezekmya. az az. eztergamy erseknek. es vacy pispeknek kezekmya. zent ferenc fraterinek es prepost zerzetinek fraterinek jelen voltokra. plebanosoknak. ferfyaknak. azzonyallatoknak. zegenyeknek es nemesseknek nagy soksaganak elevtte es jelen voltara. Nagy tyztessegel el temetteteek. Dychyrven es aldvan az vr istent az nagy soksagu nep.

Zent margyt azzonnak ev testenek el temetese ezenkeppen levn. My ko koron ez zent zyz. ez gyarlo vilagbol ky ky mult volna. annak vtanna harmad napon az provincialis chinaltata fabol egy jgen erevs zekrent. es jgen erevssen meg ||[103] vasaztatya erevsehtete vasakal. es vas karikakal. Ennek vtanna belee tevek zent margyt azzonnak ev zent testet. Ezenkeppen

Margit asszonnak orezáját fényleni. Mikoron az szororok nagy mondhatatlan keserűseggel sirnának, azonképpen az fráterëk ës, jól lëhet hogy még az érsek és pispëk, prépost és mind ö vele való nagy sokasság siratlan nëm tűrhetik vala ő nagy ájtatosságoknak miatta, csudálkozván Szent Margit asszonnak ö nagy szepségén, demaga az érsek vigasztalja vala az szororokat és frátëröket, mondván: Nëm këll ti nektök sírnotok ez örëk királynak lëányán, de inkább örülnëtëk këll, mert immár az mënnyei örëk örëkségnek jutalmát ötet vënnie nyilván látjuk.[34] Oh mennyé nagy siralm vala ez időben nëm csak prédikátor szërzetebéli[35] frátërëknek és szororoknak, kik ott jelën valának, de még ennek fëlëtte sok ëgyéb szërzetösseknek és kik jünnek vala mind az ő eltemetésének napjáiglan, mignëm az ő tisztelendö szent teste tisztelendő atyáknak és uraknak kezëk miá, az az ësztërgami érseknek és váczi pispëknek kezëk miá, Szent Ferencz frátërinek es prépost szërzetinek[36] frátërinek jelënvoltokra,[37] plébánosoknak, férfiaknak, asszonyállatoknak, szëgényëknek es nëmësseknek nagy sokságának[38] elötte és jelënvoltára nagy tisztësséggel eltemettetek, dicsirvén és áldván az ur Istent az nagy sokságu nép.

Szent Margit asszonnak ö testének eltemetese ezënképpen lön. Mikoron ez szent szüz ez gyarló világból kimúlt volna, annak utánna harmad napon az provincziális csináltata fából ëggy igën erös szekrént és igën erössen mëgvasaztatja, erösëjteté vasakkal es vas karikákkal. Ennek utánna belé tëvék Szent Margit asszonnak ö szent testét. Ezënképpen

veue eztergamy ersek. vacy pispek. obuday prepost. fraterevknek Sororoknak sokasaganal. az zekrent kyben vala zent margyt azzonnak teste. az ev zent testevel evzve. es vyvek az zent egy hazba az bodog azzonnak oltara eleyben. az nagy oltar eleyben. nagy tyztessegel. Az ersek fevl evltevzeek erseky tyztessegel az misere. es meg monda nagy tyztessegel es junneplessel. Annak vtanna az ersek evnen maga megzolgala ez zentsegevs zvznek ev testenek el temetesenek mynden zolosmayat. Ezenkeppen veueek az zekrent zent margyt azzonnak testeuel evzve. es be bochatak az fevldben egy verevmbe auagy serben. kyt astanak vala az nagy oltarnak elevtte. az ev zent testenek. es be nem fevdek fevldel. zent margyt azzonnak testet. sem || [104] valamyvel egyebel. ha nem chak az ev zom fedelecheevel. Ezenkeppen alla be fevdetlen zent margyt azzonnak teste tyzenkeet napiglan. Mykoron be bochattak volna ez zent zvznek testet az seerben. kezde ez zent zvznek testebevl [ev] nagy edesseges illat ky juny. Tahat kezdenek az fraterevk ketevlkevdny. hog netalam az Sororok tevttenek valamynemev jo illatot auagy kenetevt zent margyt azzonnak testehez. es azert volna az nagy jo illat az ev zent testenel. Tahat az provincialis frater myhal. es frater marcellus egyeb fraterevkel evzve. zerelmest meg tudakozeek. Soror margaretatvl. zent margyt azzonnak evchetevl. ky vala bela kyralnak huganak. anna azzonnak leanya. es egyeb Sororoktvl. hog ha valamynemev kenettel meg kenteek zent margyt azzonnak testet. Auagy ha az ev testehez tevttek valamy jo illatot. Ezenkeppen mondvan nekyk. Parancholonk nektevk nagy erevssegel.

véve esztergami ersek, váczi pispëk, óbudai prépost frátëröknek, szororoknak sokaságával az szekrent, kiben vala Szent Margit asszonnak teste, az ő szent testével öszve,[39] és vivék az szentëgyházba az Bódogasszonnak oltára eleiben, az nagy oltár eleiben nagy tisztësseggel.[40] Az ersek fölöltözék érseki tisztësséggel az misére és mëgmondá nagy tisztësséggel és inneplëssel. Annak utánna az ersek önën maga mëgszolgálá ez szentségës szüznek ő testenek eltemetésének mindën szolosmáját.[41] Ezënkeppen vëvek az szekrént Szent Margit asszonnak testével öszve és bebocsáták az földben ëggy verömbe avagy sérben,[42] kit ástanak vala az nagy oltárnak elötte az ö szent testenek. És be nëm födek földdel Szent Margit asszonnak testét, sëm valamivel ëgyébbel, hanëm csak az ö szëmfëdeleesevel.[43] Ezënképpen álla befödetlen Szent Margit asszonnak teste tizënkét napiglan. Mikoron bebocsáttták[44] volna ez szent szüznek testet az serben, kezdé ez szent szüznek testéből nagy edësségës[45] illat kijünni. Taht kezdenek az frátërök ketölködni, hogy nëtalám az szororok töttenek valaminëmü jo illatot avagy kenetöt Szent Margit asszonnak testehëz es azért volna az nagy jó illat az ő szent testénél. Tahát az provincziális, frátër Mihál és frátër Márczëllus ëgyeb frátërökkel öszve szerelmest[46] mëgtudakozék[47] szoror Margarétátúl, Szent Margit asszonnak öcsesétül,[48] ki vala Béla királnak hugának, Anna asszonnak leánya, es ëgyéb szororoktúl, hogyha[49] valaminëmü kenettel mëgkentek Szent Margit asszonnak testét, avagy ha az ő testéhëz töttek valami jó illatot, ezënkeppen mondván nekik: Parancsolonk nektök nagy erősséggel,

zent engedelmessegnek eree || [105] vel. es atoknak kennya alat. hog ennekevm errevl byzonsagot mongyatok. hog ha ty. auagy valaky egyeb ty tudastokra tevt valamynemev kenetevt auagy valamy jo illatot. zent margyt azzonnak testehez. Tahat az Sororok mynd egetevmbe meg eskevnek nagy erevssen. hog sem evk. sem egyebek ev tudasokra. semmynemev kenetevt sem jo illatot oda nem tevttek. Ennek fevlevtte az provincialis az Sororoktvl meg tudakozeek. ez dologrol meeg gyonasokban es. de meeg ot es nem lele kevlemben. Ezenkeppen az sororok mynd az tyzenkeet napyg. meg maradanak zent margyt azzonnak testenel. es az ev zent teste'nel tevl. soha kevlemben el nem junek vala. hanem chak mykoron az orakat zolosmakat mongyak vala. es chak mykoron eeznek es aloznak vala. Hanem myndenkoron ez zent zvznek testenel alnak vala. jmadkoznak vala || [106] nezyk vala. es lagyak vala az ev zerelmes annyokat az seerben fekenny. Ezen jdevben egy nemevnemev frater. kynek vala neve peter. es vala gevry lector. annak vtanna levn provincialis. hatod napon juta ez clastromhoz zent margyt halala vtan. mert hittak vala evtet ez zent zvznek temetesere. Mykoron jutot volna zent margyt azzonnak serehez. kezde erzeny nagy edes chudalatos illatot. Mykeppen ha ot vala mynemev yo illatv kenetevt tevttenek volna el. kezde ez frater jllatozny ez zent zvznek feyenel. es labaynal. es sokzer erzee ez chudalatos illatot. Monda ez frater peter. provincialisnak. Attyam ez hely chudalatos illattal illatozyk. lassad hog oda valamynemev illatot auagy kenetevt ne tevttenek legenek. Tahat monda az provincialis. az

szent engedelmességnek erejével[50] és átoknak kenja alatt, hogy én nékëm errül bizonságot mondjatok, hogyha ti avagy valaki ëgyéb[51] ti tudástokra[52] tött valaminëmü kenetöt avagy valami jó illatot Szent Margit asszonnak testéhez. Tahát az szororok mind ëgyetömbe mëgeskünek[53] nagy erőssen, hogy sëm ök sëm ëgyebek ö tudásokra sëmminëmű kenetöt, sëm jó illatot oda nëm töttek. Ennek fölötte az provinciális az szororoktul mëgtudakozék ez dologról még gyónásokban ës, de meg ott ës nëm lële külëmben.[54] Ezënképpen az szororok mind az tizënkét napig mëgmaradának Szent Margit asszonnak testenel és az ö szent testétül soha külëmben el nëm jünnek vala, hanëm csak mikoron az órákat, szolosmákat[55] mondják vala és csak mikoron észnek[56] és alosznak vala, hanëm mindënkoron ez szent szüznek testénel állnak vala, imádkoznak vala, nézik vala és látják vala az ö szerelmes anyjokat az sérben fekënni. Ezën idöben ëggy némünëmü[57] frátër, kinek vala neve Pétër és vala györi lëktor,[58] annak utánna lőn provinciális, hatod napon juta[59] ez klastromhoz Szent Margit halála után, mert hitták vala ötet ez szent szüznek temetésére. Mikoron jutott volna Szent Margit asszonnak séréhëz,[60] kezde érzeni nagy edës, csudálatos illatot. Miképpen ha[61] ott valaminëmü jó illatú kenetöt töttenek volna el, kezde ez frátër illatozni[62] ez szent szüznek fejénél és lábainál és sokszër érzé ez csudálatos illatot. Monda ez frátër Pétër provinciálisnak: «Attyám,[63] ez hely csudálatos illattal illatozik. Lássad, hogy oda valaminëmü illatot avagy kenetöt në töttenek lëgyenek.[64] Tahát monda az provinciális az

fraternek. En ez dolgot meg tudakoztam nagy zerelmel. az priorissatvl. es olimpiadistvl. es az egyeb sororoktvl kyk jelen voltanak az ev ||[107] testenek el temeteseen. nagy erevs hytnek alatta. mynt jobban lehetevt. de en semmykeppen nem lelhettem hog az ev testehez valaky valamynemev illatot auagy kenetevt tevt volna. Ez jdevben az seerre meeg kevuet nem tevttek vala. De zent margyt azonnak h el temetese vtan tyzenneged napon tevnek egy otromba faragatlan kevuet az k zekrenre auagy koporsora felyvl. vgy mondnak vala az kevmyves mesterek. kyket hoztak vala lombardiabol. egyknek vala neue albert masyknak petevr. hog mykoron az kevuet az serre teueek nagy edes illatot erzenek. Ennek vtanna ez felyvl meg mondot kevmyves mesterevk faraganak koporsot zent margyt azzonnak verevs marvanbol. kyben mastan es fekzyk ez zent zvz. Mykoron ez koporso meg kezevlt volna. keet auagy harom holnap vtan. es mykoron az mesterevk el vettek volna az eleby faragatlan kevuet az seerrevl. es akarnayak az verevs marvan koporsot ||[108] az seerre tenny. legottan hog meg nytottak volna az seert. es akarnayak rea tenny az verevs marvant koporsot. oly jgen edes illatv para. fvst. es illat ju vala fel az zent margyt azzon koporsoyabol. mynt ha nagy sok rosag voltak volna ot. mykeppen ezen lombardiay kev myves mesterevk ezrevl byzonsagot tevttenek. Ezenkeppen levn ez zentseges zvznek. zent margyt azzonnak temetese. bela kyralnak leanyanak. bodog azzonnak egyhazaban. bodog azzon oltara elevt. bodog azzon zygeteben ky mas keppen neueztetyk nylaknak zy z getynek. Vr

fraternek: «Én ez dolgot mëgtudakoztam nagy szerelmmel[65] az priorisszátúl és Olimpiádisztúl[66] és az ëgyeb szororoktúl,[67] kik jelën voltanak az ő testének eltemetésén, nagy erős hitnek alatta, mint jobban lëhetött[68]; de én sëmmiképpen nëm lëlhettem, hogy az ő testéhëz valaki valaminëmű illatot avagy kenetöt tött volna.» Ez időben az sérre még követ nëm töttek vala, de Szent Margit asszonnak eltemetése után tizënnegyed napon tőnek[69] ëggy otromba faragatlan követ az szekrenre avagy koporsóra fëllyül. Úgy mondnak[70] vala az kőmives mesterëk, kiket hoztak vala Lombardiából[71] — ëggyiknek vala neve Albërt, másiknak Petör — hogy mikoron az követ az sérre tëvek, nagy edës illatot érzének. Ennek utánna az fëllyül mëgmondott kőmives mestërök faragának koporsót Szent Margit asszonnak vörös márványból, kiben mastan ës fekszik ez szent szűz. Mikoron ez koporsó mëgkészült[72] volna, két avagy három holnap[73] után, és mikoron az mestërök elvëttek volna az elebbi faragatlan követ az sérrül és akarnáják az vörös márván koporsót az serre tënni, legottan hogy[74] mëgnyitották volna az sért és akarnáják rëá tënni az vörös márván koporsót, olly igën édës illatú pára, füst és illat jű vala fël az Szent Margit asszon koporsójából, mintha nagy sok rózsák voltak volna ott, miképpen ezën lombárdiai kőmives mestërök ezről bizonságot töttenek. Ezënkeppen lőn ez szentségës szűznek, Szent Margit asszonnak temetése, Béla királynak lëányának,[75] Bódogasszonnak ëgyházában, Bódogasszonnak oltára előtt, Bódogasszon szigetében, ki másképpen neveztetik Nyulaknak[76] szigetinek, Úr

istennek tiztessegere. zyz marianak evrevmere. es zent margyt azzon erdemenek ky mutatasara. Amen alleluia. ihs. maria.

Istennek tisztességere, Szűz Máriának örömére és Szent Margit asszon erdeménëk kimutatására. Ámmën. Állëluja. Jezus. Mária.

Jegyzetek.

1. *komplétának utánna.* *Completa* v. *completorium* a breviáriumi imádság befejező része. Tehát *komplétának utánna* am. imádkozás, breviáriumozás után.

2. *elő tikszó koron.* am. első kakasszókor. Szokásos kifejezés régi emlékeinkben.

3. *sokassága.* Ma *sokaság*, azonban régi iróink közül többen bizonyára kettős *s*-sel ejtették. Vö. *rigassag : rigaság : rigság*, épúgy mint *sokassag : sokaság : sokság*, mely utóbbi alak szintén előfordul a régiségben.

4. *esztendőében.* ma : esztendejében. A *j* nélküli alakra nézve vö. *teremteve* HB., fönt 67. l.

5. *mëggyúlada ... az mënnyei jegyësnek szerelmében.* am. szerelmére gyulada a mennyei jegyesnek, szerelemre gyuladt a mennyei jegyes iránt.

6. *kit kéván vala. kit szolgál vala* stb. Figyelemre méltó rhetorikai alakzat, mely a legenda prózájában művészi törekvés jelét mutatja.

7. *elhatta.* am. elhagyta. A kiejtés hű föltüntetése.

8. *terëmteének.* am. teremtőjének. Olyan alak mint a mai *erdeje* az *erdő*-ből, *eleje* a *elő*-ből stb., a két magánhangzó közötti hiatustöltő *j* nélkül. (Vö. SZINNYEI JÓZSEF: *A birtokos személyragozásról. Magy. Nyelvőr* XVII. 150.)

9. «*kevatos*», tollhiba *kevanatos* azaz ,kévánatos' kivánatos helyett.

10. *elnyugovék Úrban.* am. meghalt.

11. *idegën vala az ő teste mindën fájdalmtúl.* am. nem érezett semmi fájdalmat, távol volt minden fájdalomtól.

12. *romlástúl és fertézetösségtűl.* Már az imént is úgy volt: *fajdalmtvl* vagyis ,fájdalmtúl'. A *-tól* rag tehát zártabb színű a mélyhangú szókon s ennélfogva kétségtelen, hogy a magashangú szók *-tevl* végzetében is az *ev ü* hangot s nem *ő*-t jelent mint rendesen. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 154.) A *fertézetösség* (fertőzetesség) átvitelesen van használva, erkölcsi romlottság vagy talán, mint egyéb codexekben, fajtalanság értelemmel.

13. *fekënnéjek.* A HB. *-nnéik*-je s a jelentő módú alakok (*tekszik, alszik* stb.) analogiája szerint *fekënnéjik*-et várnánk a föltétes mód 3. személyében. E helyett bizonyára az egy fokkal nyiltabb zárt hangzós *-ek* olvasás veendő fel. Hasonlóképp zárt *e* van a föltétes mód képzője előtti szótagban is (*fekenném* stb.), a melyből két fokú fejlődéssel (*e : ö : ü*) *feküнném* stb. lett.

14. «*prisca*». E *Prisca* névből (ejtsd a régi deák kiejtés szerint *s*-sel: *Priska*), mely a latin *priscus* ,ősi' melléknévnek nőnemű alakja, később népetymologia útján *Piroska* lett, mintha a magyar *piros* szóból származott volna.

15. *negyed napi hideg.* ma: negyed napos hideg(lelés).

16. *az ëgyéb szororoktúl.* am. a többi szororoktól.

17. «*zolgalyara*». Bár egymás után két ízben van ekként írva, még sem lehet egyéb iráshibánál *zolgalatyara* ,szolgálatjára' helyett.

18. *skapulárt.* *Skapulár*-nak (latinúl *scapulare*) nevezik az apáczák öltözetében a nyakon keresztül vető kötényt (ném. *schulterkleid* vállöltő, vállruha). A latin *scapula, ae* v. *scapulae, arum* (lapoczka, váll, hát) szónak középkori származéka.

19. *kohnyán.* am. *konyhán*. A codexbeli alak az eredetibb. (Vö. újszlovén *kuhnja*, óném. *kuchina*, l. *Nyelvtudom. Közlem.* II. 471.) A hangátvetés úgy történt benne, mint a föntebb már előfordúlt régi *ehnyít*-ben, a melyet ma szintén *enyhít*-nek mondunk (l. 104 l.).

20. *fászkodásokkal.* am. fohászkodásokkal. E szót állandóan ezzel az összevont *fászkodás* alakkal használja Ráskay Lea a többi tőle másolt codexekben is, s más írónál nem is fordul elő. Olyan tájnyelvi összevonás ez, mint pl. a dunántuli *há* alak (Székesfehérvár) e helyett *hová*.

1 5 1 6

Az Maria azzonijat adoth marhanak
Zamanak Regiztroma.

Egh Nasta kijben egh Rosa dijamanth vagijon.
egh smaragd egh gijrongh fwn. keth Rubijne
Rosa
Mas Nasta egh Rosa dijamanth egh kwan harom
gijrongij fwn egh smaragdh keth Rubijnth
[illegible]
[illegible] Nasta egh zaffijr egh [illegible] keth
[illegible] Rosa Rubijne egh
[illegible] Nastaban [illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] zaffijr egh [illegible]
[illegible]
[illegible] vagijon keth
[illegible] zaffijr, keth [illegible]
[illegible]

Egh aran [illegible] kijben Negh Rubijne egh
dijamant vagijon.
Egh kijo aran [illegible]
Egh aran gijwrew kijben egh zaffijr vagion.
Egh aran gijwrw kijben vagijon Rakoth
dijamant [illegible] Maria

[illegible] aran gijwrew zaffijr
Negijed aran gijwrew kijben keth [illegible]
dijamanth vagijon
Egh Rubintos aran gijwrw
Egh smaragd gijwrw
Egh aran gijwrew kijben egh [illegible] vagion
Egh [illegible] kijben Nijolch gijra.
Egh Nusta kijben Nijolczadfel [illegible] gijra
[illegible] gijra vagion.
Mas nusta kijben Nijolczadfel gijra vagijon
[illegible] gijra vagijon
[illegible] kijben [illegible] gijra
[illegible] hijan.

[illegible] gijra.
[illegible] kijnek Nijolcz aranijas
kijben [illegible] gijra vagijon [illegible]
[illegible] hijan.
[illegible] egh gijra
Egh [illegible] kijben [illegible] gijra.
Egh aranijas kupa kijben [illegible] gijra vagijon

[illegible]

Maas aranyas kupa chyzelletes Nehezek
byan. Hath gyra.
Harmad kupa hatodfel Nehezekbyan.
hath gyra.
Negyed kupa ewth gyra chyzelletes Nehezek
Ewtod kupa Negh gyra chyzelletes
Nehezek byan.
Hatod kupa Negh gyra chyzelletes Nehezek

Egh [illegible] negh gyewngyes parta
Egh gyewngyes hay Nyomtato
Egh gyewngyes fyletyw
Harom ewregh Mayeh
Egh gyewngyes fyketyw
Negh gyewngyes parta.
Negh aranyas Mayeh.
Egh [illegible] atlach gyewngyes zoknya
Egh zederyes Barson gyewngyes zoknya
Egh veres aranyas atlach zoknya
[illegible] premzeth.
Egh zewld [illegible] zoknya
Egh kek kamoka zoknya.
Egh [illegible] zoknya
Egh barna zoknya [illegible]
Egh zewld aranyas [illegible]
M[illegible] zewld aranyas [illegible]
Egh zewld aranyas [illegible]
Egh kek aranyas Barson [illegible]
[illegible]
Egh [illegible]
[illegible]
Egh [illegible]
Maas veres aranyas Barson [illegible]
Egh zewld aranyas [illegible]
Egh agyban egh atlach Matracz [illegible]
Egh varkos Matracz
Keth chyafota fwrwal [illegible]
Keth chyafota vankos
Egh veres aranyas Barson paplan
Egh derekal
Egh veres aranyas Barson [illegible]

Maas agyban. Egh atlach Matracz viselthyn.
Egh varkos Matracz
Egh derekal
Egh chyafota fwrwal
Keth chyafota vankos
Egh paplan kek fetabol chynalth
Aranyas vankos hethyw
Keth derekal hayo kamoka
Keth aranyas atlach chyrozeth paplan
[illegible] keth [illegible] chyzelletes lepedew
chyzelletes abroz
chyzelletes keztewrew
Harmynch Nyolch aranyas chyzol
[illegible] aranyas chyzol

Negh olaz poszto zoknya
[illegible]

Negh zewld zoknya
[illegible]

Negh [illegible]

[illegible]

[illegible] aranyas [illegible]

[illegible]
[illegible]

21. *veternyének ideje.* A *veternye* kihalt régi szó, am. reggel.

22. *ő szentséges testét*, ma csak *szentséges testét.* A személyragos főnév előtt a személyes névmásnak e régies kitétele maig fönmaradt a czímezésekben: *Ő Felsége, Ő Szentsége, Ő Méltósága, Ő Nagysága.*

23. *az kar alatt*, am. a karzat, chorus alatt. E hely többek között szintén egyik bizonysága annak, hogy a codex írója, Ráskay Lea, maga is a margitszigeti kolostornak volt apáczája, mint Szent Margit. (Vö. VOLF GYÖRGY fejtegetését a Margit-legendához irt bevezetésben, *Nyelvemléktár* VIII. k. XII. l.)

24. *mindëntök*, am. mindenitek.

25. *nyomorúságokat*, am. alkalmatlanságokat, kellemetlenségeket. Vö. «A házi gondviselésben segítsége légyen urának, nem terhe és nyomorúsága» (PÁZMÁNY: *Prédikácziók* 249. l.).

26. *tétëményëkkel*, am. tettekkel, cselekedetekkel. E régi *tétemény* szót ma úgyszólván csak a *jó tétemény* kifejezésben használjuk.

27. «*zeeb*» olv. ,szébb' vagyis ,széppb', szebb. (Vö. ez alak keletkezéséről *Magy. Nyelvőr* XXI. 101.)

28. *hogynëm*, am. mint. Másképp *hogynem mint* (l. fönt, 106. l.).

29. *jünnének*, am. jonnének. A zárt *ü*-s ejtés ma is előfordúl nyelvjárásokban: *gyün* jön, *gyüjjön* jöjjön, *gyünne* jönne, *gyütt* jött stb. Alább is *jüttek* ,jüttek' am. jöttek; *junek* ,jünnek' v. ,jünek' (?), am. jönnek.

30. «*tarsossagal*» ,társossággal' v. ,társosággal', am. társasággal.

31. «*nemevnemev*», olv. ,némünëmü', am. néminemű (azaz: némi nemű, némely fajú). Codexünk alakja (*némünemű* vagy valószinűbben *némünémü*) azon összetett szók közé tartozik, melyeknek tagjai idővel egymáshoz hasonúltak. Ilyenek: *aprócseprő* e. h. *apró-csepü, szedett-vedett* e. h. *szedett-vett* stb. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 25.)

32. *Magyërországban*, am. Magyarországban. A *magyer* szónak általános régi alakja *magyer*, a miből — minthogy mélyhangú szótag után magashangú (*e*) következik benne — azt lehet sejteni, hogy összetételes eredetű.

33. *vélomot*, am. *velum*-ot, fátyolt, leplet. Az alakra nézve vö. lat. *templum*: magy. *templom* stb.

34. *az mënnyei örëk örëkségnek jutalmát ötet vënnie nyilván látjuk.* Erős latinizmus. Am. látjuk, hogy a mennyei örök örökségnek jutalmát veszi.

35. «*predictator zerzete bely*». Az első szóban a *e* utáni *t* íráshibából csúszott be. A *prédikátor szerzet* am. Domonkos-rend.

36. *prépost szërzetinek.* A *prépost-szerzet* am. *premontrei rend*, a melyet *kanonok-rend*-nek is neveznek.

37. *jelënvoltokra.* Ma *jelenlétében*. Igy pár sorral alább is: *jelenvoltára.*

38. *sokságának*, am. sokaságának. (Vö. föntebb *sokasságu* alatt.)

39. *az ő szent testével öszve*, am. az ő szent testével együtt.

40. *érseki tisztësséggel*, am. érseki díszszel, érseki díszben.

41. *mëgszolgálá ... mindën szolosmáját*, am. elvégezé minden szertartását, minden isteni tiszteletét. Itt *szolosmá*-nak v. *szolozsmá*-nak olvasandó; ma *zsolozsmá*-nak ejtjük és szent éneket értünk alatta.

42. «*serben*», alább «*seerben*», a miből világos, hogy hosszú *é*-vel olvasandó: ,sérben'. Am. sírban. A *sír* szónak legrégibb nyelvemlékeinkben magashangú ragozása volt.

43. *szëmfëdeleesével.* A *szemfedél*-nek kicsinyített alakja: *szemfedeles*. Másutt nem fordul elő.

44. *béhocsátták volna*, e h. bebocsátották volna. Vö. Bécsi és Münch. Codex (fönt 113. l.).

45. *édësségës illat*, am. igen kellemes illat. Igy a 106. lapon is *édes illat* am. kellemes illat.

46. *szerelmest.* Itt nem azt jelenti szerelmesen, szeretőleg, hanem ,szorgosan', a mint más codexekben is előfordul. Bizonyára a latin *diligens, diligenter* mintájára használták a *szerelmes* és *szerelmest* szókat ,szorgos, szorgosan' értelemmel is, minthogy e latin szavak a *diligo* ,szeretek' igének származékai.

47. *mëgtudakozék*, am. tudakozódott, a befejezettség, eredményesség árnyéklatával, a mit a *meg* igekötő fejez ki.

48. *öcsesétűl*, am. hugától. A nép mais használja az *öcs* szót nőkről is: *öcsémasz-*

szony-nak hívja pl. az idősebb asszony a fiatalabbat.

49. *hogyha, . . . mëgkenték*, am., ha megkenték-e, vajjon nem kenték-e meg. A régi nyelvben általános a *hogyha* kötőszónak kérdő mondatban való ilyen használata. (L. SIMONYI: *Magyar kötőszók* III. 139.140.)

50. *ereével*, am. erejével. Vö. föntebb *teremteónek*.

51. *valaki ëgyéb*, am. valaki más. Vö. pár sorral alább: *sem ök, sem egyebek*, am. sem ök sem mások.

52. *ti tudástokra*, am. tudtotokra, tudomásotok szerint.

53. *mëgesküvnek* v. *megeskönek*, am. megesküvének. Mindkét olvasás lehetséges (vö. *esköszik* és *esküszik*, l. *Nyelvtört. Szót.*), az alak pedig olyan összevonást mutat, mint a már tárgyalt *lőnek* e h. *levének*, *tenek*: *tevének* stb. (L. 11. l.)

54. *külëmben*, am. másképen. A *különben* szót ma már inkább csak kötöszó-formán használjuk, ámbár még ma is járja ez a kifejezés, mely codexünk helyéhez egészen hasonló: *nincs különben*, am. nincs máskép, úgy van. Pár sorral alább e szónak ‚máskor' a jelentése.

55. *az órákat, szolosmákat mondják vala*. A breviáriumi imádságok *órákra* (*horae*) vannak osztva; itt tehát ezeket az imádságokat kell az *órák* alatt érteni.

56. *észnek*, am. esznek. A hosszú hangzós ejtést megerősítik a nyomtatványok, a melyekben *észik*, *észnek* stb. alakokat találunk (l. *Nyelvtört. Szót.*).

57. *ëggy némünëmü frátër*, am. egy bizonyos fráter.

58. *lëktor*. A szerzeteseknél *lector*-oknak a theologia és philosophia tanárait nevezik (l. DU CANGE).

59. *juta*, am. érkezett.

60. *séréhëz*, am. sírjához. (Vö. föntebb *sérben*.)

61. *miképpen ha*, am. mintha. A *miképen* ugyanis tulajdonkép magában véve is egyértelmü a *mint*-tel.

62. *kezde ez frátër illatozni*, am. kezde illatot érezni. Ma csak a tárgyról mondjuk, mely az illatot terjeszti, s mindjárt alább codexünkben is ezzel az értelemmel fordul elő. Hasonló kettős jelentése van a német *riechen*-nek is: ‚szaga van' és ‚szagot érez'.

63. *«attyam»*. Codexünk pontos orthographiája mellett az itteni kettős *tty* is megerősíti a szónak föntebb tárgyalt olvasásmódját: *attyám*. (Vö. fönt 102. l.)

64. *lássad, hogy oda valaminëmü illatot avagy kenetöt në töttenek lëgyenek*, am. lásd, vajjon nem tettek-e oda valamiféle illatot vagy kenetet. A *töttenek legyenek* e h. *tettek legyen* olyan kettös ragozású igealak, mint a föntebb már tárgyalt *tudom valék* (l. 93. 113. l.).

65. *nagy szerelmmel*, am. nagy buzgalommal. Ily jelentéssel egyéb codexekben is ismeretes. Vö. föntebb *szerelmes*, *szerelmest*.

66. *«olimpiadistrl»*. Bodoméri Olympiades Margit herczegnö udvarmesternöje volt, kit vele együtt Béla király és neje, dalmácziai bujdosásukban tett fogadalmukhoz híven, kolostorba adtak.

67. *és az ëggyéb szororoktúl*, am. és a többi sororoktól.

68. *mint jobban lëhetött*, am. mennél jobban lehetett. (Vö. fönt 140. l.)

69. *tőnek*, am. tevének. Vö. *lőnek* am. *levének* (l. fönt 11. l.).

70. *mondnak*, am. mondanak. A népnyelv ma is használja e rövidebb alakot, természetesen a kiejtés könnyitése végett a *d* elhagyásával: *monnak*.

71. *kömives mestërëk, kiket hoztak vala Lombárdiából*. Müveltségtörténeti adat, mely tanúskodik az ismeretes tényről, hogy Árpádjaink idejében az építőművészet olasz mesterek kezében volt.

72. *mëgkészült*, ma. *elkészült*.

73. *holnap*, am. hónap, mensis. A mai irodalmi nyelv különbséget állapitott meg *hónap* ‚mensis' (*hó-nap*) és *holnap* ‚cras' között. Régen a *mensis* nevét is gyakran *holnap*-nak találjuk. Mondták *holdnap*-nak is.

74. *legottan hogy mëgnyitották volna az sért*, am. a mint megnyitották a sírt, azonnal. A régi nyelvben gyakori kifejezésmódja az úgynevezett érintkező elöidejűségnek. (L. SIMONYI: *Magyar kötőszók*, II. 120.)

75. *Béla királynak lëányának*. E kifejezés értelmezője a *Szent Margit asszonnak* kifejezésnek, bár közöttük áll a birtokszó: *temetése*.

76. *«nylaknak»*, iráshiba *nyulaknak* helyett.

Szemelvényünkkel egyszersmind Szent Margit élete történetét is befejezi a legenda. A következőkben csodáinak elbeszélése kezdődik.

Kiadások. A Margit-Legendának eddig három kiadása van, ú. m.: PRAY GYÖRGYÉ: *S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis* (Tyrnaviae, 1770.), 251—377. l., az eredeti orthographiával; VAJDA SÁMUEL tihanyi apáté: *Szűz szent Margit asszonynak élete* (Buda, 1782.) új helyesírással, s végül a VOLF GYÖRGYÉ, beható bevezetéssel: *Nyelvemléktár*, VIII. k. — Szemelvényeket mai helyesírással és jegyzetekkel adott belőle TOLDY FERENCZ, alábbi művében, I. 218—226. — Egy lapnyi hasonmását látni HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett, *Tudom. Gyűjtem.* 1836. évf. VI. k. és BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében*, I. 116.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Boldog Margit Apátzának, IV-dik Béla Magyar Király Leányának Élete Tudom. Gyűjtemény* 1835. évf. II. k. 109—116. és ugyanott 1836. évf. VI. k. 118—119. l. — TOLDY FERENCZtől rövid ismertetés, *Magy. Academiai Értesítő* 1850. évf. 11—14. l. — UGYANAZ: *A magyar nemzeti irodalom története*, (3. kiad. Pest, 1862.), II. 88. — VOLF GYÖRGY: *A Margit-legenda írója és kora*, *Egyet. Philol. Közlöny* V. 97. — UGYANAZ: *A Margit-legenda és eredetije*, ugyanott V. 192. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muzeum részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.) 26. l. — NÉMETHY LAJOS és FRAKNÓI VILMOS: *Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez.* (Budapest, 1885.) — BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.), I. 17. s köv. ll. — HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformáczióig* (Budapest, 1891.), 71. s köv. ll.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Dóczy Ferencz kötelezvénye 1511-ből.

A vallásos tárgyú codex-szemelvények után bemutatunk itt egy érdekes okiratot, az *Országos Levéltárnak* legrégibb eredeti magyar oklevelét (*O. L. D. 22213.* alatt), melyben Dóczy Ferencz kötelezi magát, hogy a nádornak egy paplant ad, ha Dienesy Tamással és atyafiaival folyó perét kedve szerint intézi el. A paplant bizonyos Mendelnek, a zsidók akkori elöljárójának kezéhez igéri juttatni. Ha azonban a per nem kedve szerint dőlne el, Dóczy Ferencz a nádor uramnak semmivel sem tartozik. Bizonyosan igen értékesnek kellett annak a paplannak lennie, hogy a nádor uram magát vele így kötelezvényszerűleg lekenyereztette.

Az érdekes okiratot teljes hasonmásban adjuk,* betűszerinti olvasása és eredeti kiejtése pedig itt következik.

A kötelezvény betűszerinti szövege.

En Ferench Dochy adom emlekezethre hogh en fogattam adnya nadrespan wramnak egh paplanth yllyen ok alath es zerzes alath hogh amynemw perry en welem wagyon dyenesy Thamasnak az warady lectornak es az w atthyaffyaynak: zadorlaka es hozzyaya tharthozo wegyel ky zadorlaka masth en kezemnel wagyon azth ew kegyelme nadryspan wram weleek megh zerzy es engemeth en akarathom zerenth weelek megh zerzewtteth: kyrewl meges ffoghadok hythemre hogy ha az en akarathom zerenth ew kegyelme engemeth wee-

Eredeti kiejtése.

Én Ferencz Dóczy[1] adom emlékëzetre, hogy én fogadtam adnia[2] nádrëspán[3] uramnak ëggy paplant illyen ok alatt és szërzés[4] alatt: hogy a minëmű përi én vélem vagyon Dienesy Tamásnak, az váradi lëktornak[5] és az ő atyjafiainak Zádorlaka és hozjája tartozó végygyel[6] — ki zádorlaka[7] mast én kezemnél vagyon[8] — azt ő këgyelme nádrispán uram vélëk mëgszërzi[9] és engëmet én akaratom szërént vélëk mëgszërzödtet.[10] Kiről mëg ës fogadok[11] hitëmre, hogy ha az én akaratom szërént ő këgyelme engëmet vé-

* Az okirat bal szélén levő koronás monogramm (AC) az Országos Levéltár jegye (am. Archivum Camerarium). Az ugyanott fölülről lefelé haladó elhomályosúlt írás egy régebbi levéltári jelzés: *NRA. Fasc. 1650. No. 10.* (Neoregestrata Acta, Fasciculus 1650. Numero 10.)

DÓCZY FERENCZ KÖTELEZVÉNYÉNEK HASONMÁSA. (1511.)

Eredetije az Országos Levéltárban.

P

lek megh zerzewttetli az fellywl mondoth paplanth Meendel kezebe adom ky mosth az sydoknak elewtthek yaroyok, hol kedygh ew kegyelme en akarathom zerenth megh nem zerzeneye es engemeth ew weelek az fellywl meg mondoth peresekkel megh nem zerzewttethne en akarathom zerenth Tahath ew kegyelmenek semmywel ne tharthozzam: ky lewel kewlth thyzeneghezer zywz napyan ezer ewth zaz thyzenegh ezthendewbe.

lëk mëgszërződtet, az féllyűl mondott paplant Méndel kezébe adom, ki most az zsidóknak előttëkjárójok.[12] Hol[13] kedig ő këgyelme én akaratom szërént mëg nëm szërzenéje[14] és engëmet ö vélëk, az félylyűl mëgmondott përësëkkel mëg nëm szërződtetne én akaratom szërént, tahát ő këgyelmének sëmmivel në tartozzam. Ki level költ tizënëggyezër szűz napján[15] ezër ötszáz tizënëggy esztendőbe.

Jegyzetek.

1. *Ferencz Dóczy.* Vö. *Pál Kenézy* a Szabács Viadalában (l. fönt. 147. l.).

2. *fogadtam adnia*, am. fogadtam adni; fogadtam, hogy adok. A *-nia* végű igenévröl vö. fönt 105. l.

3. *nádrëspán*, alább *nádrispán*, am. nádorispán, nádor.

4. *szërzés*, am. föltétel, a mely jelentéssel gyakori a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*). Egészen ez a kifejezés fordúl elö pl. az Érdy-Codexben: «Monda az ew attyanak, hogy semyt ne feelne, yzennee meg akarattyaat az kyralnak *eel* (olv. *ëlly*, am. ily) *ok es zórzees alat* hog az kyral ffyw ew attyawal tyz zeepseegew zyzeket kyldeneenek neky nyayassagara» (591. l.).

5. *váradi lëktor*, a nagyváradi káptalan olvasó kanonokja.

6. «*wegyel*», így! Ha nem tollhiba, bizonyára *vëgygyel*-nek olvasandó s am. völgygyel. A Németújvári Glosszákban is előfordúl *vegyek*, am. völgyek (136. l.).

7. *ki Zádorlaka.* Vö. *ki nopun* HB. (l. fönt 66. l.)

8. *én kezemnél vagyon*, am. az én birtokomban van.

9. *mëgszërzi*, am. elintézi. Régibb nyelvünkben gyakori ily jelentéssel a *megszerez* ige (l. *Nyelvtört. Szót.*).

10. *mëgszërződtet*, am. egyezségre juttat. (Vö. *megszerződik* paciscor, convenio, vertrag machen, *Nyelvtört. Szót.*)

11. *kiről mëg ës fogadok*, am. a mire nézve meg is fogadom. A *fogadok* itt tárgy nélkül áll, ,fogadást teszek' értelemmel.

12. *az zsidóknak előttëkjárójok*, am. a zsidók elöljárója. A régi nyelvben az *előttjáró* szó még nem forrt össze teljesen öszszetett szóvá s elötagján, az *elött* szón is mindig kifejezték a birtokoshoz való viszonyítast, ilyenformán: *a népnek elötte járói* a népnek elöljárói, *a mi elöttünk járónk* a mi elöljárónk, stb. (l. *Nyelvtört. Szót.*)

13. *hol*, itt am. ha. A *hol*-nak e föltételes használata nem szokatlan a régi nyelvben. (l. SIMONYI: *Magyar kötöszók*, III. 10).

14. *mëg nëm szërzenéje*, am. el nem intézné, t. i. a pört; a tárgy itt el van hallgatva, mert a föntebbi kifejezésböl könnyen odaérthető.

15. *tizënëggyezër szűz napján*, am. október 21-én.

Repertorium. E levél először a NAGY IMRE, DEÁK FARKAS és NAGY GYULA szerkesztette *Hazai Oklevéltár*-ban (Budapest, 1879.), 452. l. van közölve VINCZE GÁBORtól.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

A Czech-Codex.

E nyelvemlékünk egy tizenhatodrét alakú, igen díszesen irott pergamen-codex. Elejétől végig egy kéz írása. Leíróját nem ismerjük, minthogy csak ennyit mond magáról (a 180. lapon): *Ez kőnyveth yrtha .F. .M. Nadsagos Benygna azzonnak. Nyhay kenesy paal thaarsanak, o nadsaaga klastromaban waasomban. Mykorth yrnaanak kristus zyleteesenek vtaanna. ezer oth zaaz. thyzon haarom eztendoben.* Az *F.* nyilván *fráter*-t jelent, az *M.* pedig bizonyára a kolostori névnek kezdő betűje. Korát e bejegyzésen kívül még a legvégül (198. l.) kitett arab szám is bizonyítja (1513). Az egész codex voltaképen imádságos könyv, mely — mint az idézett szavak s a 126. lapon kezdődő litániának egyes számban írt könyörgései is bizonyítják — nem közhasználatra készült, hanem minden valószinűség szerint egyedül Kinizsi Pálné, Magyar Benigna számára. Az ő nagyvázsonyi pálos kolostorában írta a névtelen barát codexünket, ennelfogva maga is bizonyára pálos szerzetbeli volt. Ugyancsak Kinizsi Pálné számára készült már előbb, a XV. században egy másik imádságos könyv is, a díszes Festetich-Codex (l. fönt 28. l.). Írója azonban nem szerzője, sem nem forditója a codexnek, hanem csak másoló, a mi ékes írásából, íráshibáiból s abból is kitűnik, hogy az imádságok legnagyobb részt megvannak régibb codexeinkben is: a Festetich-, Peer és Winkler-Codexben. Nevét fölfedezőjéről, *Czech Jánosról* kapta, ki az Érsekújvári Codexszel együtt az érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában fedezte föl. Jelenleg a szerzet ajándékából a *M. T. Akadémia könyvtáráé* (*M. Cod. 12-ed rét, 2.* jelzet alatt).

Nagy fontosságu darab benne *Szent Bernát hymnusa a fölfeszített Krisztushoz*, melynek két első szakaszát, a 43. l. hasonmásával, szemelvényül bemutatjuk. E hymnus Szent Bernát énekének nem sorról-sorra való s nem is minden versszakot magában foglaló forditása. Inkább utánzat, melyben sok van a magyar szerzőnek vallásos költői ihletéből. Későbbi leirása megvan az 1531-ből való Thewrewk-Codexben is (283—297. l.), a melylyel helyenkint tanulságos lesz egybevetnünk.

A codex orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *ö* hangot már nem csupán az alul vonásos *o*-val, hanem olykor fölül jelezettel (*ó*) fejezi ki: az *ly* (illetőleg *l + j*) hangot pedig sokszor megforditva *yl*-lel irja.

Nyelve az *öző* vidékek nyelvjárásához tartozik, míg a Thewrewk-Codexbeli másolat *ező* vidékről való írónak munkája.

Idwözlegy ez vylag
nak ydwössege dra
galatos Jesus Kri
stus : ym en köröszt
fadhoz leeptem . te legy
neköm segödelmem . Zent
körösztfan ha gondollak
te kenodban en kywanlak .
vgy ymadlak mynth lath
nalak . soth en elöttem e
trodlak : Oh mely mezete
len tegöd lathlak . Zent kö
röztfan ha ymadlak . meg

A CZECH-CODEX 43. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1513.)
Eredetije a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

Szent Bernát hymnusa a fölfeszített Krisztushoz.

(Czech-Codex 43—49. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**	*A szöveg eredeti kiejtése.*
Kowethkozyk ymmar zent Bernald doctor ymadczaga.	Követközik immár Szent Bërnáld doktor[1] imádsága.
I. Idwozlegy ez wylagnak ydwossege	I. Idvözlégy[2] ez világnak idvössege[2]
dragalatos Jesus kristus:	Drágalátos Jézus Krisztus!
ym en koroztffadhoz leeptem.	Ím én körösztfádhoz[2] léptem.
te legy nekom segodelmem.	Të légy neköm segödelmem.
Zent koroztfan ha gondollak	Szent körösztfán ha gondollak,
te kenodban en kywanlak.	Të kénodban en kivánlak.
vgy ymadlak mynth lathnalak.	Úgy imádlak, mint[3] látnálak.
soth en elottem twdlak:	Söt en elöttem tudlak.
Oh meyl mezetelen tegod lathlak.	Ó mëlly mezételen[4] tégöd látlak.
zent koroztfan ha ymadlak.	Szent körösztfán ha imádlak.
meg || 44 werethwe. meg hwzlalwa.	Mëgveretve, mëghúzlalva,[5]
meg torethwe. meg vtalwa:	Mëgtöretve, mëgutálva!
Kegyos pastor te kenodban	Këgyös pásztor, të kénodban
en ne legyek meg vtalwan.	Én në lëgyek mëgutálván.[6]
esmery engom edos waaltom:	Ësmérj engöm, édös Váltóm![7]
legyon te zent kenod gondom:	Légyön të szent kénod gondom.
Keserwllek tyzta zywel.	Keserüllek[8] tiszta szívvel,
kywanatos akarathwal.	Kivánatos akaratval.[9]
nem farathczag sem nehesseg:	Nëm fáradság sëm nehésség,
de wygassag ees edosségh:	Dë vigasság és édösség,
Ha kenodban orizendlek.	Ha kénodban örizendlek,
koroztffadon olelendlek.	Körösztfádon ölelendlek.
kerlek vram meg ne vtaly.	Kérlek, Uram, mëg në utálj,
meeltosaagosth engom meg halgas: ||	Méltóságost engöm mëghallgass.
45 Kozel wagyon te halalod	Közel vagyon të halálod,
ym elotted te zolgalo	Ím elötted të szolgáló . . . .[10]
zent feyedeth hozzam hayezad.	Szent fejedet hozzám hajtsad,
en olembe meg nywgossad:	Én ölembe mëgnyugossad.[11]
The bewsegos malaztodba	Te bévsegös[12] malasztodba
wongy te hozzad byzonsagban:	Vongy[13] të hozzád bizonságban,
hogy lassalak kywanyalak.	Hogy lássalak, kivánjalak,
zolgaylalak. nywgossalak.	Szolgáljalak, nyugossalak!
O meyl kegyossegben latlak.	Ó mëlly këgyösségben látlak,

* A verssorok az eredetiben nincsenek föltüntetve, hanem megszakítás nélkül folyik a szöveg.

merth keez wagy yonak ees gonoznak.
kegyǫtlennek ees kegyǫsnek.
te sebeydben mynd helth lelnyǫk.
merth zent werǫdnek || 46 hwllasath
te ǫnekyk yngyen adad:
Kegyǫs vram Jesus kristus.
ky weretettel. sebǫswltettel.
kesergettettel.
bethegǫkerth bethegwltel.
zegenyǫkǫn kǫnyǫrwltel:
Im en magam hozzad vettem.
koor woltomath hol esmertem.
Bynǫsǫkǫn ky kǫnyǫrwlz.
hyzǫm velem nem nehezwlz:
II. IDwǫzlegy ez wylagnak yo meg waltoya.
nehezwlteknek kywansaga.
ky kǫrǫztfara emelteteel.
keth || 47 kezedǫn figgezteteel.
Thw zent kezek ydwǫzlegyetǫk
vy rosawal meg tǫltetǫk.
kyketh elteryezthwen. agra kemenyǫn hwztak:
was zegekwel meg gyagdostak.
Kykbǫl gyǫngyelǫ werǫd hullot.
azzw fǫldeth harmatozoth.
Latom hogy foly myndǫnwnnen
te zeep werǫd nagy bewsegwel:
Pyros oyl mynth masth nylth rosa.
my lelkǫnknek walczagara.
Barson zynw werǫs || 48 kezed
zerelmemben meg ǫlelǫm:
Zomehozoth azzw zamwal.
yzom zent werǫdeth kywansagwal.
kǫrǫztfadath ha zoreytom
syrwa mondom wygasagom:
Kemensegǫs nagy kenoderth.
te zent werǫd hwllasaerth.
adok halath kǫnyhwllatwa.
zent kezedet meg apolwa:
Zent werǫdben keserǫdwen.
remensegǫm beleed wethǫm.
the zenth kezed oltalmazzon
halalom korǫn

Mert kész vagy jónak és gonosznak,
Këgyötlennek és këgyösnek
Të sebeidben mind helyt lëlniök.[14]
Mert szent vérödnek hullását
Të ö nekik ingyën adád.
Këgyös uram, Jézus Krisztus,
Ki verettettel,[15] sebösültettel,
Keserg"ettettél.
Betegökert betegültél,[16]
Szëgényökön könyörültél:
Ím en magam hozzád vëttem,
Kór voltomat hol[17] ësmértem.
Bínösökön ki könyörülsz,
Hiszöm, vélem nëm nehezülsz.[18]
2. Idvözlégy ez világnak jó mëgváltója,
Nehezülteknek[19] kívánsága,
Ki körösztfára emeltetél,
Két kezedön figgesztetél.
Tü[20] szent kezek, idvöz lëgyetëk,
Új rózsával mëgtöltetök,
Kiket elterjesztvén[21] ágra keményön húztak,
Vas szëgekvel mëggyakdostak,[22]
Kikből gyöngyellö[23] véröd hullott,
Asszú földet harmatozott.[24]
Látom, hogy foly mindönünnen
Të szép véröd nagy bévséggel.
Piros olymint[25] mast[26] nyilt rózsa
Mi lëlkönknek váltságára.
Bárson színü vérös kezed
Szerelmemben mëgölelöm.
Szoméhozott[27] asszú számval
Iszom szent vérödet kívánsággal.
Körösztfádat ha szorëjtom,
Sírva mondom vigaságom.
Kemenségös nagy kénodért,
Të szent véröd hullásáért
Adok hálát könnyhullatva,[28]
Szent kezedet mëgapolva.
Szent vérödben keserödven,
Reménségöm beléd vetöm.
Të szent kezed oltalmazzon
Halálomkoron.

ees te yogod engom ||	És të jogod engöm
49 hozzad fogagyon.	Hozzád fogadjon.

Jegyzetek.

1. *szent Bërnáld doktor.* A *Bernáld* a mai *Bernát*-nak eredeti teljesebb alakja, mely az idegen eredetű névtől (olasz *Bernardo*) csupán a második szótagbeli *r* dissimilatiójában (*r*:*l*) különbözik. A *doktor* itt egyházatyát, egyháztanítót jelent.

2. *idvöz légy, idvössége, köröszt-fádhoz* stb. Mindezek s egyéb *ö* hangzós alakok a Thewrewk-Codexben zárt *ë*-vel vannak: *idwezlegy, ydwessege, kerezehtfaadhoz* (így, nyilván iráshibából) stb.

3. *mint*, am. mintha. A *mint* kötőszó a *ha* nélkül is használatos a régi nyelvben *mintha* értelemmel (l. Simonyi: *Magyar kötőszók* III. 196).

4. *mezételen.* A *mezítelen*-nek eredetibb alakja. A Thewrewk-Codexben már *mezyttelen.* Még teljesebb formája: *mezejtelen.*

5. *húzlalva*, am. húzva. A *húzlal* régi gyakorító alak, olyan mint ma *fog*-ból *foglal*, *kér*-ből *kérlel*.

6. *én në lëgyëk mëgutálván*, am. ne legyek megutálva. A régi nyelvben a *-va -ve* helyett közönséges a *-ván -vén* a határozó igenévben. A Thewrewk-Codexben az előbbi sorok *huzlalwa, meg torethwe* stb. szavai helyett is *-ván -vén* végű alakok állanak.

7. *Váltóm*, am. Megváltóm. Codexeinkben olykor a közönségesebb *Megváltó* helyett az igekötő nélküli *Váltó* áll.

8. *keserüllek*, am. szánlak, sajnállak. Ma *megkeserülni valamit* am. megbánni valamit, megszenvedni valamiért.

9. *kívánatos akarattal.* A *kívánatos* itt nem tárgyi (a mit kívánunk), hanem alanyi értelemmel áll (a ki óhajt, kíván). Tehát e kifejezés azt teszi: kívánó, óhajtó akarattal.

10. *ím előtted të szolgáló.* Itt egy sort az író kifeledett. Pótolható a Thewrewk-Codexből, a hol a hely így hangzik: *ym elewtted te zegeny lynes zolgalo leanyod.*

11. *mëgnyugossad*, am. nyugtassad. A közönséges régi *nyugot, megnyugot* igének fölszólító alakja. A *nyugot* ige pedig a *nyugszik, nyugoszik*-kal olyan viszonyban áll, mint az *alkot* az *alkuszik* kal.

12. *«bewsegos».* Valószínűleg *bërségös*-nek olvasandó, mert mint látni való, az *ö* hangnak rendesen *o* a jele. A Thewrewk-Codex *bewseges*-e azonban a maga orthographiája szerint *bőséges*-nek ejtendő. A *bërség, bërségës* eredeti teljesebb alakja a *bőség, bőséges*-nek. A tő *r*-je ma is megvan a ragos és más képzővel ellátott alakokban: *bőven, bőrűl* stb.

13. *vongy*, am. vonj. A *vongy* alak bizonyára tájnyelvi változat *j*:*gy* hangváltozással, a minővel a dunántúli vidéken ma is találkozunk: *várgya* várja, *dobgya* dobja stb. Így van alább is a vers 127. sorában: *wongyad* vonjad (52. l.). Érdekes, hogy a Thewrewk-Codex másolója is eredetileg gépiesen *wongy*-ot irt az előbbi helyen, de aztán a *g*-t kitörölte belőle, mert az ő ejtésével nem egyezett meg; az alábbi alak már *wonnyad.*

14. *kész vagy ... helyt lëlniök*, am. kész vagy, hogy a te sebeidben helyt leljenek. A Thewrewk-Codexben egyszerűbb mondatszerkezettel *lelnek* (tobb. 3. szem.) áll, ha ugyan nem tollhiba *lelnyek* ,lelniek' lelniük helyett.

15. *«weretettel»*, tollhiba *werettettel* helyett. A Thewrewk-Codexben helyesen *werettettel.*

16. *betegültel*, am. beteg lettél, megbetegedtél.

17. *hol*, valószínűleg tollhiba. A Thewrewk-Codexben: *yol* jól.

18. *vélem nëm nehezülsz.* A kifejezésnek itt úgylátszik az az értelme: rám nem neheztelsz, nem haragszol. A *nehezül* ige ily jelentéssel előfordul a Nádor-Codexben is: «igon megkezde *nehezülni*», am. igen kezdett ha ragudni (271. l.).

19. *nehezülteknek*, am. nyomorúltaknak, nehéz bajba jutottaknak.

20. *tü*, am. ti. (Vö. HB., Bécsi és Müncheni-Codex.)

21. *elterjesztvén*, am. szétterjesztve.

22. *mëggyakdostak*, am. megszúrkáltak, keresztül szúrták. A régi s némely nyelvjárásokban ma is élő *gyak* ,szúr' igének

gyakorító alakja, mint *kap: kapdos, fog: fogdos* stb. Az eredetiben a kiejtést követve *gyagdos* áll.

23. *gyöngyellő*, am. gyöngyöző. BARÓTI SZABÓ DÁVIDnál *gyöngyöllik* (l. *Nyelvtört. Szót.*). Olyan képzés mint *rózsállik, torkollik*.

24. *asszú földet harmatozott*, am. az aszú (száraz, szikkadt) földet beharmatozta. *Aszú*, régiesen *asszú* am. száraz, kiszáradt, a mint pl. GYULAI PÁL *Gonosz mostohá*jában is olvashatjuk: »Szikra szállott *aszú* füre.« Ma különben mint önálló melléknevet nem használják s csupán az *aszúszőlő* s az *aszúbor* szókban (mert aszú szöllőből készítik) maradt fönn.

25. *ollymint*, am. mint; tulajdonkép ,oly(an) mint'.

26. *mast*, am. most. Általános régi nyiltabb ejtésü alak.

27. *szoméhozott*, am. szomjuhozott, szomjas. A *szomjú*-nak régibb alakja *szomeh*. A Jordánszky-Codexben pl. »szomjan« igy van irva *zomechon* ,szoméhon'. Ebből való a *szoméhoz* régi igealak.

28. *könnyhullatva*, am. könnyet hullatva, könnyhullatással. Vö. fönt 104. l. 59. jegyz.

Az ének e mutatványon kivül még négy, egyenetlen terjedelmü, szakaszból áll. (L. *Régi Magy. Költők Tára* I. 14—21.)

Kiadások. A Czech-Codexnek két teljes, betűszerinti kiadása van, ú. m.: DÖBRENTEI GÁBORÉ, a *Régi Magy. Nyelvemlékek* II. kötetében, beható bevezetéssel DÖBRENTEItől, a betük s a főbb nyelvsajátságok ismertetésével és szójegyzékkel (CZECH Jánostól, az utóbbihoz toldalékkal DÖBRENTEItől), négy lap (1. 16. 149. és 186.) hasonmásával; és VOLF GYÖRGYÉ, részletes bevezetéssel, *Nyelvemléktár* XIV. k. — *Szent Bernát hymnusát* csaknem teljes szövegével, mai helyesirással közölte TOLDY FERENCZ, *A magyar nemz. irodalom története* (3-dik kiad. Pest, 1862.) I. 271—282. Ugyanezt, valamint a codexnek egy másik verses részletét, az *Ave maris stella* forditását egész szövegükben, jegyzetekkel kiadta SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költők Tára* I. 12—21. és 188. l. (jegyz. 255—274. és 365—366. l.). — A codexből hasonmások láthatók még az *Akad. Értesítő*. alábbi kötetében, BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténetében*. I. 132. és a *Pallas Nagy Lexikoná*ban.

Repertorium. *A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei.* II. k. (1835.) 8—11. és 64. l. — *Tudom. Gyüjtem.* 1835. évf. IX. 35. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3-dik kiad. Pest, 1862.) II. 86. — HORVÁTH CYRILL: *Nemzeti irodalmunk a reformáczióig* (Budapest, 1891.), 47. l. Szent Bernát hymnusáról.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Drágffy Mária kelengye-lajstroma, 1516-ból.

Az *Országos Levéltárnak* egy (26367. sz. alatt örzött) tárgyilag igen becses oklevelet mutatjuk be e fejezetben. DRÁGFFY MÁRIÁNAK KELENGYE-LAJSTROMÁT, melyet bátyja, Drágffy János, akkoriban főasztalnok, állított össze, pecsétjével is megerősítve. E Drágffy János később, 1518-ban tárnokmester, 1526-ban pedig országbiró lett s mint ilyen írta az alább (XXVI. fej.) közlendő érdekes végrendeletet aug. 27-én, Mohács mezején, a hol harmad napra a nemzet annyi kitünőségével együtt ő is halálát lelte. Hogy Mária a lajstrom kiállítójának huga s nem lánya volt, épen e végrendeletből tünik ki, melyben Drágffy János Katalint, Zsófit és Magdolnát említi lányaiúl, Mária asszonyról pedig mint hugáról emlekezik meg.

A lajstrom nagy félivje hosszában kette van hajtva, s igy a szöveg három hasábra oszlik. Az aláirás fölött viaszba nyomott pecset áll, elmosódott czimerrel es körirattal, mely utóbbiból az IOHAN . . . . DRAG . . . (IOHANNES DRAGFFY) betük hasonmásunkon is láthatók. Az eredeti pecseten a DRAGFFY név még egészen is kivehető.

A kelengye-lajstrom a benne fölsorolt ruhak és ékszerek neveinél fogva becses müveltségtörténeti emléket szolgáltat.

Íme betüszerinti szövege es eredeti kiejtése.

A lajstrom betüszerinti szövege.	*Eredeti kiejtése.*
1516 Az Maria azzonyal adoth marhanak zamanak Registroma:	Ezërötszáztizënhat. Az Mária asszonynyal adott marhának[1] számának rëgistroma.[2]
Egy Nasfa kyben egh Rosa dyamanth wagyon. egh smaragd. egh gywngh sem. keth Rubynt Rosa	Ëggy násfa,[3] kiben ëggy rózsa diámánt[4] vagyon, ëggy smaragd, ëggy gyöngyszëm, két rubint rózsa.
Maas Nasfa egh Rosa dyamanth egh lean. harom gywngh sem. egh smaragdh keth Rubynth gywngyes lewegewel.	Más násfa, ëggy rózsa diámánt ëggy lëán,[5] három gyöngyszëm, ëggy smaragd, két rubint, gyöngyës levëgövel.[6]
Harmad Nasfa egh saffyl. egh Jacynkth harom Rosa gywngh. keth Rosa Rubynt, egh lean, es egh ferfio az Nasfaban. gyewngyes lewegewel.	Harmad[7] násfa, ëggy saffil,[8] ëggy jáczinkt,[9] három rózsa gyöngy, két rózsa rubint, ëggy lëán és ëggy férfió az násfában, gyöngyës levegövel.

Nakara valo gyewngyeth ewthwenkethewt

Egh Aran Nyakba wethew kwes kyben hath Balaz wagyon, hath saffyl, egh Jachynkth ewthwenketh gyewngh sem, egh Aran figew raytha, kyben egh Balaz wagyon. keeth Rubynth, egh ewregh Saffyl, keth gyewngh sem, egh ewregh ametisth, ket kysseb ametisth

Egh aran keresth kyben Negh Rubynt egh dyamant wagyon,

Egh kys Aran Lanch.

Egh aran gywrewth kyben egh saffyl wagion.

Egh aran gywreth kyben wagyon Rakoth dyamantal Maria

Harmad aran gywrew saffyl

Negyed aran gywrew kyben keth hegyes dyamanth wagyon.

Egh Rubintos aran gywrew

Egh smaragd gywrew

Egh Aran gywrew kyben egh emberfew vagion

Egh parta ew ezwsth kyben Nyolch gyra,

Egh Mosdo kyben [Nyolchadfel] kylenczedfel gyra, Medenczeyben, esmeth, kylenczedfel gyra vagion,

Maas mosdo kyben Nyolchadfel gyra wagyon Medenczeiben, heth gyra wagyon.

Nyolch Thal. kyben Neghwen ewthed fel gyra wagyon, harmynch hath Nehezyk hyan.

Thyz Thanyr. Thyz gyra.

Hussonewth kalan, kynek Nyghe aranyas, kyben ewth gyra wagyon, Thyzenewth Nehezyk hyan.

Keth gyerthya tharto egh gyra

Egh ewregh sellegh kyben harmad fel gyra,

Egh Aranyas kupa kyben ewth gyra agyon ||

* Olvasható törlés.

Nyakára való gyöngyët ötvenkettőt.[10]

Ëgy arany nyakbavető, köves,[11] kiben hat balaz[12] vagyon, hat saffil, ëggy jáczinkt, ötvenkét gyöngyszëm, ëggy aran figgő rajta, kiben ëggy balaz vagyon, két rubint, ëggy öreg[13] saffil, két gyöngyszëm, ëggy öreg amëtiszt, két kissebb amëtiszt.

Ëggy aran kërëszt, kiben négy rubint, ëggy diámánt vagyon.

Ëggy kis aran láncz.

Ëggy aran gyűrőt, kiben ëggy saffil vagyon.

Ëggy aran gyűrét,[14] kiben vagyon rakott diámánttal Mária.[15]

Harmad aran gyűrő, saffil.

Negyed aran gyűrő, kiben két hëgyës diámánt vagyon.

Ëggy rubintos aran gyűrő.

Ëggy smaragd gyűrő.

Ëggy aran gyűrő, kiben ëggy embërfő vagyon.

Ëggy párta-ő,[16] ezüst, kiben nyolcz gíra.[17]

Ëggy mosdó, kiben [nyolczadfél] * kilenczedfél gíra, medenczéiben ësmét kilenczedfél gíra vagyon.

Más mosdó, kiben nyolczadfél gíra vagyon, medenczéiben hét gíra vagyon.

Nyolcz tál, kiben negyvenötëdfél gíra vagyon, harminczhat nehezík[18] hián.

Tíz tányír, tíz gíra.

Huszonöt kalán, kinek nígye[10] aranyas, kiben öt gíra vagyon, tizënöt nehezík hián.

Két gyërtyatartó, ëggy gíra.

Ëggy öreg selleg,[20] kiben harmadfél gíra.

Ëggy aranyas kupa, kiben öt gíra vagyon

[2] Maas aranyas kupa Thyzenketh Nehezek hyan. hath gyra.

Harmad kupa, hathod fel Nehezyk hyan. hath gyra.

Negyed kupa ewth gyra Thyzenketh Nehezek

Ewthed kupa Negh gyra, Thyzenketh Nehezek hyan.

Hathod kupa, Negh gyra thyzenket Nehezek

Egh ewregh gyewngyes partha.

Egh gyewngyes Hay Nyomtato.

Egh gyewngyes fylthew

Harom ewregh Maych

Egh gyewngyes fykethew

Negh gyewngies parta.

Negh aranyas Maych.

Egh weres atlacz gyewngies zoknya

Egh zederyes Barson gyewngies zoknya

Egh weres aranyas atlacz zoknya fekethywel peremezeth.

Egh zewld Thabyd zoknya,

Egh keek kamoka zoknya,

Egh skarlat zoknya

Egh sarga zoknya pozto

Egh zewld aranyas Nwsth suba,

Maas zewld aranyas Nussal Beleth

Egh zewld aranyas Hewlgh suba.

Egh keek aranyas Barson, emelkedeth Hewlgyel Beleth

Egh weres atlacz suba pegywetel Beleth

Egh weres aranyas Barson kewnthes

Maas weres aranyas Barson kewnthes

Egh zewldh, aranyas, kwnthes.

Egh agyban. egh atlacz Matracz testh zyn

Egh weles Matracz

Keth Thafota fewal Thyndewklew

Keth Thafota wankos

Egh weres aranyas Barson paplan.

Egh derekal

Más aranyas kupa, kiben tizenkét nehezék hián hat gíra.

Harmad kupa, hatodfel nehezík hián hat gíra.

Negyed kupa, öt gíra, tizënkét nehezek.

Ötëd kupa, négy gíra, tizënkét nehezék hián.

Hatod kupa, négy gíra, tizënkét nehezék.

Ëggy öreg gyöngyës párta.

Ëggy gyöngyës hajnyomtató.[21]

Ëggy gyöngyës filtö.[22]

Három öreg majcz.[23]

Ëggy gyöngyës fikëtö.[24]

Négy gyöngyës párta.

Négy aranyas majcz.

Ëggy vërës atlacz gyöngyës szoknya.

Ëggy szëdërjës bárson gyöngyës szoknya.

Ëggy vërës aranyas atlacz szoknya, feketível përémëzëtt.[25]

Ëggy zöld tábid[26] szoknya.

Ëggy kék kamoka[27] szoknya.

Ëggy skárlát szoknya.

Ëggy sárga szoknya, posztó.

Ëggy zöld, aranyas nyuszt suba.

Más zöld aranyas, nyuszszal[28] béllëtt.[29]

Ëggy zöld aranyas hölgy suba.[30]

Ëggy kék aranyas bárson, emelkëdëtt hölgygyel béllëtt.[31]

Ëggy vërës atlacz suba, pëgyvettel[32] béllëtt.

Ëggy vërës aranyas bárson köntës.

Más vërës aranyas bárson köntës.

Ëggy zöld aranyas köntës.

Ëggy ágyban: ëggy atlacz mátrácz, testszín.

Ëggy velez[33] mátrácz.

Két tafota[34] főal,[35] tindöklő.

Két tafota vánkos.

Ëggy vërës aranyas bárson paplan.

Ëggy dërékal.

Egh weres aranyas Barson kwnthes ||	Ëgy vërës aranyas bárson köntös.
[8] Maas agyban, Egh atlacz Matracz violazyn.	Más ágyban: ëggy atlacz mátrácz. violaszin.
Egh weles Matracz.	Ëggy velez mátrácz.
Egh derekal	Ëggy dërékal.
Egh Thafota fewal	Ëggy tafota föal.
Keth Thafota wankos	Két tafota vánkos.
Egh paplan keek futabol chenalth	Ëggy paplan. kék futából[36] esënált.
Aranyas wankos kethew	Aranyas vánkoskëtö.[37]
Keeth derekal hyo, kamoka	Két dërékal-hio.[38] kamoka.
Keeth aranyas atlacz Thewzeth paplan.	Két aranyas atlacz tözëtt[39] paplan.
Ez keeth agyhoz Tyzenketh lepedew	Ez két ágyhoz tizënkét lepëdö.
Thyzenketh abroz	Tizënkét abrosz.
Thyzenketh kezkenew	Tizënkét keszkenő.
Harmyneh Nyolch aranyas chahol	Harminczuyolcz aranyas csáhol.[40]
Ewmaganakys aranyas chahol: —	Őmagának is aranyas csáhol.
Negh olaz pozto zoknya saarga leanynak	Négy olasz posztó szoknya, sárga, lëánynak.
Negh zewld zoknya purgamal	Négy zöld szoknya, purgamál.[41]
Negh pegywethmal suba	Négy pëgyvetmál[42] suba.
Negh wy zewnyegh	Négy új szönyeg.
Keeth aranyas fewfedel	Két aranyas föfëdel.[43]
Johannes Dragffy manu propria	Johannes Drágffy manu propria.

Jegyzetek. *

1. *marha*, itt am. kincs. ékszer, értékes tárgy, ingó jószág. A szónak egyik általános régi jelentése (l. *Nyelvtort. Szót.*). Vö. «A vár piaczára ezüstöt, aranyt. Sok nagy becsü *marhát* máglyába kihordat» (ARANY: *Szondi két apródja*).

2 *rëgistrom*, a latin *registrum*-nak még alig elváltozott alakja. Belőle később, a mássalhangzóban dissimilatióval (*r : l*), a magánhangzóban hasonulással (*e* h. *a*). *lajstrom* lett.

3. *násfa*, itt am. nyakék. Jelentett fülbevalót és homlokdiszt is. ha függö vagy lelógó ékitményeik voltak.

4. *diámánt*, a *gyémánt*-nak eredetibb alakja. (Vö. olasz *diamante*, német *diamant.*)

5. *lëán*, am. nöi alakot ábrázoló zománczos kép. (Vö. alább: *ëggy lëán és ëggy tërtió az násfában.*)

6. *levëgö*, am. rezgö a násfákon, hajtükön. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *harmad*, am. harmadik. (Vö. fönt 109. l.)

8. *saffil*, a *zafír* szónak egyik régi változata. Előfordúl *safil, safill, safily, saffir* és *saffirom* alakokkal is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

9. *jáczinkt*, a *jáczint* szónak egy anorganikus *k* hanggal megtoldott alakja, mely

* E jegyzeteink tárgyi része — a ruhákra, ékszerekre stb. vonatkozólag — SZENDREI JÁNOS archaeologusunk szives fölvilágositásai nyomán készült.

egyebütt is elofordul a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ugyanolyan hangtoldás, mint a régi íróknál többször előforduló *terempt* a közönséges *teremt* helyett. A régi írók azonban nem a vörös zirkont, hanem a kékes ibolyaszínü zafirt nevezték így (l. SCHMIDT SÁNDOR: *A drágakövek* I. 284).

10. *gyöngyët ötvenkettőt.* Itt, valamint alább is nehányszor tárgyalakot használ a lajstrom írója, nyilván az *ad* igét gondolván hozzá az illető drágasághoz (,nyakára való gyöngyét ötvenkettőt adtam vagy adtunk').

11. *köves.* am. drágaköves. Közönséges e jelentése a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

12. *balaz.* egy drágakő faj, világosabb rózsavörös szinü rubint. Vö. közép-latin *balascus* ,carbunculus, cuius rubor et fulgor dilutiores sunt' (DU CANGE); *balasius* am. karfunkelstein (DIEFENBACH: *Novum Glossarium*); franczia *balais, rubis-balais*; olasz *balascio*. PESTI GÁBORnál *balassa*, másutt *balast* (*Századok* 1873. évf. 63. l., egy 1580-iki lajstromban). *rubint valas* (RADVÁNSZKY: *Magy. családélet és háztart.* II. 27) és *Balázs rubint* (uo. II. 123) alakban fordul elő. A *Nyelvtort. Szót.* nem ismeri. (Vö. BALLAGI ALADÁR: *Kecskeméti W. Péter Ötvöskönyve*. Budapest, 1884. 139. 168. l. és SCHMIDT SÁNDOR: id. munk. II. 188.)

13. *öreg saffil.* am. nagy saffil. Az *öreg* szónak ez az eredetibb jelentése; a nép még ma is mond ilyeneket: *öreg szemü szilva* nagy szemü, *öreg harang* nagy harang, *öreg ujj* nagy ujj, *öreg betu*, nagy betü stb.

14. *gyüré.* a *gyürü* szó változatos régi alakjainak egyike (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az *é : ü* viszonyára l. fönt 17. l. Minthogy a lajstrom többi helyein mindenütt *gyürö* alak áll (*gyurrow*), az sem lehetetlen, hogy itt a *w* csak feledésből maradt ki.

15. *rakott diámánttal Mária.* am. Máriakép rakott gyémánttal.

16. *párta-ő.* am. párta-öv: itt félkörü ív, pánt, leányok fej-éke. Az *ő* az *öv* szónak nem ritka régi alakja. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

17. *gíra.* az aranynak és ezüstnek régi sulymértéke. Tulajdonkép a márkának régi magyar elnevezése. BELHÁZY JÁNOS nyomozásai szerint a XVI. században divatozó úgynevezett *magyar* v. *budai gíra* (mert volt *erdélyi* v. *szebeni* és *szepesi gíra* is) mai mértékünkben kifejezve 245·585 grammot tett. Itt a *gíra* szó után a *vagyon* ,van' szót kell hozzágondolni, a mely a következő mondatokban már ki van téve. Tehát *kiben nyolcz gíra vagyon*, am. a mely nyolcz gírát tesz, nyolcz gírát nyom.

18. *nehezík.* am. *nehezék*, a gíra 48-ad része.

19. *kinek nígye.* am. a melyeknek négye, a melyek közül négy.

20. *selleg.* am. serleg. Olyan hangváltozás, mint pl. *pallag* e h. *parlag*, *solló* e h. *sarló* némely vidéken.

21. *hajnyomtató.* A haj leszorítására szolgált, néha aranyból vagy ezüstből, drágakövekkel. A *pártá*-tól abban különbözik, hogy míg ez a fej elejére jött, mint egy diadém, addig a *hajnyomtató* a fej tetején hátrább volt föltéve. Ezt leányok és asszonyok is viselték, míg a párta csupán a hajadonok ékessége volt. (Innen *pártában maradni* am. vén leány maradni.) A hajnyomtatóhoz volt erősítve rendszerint a fátyol is, mely a régi magyar női viseletet oly festőivé tette. Több fönmaradt viseletképen látható.

22. *filtő.* am. fül-tü. Nagyon ritkán fordul elo. (A *Nyelvtört. Szótár* nem is ismeri.) Minthogy itt a fejékességek között van fölsorolva, jelentheti a párta es a fejkötő között álló azon női ékességet, mely a XV. században Olaszországból terjedt el hazánkba. Ennek két nyúlványa a fül tövéig lenyúlt s rendesen gyöngygyel volt gazdagon ékítve. Jelentheti azonban azon ötvösművet is, mely óriási fülbevalóhoz hasonlítható s melynek legrégibb példányai hazánkban a keszthelyi népvándorláskori leletekben fordulnak eló, de a Balkán-félszigeten s hazánk szerb népe között ma is el van terjedve. E *filtők* nagy terjedelmük és súlyuknál fogva nem voltak a fül czimpáján fúrt lyukba akaszthatók, mint a fülbevalók, hanem a fül tövében magára a fültőre erősíttettek.

23. *majez.* Közonséges régi szó (l. *Nyelvtort. Szót.*). Jelentette az arany vagy ezüst fonalból szott szalagot vagy paszomántot.

24. *fíkötő.* am. fokötő. A népnyelvben ma is élő változat. (Vö. fönt 14. l.)

25. *përéműzëtt.* am. prémezett, szegélyezett. A *perém* régi, könnyebb kiejtésü alakja a mássalhangzó-csoporttal kezdődő idegen *prém* szónak.

26. *tábid*, máskép *tábit*. Egy posztószerü szövet neve. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *kamoka*, am. kamuka. Szintén szövetnem.

28. *nyuszszal*, am. nyuszttal. A régi nyelvben a *nyuszt* szónak *nyusz* változata is előkerül (l. *Nyelvtört. Szót.*); ennek *-val* ragos alakja a *nyuszszal*.

29. *béltëtt*, am. bélelt. Közönséges régi alak. A ma is általános *béllés* (e h. *bél-el-és*) főnévvel együtt olyan denominalis képzésü alak, mint a régi *beszélleni* (e h. *beszéd-le-ni* azaz ‚beszédelni'), *ebélleni* (e h. *ebéd-le-ni*) ebédelni.

30. *hölgy suba*, am. suba a hölgymenyét böréből.

31. *emelkëdëtt hölgyggyel béllëtt*, am. hölgymenyét borrel domborúan, vastagon bélelt.

32. *pëgyvet*. Állatfaj, melynek bőrét béllésnek, prémnek használják. FÁPAI PÁRIZ szótára szerint am. ‚mus Ponticus, sciurus Gaetulicus; hermelin'. Közönségesebb alakjai: *petymet* és *pegymet* (l. *Nyelvtört. Szót.*).

33. *velez*. A posztó egy könnyü fajtája. Olasz eredetü szó. (Vö. SIMONYI: *A magyar nyelv* I. 117.; SCHUCHARDT HUGÓ, *Magy. Nyelvőr* XXII. 85. és hozzá ugyanott 135. l.)

34. *tafota*, szövetnem.

35. *föal*, am. vánkos (tulajdonkép a ‚fő alja').

36. *futa*, szövetnem.

37. *vánkoskëtő*, am. vánkoskötö. Vö. *tiketö* főkötö, föntebb.

38. *dërekal-hío*, am. derekalj-héj. A *hío* (héj, haj) feltünö alak s ha nem tollhiba, a *héj, háj* szónak teljesebb véghangzós alakja volna, minthogy *-ú -ü* képzőt itt nem lehet fölvennünk.

39. *tözëtt*, am. tüzött, varrott.

40. *csáhol*. Szláv eredetü szó, inget jelent. Vö. lengy. *czechel, czehlo* ing, orosz *čecholŭ* (MIKLOSICH: *Etymologisches Wörterbuch*). A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri.

41. *purgamál*, szövetnem. Előfordul többször egy 1539-iki kelengye-lajstromban is (l. *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 34. 35).

42. *pëgyvelmál*. A *mál* am. mell. Közönséges szó a régi nyelvben; előfordul a *pegyvetmál*-hoz hasonló következő összetételekben is: *farkas-mál, hiúz-mál, hölgy-mál, nyúl-mál, nyuszt-mál, róka-mál* (l. *Nyelvtört. Szót.*).

43. *föfëdél*, am. föfedö.

E nyelvemlékünk mindeddig kiadatlan volt s nem is volt említés róla az irodalomban.

Mizuek vala kyk mind wr istennek
nyhossegheere es aldozattara kellemetes
ek valanak mynek okaerth az mesterek
kezerteteenek tewnye moysesnek mond
wan ewbbet hoz vegye mond az neep hon
nem myut zykseghy vona hagyad azert
moyses megh kyaltaan hogy senky tewet
ne hozzon az sanctuariomnak epyteeseere
mertth hogy eleghy vona ymaran kyt
hozottanak vona es megh zunenek.
Myndent megh zerzeenek azerth tellyes
zewel nagy bolchen es nagy kelemb kel
emb godakeppen mind kowacz myw zerz
nyth mynd eskacz myw zerzenth mynd
ez myndent teekelleeseere kezyletyre hoz
nanak mykeppen megh parancholt vala
moysesnek wr ysten mynden wgy ter
nek az yzrael fyay senky fogyatkozast
nem erczek benne vala kyk megh vo
lanak hagyva Az papy ruhakath es
megh zerzeek kyben aaron es az ew
fyay zolghalnanak wr ystennek elette
mykeppen megh vala parancholwa ky
keth mykoron megh latta vona moyses
mynd tellyesseggel ottan megh aldan
gyoketh. Es monda zola wr ysten moyses
nek mondwan. Az elso honabba es az
honapnak elso napyan allassad ffel
az en satorommat es helyhessed ben bele
az ammyas zekrenth es vonyi veele moor
ben elette. Es oda zerezwen az aranyas
asztalth zerezd rea mynd kyk megh va
nnak parancholwan Az aranyas gyer
tyatartot hwo zewethe nakewel es az ara
nyas oltarth kyn aldozny kel wr ysten
nek elette az sanctuarium eleyn Es
vegy zent kenetoth kywel kend meg
mynd az satort tellyesseggel mynden
edenyekwel az aldozatnak oltarath mi
ynden edenyewel hogy megh zenteltess
senek. Es mynden zent olay kenettel
zenteld megh hogy zentsegh legyen
venek Es gywerz aaront es az hyw fy
ayth az zentegyhaz ayttaynak eleybe
es eleeb megh fereztwen vyzbe oytoz
tessed ffel hyw zent ruhakban

Hoon zolghalyanak ennekem Es az hyw papy
kenetek mynd erekke ozmalatos legyen
Es wgy tewen moyses mynden megh parancholta
ewneky wr ysten Es mykoron myndenek te
kelletessegghel megh zereztetenek vona zendt
zerenth vtan setem kod be bamla az satort
Es wr ystennek dychosegye zalla ben rea
Es nem mehet vala moyses mert hogy az
setem kod myndent be fogoth vona es wr
ystennek felsegheses vona oth velen vona Ha
mykoron az kod ffel zall vala ben zola
akkoron oda mennek vala az yzrael ffyay
yn kedvegh myghen folotte aal vala
vgyan otan azon helyen takoznak vala
nappal azert kozottok setem kod fogh
ya vala be az satorth es eyel fenes
tuz mynd az yzrael ffyay neepeynek
latassakra vala hol lakoznak vala
eth veeghezetyk es moysesnek masodyk
enyve kyt exodosnak neweztetyk

Incipit liber leviticus

Ymaran ezeel kezdetyk moy
sesnek harmad kenywe ky pap
saghnak es aldozatnak mel
tosaghaarol zool es erzeel
Hoozyaa hywa azerth wr ysten
moysesth es erzelle ben vele
az zenth satorba mondwan
zool az yzrael ffyaynak es
mongyad azoknak Ember va
ta meely ember aldozatot a
karand tenny wr ystennek ben barmay
bol hyuendyk es zepletelent aldozzeek Es ha
aze az egyhaz tyvenya eleybe wr ystenn
ek megh engesztelesere Es vesse oth az
aldozatnak fyere ben kezeeth es kellemes
lesz ezen es ben bynenek bochanattyara so
kanatos es ozmalatos Es otth le vaghya
az barmoth es aaron papnak ffyay ffel
veznek az aldozatnak vereben es az ol
tarnak korosl korwl ontozzyk meel oltar
vgyan otan az ayton belol vagyon Es meg
nywzyvan az aldozatot az tagoth konchya
vaghdalyak es az oltaron nagy zenetet

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A Jordánszky-Codex és töredékei.

Második nagyobb bibliaforditásunk a XVI. század második tizedéből, 1516. és 1519-ből való Jordánszky-Codexben maradt fönn. E codexet három darabban fedezték föl. Fő része a klarissza-apáczák nagyszombati kolostorának eltörlése után 1782-ben Fába Mátyásnak, az esztergomi érseki káptalan akkori jegyzőjének birtokába jutott, ki 1820-ban *Jordánszky Elek* fölszentelt püspöknek ajándékozta. Ez utóbbi tulajdonosától kapta nevét is. Legelső hírt azonban csak 1833-ban találunk róla az irodalomban Gyurikovics Györgytől, a *Tudományos Gyűjtemény* XII. kötete 102. lapján. Később *Jankovich Miklós* a codex elejéből még két levélnek jutott birtokába, a mely részt róla Jankovich-Töredéknek nevezünk. E töredék Nagyszombat városára vonatkozó régi magyar levelek közül került napfényre. Végre 1880-ban *Csemez József* győri főigazgatósági tollvivő, jelenleg budapesti tanárnak birtokában Szombathy Ignácz fölfedezte nyelvemlékünknek harmadik reszet is, a Csemez Töredéket melyet, miután a Jordánszky-Codexhez való tartozását a Nemzeti Múzeum tudósai megállapitották, a törzs-codexnek új tulajdonosa, Simor János esztergomi érsek megvett s a Jordánszky-Codexszel egybeköttetett. Tehát a törzscodex (a tulajdonképeni Jordánszky Codex) s a Csemez-Töredék jelenleg az *esztergomi főszékesegyház konyrtárának* tulajdona. A Jankovich-Töredéket a *Nemzeti Múzeum* őrzi (*198. Fol. Hung.* jelzet alatt).

E codex egyike legfontosabb s terjedelemre nézve legnagyobb nyelvemlékeinknek. Ívrét (folio) alakú, két hasábos, színes czifrázatokkal diszitett, több helyen csonka papiros-codex s a ket töredekkel együtt elejetől végig egy kéz irása. Készülése évét a következő két helyből tudjuk meg. A Bírák konyve végén ugyanis ezt olvassuk: «*Ez az ooh torweeinek heeted kenyweenek veeghezety, myneere my ydwesseghünkre zykzeegh, zent dorottya azzon napyan, ezer ewth zaaz tyzen kylencz eztendewben 1: — 5: — 1: — 9 —*».[1] A másik Szent János evángélioma végén igy szól: «*Adwenthnak else zerdayan Azon eztendőben, mykoron Cristus zyletesetewl foghwan yrnanak Ezer ewth zaz tyzen hatod*

[1] Olvasd: Ez az ó törvénynek hèted kényvének végezeti, minére mi idvésségünkre szikség. Szent Dorottya asszon napján ezer otszáz tizenkilencz esztendőben.

eztendoben».[1] Tehát az ó-szövetségi rész leirása 1519. február 6-án, a négy evángéliumé 1516. deczember 3-án végződött.

Codexünk nem teljes bibliafordítás, s hogy a forditó nem is szándékozott a biblia teljes forditását adni, kitünik amaz érdekes megjegyzésekből, melyekkel a munka nehézségeiről panaszkodik. Így pl. Mózes II. könyvének 25. része után mindjárt a 28. rész forditása következik s a 25. r. végén a forditó ezt a megjegyzést teszi: «*Eetth keth kapitulom hean vagyon, my modon es my zerrel montta wr ysten zerzeny az nagyab tabernaculomoth, awagy az ysten Satorath es eghazath myndhen zerzamawal hozya tartozowal es benne valokkal. kynek ertelme es magyarssaga semykeppen en elmeenbe nem ffer, de eegyebtẅl sem erthetöm.*»[2]

Forditójának sokáig a XV. század második felében élt híres és szentelétű Bátori László budaszentlőrinczi pálos szerzetest tartották, a kiről Gyöngyösi Gergely pálos főperjelnek 1525-ben készült pálos krónikájában az van följegyezve, hogy az egész bibliát (*totam Bibliam*) magyarra forditotta. Azonban e nézet nem egyéb puszta gyanításnál, a minek erejét veszi az a fontebb megjegyzett körülmény is, hogy forditónknak épen nem volt szándéka a teljes bibliát leforditni.

A Jordánszky-Codex és töredékei azonban, mint nyelvemlékeinknek legnagyobb része, szintén csak másolat. Kétségtelenül annak mutatják igazitásai és iráshibái.

O r t h o g r a p h i á j a egyike a legkövetkezetesebbeknek, a mi csak növeli fontosságát. Sajátságaiból megemlitjük a következőket. Az *ö* hangot alul-fölül vonásos *ó*-val, *ew*-vel vagy *ẅ*-vel (illetőleg *"w*-vel) jelöli. A fölül két vonással ellátott *ẅ*-vel különben rendszerint az *ü* hangot fejezi ki. E két vonást használja a jés hangok kifejezésére is; a *ÿ, l̈, n̈, ẗ* tehát *gy, ly, ny, ty* hangokat jelentenek a Jordánszky-Codexben. E hangok azonban a mai irásmóddal irva is előfordulnak. A két vonásnak valószinüleg hiányjel az eredeti jelentése s a jés hangoknál természetesen a két vonással irt *ÿ* elhagyását jelenti. Azonban más betük kihagyását is e jellel pótolja codexünk, pl. a *w*-ét e szóban: *ewre"lee* e h. *ewrewlee* azaz örüle; *a"*, *e"* e helyett *az, ez* stb. A *ẅ* betünél is sokszor egy elül olvasandó *e* pótlását jelenti a két vonáska, minthogy kissé balra esik a kiírt betütől. Ennélfogva a *hẅ, hẅk* stb. 3. személyű névmások *ő*-vel is olvashatók, a minthogy olykor valóban *ew*-vel irva is előfordulnak. A codex egyéb orthographiai sajátságai: hogy szereti a szókezdő *f*-et megkettőztetni; *ffyayt* fiait stb., hogy az *i* hangot rendszerint *y*-nal s a 3. személyű névmást kezdő *h*-val (*hẅ, hẅk* ő, ők stb.) írja. Ez utóbbi irásmód puszta orthographiai különösség, tehát a *h*-nak e szóban semmi etymologiai fontossága nincs, a mi kitünik ama körülményből, hogy a *g* és *t* betük után is akárhányszor fölösen veti oda irónk a *h*-t.

[1] Olvasd: Ádventnak elsé szërdáján, azon esztendőben, mikoron Krisztus szilétésétül fogván irnának ezër ötszáz tizënhatod esztendőben.

[2] Olvasd: Ëtt (am. itt) két kapitulom héán vagyon: mi módon és mi szërrel mon(d)ta úr Isten szërzeni az nagyabb tábërnákulomot avagy az Isten sátorát és ëgyházát mindën szërszámával, hozjá tartozóval és benne valókkal. — kinek értelme és magyarsága sëmmiképpen én elmémbe nëm fér, de ëgyébtül sëm érthetöm.

Megemlítjük még, hogy codexünkben a *cz* betű a *cz* és *cs* hangot egyaránt jelenti.

Nyelvéről mindenekelőtt megjegyezzük, hogy az Érdy-Codexével általában azonos sajátságokat mutat. (Vö. alább, XXV. fejez.) Fő nevezetessége — a miben az Érdy-Codexszel megegyezik — az eredeti hosszu magánhangzók megőrzése némely szókban és alakokban. Ilyen hosszú magánhangzós szóalakok: 1) az elbeszélő múlt alanyi ragozásu 3. személye: *teree* ,tere' vagy ,teré' am. tere, *allaa* ,álla' v. ,állá' álla; 2) a befejezett jelennek tárgyas ragozású 3. személyü alakja: *nyeltee* ,nyelte' v. ,nyelte' nyelte; 3) az alanyi ragozású föltetes mód, valamint a tárgyas ragozásu fölszólító mód 3. személye: *allanaa* ,állana' v. ,állaná' állana, *elnee* ,elné' v. ,elné' elne; *vessee* ,vesse' v. ,vesse' vesse; 4) a névszók 3. személyü személyragos alakja: *vyzee* ,vizé' v. ,vize' vize, *bennee* ,benné' benne, s végül 5) egyeb viszonyragos és töalakok, mint pl. *yghee* ige (vö. igét, igével stb.), *ydee* ide (vö. idébb), *gyakortaa* gyakorta (vö. gyakortább) stb. E kettös magánhangzók közül azonban az *ee* nem látszik valamennyi esetben minden kétségen kivül hosszú *e* vagy *é* hangzónak: nem lehetetlen, hogy — főkép némely szótövekben — egyszerüen az eleseblen megkülönböztethető s az *é*-hez ejtésben igen közel álló zárt *ë*-t akarja vele a codexiró kifejezni. Ez alak pl. *eegyetembe* (a kiadás 86a. lapján) minden valószinüség szerint zárt *ë*-vel s nem *é*-vel olvasandó: ,ëgyetëmbe'.[1] E kérdés egyebiránt még nincsen teljesen tisztázva.

Említésre méltó a codexnek néhány újabbszerü ejtést mutató alakja: így állandóan *róna*, e h. volna, *herre, ferre, eledrre*, ezek helyett: he*l*yre, fe*l*re, elede*l*re stb.

Végül megemlitendő még az Érdy-Codexszel közös ama szórendi sajátsága, mely szerint az igekötőt egyszerü kijelentő mondatban is utána veti az igenek. Pl. *esének le* az földre, *szalla le* József Egyiptomba stb. ezek helyett: *leesének, leszalla* stb.[2] E sajátság ma is megtalálható a székelységben.

Nyelvjárására nezve, az Érdy-Codexszel egyetemben, mind nyelvsajátságait mind tájszavait illetőleg a mai alsódrávai nyelvjárással mutat meglepő egyezéseket.[3]

Szemelvényül az ó-szövetség legelső fejezetet adjuk, a Jankovich-Töredékből, hasonmásban pedig a diszes 40. lapot mutatjuk be (Jordánszky-resz).

[1] Hogy zárt *ë*-t a hasonló ejtésü, bár rövidebb hangzású *é*-vel nem nehéz egynek tekinteni, összetéveszteni, bizonyitják mai példák is, mikor a félmüvelt nép fia e hangot *é*-vel jeloli. (L. *Magy. Nyelvőr* XII, 233.)

[2] L. SIMONYI *Fordul elő* ez. czikkében, *Magy. Nyelvőr* XIII. 390.

[3] L. HEVESS KORNÉL fejtegetéseit, *Magy. Nyelvőr* XXIII. 400—401. és 458—463. l., továbbá VOLF GYÖRGY észrevételét a kiadás előszavában. XIV. l.

1. A Genesis könyvének első fejezete.

(Jordánszky-Codex 1—2. l.)

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

Genesis kenywe.

1] Kezdetben teremthe Isten mennyet es feldet,

2] ez feld kedeglen vala yres es hew, es setetseghek valanak ez vylagnak zyneen. Es vrnak hw zent lelke vyseltetykvala az vyzeken,

3] Es monda vr Isten: leğen vylagossag, es len vylagossagh.

4] Lataa vr ysten az vylagossagot hoğ yo vona, es el valazta az vylagossagot az setetseghthwl.

5] Az vylagossagot nevezee nappalnak, es az seteetet eeynek. Ezenkezben bel telven estwe es holwal, leen eğ termezet zerent valo nap:

6] Monda esmeg Isten: Leğen eressegh az vyzek kezet es valazya el az vyzeket eğmasthwl.

7] Teremte azert Isten eressegeth es el valazta eğmasthvl az vyzeket, kyk valanak az eresseghnek felette, azokthwl kyk valanak az eressegnek alatta: ezek azonkeppen bel telwen,

A szöveg eredeti kiejtése.

Gënëzis kënyve.

1. Kezdetben terëmté Isten mënynyet és földet.

2. Ez fëld kedéglen vala ires és héű és sëtétségëk valának ez világnak szinén, és Úrnak ű szent lëlke viseltetik vala az vizekën,

3. És monda úr Isten: Légyën világosság. És lén világosság.

4. Látá úr Isten az világosságot hogy jó vóna és elválasztá az világosságot az sëtétségtűl.

5. Az világosságot nevezé nappalnak és az sëtétët éjnek. Ezënkëzben beltelvén estve és holval, lén ëggy természet szërént való nap.

6. Monda ësmég Isten: Légyën erésség az vizek këzëtt és válaszja el az vizeket ëggymástúl.

7. Terëmte azért Isten erésségët és elválasztá ëggymástúl az vizeket, kik valának az erésségnek fëlëtte, azoktúl, kik valának az erésségnek alatta. Ezëk azonképpen beltelvén,

---

A Vulgata szerint.

1. In principio creavit Deus cælum et terram.

2. Terra autem erat inanis et vacua, et tenebræ erant super faciem abyssi: et Spiritus Dei ferebatur super aquas.

3. Dixitque Deus: Fiat lux. Et facta est lux.

4. Et vidit Deus lucem quod esset bona: Et divisit lucem a tenebris.

5. Appellavitque lucem diem, et tenebras Noctem: Factumque est vespere et mane, dies unus.

6. Dixit quoque Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum: et dividat aquas ab aquis.

7. Et fecit Deus firmamentum, divisitque aquas quæ erant sub firmamento, ab his quæ erant super firmamentum. Et factum est ita.

* A verseket fél rekeszbe tett számokkal különböztetjük meg. Az eredetiben folytatólag és számozás nélkül állanak.

8] neweze Isten az eresseghet menynek. Ezenkezben esmeg̈ bel telwen estwe es holwal, leen mas nap:

9] Monda esmeg Isten: Gywlſenek eg̈be az vyzek kyk az egnek alatta vannak eg̈ heſre, es leeg̈en zaraz.

10] Mykoron azonkeppen leth vona, neweze Isten az zarazth feldnek es az vyzeknek g̈wlekọ́zetyt newezee thenghernek. Es lata Isten hog̈ yo vona,

11] Es monda: Nemz″en az feld zeldellọ fyvet, es magh teneezọ́ọt hw neme zerent, es gymọ́lcz teremthọ ffat,

12] es kymynd hw magaban tarthwan magot hw zemelyeze'nt, Es lata Isten hog̈ yo vona.

13] Ezenkezben len estwe es holwan, es teleek harmad nap.

14] Monda esmeg Isten: Leg̈enek vylagosoyto allatok az eghnek magassagan es valazyak el eg̈masthwl az napot es eyeth: Es leg̈enek yeg̈ekre ydọkre es napokra es eztendọ́kre,

15] hog̈ feenſenek az eghnek magassagan, es vylagosohak ez feldeth. Es azonkeppen bel teſeek.

8. Nevezé Isten az erésségët mënnynek. Ezënkëzben ësmég beltelvén estve és holval, lén más nap.

9. Monda ësmég Isten: Gyüljenek ëggybe az vizek, kik az égnek alatta vannak, ëggy helyre és légyën száraz. Mikoron azonképpen lëtt vóna,

10. Nevezé Isten az szárazt fëldnek és az vizeknek gyilekëzetit nevezé tengërnek. És látá Isten, hogy jó vóna.

11. És monda: Nëmzjën az fëld zëldellő fivet és magtenyészőt ü nëme szërént és gyimölcsterëmtő fát,

12. És ki-mind ü magában tartván magot ü szëmélye szërént. És látá Isten, hogy jó vóna.

13. Ezënkëzben lén estve és holval és telék harmad nap.

14. Monda ësmég Isten: Légyenek világosojtó állatok az égnek magasságán és válaszják el ëggymástúl az napot és éjet, és légyenek jegyëkre, időkre és napokra és esztendőkre:

15. Hogy fényljenek az égnek magasságán és világosóhák ez fëldet. És azonképpen beltelék.

---

8. Vocavitque Deus firmamentum, Cælum: et factum est vespere et mane, dies secundus.

9. Dixit vero Deus: Congregentur aquæ, quæ sub cælo sunt, in locum unum: et appareat arida. Et factum est ita.

10. Et vocavit Deus aridam, Terram, congregationesque aquarum appellavit Maria. Et vidit Deus quod esset bonum.

11. Et ait: Germinet terra herbam virentem et facientem semen, et lignum pomiferum faciens fructum iuxta genus suum, cuius semen in semetipso sit super terram. Et factum est ita.

12. Et protulit terra herbam virentem, et facientem semen iuxta genus suum, lignumque faciens fructum, et habens unumquodque sementem secundum speciem suam. Et vidit Deus quod esset bonum.

13. Et factum est vespere et mane, dies tertius.

14. Dixit autem Deus: Fiant luminaria in firmamento cæli, et dividant diem ac noctem, et sint in signa et tempora, et dies et annos:

15. Ut luceant in firmamento cæli, et illuminent terram. Et factum est ita.

16 Teremthe azert Isten ket vylagosoytokat: nagyobath, hoğ elette lenne az napnak, Es kyssebet hoğ elette lenne az eynek, es czyllagokat,

17 es vetee hẅket egnek meelseghere hoğ vylagosoytananak ez felden

18 es ygazgathnak az napoth es eyeth es el oztanak eğmasthvl az vylagossagot es setetsseghet, Es lata Isten hoğ yo vona

19 es esthve holwal bel telwen, len negyed nap.

20 Monda esmeg Isten: nemzyenek az vyzek czwzo mazo es repese eelö allatokat ez felden eghnek alatta

21 Es teremthe Isten ‖[2] Nagy Cetthalakath es mynden eelö es yngodezo allatokath, kyket nemzeenek az vyzek hẅ zemelyek zerenth es mynden repese allatokat hẅ nemek zerenth. Es lataa ysten, hogy yo vona,

22 Es megh aldaa hẅket mondvan nevekóggyetök es zaporoggyatok, Es tolczeetek be ah tenghernek vyzeyth, Az eghy madarak es sokasswllyanak megh ez felden.

23 Azonkezben len esthwe es hollal es teleek ewtöd nap.

24 Monda esmegh ysten, teremezen

16. Terëmte azért Isten két világosojtókat: nagyobbat, hogy elëtte lënne az napnak, és kissebbet, hogy elëtte lënne az éjnek, és csillagokat.

17. És veté üket égnek mel(y)segére, hogy világosojtanának ez földën,

18. És igazgatnák az napot és éjet és elosztanák ëggymástul az világosságot és sëtëtségët. És látá Isten, hogy jó vóna.

19. És estve, holval beltelvén, lén negyed nap.

20. Monda ësmég Isten: Nëmzjenek az vizek csúszó-mászó és rëpësé élő állatokat ez földën, égnek alatta.

21. És terëmte Isten nagy czethalakat és mindën élő és ingodozó állatokat, kiket nëmzenek az vizek ü személyëk szërént és mindën rëpësé állatokat ü nëmëk szërént. És látá Isten, hogy jó vóna.

22. És mëgáldá üket, mondván: Nëveködjetök és szaporodjatok és töltsétëk bé a(t) tengërnek vizeit: az égi madarak ës sokassúljanak mëg ez földën.

23. Azonközben lén estve és hollal és telék ötöd nap.

24. Monda ësmég Isten: Terëmtsën

---

16. Fecitque Deus duo luminaria magna: luminare maius, ut præesset diei: et luminare minus, ut præesset nocti: et stellas.

17. Et posuit eas in firmamento cæli, ut lucerent super terram,

18. Et præessent diei ac nocti, et dividerent lucem ac tenebras. Et vidit Deus quod esset bonum.

19. Et factum est vespere et mane, dies quartus.

20. Dixit etiam Deus: Producant aquæ reptile animæ viventis, et volatile super terram sub firmamento cæli.

21. Creavitque Deus cete grandia, et omnem animam viventem atque motabilem, quam produxerant aquæ in species suas, et omne volatile secundum genus suum. Et vidit Deus quod esset bonum.

22. Benedixitque eis, dicens: Crescite, et multiplicamini, et replete aquas maris: avesque multiplicentur super terram.

23. Et factum est vespere et mane, dies quintus.

24. Dixit quoque Deus: Producat terra animam viventem in genere suo,

az feld eeö lelket hw̃ nemzeesse zerenth, barmokath ezwzokat es feldy vadakath bestyeketh, hw̃ zynek zemelyek zerenth. Es mynd azonkeppen leen,

25] es teremthe ysten feldy bestyeketh es vadakat hw̃ termezetek zerenth es barmokath. Es lataa ysten hogy yo vona

26] es monda: Tegyw̃nk emberth my kepw̃nkre es hasonlatossaghynkra, es vralkoggyeek tenghery halakon, es eghy madarakon es mynd tellyes feldy vad bestyeken, es mynden ezwzo allatokon kyk ez felden yngadoznak

27] Es teremte ysten emberth hw̃ zyneere es hasonlatossagara, wr ystennek zyneere teremtee hw̃tet, ffyrffyat es azzonyallatoth

28] Es megh aldaa hw̃ket ysten es monda: Nevekóggyetek es sokaswllyatok es telczeetek be ez feldet, es hayczaatok alaatok hw̃teth, es wralkoggyatok tenghery halakon es eghy madarakon es kezenseghes lelkes allatokon kyk mynd yngadoznak ez felden.

29] Monda esmeg ysten: yme tynektek attam mynden fyweketh kyk magot teremthnek ez felden es mynd kezenseghes ffakath kyk hw̃magokban

az föld élő lëlkët ü nëmzésse szërént, barmokat, csúszókat és földi vadakat, böstyéket, ü színëk, szëmelyëk szërént· És mind azonképpen lén.

25. És terëmte Isten földi böstyeket és vadakat ü természetëk szërént és barmokat. És látá Isten, hogy jó vóna,

26. És monda: Tëgyünk embërt mi képünkre és hasonlatosságinkra, és uralkodjék tengëri halakon és égi madarakon és mind tellyes földi vad böstyékën és mindën csúszó állatokon, kik ez földën ingadoznak.

27. És terëmte Isten embërt ü szinére és hasonlatosságára: úr Istennek színére terëmté ütet, fírfiat és asszonyállatot.

28. És mëgáldá üket Isten és monda: Nëveködjetök és sokassuljatok és töltsétëk bé ez földët és hajtsátok alátok ütet es uralkodjatok tengëri halakon és égi madarakon és këzënségës lëlkës állatokon, kik mind ingadoznak ez földën.

29. Monda ësmég Isten: Íme tinektëk adtam mindën fiveket, kik magot terëmtnek ez földën, és mind këzënségës fákat, kik ümagokban magot

---

iumenta, et reptilia, et bestias terræ secundum species suas. Factumque est ita.

25. Et fecit Deus bestias terræ iuxta species suas, et iumenta et omne reptile terræ in genere suo. Et vidit Deus quod esset bonum.

26. Et ait: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram: et præsit piscibus maris, et volatilibus cæli, et bestiis, universæque terræ, omnique reptili quod movetur in terra.

27. Et creavit Deus hominem ad imaginem suam: ad imaginem Dei creavit illum, masculum et feminam creavit eos.

28. Benedixitque illis Deus, et ait: Crescite, et multiplicamini, et replete terram, et subiicite eam, et dominamini piscibus maris, et volatilibus cæli, et universis animantibus, quæ moventur super terram.

29. Dixitque Deus: Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen

magot tarthnak hẅ teneesseeghekre, hogy tynektek legyenek eelederre

30 es mynd ez feldy lelkes allatoknak es mynden eghy madaraknak, es myndeneknek kyk ez felden yngadoznak, kykben mynd eelö lelek vagyon, hogy legyen myth eenyök. Es mynd azonkeppen leen,

31 es megh lataa ysten mynd azokat kyketh teremteth vona, es mynd yghen yok valanak, es azonkezben esthwe es hollal be telwen, hatod nap leen.

tartnak ü tenyésségëkre, hogy tinektëk légyenek elederre:

30. És mind ez földi lëlkës állatoknak es mindën égi madaraknak es mindënëknek, kik ez földön ingadoznak, kikben mind elö lélëk vagyon, hogy légyën mit ënniök. És mind azonkeppen lén.

31. És mëglátá Isten mind azokat, kiket terëmtëtt vóna, és mind igën jók valának. És azonközben estve es hollal bételvén, hatod nap len.

---

super terram, et universa ligna qua habent in semetipsis sementem generis sui, ut sint vobis in escam:

30. Et cunctis animantibus terræ, omnique volucri cœli, et universis quæ moventur in terra, et in quibus est anima vivens, ut habeant ad vescendum. Et factum est ita.

31. Viditque Deus cuncta quæ fecerat: et erant valde bona. Et factum est vespere et mane, dies sextus.

Jegyzetek.

(2. v.) ***kedéglen***. am. pediglen. (Vö. *kedég*.)

héü. am. hiü. Hosszú *é*-jéről l. a HB. *héün* alakjánál (fönt 66. l.).

viseltetik vala. am. vitetik vala. jár vala. A *ferebatur* forditása.

(4. v.) ***vóna***. am. volna (l. bevez.).

(5. v.) ***holval***. am. reggel. Közönséges régi szó. Töve *hol*- megmaradt a mai *holnap* ,eras' szóban.

(6. v.) ***válaszja***. am. válaszsza. Az *-aszt -eszt* végü igéknek általános eredetibb alakja, mely a fölszólitó mód jelét *(j)* még tölmutatja.

(7. v.) ***ezëk azonképpen beltelvén***. am. ez igy beteljesedvén, ez igy megtörténvén.

(11. v.) ***nëmzjën***. am. nemzzen. A fölszólitó módban ilyen hangtorlatos alakok közönségesek a régi nyelvben. (Vö. alább *fényljenek*, 15. v.)

gyimölcsterëmtö. am. gyümölcstermö. A *teremt* igét *terem* értelemben alább magában is megtaláljuk, s a régi nyelvben ezzel a jelentéssel is általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*). — E versben valamint a következönek elején a codexbeli forditás hézagot mutat, a miben a két vers hasonló tartalmánál fogva puszta másolói hibát, átugrást kell látnunk.

(12. v.) A másolói ugrás következtében e vers a latin *habens unumquodque sementem* kifejezés forditásával kezdödik.

ki mind. am. mindegyik. (Vö. fönt 180. l.)

ü szëmélye szërént. A Vulgatának *secundum speciem suam* kifejezése van vele hibásan forditva, e h. ö neme szerint, ö faja szerint. A forditó ugyanis a *species* szónak ,alak, külsö' jelentését vette, ezt pedig a régiek a *személy* szóval fejezték ki, pl. «Az angyal *azon személyben* [am. azon alakban] frátër Bërnáldnak jelënék» (Ehrenfeld-Codex 18.) stb. A szövegben egyszersmind iráshiba is van: *zemelyeze'nt* e h. *zemelye zerent*.

(13. v.) ***«holwan»***. iráshiba *holwal* helyett.

(14. v.) ***világosojtó állatok***. am. világitók, világitó testek, luminaria.

(17. v.) ***mélységére*** v. *mélségére*. Hogy

l-lel vagy *ly*-lyel ejtette-e az író, biztosan nem lehet megállapítani.

(20. v.) *rëpësé*, am. repeső, repülő. Codexeinkben főnévileg használva is gyakori szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). ARANY is él vele az ódon nyelvezetű *Buda Halálá*-ban. ‚madár' értelemmel: «Nem tudom, Odinnak asztalához ül-e, Kit felakasztottak magasösztörűre, Sátorom elébe, törvény szava nélkül, Ronda *repesőknek* utálatos étkül» (III. é.).

(21. v.) *ingadozó állatok*, am. mozgó állatok. Az *ingadoz* igének általában ez volt a régieknél a jelentése. Az eredetiben tulajdonkép *ingodozó* áll, de minden valószínűség szerint pusztán iráshibából. (Alább pl. rendesen *ingadoz*.)

22. *a(t) tengërnek*. Nyilván a főnév kezdő mássalhangzójának megkettőzésére utal a névelőnek *ah* irása: *at tenger*. A népnyelv ma is így ejti a névelőt hasonló helyzetben.

sokassúljanak mëg, am. sokasodjanak meg. A *sokasúl* igét a Jordánszky-Codex rendesen kettős *s*-sel irja s azért valószínűleg *sokassúl*-nak olvasandó. Ép így irják a régiek többször a *sokasság* szót is (l. *Nyelvtört. Szót.*).

(23. v.) *hollal*, am. *holval*; ugyanolyan hangváltozás, mint pl. *hallal*, a *hal* főnévnek -*vel* ragos alakja, az eredeti *hal-val* helyett stb. Valószínűleg nem is egyéb a *holval* második szótagja, mint a -*val* rag. (Vö. *nappal*, *éj-jel*.)

(24. v.) *ő nëmzésse szërént*, am. ő neme szerint. Itt ismét a *genus* szót fordítja helytelenül a magyar biblia szerzője. A személyrag előtt az *s* megkettőztetése ma is megvan a népnyelvben, pl. *mássa*, *tojássa* stb.

bëstye, am vadállat, bestia. Nem is egyéb, mint e latin szónak magyarosodott alakja. (Vö. fönt 106. l.)

ő színik, szëmélyëk szërént. A latinban csak *secundum species suas*. E hely világosan mutatja, hogy a *species*-t külsőnek, alaknak gondolta fordítónk, mert két ilyen jelentésü synonymummal is fordítja itt: *szín* és *személy* (régi jelentésében, vö. föntebb).

(62. v.) *tëgyünk embërt*, am. alkossunk, teremtsünk. A *tesz* igének változatos használatai közt ilyen jelentése is volt a régi nyelvben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

hasonlatosságinkra. Többes alak (am. hasonlatosságainkra) az egyes számú *hasonlatosságunkra* helyett.

(28. v.) *lëlkës állat*, am. állat. Közönséges régi kifejezés. Hasonló jelentéssel előfordúl az egyszerű *lelkes* szó is (vö. fönt 105. l.).

(29. v.) *terëmt*, am. terem. (Vö. fönt, *gyümölcstermtő*.)

tenyésség, am. tenyészség. Kiejtés szerinti irásmód. (Vö. *egésség* e h. *egészség*.)

élederre, am eledelre. Hosszú *é*-vel olvasandó, mert még nyomtatványokban is (PÁZMÁNYNÁL, ZVONARICSNÁL) *életel*-t találunk. Az *lr*: *rr* változásról l. bevez.

2. A hasonmás szövege.

(Jordánszky-Codex 40. l.)

[Minthogy a lefenyképezésre legalkalmasabb 40. lap mondat közepén kezdődik, előre bocsátjuk, mindjárt a kiejtésre való átírással, a codex előbbi lapjának e hely értelméhez szükséges néhány sorát. Meg kell jegyeznünk, hogy e szöveg az Exodusnak nem teljes és nem pontos fordítása, hanem csupán rövid kivonata a könyv 36—40. fejezeteinek. A Vulgata szövegét tehát nem lehet e részszel szembe állítanunk.* A 39. lapnak e sorai a következők:]

Mindënt mégszërzének azért Bezéleel és Óliáb mind az tëbb [1] bölcsekkel, kiknek úr Isten bölcsességët és értelmet adott vala. kik [2] mind sziksógösök valának az szánktuáriomnak épp[ü]letire [3] és ékösségére, kiket mind úr Isten parancsolt vala Mojsësnek. Kik mikoron naponkéd [4] múkálkodnának, [5] az népek kedég mindën rëggel, hollal nagy sokakat [6] ||

* A lap második hasábja közepén a *Leviticus* 1. fejezete kezdődik, a mely ismét rendes fordítás.

A hasonmás betűszerinti olvasása.

40 Vyznek vala kyk mynd wr ystennek tyztǫsseeghere es aldozattyara kellemetesek valanak, mynek okaerth az mesterek kezereyteteenek yewnye moyseshez mondwan, tebbet hoz wgy mond. az neep. honnem mynt zykseegh vona, hagyaa azert moyses megh kyaytany, hogy senki tebet ne hozyon az sanctuariomnak eppwletye myerth, hogy eelegh vona ymaran kyt hordottanak vona, es megh zǫneenek Myndent megh zerzeenek azerth tellyes zywel nagy bǫlczen es nagy kylemb kylemb czodakeppen: mynd kowacz myẅ zerenth, mynd takacz myẅ zerenth mygh nem myndent teekelletes kezẅlettre hoznanak, mykeppen megh paranczolta vala moysesnek wr ysten: myndent wgy teenek az yzrael ffyay semy fogyathkozast nem tẅnek benne vala kyk megh valanak hagywa. Az papy rwhakath es megh zerzeek kykben aaron es az hẅ ffyay zolgalnanak wr ystennek elette mykeppen megh vala paranczolwa kyketh mykoron megh latta vona moyses be tellyesedween ottan megh aldaa hẅketh. Esmegh zola wr ysten moysesnek modwan. Az elsew honabba, es az honapnak elsew napyan allassad ffel az en Satoromath, es helyhessed hẅ bele az aranyas zekrenth: es vony velomot hẅ elette: es oda zerezwen az aranyas aztalth, zerezd rea mynd kyk megh vannak paranczolwan, Az aranyas gyertatartok hẅ zewethnekywel, es az aranyas oltarth kyn aldozny kel wr ystennek elette, az Sanctuariom elǫth, Es veegy zenth kenetǫth, kywel kend meg mynd az Satort tellyessegghel mynden ezkǫzeewel az aldozathnak oltarath mynden edeenywel hogy megh zentǫltes-

Eredeti kiejtése.

visznek vala, kik mind úr Istennek tisztösségére és áldozatjára këllemetësek valának, minek okáért az mestërëk keszërëjtetének jönie [7] Mojsëshez, mondván: Tëbbet hoz, ugymond, az nép, honnëm [8] mint szikség vóna. Hagyá azért Mojsës mëgkiájtani,[9] hogy sënki tëbbet në hozjon az szánktuáriomnak éppületire,[10] miérthogy [11] élég vona immáran, kit hordottanak vóna; és mëgszőnének. Mindënt mëgszërzének azért tellyes szívvel nagy bölcsen és nagy kilëmbkilëmb csoda képpen, mind kovácsmü [12] szërént mind takácsmü szërént, mignëm mindënt tëkélletës készületre hoznának.[13] Miképpen mëgparancsolta vala Mojsësnek úr Isten, mindënt úgy ténék az Izraël fiai, sëmmi fogyatkozást nëm tőnek benne, valakik [14] mëgvalának hagyva. Az papi ruhákat ës mëgszërzék, kikben Áron és az ü fiai szolgálnának úr Istennek elétte, miképpen mëg vala parancsolva. Kiket mikoron mëglátta vóna Mojsës bétellyesëdvén, ottan [15] mëgáldá üket. Ësmég [16] szóla úr Isten Mojsësnek, mondván: Az első hónapba[17] és az hónapnak elsö napján állassad fel az én sátoromat és helyhëssed [18] ü belé az aranyas szekrént, és vonj vélomot [19] ü elétte, és oda szërëzvén [20] az aranyas asztalt, szërëzd rëá [21] mind, kik mëg vannak parancsolván: az aranyas gyërtyatartót [22] ü szëvétnekivel [23] és az aranyas oltárt, kin áldozni këll úr Istennek elétte, az szánktuáriom előtt. És végy szent kenetöt, kivel kend mëg mind az sátort tellyességgel mindën eszközével, az áldozatnak oltárát mindën edényvel, hogy mëgszentöltes-

senek, Es myndent zent olay kenettel zentóľ megh, hogy zenthseghesek leegyenek. Es gyeycz aaront es az hẅ ffyayth az zenth egyhaz aytanak eleybe es eleeb megh ferezthwen vyzl e ótóztesth ffel hẅketh zenth rwhakban, | Hogy zolgallyanak ennekem: Es az hẅ papy keneteesók mynd erekke haznalatos leegyen Es wgy theen moyses mynth megh paranczolaa hẅ neky wr ysten, Es mykoron myndenek teekeelletessegghel megh zereztettenek vona rend zerenth, Ottan seteth kód be bamlaa az satort es wr ystennek dyczóseghe zalla hẅ rea. Es nem mehet vala moyses, myerth hogy az seteth kód myndent be fogoth vona es wr ystennek felseghes vota, oth yelen vona. Ha mykoron az kód ffel zaal vala hẅ rola akkoron oda meennek vala az yzrael ffyay Ha kedeegh myghlen fólótte aal vala, vgyan ottan azon helyen lakoznak vala. Nappal azert koronkeed seteth kod foghya vala be az Satorth. Es eeyel feness thyz mynd az yzrael ffyay neepeynek latasokra, vala hol lakoznak vala.

eth veegheztetyk el moysesnek masod kenywe ky exodosnak neweztetyk

ymar Eth el kezdetyk Moysesnek harmad kenyvee

Elsew Capitulom

Incipit liber leuiticus ymaran eeth el kezdetyk moysesnek harmad kenywe ky papsaghnak, es aldozathnak meltosagarol zool, es bezeel.

Hozyaa hywa azerth wr ysten moysesth, es bezeelle hẅ vele az zenth Satorba mondwan, zool az yzrael ffyay-

senek. És mindënt szent olajkenettel szentölj mëg, hogy szentségësëk légyenek. És gyejts' Áront és az ü fiait az szent ëgyház ajtának [25] eleibe, és elébb mëgfërësztvén vizbe, ötöztesd [26] fël üket szent ruhákban, hogy szolgáljanak én nékëm, és az ü papi kenetésök [27] mind ërëkke használatos [28] légyën. És úgy ten Mojsës, mint mëgparancsolá ü néki úr Isten. És mikoron mindënëk tëkelletësséggel mëgszërëztettenek [29] vóna rënd szërént, [30] ottan sëtét köd bébámlá [31] az sátort és úr Istennek dicsösege szálla ü rëá. És nëm mëhet vala Mojsës, miérthogy az sëtét köd mindënt béfogott vóna és úr Istennek fëlségës vóta [32] ott jelën vóna. Ha mikoron az köd fëlszáll vala ü róla, akkoron oda mënnek vala az Izraël fiai. Ha kedëg míglen [33] fölötte áll vala, ugyanottan azon helyën [34] lakoznak vala. Nappal azért koronkéd sëtét köd fogja vala bé az sátort és éjjel fényës tíz mind az Izraël fiai népének látásokra, [35] valahol lakoznak vala.

Ëtt [36] végëztetik el Mojsësnek másod könyve, ki Exodosnak [37] neveztetik.

Immár ëtt elkezdetik Mojsësnek harmad könyve

Első kapitulom. [38]

Incipit liber Leviticus. Immáran ëtt elkezdetik Mojsësnek harmad könyve, ki papságnak és áldozatnak méltóságáról szól és beszell.

1. Hozjá hívá azért úr Isten Mojsëst és beszelle ü vele az szent sátorba, mondván:

A Leviticus első hét verse a Vulgata szerint.

1. Vocavit autem Moysen, et locutus est ei Dominus de tabernaculo testimonii, dicens:

nak es mongyad azth hẅnekyk, Vala meely ember aldozatot akarand teenny wr ystennek hẅ barmaybol, hymóth es zepletelent aldozyeek, Es vygye az egyhaz aytoya eleybe, wr ystennek megh engheztelеesere. Es vesse oth az hostyanak feyeere hẅ kezeeth es keellemetes lezen es hẅ byneynek boczanattyara foganatos es haznalatos, Es oth le vaghya az barmoth, es aaron papnak ffyay ffel veeznek az aldozathnak veereben. es az oltarnak kóróss kórẅl óntózyk, meel oltar vgyan ottan az ayton belól vagyon, es meg nywzwan. az aldozatot. az tagoth konczra. vaghdallyak, es az oltaron nagy zeneth

2. Szólj az Izraël fiainak és mondjad azt ü nékik: Valamëlly embër áldozatot akarand tënni úr Istennek ü barmaiból,

3. Himöt és szepletelent áldozjék és vigye az ëgyház ajtója eleibe úr Istennek mëgengesztelésére,

4. És vesse ott az hostyának[39] fejére ü kezét és këllemetës lészën és ü bűneinek bocsánatjára foganatos és használatos.

5. És ott lëvágja az barmot, és Áron papnak fiai fëlvësznek az áldozatnak vérében[40] és az oltárnak köröskörül öntözik, mëlly oltár ugyanottan az ajtón belől vagyon.

6. És mëgnyúzván az áldozatot, az tagot konczra vagdalják

7. És az oltáron nagy szenet[41] *Eddig a hasonmás szövege. A vers befejezése:* rakván és[42] az mëgkonczolt tagot szépen rëá szërëzjék.]

---

2. Loquere filiis Israel, et dices ad eos: Homo, qui obtulerit ex vobis hostiam Domino de pecoribus, id est, de bobus et ovibus offerens victimas,

3. Si holocaustum fuerit eius oblatio, ac de armento; masculum immaculatum offeret ad ostium tabernaculi testimonii, ad placandum sibi Dominum:

4. Ponetque manum super caput hostiæ, et acceptabilis erit, atque in expiationem eius proficiens.

5. Immolabitque vitulum coram Domino, et offerent filii Aaron sacerdotes sanguinem eius, fundentes per altaris circuitum, quod est ante ostium tabernaculi.

6. Detractaque pelle hostiæ, artus in frusta concident.

7. Et subiicient in altare ignem, strue lignorum ante composita.

Jegyzetek.

1. *az tëbb*, am. a többi. *Több*, *tëbb* általános rövidebb alak a régi nyelvben a mai *többi* helyett (l. *Nyelvtört. Szót.*).

2. *kik*, itt am. a mik, a mely dolgok.

3. *éppületire*, am. fölépítésére. Az *-at -et* képző itt, mint a Bécsi és Müncheni Codexben, a mai *-ás -és* használatának felel meg. A kettős *p* az *ép* szóban régen közönséges volt. Ma is így ejtjük az *éppen*-t e h. *épen*.

4. *naponkéd*, am. napon*ként*. Az *-nként* ragnak régi alakja *-nkéd* volt. (L. SIMONYI: *A magy. névragozás* 45. l.)

5. *múkálkodnának*, am. mu*n*kálkodnának. *Múka* a *munka* szónak közönséges régi mellékalakja (l. *Nyelvtört. Szót.*).

6. *sokakat*. Itt dologra vonatkozik: nagyon sokat, nagyon sok ajándékot. Ma csak személyről szoktuk a több. számú alakot használni.

7. *készërëjtetének jőnie*, am. kényszeríttetének, kénytelenek voltak jönni, illetőleg mai kifejezésünk szerint: menni (Mózeshez). A személyragos infinitivus e használatmódjáról vö. fönt 106. l.

8. *honnëm*, am. hogynem. A *gyn : nn* hasonulás szintén újabb fokú fejlődés (vö. *róna, herre*, l. a bevez.). A *hogynem mint* kötőszóról l. fönt 106. l.

9. *hagyá mëgkiájtani*, am. kikiáltatta. A Vulgata szószerinti fordítása. A *kiájt* szintén már továbbfejlődött alak a mai irodalmi *kiált*-tal szemben.

10. *éppületire*. Az eredetiben *eppwletyre*; az *r* tollhibából kimaradt.

11. *miérthogy*, am. minthogy. Általános régi kötőszó. Mai maradványa a népies *merthogy*, pl. PETŐFInél a *Nézek, nézek kifelé* cz. költeményben: «Sétifikáltam így én is valaha, *Merthogy* voltam, voltam én is katona». (Vö. SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 239.)

12. *kovácsmű*. Az eredetinek *mÿű* alakja az itt álló két kifejezésben bizonyára *mű*-nek olvasandó s nem *mív*-nek, mert a *w* betűn kettős ékezet látható. A *kovácsmű, takácsmű* szókban a *mű* nem mai jelentésével áll, hanem mesterséget jelent (vö. *Nyelvtört. Szót.*); tehát *kovácsmű szerént* am. kovácsmesterség szerint.

13. *mígnëm mindënt tëkélletës készületre hoznának*, am. mignem mindent tökéletes elkészüléshez juttattak, mignem mindent teljesen elkészítettek.

14. *valakik*, am. a mik csak.

15. *ottan*, am. legott, mindjárt. Régi nyelvünkben általános a szónak e használata (l. *Nyelvtört. Szót.*).

16. *ësmég*. Az *ismét* szónak általános régi eredetibb alakja.

17. *hónapba*. Az eredetiben kiejtés szerinti írásmóddal *honabba*.

18. *helyhëssed*, am. helyezzed. A régen közönséges *helyhet* igének fölszólító alakja. Képzésére nézve ugyanolyan mint a szintén elavult *sebhet* ,sebez'.

19. *vélom*, a latin *velum* magyarosodott alakja; itt am. kárpit.

20. 21. *oda szërëzvén, szërëzd rëá*. A *szerez* ige mindkét kifejezésben azt teszi: állít, helyez, tesz. A Vulgatában a megfelelő hely (Exod. XL. 4) így hangzik: «Et *illata* mensa, *pones* super eam, quæ rite præcepta sunt». A *Nyelvtört. Szót.* nem ismeri igénknek ily használatát.

22. *gyërtyatartót*. A codexben a szó végén az ismeretes másolói hibával *k* áll *t* helyett. A codex másolója ugyanis az eredetijében levő szóvégi *t*-t *c*-nek nézte s mint ilyent a betű latinos jelentéséhez képest *k*-val helyettesítette.

23. *szëvétnekivel*, am. szövétnekeivel, azaz gyertyáival, fáklyáival. A régi nyelvben közönséges szó (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma jóformán csak képes kifejezésekben használjuk: az ész világító szövétneke stb.

24. *gyéjts'*, e h. *gyéjtsd*, azaz gyűjtsd. Az *é* és *ü* viszonyáról l. fönt 17. l. A fölszólító mód *d* ragjának hiányáról vö. 166. l.

25. *ajtának*, e h. *ajta-á-nak*, ma: ajtajának. A régi nyelvben nem ritka az előbbi (*j* nélküli) alaknak ilyen összevonása, különösen az *ajtó* szóban. (L. SZINNYEI: *A birtokos személyragozásról. Magyar Nyelvőr* XVII. 151.)

26. *őtöztesd*, am. öltöztesd, olyan újszerű hangkopással, mint *róna* e h. *volna* (vö. bevez.).

27. *az ű papi kenetésök*, am. az ő papi fölkenetésük, fölkenésük. Érdekes a *kenetés* főnév, a mennyiben az *-ás -és* képzőnek a szenvedő tőalakhoz való függesztését újabban többször hibáztatták, *fogadás*-t ajánlva pl. *fogadtatás* helyett, stb.

28. *használatos*, am. hasznos. Régen ez volt a *hasznalatos* szó értelme, valamint a *használat* szó is hasznot jelentett. (Vö. fönt 159. l.)

29. *mëgszërëztettenek*. Itt nem a mai ,megszerez, beszerez' értelemmel áll, hanem azt teszi: elvégeztettek. A Vulgatában (Exod. IX. 31): postquam omnia *perfecta sunt*. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

30. *rënd szërént*, itt am. sorra, sorban, egymásután.

31. *bébámlá*, am. befödé, operuit. A *bámol* kihalt ige, mely a régi nyelvben sem szerfölött gyakori s csupán *be-* és *el-* igekötőkkel fordul elő.

32. *fëlségës vóta*, am. felséges volta. (Vö. fönteb *róna* volna, *őtöztet* öltöztet.)

33. *ha kedég míglen*, am. a míg pedig. A *ha míglen* a mai *a míg*-nek felel meg, mint pl. a *haki, hami* a mai *a ki, a mi*-nek. Föltünő a *pedig* kötőszó szórendje.

34. *azon helyën*. Ugyanazt jelenti mint az előbbi kifejezés (*ugyanottan*), v. i. ugyanazon helyen. Az *azon* névmásnak tudvalevőleg ,ugyanaz, ugyanazon' volt a szokot-

tabb jelentése régi nyelvünkben. E használat maradványa: *azon módon*, tulajdonkép am. ugyanazon módon.

35. *Izrael fiai népének látásokra.* Értelemszerinti szerkesztés *népének látására* helyett.

36. *itt*, am. itt. E nyiltabb magánhangzós alak gyakori a codexek korában (l. *Nyelvtört. Szót.*) s pontosabban felel meg a mélyhangú *ott*-nak mint a mai *itt* ejtés.

37. *Exodusnak*, am. Exodusnak. Olyan magyaros változat, mint pl. *plébános* a latin *plebanus* helyett.

38. *kapitulom*, am. capitulum. (Vö. *templom* a latin *templum*-ból.) Ugyane latin szónak más fejlődésü alakja a *káptalan* szó, melynek nyilván a *-talan* végü melléknevek hatása alatt lett ilyen ejtése.

39. *hostya*, am. a latin *hostia*. Itt, valamint a régi nyelvben általában, nemcsak alakilag, hanem jelentése szerint is megegyezik latin másával, a mennyiben áldozatot jelent. Később az *ostya* alak fejlodött ki és csak a kovásztalan vékony lepénykét (német *oblate*) értjük rajta.

40. *fölvësznek az áldozatnak vérében*, am. fölvesznek az áldozatnak véréből. A *-ben* rag itt a határozatlan tárgynak kifejezésére szolgál, vagyis partitivusi jelentése van, a mi a régi nyelvben általános volt (l. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 79. s köv. ll.).

41. *szenet*, am. tüzet. A régi nyelvben a *szén* szónak ,tűz' az általánosabb jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

42. A régi nyelvben előfordul olykor, hogy a *-ván -vén* igenév határozott igének van tekintve s hozzá a tulajdonképeni állítmány *és* kötőszóval kapcsolódik. Félművelt emberek beszédjében, kik a már elavult *-ván -vén* alaknak jelentésével nincsenek tisztában, ma is sokszor hallunk ilyen kifejezésmódot.

Kiadás. A Jordánszky-Codexet a Jankovich- és Csemez-Töredékkel együtt, részletes bevezetéssel s egy lap hasonmásával VOLF GYÖRGY tette közzé a *Régi Magy. Nyelvemlékek* V. kötetében, melynek főrészét tulajdonkép még TOLDY FERENCZ nyomatta ki (l. fönt 43—44. l.). — Mutatványokat mai helyesírással és néhány nyelvi magyarázattal TOLDY FERENCZ adott belőle. *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 137—145. — Hasonmást látni még belőle HORVÁT ISTVÁN idézendő ismertetése mellett és BEÖTHY ZSOLT *Képes Irodalomtörténet* ében, I. köt.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Ó és Új Testamentomi Bibliai Töredékek 1516—1519-dikből. Tudom. Gyüjtem.* 1836. évf. III. 113—117. — TOLDY FERENCZ fönt id. munk. II. 87. és 104—106. — VOLF GYÖRGY: *Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása.* (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből VII. k. X. sz.) — CSONTOSI JÁNOS *A Jordánszky-codex győri töredéke* [Csemez-Töredék], *Magy. Könyvszemle* 1880. évf. 136—156. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 28. l. A Jordánszky-Codex s a Jankovich-Töredék rövid ismertetése. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. nyelv* (Budapest, 1889.) I. 181—182. — VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL: *A Jordánszky- és Érdy codex, Magy. Nyelvőr* XXIII. köt.

A GYÖNGYÖSI-CODEX 1. LAPJÁNAK HASONMÁSA.

Eredetije a M. T. Akadémia könyvtárában.

HUSZADIK FEJEZET.

A Mátyás király halálára való emlékdal és a Gyöngyösi-Codex.

Egy becses költöi maradványunkat, a *Matyas király halálára való emlékdalt* — mely minden valószinüség szerint közvetetlenül a nagy király halála után 1490-ben, vagy nem sokkal későbben keletkezhetett — a XVI. század elsö negyedéből való Gyöngyösi Codex tartotta fönn.

Ez egy kis negyedrét alakú papiros-codex. Magyar része négy ismeretlen kéz munkája. Kora pontosan nem tudható, Volf György szerint azonban a XVI. század elsö negyedeből származik. Tartalma imádságok, melyeket egy Szent Lászlóról való ének s a Mátyás király halálára szerzett s alább bemutatott emlékdal előz meg, s egy Szent Lelekről szóló ének zár be. Előbb a *gyöngyösi Ferencz-rendi kolostor* könyvtáráé volt — innen neve — s először Horvát István ismertette 1836 ban a *Tudományos Gyüjtemény* IX. kötetében (107—110. l.). Jelenleg az *Akademiai Könyvtar* tulajdona (*M. Cod. 8-r. 3. sz.* alatt).

Orthographiájának említésre méltó sajátsága, hogy minden mellékjegy alkalmazása nélkül kizárólag a latin abécze betüit használja.

A *Mátyás király halálára való emlékdal*, melyet e codexből (4. l.) mutatványúl és hasonmásban is adunk, egyike amaz alkalmi verseknek, melyek Mátyás korában ugy látszik divatban voltak,[1] azonban jelen alakjában nehány évtizeddel későbbi följegyzésü.

A Mátyás király halálára való emlékdal.

(Gyöngyösi-Codex 4. l.)

A dal betüszerinti szövege.[2]	*A dal eredeti kiejtése.*
1. Ne hay walo yo mathyas kyral	1. Néhai való jó Mátyás király!
sok orzagokath the byral	Sok országokat të bírál,
Nagy dicherethte Akoron walaly	Nagy dicsérettel akkoron valál,
ellensegednek ellenne allal	Ellenségëdnek ellenne állál.

[1] Ilyen pl. a *Mátyást mostan választotta* kezdetü utczai ének is, melynek szövegét Székely István XVI. századi krónikaíró örizte meg számunkra. (L. *Régi Magy. Költök Tára* I. 23.)

[2] Az eredetiben, mint a hasonmáson látható, a vers nincs sorokra törve, a versszakok azonban mindig új sorral kezdődnek. Átírásunkban a szögletes rekesz olvasható törlést jelent.

2. hatalmassagodath yelenthed
beehnek hog warosath the meg
venned
ekes sereged oth felethed
kyraly zeked benne helheztheted
3. Nemeth orzagoth mykorth kewa-
nyad
zenth koronahoz walazthad
ees nagh sok rezre hassogatad
magyary wraknak tyztwl mynd el
oztad
4. Akoron the lel oly igen draga
theged kewanya che praga
meg herwadoz oth zep zeld aga
nem kelemethes neky wiraga
5. Terekechtwl nerel ayandokokath
ne puztythanad orzagokath
ne kerengethned bassayokath
ne fenegedned w chazarokath
6. Igekezel wala sok orzágokra,
ees nag hathalmas warosogra
az vizen alo welencere
ees benne walo [bwlh] belch ola-
sokra
7. Magyar orzagnak fenes thykere
laga [2]
ees rethenetes baynaka
numuroltaknak kies haylaka
nagh ekessegnek ees the walal oka
8. Nagh ekessege thyztessegennek
nagh batorsaga felelmenknek
otalmazoya magar nepeknek
rettenethes lel az lengeleghnek
9. Kyralok kezeth lel the hatalmas
ees nagh igeknek dyadalmas
neped kezeth nagh byzodalmas
legh wristennel Imar nugodalmas

2. Hatalmasságodat jelënted,
Becsnek hogy városát të megvën-
néd,
Ékës seregëd ott feletéd,
Királyi székëd benne helyhëztetéd.
3. Németországot mikort kévánád,

Szent koronához választád,
És nagy sok részre hassogatád,
Magyari uraknak tisztül mind el-
osztád.
4. Akkoron të lél oly igën drága,
Tegëd kévána cse Prága.
Mëghërvadozott szép zëld ága,
Nëm kéllemetës néki virága.
5. Tërëkëktül nyerél ajándokokat,
Në pusztítanád országokat,
Në kerëngetnéd bassájokat,
Në fenyëgetnéd ü császárokat.
6. Igyekëzël vala sok országokra,
És nagy hatalmas városokra,
Az vizën álló Velënczére
És benne való bëlcs olaszokra.

7. Magyarországnak fényës tükere,
világa
És rëttenetës bajnaka,
Nyumuróltaknak kies hajlaka,
Nagy ékësségnek ës të valál oka.
8. Nagy ékëssége tisztësségënknek,
Nagy bátorsága félelmënknek,
Ótalmazója magyar népëknek,
Rëttenetës lél az lengyelëknek.
9. Királyok këzëtt lel të hatalmas
És nagy igyeknek diadalmas,
Népeð këzëtt nagy bizodalmas.
Légy úr Istennél immár nyúgodal-
mas.

Jegyzetek.

(1. vsz.) *néhai való.* Minthogy a *walo* szó utólag van beszúrva, a szokatlan kifejezést úgy magyarázhatjuk, hogy az eredeti *néhai jó Mátyás király* kifejezést *néha való jó Mátyás király*-ra akarta az író változtatni, a már leírt *néhai (ne hay)* szóból azonban elfeledte az utolsó betűt kitörölni. A *való* szónak ugyanis csak határozószó mellett volna helye.

«dicherethte». A szó vége már el-

[2] E négy betű az eredetiben a *thykere* szó fölé van irva s valósziniileg *vilaga* azaz ‚világa' helyett áll, a mi ki is adná a következő sorokkal a hiányzó rímet.

fakúlt; az utolsó *e* után még bizonyosan egy *l* betü állott, tehát am. dicsérettel.

«walaly», am. valál. Az *y* fölösség, a mi nem ritka a régiek írásában.

ellenne állál, am. ellenállál. A birtokosragnak kitétele az *ellen* szón e kifejezésben szokásos volt a régieknél (l. *Régi Magy. Költők Tára* I. 304).

(2. vsz.) *Bécsnek hogy városát të mëgvënnéd*, am. hogy Bécsnek városát megvetted. Érdekes a *hogy* kötőszónak inversiója, a mi igazolja újabb költőinknek ebbeli szabadságát.

«felethed». E helyet Toldy *féledéd*-nek olvassa (*A magy. nemz. irod. története* 3. kiad. I. 202), Szilády ellenben *féltetéd*-nek, a mi azt teszi: félelmet okoztál neki. Mi ez utóbbi olvasást tartottuk valószinűbbnek.

helyhëztetéd, am. helyezéd. A *helyhëztet* ige tehát itt voltaképen ugyanazt teszi mint az egyszerű *helyhez*. A két azonos jelentésű alaknak teljes analogiája a mai *kettőz* és *kettőztet*.

(3. vsz.) *«kewanyad»*, am. kivánád. A következő versszakban is *kewanya* am. kivána. Mindkét helyen valószinűleg egyszerű *n*-et kell olvasnunk (vö. fönt *walaly* am. valál), mert különben nem fordul elő ez ige *ny*-es alakkal.

szent koronához választád, am. a szent koronához csatolád. (Vö. *Régi Magy. Költők Tára* I. 305.)

hassogatád, am. hasogatád. A *hasad* ige és származékai a régi nyelvben nagyon gyakran kettős *ss*-sel fordulnak elő (l. *Nyelvtört. Szót.*).

tisztül mind elosztád. A régi nyelvben közönséges szólás: *tisztül adni* vkinek vmely várost vagy országot. Pl. az Érdy-Codexből való szemelvényünkben (l. XXV. fej.) olvashatjuk: «Az országot *adá tisztül* ëggy régi ösinek» (a codex 496. lapján). «Királné asszon Warkoch Tamásnak *adá Váradot tisztül*» (l. *Nyelvtört. Szót.*). A kifejezés értelme: rábízta az illető város vagy ország kormányzását. Az énekünkben előforduló *tisztül elosztani* ezen a szóláson alapszik s azt teszi, hogy a széthasogatott Németországot egyes magyar urak mint kormányzók közt szétosztotta.

(4. vsz.) *lél*, am. levél, lettél. Párja a ma is használt *lőn* régi *lén* alakjának. (Vö. fönt 11. l.)

ese. Így írtuk át annak jeleül, hogy a szó csak e két hangból állt, a mint egyébiránt ma is csak írásban van meg a *h* a ragtalan *cseh* alakban.

(5. vsz.) *ne pusztítanád*, am. hogy ne pusztítanád. (Vö. *kérlek, ne beszélj* e h. *kérlek, hogy ne beszélj*.)

kerëngetnéd, am. üldözného. Közönséges régi ige. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

(6. vsz.) *igyekëzël vala sok országokra*, am. törekszel vala sok ország után. A régi nyelvben igen szokásos kifejezésmód igéknek e *-ra* ragos vonzata. (L. *Nyelvt. Szót.*)

(7. vsz.) *nyumuróltaknak*, am. nyomorultaknak. E zártabb ejtése más emlékekben ismeretlen.

hajlaka, am. hajlóka. A *hajloka* alaknak változata (vö. *ajándék: ajándok* stb.), második szótagjában nyiltabb hanggal.

(8. vsz.) *tisztësségënknek*, am. tisztességünknek. (Az *e*—*ü* viszonyáról l. fönt 17. 18. l.) Az eredetiben a birtokosragnak *k*-ja tollhibából kimaradt.

(9. vsz.) *nagy igyeknek diadalmas*, t. i. levél. A *-nek* rag használata itt szokatlan. Am. nagy ügyek*ben* diadalmas.

Kiadások. A Gyöngyösi Codexet teljesen Volf György adta ki, rövid bevezetéssel, *Nyelvemléktár* II. k. — A Szt. Lászlóról és Mátyásról szóló énekeket kiadta Döbrentei Gábor, *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. kot. 6. és 5. l. (az előbbit Döbrentei Mária-éneknek tartotta), és Szilády Áron, egy harmadik verses darabbal együtt, bő jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. 22. és 29. l.; a Mátyásról szóló éneket közli Toldy Ferencz is, alábbi munk. II. k. 202. l. — Az első lap hasonmása látható Horvát István ismertetése mellett, a Mátyásról szóló emlékdalé pedig a *Régi Magy. Nyelvemlékek* II. kötetében.

Repertorium. Horvát István: *Szent Brigida Imádságai Gyöngyösön* stb., *Tudom. Gyüjtem.* 1836. évf. IX. 107—110. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 98. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 31. l.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Kesserő Mihály és Krisztina békelevele 1523-ból.

Egy erdekes bekelevelet mutatunk be e fejezetben, melyben Kesserő Mihály boszniai püspök és huga Krisztina egy pörük után, Verbőczy István helytartó s több főür es nemes jelenleteben, kibeküléseüket fejezik ki. A bekelevelet 1824-ben Paulányi József, udvari kanczelláriai fogalmazó, fedezte föl s jelenleg — mint a hasonmáson látható lebelyegzések is mutatják — a *Nemzeti Múzeum* tulajdona.

A nyelvemlék tulajdonkép három részből áll: a latin bevezetesből s a ket megbekellő testvér magyar bekenyilatkozatából. melyeket Verbőczy helytartó sajátkezü irásával láttamoz es megerősit.

Ime a nyelvileg is becses emlék betűszerinti szövege és olvasása.

A bekelevél betűszerinti szövege.

Forma verborum Reconciliacionis Reuerendi domini Michaelis Kesserew Episcopi Boznensis ac Generose domine Cristine Sororis sue carnalis. In Nyarasapath coram Egregys Stephano de Werbewcz locumtenente ac Magistro Nicolao de mylethynez prothonotario personalis presencie Regie Maiestatis, neenon Michaele Kenderesy de Gyal Gregorio pesthyeny de marthonos regio consiliario Ladislao was de Gyalw comite comitatus Zolnokexterioris. Johanne doczy de Zeg. Gregorio de mykola. petro de Ibran, Lazaro poka de Isthwanhaza Jowachyn de Zenthlewrynez ac multis alÿs Nobilibus Secundo die festi Beati martini Episcopi et confessoris Anno 1. 5. 2. 3. facte, et primo forma verborum domine Cristine.

Forma Verborum domine Cristine

A latin bevezető rész mai orthographiával.

Forma verborum reconciliationis reverendi domini Michaelis Kesserö episcopi Bosnensis[1] ac generosæ dominæ Christinæ sororis suæ carnalis, in Nyáras-Apát,[2] coram egregiis Stephano de Verbőcz locumtenente ac magistro Nicolao de Miletinez protonotario personalis præsentiæ regiæ maiestatis, necnon Michaele Kendërësy de Gyál,[3] Gregorio Pëstyéni de Martonos regio consiliario, Ladislao Vas de Gyalu comite comitatus Szolnok exterioris,[4] Johanne Dóczy de Szëg, Gregorio de Mikola, Petro de Ibrány, Lazaro Póka de Istvánháza, Joachim de Szentlörincz, ac multis aliis nobilibus, secundo die festi beati Martini episcopi et confessoris, anno 1523. factæ. Et primo forma verborum dominæ Christinæ.

Forma verborum dominæ Christinæ.

Forma verborum Renunciationis Reverendi domini Michaelis Kesserew Epi
Bosnen ac Generose domine Cristine consortis sue carnalis. In Nyaras apath
coram Egregys Stephano de Werbewcz Commitenen ac Magro Nicolao
de Mysleth Gyurch prothonotario personalis presencie Regie Maiestatis, Necnon Michaele
Kenderesy de Gyal Gregorio Pesthyeny de marthonos Regio consiliario
Ladislao Was de Gyalw comite Comitatus Solnok exterioris Johanne Doczy
de Zeg Gregorio de Myskola petro de Zoran, Lazaro Pokay de Isthwanhaza
Sowarchyn de Zenthlewryncz ac multis alijs nobilibus Secundo die festi Beati
martini Episcopi et confessoris Anno 1 5 2 7 facte et primo forma
verborum domine Cristine.

Forma verborum domine Cristine

Fo Wram ees yo Bathyam, az My Atyamero per, ees Iudolatty a wagh dolog My
kewzewttewnk, wronk ew fewlsege elewth woltanak, azokerth erthem hogh
The kegyelmednek en ream nehezsege wagyon, ken az mykeppen egyebekthewl
erthettem wala az keppen kewergewrtem wala wronknak ew felsegenek
hogh the kegyelmed felewl ken nekem therwenth thehetnie, de mosthan
erthem, hogh the kegyelmed en nekem kewzeles nem wolth, mynth en
elewmbe atthak wala, Azerth kerem kegyelmedeth mynth yo Wramath, ees
yo Bathyamath, hogh emiekem meg bochassad az myth ebbewl en ream
nehezeltthel, ees Isas engemeth fo zereththewel Merth en mynden yomath
The kegyelmedthewl warom mynth fo Wramthol ees yo Bathyamthol

Lecta p M. Werbewcz Londxmy

KESSELŐ MIHÁLY BÉKE-LEVELÉNEK HASONMÁSA (1527.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

Forma verborum [illegible]

Jo hwgom Byzonyaba nem thwdom okath. Myerth en the neked wgh fogattam wolna, az mynth the elewbbe akarat wolth, Merth semmy zykseegem rea nem wolth, hogy en the neked hythewre fogattam wolna, Azerth en ees kerlek thegedeth mynth yo atthyamfyath ees yo hwgomoth, hogy ha my fwadsagod ees kewlsegod ez dolog myath wolth, ien rean erette ne nehezel. Merth az myth en mywelthem az en zykseegem olthalmaban myweltem, tunen thowa ewremesth Lathlak, mynth zerelmes athyamfyath ees hwgomath,

Th. werbewczy Qui supra in testimonium premissorum Mpr.

Jo wram Ees io Bathyam, az My nemew per, ees Indolath awagh zook My kewzewttewnk, wronk ew fewlsege elewth woltanak. azokerth erthem hogh The kegelmednek en ream nehezsege wagyon, Een az mykeppen Egyebekthwl erthethem wala, az keppen kenyergewthem wala wrouknak ew felsegenek, hogh the kegyelmed felewl Een nekem therwenth thethethne, de mosthan Eerthem, hogy the kegyelmed en nekem kewtheles nem wolth, mynth en elewmbe atthak wala, Azerth kerem kegyelmedeth, mynth yo wramath, Ees io Bathyamath, hogh ennekem meg Bochassad az myth ebbewl en Ream nehezelthel, ees Laas engemeth Jo zerethethwel, Merth en mynden yomath The kegyelmedthewl warom mynth Jo wramthol ees yo Bathyamthol.

Lecta per Me Werbewczium Locumtenentem || Forma Verborum domini Episcopi

Jo hwgom Byzonyaba. nem thwdom okath. Myerth en the neked wgh fogattam wolna, az mynth the elewdbe atthak wolth, Merth semmy zyksegem rea nem wolth, hogh en the neked hythemre fogattam wolna, Azerth en ees kerlek thegedeth mynth yo azzonyomoth ees yo hwgomoth, hogh ha my faradsagod ees kewlseged ez dolog myath wolth, en ream erетthe ne nehezel'. merth az myth en mywelthem az en Thyztessegem olthalmaban mywelthem, Innen thowa Ewremesth Lathlak mynth zerelmes athyamfyath ees hwgomath,

Idem Werbeweczy qui suppra. In Testimonium promissorum. m. p.

A magyar rész eredeti kiejtése.

Jó uram és jó bátyám! Az minemö për es indólat[5] avagy szók mi közöttönk uronk ö fölsége elött voltanak. azokért ertem, hogy të këgyelmednek[6] en rëám nehézsege[7] vagyon. Én, az miképpen ëgyebektül[8] értëttem vala, azkeppen könyörgöttem[9] vala uronknak ö fëlsegének,[10] hogy të këgyelmed felöl én nékëm törvént tetetne[11]: de mostan értëm, hogy të këgyelmed en nékëm köteles[12] nëm volt, mint en elömbe adták vala. Azert kerëm këgyelmedet mint jó uramat es jó bátyámat, hogy én nekëm mëgbocsássad,[13] az mit ebből én rëám nehezëltel,[14] és láss engëmet jó szeretetvel. mert en mindën jómat te këgyelmedtől várom mint jó uramtól es jó bátyámtól.

Lecta per me Verbőczyum locumtenentem. Forma verborum domini episcopi

Jó hugom! Bizonyába[15] nëm tudom okát, miért en të nekëd úgy fogadtam volna,[16] az mint të elődbe adták volt. Mert sëmmi szikségëm rëá nëm volt, hogy én të nekëd hitëmre fogadtam volna. Azért én és kérlek tegëdet mint jó asszonyomot és jó húgomot, hogy hami fáradságod és költségëd ez dolog miatt volt, én rëám érëtte në nehezëlj. Mert az mit én míveltem, az én tisztësségëm oltalmában míveltem. Innen tova[17] örëmest látlak mint szerelmes atyámfiát és húgomat.

Idem Verbőczy, qui supra, in testimonium promissorum. manu propria.

Jegyzetek.

1. *episcopi Bosnensis.* A XIII. században alapított *boszniai püspökség* a régebbi eredetü *szerémi püspökséggel* 1773 óta a *diakovári* (szerém-boszniai) püspökségben van egyesítve.

2. *Nyáras-Apát.* Régen helység volt Pest megyében. Előfordul *Nyarasapathy*-nak írva is. Ma puszta, Czegléd mellett, s neve *Nyársapát.* (L. Csánki Dezső: *Magyarorsz. történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I. 32.)

3. *Gyál.* A Hunyadiak korában még szintén helység; ma puszta. Soroksár mellett. (L. ugyanott 28. l.)

4. *Szolnok exterior*, am. Külsö-Szolnok megye.

5. *indólat*, am. harag, fölindulás. A szónak e jelentését őrzi ma is az *indulatos* melléknév.

6. *tĕ kĕgyelmednek.* A régi nyelvben a *kegyelmed* czimezést mindig a névmással (*te*) kapcsolva használták, a mint harmadik személyről ma is csak így mondjuk *ő kegyelme, ő kelme* stb.

7. *nehézség*, am. neheztelés, harag. A régi nyelvben szokásos ilyen jelentéssel (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *ĕgyebektül*, am. másoktól.

9. *kĕnyĕrgöttem*, am. könyörögtem. Hasonló tövü igéknél ma a múlt alakokat a segédhangzóval bövült *könyörög*- töalakból képezzük. Némely vidéken a régies ejtés ma is divatozik, pl. Egerben: *csavargottak* csavarogtak, *vásárlottam* vásároltam stb.(l. *Magy. Nyelvör* XVIII. 23).

10. *uronknak ő fĕlségének.* Ma *urunk ő felségének.* A mai nyelvszokás ugyanis az egész kifejezést mintegy önálló szót ragozza. (Vö. *Mondattani búvárlatok* 19, 20. l.)

11. *tĕrvént tétetne*, am. ítéletet mondana, igazságot szolgáltatna. A régi nyelvben szokásos szólásmód, épúgy mint a belőle származó összetett főnév is: *törvénytétel* am. itélet. (L. *Nyelvtört. Szót.*).

12. *köteles*, am. lekötelezett, adós, tartozó. A szót ma is hasonló értelemben használjuk; a különbség jóformán csak annyi, hogy személyre vonatkoztatva (köteles vki iránt) ma már nem alkalmazzuk, míg a régieknél közönséges volt az ilyen kifejezésmód, mint pl. *szüleinkhez kötelesek vagyunk* stb. (l. *Nyelvtört. Szót.*).

13. *mĕgbocsássad.* Érdekes a *te kegyelmed* czímezés után a második személyü igealak használata, a mi a régi nyelvnek általános eredeti sajátsága. Kezdetben ugyanis magasabb személyekkel szemben is a 2. személyü alakokat, a tegezést szokták volt alkalmazni. Ennek maradványa, hogy a *felséged, méltóságod, nagyságod* stb. megszólításokon mind a 2. szem. birtokosrag van alkalmazva. A régiek azonban e megszólító kifejezések mellett az igét is megtartották 2. szem. alakban, holott ma a nyelvtani egyeztetés győzött s e szók mellé minthogy grammatikailag tulajdonkép harmadik személyü elvont fogalmak, az igét is harmadik személyü alakkal alkalmazzuk: *engedje meg méltóságod* stb.

14. *nehezĕltél*, am. a mit rossz néven vettél, a miért nehezteltél. (Vö. fönt 180. l.)

15. *bizonyába*, am. bizonyosan. Általános régi alak (l. *Nyelvtört. Szót.*).

16. *úgy fogadtam volna*, am. olyan fogadást tettem volna, olyan kötelezettséget vállaltam volna. Hogy a dolog tulajdonképen miben állt, a békelevélből nem lehet megtudni.

17. *innen tova*, am. innentől, ettől fogva, ezentúl. Általános régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

Kiadások. E békelevél már három ízben is közölve volt. Először a fölfedező, Paulányi József tette közzé 1824-ben a *Magyar Kurír* melléklapjának, a *Kedveskedő*-nek 18. számában. Másodszor Horvát István közölte és ismertette, hasonmással, *Tudom. Gyüjtem.* 1836. évf. X. k. 106—108. l. Harmadszor Döbrentei Gábor adta ki rövid ismertetéssel, *Régi Magy. Nyelvemlékek* IIb. 17—19. l.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

A Weszprémi-Codex.

Kis nyolczadrét alakú, végén csonka papiros-codex. Két kéz írása, leírói azonban ismeretlenek. Kora is csak általánosságban határozható meg, a mennyiben a XVI. század első negyedéből származhatik. Klarissza-apáczák számára készült s tartalma: Krisztus kínszenvedeséről való predikáczió és Szent Bonaventura könyve az élet tökéletességeről. Ez utóbbi rész azonban csonkán maradt. Első ismertetője, Horvát István irodalmi régiségeink szorgalmas búvárának, *Weszprémi István* egykori debreczeni orvosnak emlékezetére szentelte s innen viseli nevét. Jelenleg Winkler Mihály, néhai pécsi kanonok,[1] ajándékából az *Egyetemi Konyvtar* tulajdona (*Cod. Hung.* № 8. jelzet alatt).

Megemlitjük, hogy 115. lapján egykori birtokosának neve is föl van jegyezve, ekképen: *Az Somodi nenem konue ez.* A 108. es 109. lapok között pedig egy hosszában összehajtott csik papiros áll bevarrva, a melynek egyik belső oldalán újabb irással s egymás alá helyezett betűkkel a következő szavak olvashatók: *siuem lolkom Viragom czinigem*, azaz: szivem, lelkem, virágom, czinegém; a másikon pedig: *araniom gombom agom leuelem*, azaz: aranyom, gombom, ágom, levelem.

Horvát István a codex második részének, Szent Bonaventura értekezésének latin eredetijere is rámutatott,[2] s minthogy erről a *Nyelvemléktar* kiadásában nincs emlités, jónak láttuk rövid szemelvényünket épen e részből venni, hogy a szöveget eredetijével is szembeállíthassuk s hogy a fordítás iránt a figyelmet fölkeltsük.

E szemelvény a codex 117—119. lapjairól való.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Bodog kyth the, taneytaz, vram es az the, tervenyedrel meg taneytandod ewteth Senkyth bewchnek nem ytelek

Az eredeti kiejtés.

Bódog, kit të tanëjtasz, Uram, és az të tërvenyëdrel mëgtanëjtandod őtet. Sënkit böcsnek nëm itelëk

---

A latin eredeti.

Beatus homo quem tu erudieris Domine et de lege tua docueris eum: Neminem censeri sapientem fateor, nisi eum solum, quem Spiritus sancti

[1] Kiről a Winkler-Codex kapta nevét (l. fönt 29. l.).

[2] S. Bonaventurae *Opera.* (*Lugduni. 1668.*) VII. k. 631—639. l. Az értekezés czime: *S. Bonaventurae Eximii Ecclesiae Doctoris Opusculum de perfectione vitae ad sorores.*

lenny hanem chak azth akyth zenth, leleknek, malaztya meg taneytand: Mert dauid profeta byzonsagh tewen: chak az byzony bodog chak az, byzonysaggal, bwlch kynek elmeyet lelketh vr isten meg taneytya: Mert chak vrnak teruenye vagyon zeplew, nekwl, chak az meg enzhetetlen: chak az thereytwen lelkeketh ydwessegre Ez teruennek ew tanusaga awagy thaneytasa nem chak kywel, bethvben, || 118 keresendew de Inkab aheytatos, elmenek, kyuansaganak myatta: kyuanando, kedyg lelekben es yozagban, tudnya, illik hogy az belel taneychon ky chak ew maga tugya kyuel az theruennek kemensegeth belsew edessegre valtoztatny: Meg taneyth kedyg vr istennek teruenye: myth kellyen tenny: myth kelyen el, tauoztatny, myt hynny: myt ymadny myt kyuanny: myt feelny: Taneyth Zeplewtelennek es megh, enzhetethlennek, lenny: taneyt fogadasokat meg tartani: thet byneket meg syrathny: taneyt ez vylagiakat es testieketh meg vtalni Taneytya mynd az, telyes, zyuet: telyes lelket: telyes, elmet, chak Iesus cristusban, thereyteni, Ez tanusagnak hasonlasara || 119 Mynden ez vylagi bewlchesseg, kabasag, es balgataghsag:

lënni, hanëm csak azt, a kit Szentlélëknek malasztja mëgtanëjtand. Mert Dávid prófeta bizonság tévén,[1] csak az bizony[2] bódog, csak az bizonysággal[3] bölcs, kinek elméjét, lëlkét úr Isten mëgtanëjtja. Mert csak Úrnak törvénye vagyon szeplő nékül, csak az mëgérizhetetlen,[4] csak az téréjtvén[5] lëlkëket idvësségre. Ez törvénnek ő tanúsága[6] avagy tanëjtása nëmcsak kívél, bëtűben keresendő, de inkább áhëjtatos elmének kívánságának miatta. Kívánandó kedig lélëkben és jószágban,[7] tudnia illik hogy az belél tanëjtson, ki csak ő maga tudja kívél az törvénnek keménségét belső edësségre változtatni. Mëgtanëjt kedég úr Istennek törvénye, mit këlljën tënni, mit këlljën eltávoztatni, mit hinni, mit imádni, mit kívánni, mit félni. Tanëjt szeplőtelennek és mëgérizhetetlennek lenni. Tanëjt fogadásokat mëgtartani, tëtt bínëket mëgsiratni. Tanëjt ez világiakat és testieket mëgutálni. Tanëjtja mind az teljes szivet, teljes lëlkët, teljes elmét csak Jezus Krisztusban téréjteni. Ez tanúságnak hasonlására[8] mindën ez világi bölcsesség kábaság és balgatagság.

docuerit vnctio. Ille enim, teste Dauid Propheta, solus vere beatus est, solus vere sapiens, cuius mentem Dominus erudierit. Lex enim Domini sola est immaculata, sola irreprehensibilis, sola conuertens animas ad salutem. Huius autem legis doctrina sive eruditio, non foris tantum quaerenda est in litera: sed potius deuotae mentis affectum. Est autem desideranda in spiritu, et virtute, vt ille videlicet intus doceat, qui solus novit exteriorem legis asperitatem in interiorem dulcedinem commutare. Docet autem lex Domini quid agendum, quid fugiendum, quid credendum, quid orandum, quid desiderandum, quid timendum. Docet immaculatum esse et irreprehensibilem. Docet seruare promissa, deflere commissa. Docet mundana contemnere, carnalia respuere. Docet enim cor totum animam totam, mentem totam in solum conuertere Iesum Christum. Ad huius doctrinae comparationem, omnis mundana sapientia est

Mondya zenth bernard: Mondya valaky, akarya, en nem mondom bewlchnekh: mykoron nem feeli istent sem, zerethy.

Mondja Szent Bërnárd: Mondja, va laki akarja, én nëm mondom bölcsnek, mikoron nëm feli Istent, sëm szereti.

stulta et fatua. Bernardus: Dicat quicunque vult, ego non dicam sapientem, dum non timebit Deum, neque diligit.

Jegyzetek.

1. *Dávid próféta bizonság tëvén.* am. Dávid próféta bizonysága szerint. A szerkezethez hasonlók a ma is használatos *úgy szólván, négy nap múlva* (régen *múlván*) stb. kifejezések. A *-ván -vén*-nek tárgyrag nélküli névszóval való kapcsolatáról l. fönt 104. 106. l. (*ez mondván, szája felnyitván*).

2. *bizony.* am. valóban. A szónak ez eredeti jelentése a mai használatban legtöbbször alig érezhető.

3. *bizonysággal.* am. valósággal, valóban. A *bizony* szó iménti jelentésének származéka (vö. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak ‚testimonium' jelentéssel használjuk.

4. *mëgérizhetetlen.* am. megőrizhetetlen. Az eredetiben itt és a következő lapon világosan *meg enzhetetlen*, illetőleg *megh enzhetethlen* áll, a mire Volf György a figyelmet külön is felhívja. Horvát István olvasása szerint *megerizhetetlen*. Minthogy *enzhetetlen* szót sehol másutt nem találunk, a két alakot valóban alig tarthatjuk egyébnek mint az *erizhetetlen* másolói elferdítésének. A latinban ugyanis *irreprehensibilis* áll, a mi feddhetetlent jelent: fordítónk azonban a *reprehendo* igének ‚visszatart' (rossz útról) jelentését vévén alapúl, megőrizhetetlennek fordíthatta.

5. *térëjtvén.* am. térítvén. A latin *convertens* participiumnak hibás határozói alakkal való fordítása.

6. *tanúság.* A latin *doctrina* szó van vele fordítva s a régieknél a *tanuság* szónak e jelentése általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*), holott ma ily értelemmel *tanulság*-ot, *tudomány*-t vagy *tanulmány*-t mondunk, míg a *tanuság* csak ‚testimonium'-ot jelent.

7. *jószágban.* am. in virtute. A szó régen ilyen jelentéssel is általános volt (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. *hasonlására.* am. hasonlítására, összehasonlítására. Az egész kifejezés az eredetiből kivehetőleg azt teszi: ezen tanulsághoz (tudományhoz) hasonlítva, ezen tudományhoz képest.

Kiadás. A Weszprémi-Codexet, rövid bevezetéssel, kiadta Volf György, *Nyelvemléktár* II. k. — Egy lapnyi hasonmást adott belőle Horvát István, alábbi ismertetése mellett.

Repertorium. Horvát István: *A' Magyar Nyelv régi Maradványairól. Tudom. Gyüjtem.* 1835. évf. VIII. 21—25. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest. 1862.) II. 97. — Munkácsi Bernát: *Nyelvemlék-tanulmányok. I. A Weszprémi codex hosszú magánhangzói. Magy. Nyelvőr* IX. 97. és a Simonyi-féle *Tanulmányok az Egyetemi Magy. Nyelvtani Társ. köréből* (Budapest. 1880.) 1—6. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest. 1882.) 30. l.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

A Vitkovics-Codex.

E nyelvi tekintetben igen becses és pontos orthographiájánál fogva is figyelemre méltó nyelvemlékünk egy kis nyolczadrét alakú, belül hézagos és hátul csonka papiros-codex, mely elejétől végig egy kéztől származik. Ismeretlen írója valószinűleg klarissza apácza volt, a ki azonban íráshibáinak természetéből itélve a codexnek egyszerűen csak másolója. Készülése éve 1525, mely a codex 103. lapján számokkal van följegyezve. Tartalma: új szerzetesek regulája és imádságok. Fölfedezte *Vitkovics Mihály* Egerben 1803-ban, s róla viseli nevét. Jelenleg a *Nemzeti Múzeum* tulajdona, a hol «Sz. Bonaventura szerz. uj regulája. 1525. Vitkovics» fölirattal, *Duod. Hung. 8.* jelzet alatt őrzik. Mostani kötött állapotában a codex eredeti levelei össze vannak zavarva.[1] Az eredeti sorrendet azon másolat alapján lehetett megállapitani, melyet róla Vitkovics még 1804-ben Révai Miklós számára készittetett s mely ugyancsak a Nemzeti Múzeumban őriztetik (Quart. Hung. 470. alatt).

A codex 72. és 73. lapja közötti hézagba az újabban fölfedezett, 12 lapnyi *Miskolczi Töredék* teljesen beleillik, a mely vele egy kéz írása is lévén, nem lehet egyéb mint a codexünknek egy különvált töredeke.[2]

Orthographiájának nevezetesebb sajátságai, hogy a *cs* hangot, mint föntebb már több codexben találtuk, ʟ alakú betűvel, az *ö*-t alul vonásos *o*-val, a jés hangokat pedig a betűk fölé jobbra helyezett kihagyó jellel (*g*', *l*, *n*', *t*') jelöli. E jelet azonban, mely itt nyilván az *y*-t pótolja, egyéb betűk után is használja codexirónk a *j* hang pótlására, pl. *nap'a* napja, *pelda'a* példája stb. S ugyane jellel különbözteti meg az *ü* hangot is az *u*-t jelentő *u*, *v*-től: *u*', *v*'.[3] Sajátsága még e codex orthographiájának, hogy a *j* hangot sokszor *yh* kapcsolattal fejezi ki, pl. *vyh* új (1. l.), *ayhtatossagra* ájtatosságra (4. l.), s hogy az *o* és *u*', *v*' betűket (az *ö* és *ü* hangok jeleit) sokszor az egyszerű *o* és *u*, *v* helyett is használja, pl. *iot* am. jót (3. l.), *tu'dv'a* tudnia v. tudnya (8. l.) stb.

[1] A hasonmásban bemutatott lap is például, mely a codexnek eredetileg s a Volf kiadásában is harmadik lapja, a mostani bekötés szerint a 12. oldalon található fel.

[2] Vö. fönt 35. l.

[3] A *Nyelvemléktár*-ban e betűk egyöntetűség kedvéért az általános *ű*, *ǘ* jegyekkel vannak átirva, épúgy mint az *o*-t is *ö* helyettesiti.

Nyelvének kiemelendő sajátsága a több helyen mutatkozó régiesség;* ilyen régies ejtésű alakok pl. *mo* ma, *hot* hat (sex), *rok* vak stb. Megemlítjük az ilyen többes számú 3. személyű alakokat is, mint *allonac* állanak *haytonac* hajtanak, *kyaltonac* kiáltanak stb., továbbá a főnévi igenévnek palóczos jés ejtését, mint: *fog'atkozn'i* ,fogyatkoznyi' fogyatkozni, *imatkozn'i* imádkozni stb., s végül a Bécsi, Müncheni és Apor-Codexből ismert ily féle formákat, mint *elotto* ,előttö' előtte, *foloto* ,fölöttö' fölötte stb. (Vö. fönt 112. l.)

Mutatványt a codex elején levő *Új szerzeteseknek regulája* czímű részből adunk az 1—6. lapokról, a 3. lap hasonmásával.

A szöveg betűszerinti olvasása.

Vrnac neuebe kezdetic vyh zerzeteseknec Regulaia

Zent pal apastal a Romaiaknac irya vala eg' kon'venec tizenketod rezeben az vyh zerzeteseknec monduan Epo-ľetec meg, erzekensekteknec vyh voltaban, hog' meg bizon'nyhthassatoc, mu' legen istennec, io kellemetes es tokelletes akaratťa. hog' akyc e vilagban a bu'nnec myatta valanac vndokoc es sotetesec, mostan az zerzetben helheztetuen a vegig valo penitencianac myata meg vyh ‖[2] ihtassanac hog' vilagosok leg'enec, hog' mondassec oroloc, Nemikoron sotetec valatoc, mostan keg'eg vrban vilagosoc vattoc. azert vg' iaryatoc ment vilagossagnac fyai Azert akyc akarnac lelkekben es elkolʟokbenmeg epihtetn'i ig'ekez'enec ez ala valo irasokhoz eleteket zobn'a etc.

Az imaʟagrol CI

MIert vronc iesus az zent ewangeliomban azt mong'a, hog' zu'ksec mendenkoron imatkozn'i es soha meg nem fog'atkozn'i Annac okaert enʟelkeg'el v'dodet el koltened auag' imaʟag‖[3]ban, auag' iras oluasasban, auag' io gondolatban, auag' zolgalat ban, Mert az

A szöveg eredeti kiejtése.

Úrnak nevebe kezdetik új szërzetësëknek[1] régulája.

Szent Pál apastal a rómaiaknak írja vala ëggy könyvének tizënkettöd részében az uj szërzetësëknek, mondván: Épöljetëk mëg[2] érzékënységtëknek új voltában, hogy mëgbizonyíthassátok,[3] mi[4] lëgyën Istennek jó, këllemetës[5] és tökelletës[6] akaratja, hogy a kik e világban a bűnnek miatta valának undokok és sötétësëk,[7] mostan az szërzetben helyhëztetvén, a végig való pënitënciának miatta mëgújijttassanak, hogy világosok lëgyenek, hogy mondassék ő rólok: Némikoron[8] sötétëk valátok, mostan kegyég[9] Úrban világosok vattok. Úgy járjatok, mënt világosságnak fiai. Azért a kik akarnak lëlkëkben es elkölcsökben[10] mëgepijtetnyi,[11] igyekëzjenek ez alá való[12] irásokhoz életëket szobnia.[13]

Az imádságról. (Capitulum primum.)

Miért[14] uronk Jézus az szent ëvángyëliomban azt mondja, hogy szükség mëndënkoron imádkoznyi és soha mëg nëm fogyatkoznyi, annak okáért ënesëlkëdjél[15] üdődet elköltenëd avagy[16] imádságban, avagy irás-olvasásban, avagy jó gondolatban, avagy szolgálat-

* Volf György megjegyzése szerint «nyelvére és orthopraphiájára nézve majdnem ép oly régi mint az 1466-ból való Müncheni Codex» (l. *Nyelvemléktár* VIII. köt. XXXV. l.)

meg nem zọnic imatkozni. ki meg nem zọnic iọt ʟelekedni, Az imatsagban keg'eg g'akorlatoson es kesedelmesen meg marag', zu'uednec melseges aihtatossagaual, es alazatossagaual, Mert a maga meg alazonac imaʟaga, a bọlʟnec mondasa zerent, az eget altal hatťa, Valamit keg'eg imatsagodban kerendez, meg n'eresnec bizodalmaval keryed, Mert vg' mond a meg ʟọlhatatlan bizonsag. valamit imaʟagtokban kerendetec, hig'etec ||[4] mert vezitec es meg lezen tinektec A te imaʟagod leg en, nag'sagos zeretetben meg erọsihtetet, Mert vg' mond zent gergeľ doctor, hog' az tọkelletes imaʟagnac haznalatťa, zeretetnec magassa A te imaʟagod toaba leg'en, kesedelmes, zemermes, igaz, g'akorlatos, es siralmas, Es miert az imatsag semi nem eg'eb, hanem neminemọ elmenec fel emelesenec istenhez ku'ldese, Annac okaert minec elọtọ imadkozn'i kezdez. zerez'ed temagadat, belọlualo ayhtatossagra, ha akarz. iu'tn'i az isteni kostolasra, auag' edessegre. Mert zent gergel tanọ bizọn ||[5]saga zerent, az imatsag az zu'uee nem az ayakake, Mert isten nem az kọn'ọrgọnec zauara ig'ekezic, de az imatkozonac zu'uet nezi. Es azert mong'a vala az bọlʟ salomon, ťyam az imatsagnac elọtọ, meg zerez'ed lelkedet, es ne akar' oľannac lenned, a meľ embọr istent keserti, Az imatkozo keg'eg akor mondatic istent keserten'i. mikoron zu'uenec seminemọ zerzesenelku'l meg'en az zozerent valo imatsagra. es ọttọgel isteni edesseget ker. de ʟac alig auag' soha meg nem n'erheti, mert ez iľeten, nem mondatic ayhtatos imatkozonac, de incab, ||[6] ayhtatlannac, es igeknec vgatoyanac, Azert ha az imatsagban haznaln'i akarz. elọzọr zu'uedet, ayhtatossagra zerez'ed, Mert ez iľen zerzesrọl mondatic. az

ban. Mert az mëg nëm szőnik imádkozni, ki mëg nëm szőnik jót cselekëdni. Az imádságban kegyég gyakorlatoson [17] és késëdelmesen [18] mëgmaradj szüvednek mélységës ájtatosságával és alázatosságával, mert a maga-mëgalázónak imádsága, a bölcsnek mondása szërént, az egetáltalhatja. Valamit kegyég imádságodban kérendesz, mëgnyerésnek bizodalmával kérjed. Mert úgy mond a mëgcsolhatatlan bizonság: Valamit imádságtokban kérendetëk, higgyetëk, mert vësszitëk [19] és mëglészën ti néktëk. A të imádságod légyën nagyságos[20] szeretetben mëgerősijtetëtt. Mert úgy mond Szent Gergely doktor, hogy az tökélletës imádságnak használatja szeretetnek magassa. A të imádságod toábbá [21] légyën késëdelmes, szemérmës, igaz, gyakorlatos [22] és siralmas.[23] És miért az imádság sëmmi nëm ëgyéb,[24] hanëm néminëmő [25] elmenek fëlemelésenek Istenhëz küldése, annak okáért minek elöttö imádkoznyi kezdesz, szërëzjed të magadat belöl való ájtatosságra,[26] ha akarsz jutnyi az isteni kostolásra avagy edësségre.[27] Mert Szent Gergely tanóbizonsága szërént az imádság az szüvé, nëm az ajakake,[28] mert Isten nëm az könyörgönek szavára igyekëzik[29] de az imádkozónak szüvét nézi. És azert mondja vala az bölcs Salomon: Fiam, az imádságnak elöttö mëgszërëzjed lëlkëdet,[30] és në akarj ollyannak lënnëd, a mëlly embör Istent késérti. Az imádkozó kegyég akkor mondatik Istent késértenyi, mikoron szüvének sëmminëmö szërzese nélkül [31] megyën az szó szërént való imadságra [32] és ottogyël [33] isteni edësségët kér, de csak alig avagy soha mëg nëm nyerheti, mert ez illyetén nëm mondatik ájtatos imádkozónak, de inkább ájtatlannak [34] és igeknek ugatójának. Azert ha az imádságban használnyi akarsz,[35] először szüvedet ájta-

ban, auagy iras oluasasban, auagy
io gondolatban, auagy zolgalat
ban. Mert az meg nem zonit i:
matkozni, ki meg nem zonic io
lelkedni. Az imatsagban kegyeg
gyakorlatoson es kesedelmesen
meg maragy zuuednec melle:
ges auhtatossagaual es alazatos:
sagaual. Mert a maga meg a:
lazonac imalagya a kolnec mon:
dasa zerent az eget altal hatta.
Valamit kegyeg imatsagodban ke:
rendez meg nereesnec bizodalma:
nal kerjed. Mert vgy mond a meg
tolhatatlan bizonsag. Valamit i:
malagiokban kereidetec hygetec

A VITKOVICS CODEX 3. LAPJÁNAK HASONMÁSA. 1525.
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

profetanac myatta, Vram mendenhato isten az o zu'noknec zerzeset halgata meg a te foled. Azert oluastatic az zent atťac eleteben. Valami nemoknec akaronc leletetńi az imatsagban. Annac eloto, ol'anoknac zereżu'e meg makonkat

tosságra szërëzjed. Mert ez illyen szerzésről mondatik az prófétának miatta: Uram, mëndënható Isten, az ö szüvöknek szërzesét hallgatá mëg a te föled![36] Azert olvastatik az szent attyák[37] eletében: Valaminëmöknek akaronk lëlettetnyi az imádságban, annak elöttö ollyanoknak szërëzjük mëg magonkat.[38]

Jegyzetek.

1. *új szërzetësëk*, am. novitiusok.

2. *épöljetëk mëg*. am. erösödjetek meg, újuljatok meg. A régi nyelv az *épül*, *megépül* igéket általában ezzel a jelentéssel használta. A mai „aedificatur" jelentéssel igen ritkán fordulnak elö.

3. *mëgbizonyijthassátok*, am. megbizonyíthassátok. Az *-ít* képző az eredetiben itt és általában *-yht* v. *-iht*-vel van írva, a mit valószinűleg *-ijt*-nek vagy *-íjt*-nek kell olvasni. Ez az *-ijt* ejtés az eredetibb *-ejt*, *-ojt*-ból könnyen megmagyarázható.

4. «*mu'*». Bizonyára tollhiba *mi* helyett.

5. *këllemetës*, am. tetszö (Istennek tetszö akarata). A régi nyelvben általános szavunknak e jelentése (l. *Nyelrtort. Szót.*).

6. *tökéllетës*. Itt am. eltökélt, határozott. (Vö. *Nyelrtort. Szót.*)

7. *sötétësëk*. A köznyelvi ejtés szerint *sotétesek* volna; nyelvemlékünk azonban alább a mélyhangú *világos* szó többesét is így írja: *világosok* e h. világos*a*k.

8. *némikoron*. am. egykor, valamikor. Közönséges régi szó (l. *Nyeltört. Szót.*). Elörészét, a *némi*-t ma is használjuk, a *né-mely*, *né-ha*, *né-hol* szókkal együtt. (Vö. a *né-ki*-röl, fönt 149. l.)

9. *kegyég*. am. pedig. Vö. *kedég* és *kegyig*. fönt 120. és 140. l.

10. *elköles*. Az *erköles* szónak általános régi eredetibb alakja, a melyből a mai *r* es ejtésmód dissimilatio utján állt elö, épúgy mint a hogyan a régi *mélföld*-böl *mérföld* lett. (Vö. Kúnos Ignácz: *A mássalhangzók dissimilatiója a magyarban*. *Magy. Nyelrör* XI. 492.)

11. *mëgépijtetnyi*. am. megújíttatni. A *megépít* igét ilyen jelentéssel is használták öseink (l. *Nyeltört. Szót.*). Vö. fontebb *épöljetek meg*.

12. *alá való*, am. alábbi. Ma csak átvitt értelemben beszélünk *alávaló* dologról, *aláralóság*-ról.

13. *szobnia* vagy *szobnya*, am. szalni.

14. *miért*, am. mert, mivel. (Vö. fönt 105 l.)

15. *ënëselködjél*. am. iparkodjál, törekedjél. Régen ez volt az *inesellkedik* ige általános jelentése. E mellett még leselkedést, leskelödést is jelentett (l. *Nyeltort. Szót.*) s ez utóbbiból fejlödött ki a mai használata.

16. *avagy — avagy*. am. vagy — vagy. Ma így párosan nem használjuk.

17. *gyakorlatoson*, itt am. állandóan. (Vö. *Nyelrtört. Szót.*).

18. *késëdelmesen*, am. huzamosan, sokáig tartóan. (Vö. *Nyeltort. Szót.*)

19. *vëszitik*. am. elveszitek, elnyeritek.

20. *nagyságos*, am. nagy, igen nagy A *-ságos*, *-séges* képzövel bövült melléknevek általában ilyen fokozó értelmüek a régi nyelvben.

21. *toábbá*. am. torábbá. Vö. *haláláal* halálával HB.

22. *gyakorlatos*, am. „gyakori", vagy mint föntebb (l. *gyakorlatoson*) „állandó" (Vö. *Nyeltört. Szót.*)

23. *siralmas*, am. panaszos, siránkozó stb. (Vö. *Nyelrtort. Szót.*)

24. *sëmmi nëm ëgyéb*, am. semmi egyéb, nem egyéb.

25. *néminëmű*. E szó itt nem az *elmé*-re, hanem az egész *elme-felemelés* kifejezésre vonatkozik. A hely értelme tehát: bizonyos elme-fölemelésnek Istenhez küldése.

26. *szërëzjed të magadat ájtatosságra*. am. indítsd magadat ájtatosságra. (Vö. *Nyeltört. Szót.*)

27. *édësségre*. am. gyönyörűségre, élvezetre. (Vö. *Nyelrtört. Szót.*)

28. *ajakaké*, am. ajkaké.

29. *nëm az könyörgőnek szavára igyekëzik*, am. nem szavára ügyel a kö-

nyörgőnek (hanem szivét nézi). Az *igyekezik* (*ügyekëzik*) egyébiránt ugyanazon tőnek hajtása, mint az *ügyel*.

30. *mëgszërëzjed lëlkëdet*, am. inditsd föl lelkedet. Vö. föntebb *szërëzjed te magadat ájtatosságra*.

31. *szüvének sëmminëmő szërzése nélkül*, szivének minden megindítása (hozzá készitése) nélkül. A *semmi*, *senki* tagadó névmásoknak ilyen használata ma is megvan nyelvünkben, pl. *semmi nélkül kezdett hozzá* e h. minden nélkül stb. (Vö. *Magy. Nyelvőr* XIII. 245—248. és XXI. 315.)

32. *szó szërént való imádság*, am. pusztán szóval való imádkozás.

33. *ottogyël*, am. legott, azonnal. Az *ott* szónak ma már nem használt régi változata, mely *ottogyol*, *ottogyal* és *ottogyon*, *ottogyan* stb. alakokkal is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

34. *ájtatlannak*. Az *ájtatos* szó ellentéte. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Ma alig használjuk; inkább azt mondjuk *áhítatlan* vagy *nem ájtatos*.

35. *az imádságban használnyi akarsz*, am. ha azt akarod, hogy imádságodnak haszna, sikere legyen. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

36. *föled*, am. füled. A *fül*-nek ilyen alakja is előfordul többször a régiségben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

37. *attyák*. Bizonyára így kell olvasnunk az *att'ac* alakot. Vö. *attya* stb. az Ehrenfeld-Codexben, fönt 102. l.

38. «*makonkat*». Iráshiba *magonkat* helyett.

Kiadás. A Vitkovics-Codex egyetlen kiadása Volf Györgytől való, ismertető bevezetéssel, *Nyelvemléktár* VII. k. — Egy lapnyi hasonmást adott belőle Horvát István, alábbi ismertetése mellett.

Repertorium. Horvát István: *Az új Szerzeteseknek Reguláյuk 1525-dik évből Tudom. Gyüjtem.* 1836. évf. XI. 91—93. — Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irodalom története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 91. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.) 29. l.

Szerelmes Magdalna asszony. Hogy en oda hozzyad nem
mentem, azt semmy yddegensegre ne vegyhed
mert tudhattyd hanthyt keneszerit nem latok
valadnal, de tegnap megh ertem hogy oka vagyon
myert en oda Lyndvaba most nem mehetek
Egy ideig varyon megh ertesek azyrt kerlek
azon en szerelmes asszonyom hogy erette ne
megh magadnak valamy nehez gondolattot
es kesedelmre ne vegyed, mert kywanszomy
egyetembe latnya, wolna es nyereul fogyok
Elegh ythelsy dolgomrol, ha sala es ydeye wolna
en azt akarnam hogy en magam hoz bizzatul. Hogy
Czak te magad thudnad hogy ennek valamy
feje vagyon azert a kanaszt ne myrt kar
ne vally. En a thy dolgotokat nem akarnam
ne hallyam, tarcson megh en szerelmes magdalnam
nagy yo egessegben, mynketh ellyen velegh
datum Nemetuyuarba 9 Septembris 1525

Thurso Elek

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Thurzó Elek szerelmes levele 1525-ből.

Az *Országos Levéltárnak* egy harmadik (*O. L. D. 24774.* alatti) ereklyéjét mutatjuk be e fejezetben, Thurzó Elek tárnokmesternek jegyeséhez, Székely Magdolnához írt levelét, melyet főképen érzelmes hangja tesz érdekessé.

A rövidke levél betűszerinti szövege és eredeti kiejtése a következő.

A levél betűszerinti szövege.

Zerelmes magdalna azzon, hogy en oda hozzyad nem menthem, ezt semmy, ydegensegre ne weghyed merth emberth senkyth eremesben nem lathok naladnal, de tegnap megh yram hogh oka waghyon myrth en oda Lyndwaba most nem mehethek kyth ydew jarthaban megh erthes, azyrth kerlek azon en zerelmes athyamffya, hogy ebbewl ne wegh magadnak walamy, nehez gondolathodt es eghebre ne wellyed, merth zywenzerinth kywannalak lathnya, wolna es myrewl soľunk elegh ylless dolgoghrol, ha hele es ydew wolna En azt erthem, hogh ky morhahoz byzstal, hogh czak the magad thwdnad hogh annak walamy heya waghyon, azert a rawass nep mya karth ne wally, en a thy dolgothokath nem erthem wr ysthen tarczon megh en serethew magdalnam nagh yo egessegben, mynketh ell sse welegh Datum nemethwywarba 9 septembris 1525. Thurzo Elek.

Eredeti kiejtése.

Szerelmes Magdalna asszony,[1] hogy én oda hozjád nëm mëntem, ezt sëmmi idegënségre në végyed,[2] mert embërt sënkit ëremesben[3] nëm látok náladnál. De tëgnap mëgirám, hogy oka vagyon, mirt[4] én oda Lindvába most nëm mëhetëk, kit idö jártában[5] mëgértesz. Azírt kérlek azon,[6] én szerelmes atyámfia,[7] hogy ebből në végy magadnak valami nehéz gondolatot[8] és ëgyébre në veljed, mert szivem szerint[9] kivánnálak látnia. Volna ës miröl szóljunk elég illyes dolgokról, ha helye és idö volna. Én azt értëm, hogyki morhához bíztál,[10] hogy csak të magad tudnád, hogy annak valami héja vagyon. Azért a ravasz nép miá kárt[11] në vallj. Én a ti dolgotokat nëm értëm. Úr Isten tartson mëg, én szerető Magdalnám, nagy jó egésségben. Minket el në feledj. Datum Németujvárba 9. septembris, 1525. Thurzó Elek.

Jegyzetek.

1. *asszony.* E szót a régiek hajadonokra is alkalmazták, a minek maradványa egyébként maga a *kisasszony* szólitás is.

2. *idegēnségre nē vēgyed*, am. idegenségnek ne véljed.

3. *ërëmesben*, e h. *ëremesthben*, am. örömestebb (en).

4. *mērt*, am. mért, miért.

5. *idö jártában*, am. idővel, idő folytán, idö multával.

6. *kérlek azon.* Régen általános rag használat: ma: *arra kérlek.* (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *atyámfia.* E szó itt a szokásos általánositással van használva, a mennyiben nőre vonatkozik.

8. *nehéz gondolatot*, am. aggasztó, rossz gondolatot.

9. *szivem szërint*, am. szivemből. Az eredetiben, úgylátszik a kiejtést követve, *zyuoszerinth* áll; az első betüt pedig előbb *s*-nek irta a levéliró.

10. *hogyki morhához bíztál*, am. a mely jószágban bíztál. A *hogyki*-ról vö. fönt 109. l.

11. *«karth»*. Két utolsó betüje el van mosódva.

Repertorium. Ez eddig kiadatlan nyelvemlékről csupán egy helyen van rövid említés: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓnak *Az Országos Levéltár oklevél-kiállitása* cz. czikkében, *Magy. Könyvszemle* 1882. évf. 126. l. — Thurzó Elekről l. NAGY IVÁN: *Magyarország családai* XI. 201. 201.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Az Érdy-Codex.

A legnagyobb magyar legendagyűjtemény s egyszersmind a legterjedelmesebb régi magyar kézirat a nyelvi szempontból nagybecsű Érdy-Codex. Egy középszerű folió alakú papiros-codex ez, legnagyobb részt apró folyó írással, kisebb részben, a darabok és fejezetek czimeiben s az episztolákban és evangeliomi szakaszokban, rideg betükkel két hasábosan irva. (L. a hasonmást.) Az egészet egy kéz munkájának tarthatni s leirója egy ismeretlen karthauzi szerzetes volt, ki a végsor vallomása szerint 1527-ben Szent Kelemen napján vagyis november 23-án fejezte be. Ez évszám még kétszer kerül elő, az 515. és 605. lapokon, tehát a codex utolsó negyedrészében, s minthogy a *Prologus* a munka egyik okául a *pestifera luteriana heresis*-t vagyis a reformácziót említi, ez pedig hazánkban csak 1520 után kezdett terjedni: ennélfogva a codex írásának kezdetét ez éven tulra, s az utolsó rész készülésének időtartamát véve alapul, legalább is 1524-re kell tennünk, ámbár szerzetes lévén a leirója, ki az ily munkához bőséges idővel rendelkezett, nem lehetetlen, hogy az egész kézirat az 1526. és 1527. évek alatt készült. A nyelvemlék érdekét emeli ama körülmény is, hogy ez az egyetlen irodalmi emlék, a mely a magyar néma barátoktól fönmaradt. Tartalma tulajdonkép predikácziók az egész évre, azonban egy részében az egyházi év kilenczven főbb szentjének legendáit is magában foglalja s nem csekély érdeket nyer az által is, hogy a magyar egyházban különösen tisztelt szentek legendáit, Szent István és Szent László királyokét, Szent Imre herczegét, Szent Erzsébetét, Szent Gellértet stb. elbeszéli.

Codexünk legnagyobb részt Temesvári Pelbárt, XV. századi hires egyházi író* latin munkáinak alapján készült, azonban néhány máshonnan beiktatott compilatiót leszámítva, egészében véve már szinten csak másolat.

Készülése helyét valamint régi birtokosait és viszontagságait nem ismerjük. Csak annyit tudunk, hogy e század elején a nagyszombati érseki papnevelő intézet könyvtáráé volt. Innen 1814-ben Stipsics Ferencz apátkanonok fölajánlása folytán a *Nemzeti Múzeum* könyvtárának birtokába jutott, a hol *Quart. Hung. 358.* jelzet alatt «Nagyszombati kézirat» czímmel őrzik. Nevét Toldy Ferencz adta, ki legelső ismertetőjéről, *Érdy Jánosról*, Érdy-Codexnek nevezte el.

Orthographiája valamint nyelve is nagy részt megegyezik a Jordánszky-

* Vö. fönt 28. l.

Codexével, ámbár mindket tekintetben vannak közöttük jellemző különbségek. Az *o* hangot általában csak fölül vonásos *ó*-val jelöli ugyan, de a rideg írásban, jobban megtekintve, az alsó vonáskát is megtalálhatjuk, mint a Jordánszky-Codexben. Használja rá *e* mellett, mint codex-rokona, az *ew* kapcsolatot is. A fölül balra két vonással ellátott *"w* itt már csak *ü* hangot jelent. A jés hangokat ugyanugy jelöli mint a Jordánszky-Codex, azzal a különbséggel, hogy itt a két vonásos *ÿ*, *ſ* stb. ritkább a *gy*, *ly*-féle irásmódnál. A két vonás különben az Érdy-Codexben is általánosabb értékü kihagyó jel, így pl. *hoz"* am. *hozy* vagyis *hozj* hozz; *yar"* am. *yary* járj stb. Az *ſ* kettőztetése gyakori az Érdy-Codexben is, ellenben az *ő* névmásnak kezdő *h*-val való írása itt már nem fordul elő.

Nyelvében is vannak, mint említettük, kisebb jellemző eltérések. A fő sajátságokra nézve azonban, különösen a hosszú magánhangzók megőrzésében megegyezik a Jordánszky-Codexszel (l. fönt XIX. fejezet).

Hogy a codex kétféle írását bemutathassuk, a 140. lapnak adjuk hasonmását. Tulajdonképi szöveg-szemelvényünk azonban a Szent István legendának kezdő része, a codex 495—498. lapjairól.

1. Részlet a Szent István legendából.

(Érdy-Codex 495—498. l.)

A szöveg betűszerinti olvasása.

Wr Iesus Cristus zyletetynek wtanna oly mynt zaaz heyan ezer eztendó felee yrwan mykoron teeb orzagok kózót wgy mynt ez orzagh Cronicayaban talallyok az Scyttyay magarok Constantinapolt es eegheez góróg orzagot ffeel dwltaak volna es ez wylagon zertezerenth kerezttyenseegben ees sok pwztasagot tóttenek volna myeert ewk poganok valanak. Vala azon ydónek wtanna eegy hatalmas Capitan feyedelem kynek Taxon vala newe es mynd eegheez alffóldet raacz orzagot mynd gherek orzaghygh hodoltattya vala Es lakasa vala taxon óreeny az alffóldón. Ez feyedelemnek ydó yartaban leenek keth ffyay: Geyssa es Myhaal'. Ez Myhal feyedelemnek leenek esmegh keth ffyay: eegyk newezee kopaz lazlonak az masodykat Vazwlnak. kopaz lazlonak ydó yartaban leenek harom ffyay Andras Bela es leuente. Belatwl leen zent lazlo lengel orzagban, kyról

A szöveg eredeti kiejtése.

Úr Jézus Krisztus sziletetinek[1] utánna ollymint[2] száz heján ezër esztendö felé írván, mikoron tëbb országok között, ugymint ez ország krónikájában találjok, az szittyai[3] magyarok Konstántinápolyt ës[4] egész[5] Görögországot feldulták volna, ës ez világon szërte szërént[6] kerësztyénségben ës sok pusztaságot töttenek[7] volna, miért ök pogánok valának: vala azon idönek utánna ëggy hatalmas kapitán fejëdelëm, kinek Takson[8] vala neve ës mind egész alföldet, Ráczországot mind Gërëgországig hódoltatja vala, ës lakása vala Takson-Örény[9] az alföldön. Ez fejëdelëmnek idö jártában lének két fiai: Gëjsa[10] ës Mihály. Ez Mihály fejëdelëmnek lének ësmég ket fiai: ëggyiket[11] nevezé Kopasz Lászlónak, az másodikat Vazulnak. Kopasz Lászlónak idö jártában lenek három fiai: András, Béla ës Levente. Bélától len Szent László Lengyelországban, kiről

nylwabban vagyon meg yrwan zent lazlo kyral eeleteeben.

Taxonnak az elssew ffyatwl kynek vala newe Geyssa, azon ydóben mykoron Cristus zyletetynek wtanna yrnanak kylencz zaaz hathwan kylencz eztendóben wr istennek kywalt keeppen valo malazttyabol zyleteek zent Isthwan kyral, zent Isthwan kyraltwl teeb ffyay kózót zyleteek az eedes zyz zent ymre herczegh, kynek zentsseeges eeleteet ha isten egheesseegben hagyan az ew zent ynnepe napyan megh hallyok nylwabban. Mastan emlekózzyẘnk az ew zent attyanak meltosagus zent eeleteeról. Mykoron azert Bodogssagus zent Isthwan kyral ffeel serdẘlt emberkoraban ywtot volna gyoropodyk vala mynt meenyból adatot nemes magzat, zent ayandeek, mynd wr istennek mynt embereknek latasara yo elkóchben Iamborsagban zent malaztban, isteny feelelemben es zeretetben es myndennek wtanna zentsseeghes eeletben. leelkeet eeltetween ayo'tatus ymachagokkal, elmeeyeet meennyey gondolatokkal ez vylaghy testy eeleteet zent beyttel vygyazassal es zarandok yarassal: felette kylemben honnem az mastany wrak feyedelmek es nemessek || 496 Mykoron azert wr isten az kyralsagban megh eróssóytótte volna ottan pokolbely sathan wtanna erede hogy el eytenee mert nehezzee tarttya vala hogy az ew zent eerdemeenek myatta ez orzagot kezeeból ky zalaztotta volna. Vala azert az ydóben Somogyssagban egy pogan hatalmas herczek, kynek kwppan vala newe az reeghy kopaz zyrynd feyedelemnek maradeka, ky meegh zent Isthwan attyanak eelteeben ees eróssen wralkodyk vala mynd egheez Somogsagban es zalassagban. Mykoron zent Isthwan kyralnak attya Geyssa ky mwlt volna tamada ffeel ez gonoz kegyetlen

nyilvábban[12] vagyon megirván Szent László király életeben.

Taksonnak az első fiátúl, kinek vala neve Gëjsa, azon időben, mikoron Krisztus szileletinek utánna írnának kilenczszáz hatvankilencz esztendőben,[13] úr Istennek kiváltképpen való malasztjából szileték Szent István királ. Szent István királtúl több fiai között szileték az édës szíz Szent Imre[14] herczëg, kinek szentségës életét, ha Isten egésségben hagyand,[15] az ő szent innepe napján mëghalljok nyilvábban. Mastan emléközjünk az ő szent atyjának méltóságus szent életéről. Mikoron azért bódogságus Szent István királ fëlserdűlt embër korában jutott volna, gyoropodik vala mint mënnyből adatott nëmës magzat, szent ajándék, mind úr Istennek mind embëreknek látására jó elkőcsben,[16] jámborságban, szent malasztban, isteni felelëmben ës szeretetben ës mindënnek utánna szentségës eletben, lëlket éltetvén ájojtatus[17] imádságokkal, elméjét mënnyei gondolatokkal, ez világi testi életet szent bëjttel, vigyázással[18] ës szarándokjárással,[19] fëlëtte kilëmben,[20] honnëm az mastani urak, fejëdelmek ës nëmëssëk. Mikoron azért ur Isten az királságban mëgerőssöjtötte volna, ottan pokolbéli sátán utánna erede, hogy elejtené,[21] mert nehézzé tartja vala,[22] hogy az ő szent érdëmének miatta ez országot kezéből kiszalasztotta volna. Vala azért az időben Somogyságban[23] éggy pogán hatalmas herczëg,[24] kinek Kuppán vala neve, az régi Kopasz Szirind fejëdelëmnek maradéka, ki még Szent István atyjának éltében és erössen uralkodik vala mind egész Somogyságban ës Szalaságban.[23] Mikoron Szent István királnak atyja, Gëjsa kimúlt volna, támada fël[25] ez gonosz këgyetlen

herczegh. Akarwan zent Isthwan kyral gonossaag zerent maganak veenny, az zent kyralt meg ólny ez mynd ez egheez orzaghnak wrasagaban esny Zent Isthwan kyral halwan az gonoz zandekot egyben hywaa az magyary wrakat es dychóseeges zenth Marthon pyspeknek seghódelmeet keerwen ky zalla kwppan herczeg ellen Es tewee hadnaggya Vencellinus newó wrat ky yewt vala hozyaa neemeth orzagbol. Es mykoron nagy eróss ytkózetót tóttenek volna wr istennek yrgalmassagabol, adateek az dyadalom zent Isthwan kyralnak Es azon hadban Vencellinus hadnagy meg ólee kwppan herczegót, kyeert nagy sok ayandekot es tyztósseegót veen az zent kyraltwl. Es az gonoz hytetlen Somogy hyspant vagataa neeggyee Zent Isthwan kyral Eggyk rezeet kyldee yztragomy kappwra. Az masodykat Wesprymee az harmadykat el ffeel Győrree. az Negyedyketh el bee erdelben, myeert mynd egheez orzaghnak ellesseege volt.

Masod hada zent Isthwan kyralnak leen Erdely waydawal, kynek Gywla vala newe kynek leanyatwl valo vala zent Isthwan kyral, kynek Sarolth vala newe Gyeyssanak felesseege. Mykoron azert yrnanak ezer keth eztendóben zent Isthwan kyral nyomoteek erdely vayda ellen es mykoron meg gyezte volna fogaa meg Gywlaat mynd azzon felesseeghewel es keth ffyaywal, kydee be magyar orzagba foghwa mert annak elette gyakortaa valo yzenettel es yrassal yntótte vala ewtet hogy lenne kereztyennee es zenneek meg ez orzaagh haborgatasatwl. De soha reea nem hayt hataa, hanem az hytetlenseegból | Nagy erózak es wgy mynt akarattya ellen mynt ew hozyaa tartozowal ky haytaa es megh kereztóltetee. Annak wtanna Iamborwl eelween wgy tartaa mynt yo

herczëg. akarván Szent István királ anyját [26] gonosság szërént magának vënni, az szent királt mëgölni ës mind ez egész országnak uraságában esni.[27] Szent István királ hallván az gonosz szándekot, ëggyben hivá az magyari urakat, ës dicsőséges Szent Márton pispëknek segödelmét kérvén, kiszálla[28] Kuppán herczëg ellen ës tëvé hadnagygyá Venczellinus nevö urat, ki jött vala hozjá Németországból. És mikoron nagy erőss [29] itközetöt töttenek volna ur Istennek irgalmasságából, adaték az diadalom Szent István királnak. És azon hadban [30] Venczellinus hadnagy mëgölé Kuppán herczëgöt, kiert nagy sok ajándekot ës tisztösségöt [31] vén az szent királtul. És az gonosz hitetlen Somogy hispánt [32] vágatá négygyé Szent István királ. Ëggyik részét kildé isztragomi [33] kappúra, az másodikat Veszprime,[34] az harmadikat el-fël [35] Győré, az negyediket elbé [35] Erdélben, miért mind ez egész országnak ellensége volt.

Másod hada Szent István királnak lén erdéli vajdával, kinek Gyula vala neve, kinek lëányátúl való vala Szent István királ, kinek Sarolt [36] vala neve, Gyëjsának felesége. Mikoron azért írnának ezërkét esztendőben, Szent István királ nyomotek [37] erdéli vajda ellen, ës mikoron mëggyézte volna, fogá mëg Gyulát mind asszon-feleségével [38] ës két fiaival, kídé [39] bé Magyarországba fogva, mert annak elétte gyakortá [40] való izenettel ës írással intötte vala ötet, hogy lënne kërësztyénné ës szënnék mëg [41] ez ország háborgatásátul.[42] De soha rëá nem hajthatá,[43] hanëm az hitetlenségből nagy erőszak ës úgymint [44] akaratja ellen, mint ö hozjá tartozóval,[45] kihajtá ës mëgkërësztöltetë. Annak utánna jámborúl élvén, úgy tartá mint jó

attyaat es holtok wtan ffeyeer varat nagy tyztósseeggel temetettee el. Es erdenseegh az ydótwl foghwa magyar orzaghoz halgatot mynd ez ydeyglen.

Harmad yeles hada leen zent Isthwan kyralnak az Bologarok es olahok ellen hawas el fóldeeben, kykkel annewal erósseblen vyaskodeek mygh erósseb helyen lakoznak vala, kyknek feyedelmók keean vala. De mykoron meg gyezte vala ewket nagy mondhatatlan keenchót es kazdagssagot nyere es az orzagot adaa tyztwl eg reeghy ósynek kynek zoltan vala newe. Es haza yewe az zent kyral nagy nyereseeggel magyar orzagban. Az Zoltan feyedelem kedeegh hawas el fóldeeben nagy erekes leen es hatalmas kytwl zarmazanak az Zoltanok es ez orzagtwl el zakadwan nagy sok nyomorwsaggal fyzeteek meg az yo teetelt Zent Isthwan kedeeg az nagy nyereseegból nagy sok zent egyhazakat es kalastromokat rakattata ez orzagban wr istennek azzonywnk zyz marianak Es az meennyey dychóseeges zentóknek tyztósseegókre, kyket kylemb kylemb varasokkal valalokkal es kywl belól valo zeepseegókkel meg eróssóythween kyket az mastany Iobaghwrak es Nemessek ffeel eeghetnek el pwztoythnak es magoknak foglalnak, kyknek bozzw alloya az teremtew wr isten.

Enneel sokkal tób hadakozasy voltanak bodog zent kyralnak ez zegheen orzagnak otalma mellet kyket ha mynd megyrnank ydó sem zenwednee. Annak okaert keesalkoggywnk arrol ew zent newe dycheeretyre meely zorgalmas lett legyen mynd ew azzon felesseegewel keslawal zent egyhazaknak gond vyseleeseeben. Wgy olwastatyk rolok az orzagh Cronicayal an hogy mynden eztendóben el yaryaak vala ez orzagok meg latogatwan neezógethween myndden zent egyhazakat kyklen

atyját és holtok után Fejervárat[46] nagy tisztösséggel temettete el. És Erdenség[47] ez idötöl fogva Magyarországhoz hallgatott[48] mind ez ideiglen.

Harmad jelës hada lén Szent István királnak az bologárok[49] ës oláhok ellen Havaselföldében,[50] kikkel annéval[51] erössebben viaskodék, mig[52] erössebb helyën lakoznak vala, kiknek fejëdelmök Keán vala. De mikoron mëggyézte vala öket, nagy mondhatatlan kéncsöt ës kazdagságot nyere ës az országot adá tisztül ëggy régi ösinek, kinek Zoltán vala neve. És haza jöve az szent királ nagy nyereséggel Magyarországban. Az Zoltán fejëdelëm kedég Havaselföldében nagy ërëkës[53] lén ës hatalmas, kitül származának az Zoltánok, ës ez országtúl elszakadván, nagy sok nyomorúsággal fizeték mëg az jótetelt. Szent István kedég az nagy nyereségböl nagy sok szentëgyházakat ës kalastromokat[54] rakattata ez országban ur Istennek, asszonyunk Szüz Máriának ës az mënnyei dicsőséges szentöknek tisztösségökre, kiket kilëmb-kilëmb várasokkal, valálokkal[55] ës kivül-belöl való szépségökkel mëgerőssöjtven, kiket az mastani jobbágyurak ës nëmëssek félégetnek, elpusztojtnak ës magoknak foglalnak, kiknek bosszúállója az terëmtö úr Isten.

Ennél sokkal több hadakozási voltanak bodog szent királnak ez szegén országnak ótalma mellett,[56] kiket ha mind mëgirnánk idö sëm szenvedné.[57] Annak okáért késálkodjunk[58] arrol ö szent neve dicséretire, mëlly szorgalmas lëtt légyën mind ö asszon-feleségevel, Késlával,[59] szentëgyházaknak gondviseleseben. Úgy olvastatik rólok az ország krónikájában, hogy minden esztendöben eljárják vala[60] ez országot,[61] mëglátogatván, nezögetvén minden szentëgyházakat. [I]kben

kyẅl belól ha my fogyatkozaast lattanak addeeg onnan el nem mentenek mygh zerewel meg nem eeppóytetteek. Azonkeppen kesla keralne azzon myse mondo rwhakat olthaar ótózetóket kerezthóket es eegyeb eegyhaazbely rwhakat || 497 Megh neezóghetween megh wyogat vala Towabbaa egyhazy neepekról es feyedelmekrol az zent kyralnak oly nagy gongya vala hogy ennen maga meg latogatta ewket visitalta examinalta ha yol eel awagy gonozwl, ha anyazent egyhazhoz laat, ha vygyaz az zeegheen nepón ha pastorssagaat zerewel vysely akar papok voltanak awagy Calastromban lakozo baratok, ha kyt latot hallot reesthnek twnyanak lenny meg feddótte Corrigalta, ha kyt latot hallot zent eeletẅnek lenny azt lelke zerent zerette es eelt tanachawal. Es ersekkee pyspekkee emelte zentólte ewketh, mynt olwastatyk hogy zent Martonbol az apathwr zerzetból yztragomy ersekkee valazta valazta eegy zent eeletẅ fratert kynek Sebestyen vala newe, Calachay ersekkee frater Astricosth, peecy pyspekkee frater Maurosth eellyen zent atyakat kyk nem pwztoytottak mynt az mastanyak kyk gonossagra nem kóltótteek az zent egyhaaz yozagaat mynt az mastanyak, kyk el nem reekkentótteek Cristusnak rezeet yozagaat mynt az mastanyak. kyk sem hasarttra, sem torkossagra, sem draga rwhazatokra nem veztóghetteek az zent alamysnaak mynt az mastanyak : Annak okaert mynemew Iamborsagban es zent eeletben eeltenek az reeghyek nylwan vallya anya zent egyhaz. Vyzon ellen az mastany orzaglo es egyhaz byro feyedelmekkel pokol nem menyorzagh telyk bel. Merth zent Gergel doctor mondasa zerent annee halarra meltok mene sok zamtalan gonoz tórweent

kívül-belől ha mi fogyatkozást láttanak, addeg onnan el nëm mëntenek, mig szërevel [62] mëg nëm èppöjtették.[63] Azonképpen Késla kërálné asszon misemondó ruhákat, oltár-ötözetöket,[64] kërësztöket ës ëgyéb ëgyházbeli ruhákat mëgnézögetven mëgújogat [65] vala. Továbbá ëgyházi népekről ës fejëdelmekről [66] az szent királnak oly nagy gondja vala, hogy ënnën maga mëglátogatta őket, vizitálta, ëgzaminálta, ha jól él [67] avagy gonoszúl, ha anyaszentëgyházhoz lát,[68] ha vigyáz az szëgen népön,[69] ha pásztorságát szërével viseli, akár papok voltanak avagy kalastromban lakozó barátok. Ha kit látott, hallott rëstnek, tunyának lënni, mëgfeddötte, korrigálta: ha kit látott, hallott szent eletünek lënni, azt lëlke szërént [70] szerette ës élt tanácsával, ës érsëkké, pispëkké emelte, szentölte őket, mint olvastatik, hogy Szentmártonból, az apátúr-szërzetből [71] isztragomi érsëkké választa [72] ëggy szent életü frátërt, kinek Sebestyén vala neve, kalacsai érsëkké frátër Asztrikost,[73] pécsi pispëkké frátër Maurost,[74] — éllyen [75] szent atyákat, kik nëm pusztojtották [76] mint az mastaniak; kik gonosságra nëm költötték az szentëgyház jószágát mint az mastaniak; kik el nëm rëkkentöttek [77] Krisztusnak részét, jószágát mint az mastaniak; kik sëm hásártra [78] sëm torkosságra sëm drága ruházatokra nëm vesztögették az szent alamisnát [79] mint az mastaniak. Annak okáért minëmö jámborságban ës szent életben éltenek az régiek, nyilván vallja anyaszentëgyház. Viszon-ellen [80] az mastani országló ës ëgyházbíró fejëdelmekkel [81] pokol, nëm mënnyország telik bel! Mert Szent Gergel doktor mondása szërént anné halárra méltók, menné [82] sok számtalan gonosz törvént,

hamyssagot es fórtelmes peldaat holtok wtan hattanak.

Towabbaa meely nagy yrgalmas zywó volt bodogssagus zent Isthwan kyral nylwan meg ysmertettetyk kyról wgy olwastatyk hogy mynden koron ew kyraly aranyas erzeenye tellyes volt aran forymtal es peenzel, soha oly zeghen hozyaa nem ywhetót awagy chak latot volna wton elmwlny ees, hogy hewon el bochatta volna. Eegy eeyel kedeegh ffeel kele es meene kózykben az zeegenyeknek egy sakcho peenzel, hogy az zeeghenyek azt lattaak volna reea rohananak es mynd peenzeet el ragadozaak | Mynd zeep kyraly ewz zakalaat ky zaggataak, hogy mykoron azt zenwette volna az isten embóre es Cristus Iesusnak vyteze nem aloytaa tyztóletlenseggre es bozzwsagra. De nagy eremmel es halaa adassal az eedes teremtó wr istennek zent zyleye keepe eleyben meene es terdre esweeu monda nagy ffeel zowal es syrassal. O meennyey dychóseeghnek kyralne azzonya es ennekem: yme kyt te kyrallyaa tetteel az te vytezyd mynemew tyztósseeggel ylleteek. Ha ellenseegem tótte volna rayttam haat te zent seghedelmeddel meg allanaam bozzwmat. De ezt kywanom ennekem az erek bodogsagban meg fyzethny Idwezeytenknek mondasa zerent. Ty feyetóknek egy hay zaala sem veez el: hogy ezenkeppen ymachagaat el veegezte volna az zent kyral zyweeben meg vygaztaltateek azzonywnk mariatwl es nag halaa adassal hazaban meene.

Ymaran lassok megh mykeppen az angyaly zent Coronawal meg koronaztateek. Az ydóben mykoron Geyssa meg holt volna neegyed eztendóre kelween kyldee be Calachay erseket Romaban wr papahoz, kynek Astricus awagy Anastasius lesthaa vala newe

hamisságot ës förtelmes példát holtok után hattanak.

Továbbá mëlly nagy irgalmas szivő volt bódogságus Szent István királ, nyilván mëgismertettetik. Kiről úgy olvastatik, hogy mindënkoron ő királi aranyas erszénye tellyes volt aran forinttal ës pénzzel; soha olly szëgén hozjá nëm jűhetött,[83] avagy csak látott volna úton elmúlni[84] és, hogy hévon[85] elbocsátta[86] volna. Ëggy éjjel kedég fëlkele ës mëne közikben[87] az szëgényëknek ëggy sakesó[88] pénzzel. Hogy az szëgényëk azt látták volna, rëá rohanának ës mind pénzét elragadozák, mind szép királi ösz szakállát kiszaggaták. Hogy mikoron azt szenvedte volna az Isten embőre ës Krisztus Jézusnak vitéze, nëm alojtotta tisztöletlenségre[89] ës bosszúságra, de nagy ërëmmel ës háláadással az édës terëmtő úr Istennek szent sziléje képe eleiben méne ës térdre esvén, mondá nagy fëlszóval ës sírással: «Ó mënnyei dicsőségnek királné asszonya ës én nékëm![90] Ímé, kit të királylyá tëttél, az të vitézid minëmő tisztösséggel illeték. Ha ellenségëm tötte volna rajtam, hát të szent segëdelmeddel mëgállanám bosszúmat. De ezt kívánom én nékëm az ërëk bódogságban mëgfizetni,[91] Idvëzéjtenknek[92] mondása szërént: Ti fejetöknek ëggy hajszála sëm vész el.» Hogy ezënkeppen imádságát elvégezte volna, az szent királ szivében mëgvigasztaltaték asszonyunk Máriától ës nagy háláadással házában méne.

Immáran lássok mëg, miképpen az angyali szent koronával mëgkoronáztaték. Az időben, mikoron Gëjsa mëghólt volna, nëgyed[93] esztendőre kelven[94] kildé bé kalacsai érsëkët Rómában úr pápához,[95] kinek Asztrikus avagy Anasztázius Lëstá[96] vala neve,

hogy ez wyonnan valo kereztтyeneknek magyar orzagban kyldene papay aldomasth hogy a' mynem w zent egyhazakat rakattatot volna zentólhetneek megh, es eeǵ kyraly koronaat kywel zentóltethnek ffeel az kyralsagra mert meegh chak valaztatus volna. Azon ydóben masfelól Myska ees lengel kyral wr istennek malazttyabol kereztтyennee lett vala. Es wgyan azert az az kyraly meltosagnak Coronazattyaert kyldót vala be wr papahoz, kynek ymaran megh zerzette vala az zent Coronayaat. Es meel napon ky akarnaa kyldene az lengyel kyralnak kówetyt, Azon eeyel istennek zent angyala meg yeleneek wr papanak almaban mondwan. Az Coronaat kyt zórzótteel honapy napon ysmeretlen neepnek kówety yẃnek hozyad kyk Coronaat keernek az ew feyedelmóknek atyay aldomassal Es ketƚseeghneel kyl azoknak aggyad, mert ewtet yllety az ew nagy eerdemes voltanak myatta. Es azonkeppen Astricus ersek masod napon || 498 Wr papahoz bel ywthwan es az kówethseegót megh yelenthween, mynden volta keeppen: Hogy azt hallotta volna wr papa nagy erembe leen raytta es myndent megh enghede nagy atyay zeretettel Es az angyaly coronat neky adaa. Annak felette eeǵ aran kereztót hogy zent kyral elót hordoznaak, az zent egyhazakat kedeeg mynt akarnaa wgy zentóltetnee. Es monda: yollehet en zent apostol helyót leegyek, De meltan Cristus Iesusnak apostola ky myat enny neepet haytot megh az wr isten. Annak wtanna Astricus ersek nagy eremmel haza yewe zent kyralhoz es az lengel orzagbely kyralnak mas Coronaat zereztete. Mynemew zent eeletben eelt leegyen kedeeg dychóseeges zent Isthwan kyral mynd holtyk ky yelenthety ygheeról ygheere kywe.

hogy ez újonnan való kërësztyéneknek Magyarországban kildene pápai áldomást,[97] hogy am minëmő szentëgyházakat rakattatott volna,[98] szentöltetnék még,[99] ës ëggy királi koronát, kivel szentöltetnék fël az királságra, mert még csak választatus[100] volna. Azon időben másfelől Miska és, lengyel királ, úr Istennek malasztjából kërësztyénné lëtt vala. ës ugyanazért, azaz királi méltóságnak koronázatjáért kildött vala bé úr pápához, kinek immáran mëgszërzëtte vala[101] az szent koronáját. Ës mëlly napon ki akarná kildeni[102] az lengyel királnak követit, azon éjjel Istennek szent angyala mëgjelënék úr pápának álmában, mondván: «Az koronát,[103] kit szörzöttél, hónapi napon ismeretlen népnek követi jűnek[104] hozjád, kik koronát kérnek az ő fejëdelmöknek atyai áldomással, ës kétségnél kil[105] azoknak adjad, mert ötet illeti az ő nagy érdëmës voltának miatta.» Ës azonképpen Asztrikus érsëk másod napon úr pápához beljutván ës az követségöt mëgjelëntvén[106] mindën volta képpen,[107] hogy azt hallotta volna úr pápa, nagy ërëmbe lén rajta[108] ës mindënt mëgengede nagy atyai szeretettel ës az angyali[109] koronát néki adá, annak fëlëtte[110] ëggy aran kërësztöt, hogy szent királ előtt hordoznák, az szentëgyházakat kedég mint akarná, úgy szentöltetné. Ës monda: «Jóllëhet én szent apostol helyött légyek,[111] de méltán Krisztus Jézusnak apostola, ki miatt enni népet hajtott mëg[112] az úr Isten.» Annak utánna Asztrikus érsëk nagy ërëmmel haza jove szent királhoz ës az lengyelországbeli királnak más koronát szërëztete. Minëmő szent életben élt légyën kedég dicsőségës Szent István királ mind holtig, kijelënteti ígéről-ígére kivé.[113]

Azt lattyok hallyok hogy meegh sem yob. Sem ollyam magyar orzagban nem tamadot kyben anne yrgalmassaagh es ygassagh lett volna, kyknek myatta meeltan eerdemlee az zent meennyey Confessorssagot ez vylaghy es meennyey zent Coronaat, es mynd egheez kerezttyenseegben valo dycheeretes ffel magaztatasth.

Azt látjok, halljok, hogy még sem jobb sëm ollyan[114] Magyarországban nëm támadott,[115] kiben anné irgalmasság es igasság lëtt volna, kiknek miatta[116] meltán érdëmlé az szent mënnyei konfësszorságot, ez világi ës mënnyei szent koronát ës mind egész kërësztyénségben való dieseretës fëlmagasztatást.[117]

Jegyzetek.

1. *sziletetinek*, am. születetinek, születésének. (Vö. fönt 113. l.)

2. *ollymint*, am. mintegy, körülbelül. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

3. *szittyai*, am. scythiai. Magának a *Scythia* országnévnek a magyarban eredet szerint a *szittya* szó felel meg, bár nem az országot, hanem a népet jelenti. (Vö. fönt 163. l.)

4. *«es»*, *«ees»*. Az Érdy-Codexnek föltünő sajátsága, hogy a mai *és* kötőszót következetesen egyszerű *es*-nek, az *is*-t ellenben *ees*-nek írja. Amazt *es*-nek, ezt *és*-nek (vagy szintén *es*-nek ?) kell olvasnunk. Az *és* eme régi *es* ejtéséből származott a mai *s* változat. (Vö. SIMONYI: *A magy. kötőszók* I. 5.)

5. *«eegheez»*, am. egész. Általában így van írva e codexben. Első szótagjában talán csak zárt *e*-t akar az *ee* jelenteni, bár a hosszú magánhangzó a rokonnyelvi alakokból könnyen meg volna magyarázható. (L. BUDENZ: *Magyar-Ugor Összeh. Szót.* 767.)

6. *szërte-szërént*, am. szerte-széjjel, mindenfelé. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

7. *pusztaságot töttenek*, am. pusztítást tettek, vittek véghez. Előfordúl másutt is a régiségben (l. *Nyelvtort. Szót.*).

8. *«Taxon»*, olv. Ta*k*son. Valamint az *s* betüt általában *š*-nek ejtette a régiek olaszos latin olvasása, épúgy az *x* is *ks*-nek s nem *ksz*-nek hangzott. (Vö. *voks* szavazat, a latin *vox*.)

9. *«taxon óreeny»*. Régi oklevelekben előfordul egy *Eurgn*, *Euren*, *Eurem* helység, a mai *Üröm* (l. CSÁNKI: *Magyarorsz. tört. földrajza a Hunyadiak korában*, I. 16). Ez azonban Budától északnyugatra fekszik, tehát alig lehet azonos a codex *óreeny*-ével, a mely az alföldön volt. Inkább a Czegléd közelében fekvő *Orkény*-re kell tehát gondolnunk.

10. *Gëjsa* v. *Gyëjsa*. A codex orthographiája szerint így kell e nevet olvasnunk. Annyi mint *Géza*. (E név eredeti hangzásáról hosszabb vita folyt a *Turul*-ban KARÁCSONYI JÁNOS és NAGY GÉZA között, VII. k. 36—39. l. IX. 121—122. l. X. 38—42. és 42—48. l.)

11. *ëggyiket*. A codexben tollhibából csak *egyk* áll.

12. *nyilvábban*, am. világosabban, bővebben. Az alak nem más mint a *nyilván* középfoka, s a *csúnyán—csúnyábban*, *ritkán—ritkábban* stb. melléknevek analogiájára keletkezett. (Vö. *Szómagyarázatok* 20. és 35. l.)

13. *mikoron írnának kilenczszáz hatvankilencz esztendőben*, am. mikor 969-et irtak. Általános régi kifejezésmód.

14. *édës szíz Szent Imre*. Az *édes* szó itt akként van használva, mint az *édes fiam*, *édes barátom* stb. kifejezésekben.

15. *«hagyan»*, az eredetiben tollhiba *hagyand* helyett.

16. *elköcsben*, am. erkölcsben. Vö. fönt *elkölcs*, 235. l.

17. *ájojtatus*, am. ájtatos. Vö. *ájojtatos*, fönt 160. l.

18. *vigyázás*, am. virrasztás. A szónak ez volt régen az általánosabb jelentése(l. *Nyelvtort. Szót.*).

19. *zarándokjárás* v. *szarándokjárás*, am. zarándoklás. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

20. *kilëmben*, am. különben, különbül.

21. *elejtené*, am. megejtse, legyőzze kisértésben.

22. *nehézzé tartja vala*, tulajdonkép

am. *nehéznek* tartotta, v. i. neheztelt, haragudott érte. A *-vá -va* ragnak e használata gyakori a régi nyelvben. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 318.) Ma is megmaradt e kifejezésben: *bolonddá tartani vkit.*

23. *Somogyság* és alább *Szalaság.* Érdekes gyüjtő alakok Somogy megye, Zala megye értelemmel.

24. *herczëg,* am. vezér. A régi nyelvben általában ,vezér, dux' volt e szó jelentése. Ma rendszerint csak az uralkodó családok tagjait illetjük vele, latinra azonban most is *dux*-szal fordítjuk. (Vö. franczia *duc, archiduc.*)

25. *támada fël,* am. föllázadt.

26. *anyját.* TOLDY szerint ez oda pótlandó a ragtalan *kyral* szó után.

27. *egész országnak uraságában esni,* am. az egész ország uraságába (birtokába) jutni. A *-ben* ragról *be* helyett l. fönt 185. l.

28. *kiszálla K. ellen,* am. Kuppán ellen ment, megtámadta Kuppánt. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

29. *erőss.* A szóvégi kettős *ss* nem lehet puszta orthographiai fölösség, mert a népnyelv ragos alakokban ma is így ejti: *erőssen, erőssek* stb. (Vö. föntebb *erőssen uralkodik vala.*)

30. *hadban,* am. harczban, hadjáratban. A *had*-nak e jelentése általános a régi nyelvben. Vö. alább: *másod hada Szent István királnak,* azaz második hadjárata stb.

31. *tisztösségöt,* am. megtisztelést.

32. *hispánt,* am. ispánt, azaz főispánt. A szó kezdő *h*-val HELTAInál is előfordul (l. *Nyelvtört. Szót.*).

33. *isztragomi,* am. esztergomi. *Isztragom* volt e városnévnek régi ejtése.

34. *Veszprimé, Győré,* am. Veszprémbe, Győrbe. Az egyszerű *-é* lativusragot látjuk rajtuk, a melyet ma csak a *föl-é, bel-é* stb. határozószók őriztek meg. A régi nyelvben még a városneveken is általános használatban volt. Mai nyoma a *-be* raggal továbbragozott *Szöged-é-be,* am. Szegedre.

35. *el-fel, el-bé.* Az efféle páros igekötők ismeretes sajátságai régi nyelvünknek.

36. *Sarolt,* am. Sarolta.

37. *nyomoték,* am. ment, a kihalt *nyomotik* ,lép, megy' igéből, mely főkép a Jordánszky- és Érdy-Codexben fordul elő. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

38. *asszon-feleség,* am. feleség. A régieknél szokásos kifejezésmód. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

39. *kídé,* am. küldé. A régi nyelvben az *l* nélküli *kül* és *küd* alakokkal többször találkozunk (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az utóbbi a népnyelvben ma is közönséges ejtésmód.

40. *gyakortá,* am. gyakorta. Egyike az Érdy-Codex eredeti hosszú hangzós alakjainak. Vö. *gyakortább,* fönt, 140. l.

41. *szénnék mëg,* am. szűnnék meg. Az *é : ű* hangfejlődésről l. fönt, 17. l.

42. *háborgatásátúl.* A *szűnik* ige mellett a *-től* rag a régi nyelvben általános vonzat (l. *Nyelvtört. Szót.*), bár a mai főnévi igeneves szerkezet is használatban volt: ,szűnjék meg az országot háborgatni'.

43. *rëá nëm hajthatá,* am. rá nem bírhatta, rá nem kényszeríthette.

44. *úgymint,* am. mintegy. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

45. *mint ő hozjá tartozóval,* am. mint hozzátartozójával, mint rokonával. A kifejezéshez bizonyára a *bánik* igét gondolta hozzá az író, mert e *-val* ragos szó kirí a mondatszerkezetből.

46. *Fejérváratt,* am. Székesfehérvárott.

47. *Erdénség.* Hangváltozást (*l : n*) mutat e helyett *Erdélség;* képzésére nézve a föntebbi *Somogyság, Szalaság* párja.

48. *Magyarországhoz hallgatott,* am. Magyarországhoz tartozott. A régi nyelvben közönséges volt a *hallgat* igének ilyen használata (l. *Nyelvtört. Szót.*). A fölfogás ugyanaz benne, mint a hasonló jelentésű és eredetű német *gehören, angehören* igékben.

49. *bologárok,* am. bolgárok. Hasonló bővebb alakjai még az Érdy-Codexnek: *kalomár* kalmár, *pologár* polgár. Mindkettő a Jordánszky-Codexben is így található.

50. *Havaselföldében,* am. Havasalföldön v. i. Oláhországban. (Vö. fönt, 108. l.)

51. *annéval,* am. annyival, annál. Az *n*-es alakra vö. fönt 114. l.

52. *míg.* E kötőszónak a mai nyelvhasználat szerint *a mennyivel* (vagy *minél, mennél*) felel meg. A codexek azonban az *annyival* kifejezés párjául többször használják. (L. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 97.)

53. *ërëkös,* am. örökös.

54. *kalastromokat,* am. klastromokat. Vö. föntebb *bologár* bolgár.

55. *valálokkal.* A *valál* itt a *város* szó

synonymumaként van használva. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt 8. l.)

56. *ótalma mellett*, am. oltalma érdekében.

57. *idő sëm szenvedné*, am. az idő sem engedné.

58. *késálkodjunk arról*, am. gondolkozzunk arról. A *késálkodik* rendszerint küzdést, harczolást jelent a régiségben (vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt 8. l.); e helyen azonban átvitelesen az elmében való meghányást-vetést, gondolkodást fejezi ki.

59. *Këslával*, am. Gizellával.

60. *eljárják vala*, am. bejárták.

61. *«orzagok»*, másolói hiba *orzagot* helyett; az eredetiben levő *t*-nek *c*-vel (am. *k*) való összetévesztése.

62. *szërével*, am. rendje és módja szerint. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

63. *éppöjtették*, am. építették. A kettős *pp*-ről l. fönt 220. l.

64. *oltár-őtözet*, am. oltárterítő. A *Nyelvtört. Szótár* csupán HELTAIból ismeri. Az *őtözet* (öltözet) alakra vö. fönt *őtöztet*, 221. l.

65. *mëgújogat*, am. megújítgat. Olyan alak mint a mai nyelvben *tisztogat, hasogat* stb. ezek helyett *tisztítgat, hasítgat*.

66. *ëgyházi népekről és fejëdelmekről*, am. papokról és papi fejedelmekről, egyháznagyokról.

67. *ha jól él*, am. jól él-e? A *ha* mint függő kérdés kötőszava a régi nyelvben általános volt. (Vö. SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 133. s köv. ll.)

68. *anyaszentëgyházhoz lát*, am. az anyaszentegyházra gondja van. A régi nyelvben a *valmihez lát* kifejezés ilyen jelentéssel közönséges (l. *Nyelvtört. Szót.*).

69. *vigyáz az szëgén népön*, ma: vigyáz a szegény népre. Így írja MOLNÁR ALBERT is: «Erősen *vigyáz azon*, hogy valakihez miképpen férhessen» (l. *Nyelvtört. Szót.*). Olyan vonzateltérés a maitól, mint föntebb *kérlek azon* (238. l.).

70. *lëlke szërént*, am. lelkéből. Vö. *szívem szerint*, fönt 238. l.

71. *apátúr-szërzet*, am. Benedek-rend, nyilván a szerzet apátságairól nevezve így. Érdekes az összetételben az *apátúr* szó is, a mely tulajdonképen am. *apát úr*.

72. *választa*, am. kiválasztott, kiszemelt; ma: érsekké tett, érsekké nevezett ki. (Vö. ILOSVAInál: «Király őtet fejéhez *választá* és tizenkét lóra néki hópénzt adata» *Régi Magy. Költ. Tára* IV. 246.) Az eredeti' en a *valaszta* tollhibából meg van ismételve.

73. *Asztrikos*, am. *Asztrik*. A latin *Astricus* alak magyaros ejtése. Alább *Asztrikus* (Eredeti neve *Radla*, a mint a csehek nevezik is.) Mindkét helyen kalocsai érseknek van mondva; azonban HORVÁT MIHÁLY fejtegetése szerint esztergomi érsek volt (l. *Századok* 1868. évf.).

74. *Mauros*, am. a latin *Maurus* név. Ugyanolyan magyaros változat, mint az előbbi.

75. *ëllyen*, am. ilyen. A mai alakhoz úgy viszonylik, mint a föntebb már magyarázott *ett* az *itt*-hez (l. 222. l.).

76. *«pwztoytottal»*, tollhiba *pwztoytottak* (am. pusztították) helyett.

77. *elrëkkent*, am. elsikkaszt. A *rekkent* kihalt szó, melynek egyik jelentése ‚elrejteni' volt, innen aztán eltüntetést, elsikkasztást is értettek rajta. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Ma csak alapszava, a *rekken* ige él ez egy kifejezésben: *rekkenő hőség*.

78. *hásárt* v. *házsárt*, am. játék (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma e magyaros alakkal csak a *házsártos* származékban van meg, a mely czivakodót, megférhetetlen embert jelent, a szenvedélyes játékosok között gyakori czivakodásról. A szó különben nem egyéb mint a véletlent, szerencsét stb. jelentő franczia *hasard*, a mit a *hasard*-játék (szerencse-játék) kifejezésben mi is használunk. A régi nyelvben még ez eredeti jelentéssel is megtaláljuk, pl. «een rwhaymon *hasartot vetenek*» super vestem meam miserunt *sortem* (Kulcsár-Codex 41).

79. *«alamysnaak»*, másolói hiba *alamysnaat* helyett, mint föntebb *orzagok*.

80. *viszon-ellen*, am. ellenkezőleg. Csupán az Érdy-Codexből ismert kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

81. *országló és ëgyházbíró fejëdelmek*, am. a most kormányzó egyháznagyok. *Egyházbíró* olyan kifejezés, mint a szintén elavúlt *világbíró* (azaz: világ ura). Érdekes a codexírónak rájuk mért erős feddő szava.

82. *menné*, am. mennyi. Vö. fönt, 114. l.

83. *jühetött*, am. jöhetett. (A *jön* igének ily *ü* hangzós alakjairól vö. fönt 193 l.)

84. *úton elmúlni*, am. az úton (maga mellett) elhaladni, menni. Az igének e régi jelentéséről l. fönt 68. l.

85. *hévon* (vagy *heuon, héuon?*), am.

üresen, üres kézzel. A *hiú* melléknév *-n* ragos alakja; ugyanaz mint a HB. *heén*-ja (l. fönt 66. l.). A *rés* olvasást támogatja MOLNÁR ALBERT-nek *hivon* határozó alakja; a *héuon (heuon)* ejtést pedig a codexekben előforduló *hiuan* (vö. *szomorú: szomorúan*).

86. *elbocsátta*, am. elbocsátotta. (Vö. fönt 113. l.)

87. *közikben*, am. közükbe, közibük, közéjük. Az egész kifejezés tehát am. ‚a szegények közé'.

88. *sakcsó* v. *zsakcsó*, am. zacskó. Eredetibb alakja a mai szónak, épúgy mint *szökcse* (tulajdonkép szököső) eredetibb a közönségesebb *szöcské*-nél.

89. *alojtotta tisztöletlenségre*, am. vélte tiszteletlenségnek. Az *alojt* a régi *alít* ‚vél, gondol' igének teljesebb alakja. Ez az *alít* ma csak némely nyelvjárásokban él még (l. SZINNYEI: *Magy. Tájszót.*). Mellette a *-re* ragos határozó olyan vonzat, mint föntebb Thurzó levelében *idegenségre ne vegyed* (l. 238. l.), vagy mint ma is: *nem tudom mire vélni.* (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 135.)

90. *én néköm*, t. i. királyi asszonyom.

91. *kívánom . . . mëgfizetni.* Ma nagyon is elterjedt idegenszerüség: *kérem elküldeni* stb.

92. *Idvëzëjténknek*, am. Üdvözítőnknek. Az *i : ü*, *ë : ö* és *é : ő* hangfejlődésről l. az I. r. 2. fejez.

93. *nëgyed.* Rendszerint nyilt *e*-vel mondja a mai nyelvszokás. A codex írása azonban (*neegyed*) a zárt *e*-s olvasást javallja.

94. *nëgyed esztendőre kelvén*, am. a negyedik esztendőben (mintegy: fölkelvén a negyedik esztendőre). E kifejezésmód általános régi nyelvsajátság: *reggelre kelve, holnapra kelven, nyárra kelvén* stb.; sőt tovább terjedő analogiával azt is mondták, a mi voltaképen már logikátlanság: *estvére kelve, éjtszakára kelve.* (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

95. *úr pápához.* Mai szórenddel: a pápa úrhoz. Az *úr* szó használata ilyen név mellett már szinten elavult. (Vö. *szent Péter urot*, a HBeszédben, fönt 69. l.)

96. *«Astricus avagy Anastasius lesthaa».* Az első esztergomi érsek *Asztrik* és *Anasztáz* nevek alatt szerepel; ez utóbbi szerzetesi neve volt. (Vö. föntebb *Asztrikosnál.*) KARÁCSONYI JÁNOS történettudós szerint *Asztrik* és *Anasztáz* két külön személy lett volna: *Anasztáz* (eredeti nevén *Radla*) esztergomi, *Asztrik* kalocsai érsek (l. *Századok* 1892. évf.). A *Lesta* (*Lestá* v. *Lesztá*?) nevet TOLDY az *Anastasius* «ómagyar formájának» tartja (*A magy. nemz. irod. története*, 3. kiad. II. 167).

97. *pápai áldomást*, am. pápai áldást. Ma az *áldomás* szót csak a szerencsekivánatok kifejezésével járó lakoma vagy ivás kifejezésére használjuk.

98. *szentëgyházakat rakattatott volna*, am. templomokat építtetett.

99. *szentöltetnék mëg.* Hibás egyeztetés e h. *szentöltetnének mëg.*

100. *választatus*, am. választásos, választott (de föl nem szentelt, meg nem koronázott).

101. *mëgszërzëtte vala*, t. i. a pápa, am. megkészíttette, elkészíttette.

102. *ki akarná kildeni*, am. el akarta küldeni. Az eredetiben *kyldene* iráshiba *kyldeny* ‚kildeni' helyett.

103. *az koronát.* Érdekes és egészen az élő beszéd közvetlenségét tükröző mondatfüzés, hogy a *koronát* tárgyhoz tartozó állítmány (*azoknak adjad*) csak több mondat beékelése után következik.

104. *jűnek* v. *jünnek*, am. jőnek, jönnek. Vö. föntebb *jühetött.*

105. *kétségnél kil*, am. kétség nélkül. A *nélkül* névutó eredetéről l. fönt 93. l.

106. *az követségöt mëgjelëntvén*, am. előadván, kijelentvén a követség czélját.

107. *mindën volta képpen*, am. részletesen, teljesen.

108. *nagy ërëmbe lén rajta*, am. nagy örömben lön rajta, nagyon örült rajta.

109. *angyali koronát*, mert az angyal intelmére adta a magyar király követének.

110. *annak fëlëtte*, am. azon fölül (tulajdonkép: a fölött).

111. *jóllëhet én szent apostol helyött légyek.* A hangsúly az alanyon van: jóllehet én vagyok a szent apostol helyett (a szent apostol helyettese).

112. *hajtott mëg*, am. térített meg, meghóditott. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

113. *kivé.* A *ki* igekötőnek, illetőleg határozószónak eredeti teljesebb alakja, melyet csak az Érdy- és Jordánszky-Codex őrzött meg. (*Kivé: ki* olyan rövidülés mint *belé: be.*) A *kivé* e helyen fölösnek látszik, mint-hogy az állítmányban (*kijelenteti*) már megvan. Az egész mondat egyébként romlott szövegre vall.

s ivvlen be menven iesus jaar vala jericoban Es ime egy zakeus nevv ember ki vala az nyhwan valo bynesseknek feyedelmeek : kazdagh es vala evv es ceniczelkodyk vala iesusth lat-hatni ky vona es nem lehetth vala az sok neeptuvl mirth evv allapattvaban kissded vala . Es elòwe sfvethweeen hagha ffel egy Vacolcza ffara hogy ottan leet-hathnaa evvtet . mert mellole keel vala el menny Es myko-ron az helyre yuvtot vona ffel tekeenthween Jesus lataa evv-teth es monda ewnekj . zakhee hamar zaal le mert ez mar napon az the hazadnaal kel en-nekem lakoznom . Es sfvedwen le zalla es hazahoz fogadaa evv-tet nagy eremmel Es mykoron mynd azth lathnaak zwgood-nak vala tartta mondwan my-eth az bynes emberhez terth v-ona . Elòwe alwan azert zakeos monda iesusnak . Vram yme myndeen yozagomnak ffelen ffe-leeth zeghenyeknek adom es ha kyt myegh karosoytottam neegy kepen adom megh . Monda Jesus ottan ewnekj . Mert ez my-ar napon idwesseegh adatot ez haznak myert evv ees Abraha-mnak ffia leegyen Mert vygya es keresnethny yewe embernek ffia es idwezeyteny az ossyvane ky el vezeth vala .

[illegible]

114. *»ollyam«*. am. olyan. Kiejtés szerinti írás a következő szó *m*-je miatt.

115. *támadott*. A régi nyelvben igen gyakori a *támad* szónak ilyen használata. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

116. *kiknek miatta*, t. i. az irgalmasság és igazság miatt.

117. *fëlmagasztatás*, am. dicsőítés, magasztalás. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

2. A hasonmás szövege.

(Érdy-Codex 140. l.)

Betűszerinti olvasása.	*Eredeti kiejtése.*
Eeth el kezdetyk eztendenketh walo zentek yllew ynnepenek ewangelioma:	Ëtt elkezdetik esztendénkét [1] való szentëk illő innepének [2] évángélioma.
Elezer egyhaznak zenthsege napyarol.	Elészër ëgyháznak szentsége napjáról.
1] Az ydöben Be menween Jesus yaar wala Jerycoban	1] Az időben bemënvén Jézus jár vala Jërikóban.
2] Es yme egy Zakeus new ember: ky vala az nylwan valo byneseknek feyedelmek: kazdagh es vala ew	2] Ës ime ëggy Zakëus nevű embër, ki vala az nyilván való binësëknek [3] fejëdelmëk, kazdag és [4] vala ő,
3] es eenczelkódyk vala Jesusth lathathni ky vona: es nem leheth vala az sok neeptwl merth ew allapattyaban kysded vala:	3] Ës ëncselködik vala Jézust láthatni, ki vóna, ës nëm lëhet vala az sok néptül, mert ö állapatjában [5] kisded vala.
4] Es elówe syethween haga ffel egy Bacolcza ffara, hogy onnan lathathnaa ewtet: mert mellóle keel vala el menny:	4] Ës elövé sietvén [6], hága fël ëggy bakolcza-fára, [7] hogy onnan láthatná ötet, mert mellöle këll vala elmënni.
5] Es mykoron az herre ywtot vona: ffel tekeenthween Jesus lataa ewteth es monda ewneky. Zakhee hamar zaal le: mert ez may napon az the hazadnaal kel ennekem lakoznom:	5] Ës mikoron az herre jutott vóna, fëltekéntvén Jézus, látá ötet ës monda ö néki: Zakhëë, [8] hamar szállj lë, mert ez mái napon az të házadnál këll én nékëm lakoznom. [9]
6] Es syethwen le zalla es hazahoz fogadaa ewtet nagy eremmel.	6] Ës sietvén lëszálla ës házához fogadá ötet nagy örëmmel.
7] Es mykoron mynd azth lathnaak zwggodnak vala raytta mondwan: merth az bynes emberhez terth vona:	7] Ës mikoron mind azt látnák, zúggódnak vala [10] rajta, mondván, mert [11] az binës embërhëz tért vóna.
8] Elówe alwan azert Zakeos monda Jesusnak. Wram ym mynden yozagomnak hasonffeleeth zeghenyeknek adom: es ha kyt megh karosoytottam neegy keppen adom megh:	8] Elöve állván azért Zakëos, [12] monda Jézusnak: Uram, im mindën jószágomnak hasonfelet [13] szëgényëknek adom; ës ha kit mëgkárosojtottam, négyképpen [14] adom mëg.
9] Monda Jesus ottan ewneky: Mert ez may napon ydwessegh adatot ez haznak: myert ew ees Abrahamnak ffya leegyen:	9] Monda Jézus ottan ö néki: Mert ez mái napon idvësség adatott ez háznak, miért ö és Ábrahamnak fia légyën.

10. Mert wgyan es keresghethny yewt embernek ffya: es ydwezeyteny az ollyant ky el vezeth vala.

Ez may zenth ewangeliomot yrtta megh Bodoghsagos zenth Lucacz ewangelista kenyweenek tyzen kylenczed reezeben, kyben wr Istennek seghedseeghewel harom nemes tanwsagwnk leezen lelkwnknek ydwesseegheere. Elssew lezen Anyazenth egyhaznak zentólendew meltosagarol: kynek nylwabban valo ysmeretyre megh kel twdnwnk hanykeppen magyaraztatyk az zenth egyhaz: Kyre reea felelween doctoroknak mondasok zerent. Ewthkeppen valo. egyhazat talalwnk zenth egyhazban: [kyth] kynek okaat es fundamentomaat talallyon bólcz eggyk kenyweenek nyolczad reezeeben prouerbiorum VIII. hol otth wgy vagyon megh yrwan: Az Isteny bólczesseeg hazat zerzee ennen maganak es heet ozlopokat vaga ky ew alaya. Doctoroknak magyarazattyok zerent. Ez nemes haaz awagy egyhaz ewt reezre oztatyk awagy veetetyk. Elssew mondatyk: mynd az meennyey kezenseeghes eeghek: masod wralkodoo meennyey dyczóseeghnek haza. Harmad vytezkodó anyazent egyhaaznak haza. Neegyed: kereztyen embery leleknek hayloka: Ewtód: az edes

10. Mert ugyanës keresgetni jött embërnek Fia ës idvëzëjteni az ollyant, ki elveszëtt vala.

Ez mái szent ëvángéliomot írta meg bódogságos Szent Lukács ëvángélista, könyvének tizënkilenczed részében, kiben úr Istennek segédségével három nëmës tanúságunk lészën lëlkünknek idvësségére. Első lészën anyaszentëgyháznak szentölendő méltóságáról. Kinek nyilvábban való ismeretire mëg këll tudnunk, hányképpen magyaráztatik az szentëgyház. Kire rëá felelvén, doktoroknak mondások szërént ötképpen való ëgyházat találunk szentëgyházban. Kinek okát ës fundaméntomát találjok[15] böles ëggyik könyvének nyolczad részében (Proverbiorum VIII.),[16] holott úgy vagyon mëgírván: Az isteni bölcsesség házat szërzê ënnën magának ës hét oszlopokat vága ki ő alája. Doktoroknak magyarázatjok szërént ez nëmës ház avagy ëgyház öt részre osztatik avagy vétetik. Első mondatik mind az mënnyei kézënségës egek; másod uralkodó mënnyei dicsőségnek háza; harmad vitézködő anyaszentëgyháznak háza; nëgyed kërësztyén embëri lélëknek hajloka; ötöd az édës

[*Eddig a 140. l. szövege. A mondat befejezése:* szeplételen szíz anya Máriának tiszta méhének bódogságos hajloka.]

Az evángéliomi szakasz (Lukács XIX. 1—10) a Vulgata szerint.

1. Et ingressus perambulabat Jericho.

2. Et ecce vir nomine Zachæus: et hic princeps erat publicanorum, et ipse dives:

3. Et quærebat videre Jesum, quis esset: et non poterat præ turba, quia statura pusillus erat.

4. Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum ut videret eum: quia inde erat transiturus.

5. Et cum venisset ad locum, suspiciens Jesus vidit illum: et dixit ad eum: Zachæe festinans descende: quia hodie in domo tua oportet me manere.
6. Et festinans descendit, et excepit illum gaudens.
7. Et cum viderent omnes, murmurabant, dicentes quod ad hominem peccatorem divertisset.
8. Stans autem Zachæus, dixit ad Dominum: Ecce dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: et si quid aliquem defraudavi, reddo quadruplum.
9. Ait Jesus ad eum: Quia hodie salus domui huic facta est: eo quod et ipse filius sit Abrahæ.
10. Venit enim Filius hominis quærere et salvum facere quod perierat.

Jegyzetek.

1. *esztendénkét*, am. esztendőnként. Az *-nként* rag egyik régi változata *-nkét*; rendesen *-nkéd*. (Vö. fönt 220. l.)

2. *illő innep*, am. megülendő, megtartandó ünnep. A mai *ünnepet ülni* kifejezés igéje régen *illeni* és *ülleni* alakban volt járatos, sőt eredetibb *idleni*, *üdleni* változatait is megtaláljuk még, a melyeknek *id-*, *üd-* töve az *ünnep* szó előtagjával azonos. Ezt ugyanis a régiek *idnep*-nek és *üdnep*-nek (azaz **id-nap*) mondották. Az *ünnepet ül*-ben tehát nem a mai *ülni* ‚sedere' igével van dolgunk.

3. *nyilvánvaló bínësëk*, a *publikánusok* fordítása.

4. «*es*». E helyen a rendes írásmódtól eltérőleg egyszerűen *es*-nek írja codexünk az *is* kötőszót, azonban valószinűleg itt is *és*-nek (*ees*) olvasandó.

5. *ő állapatjában*, am. termetében, alkatában. Az *állapat* szónak egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Alakja úgy viszonylik a maihoz mint *nyugat* a *nyugot*-hoz.

6. *elövé sietvén*, am. elősietvén. Az *elő* szónak általános régi teljesebb alakja; *elöve*-nek is olvashatjuk. (Vö. *Nyelvtort. Szót.*) Azonos vele a HBeszédnek *eleve* szava, bár jelentésük különbözik.

7. *bakolcza-fa*. A latin *sycomorus* (vad fügefa) fordítása. Másutt nem kerül elö. Valószinűleg összefügg a régieknél gyakrabban előforduló *barkócza-fá*-val, a mely berkenyét jelentett (l. *Nyelvtört. Szót.*).

8. «*Zakhee*». Nem egyéb mint a latin *Zachaee* vocativus alak.

9. *lakoznom*, am. maradnom, tartózkodnom. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

10. *zúggódnak vala*, am. zúgolódtak. A régi *zúgódik* igének (l. fönt 140. l.) hosszú *gy*-vel ejtett alakja, a mely ejtésmód a *zúg* igén általában gyakori volt (l. *Nyelvtört. Szót.*).

11. *mert*. A latin *quod*-nak hibás fordítása.

12. *Zakëos*. Vö. fönt *Asztrikos*, *Mauros*. 249. l.

13. *hasonfelét*, am. felét, fele részét. A régieknél közönséges kifejezésmód (l. *Nyelvtört. Szót.*). Az összetétel olyan mint a mai *hasonmás* szóé.

14. *négyképpen*, am. négyszeresen.

15. «*talallyon*». Bizonyára am. *találjok*. A szóvégi *k* helyett levő *n* emlékeztet a Jordánszky-codex *vagyon*, *leszen* alakjaira, ezek helyett *vagyok*, *leszek* (l. fönt VOLF kiadásának előszavát, XV. l.

16. Helyesen IX. fej. 1. vers.

Kiadások. Az Érdy-Codexnek egyetlen teljes kiadása VOLF GYÖRGYtől való, beható bevezetéssel, *Nyelvemléktár* IV. és V. k. — Kisebb-nagyobb részleteket kiadott belőle TOLDY FERENCZ következő műveiben: *Magyarországi Szent Erzsébet legendája*. (Pest. Szent-István Társulat, 1857.) Az Erzsébet-legenda betű szerinti kiadása (l. fönt 45. l.). *Magyar*

szentek legendái a carthausi névtelentől (Pest, Szent-István-Társ., 1859.). Sz. István. Sz. László stb. magyar szentek legendái (l. ugyanott). *Immaculata. A régi magy. anyaszentegyház hét szent beszédben* (Pest, Szent-István-Társ., 1855.). Három szent beszéd codexünkből (l. fönt 44. l.). Ezeken kívül *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* (Pest, 1855.) cz. kiadványában közli a codexünkben levő prózai Katalin-legendát (l. ugyanott), s *A magy. nemz. irod. történeté*-ben (3. kiad. Pest, 1862.) Sz. István legendáját a róla való szent beszéd nélkül (II. k. 160—174. l.) s a Remete Sz. Pál testének Magyarországba hozataláról szóló beszédet (II. k. 175—185. l.), mindkettőt mai helyesírással s rövid nyelvi jegyzetekkel. — A Sz. István legendát a beszéddel együtt kiadta ERDY JÁNOS is *Szent István első magy. király életirata Hartvik regensburgi püspök szerint* (Pest, 1854.) cz. munkájában; a Sz. László legendát pedig a *Tudománytár* I. kötetében megjelent ismertetése mellett, 217—234. l. a legenda kezdetének hasonmásával. — A codexben található verses részleteket kiadta és magyarázta SZILÁDY ÁRON, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 204. és 219. l.

Repertorium. LUCZENBACHER [ÉRDY] JÁNOS: *A' nagyszombati codex, 1490—1527.*, *Tudománytár* I. k. (1834.) 216—234. l. — MÁTRAY GÁBORtól ismertetés. *Magy. Academiai Értesítő* 1850. évf. 189. s köv. ll. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 93. — SZIGETHY ISTVÁN: *Az Érdy-codex némely hangtani sajátságai. Nyelvtud. Közlem.* XV. 55—73. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparmüv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállításhoz* (Budapest, 1882.) 31. l. — BEÖTHY ZSOLT: *A széppróżai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.) I. 20—21. A codex legendáiról. — SIMONYI ZSIGMOND: *A magy. nyelv* (Budapest, 1889.) I. 181—182. — VEINSTEIN HEVESS KORNÉL: *A Jordánszky- és Érdy codex, Magy. Nyelvőr* XXIII. köt.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Drágffy János végrendelete, 1526-ből.

Ugyanazon *Drágffy Jánostól*, kitől föntebb (XVIII. fej.) egy kelengyelajstromot láttunk, az *Országos Levéltár* még egy ereklyének őrzi egykoru másolatát (24323. sz. alatt). Ez Drágffy Jánosnak Mohács mezején, a gyászos veszedelem előtt két nappal, 1526. évi augusztus 27-ikén kelt *végrendelete* melynek egy teljesebb változata már a Tudományos Gyüjtemény 1818. évi folyamában, majd 1873-ban a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmezőben is megjelent (l. a repertoriumban). Drágffy János, mint a föntebbi emlékhez való bevezetésben már emlitettük, 1526-ban országbiró volt. Ő vitte a mohácsi csatában az ország nagy zászlaját s a végrendelkezés utáni harmad napon «hazánk disze, virága» között «nemzeti nagylétünk nagy temetője» őt is eltemette.

Az érdekes emlék, melynek teljes hasonmását is adjuk, betüszerinti szövegében és eredeti kiejtése szerint itt következik.

A végrendelet betűszerinti szövege.

Dragffy Janos testamentom Leuelenek massa

Dragffy Janos Belthewkj keoszepseo solnok warmegyenek es karaznanak eorewke walo Ispanya, keoseonetemet es magam ayanlasat Irom nekteok mint Jo leanyomnak es Jo solgaymnak, Tuggyatok Jo Lyanyom homonnay katalin, es Jo solgaym, Berendi Dauit komam, es Jo opmester vraym, Banhazi pal, Darochi estwan, vay Mihaly, Mayadi Janos, Buryan pal, kaplyan Imreh, tyes Jo demeter es Rumi ferencz, hazaymat ty Reatok Byztam, mynemẅ testamentomokat en hazammal Erdewd waraban ty ęleottetek tẅttem wala, wduóssegnek

Eredeti kiejtése.

Drágffy János tëstámëntomlevelenek mássa.

Drágffy János béltöki,[1] Középső Szolnok vármëgyének és Karasznának[2] örökké[3] való ispánja,[4] köszönetëmet és magam ajánlását írom néktök mint jó lëányomnak és jó szolgáimnak. Tudjátok jó lyányom, Homonnay Katalin,[5] és jó szolgáim, Bërëndi Dávit[6] komám és jó opmestër[7] uraim, Bánházi Pál, Daróczi Ëstván, Vay Mihály, Majádi János, Burián Pál, Kaplyan[8] Imreh,[9] ti ës jó Dëmëtër es Rumi Ferencz — házaimat ti rëátok biztam — minëmű tëstámëntomokat én házamnál Erdöd várában ti előttetëk töttem vala, üdvösségnek

dolgaban Egy kewes helyen nem teehyk Ennekem, mellyeket reowideden eleo samlalok,

Az espitalyra nagy gondot viselyetek az segenyek benne meg ne ehezzenek. az olah falut gywrẅst es az Erdewdi kylenchedet vamot az espitalnak hagyom. hykofalwat es mindszentben sakachyban walo Reseymet, az Erdodi desmat hagyom az Erdeẅdi plebanos- aghoz. nak. Az misek az soltarok Erdewdeon Belthewkewn meg ne fogyatkosanak, vgy mint az zent anna azzony miseye, es az Concepcio Mariæ mindennap mondassanak, penteken az humiliauit, sombaton az egredimini el ne hagyattassanak az Isteni solgalatok meg ne aloggyanak, mert az En lelkemnek ẅdweossege ezekból Lesen,

Towabba Jo Leanyom homonnaj Katalyn azzony, Jo komam Dauit vram es Jo opmesterim kyk az testamentom tetelben en velem Jelen voltatok mykor Irtam, meg emlekezzetek mindenekról es Jol esetekbe vegyetek mychoda az en akaratom Felesegemnek az mit hattam az Erdewdeon tẅt Testamentomomban Urasagaban hagyom, kis Lyanyomnak soffinak hagyom maramarosbely Josagomat, Farkas fyamnak hagyom Erdeod warat, Andrasnak kẅwarat, Gasparnak Boldisarnak hagyom szalaban kanisaj lazlo attyamfya Josagat myndenestẅl fogwan. Jol tuggyatok mykeppen volt az Contractus keoztwnk, mely Contractus Lewel nallatok vagyon, En elvegeztem az en attyam fyawal hugommal Dragffy Marya asonnyal mynden dolgot Jo vegre. Gaspar fyamates be bochyattam az kanisaj Josag[ra]ba. Boldisartes vtanna bochyassatok, Solyomkẅt michket sentlazart pachyalt videkesteól Chehit tartomanyostwl hagyom

dolgában ëggy kevés helyën nëm tetszik en nékëm, mëllyeket röviden előszámlálok.

Az ëspitályra[10] nagy gondot viseljetëk, az szëgényëk benne mëg në ehëzzenek. Az olah falút, Gyűrűst[11] és az erdődi kilenczedët,[12] vámot az ëspitálynak hagyom. Hikófalvát[13] és Mindszentben, Szakácsiban való részeimet, az erdődi dézsmát hagyom az erdődi plébános-nak (-sághoz).[14] Az misék, az zsoltárok Erdődön,[15] Béltökön mëg në[15] fogyatkozzanak, úgymint az Szent Anna asszony miséje[16] és az *Conceptio Mariae*[17] mindennap mondassanak, péntëkën az *Humiliavit*,[18] szombaton az *Egredimini*[19] el në hagyattassanak, az isteni szolgálatok mëg në alodjanak,[19] mert az én lëlkëmnek üdvössége ezëkből lészën.

Továbbá jó lëányom, Homonnay Katalin asszony, jó komám, Dávit uram és jó opmestërim, kik az téstámëntomtételben én velem jelën voltatok, mikor írtam, mëgemlékëzzetëk mindënëkről és jól eszëtëkbe vëgyétëk, micsoda az én akaratom. Feleségëmnek az mit hattam[20] az Erdődön tött tëstámëntomban, uraságában hagyom.[21] Kis lyányomnak, Zsófinak[22] hagyom Máramarosbeli jószágomat. Farkas fiamnak hagyom Erdőd várát, Andrásnak Kővárat. Gáspárnak, Boldizsárnak hagyom Szalában Kanizsay László attyámfia jószágát mindënëstűl fogván. Jól tudjátok, miképpen volt az kontraktus köztünk, mëlly kontraktus-levél nállatok vagyon. Én elvégeztem az én attyámfiával, húgommal Drágffy Mária asszonnyal mindën dolgot jó végre. Gáspár fiamat ës bébocsáttam[23] az kanizsai jószágba, Boldizsárt ës utánna bocsássátok. Sólyomkőt, Micsket, Szentlázárt, Paczalt[24] vidékëstől, Csehit[25] tartományostúl[26] hagyom

magdalnanak es ferencznek, valamellyket magdalna serety azt vegye |

Solyomkwnekes Jol tuggyatok minden Eredetyt es fundamentomat Lewelees az kwwarj tarhazomban wagyon az nagy fekete sekrenben mykeppen az en kegyelmes vram Layos kyraly w̋ felsege adata prini Imrehnek Nadrespan vramnak az en varamat Debreó varat mind tartomanyostwl vgy mint Cherebe, Nadrespan vramnal tyzezer foryntba wagjon Debreó vara. En nallam Somlyokw̋ vysontagkepen tyzezer foryntba wagyon. Ennek dolga bekesegben hagyattatot,

Az erdewdi testamentomomban hattam wala magdalnanak tizezer forintot de Jol tudom hogj az penz naponkent el kel, nem tudom magdalna Leanyom myg El, azert azmint el rendeltem Igj akarom hogy legyen,

Annak vtanna koma Dauit Vram, mykor en valek erdelyben Retteg neweó varosban, az en attyamfyaywal, vgj mynt erdely vaydawal, szepesi geórgel, Somy Gasparral, es apafj miklossal az atcariual, kendi gallal, akkor tes Jelen valal velwnk, tudod myt vegeztwnk, mely dolgokrwl most ennekem nem zw̋kseg emlekeznem, vayda vramat minden szw̋ksegtekben meg talallyatok, Semmimodon twlle el ne Idegenw̋llyetek, ez mynden gondotokra sorgalmatos gondot vysel, es tj nektek oltalmul hagjom az en attyam fyat vayda Vramat.

Ez testamentom lewelet Irtam az en Jambor attyamfyay elótt, kyket eleó samlalok, Varadi pwspók eleót, kinek prini ferencz newe, Deshazj peter eleot, Nadasdi Matyas, Nadasdi balas, Ramochja marton, pestesi ferencz Sarmasagi Myklos, Berendi gyeorgy elót Irtam, Az vr Istenert kerlek es az zwz maryaert az w fyayrt az

Magdalnának és Ferencznek. Valamëllyiket Magdalna szereti, azt vëgye.

Sólyomkőnek ës jól tudjátok mindën eredetit és fundamëntomát — levele ës az kővári tárházomban[27] vagyon az nagy fekete szekrénben — miképpen az én këgyelmes uram, Lajos király ű fëlsége adatá Prini Imrehnek, nádrëspán uramnak az en váramat, Debrő várát mind tartományostúl, úgymint cserébe. Nádrëspán uramnál tizezër forintba vagyon Debrö vára, én nállam Sólyomkö[28] viszontagképpen tizezër forintba vagyon. Ennek dolga békeségben hagyattatott.

Az erdődi tëstámëntomomban hattam vala Magdalnának tizezër forintot: de jól tudom, hogy az pénz naponkent[29] elkél; nem tudom, Magdalna lëányom míg[30] él, azért az mint[31] elrëndëltem, így akarom hogy lëgyën.

Annak utánna koma Dávit uram, mikor én valék Erdélyben Retteg nevő városban az én attyámfiaival, ugymint erdélyi vajdával, Szepesi Györgygyel, Somi Gáspárral és Apafi Miklóssal, az atkárival[32] Kendi Gállal, akkor të ës[33] jelën valál velünk. Tudod, mit vëgëztünk, mëlly dolgokrúl most én nékëm nëm szükség emlekëznëm. Vajda uramat mindën szükségtëkben mëgtaláljátok, sëmmi módon tülle el në idegenüljetëk. Ez[34] mindën gondotokra szorgalma'os gondot visel, es ti néktëk oltalmul hagyom az en attyámfiát, vajda uramat.

Ez tëstámëntomlevelet írtam az én jámbor attyámfiai előtt, kiket elöszámlálok: váradi püspök előtt, kinek Prini Ferencz neve, Dézsházi Pétër előtt, Nádasdi Mátyás, Nádasdi Balázs, Ramocsa Márton, Pestesi Ferencz, Sarmasági Miklós, Berendi György előtt írtam. Az úr Istenért kérlek és az Szűz Máriáért, az ű fiáírt, az

Christusirt ebben egyebet ne tegyetek, es ez Lewelnek massat mindyarast vayda vramnak kwlgjetek erdelybe,

Ez testamentom Lewel keolt mohacz meseyen sent Janos nyaka vagasa napyanak eleótte walo hetfeon, az felsege taborabol Layos kyralyebol, mykor Irnanak ennye eztendewben ezer eot saz huzon hat.

Krisztusirt: ebben ëgyebet në tëgyetek és ez levélnek mássát mindjárást vajda uramnak küldjetek Erdelybe.

Ez tëstámëntomlevél költ Mohács mezején, Szent János nyaka vágása napjának [35] elötte való hétfön, az fëlsége táborából, Lajos királyéból, mikor irnának ennyé esztendőben: ezër ötszáz huszonhat.

Jegyzetek.

1. *Drágffy János béltöki*, mai szokás szerint: bélteki D. J.

2. *Középső - Szolnok vármëgyének és Karasznának*, am. Közép-Szolnok és Kraszna megyének. Régen két külön vármegye, ma Szilágy megye név alatt egyesitvék.

3. *öröké* v. *örökké*. Az előbbi ejtés szintén fölvehető s az alak olyan mint *sok*ból *soká*.

4. *ispánja*, am. föispánja. (Vö. fönt *hispán*, 248. l.)

5. *jó lyányom Homonnay Katalin*. Itt valamint az alábbi megszólitásban is nyilván nejét, homonnai Drugeth Katalint (l. Nagy Iván: *Magyarország családai* III. 380) illeti e kedveskedő névvel, mint a hogy legjobb embereit szolgáinak nevezi.

6. *Dávit*, am. Dávi*d*. Következetesen *t*-vel irva, tehát bizonyára igy is ejtették. Epen olyan szóvégi hangkeményedés, mint *reszket*, *riszket* a régi *reszked*, *riszked* helyett.

7. *opmestër*, am. udvarmester, hofmeister. Gyakoribb régi változata: *hopmester*. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

8. *Kaplyan*. E tulajdonnév azonos a ma is meglevö *Kapjon* (régebben *Kaplyon* és *Kaplyan*) helynévvel. (Vö. Csánki Dezső: *Magyarorsz. történ. földrajza a Hunyadiak korában* I. 477.)

9. *Imreh*. Az *Imre* névnek régi teljesebb alakja. (Vö. német *Emerich*.)

10. *ëspitály*, am. ispotály, kórház.

11. *Gyürüs*. Az Erdödtöl (Szatmár m.) délkeletre fekvö helység (l. Csánki Dezső id. munk. I. 476). Irták hasonló alakban a Bihar megyei Györöst is (l. ugyanott 109. l.). A Drágffyak birtokviszonyait l. ugyanott I. 493. 570. 587. és 632. l.

12. *kileneзed*, a jobbágytelekhez tartozó szántóföldek terményeinek kilenczed része, mely a földes urat illette. Az 1848-iki törvényhozás megszüntette.

13. *«hykofalwat»*, olv. Hikófalvát? A *Tud. Gyüjt.*-beli változat *Chrisofalvát*, a *Protestáns Figyelmező*-beli meg *Chisófalvát* ir. Ugyanitt *Szakácsiban való* helyett *szakaszban való* áll. *Szakácsi* ma is meglevö helység, Tasnádtól keletre. (Vö. Csánki id. m. I. 563.) — A *részeimet* szó után e szavak: *az Erdoli desmat* a sor fölé vannak beszúrva.

14. *«plebanosnak»*. E szónak utolsó szótagja fölé *aghoz* van jegyezve, tehát javítást jelent erre: *plebanosaghoz* azaz *plébánossághoz*.

15. *Erdewdeon . . . ne.* Ezekben, valamint még alább is, minden különös jelentőség nélkül áll az alul horgos *e* betü.

16. *Szent Anna asszony miséje*. Tulajdonkép Anna napjára, július 26-ára szóló mise. Drágffy János azonban úgyláts zk alapítványt tett, hogy e mise mint fogadalmi mise mindennap mondassék, ha t. i. valami ünnep nem gátolja.

17. *Conceptio Mariae*, deczember 8-iki mise. Mindennapi elmondatását ugyanúgy kell magyaráznunk mint az előbbi miséét.

18. *Humiliavit, Egredimini*. Mind a kettő szintén bizonyos misét jelent. Amazt Krisztus szenvedéséről vagy öt sebéről nagyböjt valamelyik péntekén, ezt Krisztus töviskoronájának emlékezetére a hamvazó szerdát követő pénteken szokták mondani. Drágffy azonban ezeket is mint fogadalmi miséket minden héten, pénteken illetőleg szombaton, elmondatni kivánja. A misék nevei: *Humiliavit* és *Egredimini* nem egye-

bek mint úgynevezett *introitus*-aiknak (misekezdet) első szavai. Amannak introitusa Sz. Pálnak a filippiekhez írt leveléből (II. fej. 8. v.), ez az Énekek énekéből (III. f. 11. v.) való.

19. *mëg në alodjanak*, am. meg ne szünjenek. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

20. *hattam*, am. hagytam. Ma is így a népnyelvben.

21. *uraságában hagyom*, am. birtokában hagyom. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

22. *Zsófinak*. A végrendelet tanusága szerint Drágffy Jánosnak két lánya: *Zsófia* és *Magdolna* s négy fia volt: *Farkas*, *András*, *Gáspár* és *Boldizsár*. (NAGY IVÁN csak három gyermekét ismeri: Zsófiát, Magdolnát és Gáspárt, l. *Magyarorsz. családai* III. 380.) Alább említett huga pedig, *Drágffy Mária* asszony nyilván nem más, mint a kinek kelengyéjéről ugyanő a XVIII. fejezetben tárgyalt lajstromot készítette.

23. *bébocsáttam*, am. beboesátottam, azaz behelyeztem, betettem. Az alakra nézve vö. fönt 113. l.

24. *Paczal*. Így kell olvasnunk, bár a *chy* a testamentom más helyein *cs* hangot jelent. Ma is meglevő helységek ugyanis *Kis-* és *Nagy-Faczal* (l. CSÁNKI id. m. I. 562).

25. *Csehi*, ma Szilágy-Cseh (l. CSÁNKI id. munk. I. 549).

26. *tartományostúl*, am. határostul, a hozzá tartozó földterülettel. (Vö. fönt 102. l. és *Nyelvtört. Szót.*)

27. *tárház*, am. kamara, kincstár, készlettár. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

28. «*Somlyokű*», az eredetiben tollhiba *Solyomkű* (Sólyomkő) helyett, a mint a többi helyeken mindenütt írva van. *Sólyomkő* régen vár volt Biharban (l. CSÁNKI id. munk. I. 595).

29. *naponként*, am. napok folytán.

30. *míg*, am. meddig. Ma a *míg* szót így, kérdő névmásúl már nem használjuk. Régen még gyakran megtalálni e használatában (l. *Nyelvtört. Szót.*).

31. *azmint*, am. a mint. (Vö. fönt 5. l. és *Mondattani búvárlatok* 51. s köv. ll.)

32. «*atcariual*» (így!), valószinűleg am. atkárival (*Atkár* Heves megyei helység). A teljesebb változatban mindkét közlő *akkori urral* kifejezést közöl.

33. «*tes*», olv. *te es* v. *tés*, am. te is.

34. *ez*, az eredetiben elmosódott betük. Hogy e betüknek kellett ott állni, a *Prot. Figy.*-beli változatból állapíthatjuk meg.

35. *Szent János nyaka vágása napja*, am. Szent János fővétele napja, vagyis augusztus 29-ike. E nap 1526-ban szerdára esvén, a végrendelet kelte augusztus 27-ike volt.

Repertorium. Drágffy János végrendeletének e mása eddig kiadatlan volt. A bevezetésben említett teljesebb változatot kiadta Br. MEDNYÁNSZKY, *Tudom. Gyujtem.* 1818. évf. VIII. 24. s köv. ll. és RÉVÉSZ IMRE, *Magy. Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* IV. (1873.) évf. 94—97. l. E két változat csupán egyes kifejezésekben és szóalakokban különbözik egymástól. Mindkettőt mai helyesírással adják közlőik.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

A Kazinczy-Codex.

A magyar széppróza történetére nézve igen becses emlékünk a KAZINCZY-CODEX. Egy kis nyolczadrét alakú papiros-codex ez, fő részeiben három ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes másolata s valószinűleg klarissza-apáczák számára készült. Az első kéz írása, mint az 1., 38., 58. és 136. lap arabs évszáma mutatja, 1526-ból, a másodiké a 166. lapon levő évszám szerint, 1527-ből,[1] a harmadiké a 202. lapnak szóval való följegyzése szerint 1541-ből származik. A Kazinczy-Codex tehát a leghosszabb időközben irt codexünk. A harmadik kéz írása, mely a könyvünkben ismertetett nyelvtörténeti korszakon már kivül esik, a 173. lappal veszi kezdetét. A 166—170. lapokon levő tízparancsolatot még későbbi, de legfeljebb XVII. századi kéz írta. Tartalmát prédikácziók, erkölcstanító példák és legendák teszik. Széppróżai szempontból nevezetes részei: *Szent Bárlám élete,* melynek bevezető részéből veszszük szemelvényünket is, és *Szent Elek legendája.* Fölfedezte Vitkovics Mihály Egerben, régebben pedig valamely pozsonyi apáczakolostoré volt. Jelenleg, Jankovich Miklós gyüjteményének megvétele óta a *Nemzeti Múzeum* könyvtárának tulajdona, hol *Duod. Hung. 22.* jelzet alatt őrzik. Nevét Toldy Ferencz adta, ki *Kazinczy Ferenczről* a régi magyar irodalom körüli érdemeiért nevezte el.

Szemelvényünket a *Szent Barlám élete* czimű legendának kezdetéből veszszük, a mely egy ind mythoson, a buddhizmusnak fő legendáján[2] alapul.

E szemelvény a codexnek 1526-ban készült részéből, a 83—89. lapokról való, hasonmásunk pedig épen a legenda kezdetét, a codex 83. lapját mutatja be.

---

[1] A *Könyvkiállítási Kalauz*-ban sajtóhibából 1529 áll.

[2] L. bővebben BEÖTHY ZSOLTnak és HORVÁTH CYRILLnek a repertoriumban idézett műveiben.

Az zenth barlaam kynek
eletet az tyztollettes dam=
aſcenus janos doctor zerzette
tel ozue zedegette es megh
irtha az zenth ioſafath ky
ralth yſteny malazth w ben
ne cellekeduen az pogan=
ſagnak allapattarol az ker=
eztien hytre teruhe imellet=
ten kepen Mikoron kozonſe
ges india kereztien baratok=
kal tellies uona feltamada
egy neminemw hattalmas kyr=
al kynek neue uala auennir
ky az kereztienheketh ieloſben

A KAZINCZY-CODEX 83. LAPJÁNAK HASONMÁSA. (1526–1527.)
Eredetije a Nemzeti Múzeumban.

A szöveg betűszerinti olvasása.

V r n a k n e u e b e k e z d e t i k a z z e n t h b a r l a a m n a k e l e t h e k e r ǫ m a z e r t e n k y e z t i r t a m m i n d a z o k a t k y k e z k ǫ n u e c- k e t o l u a s a n d o k h o ǵ z e r e t e t- t e ƚ o l u a s a k m e r t i g ǫ n z e p

Az zenth barlaam: kynek eletet az tyztǫllettǫs damascenus Janos doctor: zerettetteƚ ǫzue' zedǫgette: es megh irtha: az zenth iosafath kyralth: isteny malazth v́ benne cellekkǫduen: az pogansagnak allapatťarol: az kǫrǫztien hytre terithe imelletten kepen: Mikoron kǫzǫnsegǫs india: kǫrǫztien baratokkaƚ tellies uona: feltamada eǵ neminemǫ hattaƚmas kyral: kynek neue' uaƚa auennir: ky az kǫrǫztienǫketh: ielǫsben ‖ [84] az baratokath: igǫn haborgattyauala Tǫrtenek kegiglen: hoǵ az kyralnak eǵ neminemǫ barattya: ky az v́ uduaraba elsǫ uala: isteny malaztbol az kyrali palotat eƚ haǵa: es baratta lǫn Melleth mikoron az kyraƚ megh hallot uona: az naǵ haragnak miatta dihǫskǫdny kezde: es v́teth az puztanak belsǫibe zorgalmatossagal megh kerestete: Mikoron megh talaltak uona nehezen: eleben uitete: latuan kegiglen aƚauaƚo ruhauaƚ feeƚ ǫtǫzteth: ky annakelǫte zokot uala draǵa ruhakba iarnia: es az sok bǫitǫknek miatta megh heruatnak leny: ky annak elǫte sok kencǫkkel: es draga etkekkel zokot uala elnie Monda neky O balgatagh es eƚuezǫt elmeyǫ: mi ‖ [85] okaiert ualtoztattad az tyztǫssegǫt zydalmassagra: es te magad ǵermǫkǫknek iatekuƚ zǫrzǫted: kynek az monda: Ha ennek okat keuanod entulem meghertenǫd: az te ellensegidet tauoƚ tǫled eƚ tauoztassad Az kyral kegegh meghkerduen: hoǵ kyk uonanak az v́ ellensegy

Eredeti kiejtése.

Úrnak nevebe kezdetik az Szent Bárlámnak élete. Kéröm azert én, ki ezt ırtam, mind azokat, kik ez könyvecskét olvasandók, hogy szeretettel [1] olvassák, mert igön szép.

Az Szent Bárlám, kinek életet az tisztölletös [2] Damaszczénus János doktor szeretettel [3] öszveszëdögette [4] és mëgírta, az Szent Jósafát királyt, isteni malaszt ű [5] benne cseleködvén, [6] az pogányságnak állapatjáról az körösztyén hitre térite imëllyetënképpen. [7] Mikoron közönségös [8] India körösztyen barátokkal tellyes vóna, föltámada [9] ëggy nëminëmő [10] hatalmas király, kinek neve vala Avënnir, ki az körösztyénöket, jelösben [11] az barátokat igön háborgatja vala. Törtenek kegiglen, [12] hogy az királynak ëggy néminëmö barátja, ki az ű udvarába első vala, isteni malasztból az királyi palotát elhagyá és baráttá lön. Mëlylyet [13] mikoron az király mëghallott vóna, az nagy haragnak miatta dihösködni kezde és ütet az pusztának belsöibe [14] szorgalmatossággal mëgkeresteté. Mikoron mëgtalálták vóna nehezen, eleben viteté. [15] Látván kegiglen alávaló [16] ruhával fëlötöztet, [17] ki annak elötte szokott vala drága [18] ruhákba járnia, és az sok böjtöknek miatta mëghërvadtnak [19] lënnie, ki annak elötte sok kéncsökkel és drága étkëkkel szokott vala élnie, monda néki: ‚Ó balgatag és elveszött elméjő! Mi okájért [20] változtattad az tisztösségöt szidalmasságra [21] és të magad gyermököknek játékúl szórzötted?‘ [22] Kinek az monda: «Ha ennek okát kévánod én tülem mëgértenöd, az të ellenségidet távol töled eltávoztassad.» Az király kegég [23] mëgkérdvén, hogy kik vónának az ű ellensegi,

Monda amaz: Az haragh es az keuansagh: mert ezǫk bantiak megh: hogh az bizonsagh megh ne esmerttethessegh: ielǫn legenek keǵek az mondasoknak hallassara: az bǫcessegh: es az igassagh: kynek monda az kyraĺ Legǫn uǵ amynt mondad: Tehat az monda Az balgatagok: azokat mellek uannak megh utalliak: olminth nem uonanak: Azokat kegiglen mellek nincek: iǵekǫznek hozyaiok ǫlelnie: ualaky azerth m||[86]egh nem kostolanǵa azoknak edǫssegit: mellek uannak: nem tanulhattia megh azoknak byzonsagit: melĺek nincek Ennek utana: sokat zoĺa az kyralnak elǫte: urunknak embǫrre' letelerǫl: es az hitrǫl: Tehat monda neky az kyral: ha tenekǫd elezteb feel nem fogattamuona: hoǵ az haragut eĺ tauoztatnam: az te testǫdet ingen maid tyzre uettetnem: keelfel azert hamar: es fusel az en zǫmeimnek elǫle: hoǵ tegǫd touaba ne lassalak: es gonozul el ne' uezesselek Az istenek embǫre kegiglen: nagh zomurusagaĺ mene' eĺ az kyralnak elǫle: ezert hoǵ martiromsagot nem zenuedhete Ezǫnkǫzbe mikoron az kyralnak magzatya nem uona: zillettettetek ѵneky eǵ igǫn zeep firfiw maǵzat: kyt iosafat||[87]nak neueztete Ǫzue' guituen keǵek az kyraĺ ǫrǫmeben: naǵ sok nepet: hoǵ az zyletǫt ǵermǫkert: az istenǫknek aldoznanak: ǫtuen eǵbe nezǫ bóceketes hiuata hozya: hoǵ minth lene Jǫuendǫbe az ѵ maǵzatianak dolǵa: zeretettel megh tudakoznak: es ѵneky megh ielǫntenek Sokan azert kǫzǫlǫk mondak az ǵermǫkǫt iǫuendǫben naǵnak lenny: hatalmassagban: es kazdaǵsagban: de eǵk ky az tǫbinel bóćeb uala: az kyralnak imezt felele Ez ǵermǫk ky tenekǫd

monda amaz: «Az harag és az kévánság. Mert ezök bántják mëg,[24] hogy az bizonság[25] mëg në ësmértethessék. Jelön légyenek kegyék[26] az mondásoknak hallássára[27] az bőcsesség és az igasság.» Kinek monda az király: ‚Légyön úgy, a mint mondád.‘ Tëhát az monda: «Az balgatagok azokat, mëllyek vannak,[28] mëgutálják, ollymint[29] nëm vónának; azokat kegiglen, mëllyek nincsek,[30] igyeköznek hozjájok ölelnie. Valaki azért mëg nëm kostolandja azoknak édösségit, mëllyek vannak, nëm tanúlhatja mëg azoknak bizonságit, mëllyek nincsek.» Ennek utánna sokat szóla az királynak előtte Urunknak embörré lételéről és az hitről. Tëhát monda néki az király: ‚Ha të néköd eleztébb fël nëm fogadtam vóna,[31] hogy az haragut[32] eltávoztatnám, az të testödet ingyënmajd[33] tizre vettetném. Kélj fël[34] azért hamar és fuss el az én szëmeimnek előle, hogy tégöd továbbá në lássalak és gonoszúl el në veszesselek‘.[35] Az Istennek embörе kegiglen nagy szomurúsággal mëne el az királynak előle, ezért hogy[36] mártíromságot nëm szenvedhete. Ezönközbe, mikoron az királynak magzatja nëm vóna, szilettetteték[37] ű néki ëggy igön szép fírfiú magzat, kit Jósafátnak neveztete. Öszvegyűjtvén kegyék az király örömében nagy sok népët, hogy az sziletött gyermökért az istenöknek áldoznának, ötven égbe néző bőcseket[38] ës hivata hozjá, hogy, mint lënne jövendőbe az ű magzatjának dolga, szeretettel mëgtudakoznák[39] és ű néki mëgjelönteněk. Sokan azért közzőlök mondák az gyermököt jövendőben nagynak lënni hatalmasságban és kazdagságban. De ëggy, ki az többinél bőcsebb vala, az királynak ímezt felele: »Ez gyermök, ki të néköd

zillettettetǫt O kyraľ: nem lezǫn az te orzagodba kyraľ: de ez te orzagodnaľ hassonhatatlan iobba: mert az kǫrǫztien hitnek: melľet te haborgac: ez ǵermǫk iǫvendǫbe tyztǫllǫie lezǫn: ezt kegiglen ez bǫć ỽ magatuľ nem monda: hanem isteny ihles||[88]bǫl Haluan keǵek ezt az kyraľ: igǫn megh retten'e raitha: az uarasban maganak eǵ igǫn zeep palotat rakattata: es az ǵermǫkǫt az palotaba be helhǫztete: zǫrze keǵek ỽ melľe nǫmǫs ifyakkat zolgalatra: es parancola ỽnekyk: hoǵ az ǵermǫk elǫth se korsagot: se uensegǫt: se halalt: se kegiglen zeǵensegǫth ne emlǫtenenek: se eǵebet ualamit: ky ỽneky ualamy zomorusagoth hozhatna: de mindǫnǫket gǫnǫrusegǫssǫket mondananak: ỽ elǫtte: hoǵ az ỽ elmeie gǫnǫrǫsegǫkben foglaltatuan: semyt az iǫuendǫkrǫl ne gondolhatna Ez yfyak kǫzǫl kegeglen haa ualamelliknek tǫrtenik uaľa megh korulnia: az kyral azt onnetan ottan ky uitety uaľa: es mas ifyat allatuala helebe Parancola touaba az kyral: hoǵ ez ǵe||[89]rmǫknek elǫtte: uaľamy emlekǫzetǫt urunk Cristosrol ne tennenek

szilettettetött, ő király, nëm lészön az të országodba király, de az të országodnál hassonhatatlan[40] jobba, mert az körösztyén hitnek, mélyet të háborgatsz, ez gyermök jövendőbe tisztöllője lészön.» Ezt kegiglen ez böcs ü magátúl nëm mondá, hanëm isteni ihlésből.[41] Hallván kegyék ezt az király, igön mëgrëttene rajta.[42] Az várasban magának ëggy igön szép palotát rakattata és az gyermököt az palotába behelyhöztete. Szörze[43] kegyék ü mellé nömös ifiakat szolgálatra és parancsolá ü nékik, hogy az gyermök előtt së kórságot, së vénségöt, së halalt, së kegiglen szëgénységöt në emlötenének,[44] së ëgyebet valamit, ki ü néki valami szomorúságot hozhatna; de mindönöket gyönyörűségössöket mondanának ü előtte, hogy az ü elméje gyönyörőségökben foglaltatván,[45] sëmmit az jövendőkről në gondolhatna. Ez ifiak közzől kegéglen[46] ha[47] valamëllyiknek törtenik vala mëgkórúlnia,[48] az király azt onnetan[49] ottan[50] kiviteti vala és más ifiat állat vala[51] helyébe. Parancsolá továbbá az király, hogy ez gyermöknek előtte valami emléközetöt[52] Urunk Krisztosról në tënnenek.

Jegyzetek.

1. *«zeretettel'»*. A mellékjegyes *l'* betü codexünkben igen sokszor csak egyszerü *l* hangot jelent, épúgy mint a *g* fölött is nem egyszer minden jelentőség nélkül áll a vonás (*ǵ*).

2. *tisztölletös*, am. tisztel*e*tes. Alább is (a 87. lap végén) *tisztöllője*. Codexünkben a mássalhangzók fölös megkettőzése nem ritka ugyan (pl. alább *zerettettel'* am. szere*t*ettel, *hattal'mas* ha*t*almas), mindazonáltal e szókat hosszú *ll*-lel is olvashatjuk, a mennyiben az *-l* képzős igék némely vidéken ma is általánosak ilyen ejtésmóddal (l. pl. *Mátyusföld nyelvjárása* 45, 46. l.).

3. *szeretettel*, am. szorgalommal. Nyilván ilyen értelemmel áll itt e szó, a mint a *szeretetes* és *szerelmes* melléknevek is tudvalevőleg szorgalmast, gondost is jelentettek a régieknél. (L. *Nyelvtört. Szót.*; a *szeretet* szónak ilyen használatára azonban nem idéz példát e szótárunk.)

4. *«ǫzue'»*, am. öszre, össze. Az *e* betü után látható mellékjegy a magánhangzó hosszúságát jelenthetné, ha ugyane jelet az *l*, söt az *n* betü után is minden jelentőség nélkül nem használná codexünk. Ilyen *e'* van még alább a következőkben: *neue'* neve, *embǫrre'* embörré, *mene' el'* mene el stb

5. *»ẻ« ,ü' o.* VOLF szerint a kiadásában használt *ẻ* betűnek az eredetiben alul-fölül vonásos *e* felel meg (l. előszó, V. l.); személyényünk szövege azonban az eredetiben mindenütt egyszerű fölül vonásos *e* betűt mutat. (Olvasásunknak egyéb eltérései a kiadásban bizonyára toll- vagy sajtóhibák lesznek.)

6. *»cellekodven«*, am. cselekedvén. A kettős *ll*-ről ugyanazt mondhatjuk mint föntebb (2. jegyz.), bár a *cselleködvén* olvasást az igének származása támogathatná (vö. BUDENZ: *Magyar-Ugor Összehas. Szót.* 363. és 375. l.).

7. *íméllyeténképpen*, am. imilyetén-képpen. Vö. *illyen* ilyen, *itt* itt, fönt 249. l.

8. *közönségös India*, am. egész India. A régi nyelvben a *közönséges* szó ilyen jelentéssel is gyakori (l. *Nyelvtört. Szót.*).

9. *fëltámada*, am. támadott, született, lett. Vö. fönt *támad*, 251. l.

10. *ëggy néminëmő*, am. egy bizonyos (l. *Nyelvtört. Szót.*).

11. *jelösben*, am. főképpen, különösen. Tulajdonkép: jelesebben.

12. *keqiglen*, am. pedig, pediglen. A változatos *pedig* kötőszónak egyik alakja, melyet a codex helyesírása szerint valószinűleg *g*-vel s nem *gy*-vel (*kegyiglen*) kell olvasnunk. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* I. 134—138. l.)

13. *mëllyet*, ma: a mit (illetőleg magyarosan: ezt).

14. *belsőibe*, am. belseiben, belsejében. A nominativusi *belső* alaknak elhatalmazása a rendes *belseiben* helyett. (Vö. a mai nap mind jobban terjedő *üllői, brassói* stb.-féle mellékneveket a régies *üllei, brassai* ejtés helyett.)

15. *elében vitete*, am. maga elé viteté, maga elé rendelé.

16. *aláválo*, am. hitvány, közönséges. A szónak egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak erkölcsi értelemben használjuk.

17. *fëlőtöztet*, am. felöltözottet. Rövidebb töből való igenévi alak. (Vö. *kárhoztak* e h. *kárhozottak*, fönt 106. l.) A *fel'* igekötő kettős *e*-jének az eredetiben alig lehet jelentősége.

18. *»drága«*, olv. drága. (Vö. 1. jegyz.)

19. *mëghërvadt*, am. sápadt, megfogyott. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

20. *mi okájért*, am. mi okáért, mi okból. A két magánhangzó között a *j* csak hiatustöltő. (Vö. *lelkéjént* ,lelkeént', fönt 141. l.)

21. *szidalmasságra*, am. szégyenre, gyalázatra. Közönséges szó, főkép codexeinkben (l. *Nyelvtört. Szót.*).

22. *játékúl szörzötted*, am. játékká, játék tárgyává tetted.

23. *kegég*. Egyik alakja a *pedig* kötőszónak. (Vö. fönt 12. jegyz.)

24. *bántják mëg*, am. meggátolják, megakadályozzák. A *megbánt* igének egyik régi jelentése (l. *Nyelvtört. Szót.*).

25. *bizonság*, v. *bizonyság*, am. igazság (l. *Nyelvtört. Szót.*). Ma csak ,testimonium' értelemmel használjuk.

26. *kegyék*. Szintén a *pedig*-nek egyik régi változata. (Vö. *kegég*, 23. jegyz.)

27. *hallássára*, am. hallására. Vö. *mássa* a mai ejtésben is, e h. *mása* (l. fönt 156. l.).

28. *azokat, mëllyek vannak*. Latinos többesszám, e h. ,azt, a mi van'.

29. *ollymint*, am. mintha (l. *Nyelvtört. Szót.*).

30. *nincsek*, am. nincsenek. Igy alább is s előfordul másutt is a régi nyelvben, pl. »*Ninchek* el tytkolva az mi nyomorunk« (BEYTHE ISTVÁN: *Epistolák* 241. l.). Nem egyéb mint a *nincs* szónak egyszerű többesképzővel ellátott alakja (vö. *kincs* — *kincsek*).

31. *fëlfogad*, am. megfogad, megigér. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

32. *haragut*, am. haragot. Régies tővégi hangzó. Vö. *Ádámut, paradisumut* a HBeszédben.

33. *ingyën-majd*, am. azonnal, egyszeribe. Kihalt régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

34. *kélj fël* v. *kelj fel*. Az előbbi olvasást az orthographia, de főkép a ma is meglevő *kél* ejtés s némely régi iróinknak *kélsz, kélni* stb. alakjai támogatják (l. *Nyelvtört. Szót.*).

35. *elveszesselek*, am. elpusztítsalak, elveszitselek. A régi *elveszet* műveltető igének fölszólító alakja. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) Nagybányán, Szatmár megyében az *elveszítse* stb. helyett hasonló műveltető alakkal ma is azt mondják: *elvesztesse*.

36. *ezért hogy*, am. azért hogy.

37. *szilettetteték*, am. születék, szüle-

tett. (A müveltető képző fölös ismétléséről vö. fönt 103. l.)

38. *égbe néző bőesek* (azaz *bölesek*), am. csillagjósok, astrologusok. Közönséges régi kifejezés (l. *Nyelvtört. Szót.*).

39. *szeretettel mëgtudakoznák*, am. szorgosan kikutatnák. A *szeretettel* kifejezésről l. fönt 3. jegyz. A *megtudakoznák* nem a ma is használatos, intransitiv jelentésü *tudakozik* ige, hanem a régi *tudakoz, megtudakoz*, a mely ugyanazt teszi, mint a mai *tudakol, megtudakol*.

40. *hassonhatatlan*. Bizonyára ebből: *hasonlhatatlan*, a mi hasonlíthatatlant jelent, a régi átható értelmü *hasonl* (hasonlóvá tesz, hasonlónak tart) igéből. Csupán a Gömöry-Codexben fordul elő még ez alak. A kettős *ss* a *hasonl* igében, de főkép a vele egy tőből eredő *hasad* szóban nem volt ritka. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

41. *ihlésből*. Ma *ihletből*. A kihalt régi *ihl, ihel* ,inspiro' igének származékai. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

42. *mëgrëttene rajta*, am. megrettent miatta. Régies határozó-használat. A nép ma is mondja: *félek rajta, hogy* stb.

43. *szörze*, am. szerze, azaz rendele (l. fönt 120. l.).

44. *emlőtenének*, am. említenének. Az *említ* ige régi teljesebb *emlëjt* alakjának *emlöjt* változatából. *Emlöjt* és *emlöt* épúgy viszonylanak egymáshoz mint *emlëjt* és *emlét*.

45. *gyönyörőségökben foglaltatván*, am. gyönyörüségekben elfoglalva.

46. *kegéglen* v. *kegyéglen*, am. pediglen, pedig. (Vö. fönt 12 jegyz.)

47. «*haa*», am. ha. A kettős *aa*-nak itt annyival kevésbbé lehet etymologiai jelentősége, minthogy a szó a codexben sor végén áll, a hol a másoló barátok sokszor egyszerüen helykitöltés végett kettőztették meg betüiket.

48. *történik vala mëgkórúlnia*, am. meg találta betegedni, véletlenül megbetegedett. *Megkórúl* a régi *kór* ,beteg' melléknévből am. megbetegül, megbetegedik. (Vö. fönt 140. l.)

49. *onnétan*, am. onnét, onnan. Az *onnét*-nak olyan megtoldott alakja, mint *ottan* az *ott*-nak, *úgyan, hogyan* az *úgy, hogy*-nak. (Vö. fönt 132. l., továbbá *onnaton* 103. l.)

50. *ottan*, am. legott. (L. fönt 221. l.)

51. *állat vala*, am. állít vala, állított. Az *áll* igének egyszerü müveltető alakja, mely a mai *állít* értelmében közönséges szava volt régi nyelvünknek. Vö. «*Állata* őrzeni négy alabárdost» (ARANY: *Tetemre hivás*).

52. *valami emlékëzetöt në tënnének*, am. semmi említést ne tegyenek. *Emlékezet* itt ,emlékezés, megemlékezés', tehát mai kifejezésünk szerint ,említés, megemlités' értelemmel áll. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

Kiadás. A Kazinczy-Codexet kiadta VOLF GYÖRGY, ismertető bevezetéssel, *Nyelvemléktár* VI. köt. — Első lapjának hasonmása látható HORVÁT ISTVÁN ismertetése mellett.

Repertorium. HORVÁT ISTVÁN: *Prédikátziók és Legendák 1526. és 1527-dik évből*, *Tudom. Gyüjtem.* 1836. évf. XII. köt. 77—79. l. — TOLDY FERENCZ: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 92. — MUNKÁCSI BERNÁT: *Nyelvemlék-tanulmányok. II. A Kazinczy-codex hosszú mássalhangzói*, *Magy. Nyelvőr* IX. 149. és *Tanulmányok az Egyet. Magy. Nyelvtani Társaság köréből* (kiadta Simonyi Zs.) 7—15. l. — *Kalauz az Orsz. Magy. Iparműv. Muz. részéről rendezett Könyvkiállitáshoz* (Budapest, 1882.) 30. l. — BEÖTHY ZSOLT: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban* (Budapest, 1886.) I. 3. és 28—35. l. Bárlám és Jozafát legendájáról. — HORVÁT CYRILL: *Nemz. irodalmunk a reformáczióig* (Budapest, 1891.) 77—86 l. Ugyanazon legendáról.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

A verses Katalin-Legenda és az Érsekújvári Codex.

Régi elbeszélő költészetünknek egyik igen nevezetes maradványa a KATALIN-LEGENDA, melyet a terjedelmes és képekkel s czifrázott kezdőbetűkkel díszített ÉRSEKÚJVÁRI CODEX tartott fönn számunkra. E nyelvemlékünk egy középszerű folió alakú papiros-codex. Terjedelemre nézve csupán az Érdy- és Jordánszky-Codexek állanak előtte. Lapjai nagyobb részt két hasábosak, csekélyebb részben osztatlanok. Három kéz irása. Legnagyobb részét, mintegy hét tizedét s a festett képeket Sövényházi Márta Domonkos-rendi apácza készítette, ki a Thewrewk-Codexen is dolgozott s codexünknek úgyszólván szerkesztője volt; másik két leirója ismeretlen, de valószínüleg ugyanolyan rendű apáczák s ugyanazon kolostor tagjai voltak. Festett képei, bár rajz és festés dolgában igen kezdetlegesek, műtörténeti becscsel bírnak.

Codexünk az 1529., 1530. és 1531. években készült akként, hogy leirói egymást fölváltva dolgoztak rajta. Az 1530. év, valamint Sövényházi Márta neve a 310. lapon van kitéve: «*Ez yrasnak wege wagon vr fyw zylethetnek vtanna ezer oth zaz Harmyncz eztendewben wyz kerest octawayan sewenhazy soror marta keze myath es dyczertessek az wr istennek az ew aldot zenth newe amen*».* Minthogy vízkereszt oktávája jan. 13-ikára esik, e megjegyzés pedig a 310. lapon áll, világos, hogy a codex irásához már legalább is a megelőző 1529. évben kellett apáczáinknak hozzá fogniuk. Az 1531. év az 544. lapon van szintén szavakkal följegyezve.

A codex tartalma: evángéliomi szakaszok, vallásos elmélkedések és tanítások, szentbeszédek és legendák. Ez utóbbiak közül legnevezetesebb *Szent Katalin verses legendája*. Azonban codexünk is, mint nyelvemlékeink legnagyobb része, másolat. Kitűnik ez törléseiből, igazitásaiból és iráshibáiból. Másolóinak egyik sajátsága — a mit a codex nyelvének vizsgálatában sohasem szabad feledniünk — hogy a sorok végét, csak hogy beteljenek, fölös betűkkel, az utolsó betűk, főkep magánhangzók megkettőztetésével, a következő sor első mássalhangzójának elöleges kitételével vagy egy *h* odatoldásával töltik ki. Innen van a sok hosszú magánhangzós, illetőleg kettős *ee*-vel *aa*-val stb. írt szóalak az

* Olv.: Ez írásnak vége vagyon Úrfiú sziletetnek utánna ezërötszáz harmincz esztendőben Vízkërëszt oktáváján, Sëvényházi szoror Márta keze miatt, és dícsértessék az úr Istennek az ő áldott szent neve. Ámmën.

Érsekújvári Codexben. A codex tartalma különböző könyvekből van kompilálva. Hogy azonban e kompiláczió Sövényházi Mártától és társaitól ered-e, vagy maguk is már egy könyvben találták a többféle anyagot, azt nem lehet eldönteni. A könyvnek fő forrásai Temesvári Pelbárt művei és a *Gesta Romanorum* czímű középkori latin regés könyv.[1]

A codex régebbi viszontagságai ismeretlenek, csupán annyit tudunk, hogy a XVI. és XVII. században folyton apáczák bírták és használták. Fölfedezője Czech János, ki a róla elnevezett Czech-Codexszel együtt az *érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában* 1833-ban födözte fel. Nevet fölfedezése helyéről viseli. Jelenleg a *M. T. Akadémia* könyvtáráé, a hol *M. Cod. ivrét 81. sz.* jelzet alatt őrzik.

Orthographiájáról megjegyezzük, hogy az *ö*-t rendszerint alul vonásos *o*-val, az *ü*-t pedig hol puszta, hol fölül egy vonásos *w*-vel, Sövényházi Márta pedig ỿ-forma betűvel jelöli. Az *ö* hang jelén azonban néha az alsó vonáson kívül még fölül is két vesszőt látni (így pl. szemelvényünkben *ewlnǿk* ölnők, *dyczǿwlwén* dicsőülvén), a melyek, mint a Jordánszky- és Érdy-Codexben is, voltaképen hiányjelek s példáinkban bizonyára az *e* betű kihagyását (vö. *eo*, l. fönt 20. 21. l.) jelentik. Hogy e fölső vonáskák kihagyó jelül szolgálnak, mutatja ugyancsak szemelvényünkben az *igyól* szónak *ygyől* irása is, a melyben az *ő* betű nem lehet tollhiba s inkább azon *j* hang kihagyására utalhat, a melyet még Molnár Albertnel is megtalálunk (*igyjol*), s a melyből kifolyólag a szót az *igy* és *jól* határozók összetételének tarthatjuk. Ezen kívül meg kell még említenünk — mert Volf Györgynek figyelmét egészen elkerülte — hogy az Érsekújvári Codex számos helyen a fölül pontos *ė* betűt is használja (l. pl. a hasonmáson az *ėly* élj, *ėnės* én is stb. szókat), a melynek nyilván vagy hosszú *é* vagy zárt *ė* lehet a jelentése.[2]

Nyelvének jellemző sajátsága a számos hosszú (az irásban kettőztetett) magánhangzó. Ezek egy része az Érdy- és Jordánszky-Codex alakjaival egyezik, más része azonban, mint Volf György kimutatta, puszta sorkitöltő betűkettőzésben leli magyarázatát. Megemlíthető sajátsága még a többes 3. személyű birtokosragnak *-uk -ük* alakja is, a miben Volf György a codex másolóinak dunántúli eredetére következtet.

Szemelvényül a nevezetes Katalin-Legenda befejező verseit adjuk (a codex 517—520. lapjairól) az 519. lap hasonmásával.

[1] Mellékesen megjegyezzük, hogy codexünkben már a törökökre is van egy helyt vonatkozás, az 571. lapon, a hol ezt olvashatjuk: «*Ez yllyen nyomorwsagh leezen elewzer az Ismaeelnek fyay myat az ez atkozot hytetlen torokok myat kyk ez wylagon felewtte el hatalmaznak*».

[2] Sem ez az *ė*, sem a föntebb említett ǿ betű nincs feltüntetve Volfnak kiadásában s az előszó sem emlékszik meg róluk.

*A szöveg betűszerinti olvasása.**

az Czazar ||[517] Ezen megh Haragweek,
Es zekyben fel ylthepeek,
Sentencyat zolghaltata,
Es az zywzre az halalt iǵ adaa mond-
uan

S e n t e n c i a

Een ky wagyok maxencyws
ghonozokat, ky megh kėnoz
Ez zeles wylaghnak wra,
Es yghassaghnak adoya,
Imyl' Senthencyat adok
Ez leańra. halalt adok
mert romaban, my ezth zewrzewk,
Es yo wegghel megh tewkellewk,
hogy ky ystenynket nem hine,
awagy ewket nem thyzthelne,
haath azt sok kennal kenzanok,
Es ewt halallaal megh ewlnǫk,
Dee ez leany ezt el hatta,
Es Crysthwst Istennek wallotta,
az my hythewnket meg mewette,
Istenynket nem tyzthǫlte,
azert waros kywel eel ky wygyek,
ees ǫ neky nyakat wagyak,
Es az latrok mennye, ezth hallak,
az zyzet ewk ottan el raghadak,
es Mykoron wyzyk wala,
zebden ezt enekly wala,

Regnum mundi et omnem ornatum seculi contempsi propter amorem domini mei Ihu xpi Quem uidi quem amaui in quem credidi et dilexi &

Ez wylagoth mynd kenczêwel,
meg wtaltam tellyessegwel,
Czak een edees yegyesemert,
az en edes leswsomerth,
kyt een lathek Es zerethek,
ky newėėrth nagy kent wallek,
hogy ew ezt enekly wala,
ewth sok nėėp kewety wala.
az azzonyok syrnak wala,

Eredeti kiejtése.

Az császár ezën mëgharagvék [1]
És székiben fëliltepék,[2]
Szëntëncziát szolgáltata
És az szűzre az halált így adá, mond-
ván:

«Én, ki vagyok Makszënczius,
Gonoszokat ki mëgkénoz,[3]
Ez szélës világnak ura
És igasságnak adója,
Ímilly szëntëncziát adok.
Ez lëányra halált adok,
Mert Rómában mi ezt szörzők [4]
És jó véggel [5] mëgtökéllők,[6]
Hogy ki isteninket nëm hinné,
Avagy őket nëm tisztëlné,
Hát azt sok kénnal kénzanók
És öt halállal mëgölnők.
De ez lëány ezt elhatta [7]
És Krisztust Istennek vallotta,
Az mi hitünket mëgmevette,[8]
Isteninket nëm tisztölte.
Azért város kivél [9] el-kivigyék
És ő néki nyakát vágják.»
És az latrok [10] mennyé [11] ezt hallák,
Az szizet ők ottan elragadák.
És mikoron viszik vala,
Szépden [12] ezt énekli vala:

«Ez világot mind kéncsével
Mëgutáltam tellyességvel,
Csak én édës jegyësëmért,
Az én édës Jézusomért,
Kit én látėk és szereték,
Ki nevéért nagy kent vallék.» [13]
Hogy ő ezt énekli vala,
Őt sok nép követi vala.
Az asszonyok sírnak vala,

* Az eredetiben a versek, mint a hasonmás is mutatja, folytatólag vannak írva. Közben a latin helyek az eredeti latin legendából származhatnak.

az zyzek bankodnak wala,
kit katheryna meg lathwan,
nekyk ygy bezelle mondwan,
Dragalatos nemes zizek,
Es kegyelmes azzony neepek,
een kenomath syraastokal,
keerlek hoǵ megh ne banczatok,
Inkab welem wygagyathok,
mert Istenemet yol lathom
ym engem hyw ygyöl [lathom] hallom,
de syryathok maghathokon,
Es leendew fyathokon,
hoǵ kyk pogansaıghban laktok,
nagy kaar ha benne meg halthok,
mert zegenyek mynd el weztek,
Es mynd pokolra sylyetthek,
ees mykort oda ywtot wolna,
hol az nyak wagho heel wolna,
Oth az nyak waghonak zolla,
Es ew neky yly zot monda,
kyt az sok neep ygyol halla,
kerlek theged yo baratom,
mert ymmar az en edes wramath yol laathom,
hogy egy kewessee wary engemeth,
hogy || 518 Imagyam mar wramath,
kyt hogy az hoher meg halla,
neky arra ydewt hagya,
kateryna nagy ekessen, lee terdeplek,
Es ylyen kepen remenkewdek,

O r a t i o a g o n i s t a ẏ g i n i s k a t h e r i n e &

O decus et Salus credencium O Spes et gloria virginum Ihu bone gracias tibi ago qui intra collegium ancillarum tuarum dignatus es me connumerare

Oh ennekem en ydwessegem,
Es en byzony edessegem,
Oh zyzeknek naǵ remenye,
Es ew nekyk dyczoseghek,
Oh ennekem naǵ ekewssek,
Vram yesws the nagy felsegh,
fewldnek mennek erewseghe,
en lelkemnek edewsseghe,

Az szizek bánkódnak vala.
Kit Katërina mëglátván,
Nékik ıgy beszélle, mondván:
«Drágalátos nëmës szizek
És këgyelmes asszonynépek!
Én kénomat sirástokkal,
Kérlek, hogy mëg në bántsátok,
Inkább vélem vigadjatok.
Mert Istenëmet jól látom.
Ím engëm hív, igyól [14] [látom] hallom.
De sírjatok magatokon
És lëendő fiatokon,
Hogykik pogányságban laktok,
Nagy kár, ha benne mëghaltok.
Mert, szëgényëk, mind elvesztëk
És mind pokolra sillyedtëk.»
És mikort oda jutott volna,
Hol az nyakvágó hely [15] volna,
Ott az nyakvágónak [16] szólla
És ő néki illy szót monda,
Kit az sok nép igyól halla:
«Kérlek tegëd, jó barátom,
Mert immár az en édes Uramat jól látom,
Hogy ëggy kevessé várj engëmet,
Hogy imádjam már Uramat.»
Kit hogy az hóhér mëghalla,
Néki arra időt hagya.
Katërina nagy ékëssen lëterdeplék
És illyenkeppen remenködék: [17]

«Oh én nékëm én idvësségëm
És en bizony édësségëm!
Oh szizeknek nagy reménye
És ő nekik dicsőségëk!
Oh én nékëm nagy ékösség,
Uram Jézus, të nagy fëlség,
Földnek, mënnynek erőssége,
Én lëlkëmnek édössége!

errewl neked halat adok,
hogy mastan te zolghalo leanyod wagyok,
Es thegedet azon kerlek,
hoǵ azok kyk en ertem teged kernek,
zewksegewkben es nyawalyaokban,
akar hol oth ez wylagban,
ewketh wram meg halghassad,
es ammyt keernek ǫ nekyk meg agyad,
Ehsegh tewlek el tawozyek,
Es halal oth ne wralkogyek,
Es nalok leǵen mynden bewseegh,

Expecto pro te gladium xpe rex bone Thu paradiso meum da spiritum Et fac nnam meam agentibus memoriam &

Oh en edes wram yesws,
Immar erthed ym meg halok,
zent newederth halalt wallok,
Immar vram thegewd nezlek,
azert teghed azon kerlek,
hogy az en lelkemet hozyad weegyed,
Es Meńnyorzaghban helheztessed,
nekewd wram hala legyen,
lelkem veled menyben legyen,
Theged ylleth nagy erewseeg,
Es tewkellethes nagy ekessegh,
Mennyorzaghban nagy dyczewsegh,
eennekbely nagy ydwesseegh,
Es wylaghy nagy feenesseegh,
Jozaaghbely nagy tyztǫsseegh,
Neked legyen hatalmassag,
ez wylaghban nagy kyralsagh,
Nekewd legyen nagy dyczeret,
Es weegh nekwl walo eelet,
Nekewd legiǫn mynden yozag,
fewlden mennyen mynden orzagh,
Es Menye az zyz mynt ezt monda,
magat Crystwsnak ayanla,
hogy lelket hozya fogadna,
Es kérésèth neky megh halghathnaa,
az eeghbewl yly zo ||[519] Mondathek,
Es yly feleleth adathek mondwan

Veni electa mea Speciosa mea ecce tibi beatitudinis ianua apperitur ecce

Erről néköd hálát adok,
Hogy mastan të szolgaló leányod vagyok,
És tégödet azon kérlek,
Hogy azok, kik én értem tégöd kérnek
Szükségökben és nyavalyáokban[18]
Akárholott[19] ez világban,
Őket, Uram, mëghallgassad
És ammit kernek, ő nékik mëgadjad.
Éhség tőlëk eltávozjék
És halál ott në uralkodjék
És nállok légyën mindën bőség.

Oh en edes uram, Jézus,
Immár érted im mëghalok,
Szent nevedért halált vallok.
Immár, Uram, tégöd nézlek.
Azért tégöd azon kérlek,
Hogy az én lëlkëmet hozjád vegyed
És mënnyországban helyhëztessed.
Néköd, Uram, hála légyën,
Lëlkëm véled mënnyben légyën!
Tégöd illet nagy erősség
És tökelletës nagy ékësség,
Mënnyországban nagy dicsőség,
Énekbéli nagy idvësség,
Ez világi nagy fényësség,
Jószágbéli nagy tisztősség.[20]
Néköd légyën hatalmasság,
Ez világban nagy királyság!
Néköd légyën nagy dícséret
És vég nékül való élet!
Néköd légyön mindën jószág,
Földën, mënnyën mindën ország!»
És mennyé az szız mint ezt mondá,[21]
Magát Krisztusnak ajánlá,
Hogy lëlkét hozjá fogadná
És kérését néki mëghallgatná:
Az égből illy szó mondatek
És illy felelet adaték, mondván:

Mondatthek. Es vlv fele
legh adatthek, mondwan
Veni electa mea specì
osa mea ecce tibi beatitu
dinis ianua aperitur ec
ce quietis eterne mansi
o tibi parata adventum
tuum expectat &
Jewy een hozyam en va
laztottam, nekewd nagy
yo myvgolmat alkotta,
Jewvel ymmar En
zeep yegyesem, ammyt
kerel mynd megh tezem,
Mertth kyk engemet the
erted keernek. Segheltsegheet
tewlem weznek. Es kyert
thez ymadsagot, . mynak aa
dok bodoghsaagthot, halaalo
dett nagy wysaagot. nekes
adom mennyorzaagot. e
wel ely Es legy welem. Zy
netlen welem wygagy. Me
ghezetlen meg mylt nekewd.
mat . . mennyorzaagh. Es
Thegedet waar zent harom
sagh. ewrel mar en edens
Zemem wylagha, ne hagio
mynkadat hyaban, haattha
tenekes telietsegedet: es emes
megh erzethem zolgalattho
datis Es wytezsegedeth zar
tad wygas mynd mennyor
zagh. es benne walo nagy
sok wzagh, ezt meg alwa
az zyz zolvaz nyak wago
nak Es ygyen mondan.

Az barathom een kez wa
gyok, mert maar vramert
ym meg halok, ha kewl fe
vem el wessetewd wradnak
zawat tessetewd, azomba
nyakat le harta. Es a nyak
wagho hogy ezt latha. Egy
waghassal wgy legyentheet
hogy ez wylaggbol ky we
theezee, holot keeth zoda ve
lenek. elew mert hogy fe
yet wewweek, weer nem ya
ya ew nyakabol, de they fo
lya derekabol, az zyzesegh
nek yegyere. Ybben latek
mynd nygh ezlemmaz czo
da megh enth ez lewn, hogy
mennybol angyalok zallanak,
Es o nekj enmet zolgalaa
nak, hogy ew testet el fel
weewek, Es synay hegyre
ve el fel wyvvek, ky oda
oly mezze wala, hogy hwz
napy menew feeld wala
holoth nagy sok czodak leez
nek, zorok egheessegeth weez
nek, lelke kegygh mennyor
zaghban, oly nagy dycczo
seghben Es bodoghsaghban
wagyon hogy nem wgy
hogy meg mondhatthnok,
wagy kegyglen meg yr
hatnok, de czak meg sem
gondolhattyvk, myglh ne
zemewnkel megh latthyvk.

quietis eterne mansio tibi parata ad-	
wentum tuum expectat &	
Jewy een hozyam en ualaztottam,	«Jöj én hozjám, en választottam.
nekewd nagy yo nywgolmat alkottam.	Neköd nagy jó nyugolmat alkottam.
Jewyel ymmar En zeep yegyesem,	Jöj el immár, en szép jegyësëm,
ammyt kerel mynd megh tezem,	Ammit kérel, mind mëgteszëm.
merth kyk engemet the erted keernek,	Mert kik engëmet të érted kérnek,
Seghetseghet tewlem weznek,	Segétségët tőlem vësznek:
Es kyert thez ymadsagot,	És kiért tészsz imádságot,[22]
Annak aadok bodoghsaaghot,	Annak adok[23] bódogságot,
halaalodert nagy wysaagot,	Halálodért nagy újságot;[24]
neked adom mennyorzaagot,	Nekëd adom mënnyországot.
Jewel ély Es legy welem, zynetlen	Jövel, élj es légy vélem szinetlen,
welem wygagy, neghezetlen	Vélem vígadj végezetlen.[25]
meg nylt nekeud, mar Mennyorzagh,	Mëgnyilt neköd már mënnyország
Es Thegedet waar zent haromsagh,	És tegëdet vár Szent Háromság.
Jewyel mar en edeus zemem wylagha,	Jöj el már, en edös szëmëm világa,
nem hagiom mwnkadat hyaban,	Nëm hagyom munkádat hiában!
laatham teneked tehetsegedet,	Látam të nekëd tëhetségëdet
es ènès megh fyzethem zolgalathodat,	És en es mëgfizetëm szolgálatodat és
Es wytèzsegedeth,	vitézségëdet.
Raytad wygad mynd mennyorzagh,	Rajtad vigad mind mënnyország
es benne walo nagy sok yozagh,	És benne való nagy sok jószág.»
ezt meg halwan az zyz zola,	Ezt mëghallván, az sziz szóla
az nyak wagonak Es ygyen monda:	Az nyakvágónak és igyen monda:
Virgo ad Spiculatorem	
Jo barathom een kez wagyok,	«Jó barátom, én kesz vagyok,
mert maar vramert ym meg halok,	Mert már Uramért ím mëghalok.
ha kewl feyem el wehetewd	Ha köll, fejem elvëhetöd,
wradnak zawat tehetewd,	Uradnak szavát tëhetöd.»
azomba nyakat le hayta,	Azomba[26] nyakát lëhajtá
Es a niak wagho hogy ezt latha,	És az nyakvágó hogy ezt látá,
Egy waghassal wgy legyenthee,	Eggy vágással ugy legyente,[27]
hogy ez wylaghbol ky weghezee,	Hogy ez világból kivégezé.
holot keeth ezoda yelenek,	Holott két csoda jelënék.
elew mert hogy feyet wèweèk,	Elő, mert hogy fejet vëvek,
weer nem yara ew nyakabol,	Ver nem jára[28] ö nyakaból,
de they folya derekabol,	De tej folya dërëkából
az zyzeseghnek yegyere,	Az szizességnek jegyere,[29]
kyben lakek mynd mygh eele,	Kiben lakék[30] mind, mig ele,
mas ezoda megh ènth ez lewn,	Más csoda mëgent ez lön,
hogy menyb9l angyalok zallanak,	Hogy mënnyből angyalok szállának
Es ǫ neky ennyet zolgalaanak,	És ö neki ennyet[31] szolgálának,
hogy ew testet el fel wèewèk,	Hogy ö testét el-fëlvëvek
Es synay hegyere el fel wywek,	És Sinai hëgyére el fëlvivék,

ky oda oly mezze wala,
hogy hwz napy menew feeld wala,
holoth nagy sok czodak leeznek,
Korok eghessegeth weeznek,
lelke kegygh menyorzaghban,
oly nagy dyczoseghben Es bodoghsaghban, wagyon
hogy nem wgy hogy meg mondhathnok,
wagy kegyglen meg yrhatnok,
de czak meg sem gondolhattywk,
mygh nem zemwnkel megh lattywk, ||
520 Hogy kegygh oda mehessunk,
az zyznek ygy remenkegiunk
O felix katerine exora dominum tu virginum regina da premia diuina Regisque solium &
Bodogh zywz Katerina,
kynek thestet tartya syna,
Immad ertwnk theremthenket,
Es nyeryed ydwessegwnket,
nyeryeed mynden kewanathonkat,
ygaz yozaghban ayeythatwnkath,
hogy the weled dyczöwlwén,
wygadhassunk mynd ewreke,
kyt engegien mynekwnk atya fyw zent lelok egy orok elo ysten mynd orokwl orokke amen Weghe wagyon amen

Ki oda olly messze vala,
Hogy húsz napi menő föld[32] vala.
Holott nagy sok csodák lésznek,[33]
Kórok egésségët vésznek,[33]
Lëlke kegyig mënnyországban
Olly nagy dicsőségben és bódogságban vagyon,
Hogy nëm úgy, hogy mëgmondhatnók,
Vagy kegyiglen mëgírhatnók,
De csak mëg sëm gondolhatjuk,[34]
Mignëm szëmünkkel mëglátjuk.
Hogy kegyig oda mëhessünk,
Az szíznek így reménkëdjünk:

Bódog szűz Katërina,
Kinek testét tartja Sina,
Imádd értünk terëmtënket
És nyerjed idvësségünket,
Nyerjed mindën kévánatonkat,
Igaz jószágban ájëjtatunkat,
Hogy të véled dicsőülvén,[35]
Vígadhassunk mind örëkke!
Kit engëdjën minékünk Atya, Fiú, Szent Lelök ëggy örök élő Isten mind örökűl örökké.[36] Ámmën.
Vége vagyon. Ámmën.

Jegyzetek.

1. *ezën mëgharagvék.* Maxentius császár hasztalan kinoztatja, hiába veti börtönbe Szent Katalint, törhetetlen marad: keresztény hitét el nem hagyja s nejévé nem akar lenni. Erre vonatkozó végső kijelentése miatt haragszik meg a császár annyira, hogy kimondja rá a halálos itéletet. — Az *-n* ragos határozó a *haragszik* ige mellett általános régi sajátság. (Vö. SIMONYI: *A magy. határozók* I. 188.)

2. *fëliltepék*, am. fölült (királyi székébe). *Iltepik* vagy *ültepik* az *ül* igének kihalt régi származéka, melylyel főkép a codexekben találkozunk.

3. *«megh kénoz»* ,mëgkénoz' megkínoz (l. bevez.).

4. *szörzők*, am. elrendeltük. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

5. *jó véggel*, am. jó czéllal. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*) A *vég* szónak e régi használatát őrzik ma is a *mi végre, mi végből, mi végett* kifejezések.

6. *mëgtökéllők*, am. elrendeltük. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

7. *elhatta*, am. elhagyta. Ma is általános ejtésmód a népnél. A szó jelentése itt: nem gondolt, nem törődött vele. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

8. *mëgmevette*, am. megnevette. *Mevet* a *nevet* igének közönséges régi alakja.

9. *város kívél*, am. a város*on* kívül. Vö. ma is *rendkívül* e h. rend*en* kívül; «a

nagy világon *e kívül*« (VÖRÖSMARTY) e h. ez*en* kívül.

10. *latrok.* A *lator* szó itt katona, poroszló értelemmel áll.

11. *mennyé,* am. mihelyt, a mint. Kihalt régi kötőszó. (L. *Nyelvtört. Szót.* és SIMONYI: *Magy. kötőszók* III. 63.)

12. *szépden,* am. szépen. Képzésére nézve olyan mint *lassu dan, édes-den.*

13. *ként vallék.* A ,habeo' jelentésű *vall* ige van e kifejezésben, mint a mai *szégyent vall, kudarczot vall, kárt vall* szólásokban is. Ép így alább *halált vallok.* (Vö. fönt 105. l.)

14. *igyól,* am. jól. Valószinűleg az *így* és *jól* szók összeolvadása, a mint régi használata s a szótárak magyarázata sejteti. (Vö. *Nyelvtört. Szót.* és fönt bevez.)

15. *nyakvágó hely,* am. vesztőhely.

16. *nyakvágónak,* am. hóhérnak.

17. *reménködék,* am. könyörgött, esdekelt. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

18. *nyavalyáokban,* am. nyavalyájokban, nyavalyájukban. A birtokosragnak eredetibb alakja (vö. SZINNYEI: *A birtokos személyragozásról, Magy. Nyelvőr* XVII. 150).

19. *akárholott,* am. akárhol. Vö. *holott* am. *hol,* fönt 105. l.

20. *jószágbéli nagy tisztösség.* A *jószág* szónak itt hatalom vagy erény a jelentése. (Vö. *Nyelvtört. Szót.*)

21. *mennyé ... mint ezt mondá.* A *mennyé* mellett a hasonló jelentésű *mint* kötőszó pongyola fogalmazásból vagy másolói hibából áll.

22. *tészsz imádságot,* am. imádkozol. Vö. *prédikácziót tön* az Ehrenfeld-Codexben, am. prédikált (l. fönt 106. l.).

23. »*aadok*«, olv. ,ádok' v. ,adok'. Bár az *ad* igének hosszú hangzós ejtése a 3. szem. alakban (*ád*) ma is megvan, sőt a népnyelv néhol még a 2. személyt is *ácz* (ádsz)-nak ejti, régi íróinknál pedig más alakokban is előfordúl e hosszú hangzó: codexünk e helyét még sem lehet föltétlenül *ádok*-nak olvasni, mert a kettős *aa* — mint a hasonmás mutatja — sor végén fordul elő. (Vö. bevez.)

24. »*wysaagot*«. *Ujságot*-nak olvastuk, bár nem lehetetlen, hogy tollhiba *wygasaagot* v. *wygasaagot* (vígságot, vígaságot) helyett.

25. *vélem vígadj végezetlen.* Érdekes példája a legendában különben nem ritka alliteratiónak.

26. *azomba,* tulajdonkép *azonban,* am. azalatt. (L. *Nyelvtört. Szót.*)

27. *legyénté,* tulajdonkép am. legyinté. Azonban míg ma gyöngédebb ütést (meglegyintés) jelent, régen általában csak ütés, vágás volt az értelme. Még GVADÁNYI is azt irja pl.: »Tsákánnyal *legyaynték* egy jót tarkójára« (*Rontó Pál.*)

28. *jára,* am. jött, folyt. Vö. »mezeytelen labakkal *jaruan* romabol«, am. jövén Rómából (Domonkos-Codex 120).

29. *az szizességnek jegyére,* am. a szüzesség jelére, jeléül.

30. *kiben lakék,* am. a melyben (t. i. szüzességben) volt.

31. *ennyét,* am. ennyit. (Vö. fönt 102. és 113. l.)

32. *húsz napi mënő föld,* am. húsz napi járó föld.

33. *lésznek, vésznek.* Rövid *e*-vel is olvashatók: *lesznek, vesznek,* épúgy mint négy sorral föllebb a *weenek vévék*-nek v. *vevék*-nek is olvasható.

34. *még sëm gondolhatjuk,* am. el sem gondolhatjuk, el sem képzelhetjük.

35. *dicsőülvén,* am. megdicsőülvén.

36. *örökül örökké,* am. öröktől (fogva) örökké. (Vö. fönt 106. l.)

Kiadás. Az Érsekújvári Codexet egész teljességében, ismertető bevezetéssel VOLF GYÖRGY adta ki. *Nyelvemléktár* IX. és X. köt. — A verses *Katalin-Legendát* mai helyesírással, nyelvjegyzetekkel s az első sorok hasonmásával kiadta TOLDY FERENCZ. *Alexandriai Szent Katalin verses legendája* stb. czímű kiadványában (l. fönt 44. l.), és SZILÁDY ÁRON, bő jegyzetekkel, *Régi Magy. Költők Tára* I. k. 31. s köv. ll. (jegyz. 306. s köv. ll.). — A Krisztus kínszenvedéséről szóló részeket mai helyesírással, nyelvjegyzetekkel s a 19. lap kezdőbetűjének és néhány lap képeinek hasonmásával közli TOLDY FERENCZ, *Régi Magy. Passió rajzokkal* stb. czímű munkájában (l. fönt 44. l.). — Négy kisebb verses részletét magyarázatokkal kiadta SZILÁDY ÁRON, id. munk. I. köt. 195. és 219. ll. (XLV. XLVI.

XLVIII. és LXIV. sz. a.) — Kisebb (prózai és verses) szemelvényeket adott belőle még Toldy is. *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest. 1862.) II. 185. és 206. l. — A codex utolsó darabját, az Orsolya-legendát, eredeti és mai helyesírással, néhány nyelvi magyarázattal s a codex tartalmának rövid ismertetésével kiadta Szabóky Adolf. *Viertes Programm der stadtischen Ober-Realschule in Pest. für das Schul-Jahr 1857 58.*, 5—18. l. — Szöveg- és képhasonmások láthatók belőle Beöthy Zsolt *Képes Irodalomtörténet*ében is I. köt. 114. 115. és 117. l.

Repertorium. Toldy Ferencz: *A magy. nemz. irod. története* (3. kiad. Pest, 1862.) II. 94. — B. J.: *A Katalin-legenda 2508—13. soraiban levő kép. Egyet. Philol. Közl* IX. 218. — Horvát Cyrill: *Nemzeti irodalmunk a reformáczió koráig* (Budapest, 1891.) 86. s köv. ll. A Katalin-Legenda bő fejtegetése.

SZÓJEGYZÉK.

Ábraam Ábrahám 53
achszin asszony 69
ád, ádsz ad, adsz 273
adó 153
affelett 148
ágas 86
agg ige 107
agg ság aggság 5
agler 82
ágy 81
ágyfedél 81
ágyfel 81
ágylep 79, 82
áhitatlan 236
ajakak ajkak 235
ajállani 184
ájojtatos ájtatos 160
ájojtatosság ájtatosság 160
ájojtatus ájtatos 247
ajtának ajtajának 221
ájtatlan 236
ajtó kül ajtón kivül 93
ajtón ajtó 79
akárholott 273
a ki, a mi eredete 5
akó 90
alamizsnávala alamizsnával 93
alattok alva 181
alá való ‚alábbi' 235, ‚hitvány' 264
alázatost alázatosan 93
áldomás 250
alett ség alattság 5
álgyú ágyú 147
Alincsa (Alineza) 185
alit emire 250
alkalmasint 93
alkalom 69
alkó alkú (melléknév) 150
alkoszik 139
alkot 69, 201
alkú 150
alkuszik 139, 201
állapat állapot 253
állat főnév 6, 105, 106, 132, 170, 217
állat ige 265
állkapcza 86
állonak állanak 233
álltetem 86
álmu l. *álom*
alodtokban alva 181
alogt emire 250
álom 7, 60
aloszik alszik 181
aloszok alszom 113
aloszon alszik 113
álság 179
alszik iktelenül 113
által 101
alt(at) 60
aluggyék aludjék 60
aluszsz alszol 113
alut altat 60
Anasztáz 250
angyalokot angyalokat 69
angyel angyal 57, 166
angyeli esés 166
angyelkut angyalokat 57, 69
annak felette 250
anne, annéjat annyi, annyit 114
annéval annyival 248
annéval — mig 248
annyé annyi 102
apátúr 249
apátúr-szerzet 249
apol 181
apolgat 181
apró-csepü apró-cseprő 193
aranyas aranyos 84
aranyas fedél 84
arany fonál 84
arany párta 84
aranyas párta 84
arany tó 84
aratás 89
arató 89
arkangyel arkangyal 57, 69
arczáját arczát 110
árnyíkház 91
árpa 89
arra azért 154
áspiskígyó 103
asz főnév 89
asszony 238
asszonnya aszonya 163
asszony-embér 185
asszony-feleség 248
asszonyi állat 5
asszonyokat asszonyokat 102, 104
asszonnyonk asszonyunk 163
asszú aszú 202
Asvérus 119
aszjú asszú 113
asztag 89
Asztrik, Asztrikos, Asztrikus 249, 250
aszú 202
átall 67
«athral» 79
Atkár helynév 259
attól annál 140
attya atya 102, 236
attyám atyám 194
atyámfia 238
atyámfiam atyámfia 104
avagy — avagy 235
az azon 153
azanná, azannyá 102
azannéban 109
az egyéb 123, 192
az hogy a hogyan 105
az ki a ki 5, 66

dicsőül ige 273
dicsőrek dicsők 113
dicsőrejt dicsőít 113
dühöskedik dühösködik 18
diktálnok diktálnak 7
dinnye 88
dobgya dobja 201
dohos 185
dohosság 185
doktor 159, 201
dolgát tartja 148
dög 154
dulekedik 154

ebédleni ebédelni 208
ebédlő ház 108
edény 120
éles 193, 247
élesden 273
édes ének hymnus 180
édeskedik 139
édeskedtet 139
edesség 235
édességes 193
éjjelikor 149
égbe néző bocs 265
égé égő 18
egész 247
eggy egy 54
eggyél egyszer 70
eggyembe 150
eggyetlenben 106
eggy idén egyszer 148
eggyik 70, 93, 181
eggymenden 120
eggy néminemű 264
eggy nemunemui 194
eggy szál 89
eggy szár 89
eggyül l. *eggyél*
eggyütt 159
Egredimini, mise 258
egy l. *eggy*
egyéb 194, 228
egyelutt 159
egyéb valaki ragozása 104
egyetembe 211
egyház 94
egyházbíró fejedelem 249
egyházi fejedelem 249
egyházi nép 249
egyereny 79
éh „belső rész" 108

elnyét, elnyít enyhít 104, 192
éhsége éhség 92
éjtszakára kelve v. *kelvén* 250
eke 89
ekeszarv 89
eketartó 89
e kívül 93
él ige 65
elaggott 107
elbámol 221
el-bé 248
elbocsátta elbocsátotta 250
elé, elébb elő, előbb 14
élé élő 18
eleben vitet 264
eledel 65
éledel eledel 217
éledelre eledelre 211
el-fánttatom 120
elég: eleget 4
elégedni vmin 150
eleibe elejébe 103
elejt 247
elélél, elélel előtalál 153
elenyeszt 139
eleség 65
éleszt l. *éleszje*
elétt előtt 18
eleve 64, 253
«*eleztelo*», «*eleztebe*» 109
el-tel 248
elhagy 272
elhatta elhagyta 192, 272
elhulltanak elhulltak 121
elig alig 103
eljár 249
eljut 181
el-kimegy 180
elkocs erkölcs 247
elköles erkölcs 235
ellenn ellen 102
ellenáll 225
ellyen ilyen 249
elmell 147
elmetré elmetszé 114
elmúlni 68, 121, 249
élnie 65
élnyi élni 7
elnyugszik Úrban 192
elő „első" 121, 148, 192
elő igekötő 253
előálomkor 149
előlel 102

előlépik előlép 181
elöllel elölel 102
előrész 121
előszó 121
elő tíkszó koron 192
előttjáró elöljáró 197
elöré, elöre 253
elrekkent 249
elromt elront 109
elterjeszt 201
éltes 76
éltet életet 76
éltetik „tápláltatik" 107
eltökél 104
eltözet öltözet 139
elu 108
elv 108
elvégez 160
elveszet elveszít, elveszt 264
elveszít 264
elvesztesse 264
elvől 108
ember, nőről 185
emberi emberei 105
emberi állat 148
ember ség emberség 5
emdül eendel 66
emészhet emészthet 184
emik 76
emlejt említ 265
emlejtet 180
emlékezjél emlékezzél 166
Emlékezzenk régiekről 10
emlékezet 265
emlet 76
emlét említ 265
eml-ik 76
említ 265
emlő 76
emlöjt említ 265
emlöt említ 265
én én 127
énaponként 148
enneselkedik incselkedik 235
eng ing 83
engedé engede 12, 56
engesztel 121
engváll ingváll 83
enné ennyi 114
ennéik ennék 58
ennek utána 101
ennyé ennyi 273
ény íny 16
épp ép 220

éppen épen 220
éppöjt épít 249
éppület fölépítés 220
épül 235
érdelm érdem 104, 107
Erdély 108
érdem 104, 107
érdemet vesz 148
Erdélység Erdélység 248
ere 7
eré erő 14
ered 151
erejével erejével 194
erekes örökös 248
erem öröm 250
eremesben am. *eremestben* 238
ereszt 121, 128
eresztvény 119
erkölcs 235, 247
erősöltetik erősíttetik 132
eröss, erössek, erössen erős stb. 19, 109, 132, 248
erösségé 119
erössől erösül 132
érsek 8
értelm értelëm 113
es 121, 247
és 61, 121, 247
esés 166
esik ,esd' 151
esik eműbe 248
esküszik esküszik 194
esmég ismét 221
és mert etenim 132
és nüm ,sem' 61
espitály ispotály 258
essik esik 181
estére kelre v. *kelrén* 250
észik eszik 194
eszten ösztön 90
esztendénkét esztendönként 253
esztendőében esztendejében 192
esztendőre kelre v. *kelrén* 250
ett itt 222
évad 6
evángyélioni evángélium 159
«*Ewrem, Ewren, Ewryn*» 247
Exodus Exodus 222
éz íz 16, 18
eze ez 92
ezenne, ezenné, ezennyé 102
ezen szerént 151
ezerjófü 88
ezerlő 114
ezért hogy 264
ézetlen ízetlen 18
ezképpen 108

fa, fá 56
fájdalm fájdalom 192
fájdalom 107
falun 129
farkas-mál 208
«*faseltle*»? 83
fászkodás fohászkodás 192
fátyal fátyol 83
fedelmség fejëdelëmség 132
fedez 14
fegyverkédik 103
fegyverkezik 103
feinek fejének 104
fejér fedél 84
fejér fefedél fehér föfedél 84
fejér gyengy 85
Fejérváratt Fehérvárt 248
fejjel fölül 147
fekélyvar 154
fekélyvar fogotta 154
fekennéjek feküdnék 192
fekennéni feküdném 192
feket fektet 104
fékëtő fökötö 84
fekő fekvő 104
fekszén fekszik 113
fektet 104
fel l. *föl*
fél fönév 61, 64
feld föld 17
feld kívél földön kívül 93
fele jelzőül 67
felebarát 64
feledelmes 166
feledére feledé 58
félek rajta 265
felél fölül 93
felelé felele 12, 56
felelétt felelt 92
félelm félelëm 102
félet 225
felettenk fölöttünk 18
fél felé 185
fél félre 185
félfogad 264
félhité félhitü 18
félhitü 18
feliltepik 272
felindétja magát 184
felkel, felkél 264
feliyöl, fellyül felül 147
fellyöl mondott 147
felmagasztat 119
felmagasztatás 119, 251
felöl 104
felötoztet felöltözöttet 264
felszóval 149
feltamad 105, 248, 264
fene 102
fene gyerek 102
fenyé fenyü 154
fenyes 119
ferdő 91
ferdni, ferdő 91
Ferencz Dóczy Dóczy Ferencz 197
Ferencznek Ferencznek 92
fértió férfiú 206
férre félre 211
fertézetösség 192
festék festék 110
fész 61, 68, 79
fészek uo.
feszültetik feszíttetik 170
«*feze*» HB. l. *fész*
fiadot fiadat 102
fiaiá fiaivá 66, 127
fiájé fiáé 123
fial 79
fikete, fikete fökötö 14, 207
fil fül 7
filte fül-tü 207
fiot fiat 76
firis 84
fir fü 88
fizetem valék fizetem vala 113
fog 154
fogad tárgy nélkül 197, 228
fogadás, fogadtatás 221
foghagyma 88
foglal 204
fogotta fogta 154
fokhagyma 88
fonál 8
forbát 81
fordejt fordít 166
fordét fordít 16, 18
fordól fordúl 93, 101, 149
fordólt farkas 101
fordúl l. *fordól*

fő ,lábfej' 85
főal 208
födöz 14
főfedél 208
föjjel fölül 147
főkötő 14
föl fül 236
föl igekötő 149
földö földje 113
fötelen 90
franczia 163
Francziaország 163
«fuselth»? 83
futa 208
futamás 104
futamik 104
futat futás 113
futtam futottam 113
függelmes? 166
fül 7
furdik 91
fürisztje? füröszti 75, 76

gabona 89
gádor 119
gárnátus 85
gátor 119
gazdagségő 5
Gejsa Géza 247
gelyrafű 89
gereblye 90
gereg dinnye görög d. 88
gerjeszt 123, 149
gerla 90
gernátas 85
Géza 247
gilva 89
gira 207
girla 90
golyóbics 65
golyóbis 65
gomba 89
gördölet 114
gyagdos gyakdos 202
gyak 201
gyakor 139
gyakorlatos 235
gyakorlatoson 235
gyakortá gyakorta 140, 211 248
gyakortább 140
Gyál helynév 228
gyalkos gyilkos 104
gyappanik 6
gye de 66, 120
Gyejsa Géza 247
gyéjts gyüjtsd 221
gyekér gyökér 88
gyémánt 206
gyemeles, gyemöles gyümöles 65
gyengy gyöngy 84
gyézedelem gyozedelem 167
gyicsér diesér 106, 120
gyikény gyékény 82
gyilkos 104
gyilösé g gyülölség 109
gyimiles gyümöles 54
gyimilesé tül gyümölcsétől 53, 57, 66
gyimilesiktül gyümölcsöktől 54, 65
gyimiles tül gyümölestől 57
gyimölestermtö gyümölestermö 216
gyinnye dinnye 120
gyió dió 120
gyirö gyűrü 84
gyógyít gyógyít 171
gyógyúl gyógyúl 171
gyolkos gyilkos 104
gyöngyellik 202
gyöngyöllik 202
gyönyörüség gyönyörüség 265
Győré Győrbe 248
győztes 76
gyüjjön jöjjön 193
gyulhödtség 102
gyulhöszés 102
gyulhoszik 102
gyülhözés 102
gyulhozik 102
gyülhözség 102, 105
gyülekeztek gyülekeztettek 106
gyümöles 54
gyün, gyünne jön, jönne 193
gyüré gyűrű 207
gyürő gyűrü 207
Gyüris helynév 258
gyütt jött 193

ha 153, 249, 265
há hová 192
háború háború 179
gáború háború 163
habus habos 86
had 248
haddára hallá 58, 66
haddára eholtát 67
hádnák hagynak 150
hadát 7
hagy 149, 221
hagyma 88
hajkotel hajkötél 84
hajlaka hajléka 225
hajlék 225
hajlok 225
hajnyomtató 207
hajt 248
hajtonak hajtnak 233
haki 221
hal piscis 7
halad 8
halál 8
haláldal halálával 57, 66
halálnek halálnak 66
halált vall 273
halálat halált 57, 67
hallad halad 8
hallanája hallaná 159
hallássa hallása 264
hallgat valamihez 248
hallik 69
halm halom 79
halom 79
hami 221
ha míglen 221
hamis 88
hamú l. *ehomu*
hamza 150
hanem 127
háporja 88
háportya 89
haragszik vmin 272
haragot haragot 264
harmad harmadik 109, 206
harmatoz 202
háromszer háromszor 180
három három 86
hasad 265
hasaló(?) fir 88
hasard-játék 249
hásárt 249
hasogat 249
hasonféle valaminek 253
hasonl 265
hasonlás 231
hasonlhatatlan 265
hasonmás 253

szölédség szelidség 101
szölö 18
szönetlen szünetlen 148
szönik szűnik 148
szöré szérű 89
szörnyü 18
szöröz ‚vmivé tesz‘ 264, ‚rendel‘ 265, ‚elrendel‘ 272 (vö. *szerez*)
szövétnek 221
szükes szűkös 140
szükös 140
születet születés 113, 166
szülik születik 69
szümtukkel szemetekkel 57, 64
szüré szérü 89
szürke 79
szüz ségnek szüzességnek 5, 75, 76

*ta, *te 109
táhid 208
tahir raha, táhir raha 85
tahit 208
tajota 208
tagid tagjaid 113
tahát tehát 109, 179, 185
tájatt tájt 147
takácsmű 221
Taksony 247
talám talán 139
talántál 132
támad 251
tanács 150
tanácsi tanácsai 166
tanáles tanács 121
tanálesot tesz 179
tanejt, tanéjt tanit 18
tanét tanit 16, 18
tanijon tanítson 148
tanéhon tanitson 59
tanóljok tanúljuk 159
tántorodandonak tántorodandanak 179
tanulság 231
tanúság 231
taplóu tapló 89
tar tarka 79
tárház 259
tarka 79
társoság, társosság társaság 193
tart 181, *t. vmiré* 140, 247
tartandáják tartanák 179
tartomany 102, 250
távól távol 132
»*Taxon*« Takson 247
»*Taxon öreny*« 247
te, te 127
tebb több, többi 220
te hát 109
tehát 109
te kegyelmed 228
tekélletes tökéletes 221
tél 7, 16
temlez tömlöcz 91
temet 70
temlecz tömlöcz 91
templom 94
tén tön 18, 154
tengéssig l. *tengészség*
tengészség 217
teperté töportyü 89
terd-hajtra 104
teredelem töredelem 167
tereyt térit 168, 231
terem 79, 91
terempt teremt 207
teremt 216, 217
teremtejének teremtöjének 192
teremtettéket 104
term terëm (főnév) 79
teruntee teremtője 67
terumtée teremté 58
t reént tesz 228
tés te is 259
tesben testben 139
testi lelkes 103
tesz 103, 106, 119, 217, 228, 247, 273
teszen tesz 103
tészi teszi 103
tételm 104
tetem 120
tétem 104
tétemény 193
tetemes 120
tetetes 105
teteti magát 150
tetik 150
tető 150
tetszik 150
tettetes 105
tiker tükör 167
tikszó 192
tiloggyál 60
tiloszik 60
tilovék 60
tilt 60
tiltoá tiltá 58, 60, 66
tiltot tiltott 60, 67
timnuczébelől tömloczéből 54, 57
tiszt 148
tisztes 101
tisztesség 193
tisztonat 249
tisztölletos tiszteletes 263
tisztollö tisztelö 263
tisztöl szerez 140
tisztosség 248, 273
tisztulathely 148
tisztül ad, tisztül eloszt 225
titkus titkos 166
tü olv. *tü* 53, 64
tizenegyezer szüz nagja 197
toábbá továbbá 235
topló tapló 89
torkollik 202
torma 88
torony 90
torsa 88
torzsa 88
tou tó 79
tova 109
továbbá ‚többé‘ 104
tö tü 15
tobbát 151
tobbojt 151
tobboil többször 70
tök 88
tokél, tokéll 104, 150
tökéletes 104, 235
tokéletlen 104
tokélletes 150
tökéllett (tanács) 150
tollétől töle 121
tömlöcz 57
tönek tevének 194
tör 181
tor: torik 69
torek 89
torlejt 120, 149
torlét 149
torlöjt 120, 149
történik 265
törvényetel 228

tottenek legyenek tettek legyen 191
toris 88
töriskes 88
tozett tüzott 208
tudakol 265
tudakoz 265
tudakozik 265
tudástokra 194
tudhotjuk tudhatjuk 76
tudnia mert 119
tudni melt 119
tudnya mert 119
tudom valék tudom vala 93
tudván van tudva van 132
túl 109
tulajdon 127, 149
túlbelől 119
túlfelől 149
tuplá tapló 89
turchukat torkukat 67
tü ti 53, 64, 201
tü acus 15
tü bennetük ti benneteket 71
tümetjük temetjük 53, 70
türisk 88

udvar 90
ugar 89
ugurka-dinnye 88
úgyan úgy 132, 139, 265
ugyanazon 119
úgy hugy úgy a hogyan 76
úgymint 248
úgymond 103
új hagyás 180
új szerzetes 235
úlly oly 67
unszol 92
úr 69, 250
uradalom 166
uraság 70, 248, *uraságában esik* 248, *uraságában hagy vminek* 259
úr isten 69
urodalom 166
úromk urunk 58, 68
úromkehuz urunkhoz 57, 58, 70
urozás orzás 139
úr pápa 69
urunknak ő felségének 228
urus orvos 171
urusság orvosság 171
uruszág ország 70
uruszágbelé országba 57
urvos orvos 171
úta útja 113, 128
utánn, utánnam stb. 102

ű ö 63, 179
udleni 253
udnep ünnep 253
udő idő 112
üdvöz 112, 201
ügyekezik 236
ugyel 236
uldöz 69
uldözto üldozte 7
ülleni 253
ullői üllei 264
ültepik 272
ünnep 179, 253
unnepet ül 253
ünütt, ünüttei 61, 70
ürdüng ördög 15, 53, 55, 67
Uröm helynév 247
üt öt 70
üreg 81
üvt öt 70
üz 104

vadlani vallani 67
vad mák 90
vadnak vannak 102, 109
vagyonk vagyunk 92
valaki 160, 221
valaki egyéb valaki más 191
valál főnév 8, 114, 248
valamelly a mely 181
valamellyik 93
valamennyen valamennyien 127
valami 105, 159
valaminek felőle vmi felől 104
valaminek miatta vmi miatt 101
valamivel öszve 193
válaszja válaszsza 216
választ 225, 249
választatus 250
válik 150
vall ‚bír' 8, 67, 105, 106, 273
való 224
valókot valókat 147
váltég váltig 18
váltig uo.
váltó megváltó 201
vanal 114, 135
vanalat 114, 135
vanalatus 114
vánkus vánkos 82
vánkos uo.
vánkoskető vánkoskötő 208
vár 90
váras város 16, 102
várassa városa 101
váras szerte 105
váríok 91
várgya várja 201
város 16, 102
város kível városon kivül 272
varrott csepesz 83
vég 272
végzés 160
végy (?) völgy 197
vegyest 93
véka 90
véle vele 19
vélekedni 150
vélem, véled stb. 64
vélem öszve 167
veletekkel veletek 121
velez 208
vellál 8
vélom velum 193, 221
vél emire 250
vénbi, vénbi véneblbjei 179
Venecze Velencze 106
venerék 114
verem 68
vérenglő 132
veres hagyma 88
véresől véresül 93
verjek verjük 18
vermet vermet 55, 68
verő 86
verőm verem 68
vértével vértjével 103
vesz 148, 149, 235, 238
veszedelm ‚vesztegetés' 179
veszedelmben veszedelemben 106
veszejí(d) veszitsd 154
vésznek vesznek 273
Veszprimé Veszprémbe 248

Nyelvtani Mutató.

Birtokos személyragok alakjai:

Egy. 3. szem. *-a -e* mai *-ja -je* helyett 67. 103. 106. 113. 192. 194 | *-i* mai *-e* v. *-je* h. 103. 104. 140 | *-á -é* v. *-a -e* mai *-a -e, -ja -je* h. 163. 211 | összevont alak: *ajtának* e h. *ajtajának* 221.

Több. 1. sz. *-muk -mük* 7. 58 | *-omk* 58, 68 | *-onk -enk -önk* 6. 18. 65. 166. 225 | *-ank -enk* a göcseji nyelvjárásban 6.

Több. 2. sz. *-tük* mai *-tek -tok* h. 64.

Több. 3. sz. *-ok -ök* mai *-juk -jük* h. 273 | *-uk -ük* az Érs. Cod.-ben 267 | *-ik* mai *-uk -ük, -juk -jük* h. 70. 93.

Több birtokot jelentők: *-im* mai *-jaim -jeim, -aim -eim* h. 113 | *-id* mai *-jaid -jeid, -aid -eid* h. 113 | *-i* mai *-jai -jei, -ai -ei* h. 70. 105. 108. 113. 166 | *-ii*, ma *-jei* 70 | *-ink*, ma *-aink* 217.

Hangtani jelenségek:

1) Magánhangzók fejlődésének főbb irányai 13. s köv. ll. | *a : o* fejlődés 7. 16, 233. *e : e* 16. *e* helyett *ö*: *földö, ulo.* stb. 7, 112. 233. *e : e* 15. *e : i* 16. *e : ö* 15. *e : o : ü* 17. *e : e* 16. *é : e* 4. *é : í* 15. 16. 71. *é : ő* 15. *é : o : ü* 17. *i : e* 15. *i : e : o* 17. *i : u* 15. *i : ü* 15. *o : a* 15. *o : i* 70, 88. *o : u* 16. *ó : ú* 15. 16. *ö : u* 16. *ő : ü* 15. 16. *u : i* 70. 88. *u : o* 15. 264. *u : ö* 15.

Eredeti hosszú hangzók 56, 211.

Magánhangzó-megnyúlás: *ös : ős* 64.

Ízés 7. 15. 16. 173.

Nyelvemlékek Lajstroma.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

Nyelvemlékeinkről általában.

MÁSODIK RÉSZ.

Szemelvények régi nyelvemlékeinkből.

SAJTÓHIBÁK.

27. l. felülr. 9. sorban *nemzeti* . . . . *Pest* szavak a 12. s. elejéhez olvasandók.
10. s. *Stylinárinmában* h. olv. *Stylionáriumában*
11. s. *Szavak* h. olv. *Szorak.*

63. l. alulr. 6. s. miseria'	h. olv.	misericordia(m).
76a. l. jegyz. 9. s. kimerénec	« «	kimenénec.
81b. l. jegyzet czímszavában *agyfél*	« «	*ágyfel.*
84a. l. jegyzet czímszavában *félfödél*	« «	*féfödél.*
106. l. 115. jegyz. nemt erw̋nk	« «	nem terw̋nk.
132. l. az 1. vers jegyzetében *megkesért*	« «	*megkésért.*
132b. l. 14. v. jegyz. *vallok*	« «	*vall'ok.*
alulr. 4. s. *megleletezem*	« «	*megleletezem.*
139b. l. 17. jegyz. *edéskédtet*	« «	*édéskédtet.*
edéskédik	« «	*édeskédik.*
158a. l. alulr. 8. s. tanoztatá-	« «	tanoztata-.
160. alulr. 4. s. *Emlékbeszédek*	« «	*Elmélkedések.*
223. l. fölülr. 2. s. Gyöngyösi-Codex	« «	Gyöngyösi Codex.
235a. l. fölülr. 5. s. leletetńi	« «	leletetn'i.
6. s. zereźu'c	« «	zerez'u'c.
266 l. fölülr. 17. s. *kerest*	« «	*kerezt.*

